

A NÉPESEDÉS

(KÖZGAZDASÁGI TANULMÁNY)

ÍRTA

DR BALÁS KÁROLY

BUDAPEST
POLITZER-FÉLE KÖNYVKIADÓVÁLLALAT
1905.

ELŐSZÓ.

A közgazdaság tudományában csak az lehet a helyes elmélet, a mely a népesség legnevezetesebb, legáltalánosabb, legegyszerűsebb és legkevésbé egyoldalú szempontokból vizsgált érdekeiből indul ki, – nem pedig az, a mely a társadalom valamely osztályának egyoldalú érdekeit veszi alapul s ezeknek az érdekeknek szemüvegén keresztül tekinti át e tudománynak a népesség minden rétegére és osztályára kiterjedő kérdéseit.

A népesség, az ember, a társadalom az, a melyért a gazdaság létezik, a melynek céljaira szolgál. Ennélfogva a népesség legfőbb és legáltalánosabb szempontjainak kell alkotnia a közgazdaságtanban a gerinczet, azt az alapot, a melyre az elmélet többi része felépül, mert a közgazdaságtan főleg és első sorban a népesség, a társadalom gyakorlati és köznapi céljaival, az anyagi boldogulás eshetőségeivel s az éhez fűződő kérdéssel, ismeretkörökkel foglalkozó tudomány. Az elméletnek tehát az élő, érző és gondolkodó, szükölködő vagy bővelkedő eleven alapból, a népességből kell kiindulnia, nem pedig a gazdasági élet egy-egy jelenségének, fogalmi körének adnia az oroslánrészt és azt a polezot az elmélet birodalmában, a melyről a népesség és népesedés kérdéseire is csak úgy odatekint valahogy ez a tudomány. E nélkül aligha lesz tárgyilagos a közgazdaságtan az emberek különböző összességeivel, közületeivel: az egyes társadalmi osztályokkal, rétegekkel, a nemzettel, a fajjal szemben.

A népességnek és népesedésnek a gazdasági étellel vonatkozásban álló általános szempontjait tekintjük tehát részünkről a közgazdaságtan gerinczének.

A népesedés a népesség mozgó, fejlődő, alakuló folyamata. Ez tehát a nem egy bizonyos időpontban tekintett, hanem a fejlődő-, az örök népesség. A népesedés szempontjai tehát tágabbak a népesség szempontjainál s ez utóbbiakat magukban foglalják. A mint a közgazdaságtan elméletei igen nagyrészt az egyes társadalmi osztályok, főleg a vagyonos vagy vagyontalan társadalmi osztályok közgazdaságtanának elméletei, – akként a közgazdaságban uralkodó s a népesedésre vonatkozó nézetek és elméletek is a társadalmi osztálynézeteknek s az egyes osztályérdekek alapulvételével való gondolkodásnak benyomását keltik. Pedig a népesedés kérdései, a népesedési érdekek egészen más képet nyújtanak, mihelyt kozmopolita vagy nemzeti, a vagyonos vagy vagyontalan osztályok szemüvegén keresztül nézzük azokat.

Könyvem megírásában az a törekvés vezet tehát, hogy a népesedés közgazdasági érdekű kérdéseit a különböző s egymással ellentétes tekintetek feltüntetésével vegyük vizsgálat alá. Nem az a célja e munkának, hogy minél több kérdést bonezoljon, hanem az, hogy a legfontosabb, a közgazdasági és társadalmi érdekek egész körére kiterjedő szempontokra legyen tekintettel.

Így az az igyekezet is vezetett, hogy a népesedés terén, annak gazdasági és társadalmi vonatkozásaiban minél tisztábban bontakozzék ki a nemzeti érdek. Minthogy pedig a magyarság népesedésének alakulásától fajunk és nemzetünk jövője, léte vagy nem léte függ és mert nemzeti népesedésünk alakulásának konjunktúráira a saját érdekeink szolgálatában álló és szabad szárnyára kelt gazdasági politika bír a legnagyobb irányító befolyással, az idegen népek között elfoglalt helyzetünk kívánalmaira is ki kellett terjeszkednem.

Gazdasági és állami életünk fordulóponton áll. A különböző felfogások zürzavarában, az ellentétes érvelések keresztüzében igazi, kétségen felül álló érdekeink megismerésére tárgyilagosan törekedni a tudomány feladata. Kétszeresen fontos pedig ez a feladat mi reánk magyarokra nézve, a kiknél a gazdasági és társadalmi kérdésekben még a nómzeti közvéleményt kell megteremtteni és felébreszteni.

Balassagyarmaton, 1905 május havában.

BEVEZETÉS.

A népesedés problémái úgy közgazdasági, mint politikai tekintetben a lehető legfontosabbak. A népesség, az egyének összessége: a nemzet, a társadalom maga. A nemzetgazdaság, a társadalmi, a világgazdaság csak eszközök, melyek a különböző szervezetekbe s kapcsolatokba lépett egyének összességeinek: a nemzetnek, a társadalomnak, vagy végelemzésben az emberiségnek kell hogy szolgáljanak, különben létezésük céltalan volna.

Minden politikának, gazdasági vagy társadalmi törekvésnek végső célja mégis csak az egyén és az egyének kisebb vagy nagyobb összessége; vagy talán helyesebben fejezzük ki magunkat úgy, hogy minden ilyen irányzat, törekvés végelemzésben ezekre vonatkozik.

Nem alterálhatják ezt az igazságot az organizmus, erkölcsi organizmus, a nemzetszemélyiség elméletei. Azok mellett és azok ellenére minden érzés, minden emberi cselekvés alanya, kutforrása és megtestesítője egyedül az ember, az egyén marad. Nem a nemzet, nem a társadalom, nem az emberiség érez, gondolkodik, hanem annak egyes tagjai, az egyének. A nemzeti eszmék, a társadalmi problémák nem egyes u. n. magasabb organizmusoknak, hanem mindig egyes embereknek agyvelejében lefolyó processusok. Ha nincs egyén, nincs társadalom, nincs nemzet. Azért az egyén születése, élete, halála a nemzet, a társadalom, az állam, az emberiség nem egy-egy atomjának, hanem egy egy önálló, többé vagy kevésbé

intelligens, vagy tökéletes tagjának: egy-egy külön egyénnek, embernek születése, élete, halála.

Az egyének millióinak születésével, halálával egy nemzetet, társadalmat, emberfajt kitevő népesség tagjai, emberei születnek, hálnak meg. Szaporodásukkal vagy fogyásukkal a nemzet, a faj fogy, szaporodik, erősödik vagy gyöngül, mert minden társadalmi szervezet nem »magasabb személyiséggé« egyesülő atomokból, hanem húsból-vérből álló, kezekkel és agyvelővel bíró emberekből áll.

A Leviathanok, a nemzetszemélyiségek, az erkölcsi organizmusok csak a fantáziának szüleményei, egyszerű és közönséges hasonlatok s mint ilyenek az elvontabb s nehezebben érthető fogalmaknak sokszor szükséges és a kor szelleméhez, ízléséhez és gondolkodásához mért magyarázóí, de végre is csak elvont fogalmak: a fizikai s biológiai valóságban az egyének, az emberek születnek meg.

Mínthogy pedig minden politikai és társadalmi szervezetnek végelemzésben alapja az anyag: földjének röge, fegyvereinek vasa és főként emberei előtestének anyaga, – a társadalmi problémák közül azok a legfontosabbak, melyek ezek körül az anyagok körül forognak, különösen a melyek az élő és érző egyének, az emberek sorsával vannak egybeforrva.

A nemzet anyagának tekintjük az élő emberi testet, de az egyén hordozójának is. Ez a legfontosabb a társadalomban, – mert csak ez az eleven. Az áru, a jószág holt tömeg ezzel szemben, az eszmék, a szellemi, politikai, társadalmi irányok pedig csakis az élő agyvelőkben működő biológiai processusok. S mikor ezekkel a problémákkal foglalkozunk, őrizkednünk kell a túlságos abstrahálástól, mert az bizonyos tudománybeli, modern pantheismushoz vezet: az államnak, nemzetnek, társadalomnak, közgazdaságnak képzeletbeli személyesítéséhez s a valóságban mindkevésbé létező felfogásához.

Testünk élő és érző anyaga, húsunk és vérünk, tehát az ember az, a mely a nemzetet, a társadalmat tulajdonképen alkotja. Az emberek szaporodásával, fogyásával s változásával változik, hullámszik a nemzet, a társadalom. Ezzel a születéssel, halállal, a húsból és vérből álló embereknek, az egyéneknek keletkezésével, életével, halálával s ez által a népességnek, a nemzetnek s a társadalomnak folytonos megújulásával foglalkozik a népesedés tana.

A népesedés folyamatán belül folyik le a mi egész létezésünk. Mikor tehát a népesedés problémájával foglalkozunk, eszmemenünk, gondolkodásunk irányítója csupán a valóhoz, meglevőhöz való ragaszkodás: a realizmus lehet csupán, nem pedig a hasonlatok keresése s a fikciókkal való bizonyítás, a melyek semmit sem bizonyítanak.

Korántsem akarjuk ezért a szükséges idealizmust kiölni ennek a könyvnek szerény keretéből, mert a fajok, a népek, a nemzetek nagy harczában az idealizmus fokozza legjobban az egyén küzdelmét, az teszi kitartóvá agyát és izmait. Csakhogy ez az idealizmus is, épen úgy mint más érzés, szintén biológiai, agyvelőbeli processus, az embernek, az egyénnek, esetleg a fajilag jellegzett egyéni anyagnak nemes tulajdonsága. Tehát az idealizmust is olyannak kell tartanunk és elgondolnunk, a minő az tényleg, az egyéni, az emberi agyvelőhöz s nem pedig valamely képzelet szülte magasabb valamihez tapadottnak. És épen azért, mert az idealizmus is ilyen örökké meglevő biológiai folyamatokhoz tapad, jelentőséggel is örökké fog az birni, mint serkentő elem a fajok versenyében, az osztályok, embertömegek harczában, mert nem egyéb az a szoroson vett egyéni materialis érdekekkel már meg nem indokolható tettvágynál, kockáztatásnál, önfeláldozásnál.

A népesedés kérdéseinek irodalma ma már igen terjedelmes, de mégsem olyan, mint a melyet tárgyának óriási fontossága megérdemelne.

A társadalmi jelenségeknél is áll az, a mi az emberiséggel, s annak érdekeivel kapcsolatban álló egyéb téren tapasztalható, hogy az első, a kedélyes stádiumokban az ember csak kivételesen avatkozik bele az isteni gondviselés munkájába, később azonban annál inkább közrehat az ember rendező keze és agy veleje.

Így állunk a népesedés problémáival szemben is. Eleintén nem is problémák ezek. Emberek születnek, emberek halnak meg s ez igen természetes az emberek előtt. Egyszerűen napirendre térnek a dolog felett. A ki születik, annak meg kell hálnia s ezzel a fatalistikus igazsággal megelégszik a társadalom. Azzal még senki sem törődik, mennyi születik, mennyi hal meg s milyen az élet tartama.

Később a hatalmon állók belátják, hogy a népesség számával, sűrűségével előnyök és hátrányok vannak egybekötve, itt-ott a népszaporításra, illetve csökkentésre tesznek is naiv kísérleteket

az ókorban Egyiptomban, a rómaiaknál, Herodes stb., de eredményeket alig mutatnak fel, – legalább nem igen van róla tudomásunk.

Azután a teljes naivatás és közönbösség korszaka köszönt be ismét az egyes sporadikus kísérletezések után. A vallási kifejlett rendszerek, a kereszténység, mohammedanizmus, buddhizmus csak elősegítik ezt. Vallásellenesnek tűnik fel, ha az ember belekontárkodik a gondviselés művébe s az általános felfogás a legújabb korig az, hogy hiszen az ember minden erőlködése úgylis haszontalan volna.

A népesedés, népszaporodás és csökkenés problémái tehát egyszerűen nem léteznek a középkoron át a legújabb korig. Ha itt-ott a kedvezőtlenül alakult népességi viszonyok fájdalmas bajokat okoznak olykor-olykor, – megnyugosznak a gondviselésben azok, a kik ezeket a bajokat érzik és kiállják, mert nem tudnak rajtuk segíteni.

De hogy a népesedés problémái nem vetődtek fel előbb, annak történelmi okai is vannak. A népvándorlás viharai, a középkor pestisei s később részben a nagy kivándorlások, lecsapolták többé-kevésbé Európa népességét. Az igények túlnyomó tömegénél a népségek még igen csekélyek s a kereszténység szelleme olyan erős, hogy a tömegek hősies lemondással viselik nélkülözéseiket, csak olykor-olykor tör ki a keserűség belőlük.

A tudomány nem veti még szemét a népesedés problémáira. Itt-ott mindazonáltal megpendítik azt az egyes írók. A tizenhetedik század második felétől kezdve, aztán mindgyakoribbá válik a népesség problémáival való foglalkozás.

Csakhogy ezek többnyire csak úgy áradoznak a naiv optimizmustól.

Az ókor népei kevésbé optimista szemmel néztek a népesedés problémáira. Náluk már megtaláljuk a népesedés mesterseges irányítására szolgáló törekvéseket, a melyet a keresztény szellem az isteni gondviselésbe való belekontárkodásnak, bűnös dolognak tart. Igaz, hogy az ókor erre irányuló eszközei többnyire a legdrasztikusabbak, gyermekülésekből, kitételekből állanak s minden körülmények között elítélendők. De az ókor nagy szellemeinél már lehet olyan nyilatkozatokat felfedeznünk, melyek arra mutatnak, hogy ezek a nagyeszű emberek már sejtették azt, hogy a népesedés problémája, a népesedés alakulása annyira fontos

az emberiségre, a társadalomra nézve, hogy azt az ember nem bízhatja csupán az isteni fátum szeszélyes kezeire. Malthus az ő nagy munkájában részletesen utal ezek gondolkodására.¹

Plató az államról és a törvényekről szóló munkáiban szükségesnek tartja, hogy az állani népességének száma állandó korlátok között tartassék s ezt úgy gondolja elérhetőnek, ha a többgyermekű polgárok azok között osztják szét házasságok útján fiaikat, a kiknek nincsenek gyermekeik. S ha a gyermekek száma nagyon nagy vagy nagyon kicsiny, – úgymond – az előjáróság szóljon bele a dologba s intézze a dolgot úgy, hogy a családok száma ugyanaz maradjon. Kitüntetések és büntetések osztogatásával szerinte előmozdítani vagy csökkenteni kell a születések számát.

A házasságok számát is hatósági megállapítás alá tartozónak mondja s a megállapításnál már számbaveendők a háborúk s betegségek stb. okozta eshetőségek. Behatóan szól házasságok korbéli korlátairól. A nőnek csak 20-30 éves kora között volna szabad szülnie. A tilos szülési korban túl szült gyermeket törvénytelennek kell szerinte tekinteni s az államnak meg kell ölnie.

Malthus Platónak fentebbi eszmemenete okának azt tartja, hogy Plató az élelmiszerek mennyiségén túl való szaporodástól féltette a népet. Pedig Plató fejtegetései többet jelentenek ennél az egyoldalú szempontnál, sokkal egyetemesebb természetűek azok, mintha csak az élelmiszerek elégtelenségének szempontja vezette volna őt, hiszen ő az állam polgárainak *qualitásáért* aggódik jobban, mint *quantitásáért* s a létszámon való tartás nála csak eszköz a minőség emelésére. Plató agyában – bár még nem teljes öntudattal – ezzel egy sokkal nagyobb gondolat fogamzott meg, – bár ókori, kegyetlen alakban – a melytől még ma is végtelenül messze vagyunk: a népesedés alakulásának az állam, a társadalom által való irányítása.

Aristoteles is értekezik a népesedés mesterséges szabályozásáról. Szükségesnek tartja minden házaspárnál a gyermekszám megállapítását s a visszaélők magzata elhajtandó.

Aristotelesnél sem lehetett a vezérlő-gondolat ebben a tekintetben az élelmiszerek mennyiségén túl szaporodástól való félelem. Mondja ugyan, hogy a természetre bízott elszaporodásnak biztosan

¹ Malthus elveve: Essay on the principle of population. Tanulmány a népesedés törvényéről címen György Endre fordításában magyarul is megjelent. (1902.)

szegénység a következménye, de a szegénységtől csak azért fél, mert az: »anyja a rosszaságnak és lázadásnak«. Tehát Ő is az állam biztonsága s a polgárok kvalitása érdekében tartja szükségesnek a népesedésnek korlátok közé szorítását. Azért ajánlja, hogy az 54-55 éven túl tiltassék meg az apának, hogy gyermeke legyen, mert szerinte az ilyen gyermekek testileg vagy szellemileg tökéletlenek.

Plató és Aristoteles tehát főleg azért tartották szükségesnek a szaporodás korlátozását, hogy a polgárok testileg és szellemileg minél tökéletesebbek legyenek. A szegénységet főleg azért perhorreskálták, mert ez az akadálya annak, hogy a munkát megvető szabad hellén polgár a filozófiával, politikával, költészettel foglalkozzék és hogy testét a folytonos sporttal és férfias játékokkal klasszikusan szép izmuvá fejlessze ki. A fizikai munkát a rabszolgák végezték, a kik mint az állam tagjai nem jönnek figyelembe. Plató és Aristoteles tehát egyáltalán nem aggódhattak úgy a munkástömegekért, mint az angol Malthus. Mindazonáltal habár nem is voltak valami ókori malthusianisták, belátták már azt, hogy a népesedési viszonyok szabályozása az uralkodó osztályok érdekében állami feladat.

Róma politikája épen az ellenkező volt ebben a tekintetben, mint a kisterületű görög államoké. A római hódító nép lévén, saját fajtáját szaporítani igyekezett, hogy minél nagyobb területeken legyenek azok az anyaváros előőrsei. A rómaiak főleg a rabszolgák elszaporodásától félték, a római polgárság szaporodását, – habár a proletariátus sokszor okozott véres zavarokat, – minden igaz római nemzeti érdeknek tartotta. Az állam feladatában állónak tartották ők is a népesedés kérdésével való foglalkozást, de főleg csupán a *populus romanus* megsokasítása céljából. Erre irányulnak Augustus nevezetes törvényei. Népesedési politikájuk tehát praktikus, de többnyire eredménytelen kísérletekből állott csupán, a melyek össze sem hasonlíthatók e kérdéseknek platói és aristotelesi felfogásával.

A barbárok térfoglalása Eómában, a kereszténység elterjedése elfeledtették a népesedés problémáiról való gondolkodást, pedig a népesség annál többet változott s alakult át minden tekintetben ebben a zavaros korszakokban. Hogy és mimódon történt a fajoknak nagy átgyuródása, kiveszése és ujaknak összegyúródása, inkább csak sejthető vagy következtethető.

A kereszténység lényegesen átalakította az emberek gondolkodását. Az ókori államfőrfiu egészen logikusan, – ha szükség volt rá s ha eléggé intelligens volt hozzá, – a népesedés szabályozását is feladatai közé sorozta, – legalább elvileg. Hogy aztán a megvalósításhoz hiányoztak az eszközei, vagy milyen drasztikusak voltak azok, nem érinti a dolog lényegét. Legszembetűnőbb volt ez a rabszolgákkal szemben. Őket úgy tekintették, mint vagyontárgyakat, mint afféle emberi lábas jószágot. Kétség sem fért tehát ahoz, hogy számukat a tulajdonos a saját viszonyaihoz képest csökkenthesse vagy szaporíthassa. Hasonló viszonya volt az ókori államnak ismét az ő polgáraihoz, – legalább közgazdaságilag – ahoz a viszonyhoz, a melyben a rabszolgák és uruk állottak. Csak természetes tehát az ókori államférfin ama felfogása, hogy a népesedés viszonyaiba beleszólni az állam részéről jogos és szükséges.

A kereszténység és ezzel a késői ókor és a középkor szelleme más. A kereszténység azt a tant hirdette, hogy az ég madarairól is gondoskodik a gondviselés, mennyivel inkább ne gondoskodnék tehát az emberekről. Hogy mennyi ember születik, hal meg, azt csak a gondviselés állapíthatja meg, az ember ezzel szemben tehetetlen. Ne is kontárkodják tehát bele, mert csak vetkezik ezáltal. Ez volt a középkor szelleme, mely kétségkívül kedvező is volt arra, hogy a népvándorlás irtózatos mészárlásaiban megfogyott emberiség gondatlanul szaporodhassék a számtalan gátló körülmény, háború, epidémia daczára, s különösen a népesség alsó osztályainál majdnem általános nyomor és gyakori éhségek daczára is. *A nyomorúság hősie elviselése jellemzi a középkor alsó osztályait.*

A népesedés problémáival szemben való illetén felfogás általában véve a lehető leghelyesebb volt a középkoron át. A civilizáció ugyanis sokkal alacsonyabb volt, hogyses az a népesedési viszonyok közé való belenyúlást bármely tényezőnek is megengedhetette volna, de ettől eltekintve, az általános nagy érdek a népesség gondtalan szaporodása volt, minden környező nyomorúságok daczára is.

Később lényegesen átalakultak Európa viszonyai. A népesség Európaszerte megsűrösödött; itt-ott össze is zsúfolódott. A foglalkozások átalakultak, ipari kézműves, majd munkásosztályok képződtek. A kereskedelem föllendült, beköszöntött a merkantilizmus

kora, mely áldásnak tartotta a sűrű népességet. Egyszóval az újkor nagy népesedési, ipari s technikai változásai állottak be, melyek részletes vázolója nem feladatunk.

A középkori gondolkodás a népesedési viszonyokat illetőleg, – az ég madarainak a politikája fennmaradt továbbra is, sőt a sűrű népességért rajongó merkantilizmusnak csak kapóra jött az.

Kifejezésre jut *ez* azoknak a műveiben, a kik a 17. és 18. században belemarkoltak a népesedés problémáiba. Mert a népesedés kérdéseivel voltaképen – az ókori egy-két írótól eltekintve – csak most kezd a tudomány foglalkozni. És valóban a népesedés kérdéseinek fontossága azóta rohamosan nő, napjainkban az már a legtöbb téren körmünkre is égett, a jövő közérdekű kérdéseinek pedig ez lesz az uralkodó planétája.

A merkantilizmus és ettől külön a keresztény felfogás behatása alatt a népesedés kérdéseiről a naiv optimizmus hangján szólnak az idősb Mirabeau, Eousseau, előbb Vauban is, majd Süßmilch, Justi, Sonnenfels, Sir William Temple, de még Smith Ádám is.

Sir Walter Ealeigh, Cbild, Sir James Stevart azonban már sokkal tárgyilagosabban taglalják ezeket a kérdéseket; – de a legnagyobb forduló a népesedés kérdéseinek terén az alburyi protestáns pap: Malthus Tamás Eóbert fellépése. Az ő hatalmas argumentumai, ha nem is találtak helyeslésre mindenütt, egyet kétségtelenül elértek, azt t. i. hogy kiölték a népesedés problémáival foglalkozók iratai közül azt az optimista naivitást, mely azokat eddig jellemezte. Úgy fogta ő fel az emberiséget, mint *egy* nagy nyájat, melynek létezése s fentartása egy tényezőtől függ: a táplálék mennyiségétől s ebből kifolyólag állította fel azt a három törvényt, hogy 1. a népesedést saúkszszerűleg korlátozzák az élelmiszerek, 2. a népesség mindenütt növekszik, a hol az élelmiszerek szaporodnak, ha csak valami igen hatalmas és szembeszökő akadály nem gátolja, 3. az erkölcsi önmegtartóztatásra, a bűnre és nyomorra vihetők vissza azok az akadályok, a melyek visszaszorítják a szaporodás nagyobb erejét és eredményét egy színvonalon tartják az élelmiszerekével.¹

Ez Malthus tanainak a gerincze. Egész művén határozott pesszimizmus vonul végig, – de azt korának eseményei igazolják. De igazolja túlzásait az ebben a tekintetben addig uralkodott

¹ Malthus id. fordítás.

indokolatlanul optimista felfogás, melynek megdöntése végett szükséges volt arra lehűtőleg hatni.

Magja, alapgondolata Malthua tanainak örök igazság marad mindig, minden körülmények között. Az emberi társadalom tagjainak számát fizikailag *végeredményben* az életfentartási eszközök határolják.

De Malthus egyoldalú volt akkor, a mikor csak ezt az egy tényezőt: a szigorúan vett táplálék mennyiségét vizsgálta s a mikor a fékező körülményeknek főleg a bűnt s az erkölcsi önmegtartóztatást mondotta a nyomor mellett. Ez utóbbi tekintetben áttör nála a vallásos felfogás. Attól a gondolattól ő is irtózott, – s ezt talán lelkészi, vallásos felfogása okozza éppen – hogy az állam a maga erős kezével nyúljon bele a népesedés viszonyainak rendezésébe s ellenszerűl csupán s főleg az erkölcsi megtartózkodást ajánlotta.

Pedig egy modern társadalom az erkölcsi megtartóztatástól ezen a téren semmit sem várhat, – a bűn és nyomor lehetőség szerint való kiirtását pedis; feladatává kell tennie.

De a Malthus korabeli angol társadalomnak felfogásával nem is lett volna összeegyeztethető még több mint száz évvel ezelőtt a beavatkozásnak predikálása.

Malthus korszakalkotó munkája óta aztán a népesedés problémái állandóan napirenden vannak. Napirenden tartják azt a tudomány, a szocializmus és korunknak eseményei, bajai, szükségletei. Igen nagyra megy már a népesedés kérdéseiről írók száma, számos irány keletkezett közöttük, melyek között jellegzetes a neomalthusianisták csoportja. Főirányt mindazonáltal kettőt különböztetünk meg: azokét, a kik a nagyarányú szaporodásért rajonganak s azokét, a kik ennek veszedelmeit tolják előtérbe.

Különben az egyoldalúság jellemzi ezeket a műveket nagy részben. A francziák a szaporodás mellett agitálnak, a németek már többé kevésbé rámutatnak annak káros oldalaira.

Látjuk tehát, hogy nemzetek szerint is különböző irányok jegeezednek ki a szaporodással foglalkozó problémák terén.

A szocialisták felfogása megint eltérő ettől, mert ezek a nemzeti közvéleménynek a gyorsabb vagy lassúbb szaporodást óhajtó nyilvánulásait ugyancsak nem véve figyelembe, – a maguk szempontjából, a nagy tömegek szempontjából, a kozmopolita szempontból vizsgálják a kérdést.

De ezek a szempontok mind csak a fehér emberiségre, a killing race-ra vonatkoznak. Hovatovább előtérbe lép majd a fajok kérdése is: a sárgáké, a feketéké.

Egy-egy szempontból, egy elfoglalt álláspontról a népesedés kérdéseit helyesen megítélni nem lehet. Hogy itt tisztán láthassunk, ahhoz valamennyi főbb szempontnak egyaránt való fel-tüntetése szükséges. Ezek a szempontok egymással gyakran, talán a legtöbbször ellentétesek s a ki csak az egyiket követi, azt a legerősebb judicium sem óvja meg attól, hogy a másik szemponttal össze ne ütközzék.

A népesedés problémáit bonczoló írók főhibája az, hogy többnyire nemzeti, társadalmi osztálybeli irányokat követvén, – eddig még senki sem helyezkedett olyan álláspontra, hogy a népesedés gazdasági, társadalmi és nemzeti, sőt faji szempontjait egyenlően figyelembe vette volna.

Erős és már ezúttal is hangsúlyozott meggyőződésünk, hogy csak mindeme szempontok egyenlő fontosságát felismerve és valamennyi tekintetében egyenlő tárgyilagossággal eljárva állapíthatunk meg a népesedés kérdéseinél, problémáinál olyan igazságokat, a melyekkel szemben malthusianistáknak és antimalthusianistáknak, szocialistáknak és naczionalistáknak egyaránt el kell ismerniök hogy azok valóban igazak, s igazak úgy a saját, mint ellenfeleik szempontjából egyaránt.

A népesedési tanok theoriája – azt hiszem nem túlozunk, ha állítjuk, – ma még csak ifjúkorát, mondhatni még inkább gyermekkorát éli. Pártok- s iránybeli argumentumokat láthatni inkább ezen a téren, mint a tudományos igazságnak eredőjét. A jövő társadalmi tanai között a népesedés problémái fognak vezetni s a nagy társadalmi kérdéseket csakis a népesedési kérdések kapcsán lehet megoldani, mert a társadalom is mindenekelőtt népesség.

Munkánkban egy új egyetemesebb tekintetekhez vezető úton szeretnénk haladni: arra fogunk törekedni, hogy ne essünk szintén az egyoldalúság hibájába, ne tekintsük a relatív igazságokat abszolutaknak, hanem hogy rámutassunk mindazokra a szempontokra, a melyek a népesedés kérdésében főfontossággal bírnak: a gazdasági, társadalmi, nemzeti és faji szempontokra. Mindezeknél, menten minden nemzeti és társadalomosztályi tekintettől, a teljes és hideg objektivitás állásponjtára törekszünk.

Végül függelék gyanánt igyekezni fogunk kifejteni – mintegy kötelességünknek tekintve – azokat a szempontokat, a melyeket magyar nemzeti tekintetben, – szintén minden iránynézet nélkül g teljes objektivitásra törekvéssel – a legfontosabbaknak tartunk.

II.

Néhány szó a népesség számáról.

Hogy hány embert bírna a föld eltartani, annyira általános kérdés, hogy az teljesen a találgatások világába tartozik. Vannak optimisták, a kik százmilliárdokkal dobálóznak, a nélkül, hogy alapot tudnának adni számításaiknak.

Tévedés azonban úgy fogni fel a népesedési viszonyokat, mintha az egész földre vonatkoztatott adatokból lehetne megállapítani azt, hogy túlságosan sűrű avagy ritka népességgel állunk-e szemben. A föld egyes területei a népesedés tekintetében különböző befogadó képességűek. Az optimistákat kétségkívül az ragadja el, hogy a sűrűen lakott államok viszonyait látva, azt következtetik, hogy ez a sűrű népesség általánossá válhatik a földön, a nélkül, hogy végzetesebb bajokat vonna maga után.

Földünk jelenlegi népességét 1500-1600 millióra tehetjük. Hogy mily nagy volt az ókor népessége, – adataink e tekintetben hiányzanak, csupán egyes kulturállamok népességére vonhatunk következtetést.² Biztosra vehetjük azonban, hogy a mostaninál nagyobb népességet sohasem hordozott a föld. Legalább a történelem egy étien-egy adatot sem nyújt, a mely erre csak következtetést is engedne vonni.

A középkor népessége valószínűleg csekélyebb volt az ókorénál. Európára nézve – annak keleti részeitől eltekintve – ez kétségtelen.

¹ Beloch: Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt. 1886. Eduard Meyer: Bevölkerungswesen im Altertum. Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Jena 1899.

J. Conrad: Grundriss zum Studium der polit. Oekonomie. Jena 1902.

² V. Inama Sternegg: Bevölkerungswesen im Mittelalter. Handwbt. der Staatsw. 2. kiadás.

Bizonyos továbbá az is, hogy a fehér fajok úgy általánosan számra nézve, mint a többi emberfajokkal viszonylagosan, ma sokkal nagyobb mennyiségben népesítik be a földet, mint bármikor a múltban. Korszakunk az, melyben a fehérbőrűek úgyszólván – a mi gondolkodásunk szerint, – a szorosabban vett emberiséget képviselik. A népesedés problémái, a társadalmi, gazdasági kérdések mind csak rájuk vonatkoztatják. A fekete fajok még nem mozdultak meg. A sárgák csak *kezdenek* tényezők lenni a világgazdaságban.

Ettől eltekintve azonban igényei még főleg csak a fehér fajoknak vannak szociális tekintetben. A relatív túlnépesedés bajai is náluk a legveszedelmesebbek. A sárgák és feketék még a sors csapásaként úgy ahogy eltűrik az éhségeket, a fehérek már belemarkoltak sorsuk intézésébe és saját cseljaikra foglalják le a világgazdaságot, mit sem törődve a többiek megélhetésével, így aztán méltán nevezhető a fehér faj killing race-nak, ölő fajnak.

Amerikában az őslakók már majdnem kipusztultak s elhagyott sátraik helyére a fehérek építik húszemeletes házaikat.

Ausztráliát, Délafrikát s általában az enyhe és mérsékelt égövü vidékeket már szintén megszállottak s lefoglalták a maguk számára, mert a terjeszkedést az alkalmas és elegendő terület teszi csak lehetővé.

A fehér fajúak óriási megszaporodásának fő okai a következők:

1. Mint már említettük, fölötte kedvező helyzetük a térfoglalásukra alkalmas terület tekintetében.

2. Magasabb civilizációjuk, a minek következtében lényegesen csökkentek náluk a halandóságot előmozdító tényezők és szaporodtak az azt gátló intézkedések és intézmények, minek eredménye a halandósági arány fokozatos javulása, míg a többi emberfajoknál eddig minden úgyszólván a régi állapotban maradt.

3. A kiváltságos gazdasági helyzet. A modern iparos-államok a kivitel számára való ipari termelés, az extensive termelő országok terményeinek a kereskedelem forgalma útján való kicserélése folytán igen sűrű, igen nagy igényű népességet tarthatnak el.

Mindennek következménye lett az idők folytán az, hogy Európa lett az átlag legsűrűbben lakott földrész, figyelembe véve azt, hogy e mellett lakossága is a legnagyobb igényű, a mi az általános közzgazdasági fogyasztást tekintve egymást sokszorozva hat.

Európa nemzeteinek szaporodása folyton nagyobb és nagyobb arányu, – egyedüli kivétel Franciaország. A modern nemzetek szaporodására a közelebbi jövőt tekintve, a rendelkezésre álló nagyszámú statisztikai adatok alapján következtetéseket már lehet vonni hozzávetőleg. Igen valószínű, hogy a közeli jövőben a modern nemzetek népessége semmivel sem fog lassúbb tempóban szaporodni, mint jelenleg; sőt az a valószínű, hogy még gyorsabb arányban, mert a civilizáció folytonos emelkedésével több szaporodási akadály hárul el, – nevezetesen a gyermekhalandóság egyre csökken – mint a mennyi keletkezik általa. S a civilizáció által támasztott s túlságosan nagyra-beesült szaporodási akadályok többnyire csak a szűkebb és felsőbb társadalmi rétegekben forognak fenn.

Az alábbi néhány adat¹ élénken bizonyítja a civilizáció és kultúra terén leghaladottabb államok népességének szaporodását és folytonos sűrűsödését:

Németország.			
Évszám]	Lakosság	Népsűrűség 1 □ km-re	Évi szaporulat ‰-ban
1816	24.831,396	46·3	—
1820	26.291,606	49·1	1·56
1835	30.935,648	57·7	0·94
1850	35.395,496	66·0	0·76
1870	40.816,299	76·1	0·79
1880	45.234,061	83·7	1·03
1890	49.428,470	91·4	1·07
1895	52.246,589	96·7	1·11
1900	56.367,178	104	1·56
Franciaország.			
1800	27.349,000	—	—
1806	29.107,425	53·1	1·07
1821	30.471,875	55·6	0·31
1831	32.569,223	59·4	0·69
1851	35.783,170	65·3	0·45
1861	36.713,166	67·0	0·26
1886	38.218,903	70·3	0·35
1891	38.343,192	71·0	0·32
1896	38.517,975	71·8	0·09
1901	38.641,333	72·0	0·06

¹ Conrad: Grundr. z. St. der Pol. Oek. IV. Th. Statistik.

Angolország és Wales.			
Évszám	Lakosság	Népsűrűség 1 □ km.-re	Éviszaporulat ‰-ban
1781	6.121,525	—	—
1801	8.892,536	59	0·45
1811	10.164,256	67·3	1·43
1821	12.000,236	79·9	1·81
1841	15.914,148	105·3	1·45
1861	20.066,224	132·8	1·19
1881	25.968,286	171·9	1·43
1891	29.002,525	192·0	0·81
1901	32.526,075	215·4	1·11
Irland.			
1801	5.226,331	61·8	—
1831	7.767,401	92·1	1·42
1841	8.175,124	96·9	0·52
1851	6.552,385	77·7	1·98
1871	5.412,377	64·2	0·66
1886	4.887,439	58·0	1·11
1891	4.701,750	56·0	0·75
1901	4.456,646	54·5	0·42
Belgium.			
1831	3.785,814	122·9	—
1860	4.671,183	151·6	0·78
1879	5.536,654	179·7	0·98
1891	6.136,444	209·0	0·97
1900	6.693,810	229·0	101
Ausztria.			
1857	18.221,500	60·7	—
1869	20.394,980	67·9	0·97
1880	22.144,244	73·7	0·78
1885	22.868,825	74·0	0·63
1890	23.895,413	79·0	0·89
1900	26.107,304	87·0	0·94
Magyarország.			
1857	13.768,443	43·6	—
1869	15.509,455	48·0	—
1880	15.725,710	48·7	0·13
1890	17.463,473	54·0	1·15
1900	19.203,531	59·6	1·00

Olaszország.			
Évszám	Lakosság	Népsűrűség 1 □ km.-re	Éviszaporulat %ban
1788	17.700,000	61·0	—
1812	19.800,000	68·6	0·56
1861	25.023,810	86·7	0·54
1879	28.437,091	98·6	0·76
1891	30.347,291	106·0	0·36
1896	31.290,490	109·2	0·60
1900	32.449,754	109·5	0·74
Spanyolország.			
1769	9.159,999	—	0·05
1787	10.409,879	20·5	0·62
1832	11.158,264	21·9	0·16
1857	15.464,340	30·4	2·47
1877	16.625,060	32·7	0·85
1887	17.565,623	35·0	1·19
1894	18.089,500	35·9	0·42
Európai Oroszország.			
1858	61.891,493	—	—
1867	72.195,494	14·0	0·88
1879	83.626,590	15·0	1·32
1883	87.850,490	16·7	1·96
1885	99.178,554	16·9	—
1897	115.882,694	19·7	1·20
E. A. Egyesült Államok.			
1790	3.929,827	—	—
1800	5.305,925	—	3·5
1810	7.239,814	—	3·64
1820	9.638,131	—	3·31
1830	12.866,020	—	3·31
1850	23.191,876	—	3·58
1870	38.558,371	—	2·37
1890	62.982,244	7·0	2·21
1900	76.303,387	8·5	1·97

Láthatjuk e pár adatból is a népesedési viszonyok jelentékeny változását a felsorolt államokban a 19-ik század folyamán. Németország lakossága ezalatt a nagy kivándorlások daczára kétezerrel nagyobb lett, Angolországé pedig ugyancsak e kivándorlások daczára

megnégyszereződött. Körülbelül megkétszereződött azonkívül Belgium, Olaszország és Oroszország népessége is, míg franciaországé azalatt 45 százalékkal sem szaporodott.

A múlt század elején Franciaországnak háromszor akkora népessége volt, mint Anglia és Walesnek, holott ma majdnem egyenlő e kettő. Anglia és Walesnek csak másfélakkora népessége volt e század elején, mint Irlandnak, – ma pedig 7-8-szor akkora van. A múlt század elején több volt Franciaország lakossága, mint Németorszáé, míg ma ez utóbbié másfélakkora.

Ebből az odavetett pár adatból is eléggé kitűnik a nemzetek versenye, hatalmuk alapjának, népességük tömegének egymáshoz való viszonyában. Egy század alatt kicserélődtek Európa vezető fajai. Egészen mások lettek a viszonyok, a hatalmi és tömegbeli arányok. Ezek körül forognak a népesedés nemzeti szempontjai.

Nagy változatosságot mutat a népsűrűséget jelző számok változása is. Zsúfoltabb lett az egyes államok társadalma, nagyobb erőfeszítést, fokozottabb termelést kíván a megélhetésük. Ezek a körülmények a társadalomnak a köz- és magángazdaságnak számos érdekét érintik. E század elején Európát csekély kivétellel elláthatta még a saját mezőgazdasága, ma pedig már a világpiacra kell a szükségletek kielégítésére szolgáló javakat beszerezni. A megsűrűsödött népességnek mind nagyobb része él egyedül munkájából s nem a földből, a vagyonából.

S ezek a jelenségek még egyre ugyanazt a fejlődési irányt mutatják. A népesedés nemzeti és gazdasági szempontból egyre intenzívebbé teszi a létért való küzdelmet az egyes osztályokra és egyénre s egyre nagyobb különbségeket okoz nemzeti s faji szempontokból.

Mindezek bővebb és rendszeresebb kifejtésére törekszünk a következő fejezetekben.

III.

A gazdasági szempont.

Mint már érintettük is, a népesedés tárgyával foglalkozó számos különböző nézet, felfogás közül két főirány domborodik ki. Egyiket azok képviselik, a kik rettegnek a túlszaporodástól, a másikat pedig azok, a kik a nagymérvű szaporodást tartják üdvösnek.

Mind a két tábor tagjait a szigorú objektivitás rovására többnyire társadalmi, nemzeti s közgazdasági tekintetek vezetik. Munkáikban az egyéni óhaj (a népesedés helyesnek vélt fejlődése iránt) nyilatkozik meg önkénytelenül is. Az egyik rész azon aggódik, hogy az absolute, vagy relative túlságosan megszorított népesség hogyan fog majd megélni, nem emelkedik-e ezáltal még jobban a pauperizmus, a tömegnyomor, az alsó osztályok elégedetlensége. Nem vezet-e ez társadalmi válsághoz, esetleg véres villongásokhoz, nem bontja-e meg a már növekvő igényeiknél és számuknál fogva folyton jobban elégedetlen tömegek ereje a mai jogrend alapjait? A másik rész pedig a nemzetek és fajok versenyében a vezérlő- s előkelő hely megtartásáért aggódik, fél a leszorítottatástól, a nemzet és faj fennmaradása tekintetében van kétségben, s ez a szempont fontosabb előtte a társadalmi s gazdasági élet minden problémájánál.

S ezek az irányok, illetve azok az érdekek, a melyeket ezek az irányok képviselnek, sokkal nevezetesebbek és sokkal ellentétebbek, minthogy egyszerűen és felületesen azt mondhatnók, hogy középen van az igazság: a túlságosan rohamos szaporodás veszedelmet rejtő, a stagnálás pedig, vagy éppen a népesség csökkenése visszaveti a nemzetet, tehát egy mérsékelt arányú gyarapodás a legmegfelelőbb. Helyesen ítélni csak a már emiitett közgazdasági, nemzeti és társadalmi stb. szempontok kidomborításával lehet e tárgyban. Vegyük először szemügyre a közgazdasági szempontot.

A népesség számával, sűrűségével, eloszlásával vonatkozásban áll az illető nép, foglalkozása, gazdasága, kultúrája, életmódja.

Kétségtelen dolog, hogy az emberiségnek kelleténél nagyobb arányú szaporodása s a túlnépesedés a veszedelmeknek és társadalmi szenvedéseknek végtelen sorozatát rejtí magában.

Már a mezei népesség kelleténél nagyobb sűrűsége is pauperizmust okoz. Emeli a törpe birtokok számát s még inkább a csupán kézi napszámukból élőkét. A népesség fölöslegét feloldja a rögtől s egy gazdasági okokon alapuló népvándorlást hoz létre. Az iparos államok, vidékek proletariátusa még veszedelmesebb.

Hiába igyekeznek sokan a kelleténél nagyobb arányú népstíriúsódés veszélyeit letagadni s azt bizonyítgatni, hogy a kultúra emelkedésével a szaporodás aránya majd megcsökken s aztán a társadalom mintegy magától meg fog menekedni a népszúfoltság veszedelmes következményeitől.

A túlszaporodás veszedelmei igenis komolyak és megfontolásra méltók.¹

Sokan tagadják a túlnépesedés lehetőségét is. Igaz, hogy a túlnépesedés is relatív fogalom. A Malthus-féle túlnépesedés az élelmiszerek mennyisége által határoltatik csupán. E szerint a népesség változatlanul szaporodik, a hol az életfenntartás eszközei szaporodnak, hacsak erős és szembeszökő akadályok által nincsen meggátolva. Ezek az akadályok Malthus szerint: az erkölcsi visszatartás, a bűn és a nyomor azok, melyek a népességet az élelmiszerek színvonalán tartják, mert különben az korlátlanul szaporodnék. Csakhogy az élelmiszerek szaporodása nem bír lépést tartani a népesség szaporodó képességével, s hogy ezt illusztrálja, Malthus azt mondja, hogy a míg az élelmiszerek a számtani sorok arányában szaporodnak, addig a népesség mértani arányban.

De a népesség az élelmiszerek színvonalán túl nem szaporodhatik. Nem élhet több ember valamely országban, vagy a földön, mint a mennyinek az életfenntartásra elegendő tápláléka akad.

Malthus tanának ez a része örök igazság s azt logikusan Czáfolni sem lehet. A túlnépesedésnek tehát ez volna a végső határa. Úgyis nevezhetjük a túlnépesedésnek ezt az alakját, melynek csak a tápszerek fizikai mennyisége szab határt, hogy túlnépesedés állati, vegetatív értelemben.

Vagy tán nem teszünk helytelenül, ha a határ haszon, határérték analógiájára (bár elismerjük, hogy a kifejezés nem szerencsés már csak azért is, mert a területi határokon lakó népességet is lehetne érteni alatta) felállítjuk a határnépesség, a határnépesedés fogalmát, megjegyezvén azt, hogy itt számbeli mennyiség-béli határookra gondoljunk.

¹ Lásd a tekintetben: Földes: Természet és népesség. (A társadalmi gazdaságtan elemei.) Természet és népesség a gazdaságban. (Közz. Szemle XVII. évfolyam 3. szám.) Szász Lajos: A közigazdaság elmélete. 1882. Vargha Gyula: Európa népességének növekedése (Közz. Szemle 1893.) Pisztoróy Mór: Nemzetgazdaságtan tekintettel az államháztartásra. Pozsony 1890. Pikler Gyula: Ricardo.

Stuart Mill: Principles of political economy. 1897. Ricardo: Principles of political economy and taxation. James Anderson: Inquiries on the corn laws. 1777. A velencei Ortes munkája: »Elmélkedések a népesedésről kapcsolatban a nemzetgazdasággal« (1790.) gondolatmenetében sok tekintetben rokon Malthus későbbi nagy művével.

Ha tehát bizonyos területen (mely lehet az egész föld, egy világrész, vagy állam) bizonyos időn belül s bizonyos gazdasági körülmények között épen annyi népesség él, a mennyit az az illető terület, vagy inkább annak gazdasága épen az életfentartására elegendő módon táplálni bír, – akkor annak az illető területnek, társadalomnak stb. népessége a határnépességhez jutott el a szó vegetatív, állati értelmében. Ez a határnépességnek a legdurvább alakja. Ha tehát ezen a népességen túl bármi csekély szaporodás történik is, annak természetesen le kell esapolódnia. Tehát a szaporodásnak megfelelő embermennyiség vagy el kell, hogy pusztuljon, vagy kivándorol, mert az élelmiszerek szabta határ ki van merítve.

A népesedés zsúfoltságának azonban ez olyan foka már, mely ritkán létezhetik a valóságban. Egy olyan társadalom, a hol egyedül a tápszerek mennyisége szab határt a népesség számának, már nem is emberi társadalom. Ez már teljesen durva, állati jellegű. Ebben a társadalomban mindenki a vegetatív létminimumra volna szorítva csupán. De fel kell állítani a határnépességnek ezt a fogalmát is, mint legvégsőt.

Állati, vegetatív értelemben s nem gazdasági értelemben nevezzük ezt határnépességnek azért, mert egy olyan társadalom, a hol a népesség száma egyedül az életnek épen fentartására elegendő tápmennyiség által korlátoztatik, közgazdasági értelemben társadalomnak, közgazdaságnak nem is nevezhető. Ilyen körülmények között a közgazdaság megkívánta szellemi erők, rendező, előrelátó törekvések nem érvényesülhetnek. Ez csupán a legszomorubb tengődés állapota volna, mely az emberek fizikai, szellemi s etikai színvonalának gyors sülyedésével egyértelmű.

A csupán a tápszerek fizikai mennyiségének korlátaiba ütköző népeiséget tehát közgazdasági értelemben vett határnépességnek nem fogadhatjuk el, mert ily állapotban megszűnik a közgazdaság s mihelyt az emberi természetes szaporodási képesség túllépi azt a határt, a fölösszám elpusztításának a legdurvább alakban kell bekövetkeznie.

A most jelzett állati, vegetatív értelemben vett határnépeiséget tehát oly abszolút határnak kell vennünk, a melyen túl való szaporodás adott viszonyok közt lehetetlen, mert több ember számára való táplálék nincsen. Ez tehát nem csak az emberekre, hanem bármely állatra is kiterjeszhető s valóban azt látjuk, hogy

adott viszonyok között például minden mezőgazdának meg van háziállatai tekintetében az ő határnépessége, figyelembe véve az illető magángazdaság terjedelmét, vagyoni stb. helyzetet.

Ha tehát ebben az értelemben az adott földrész, állam, társadalom összes rendelkezésre álló tápszereinek mennyiségét T -vel, az egy ember fizikai fenntartására *minden körülmények közt* szükséges táplálók minimumának mennyiségét t -vel, s a határnépesség egyéneinek számát H -val jelöljük, a következő képletet kapjuk:

$$H = \frac{T}{t}$$

Ez a képlet tehát a népesedés legdurvább értelmében vett határának a képlete. De ez, mint már említettük, oly szomorú állapotot fejez ki, hogy az annak megfelelő társadalmat egyszerűen állati, vegetatív értelemben tengő-társadalomnak nevezhetjük.

A mostaniakból következik a közgazdasági értelemben vett határnépesség fogalma felállításának szüksége is.

A határnépességnek ez a fogalma lesz az erre vonatkozó problémák tárgyalásánál a legfontosabb. Ez már sokkal inkább relatív és viszonylagos fogalom az előbbinél.

Míg a vegetatív értelemben vett határnépességnek az egy emberre nézve szükséges táplálékminimum a korlátozó tényezője, – a tulajdonképeni közgazdasági értelemben vett határnépességnél ez a tényező az illető társadalomban, az adott viszonyok között egy ember gazdasági szükségleteinek (tehát nem csupán lőtartásának) kielégítésére szolgáló *javak* (tehát nem csupán tápszerek) minimuma lesz.

Ha tehát az egy ember gazdasági szükségleteinek kielégítésére szolgáló javak minimumát bizonyos adott viszonyok s körülmények közt j -vel, – az illető egész terület, állam, társadalom stb. gazdasági javainak összességét J -vel jelöljük, a határnépesség közgazdasági alakjában kifejezett képlete a következő lesz:

$$H_1 = \frac{J}{j}$$

Láthatjuk ebből, hogy H_1 azaz a határnépesség száma annál nagyobb, minél kisebb j , vagyis az egyes ember szükségleteinek kielégítésére szolgáló javak mennyisége, minél kisebb egy-egy egyénnek gazdasági igénye, adott időben s adott körülmények között. Ha most már az egyéni igények emelkednek, akkor a köz-

gazdaságnak változatlan ereje mellett gyorsabban érezhető a zsúfoltság bajai. Minél nagyobbak az egyéni minimális igények, – igényminimumok – annál könnyebben érünk el a gazdasági értelemben vett határnépességhez. Az igények növekedése tehát nyomasztóbbá teszi a népszűfolttságot, vagyis egyénileg gazdasági tekintetben teszi elégedetlenebbé az egyént. A társadalmi elégedetlenség mai növekedésének ez a kulcsa.

Mi történik most már, ha a népesség a $H = J/j$ képletben túl növekszik, vagyis, ha nagyobb lesz a népesség, a mint a meny-nyinek gazdasági minimális igényeit ki tudná elégíteni az illető közgazdaság? A felelet egyszerű. Beáll a gazdasági értelemben vett túlnépesedés. A túlnépesedés tehát a határnépességnél nagyobb népesség.

Míg azonban a vegetatív értelemben vett túlnépesedés voltaképpen nem is lehetséges és legfeljebb igen kis ideig tarthat, mert a vegetatív értelemben vett határnépességen felüli szaporulatnak fizikailag el kell pusztulnia, addig a tulajdonképeni gazdasági értelemben vett túlnépesedés nagyon is lehetséges fogalom. Itt ugyanis a határnépességen túl történt megsokasodásnak még nem elpusztulás, hanem nélkülözés lesz a következménye.

Félreértés vagy elfogultság látszatának kikerülése végett közbevetjük azonban, hogy a $H = J/j$ képlethez fűzött okoskodások változatlan fentartása mellett egyes társadalmi osztályok nélkülözésének oka a rossz vagyonmegoszlás is lehet. A $H = J/j$ képlettel kifejezett arányban a H , vagyis a határnépesedés annál gyorsabban fog bekövetkezni, minél többet foglalnak le a J -ből, vagyis az illető közgazdaság javainak összeségéből a minimálisnál *nagyobb* igények.

Láthatjuk tehát, hogy gazdasági értelemben annál inkább beszélhetünk túlnépesedésről, minél nagyobbak az egyéni gazdasági igényminimumok, minél nagyobb a minimalis standard of life. Ezt épen nem alterálja az a körülmény, hogy magasabb minimalis standard of life-t igénylő népességnél rendszerint fejlettebb is a közgazdaság és gazdagabb javakban. Hanem igenis következik még a fentiekből az is, hogy adott előfeltételek mellett annál népesebb lehet valamely társadalom, minél fejlettebb és tökéletesebb gazdasági viszonyok mellett minél kisebbek az egyeseknek gazdasági igényei s e mellett minél egyenletesebb a szükségletkielégítésre szolgáló javaknak, illetve az ezek megszerzése végett szükséges jövedelemnek megoszlása.

A gazdasági értelemben vett túlnépesedésnek igen sok alakja fordulhat elő. Hogyha a népességnek csak aránylag csekély töredéke az, mely az illető társadalom minimális gazdasági igényeinek kielégítésére sem bír elegendő javakkal, keresettel stb., – ez még általános közgazdasági szempontból nem olyan nagy dolog. A komoly társadalmi bajok ottan mutatkoznak, a hol a népességnek jelentékeny hányada, a hol egész népességi rétegek, osztályok nem bírják megszerezni a minimális igények kielégítésére szükséges javakat, a hol tehát a népességnek számottevő része nélkülöz.

A nélkülözés szintén relatív fogalom. Ha csupán vegetatív, a pusztá létfenntartási szempontból tekintjük a nélkülözés fogalmát, akkor a voltaképeni nélkülözés csak az éhséggel áll be. A közgazdaság modern felfogásának azonban nem felel meg egy ilyen társadalom. Egy fejlettebb társadalomban – a szellemi és társadalmi szükségletektől teljesen eltekintve is, – számos alakja, foka lehet a nélkülözésnek, ha a fizikai értelemben vett éhség nem jelentkezik is. Már a test fentartására szükséges és elegendő táplálkozásnak is számos foka van.

Az igényeknek az a minimális foka, hogy t. i. az ember egyedül ne éhezzen, olyan csekély, hogy az a legkezdetlegesebb állatok igényeit sem haladja túl.

Mentől nagyobb fokúak ennél valamely társadalom minimális igényei, a közgazdaságnak nem elegendő fejlettség mellett, annál gyorsabban beköszönt a nélkülözés, a hiányérzet, tehát annál fejlettebb s erősebb nemzet- vagy társadalmi gazdaságra van szükség a népesség szaporodása mellett, hogy a gazdasági értelemben vett határnépesedés be ne következzen.

A túlnépesedés mértéke ezek szerint tehát a közgazdaság fejlettségétől és a minimális igények nagyságától, a standard of life minimumától függ a népesség számán kívül általában. Most már ebből a felfogásból kiindulva a gyakorlati életben is meg lehet mutatni, hol van túlnépesedés: mindenütt, a hol a népesség legszerényebb igényű rétege dologra való hajlandóságuk és munkaszeretetük dacára a közgazdasági viszonyoknak s erőforrásoknak a népesség számához viszonyított fejletlensége, elégtelensége folytán nélkülözni kénytelen.

A túlnépesedésnek ez a fogalma relatív túlnépesedés, mely nem esik össze a politikai határokkal. Itt-ott jelentkezik az, hol tartósabb, hol múlóbb alakban, a szerint, a mint a közgazdasági

erőforrások szaporodnak vagy csökkennek, javulnak vagy rosszabbodnak.

Mezőgazdasággal foglalkozó vidékeken jó és rossz esztendők szerint is változhatik a határnépesség nagysága, ha nem több év átlagát, hanem egy-egy esztendőt veszünk figyelembe csupán s ha azt a világforgalom kiegyenlítő hatásaitól elvontan képzeljük.

A mai fejlettebb forgalom mellett azonban csak nagyobb területi s időbeli átlagokra lehetünk tekintettel.

Mindamellettt egy ország – főleg különböző gazdasági fejlettségi fokon álló vidékekkel bíró ország – határain belül is különböző nagyságú relatív túlnépesedéssel állhatunk szemben. Míg egyes helyeken pl. 200-250 ember is megfelelő módon élhet meg, négyszögkilométerenkint, – addig más vidékeken egy négyszögkilométerre eső 40-50 emberrel is a határnépességhez, vagy a túlnépesedéshez jutottunk el.

Hazánk példája is ezt mutatja. A gazdasági viszonyok fejlettségénél fogva beállott relatív túlnépesedés jelenségei a leggyóribban lakott vidékeken kezdtek mutatkozni: az északkeleti felvidéken s a Karszton.

A míg ennek a népességnek igényei az elegendő táplálkozásán túl nem terjedtek, nem lehetett szó relatív túlnépesedésről, mert a sovány föld s a fejletlen gazdasági viszonyok, a hogy úgy, megadták a táplálékot. Később azonban a forgalom tökéletesbe désével az Amerikában való jobb kereset hírének elterjedésével felfokozódtak a népesség igényei, már nem elégítették ki őket a csupán silány táplálékuk megszerzésére is alig elegendő s jobbára alacsony napszámokból álló kereseti viszonyok, általános lett a jobb kereset után való vágy, mert gazdasági igényeik megnövekedtek. Minthogy pedig e vidékeken a muukabér viszonyai sokkal rosszabbak voltak, hogysen a kereső népesség fejlődött gazdasági igényminimumát is teljesen kielégítették volna – egyedül e fejletlen gazdasági viszonyok következtében – az ország eme gyéren lakott vidékein bizonyos relatív túlnépesedés tünetei állottak elő, s megkezdődött a nagy kivándorlás, mely már-már depopulációt kezd okozni. Ha most már ezeken a vidéken életre való gyáripár keletkezett volna, mely a kenyérkereseti alkalmakat megsokasította volna, a túlnépesedés jelenségül is egyszerre megszűntek volna s esetleg egy igen gyorsan fejlődő gyáripár mellett azokon a vidékeken még ipari munkáshiányval is volna dolgunk, – a mint

a felvidéken a nagy kivándorlás következtében a mezőgazdasági nmnkáshiány nagyon is érezhető.

Egészen más természetű az intenzív ipari fejlettséggel bíró nyugati államok egyes részeiben mutatkozó túlnépesedés. Itt már az iparnak még nagyobb fokú fejlesztése a nemzetközi verseny támasztotta viszonyok között már csak nehezen eszközölhető, az igények is sokkal magasabbak, a túlnépesedés tehát sokkal kevésbé relatív jellegű. E jelenségekről alább bővebben igyekszünk szólni, most csak az alapfogalmakat állapítván meg.

A túlnépesedés ellentétéként a kelleténél kisebb, gyérebber népeség jelentkezik. Ezt is viszonyíthatjuk az egész földre, egyes földrészekre, országokra, vidékekre stb.

Jelentősége lehet úgy a közgazdasági, mint a nemzeti értelemben vett kelleténél gyérebber népeség fogalmának. Közgazdasági értelemben akkor tekinthető valamely népeség gyérebbernek a kelleténél, ha a közgazdaság bizonyos fokra való fejlesztéséhez szükséges munkaerőt sem bírja megfelelően szolgáltatni. Míg pl. állattenyésztéshez igen gyér népeség is elegendő, – intenzív mezőgazdasághoz már sűrűbb, s még inkább sűrű népeség szükséges egy fejlett nagyiparhoz – (bár másrészt a technika fejlődése egyre több munkáskezet pótol).

Az a sokszor hangoztatott s már majdnem alapigazságnak elfogadott állítás, hogy a kultúra és civilizáció emelkedése általában gátat vet az emberiség rohamos szaporodásának, vagy a szaporodási tempó gyorsaságának, egyszerűen nem igaz.

A népesedési elméletek optimistái szeretik ezt az állítást különösen hangoztatni. Carey is azt vitatta, hogy a népesedésnek magas fejlettségi fokon a szaporodási ösztönnek megcsökkenése lesz az akadálya és korlátozója. Kapóra jöttek ennek az iránynak a Spencer-féle tanok is. A magasabb szellemi funetiók kifejlődése csökkentené ezek szerint a nemzéseket. Soha theoria nem állott annyira ellentétben a valósággal, nem volt annyira önkényesen felállított s nem talált oly kevés bizonyítékra, mint ez. Találón jegyzi meg ezzel szemben Dühring Malthus és Carey népesedési elméleteinek összehasonlításánál (*Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus.* 415. 1.) hogy egy mélyreható fiziológiai gondolkodás nem állapíthat meg egyebet, mint azt, hogy az agy működésének erős megfeszítése egy bizonyos időre a szervezetnek minden funkezionális

tevékenységét és ezek közt jelesül a nemi energiát előkészítő funkciókat is megesőkenti. Ennek azonban magához a fajfentartáshoz alig van köze. Ellenkezőleg. Egyes abnormitásoktól eltekintve igen természetes dolog csupán az, hogy a kifejlett erős agyvelővel megáldottak éppen nem tartozhatnak nemi tehetségek dolgában a természet mostoha gyermekei közé. Egyébként minden erősebb izommunka is csökkentőleg hat a nemi ingerre, úgy hogy mindenféle különösen megerőltető munka a nemi funkciókkal ellentétben áll. De még ebből sem következik – jegyzi meg az említett író – a szülés és fogamzás lényeges korlátozása, mert, a mint azt nem csupán Carey, hanem a malthusianista Stuart Mill is figyelmen kívül hagyták, – a nők normális termékenysége mellett, a legcsekélyebb számra szorított nemi tevékenység is elegendő a népesedésnek rendes menetét biztosítani. (Dühring idézett munka.)

Különben ma már meglehetősen divatját is múlja a most jelzett irányú elmélet. A tudomány kezdi belátni annak tarthatlan és túlzott voltát.

A tapasztalat és a statisztika is éppen az ellenkezőt bizonyítja. Mindenütt, a hol megbízható statisztika működik, konstátálhatjuk ezt a körülményt. Európa művelt országainak lakossága ebben a században mindenütt olyan rohamosan szaporodott, a milyenre azelőtt csak kivételesen lehetett példa. Franciaország ebben az egyedüli kivétel, pedig nem mondható, hogy franciaország többet haladt volna kultúrában a többi országoknál.

Láttuk, hogy a főbb európai államok népessége a 19-ik század folyamán 45-400%-kal emelkedett. Matematikailag lehetetlen, hogy az előbbi századokban is általában ily gyors tempóban szaporodott volna Európa lakossága. Pedig a 19-ik század Európára nézve a nagy háborúk és a kivándorlások százada is volt. Nagyobb mérvű kivándorlások még sohasem apasztották földrésünket s a napóleoni háborúnál sem igen látott még véresebbeket az emberiség.¹

A statistika számadatai tehát azonnal megezáfolják azt az eudaimonistikus teoriát, hogy a kultúra, a haladás már magában véve gátat vet a rohamos szaporodásnak, s hogy az a népe-

¹ Lásd: Zumpt: Über den Stand der Bevölkerung und Volksvermehrung Altertum 1841. – v. Mayr: Die Bevölkerungsstatistik 1897.

sedés bajaival szemben mintegy biztosító szelepként fog szerepelni.

A kultúra haladása a nagy halandóság okainak egész raját szünteti meg. A gyermekek sokkal nagyobb százaléka éri meg a férfikort a ezivilizált államokban, mint a kevésbé civilizáltakban, a gyermekek születési számának csökkenése pedig csakis a társadalom felső és legfelsőbb rétegeiben mondható általános jelenségnek, a mely osztályok tagjai számának aránya a népesség többi osztályának tagjai számához viszonyítva egyre csökken.

A munkásosztály, melyhez viszonylag is egyre több és több embere tartozik a társadalomnak, a szaporodás tekintetében való előrelátást illetően sem nem előrelátóbb, sem nem könnyelműbb, mint azelőtt volt.

A gazdagabb társadalmi rétegeknél s itt-ott a jobb módú földműves parasztságnál a szaporodásnak mesterséges korlátozásait látjuk. E korlátozások azonban csak az egyéni önzésnek, a gyermekek kevésbé vagyonszágaért való aggódásnak s az élvezetvágyaknak állhatnak szolgálatában, de nem a közgazdasági s társadalmi érdekeknek.

A népesedési mozgalom általános jellege pedig ma épen olyan mint a múltban volt az, hogy az emberi szaporodási képesség szabadjára van ereszelve a társadalom legtöbb és legszélesebb rétegeinél, a fejlett államokban úgy mint a kevésbé fejletteknél. A népesedést gátló tényezők azonban másként működnek ma, mint azelőtt, mert azok az elmúlt századokban époly szabadon működtek a népesedést gátló tényezők (nyomor, éhség, ragályos betegségek) a legyőzésükre szolgáló eszközök fejletlenségénél fogva, mint a természetes szaporodási képesség – századunkban a közegészségi viszonyok s a forgalom annyira javultak, hogy a halandóságot előmozdító tényezők tetemesen csökkentek. A halandósági szám Európaszerte mindenütt javult. A kevésbé ezivilizált országokban azonban a szaporodást gátló s a halandóságot előmozdító tényezők is ugyanazok maradtak. Innét magyarázható aztán s a mondottaknak teljesen megfelel az a fejlődés, a melyet a népesség szaporodása tekintetében a statisztika adatai képviselnek: Európa népessége a legrohamosabb haladás századában a legrohamosabban is szaporodott. Kivétel csak ott van ebben a tekintetben, a hol a szaporodást vagy egyoldalúan s mesterségesen gátolják, vagy pedig, a hol a kivándorlás gazdasági és politikai okok miatt

a legnagyobb. Ezt a kivételes állapotot Franciaország és Írország képviselik, s hogy ez mennyiben felel meg a közszempontoknak, alább lesz alkalmunk kifejteni.

Bizonyos azonban az, hogy a kultúra az emberi társadalom szaporodásának menetét magában véve nem befolyásolja és hogy sokkal inkább hátrítja el a nagy halandóságot gátló tényezőket, mint a hogy szaporítja a szaporodást gátló tényezők számát.¹

Az általános jelenség manapság az, hogy a civilizáció s kultúra terén legelső államok népessége és népsűrűsége szédületes gyorsasággal szaporodik, a proletariátus nő s a társadalom elégedetlenéinek száma pedig veszedelmesen gyarapodik.

A civilizáció magas foka, a standard of life emelkedése s ezzel a hiányérzet növekedése pedig hatványozza ezeket a veszedelmeket.

A szaporodási menet tekintetében Franciaország kivételt tesz, de a társadalom internacionális bajai nem tesznek vele sem kivételt.

Igen felületesen gondolkoznak azok, akik azt hiszik, hogy a népsűrűség szaporodásával majd gondviselészerűen annyira megszorodnak mindig a folyton emelkedő igényekhez mért életfentartási eszközök is, hogy a túlságos népsűrűség válságai egyszerűen elmaradnak s a túlnépesedés réme babonaszamba fog menni. Carey, a ki a népesedés kérdéseit az amerikai viszonyokból megmagyarázható optimizmussal nézi, szintén körülbelül ilyen állásponton van, mely álláspontjának indokául azt hozza fel, hogy ellenkező esetben a természet csak kontármunkája volna a teremtőnek. Tehát még ily éles elméjű közgazdasági író is csak ilyen gyöngye érvet állít népesedésbeli optimizmusa mellé. Különben e körülmény is bizonyítja azt, a mit már előbb mondottunk, hogy a népesedés kérdéseinek taglalása terén az egyes írók mindig bizonyos általuk szükségesnek tartott irányból (pl. az erős szaporodás szükséges voltából) indulnak ki és ennek az iránynak az *érdekében* álló népesedési elméletet fejtik ki.

Ma tényleg óriási fejlődésben van a termelés, mely fokozott fogyasztást elégít ki s tetemesen emeli a nemzeti jövedelmet. De a termelés fokozásának nyomában jár a nemzetközi verseny

¹ Lásd: J. F. Neumann: Beiträge zur Geschichte der Bevölkerung in Deutschland seit Anfang des 19. Jahrhunderts. 1883-1894. (5 kötet.)

növekedése is, a mely viszont ugyancsak súlyosan nyomja a konkurrens államok iparát, mezőgazdaságát egyaránt.

A termelés végtelen fokozhatásába vetett optimistikus hitet nagyrészen a technikai folytonos haladás szemlélete kelti fel s hasonló ez ahoz a gondolatbeli irányhoz, mely a 17. és 18. századokban a tudomány haladása, az ipari találmányok s a nagy felfedezések hatása alatt a természetjogot juttatta uralomra minden téren. A theisták és fiziokraták azt hitték, hogy a közgazdaságnak matematikai biztossággal ható természeti törvényeit fedezték fel, a világ s a társadalom berendezésében sikerült az isteni harmóniát megtalálniuk¹ s hogy a természetes társulási ösztön szabad útjára engedve, megadja a társadalom s közgazdaság helyes fejlődésének irányát. Valami csodálatos dolgot, kulcsot véltek tehát felfedezni, mely a közgazdasági s társadalmi viszonyok megjavítását és orvoslását hozza meg.

A kik a népesedési viszonyok tekintetében az általános javulást, megoldást szintén a haladás, az ipari, technikai és szellemi haladás általános fogalmaitól egyszerűen s biztosan elvárják, semmivel sem gondolkodnak logikusabban a 17. és 18. század ma már naivnak tartott természet jogászainál s fiziokratáinál.

A társadalmi és közgazdasági kérdésekre nem lehet egyszerűen rámondani, hogy melyik az a kulcs, a mely természet-szerűen meg fogja oldani azokat. S azért épen nem valószínű, hogy a jövő évtizedek vagy századok szintén a véletlenre fogják rábízni a népesedés, a népmozgalom mindennél fontosabb ügyét, hanem épen az a valószínű, hogy szakítva az eddigi előítéletekkel s szabadjára hagyással, belenyúlnak az államhatalomnak, társadalomnak s a tudománynak rendelkezésére álló eszközeivel annak rendezésébe és különböző veszedelmeket megelőző irányításába.

A sűrű népesség minden valamirevaló államban ipart teremt, az ipar munkára ad alkalmat, a munka existenciáját biztosít. Az ipar kivített teremt, új piacokat keres fel. Ezek voltak az uralkodó argumentumok. Ezek az érvek igazak is, – hazánk viszonyaira nézve például feltétlenül találók s követendők, de az ipari fejlettségnek a nemzetközi verseny létrehozta legmagasabb fokán álló államokban könnyen elkövetkezik már az az állapot,

¹ A gazdasági harmónia eszméje különben még Bastiatnál is kísért. (Harmonies économiques. 1850.)

a mikor ezek az argumentumok megszűnnek igazak s találók lenni. Ne feledjük ugyanis, hogy a mai nagy ipari termelés bizonyos tekintetben rablógazdaság is, mely kapzsi módon pusztítja a föld többféle természeti kincsét, különösen a kőszenet.

Egy őserdőnek a leégetése nem volt olyan szomorú momentum, mint egy jelentős kőszentelepnek kiapadása, mert az erdő fái még megnőhetnek újra valahogyan, de a felhasznált kőszén örökre el van pusztítva.

A világgazdaság fejlődése, a technika haladása optimistává, vakmerően bizóvá teszi az emberiséget. Ha a kőszén elfogy, lesz más tüzelőanyag, majd csinál az emberi agy; ha a gabonatermőföldeket mind feltörték, majd kitalálnak valami ipari úton előállított táplálékot, mely elég mennyiségű s eléggé olcsó lesz a megsokasodott emberiség számára. Ez az uralkodó gondolkodás, melynek befolyása alól alig lehet kivonni magunkat.

Pedig épen oly valószínű, sőt még sokkal valószínűbb, hogy a kőszén és a mai egyéb tüzelőanyagokat semmivel sem fogja majd pótolni tudni az emberiség s az utódok keserűen láthatják már, mennyire optimista volt az az előbbi nemzedék, mely a technika és tudomány haladásától elragadva gondviselészerű bizossággal bekövetkezendő csodákat várt az emberi agyvelőtől.

A modern iparos államok örült erővel s fáradsággal dolgoznak az ipari termelés terén s a létfenntartásáért még a legmodernebb ipari munkás is a maga nehéz verejtékével küzd. Pedig a modern nagyipar csodái, a modern nagyipar adta nagy hatalom és gazdagság sem valami önmagától jövő és belső következmény, hanem sok tekintetben parasitismushoz hasonlítható: a modern államok a gyarmatoknak, tőkével, ipari eszközökkel kevésbé kielégítően berendezett más országoknak, – az ipar terén érvényesülő s uralkodó tőkék birtokosai pedig az egyedül fizikai s esetleg idegmunkájukra szorult széles társadalmi rétegeknek elvont zsírján növekedtek nagyokká, gazdagokká s erősekké.¹

Angolország gazdasági hatalma egy szerencsével párosult százados nemzeti kereskedelemnek az eredménye, mely kellő időben tudta magához ragadni a világforgalom java részének közvetítését.

¹ Lásd e tárgyról: Fr. Passy: *Les machines et leur influence sur le développement de l'humanité* 1866. – Hobson: *The evolution of modern capitalism: a study of machine production*. London 1894.

Szerencsés véletlenek s tervszerű politika segítségével túlszárnyalta versenytársait s többő-kevésbbé kihasználta a maga gazdasági céljaira a vele érintkezőket, különösen a leggazdagabb tropikus országokat. Az angol szorgalom és akaraterő magában véve nem lett volna elég a mai tejjel mézzel folyó Anglia megteremtésére, ha a kiaknázásra alkalmas kedvező konjunktúrák nem jelentkeztek volna.

De ezek az egyes nemzetek nagygyá s boldoggá s gazdaggá tételére alkalmas konjunktúrák, kiaknázásra alkalmas természeti erőforrások nem állanak minden társadalomnak egyaránt rendelkezésére. Indiái nem minden államnak lehetnek. Hogy aztán a legélelmesebb vagy legszerencsésebb nép keríti-e azokat hatalmába, ismét más kérdés, annyi azonban igaz, hogy az angol közgazdaság szédületes nagysága olyan tényezőkön alapul, a milyenek csakis egy Angliának, vagy esetleg még egy Amerikai Egyesült Államoknak állanak rendelkezésére.

Németország rohamos fellendülése egy vasszorgalmú és vas-következetességű ipari termelés eredménye s ennek a szédületesen nagyobbodó iparnak igyekszik mindenáron piacokat szerezni az államhatalom.

Mindennek daczára a nagyiparos államokon belül is a jólét, – a nem túlzott igényekhez mért jólét, – csak egyes társadalmi osztályokra szorítkozik; a népesség túlnyomó többségének munkálkodása alig elegendő a táplálkozás és néhány elsőbrendű szükséglet kielégítésére. S ez a világ gazdaságilag leghaladottabb államaiban van így.

Mit mondjunk akkor az Indiák, a gyarmatok s a gazdaságilag kihasznált országok lakosságának zöméről? Ezekről a közgazdaság és szoczializmus is alig vesz tudomást.

Pedig egyre több és több állam, terület és ország veti magát a fokozottabb értelemben vett civilizáció, ipari, technikai s forgalmi haladás karjaiba, a mi másrészt azt is jelenti, hogy egyre több és több országnak társadalma lép az igénynyel bíró, saját standard of lifejával elégedetten a tömegek sorába.

A társadalmi gazdaság napról-napra sokszorozottan nehezebb helyzetbe kerül a széles néprétegek igényeihez viszonyítva.¹ E nehéz helyzetet ezeket az alsó és legterjedelmesebb társadalmi osztályokat

¹ Lásd e tárgyról Földes: Társadalmi gazdaságtan elemei. IV. köt.

illetőleg fokozza: 1. ezeknek a néprétegeknek természetes gyors szaporodása, 2. egyre több és több ország lakosságának belépése a növekedő igényekkel és szükségletekkel bíró munkás- és hasonló osztályok közé, 3. és végre az alsó társadalmi osztályok életigényeinek folytonos emelkedése s így elégedetlenségük folytonos növekedése.

E három tényező egymást sokszorozva növeli aztán a szocializmust, a társadalmi kérdések nehéz és válságos voltát.

A közgazdaság, különösen az ipari termelés ily tényezők nyomása alatt óriási módon, mintegy természeti szükségből is kénytelen nagyot haladni, hiszen a létért való görcsös küzdelem s az e célból elvégzett rengeteg munka végre is csak a termelés nagyfokú emelésére szolgál. De mégis hogyha azt kérdezzük, hogy a legszélesebb s így legerősebb s elégedetlenségük folytán legveszedelmesebb társadalmi rétegeket illetőleg javult-e lényegében a közgazdasági helyzet, elégedettebbek lettek-e ezek a tömegek a szociális válságok veszedelme elhárult-e némileg, a társadalom tartós békéjére javultak-e a kilátások, kisebbedett-e az egyén életküzdelme, szaporodtak-e az egyes egyénre átlag eső megélhetési alkalmak, esőkként e az egyes kenyérkereseti alkalmak után való konkurrenzia, a megélhetési alkalmakért kifejtett verseny kisebbedett-e, könnyebb lett-e a családalapítás, vagy az önállósítás, - mindezekre bizony nemmel kell felelnünk.

Pedig minden haladt és halad: közgazdaság, tudomány, technika s ennek daczára a társadalom válságos helyzetei, viszonyai, a munkástömegek elégedetlensége s a társadalom mai rendjének összetörésére kész hajlandósága épen nem csökkentek meg.

A gyarmatok és iparilag még fejletlen országok nem kimeríthetetlen bányák többé s annál kevésbé kimeríthetetlen piacok. A megfelelő piacz kérdése elsőrendű fontossággal bír a nagyiparos államokra nézve. Egy modern nagyiparos állam termelése nem szorítkozik többé saját belszükségeire. A mai, igen sok tekintetben egészségtelenül nagygyá nőtt ipargazdaság fenntarthatásának feltétele a külföldi piacz. A külföldi piacok biztosítása, egymás elől való elhódítása érdekében a létért való küzdelemnek egy új módja támad fel az iparos államok között s a külpolitikának hovatovább ez lesz a legfontosabb célja. A mohó piaczszerezést valódi nagy szükség indokolja: e nélkül a nemzeti termelésnek a nagy iparos állam termelésének le kellene szerelnie, a mi egy-

értelmű volna a népesség egy részének megélni nem tudásával, egyes társadalmi osztályok erős nélkülözésével s egy mindennél veszedelmesebb belső elégedetlenséggel.

A modern iparos államok azonban igen rövid időn belül meg fognak szorulni megfelelő piacok tekintetében, mert egyrészt a létező s piacoknak tekintett országok s vidékek gazdaságilag s politikailag egyre jobban lefoglaltatnak s felosztatnak a különböző iparos államok számára, másrészt pedig az eddig csupán ipari piacoknak tekintett országok s területek közül egyre több és több rendezkedik be úgy, hogy saját maga láthatja el magát ipari termékekkel s azonkívül az eddig csupán saját belső szükségleteire termelő országok közül egyre több termel a kivitel számára is.

Ezek a tényezők természetesen megsokszorozzák az egymás hatékonyságát, s hogy az ipari termelés huzamosabb korszakokon keresztül a mostani arányokban fejlődhessék tovább, úgy, hogy piacok dolgában megszorulás ne álljon elő, akkor a csupán fogyasztó s iparilag nem termelő fogyasztó piacországoknak mértani arányban való szaporodása volna szükséges.

A nagyiparos államok számára a legnevezetesebb ipari kiviteli fogyasztó piacokká Afrika, India, China és Előázsia válnak.¹

Ezeket a földrészeket a modern nagyipar már belevette számítási körébe s fogyasztó piaczaiként igyekszik kihasználni, tehát termeivényeinek értékesíthetése végett szüksége van rájuk. Az iparos államok lakosságának, különösen iparral foglalkozó lakosságának pedig a megélhetés és kenyéradás ezéjából van szüksége a nagyipari termelésre, a miből következik ismét, hogy az iparral foglalkozó lakoságnak kellő foglalkoztatása és megélhetése ezéjából van szüksége ezekre a tengerentúli fogyasztó piacokra.

Egy olyan országban, a melyben az intenzív ipari s különösen gyáripari fejlődés már egyszer megindult s magas fokot ért el s a melyben a lakosság nagy százaléka tartozik az ipari munkások közé, az intenzív ipari termelés nem is annyira tőkében gazdag osztályok, mint a tőke szolgálatába szegődött munkásosztály érdekében nemzeti szükséglet s azért ipari leszerelés ilyen

¹ E tárgyra vonatkozólag Hübbe-Schleiden: Überseeische Politik. Berlin. 1883.

államokban társadalmi katasztrófa nélkül nem gondolható el. Akkor ugyanis, a mikor minden egyes megélhetési és munkaalkalomra több a jelentkező, mint a mennyi munkaalkalom kínálkozik, nagyszámú munka és megélhetési alkalmaknak megsemmisülése széles társadalmi rétegeknek s nagy néptömegeknek nyomorbajutásával jár. Ez pedig a mai erőszakosan gondolkodó s anarchikus érzelmekkel telt társadalomban még sok más egyéb bajt is jelent.

Hogy pedig ilyen ipari verseny, ilyen fejlődés mellett a korlátolt számban rendelkezésre álló s iparilag különben is szervezkedő fogyasztó piacok rövidebb időn belül ki fognak merülni, az gondolkodó ember előtt kétséget nem szenved. S mi lesz akkor? A még jobban megszaporodott és folyton szaporodó munkáskezek hol találnak majd megfelelő munkaalkalmakat akkor, a mikor a kivitelre való termelés általános redukálásának, vagy csak a termelés fejlesztési tempója megllassabbításának is kell bekövetkeznie.

A társadalom ipari munkásosztálya ebben a tekintetben egy legelőjének fogytán levő, de folyton szaporodó állományú nyájhoz hasonlítható.

Közel jövőn belül, vagy legalább nem távoli korszakokban tehát – mondhatjuk a nélkül, hogy jövendőlni szeretnénk – a népesedési kérdések közgazdasági szempontból való megnehezbedése, talán a társadalomra nézve nagyon is nyomasztóvá válása várható.

Egyelőre el sem gondolhatjuk, hogy az igényeknek folytonos növekedése, a standard of life folytonos emelkedése mellett a társadalomnak milyen helyzete fog előállani akkor, ha a megszaporodott munkáskezek egyre nagyobb mértékben fogják majd nélkülözni a megfelelő munkaalkalmakat.

Eddig az európai nagyipari államokban a tetemes kivándorlás igen sok kéznek versenyétől szabadította meg az európai munkásosztályt.

A rendelkezésre álló statisztikai adatok is sokat világitanak Bieg ebben a tekintetben, habár a tényleges kivándorlás az eddigi tapasztalatok szerint a hivatalos statisztikák által feltüntetettet igen nagy mértékben felülhaladta.

Pedig 1832-1900-ig csupán Hamburgon és Brémán keresztül 5.998,138 kivándorló hagyta el Európát.

Egyedül az Egyesült Államokba Taló bevándorlás 1821-től 1900-ig a következőképen alakult a valódi bevándorlás nagyságát el nem érő statisztikai feljegyzések alapján.¹

Összes bevándorlás:

1821—30	1831—40	1840—50	1851—60	1861—70
143,439	599,125	1.713,251	2.598,214	2.314,824
1871—80	1881—90	1891—95	1896—1900	
2.812,191	5.246,613	2.194,706	1.563,685	

Ebből esett a főbb európai államokra:

Ország	1861—70	1871—80	1881—90	1891—95	1896—900
Németország	787,468	718,182	1,452,970	436,410	107,512
Ausztria és Magyarország.	7,800	72,969	353,719	281,778	315,269
Olaszország	11,728	55,759	307,309	292,035	363,658
Nagybritannia	606,869	548,043	807,357	308,318	107,806
Irland	435,778	436,871	655,482	200,188	129,541
Skandinávia	126,392	243,016	656,494	251,700	126,913
Oroszország	4,536	52,254	265,088	226,363	268,440
Franciaország	35,984	72,206	50,464	26,013	9,993
Németalföld	9,102	16,541	53,701	25,812	6,004

Hazánkat s Olaszországot illetőleg a legutóbbi években a kivándorlók száma ismét rohamosan emelkedik s reánk nézve aggasztó mérvet kezd már ölteni.

E kivándorlók túlnyomó része természetesen legjobb erejében levő munkás. Ha most már figyelembe vesszük azt, hogy a tényleges kivándorlás jóval nagyobb a statisztika által feltüntetettnél, elgondolhatjuk, hogy mily nagyfontosságú tényező volt az amerikai Unió Európa munkásnépességére nézve munkaalkalmak tekintetében.

Rövid időn belül nem kell majd Amerikának a bevándorló s talán végkép bezárja kapuit Európa proletariátusa előtt, a már mostan fennálló védekező intézkedéseiből ítélve. Európa fölösszámú munkáskezeinek leesapolása ismét meg fog nehezedni ez által s a népesedés problémájának gazdasági oldalait ez a körülmény kellemetlen alakban fogja előtérbe tolni s mindenesetre csak még sokkal inkább élesíteni fogja a munkáskérdést.

Mert nincsen egy oly másik tengerentúli állam, a mely a

¹ Fircks: Bevölkerungslchre u. Bevölkerungspolitik és Statistical abstract of the United States. Washington. 1901.

munkát kereső kivándorlók számára csak megközelítőleg is oly nagy számú munkaalkalmakat bírna nyújtani, mint az Unió.

Ha a népesedésnek a mostani alakulásából kifolyó társadalmi s közgazdasági visszasságok, beteg helyzetek és veszedelmek még csak a távol jövő zenéje volnának, akkor mondhatnék azt, hogy az állam s a társadalom ráér még törődni velük. De a társadalmi s gazdasági bajok, melyek a népesedésnek egészségtelen alakulására, egyes helyeken felzsúfolódására vezethetők főleg s nagy részben vissza, már mostan is nagy mértékben aktuálisak s aktualitásuk napról napra fokozottabb mértékben emelkedik. Ennek daczára a népesedési viszonyok rendezésébe nem csak hogy nem nyúlik bele még erélyesen a modern állam, hanem igen sokan még azon a kérdésen sincsenek túl, vajjon joga van-e vagy nincs-e belenyúlni az ilyen viszonyok rendezésébe az államnak s a társadalomnak.

Azok az elméletek, melyek a kultúra emelkedésével a szaporodás természetszerű meglássabbodását, s így a népesedés bajainak önmagukból való elmaradását állítják fel, a praxisban egymásután mondanak csütörtököt.

A népesedési mozgalom káros voltának elhárítását, illetőleg kedvezővé alakulását az egyéni előrelátástól, vagy erkölcsösségtől várni teljesen ferde s elhibázott dolog.

Malthus az erkölcsi önmegtartózkodástól várta főleg a társadalom népesedési viszonyainak orvoslását. Ő mint egyházi ember elfogult lehetett e tekintetben s erkölcsi szempontból is nézte a dolgot. A vallásos gondolkodás befolyása alatt túlbecsülte az erkölcsi önmegtartózkodás jelentőségét. Az erkölcsi önmegtartózkodás alatt a házasságtól való tartózkodást érti, mindaddig, a míg az egyének kereseti forrásai nem olyan biztosak, hogy bármily szám a családját minden körülmények között el bírja majd tartani. Azt mondja ugyanis, hogy: »világosan kötelessége minden egyes embernek nem házasodni addig, míg nincs kilátása eltartani gyermekeit; de ugyanakkor kívánatos, hogy megcsappanás nélkül megmaradjon házasulási vágya, hogy így erőltesse magát a ezélt elérni és ösztönözve legyen gondoskodni a nagyobb szám eltartásáról.« A népesedési viszonyok alakulására az erkölcsi önmegtartózkodás nincsen olyan befolyással, a minőt annak Malthus tulajdonit. Különös dolognak látszik talán, de tény, melyet a különböző államok népesedési viszonyainak felületes áttekintésével

is könnyen észlelhetünk, – hogy a társadalomnak nemi tekintetben erkölcsös, vagy nem erkölcsös, tartózkodó vagy nem tartózkodó, buja vagy nem buja volta a népszaporodás alakulására nincsen befolyással. Ha valami befolyással van a népszaporodás alakulására, akkor ezek csupán a társadalomban elterjedt mesterséges fogamzáskorlátozási s más efelé módok lehetnek.

Malthus pedig egyedül az erkölcsi önmegtartóztatást állította fel a nyomor s bűn mellett a társadalom védőeszközéül és pedig mint mondtuk, a családalapítást csak abban az esetben tartotta megengedhetőnek, a mikor a család-existenciának biztosítása minden körülmények között bizonyos.

Ha tehát nincs meg a teljes bizonyosság egy nagyszámú család biztos eltartására, akkor szó sem lehet szerinte a házasságról. Azonban a legjobb körülmények között is egy keresetere utalt ember, különösen egy szorosan vett munkás, legfeljebb erős valószínűségről beszélhet a családtartás tekintetében, de nem a teljes bizonyosságról, mert egy csupán munkájára utalt egyénnél, ki azonfelül megfelelő vagyonnal nem bír, bármely baleset a család existenciáját fenyegeti. Ily körülmények között Malthusnak ezt az alapfeltételét szigorúan véve a munkásosztályok sohasem házasodhatnak meg. Ebből a szempontból némileg találoán jegyzi meg Malthusról tudományos ellenfelei, hogy elmélete nem népesedési, hanem elnéptelenítési theoria.¹

A mai társadalom a házaseslet alapján áll, a népesedési viszonyok tekintetében minden szaporodó s csökkenő mozgalomnak ez a főalakja. A házasesletben pedig csakis két eset gondolható el a társadalomban általánosan elterjedve a fentieket illetőleg: vagy mesterségesen adályozzák meg a házasesfelek a gyermekek születését, illetve fogamzását, vagy pedig a természet szabad útjára bízzák azt. Ez utóbbi az általános eset. *Malthus erkölcsi szigorú felfogásával* össze nem egyeztethető a mesterséges korlátozás, a természetre való ráhagyás pedig a túlszaporodáshoz vezet szerinte, mert az ember szaporodási képessége úgyszólván végtelen. Az erkölcsi önmegtartózkodás expediense maradna tehát hátra ekként. Csak-hogy ha a házaseslet alapításnak korlátait túlságosan szigorúakra szabjuk, akkor aa ellenkező rossz, a házasesagonkívüli, a törvénytelen születések nagy száma válhatik általánossá, mert aszkéta-

¹ Így Dühring: Kritische Geschichte der Nationalökonomie 192. 1.

életet, platói szerelmet követelni a társadalom zömétől legfeljebb egyházi szószékről lehet, de nem a társadalmi élet valóságában.

Nem volt s nem is lesz olyan társadalom, melyben a házaselekek nemi tekintetben aszketikus életet folytattak volna. Pedig a Malthus-féle erkölcsi önmegtartózkodásnak csakis ilyen alakban volna jelentősége, ha az olyan mértékű megtartóztatás volna, hogy az igen népes családok ki volnának zárva, mert a családoknak termékenyebb vagy terméketlenebb volta épen az, a mi a gyorsabb, vagy lassúbb népszaporodást idézi elő. A nemi tekintetben mértékletes életmód – a melynél többet pedig egy emberi társadalomtól sem lehet sem követelni, sem várni – mit sem használ a túlságosan gyors szaporodás ellen, sőt azt látjuk, hogy most épen azok a népek szaporodnak a legrohamosabb mértékben, a melyek a legmértékletesebbnek, legkevésbé bujáknak mondhatók. Helyezzük csak szembe Angol- és Németországot Franciaországgal s állításunk mellett máris erős bizonyítékot nyerünk.

A népesedési mozgalom tudatos; és nem csupán a természetre bízott irányítását az egyénektől várni, vagy egyénekre hagyni már csak azért is lehetetlen s elérhetetlen kívánság, mert az egyén, – ha még olyannyira közérdekek szerint kívánna is eljárni – sohasem lehetne elég tájékozott arra nézve, hogy adott viszonyai közt hogyan kelljen cselekednie. Az emberi önzés, elfogultság, élvezetvágy, korlátoltság, egyszóval maga az emberi természet, a legnagyobb akadályai ennek.

Elhibázott azért Stuart Mill¹ álláspontja is a népesedés kérdéseiben. Ő legfőképen Malthus népesedési elméletének reprodukálója, hiszen azt vallja tanaiban dogmaként, hogy a közgazdaságtanban Ricardo és Malthus után ne keressünk többé új gondolatokat. Ő annyira orthodox volt, hogy a Ricardo-Malthus-féle irányt mintegy a közgazdaságtan koránjának tartotta. Népesedési tanaiban azonban még tovább is megy Malíhusnál. Egyenesen a munkásokhoz fordul, hogy ritkítsák meg házasságaikat. A munkásnőkre appellál, hogy akadályozzák meg azt, hogy sok gyermekük legyen, hogy a szülés fájdalmaitól gyötörtessenek. Tehát Mill is épen úgy, mint Malthus az egyénre appellál, hogy az saját maga ismerje fel a népesedésben való magatartásában a társadalom érdekét. Különség köztük főleg abban van, hogy

¹Principles of Economy.

Mill radikálisabb eljárást hangoztat s még sokkal nagyobbfoku korlátozást követel, mint Malthus. Azonkívül Mill a munkásosztály érdekeiből kiindulva igyekszik a meggyőződésre hatni. De ő is azt kívánja, hogy a legszélesebb társadalmi osztályok saját jószántukból egyszerűen egy mondvacsínált theoria után induljanak, s ennek előírásához alkalmazkodjanak a nemi élet terén.

De a valóságban azt is látjuk, hogy a hol az egyének között elterjedt dolog a szaporodásnak mesterséges irányítása, korlátozása, ott fejlődnek a népesedési viszonyok a legkevésbé a közgazdaság, a társadalom s a nemzet szempontjainak megfelelően, hanem többnyire egy káros és önző egy- vagy kétgyermekrendszerrel s nem ritkán stagnálást vagy depopulációt idéznek elő.

Ezért teljesen elhibázott s eredmény nélküli az a mozgalom Franciaországban, mely államférfiak s tudósok köréből kiindulva, moraliter akar az egyénre hatni a nagyobbarányú szaporodás érdekében.

Franciaországban ez az irányzat igen jelentékenyen elterjedt. Hírlapírók, professzorok, politikusok egyaránt s mindenütt hangoztatják a gyorsabb szaporodás szükségét, s hogy a mostani stagnálásnak meg kell szűnnie s az eredmény – semmi. Sőt a sok gyermek szükséges voltát hirdetőik épen így követik az egy gyermek rendszerét, mint azok, a kiket meg akarnak téríteni. Az egyén még a legidélalibb társadalomban is sokkal, de sokkal önzőbb, mintsem hogy úgy cselekedjék, a mint az valódi vagy vélt érdekeibe vagy hajlamaiba ütközik.

Ezért utopistikus idealizmus sok jeles francia nemzetgazda s politikus részéről, a hazafias felbuzdulástól várni a nemzeti szaporodás meggyorsabbodását. Pedig a nemzeti érzés sokkal erősebb és elterjedtebb dolog a társadalomban a közgazdasági követelmények és szempontok iránti érzéknél. Tehát ha már a nemzeti szempontokra, faji és hazafias érdekekre s érzelmekre való hivatkozással sem lehet annyira hatni az egyénre, hogy népszaporodási szempontból a helyes módot s irányt kövesse, – mennyivel kevésbé lehet ezt a közgazdaság szempontjai iránt való érzéktől várni? Zola megírta az ő Fécondité-ját, a melyben legalább négy gyermeket mond szükségesnek arra, hogy valamely nemzet népesedése erőteljes fejlődést vegyen. Ez az iránymuuka nagyon növelte írójának dicsőségét, de nem adott francia országnak egy polgárral sem többet.

Az egyént e tekintetben az egyéni érdek vezérli csupán, a többi eltöprel ezzel szemben. A gazdag paraszt nagyon hajlandó a fogamzás korlátozására, abból kiindulva, hogy gyermekének se legyen a szülőknél kevesebb földje. Ez nagyon gyakori jelenség és gondolkodásmód a módosabb földműves népesség közt.

A vagyontalan munkás, – a ki amúgy sem hagy gyermekeire egyebet a bizonytalan megélhetésnél és a vagyontalanságnál – nem igen törődik azzal, hogy több vagy kevesebb gyermeke lesz-e, mert úgy sem lesz egyiknek sem semmije. A neveltetés gondolai szintén nem aggasztják, mert az iskola ingyen tanít, s a gyermek a mint felcseperedik, már keresni kénytelen. Egyéni szempontjai tehát a legkevésbé sem állítják fel előtte a fogamzás korlátozásának szükségét, a közgazdaság és társadalom szempontjaival pedig – melyekben csupán a vagyonos osztály társadalmát s közgazdaságát látja amúgy is – nem törődik, ha ugyan tudomással bír is azok létezéséről.

Ha az állam egy valóságos ember volna s meghatározhatná, hogy hány gyermekének szabad léteznie, akkor meg volnának a népesedés kérdései oldva, – de az egyéntől olyan belátást várni, hogy az az államnak és a milliók érdekeinek megfelelőleg irányítsa a maga családján belül előálló népesedést – hiábavaló dolog.

Az a naiv nézet, hogy a kultúra és civilizáció emelkedése s az ennek folytán beálló természeti fejlődés majd magától segít a népesedés bajain, tulajdonképpen nem egyéb a tehetetlenség bevallásánál s az argumentum hiányánál a népesedés alakulásával összefüggő társadalmi bajokkal s veszedelmekkel szemben: a mikor azt mondjuk, – mert nem tudjuk, hogy mi módon hárítsuk el az emberiségnek egy igen fenyegető súlyos válságát, – hogy majd magától el fog az múlni a kultúra emelkedésével.

Pedig a modern haladás, a kultúra, civilizáció, a technika emelkedése csak még jobban siettetni a válság kitörését.¹

A kultúra és civilizáció haladása az általánosságban nem abban nyilvánul, hogy minden ember higgadtabb, belátóbb és kiforrottabb életnézetű lesz, – a mi a társadalmi békének volna a biztositéka, hanem mindennekelőtt abban is, hogy szaporodik

¹ Lásd: Hobson: The evolution of modern capitalism: a study of machine production. 1894. Marx: Das Kapital. 1871. Kautz Gyula: A gépüzlet nemzetgazdaságunk újabb fejlődési szakában. Stat. Közlemények VI. Pisztóry Mór: Egy statisztikai emlék a gőzgép jubileuma alkalmából. 1885.

a iudákosok száma, a felületeseké, a félművelteké, – annyival is inkább, mert az alapos ismeretek egyesítése mindig nehezebb és nehezebb lesz azoknak megszaporodása következtében.

A civilizáció izgatja az agyat, növeli a vágyat termékeiért, vívmányainak birtokáért, megnöveszti a szükségleteket, emeli a magasabb, a jobb életmód utáni vágyat s az alsó széles néposztályokat társadalmilag s vagyoniilag elégedetlenné és szocialistákká teszi.

Semmi sem izgatja fel annyira a szűk körülmények között élők kedélyét, semmi sem fokozza annyira elégtelenségüket, mint a jómódnak, kényelemnek, gyors megvagyonosodásnak gyakori látása.

Addig, a míg fejletlen volt a forgalom s a szegénységben, de legalább jó levegőn és fizikai erőben felnövekedett földművelő nép mértföldekre csak szegény embert látott s az erős keresztény szellem az isteni gondviselésben való bizodalmat öntötte belé, – általános jelenség volt a nyugodt, derült arcu s ha nem is elégedett, legalább nem zúgolódó szegény ember. A mióta azonban a megváltozott viszonyok nagy központokba zsúfolják össze az emberiséget, a hol a máról holnapra rossz levegőjű zsúfolt, szűk lakásokban élő munkásnép lépten-nyomon szemben találja magái a vagyonnal, látja annak minden vívmányát, csábját, vonzó erejét s az általa adott összes előnyöket, s a mióta a vallásos megnyugvás helyét egy tépelődő bizonytalanság és a felületes műveltségük türelmetlen s durva életfilozófiája foglalta el kedélyében, a munkásosztályok jellemző vonásává lett a társadalmi gyűlölködés.

A népesedési viszonyok alakulása pedig szintén ennek az elégedetlenségnek a fokozására szolgál, mert minél jobban szaporodik, sűrűsödik és zsúfolódik különösen az ipari központokon a munkásnépesség, annál bizonytalanabb az egyesnek megélhetése, annál kevesebb a reá aránylagosan jutó munkaalkalmak száma s kedélyileg is annál jobban érzi a létért való küzdelem nyomasztó voltát.¹

¹ Hansen: Die drei Bevölkerungstufen. 1889. Levasseur: La population franoaise. 1889. Bonar: Malthus and his work London. 1885. Läng Lajos: Magyarország statisztikája. (II. Gazdasági statisztika.) 1886. Földes Béla: Városaink és a városi lakosság. 1883. Körösi József: Észrevételek a halandósági statisztikához. 1893. Vargha Gyula: Európa államai számokban. (Nemzetg. Szemle.) XVI. Longstaff: Rural depopulation. (Journal of the stat-society. IX. 1893.)

A civilizáció emelkedése s általánosodása tehát nemhogy elhárítaná a túlnépesedés vagy az általunk előzőleg vázolt határnépesedés bekövetkezésének krízisét, hanem épen siettetni azt s mindinkább közelebb juttat ahhoz az időponthoz, a mikor az állam és a társadalom kénytelen lesz passzív álláspontjával felhagyni a körülmények nyomása s a fenyegető társadalmi veszélyek nagysága következtében kényszerítve lesz erélyesen belemarkolni a népesedés viszonyainak a rendelkezésére álló eszközökhöz képest keresztülvihető szabályozásába s irányításába.

Az ipari, kereskedelmi politika mostani eljárás módjai: új kereskedelmi piacok kiereszkolása diplomáciai úton, katonai hatalommal, hadihajók segélyégével, gyarmati s kínai háborúkkal csak nagyon rövid időre ütik helyre a nemzetgazdaságot. Kis idő múlva ismét visszazökken minden a régibe s néhány évtized múlva talán már egy új égítest piacainak megnyitása sem volna felesleges ahhoz, – hogy az ipari munkások ismét megszorodott, ismét nagyobb igényű s ismét elégedetlenebb milliói megfelelő foglalkoztatási tért találjanak.

Az iparos államok versenyét és ezzel ipari munkásnépeségük megélhetését nehezíti még az is, hogy az ipar terén olyan országok és népek lépnek akcióba, a melyek eddig legfeljebb fogyasztóként szerepeltek. Rákényszeríti őket erre több különféle tényező. Először is az európaiak által rajok oktrojált iparczikkek emelik lakosságuk igényeit, felkeltik annak szükségletérzetét, lassanként egy költségesebb standard of life-hoz szoktatják őket. Megszaporodik tehát az igénynyel bíró népesség száma, szükség van ennél fogva új termelési s megélhetési farrásokra, s természetesen ezek egyik legjelentősebbikére: az iparra.

De az iparos-államok tőkéje is beözönlik a fogyasztó piaczként tekintett országokba s ott kezdődő ipar csiráit ülteti el s lassan-lassan versenytársat nevel önnönmagának.¹

Ma már minden számbavehető ország és állam közgazdasági tevékenységének egyik legfontosabbja a hazai ipar fejlesztése. S míg a nyugati nagy iparos-államok a fokozott termelés következtében mind jobban és jobban a külföldi, sőt tengerentúli országok népességének fogyasztására szorulnak, – addig az ipar s technika

¹ Losch: Nationale Produktion und nationale Berufsgliederung. Lipcse 1892. Beöthy Leó: A világipar a XIX. század második felében. (Stat. és nemz. közlem. VI. 237.)

terén elmaradottabb országok 13, mind jobban és jobban látják el saját ipari termékeikkel saját szükségleteiket.

A régiebb idők hadi téren való patriotizmusát tehát bizonyos tekintetben egy gazdasági téren való patriotizmus váltotta fel, mely a változott viszonyok folytán nem kevésbé erős és néni kevésbé fontos amannál. A politikai hódítást is a közgazdasági hódítás, a tőkével és a nemzeti termelés iparczikkeivel való legyőzés egészíti ki. Így aztán a volt ipari megrendelő országok lassan-lassan majd szintén kiviteli piacokat keresnek saját hazai iparuk növekedése folytán.

Mindez az ipari versenynek mértani haladványszerű erősödéséhez vezet. Mert nemcsak az egyes termelő államok termelése növekedik folytonosan, hanem e mellett egyre szaporodnak a konkurens ipari országok, egyre szaporodik a munkásnépesség, a mellett, hogy igényeik is egyre növekednek. Mindezek a tényezők egymást megsokszorozva és egymás jelentőségét növelve hatnak közre s ezért mondhatjuk, hogy az ipari verseny mértani arányban fokozódik.

A gépek és technikai találmányok egyre több és több munkáskezet tesznek fölöslegessé, daczára annak, hogy a munkáskezek száma épen nem csökken, hanem erősen szaporodik. A népesedési viszonyok bonyolítására s a munkásosztályok, de vele az egész társadalom helyzetének válságosabbá tételére ez is jelentékenyen közreható tényező.¹

Daczára mindennek sokan annyira optimisták, hogy az imént mondott körülmények szemlélése mellett sem tartanak attól, hogy a népesedési viszonyoknak a modern gazdasági s társadalmi bajokkal komplikált mai irányú fejlődése végzetes válságba sodor, hatná a társadalmat.

De mindezzel sincsenek társadalmunk s közgazdaságunk legközelebbi jövőjének intő jelei kimerítve. Nem messze van az az idő sem, a mikor Japán, China és majd az Indiák milliói is megmozdulnak a közgazdaság terén, – különösen az előbbieik. A japánok már belevetették magukat életrevaló tényezőként nemcsak a világpolitikába, hanem a közgazdasági életbe is. China is megindult már ebben az irányban. Európa akaratuk ellenére is közibük

¹ Schmoller: Über die Entwicklung des Grossbetriebes und die sociale Klassenbildung. Preuss. Jahrbücher. 1892. (69 1.) Réthy Dezső: Népeesség és ipar. Iparügyek III. évf.

vetette civilizációját, iparukat, kereskedelmüket európai tőke ébreszti életre munkásaik szintén európai és amerikai tőkék szolgálatában lesznek az európai munkásnak nagyon veszedelmes konkurrenséivé.

Amerikában a sárga munkás máris sok veszedelmet s rémületet okozott a fehér kollégák között. Nem is csoda, hiszen a sárga munkás ott arra használta fel a nyolczórai munkaidő egyre bővítő elvét, hogy huszonnégy órából nem egy, hanem két munkanapot dolgozott.

A sárga faj rendkívül ügyes, értelmes és a lehető legrátermettebb a modern gazdasági életre. Életmódja s igényei összehasonlíthatatlanul szerényebbek az európai munkásénál s így érthető az a verseny, a melyet emennek támasztani képes.

Ha majd az első kezdet alkotásai gyökeret vernek, az egész sárga faj mohón fog rákapni az iparra s az európai közgazdaság még tán meglepetéséből sem fog felocsudni, a mikor mint versenytárs fog már vele szemben állani a fogyasztó piacoknak tekintett távol keleti országok erős ipara. Az odaözönlő európai tőkék már erősen rakják le ennek alapjait.

Európában ekkor fognak csak bekövetkezni a szocializmus sanyarúságai. Egyik vagy másik imponáló ipari s katonai európai nagyhatalomnak, mondjuk például Németországnak, a nemzetközi nagy ipari verseny következtében csak gazdasági téren való megroppanása is annyira vérszemet adhat a különben is ingerült szocialista elemeknek, hogy a jövő rémeként rettegett nagy társadalmi válság egyszerre csak előttünk állhat.

A szocializmus elvei durvák és az emberiséget haladásában visszavetők, – elméleti megczáfolásuk nem is olyan nehéz dolog,¹ de azért rombolásuktól félni kell. Mert nem az elvek igaz vagy nem igaz voltában, nem frázisaiban, hanem a korgó gyomor türelmetlenségében, a felületes tömeg rosszindulatú skrupulus-

¹ Massaryk: Die philosophischen und sociologischen Grundlagen des Marxismus. Bécs 1890. Dühring. (Kritische Gesch. der polit. Oekonomie und Socialismus). Schaffte: Die Aussichtslosigkeit der Socialdemokratie. Tübingen 1885. Pólya Jakab: Allamszocializmus. (Magyar Nemzetgazda III. évf. 2. sz) Kautz Gyula: A szocializmus és communismus rendszerei. (Budap. Szemle XIII-XVI. kötet.) Joób Lajos: Say a szocializmus ellen. (Budap. Szemle 96.) Földes: Társadalomgazdaságtan elemei. Társadalomgazdasági Értekezések. Leroy Beaulieu Pál: Az új szocializmus és annak bírálata. (Sasvári Ármin fordítása) Bpest. 1888.

nélküliségében és a mai társadalmi rendet szétrombolni kész milliók nyers erejében van a szocializmus hatalma.

A népszűfoltóság s a munkástúlnépesedés okozta szociális zavarokban aztán kártyavárként omolhatnak össze a mostani társadalom legerősebbnek hitt támaszai – gondoljunk csak a szocializmus túlnyomó elterjedésére a hadseregben, – s így egy második, – a szocialista, – barbarizmusnak bekövetkezhetése nem csupán agyrém.

Egy közepes műveltségű s gondolkodású ember is számtalan logikus reflexiót fűzhet a rohamos népességszaporodás, annak a nagyvárosokban való összezsúfolódása veszedelmeihez s az idők jeleit, a jövőbeli társadalom nagy kérdéseinek, osztályküzdelseinek előjeleit nem valami nagy képzelődéssel is felfedezhetné akár-melyik újságolvasó.

Itt közbevetőleg egy kis türelmet kérek azoktól, a kik sorainkban talán pesszimizmust látnak, vagy a kik speciális magyar faji és nemzeti szempontból hibáztatnának: ki fogunk tárgyunknak, – mint már jeleztük is – ellenkező szempontjaira szintén terjeszkedni.

Annyit megdönthetetlenül elfogadhatunk s ez oly igazság, mit be nem látni s észre nem venni csupán veszedelmet rejt, – hogy a nyugoti államok népességének a mostani arányban való további szaporodása, zsúfolódása, kapcsolatban a proletár és csupán napi munkájából élő osztályok számarányának növekedésével a jövőben még sokkal erősebb és végzetesebb társadalmi küzdelmeket fog előidézni, mint a milyeneket eddig okozott. Hogyha pedig e szaporodás és a társadalmi osztályok közötti egyensúlynak folytonos rosszabbodása még hosszú korszakokon át így tart, akkor ez a létért való társadalmi küzdelem legdurvább alakjainak válhatik okozójává.

Az ipari termelés fokozásával, a legkülönbözőbb gazdaságpolitikai műveletekkel sem lehet a közgazdaság szükségletkielégítő erejét a végtelenségig felfokozni,¹ tekintetbe véve, hogy a legszélesebb osztályok igényeinek emelkedése s a társadalmi elégedetlenség és bajok elharapódzása gyorsabb menetű lehet a közgazdaság megfeszített emelkedésénél.

¹ E tárgyról Sinzheimer: Über die Grenze der Weiterbildung des fabrikmassigen Grossbetriebes in Deutschland. 1893.

Hogyha már a munkásnépesség mai állománya és mai igényei mellett is a közgazdaságnak olyan megfeszített tevékenységére van szükség a társadalom alsó és legszélesebb osztályai megélhetésének erős munka árán való kieroszakolására is, teljesen bizonyos, hogy még nagyobb megszorodás, még nagyobb általános igények bekövetkeztével a társadalmi bajok, az elégedetlenség, a létküzdelem nehézsége, a megélhetési alkalmak megszerzéséért való verseny s az osztályok közötti ellentétek csak emelkedni fognak. Ez az az állapot, melyet előzőleg úgy jellemeztünk, hogy valamely népesség eléri, illetve túllépi a gazdasági értelemben vett határnépesedés stádiumát.

Ekkor az előítéletektől meg nem tántorított s elfogulatlan gondolkodóknak okvetlenül fel kell ismerniük annak kívánatos voltát, hogy ne jöjjön több ember a világra, mint a mennyi az általános és nem egyoldalú elégedetlenség alkotta fogalmak szerint tűrhető módon meg bír élni. Ha pedig egy általános és organizált előrelátás nem gondoskodik erről, a fölös szám vagy elpusztul, vagy legalább is annyira nyomorog, hogy léte úgy egyénileg, mint társadalmilag értéktelenebb a nem létnél.

A mikor pedig a most vázolt kívánalom a közmeggyőződésbe megy át, feltámad a szükség érzete ennek a kívánt állapotnak megvalósítása iránt is. A továbbiak természetesen attól függenek aztán, hogy mennyiben állanak a társadalomnak rendelkezésére a népesedési viszonyok ilyen nagyszabású rendezésére és alakítására alkalmas eszközök, és hogy mennyiben érett ilyesmire a társadalom.

Mit ér az, ha egy modern nagyiparos államban vagy ennek egyes vidékein minden darab földet be kell építeni, s mit ér, ha a gyárkémények füstje mindent összekormoz és mindenütt elrontja a levegőt, csak azért, hogy a társadalom túláradt népessége valahogy vegetálni tudjon?

Nem volna-e jobb, ha kevesebb, de boldogabb tagja volna az illető államnak (itt ismét főleg a legterjedelmesebb társadalmi osztályokra gondoljunk), ha kevésbbé kellene versengeniök, mondjuk stréberkedniök a megélhetésért, ha többet élhetnének magunknak s az életnek, kevesebb volna az elégedetlen és kétségbeesett elem, kevesebb a kenyéririgység és idegesség, több az érzelem és a szeretet?

Az emberiségnek, főleg pedig a kultúra és technika emelkedett fokán álló modern államok emelkedő igényű népességének

közgazdaságilag mindennél fontosabb érdeke, hogy népesedési viszonyainak kedvezőtlen alakulása ne fossza meg legnépesebb társadalmi osztályait a kultúrának és nagy nemzeti munkamegfeszítésnek gyümölcseitől.

Kívánatos tehát ebből a szempontból, hogy még akkor, a mikor nem zúdultak a fenyegető közgazdasági és társadalmi válságok a civilizált államoknak a népesedési viszonyok tekintetében a természet szeszélyeire bízott és a megélhetési alkalmakért máris erős küzdelmet vívó lakosságára, rendszeres komolysággal és nem csupán egyes világboldogítók fantasztikus tervei alakjában gondolkodjék azon az emberi előrelátás, – vajjon nem lehetne-e az államnak és társadalomnak egy céltudatoa, és az orrá irányuló eszméknek széleskörű megvitatása folytán megállapító rendszabályokkal szankcionált és következetesen keresztülvitt szociálpolitikai eljárás útján elérni azt, hogy a népesedési viszonyok alakulása különösen a társadalom legnépesebb rétegeinél ne ütközzék azok közigazgatási érdekeibe és jólétébe.

IV.

Társadalmi és általános emberi szempont.

A közgazdasági jólét általánossá válásához és annak minden társadalmi osztályban való minél nagyobb elterjedéséhez, illetve elterjedésének lehetőségessé tételéhez olyan viszonyok szükségesek, a melyeknél az anyagi boldogulás eshetősége nem csupán a szerencsés születésűek és a rendkívül élelmesek csoportjára szorítkozik, hanem, a hol a nem különösen kapzsi és nem felette élelmes, de azért a munkás egyéb elemek is társadalmi helyzetükhöz mért igényeiknek megfelelő megélhetési alkalmakra találhatnak.

A mai társadalom őszinteséggel, vagy elfogulatlansággal épen nem mondható ilyennek. Itt a szükségleteknek megfelelő kielégítő gazdasági állapot még a leggazdagabb államokban is csak a kisebbségre szorítkozik, s a kedvező gazdasági helyzetnek eléréséhez az azt nélkülözők részéről – egyes szerencsés esetektől eltekintve, – a legtöbbször nem elég a szorgalmas munka, hanem ahhoz még különös élelmeség, vagy kapzsiság és skrupulusnélküliség is szükséges.

Ma a gazdasági erők megfeszítése, a verseny a jellemző. Valamikor kívánatosnak tartották a szabad verseny korszakának megvalósulását. Ma már a nagy többség kiábrándult belőle. A modern nemzetgazdaságok mintegy megerőltető training alatt állanak.

Az igazán reális, a társadalomra nézve legértékesebb s nem másoknak kiaknázására irányuló munka a társadalom legtöbb millióit számláló osztályainál csak jelentékeny nélkülözésekkel telt existenciát biztosít.¹

A közgazdaság tehát gyöngének látszik ahhoz, hogy a társadalom minden rétegében biztosítsa az általánosan igényelt szükségletek kielégítését.

Minthogy pedig a legnépesebb osztályok szükségletei, igényei életmódja (standard of life) mindennek daczára folytonosan emelkednek, a társadalom közgazdasági szükségletei abban az arányban növekednek, a mely arányban nőnek az alsó osztályok igényei és szaporodik tagjainak száma.

A népesedés alakulása itt elsőrendű tényező.

Minthogy a társadalomnak gazdasági igényei egyre nagyobbak s e mellett a legnépesebb osztályok is egyre nagyobb életmódbeli követelményekkel állanak elő, a mellett, hogy számuk és arányuk úgy magában véve, mint a többi társadalmi osztályokhoz viszonyítva egyre növekedik, – csak igen természetes dolog, hogy a gazdasági erőfeszítésnek is jelentékenyen kell növekednie, – a mi az egyénre nézve – értve megint csak a munkájára utalt nagy többséget, – a megélhető nehezebbé válását jelenti.

¹ Lásd e kérdésről a szocialista irodalmat. William Thompson: *Principles of distribution of wealth* 1824. R. Owen: *The new moral world* 1820. St. Simon: *Systeme industriel* 1821. *Nouveau Christianisme* 1825. Victor Considérant: *Destinée Sociale* 1835. Louis Blanc: *Qu'est ce que la propriété.* 1840. *Systeme des contradictions économiques ou philosophie de la misère* 1846. Marx: *Das Capital.* 1867. Lassalle: *Sociale Briefe an Kirchmann.* 1850-1884. *Schriften.* 1893. Karl Mario: *Organisation der Arbeit.* 1850. Továbbá: Sidney Weib: *Industrial democracy* 1897. Dühring: *Kursus der National- und Socialökonomie.* 1873. Hertzka: *Gesetze der socialen Entwicklung.* 1886. *A socialis fejlődés törvényei.* Schönlank: *Quecksilberindustrie.* E. Bernstein: *Die Voraussetzung des Socialismus und die Aufgaben der Socialdemokratie.* 1899. *A socialis eszme jövője* (Munkásirodalom, ismeretlen szerző). Jónás B.: *A socialis kérdésről.* 1885. Kautz Gyula: *A socialismus és communismus rendszerei.* Budapesti Szemle. XIII-XVI. stb.

A munkáskezek, s általában a munkájukból való megélhetésre utaltak számának megszorodása nem csupán a társadalom által végzett munka mennyiségének megszorodását jelenti, hanem a megélhetési alkalmak elnyerésének nehezebbé válását is.

Bizonyos, hogy a munka emeli a termelést, de kérdés, hogy a termelés emelkedéséből folyó haszon, még pedig a munkájukból s nem tőkájük hozadékából élőkre háruló haszon szaporodik-e olyan arányban, a milyen arányban ezeknek a munkájukra utáltaknak számuk és igényeik növekednek?

Azt hiszem, hogy kevés olyan komoly ember akad, a ki erre határozott igennel merne válaszolni.

A társadalom egyes osztályai is jelentékeny változáson mennek át egymáshoz viszonyított népességük tekintetében.

A vagyomból élők számaránya egyre csökken azokhoz képest, a kik munkájukból élnek csupán. S az ipari bérmunka is természetét tekintve óriási módon különbözik a régi idők mezőgazdasági bér- vagy jobbágy munkájától. A régi jobbágy bár földhöz volt kötve és társadalmilag nem emelkedhetett, – azért teljesen biztosított existenciával bírt, – melyet csak az ínséges esztendők befolyásolhattak. Igényeit tekintve, viszonylag sokkal jobban voltak kielégítve azok, mint a mai kor ipari munkásai, hiszen a szerény táplálkozáson és ruhán kívül nem is voltak igényei. Az egyéni szabadság megsemmisül a gyakorlatban a gazdasági s társadalmi inferioritás nyomása alatt, – pedig ez az egyedüli, a melyet a mai társadalom munkása, mint vívmányt fel bír mutatni a régiével szemben.

A régi jobbágy, már foglalkozásánál és biatosítóit megélhetésénél fogva is a társadalom legnyugodtabb, legtürelemesebb elemét alkotta. Épen ellentéte ennek a mai kor ipari munkása, mint elégedetlen, türelmetlen és megélhetés dolgában egyénileg igen bizonytalan helyzetben levő elem.

A birtokos parasztság számaránya szintén csökken az összlakosságéhoz képest.

Egyrészt a kisbirtokok a birtokos népesség szaporodása folytán egyre jobban szetdarabolódnak s törpe birtokká válnak, a melyeknek tulajdonosa már nem bír annak hozadékából megélni s így könnyen túlad rajta, másrészt pedig a vagyonosabb parasztszótálynál egyoldalú önzés folytán erősen terjed a szaporodás megakasztására szolgáló egy- és kétgyermekrendszer.

Hazánkban is sok helyen dívik már ez. Egyes vagyonosabb református községekben nem is a két, hanem az egygyermek-rendszer terjed el, a mi ha még jobban általánosodik, egyes magyar vidékek depopulációjához vezethet.

Egy harmadik tényező a birtokos parasztság számarányának csökkentésére, a mezei munkás- és napszámos-népességnek a városokba húzódása s iparossá alakulása s egy negyedik tényező a földbirtokaikból kiforgatott, vagy azon túladdott elemek kívándorlása.

A társadalom osztály-népességi tekintetekben tehát egészen átalakul.

A földből s mezei munkából élő, így sok tekintetben bizonyos állandóság jellegével bíró népesség számaránya egyre csökken az egyedül keze munkájából élő ipari munkásokéval szemben.

S a mily mértékben történik az alsó társadalmi osztályok foglalkozásának megváltozása, olyan mértékben változik meg gondolkozásuk és természetük is. Innen van, hogy a mai kor szegény embere egészen más, mint az azelőtti koré.

Lényeges változáson megy át a középosztály is. Míg azelőtt a középosztályhoz túlnyomó részben a vagyonukból élő elemek tartoztak, addig ma a vagyonukból élő középosztálybeliek inkább a kivételes jellegűek közé kerülnek.

A vagyon mind kevesebb és kevesebb kézbe összpontosulván, a középosztály túlnyomó része hivatalnokká, fizetésből vagy szintén egyedül keresetéből élővé válik.

Míg nálunk az állami, önkormányzati s katonai hivatalnok a túlnyomó, a nyugati nagy iparos államokban az ipari s kereskedelmi hivatalnok-jellegű alkalmazott a főtípus.

De jelentékeny részben történik a középosztály egyes elemeinek alábbszállása is az alsóbb osztályok körébe.

A családalapítás egyre nehezebb és nehezebb lesz, mert rendszeren csak igen későn juthatnak a középosztályhoz tartozók az igényeiket csak némileg is kielégítő fizetéshez. Minthogy pedig az előrelátás épen a középosztályban már igen nagy, a családalapítások száma gyérül, s innen is van az, hogy a középosztály szaporaság dolgában annyira elmarad az alsóbb társadalmi rétegekkel szemben.

Ilyen körülmények között a társadalmi osztályok közötti egyensúly mindjobban megbillen, s a jobb módban élő társadalmi osztályok tagjainak számaránya egyre törpül az alsókékoz képest.

És mert az utóbbiak természetes szaporodása is jóval nagyobb, mert az említett társadalmi osztályalakulást előmozdító körülmények megszűnésére egyelőre nincsen kilátás, e folyamat a jövőben még általánosabbá s erősebbé fog válni.

Ily módon tehát egy csekély számú vagyonos osztálylyal, s egy mindig bizonytalanabb jellegű s csökkenő arányú közép-osztálylyal szemben egy mindinkább nagyobbodó, türelmetlenebb s elégedetlenebb jellegű, de a mellett növekedő igényű s mindig követelőbb alsó, főleg bérmunkásokból álló társadalmi osztály kerül szembe.

A társadalom emez osztályai között lévő számos átmeneti alakzatok is ritkulnak s a szegény és gazdag, vagyonos és vagyontalan jelleg folyton kizárólagosabbá válik.

Az alsó társadalmi osztályok gazdasági helyzetüknél, de sokkal inkább gondolkodásuk türelmetlenségénél s elégedetlenségükénél fogva a szocializmus karjaiba vetik magukat, főleg a kollektivismus alapján álló szocziális tanokéba és bizony ezzel szemben a velük megküzdeni hivatottak számaránya egyre kisebbedik.

Ilyen körülmények között a modern közgazdaság a minden erőforrást mohón kiaknázó, s az agy minden sejtjének élelmességét igénybevevő munkára van kényszerítve. Mert sokat keli termelnie, nagyon sokat kell táplálnia és eltartania.

Nézzük például a modern ipar és közgazdaság egyik legklasszikusabb államát: Németországot. Németországnak igen sok a gyermeke, még pedig erős és szorgalmas, de földje nem elég már ahhoz, a kitűnő mezőgazdasági művelés dacára sem, hogy magában véve eltartsa azokat. Területét tehát gyárkéményekkel népesíti be, hogy rengeteg számú ipari munkásainak munkát, megélhetési alkalmat tudjon nyújtani.

Ezekben a gyárakban aztán rengeteg-féle dolog készül, sokkal több még, mint a mennyire szükségük van Germania gyermekeinek. Ezt a sok mindenféle ipari terméket kicseréli a világkereskedelem útján élelmiszerekkel s olyas czikkével, a melyek által lehetőségessé válik a lakosság ama hányadának a megélhetése is, a melyeket az anyaország mezőgazdasága már nem bírna eltartani.

Így aztán gyülik a tőke, szaporodnak a milliomosok s a munkás helyzete is javul valamit, de azért még ilyen óriási gazdasági tevékenység mellett sem tud a munkásnép átlagos

igényeinek megfelelően megélni. Túlnyomó részük elégedetlen társadalmilag s a mai gazdasági és társadalmi rendnek gyökeres megváltoztatása és felforgatása után sóvárgó szocialista.

Pedig az állam is mindent elkövet a társadalom s a nemzetgazdaság támogatására. Megépíti a német flottát a rövidlátók ellenkezése dacára is és velük fogyasztási piacokat erőszakol ki a távol keleten iparczikkei számára. Mesterségesen támogatja a munkásokat létfontartási küzdelmükben, államilag szervezi a munkásbiztosítást, melyhez százmilliókkal járul hozzá s felkarol a szociális bajok orvoslására szolgáló minden intézményt.

Mindennek dacára az u. n. szociális kérdés éle épen nem tompul meg Németországban sem, a társadalom alsóbb osztályainak elégedetlensége semmivel sem csökken, – a mit az mutat leginkább, hogy a szocializmus mindjobban terjed köztük s ma-holnap már kizárólagossá is válik talán.

Oka mindennek a rendkívül erős természeti szaporodás, az egyéni átlagos igények emelkedése s a munkásosztályoknak a többiekhez viszonyítva is nagyobb arányú szaporodása.

A német közgazdaság dacára gyors növekedésének s fejlődésének nem bír lépést tartani a legnépesebb osztályok támasztotta követelmények növekedésével s így csak nagyon nehezen is bírja azok igényeit megfelelően kielégíteni.

A nemzeti tőke s gazdagság növekedésének első sorban ugyanis nem a munkások veszik hasznát, hanem a bankok és tőkésék. Ezeknek értékei s jövedelme szaporodnak ezzel első sorban. A munkásoknak e helyett számuk és elégedetlenségük növekedik csupán s ha időnként emelkednek is a munkabérek, – ennek megfelelőleg vagy ennél jobban emelkednek az általános szükségletek és igények is.

Úgy a magában vett, mint a többi osztályokhoz viszonyított gyors megszorodása a munkásnépességnek egyre nehezebb helyzetbe hozza tehát a társadalmat s közgazdaságot a tömegszükségletek általános standard of life-szerű kielégítése tekintetében.

Pedig az ipari termelést sem lehet a végtelenségig fokozni. A kiviteli piacok bizonyos idő múlva a kivitel számára termelt ipari cikkek értékesíthetése s az értékesítésüknél elért nyereség tekintetében egyre rosszabbak és rosszabbak lesznek, mert a többi országok is reákapnak majd az iparra. Az állam pedig idővel nem bírja majd tetemesen megszorodott s folyton szaporodó

munkásainak sorsát biztosítani még akkor sem, ha a többi osztályokat agyonnyomorítja is közterheivel.

Mikor aztán az ipari fejlődés elérte már azt a pontot, a melyen túl már az *eddig rohamos arányban* nem emelkedhetik, a mikor az ipari termelés terén megszorodnak a versenyző államok, a mikor a kivándorlás nem lesz többé kecsegtető s az államrobbantó elemeknek nem lesz oly könnyű csizmájukról lerázni a haza porát, akkor majd kétségtelen tényként fogja látni mindenki, hogy a gazdasági és társadalmi értelemben vett túlnépesedtség annak minden veszedelmeivel s kellemetlenségeivel együtt bekövetkezett.

Pedig nincs veszedelmesebb és több szerencsétlenséget hozó dolog, mint a mikor a torlódó társadalmi és politikai bajokat nem az előrelátás hárítja el, hanem a megérett ellentétek összeütközése, mert így a nyugalom csakis az utbanállók elpusztítása után állhat helyre.

Hogyha egyszer valamely modern nyugati államban a túlszorodottságnak, a társadalmi zsúfoltságnak bajai bármely gazdasági, társadalmi vagy politikai válságos esemény következtében (pl. vesztett háború, gyarmatok elvesztése, a nemzeti iparnak hirtelen bukása, vagy válsága) olyan akut erővel lépnek fel, hogy az állam a társadalmi s gazdasági rendet nem bírná többé megőrizni, – akkor a társadalom szánalomraméltó kiélesedett küzdelmében kegyetlen brutalitással pusztítaná saját magának egyes osztályait. Mindenesetre pedig azok az osztályok vesztenének és szenvednének el legtöbbit, a melyek a haladást és műveltséget képviselik.

A civilizáció dekadenciájának és megbukásának legbiztosabb eszköze az, ha a félművelt s a legtűrelmetlenebb társadalmi osztályok ragadják magukhoz a vezetést.

A népességnek mai felzsúfolódása pedig ide vezet. A városokban gyűlik össze a munkások, a vagyontalan elemek legnagyobb, legnélkülözőbb s leelégedetlenebb része. A lakosság egyre jobban a nagy központokban zsúfolódik össze, míg a vidék itt-ott el is néptalenedik. Az összezsúfolt iparos munkásnépesség és városi proletariátus pedig a legizgathatóbb elem. Életmódja, körülményei, bizonytalan egzisztenciája egyaránt közrehatnak arra, hogy gondolkodásában elégedetlen, végletekre hajló legyen. A szocializmus, anarchizmus extrémé és általa kellően meg nem emésztett tanai

náluk a gyakorlatban még sokkal türelmetlenebb kiadásban való-
súlnak meg. A vagyonosabb osztályok jólétének látása, a munka-
adók kapzsisága, a gyárak, műhelyek munkájának egészségtelen
volta, a nagy mértékben elterjedt iszákosság, mind csak arra
hatnak, hogy a mai városi, ipari munkásproletár lelke minél
inkább magán viselje a mondott erkölcsi, fizikai és társadalmi
befolyások és okok bélyegét.

A földműves nép nyugodt kedélye helyett, ideges osztály-
gyűlölség, keserű elégedetlenség uralkodik Európa ipari munkás-
népességén, városi proletariátusán és a hasonló elemeken.

Pedig ez a nagy tömeg politizál és a társadalmi forradalom-
nak vagy talán boszúnak eljövételéről ábrándozik.

Nem esoda, hogy Franciaországban egy veszett háború
mennyire felidézte a commune borzalmait.

A viszonyok azóta semmivel sem javultak. A szocializmus
azóta csak jobban elterjedt,¹ a proletárok, az ipari munkások, egy-
szóval a társadalmilag elégedetlenek tömege Európaszerte növe-
kedett a többi osztályokéhoz viszonyítva, – a társadalom e két
táborba tartozó elemeinek számbeli aránya tehát folyton azok
oldalán növekedik, a kik a mai állapotokkal épen nem elége-
dettek.

Legfőbb oka pedig ennek a sok között az, a mit már fen-
tebb annyiszor hangoztattunk, hogy a társadalom proletár, félpro-
letár s bizonytalan exisztenciájú osztályaihoz tartozók nagyon
szaporodnak, sokkal jobban, mint a többi társadalmi rétegek,
nagyon összezsúfolódnak s e mellett igényeik s a társadalmi gaz-
dasággal szemben támasztott követelményeik egyre növekednek.

A fizikai s a tömegerek túlsúlya mindjobban az iparos-mun-
kások s a proletariátus táborában lesz, ezenkívül a szocializmus
elveinek terjedése és a társadalom alsóbb osztálya: gondolkodás-
módjának mai irányú fejlődése mind az ő részükre billenti meg
a társadalom egyensúlyának mérlegét. A népesedési viszonyok
mostani fejlődése tehát egyre nagyobb számbeli és társadalmi
különbségeket okoz a társadalom egyes osztályai között, s a mai tár-

¹ Lásd Sombart: Socialismus und sociale Bewegung im XIX. Jahrhundert.
Jena 1897. Maion: Histoire du socialisme. 1884. Kautz: A socializmus és com-
muaismus rendszerei. Bud. Sz. XIII-XVI. k. Eiseostädter Lukács: Δ jelenkori
socialismusról. Budapest, 1878.

sadalmi és jogrendnek felforgatásához, erőszakos átalakulásához vezethet és átmenetileg olyan tömegmozgalomhoz, a melynek elszórt képeit az utcai forradalmaknál láthattuk.

A míg a népesség az őstermelésből meg tudott élni, addig nem lehetett szó túlnépesedésről.

A sűrűbb népességnél kedvező közgazdasági viszonyok között lábrakap az ipar s az ipar sűrűbb népesség megélhetését teszi lehetővé. Mert míg egyrészt a fejlett ipar egyre magasabb fokon álló mezőgazdasági állapotokat teremt, – addig másrészt, ha az illető országnak őstermelése nem elegendő többé a megszorodott lakosság ellátásához, az iparos és tőkében gazdag állam könnyen beszerzi máshonnan az őstermelés nyújtotta szükségleti cikkek s eddig semmi gazdasági baj nem történhetik s az illető ipari állam virágzása csak növekedhetik.

De ha egyszer a nemzeti iparcikkek értékesítése s a nemzetközi forgalom útján az otthon már elő nem állítható életfenntartási s őstermelési anyagokra, javakra való kicserélésük megnehezedik, a mikor tehát otthon a csökkenő nyereségesség folytán redukálni kellene az ipari termelést, – akkor kétségtelenül olyan helyzettel állunk szemben, mely a lakosság, különösen az alsóbb néposztályok erős szaporodásánál válságos viszonyokba sodorhatja a társadalmat és nemzetgazdaságot. A népesség s a munkáskezek szaporodása ugyanis a termelés kiterjesztését tenné szükségessé, a szaporodó népesség szaporodó szükségleteinek kielégítése végett akkor is, a mikor a közgazdasági termelés a kedvezőtlen konjunktúrák miatt nagyobbra nem fokozható. Ilyenkor aztán nagyon is megérezheti azt a társadalom, hogy kellelénél sűrűbb népességgel áll szemben, a melynek már egy része életmódjához képest szűkölködni és zúgolódni kénytelen.

A relatív túlnépesedés egy őstermelő államban akkor állhat elő, ha több a népessége, mint a mennyinek a nemzeti őstermelés megfelelő megélhetést tud nyújtani. Ez még nem olyan végzetes baj, mert normális viszonyok között ipar teremtésével lehet az ilyen relatív túlnépesedés bajain segíteni s az ipar elterjedésével az illető terület nagyobb népesség befogadására válik alkalmassá, kapacitása tehát a népesedési viszonyok tekintetében emelkedik.

Ha ellenben ezt a kapacitást így megfelelő arányú ipar teremtésével növelni nem lehet bármi oknál fogva, akkor a forgalom

mai könnyűsége mellett erős kivándorlás fog előállani,¹ a mely még azután is jó ideig tarthat, a mikor már a lakosság a primitív gazdasági viszonyokhoz arányítva sem mondható egyáltalában sűrűnek, a mikor tehát már relatív túlnépesedettségről sem lehet szó.

Innen van az, hogy az őstermelő államoknál erős kivándorlást láthatunk akkor, a mikor a fejlettebb közgazdasága országok sokkalta sűrűbb népessége még nem veszi kezébe a vándorbotot.

Egy iparos-államban pedig akkor nincs még túlnépesedés, illetőleg akkor nem éretett még el a határnépesedésnek általunk körülírt állapota, hogyha az illető állam lakossága az őstermelésből s a föltétlenül biztos keresletre támaszkodó iparból kellő módon tudja szükségleteit kielégíteni.

Ellenben ha már annyi a munkáskéz az ipari államban, hogy megfelelő foglalkoztatásuk lehetővé tétele végett az államnak politikai hatalmát is fel kell használnia piacok szerzése végett, akkor már túlnépesedettséggel van dolgunk, mert egy politikai krízis a népesség egy részének megfelelő megélhetését veszélyeztetheti.

Addig, a meddig az összes iparral, kereskedelemmel foglalkozóknak exisztenciáját, illetőleg a nekik kenyeret adó ipari termelést oly föltétlenül bel- és külföldi fogyasztópiacok biztosítják, a melyeket semmiféle válság, kedvezőtlen politikai vagy gazdasági konstelláció elragadni nem bír, addig az illető iparosállam népességét mindig normálisnak kell tekintenünk, mert addig biztos alapon áll a megélhetése. Ellenben a piacoknak mesterséges keresése állami hatalommal, hadihajókkal, háborúk útján, – a mennyiben nem politikai kalandokról van szó s a mennyiben erre az illető állam politikáját egy belső társadalmi s gazdasági szükség kényszeríti, – már azt jelenti, hogy otthon annyi a népesség, a mennyi saját magából, saját társadalmából szükséglet-szerűleg s követelményeinek megfelelően már megélni nem tud. Lehetővé kell tenni tehát, hogy a nemzeti termelés számára új terek nyíljanak s hogy ez által a nemzeti ipar több embert bírjon foglalkoztatni s munkabérrel ellátni, s e végett szükségesek az ipari kiviteli piacok.

Ha pedig a kiviteli piac megszűnik valamely iparos állam piacza lenni, s helyette nem akad más megfelelő s ennek követ-

¹ Ilyen példát mutat jelenleg hazánk is.

keztében az illető állam nem tudja, vagy csak nehezen tudja már ériékesíteni ipari termeivényeinek jelentékeny részét, akkor természetszerűleg le kellene szállítani az ipari termelést, abban a mértékben, a mily mértékben a termelt ezikkre nézve a kereslet hiányzik.

Ez magában véve s ha csupán egy-két vállalatra nézve következnek be, igen természetes dolog volna. De hogy ha általános a nemzeti iparnak egész vonalán következnek be a termelés leszállításának szüksége, ez már társadalmi válságot rejt magában a mai népesedési viszonyok között, mert a legmegfeszítettebb ipari termelés mellett is csak alig találnak az összes munkások megfelelő foglalkozást, hát még akkor, ha a meglévő munkaalkalmak is megcsökkennek.

Az ipari termelés redukálása vagy azt eredményezi, hogy egy bizonyos számú munkás foglalkoztatás nélkül marad, vagy pedig a munkabérnek kellene leszállania.

A munkabér leszállítását a munkások rendszerint sztrájjal szokták megakadályozni s így a kedvezőtlen konjunktúrák okozta hátrányt legalább részben a munkaadókra visszahárítani. Ha aztán a termelési viszonyok olyanok, hogy a nagyobb munkabérekkel való termelés nem mutatkozik többé nyereségesnek, akkor vagy feloszlik, vagy megbukik egy-két vállalat, vagy pedig a munkások kénytelenek engedni. A bajt végelemzésben mind a két esetben a munkakeresőknek túlnépesedése okozta, habár a legtöbben a bajnak csupán a közelebbi okát látják (pl. a kedvezőtlen termelési viszonyokat, alacsony munkabéreket, az iparezikkek értékesítésének nehéz voltát), s habár annak igazi gyökerét, mely a kedvezőtlen viszonyok keletkezését okozta, nem is tudják felismerni.

Ámde még az ilyenféle gazdasági kalamitások nem olyan óriási fontosságúak. A közzgazdaság s a társadalom ma még el bír egy-két sztrájkot, sőt egy-két krachot is. Végzetessé azonban akkor válhatnak a gazdasági válságok, hogyha azok a versenyző iparállamok között nemzeti jellegű ékké s így huzamosabbakká válnának. Ha például a mai ipari versenyző államok közül egyiknek sikerülne a másikat piaczeitól hirtelen megfosztani, legyőzni s annak iparát oly helyzetbe hozni, hogy termelése jelentékeny részben kereslet nélkül maradna, akkor a beálló válság okvetlenül huzamos jellegű leane s így okvetlenül társadalmi zavarokra is vezetne, még pedig olyanokra, a melyeknek pusztító hatásáról s következményeiről

egyelőre fogalmat sem alkothatunk, mert a modern közgazdaság eddigi legnagyobb válságai is mind csupán rövid tartamuak voltak.

A modern államoknak az ipar terén ma kifejtett s a jövőben egyre fokozódó versenye joggal fenyegethet egyik vagy másik versenyzőnek leszorításával, a az illető államban ennek következtében eddig még nem tapasztalt társadalmi s közgazdasági válsággal.

Hogy az eddigi nagy háborúk s egyéb kedvezőtlen körülmények sem okoztak a modern államoknál olyan társadalmi válságokat az újabb korban, a melyek a társadalmi rendet megbontották volna, annak oka az, hogy az ipari munkásosztályok mai jellegű zsúfoltsága és túlnépesedettsége a legújabb társadalmi jelenség. Ennélfogva az a körülmény, hogy eddig nem okoztak bármiféle kedvezőtlen körülmények nagyobb társadalmi akut kitérésű válságot, mit sem bizonyítanak arra nézve, hogy a népesedési viszonyoknak mai irányú fejlődése mellett nem fog-e a jövőben ilyesmi bekövetkezhetni. Mindez nem kísértelátó pesszimizmus, hanem a társadalmi bajok komolyságának kellő méltánylása csupán.

Az eddig felhozott szempontokon kívül növelik a társadalom feszültségét még különböző szellemi és erkölcsi tényezők is. A mai kulturális viszonyok igen alkalmasak arra, hogy a műveltségnek bizonyos felületes máza a társadalom minden osztályában elterjedjen. Ez a körülmény, valamint az uralkodó osztályelégedetlenségek nagyon alkalmasak arra, hogy aztán a társadalmi és politikai problémákba – a melyek között pedig helyes ítéletet alkotni a viszonyok, okok és okozatok nagyszámánál s bonyolódottságánál fogva még széles látókörű embernek is nagyon nehéz – mindenki belekontárkodjék.

A csapszékek a hét végén tele vannak a legtürelmetlenebb társadalmi politikusokkal, kiket aztán felizgatni s felhasználni nagyon is könnyű, mert helyzetüknél fogva az élet naponta igazolja, vagy látszik igazolni elkeseredett életnézetüket.

Politizálni és véleményt nyilvánítani ezekben a kérdésekben úgyszólván a legtöbb ember tud már manapság, pedig az egyén önállónak hitt nézeteinek daczára a nagy tömeg csupán az általános irányok népszerű frázisai után indul.

Még ott is, a hol a társadalmi kérdések tekintetében már erős véleményeknek s álláspontoknak kellett volna kiforrniok: a parlamentekben, még többnyire épen csak tapogatóznak, mert

különböző kisebb ügyeik-bajaik miatt nem érnek rá a társadalom igazán nagy és fontos kérdéseivel azokhoz méltóan foglalkozni.

Nagy érdeke a társadalomnak, ha azt akarja, hogy a civilizáció és kultúra útján való haladásában megmaradjon s vissza ne zökkenjen, s hogy annak áldásaitól a folyton nagyobbodó szociális zavarok brutalitásai által meg ne fosztassék erőszakosan, hogy a népesedési viszonyok terén ne bízza magát csupán a természet vak szeszélyeire. Vessen számot azzal, hogy közgazdasága arányban van-e az attól ellátást váróknak számával és igényeivel, nem népesedtek-e meg egyes osztályai s egyes ipari góczpontjai annyira, hogy az általános igényeknek megfelelő szükségletkielégítés és a biztos megélhetési alkalmak mindenki által való elnyerhetésének valószínűsége ez által jelentékeny s helyre nem hozható sérelmet szenvednek. A társadalom biztonsága s jóléte azt kívánná, hogy bár meg lehetne átlagosan állapítani azt, hogy bizonyos államalakulaton belül milyen számú emberiség volna az, mely az elérhető általános társadalmi jólét állapotának leginkább megfelelné, s a mely szám mellett a munkának és élvezetnek – nem utópiák, hanem a jogos közóhajtás és lehetőség figyelembevételével megállapított – s ezen az alapon leghelyesebbnek mondható aránya jöhetne létre.

Valamint napjainkban a helyes magángazdaság számot vet azzal, hogy hány és milyen igényű egzisztenciát kell eltartania, azonképen lehetetlen, hogy a jövőben, egy emelkedett látókörű s fejlett társadalomnál az állam már csak merő kényszerűségből is ne törekedjék annak a társadalmilag ideális állapotnak megvalósítása felé – a mennyiben ennek elérésére alkalmas eszközök akadnak – hogy lehetőleg ne legyen sem sokkal sűrűbb és nagyobb, sem jelentékenyen csekélyebb népessége annál, a mennyi egyfelől a nemzeti hatalom és jelentőség megóvására elegendő s a mennyit másfelől nemzeti gazdasága az élet javaival kellően vagy legalább tűrhetően el bír látni.

Mert az államnak nem lehet célja az, hogy előítéletektől megkötött kezekkel nézze azt, hogy polgárai minél görcsösebben s minél elkeseredettebben küzdjenek a létért, hanem épen azéri, élünk állami kapcsolatban, hogy a létért való küzdelmet minél jobban kikerüljük s egy olyan társadalmi állapotnak elérésén törjük a fejünket, a melynél ez minél jobban kikerülhető s enyhíthető.

Minél közelebb áll az ember az állathoz, annál jobban küzd az egyén a létért. A haladás magasabb fokán az egyén létküzdelmét az emberfajok és nemzetek versenye váltja fel.

Minthogy pedig a nyugoti nagy iparral bíró államokban a népességnek főleg a civilizáció által lehetővé tett nagyfokú megszorodása állott elő s a foglalkozások átalakulása folytán egyes társadalmi osztályok s különösen az alsóbbrendű ipari munkából élők osztálya, – a többiekhez viszonyítva aránytalanul megnépesedett, – a mostani társadalomnak már igen nagy erőfeszítésébe kerül, hogy nagyszámú és igen nagy részben elégedetlenkedő tagjainak az általános igényekhez mért egzisztenciáját biztosítsa.

Sőt társadalmi bajaink legtermészetesebb forrása éppen az, hogy már jelentékeny társadalmi rétegeknek a megélhetése nem nyugszik biztos gazdasági alapokon.

Minél rohamosabb lesz ezekben az államokban a népszaporodás és a munkásosztályoknak zsúfolódása a vagyonos osztályokéhoz viszonyítva, annál jobban erősödik az életfentartási alkalmak elnyeréséért folytatott verseny, vagyis annál több lesz az olyan ember, a ki a saját érdekében a másik elől igyekeznék elragadni a kenyeret.

Érdeke tehát az emberiségnek, különösen pedig a civilizált emberiségnek, hogy azok a körülmények, a melyek a népesség szaporodását, eloszlását, csoportosulását befolyásolják, ne legyenek csupán a természet szeszélyeire bízva, hanem hogy a mennyire lehetséges, azoknak irányításában kedvezővé és ártalmatlanná tételében a tervszerű emberi előrelátás is közreműködjék a rendelkezésre álló eszközökkel s mindenekelőtt s a továbbiak előfeltétele gyanánt a népesedési viszonyok alakulása iránt a társadalom figyelme és érdeklődése felkeltessék.

V.

Faji szempont.

A népesedés kérdéseinek tárgyalásánál előtérbe nyomul a faji szempont is¹ és azért akkor is, a mikor a népesedés kérdését a közgazdasági oldalról tárgyaljuk, szükségesnek tartjuk azt annak

¹ Lásd e tárgyról: E. Baumstark: Die Volkswirtschaft nach Menschen, rassen und Volksstämmen. (Jahrbücher für Nationaloek. und Statistik. 1865.1. 5.)

faji és nemzeti oldaláról is megvilágítani. A közgazdaság ugyanis az emberek kedvéért létező, mindazok a körülmények, amelyek az emberek megkülönböztetése, csoportokra osztása tekintetében döntő befolyásúak, – kihatással bírnak az illetőknek közgazdasági sorsára is. A faji, a nemzeti érdek, mint bizonyos embercsoportok gazdasági egoizmusa minden időben szerepet játszott a gazdasági versenyben, a gazdasági ezélok eléréseért kifejtett törekvésekben. A népesedés kérdéseinek közgazdasági oldala sem érthető meg, ha annak nemzeti, faji oldala nincs megvilágítva előttünk, mert a faji és nemzeti tekintetek kiegészítő részét alkotják a társadalomgazdaságtan szempontjaiból tárgyalt népesedési problémának.

Minél nagyobb embertömegeknek sorsát, megélhetési körülményeit vesszük vizsgálat alá, annál inkább politikai, hatalmi, nemzeti kérdésekké alakulnak át az ezekre a nagy tömegekre kiterjedő gazdasági kérdések. A nemzeti erő, a politikai hatalom mindig gazdasági eszközöket is tart a kezében, gazdasági hatalmat is képvisel. Nem csupán az erősebb, ügyesebb és élelmesebb egyén győzi le s múlja felül a gazdasági téren a gyöngébbet, hanem a hatalmasabb, élelmesebb, erősebb nemzet és faj is leszorítja a kisebbet, a gyöngébbet. A népesedés kérdéseinek alapos megvitatása a faji s a nemzeti szempontok és az ahhoz fűződő érdekek feltüntetése nélkül el sem gondolható, főleg nem közgazdasági tekintetben, hiszen a nemzeti és faji kötelékek gazdaságilag is külön érdektáborokra osztják az emberiséget. Eéazünkről tehát a népesedés kérdéseiben nagyobb teret szentelünk a faji és nemzeti szempontok megvitatásának és kifejteni igyekszünk azoknak a közgazdaság viszonyaira nagyon is kiható jelentőségét.

Az a körülmény, hogy az egyen valamelyik emberfajtaához tartozik, erős befolyással van az ő egyéni sorsára. A faji jelleg s az ahhoz kötött előítéletek, tulajdonságok az embert születésétől a sírig kísérik. A közös fajhoz való tartozás az összetartozandóság érzetét épugy felkelti a legmodernebb társadalmak tagjainál, mint a legrimitívebbeknél, sőt azt látjuk, hogy a nagy emberfaji különbségekhez fűződő szempontok ma erősebbek, mint valaha.

A társadalom a faji szempontok tekintetében sokszor az elfogultságig megy: ott is látja azokat, a hol tulajdonképpen már nincsenek is, gyakran ott is a faji különbségek jelentkezését véli felfedezni.

Közgazdaságilag azért bírnak fontossággal a faji szempontok, mert az egész közgazdaság mindig csak az emberekre lehet vonatkozással, az emberiségnek legfőbb társadalmi, közgazdasági és politikai érdekei pedig a nagy emberfajok és ezeken belül a nemzetek s államok szerint csoportosulnak.

Az emberi fajokon belül ma épen úgy, mint bármely praebisztorikus korban bizonyos önzés, az összetartozandóságnak bizonyos és olyan erős tudata van meg, melyet letagadni nem lehet. És ez egy bizonyos fokig érthető is. (Megjegyzem, hogy itt első sorban a feltűnően jellegzetes nagy emberfajokat értjük, fajok alatt.) A színbeli, termetbeli, arczalakulati különbségek a különböző fajnak között annyira jellegzetesek, hogy a különbözőség tudata már magában véve feléled. Ezekhez járulnak aztán a társadalmi, műveltségi s intellektuális különbségek, a melyek nagyrészt szintén az egyes fajokon belül csoportosulnak, úgy hogy ezeknek következtében az egyes fajok között levő különbség tudata hatványozottabb mértékben lép előtérbe, annyira, hogy a társadalmi előítélet a fajbeli különbözőség rovására írja igen gyakran még azokat a különbségeket is, a melyek sokkal nagyobb mértékben, a társadalmi, műveltségi, hagyománybeli, vagyoni, szokási és ki tudja miféle más különbözőségeknek az eredményei.

Az erős fajbeli különbségeket, – azt lehet mondani, – hogy semmi sem hidalja át,¹ s azok talán csakis az egybeolvadással szűnhetnek meg teljesen.

A fajok között is van aristokratizmus, a szerint a mint az egyik kiválóbbnak véli magát a másiknál, de még inkább a szerint, a mint az egyiknek világhatalmi pozíciója szerencsésebb a másikénál.

Amerikában egy négerrel együtt ebédelni intelligens emberre nézve megbecstelenítő dolog. A coloured man szerezhethet milliókat, de nem szerezhethet olyan társadalmi pozíciót, hogy színes volta miatt le ne nézzék őt.

A singaporei kínai bankár, bármily gazdag is, az európai előtt senki és semmi.

Az amerikai társadalomban, a hol az egyéni szabadság, az egyéni érvényesülés a legmagasabb fokra emelkedett, – a színes

¹ De Gobineau: Essay sur l'inégalité des races humaines. Paris 4 köt. 1853-1883.

ember a gyakorlatban törvényen kívül álló, a kit a legcsekélyebb kihágása miatt gyakran halállal büntet a fehérek társadalma.

Ezek a különbségek a fehér, sárga, fekete stb. fajokra vonatkoznak.

A faji gőg, öntudat s előítélet azonban túlmege ezen is. A fehér fajon belül szintén számos fajtához fűződnek különböző faji szempontok. Ezek a szempontok nem állapotodnak meg azután ott, a hol a különböző fajok megkülönböztetése bevégződik, hanem ezen jóval túl mennek, úgy, hogy a társadalmi s nemzeti különbségeket is a faji különbségrovására írják.

Tagadhatatlan dolog, hogy két teljesen egyforma nép, nemzet nincsen a világon. Nem is valami nagy éleslátással, a különbségek bárkinek a szemébe ötlenek. Csakhogy nem minden különbségről mutatható ki az, hogy a faji különbségnek a kifolyása. Az életmódbeli, szokásbeli, jólébeli stb. különbségek is megannyi különféle saajtságot idéznek elő, melyek előidézésében a fajbeli különbségnek semmi szerepe nincsen.

Ha egy-egy emberen például ezer jellegzetes tulajdonságot különböztetünk meg, azok közül annak legnagyobb – mondjuk teljesen önkényesen $\frac{9}{10}$ -része bizonyosan egyforma lesz minden fajú átlagembernél (homms moyen), – a közfelfogás azonban az esetleg két különböző emberfajhoz tartozó egyén közti különbségeknek nem $\frac{1}{10}$, hanem $\frac{9}{10}$ -részét hajlandó a faji különbségrovására kifolyásának tulajdonítani.

A 18-ik század közgazdaságtana és minden társadalmi tudománya az emberi természet általános egyenlőségéből indult ki, az elvont emberi természetet kutatta, s ezt akarta a társadalmi berendezkedés alapjául odaállítani. Ez a feltevés teljesen elhibázott volt, meri az emberi természet, ha legelemibb s talán legfontosabb fizikai vonásaiban egy és ugyanaz is, – azokban a pszehikai tulajdonságokban, a melyek a társadalmi élet terén a legfontosabbak, sokszor nagyon is különböző, és valószínűleg annál különbözőbb, minél magasabb értelmi és erkölcsi színvonalat igénylő tulajdonságok ezek.

A mai kor tudománya pedig éppen az ellenkező túlzásba lej nert ott is általános természeti és faji különböző tulajdonságodat akar felfedezni sokszor, a hol már a faji különbségeket is csak képzelődéssel lehet leginkább észrevenni, – a helyett, hogy a tényleg fennálló különböző tulajdonságokat más valószínűbb társadalmi okokra vinné vissza.

De hiába állapítjuk azt mi meg a magunk részéről, hogy úgy az egyik, mint a másik irány túlságosan messzire mentet k eztevéseiben, mert mind a kettő a maga korának közvéleménye, olyan intellektuális folyamat, mely egy bizonyos ideig feltétlenül uralkodó marad.

Csak az imént írta meg St. H. Chamberlain *Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts* című terjedelmes munkáját, mely a faji különbségeket érintő részeiben egészen helyesnek tartandó alapokból kiindulva a legfantasztikusabb képzelődések terére lép.

Ennek daczára számos a gondolkodásbeli követője, pedig az egész munka voltaképen hatalmas iránymű a homo europeus, különösen a homo germanicus legnagyobb tökéletességének kimutatására és önérzetének fokozására.

Különbségeket tesz nemes és nemtelen fajok között, teljesen önkényszerűen előírja, hogy milyen mértékben, gyakran-e vagy nem gyakran szükséges a vérbeli keveredés és más fajtákkal való felfrissítés a végett, hogy nemes faj álljon elő.

A mi volt a mi régi Horváth Istvánunk felfogása a magyar faj tekintetében a maga naiv tudománynélküli, mondhatni humoros ötletességében, – ugyanaz széleskörű impozáns tudományos alapon, hatalmas tanulmányoktól és széles műveltségtől támogatva a Stuart Houston Chamberlain nagy munkája, az árja, különösen a germán fajokat illetőleg: mind a két, – egyébiránt össze nem hasonlítható – férfiúnak az elfogultság nem engedte meglátni azokat a határokat, a melyeket következtetéseikben be kellett volna tartamok.

A fajbéli különbségek fontosságát De Gobineau¹ hangoztatta az ötvenes évek elején az emberfajok egyenlőtlenségéről irt nagy munkájában, mely azonban egészben véve az árja faj nemes és tökéletes voltáról irt epepeia, a többi emberfajok lekicsinylésével. Pedig az árja faj is meglehetősen önkényes és merőben bizonytalan fogalom.

Szokásos irány volt a tudományban az úgynevezett természeti állapotban levő népekkel való foglalkozás s ezeknek szembeállítás a kulturnépekkel. A nagy utazók, felfedezők munkáiból vett leírások alapján igyekeztek az u. n. természeti állapotban levő népeket körülírni, s az itt felfedezett szokásokat, mint a ter-

¹ Essay sur l'inégalité des races humaines.

mészét adta tulajdonságokat szembeállítani a kultúra magas fokán álló népek tulajdonságaival. Ezekből azután faji nemzeti törvényeket vezettek le, leírták az illető nép jellemét, felállították a néplélek specifikus fogalmát, – kidomborították egyes nemzetek keretében is a fajok theoriáit. Természetesen valamennyi leíró majdnem mind különböző szempontokból indult ki, s következtéseikben egyoldalú szempomok, elfogultság, nemzeti büszkeség vezették a legtöbbet. Innen van aztán, hogy a fogalmak annyira kiforratlanok és zavarosak ezen a téren, s hogy a feldolgozott nagy tudományos anyagnak, a temérdek leírásnak érdeme inkább az adatok összehordásában, mint társadalomtudományi eredményeiben rejlik.

Ma nagyobbrészt az átöröklős tana az uralkodó.¹ Az átöröklés tana úgy a testi, mint a szellemi tulajdonságokat illetőleg. Spencer szerint a gondolkodásmód is öröklődik, mert egy bizonyos gondolkodásmód oda rögződik a számtalan nemzedék agyvelejébe, s az ilyen agy velő örökletes.

Természetesen igen nehéz ezt az állítást úgy bebizonyítani, mint megczáfolni. Pedig ez a Spencer-féle elv mélyen belevág a faji szempontok és tulajdonságoknak azokba a nyilvánulásaiba, a melyek a mindennapi élet terén aktuálisak következményeikben. Ugyanis e szerint az elv szerint nem csak egy jellegzetes faji koponyaalakulat stb. van, hanem egy jellegzetes faji gondolkodásmód is.

Ezek szerint egy gyermeknek gondolkodásmódja már születésénél fogva előre meg volna adva agyának öröklési alakulata által. Tovább következtetve az illetőnek szellemi működése, tudományos felfedezései, elvei mind fájának jellegzetes voltát tükröznék vissza.

Szerintünk azonban, – bárki mondta is ki e nagy elvet, – az egész tudomány túlzásnak látszik, de a mely a mai uralkodó irányzatnak nagyon is megfelel.

Véleményünk szerint sokkal valószínűbb az, hogy általában véve a gyermekek agy velejét a környezet behatása, a nevelés, a reá gyakorolt benyomások, a hallott elvek, az átélt viszontagságok, a szerzett tapasztalatok, a tanulmányok, ezerszerte sokkal

¹ Darwin: Az ember származása (magyar ford.: Török Aurél és Enta Géza) Búd. 1884. H. Spencer: Principles of biology 1865. Principles of sociology 1893.

jobban befolyásolják, képezik, alakítják, jellegzetesítik, mint az a feltételezett, öröklött gondolkodásmód.

A társadalmi helyzet, a műveltség sokkal jobban hat be minden körülmények között a gondolkodásmódra, mint a faji különbségek.¹ Egy modern műveltségű, előkelő és gazdag európai, japáni, vagy amerikai néger gondolkodásmódja mindenesetre több hasonlatosságot fog feltüntetni, mint a mennyi hasonlatosság van egy gazdag és művelt európai ember a egy ugyancsak európai alsórendű munkásé között.

Ha elismerjük is a szellemiek terén az átöröklés fontosságát – azért ebből még korántsem következik az, hogy a környezetnek és körülményeknek befolyását lekicsinyeljük. Pedig az átöröklés törvényének tulságba viéle ezzel az eredménnyel jár.

A mindennapi élet tapasztalata a mellett szól, hogy a környezet és körülmények befolyása jóval erősebb az átöröklött, vagy átöröklöttnek vett szellemi irányok befolyásánál. Mert míg az életkörülmények, környezet, tanulmányok, nevelés, életmód, jólét, nélkülözések, műveltségi fok stb. stb, kézzelfoghatólag és szemmel láthatólag befolyásolják, izgatják az ember szellemi életét, addig szellemi irányok, a gondolkodásmód átöröklését a gyakorlati életben, egyes egyéneken kimutatni nem lehet s míg az előbbi körülményeket megfigyelhetjük és tapasztalhatjuk, – az utóbbiban inkább csak hinni lehet.

Nagyon valószínű, hogy általában véve egy-egy olasz ember temperamentumosabb, hevesebb lesz egy norvégénél, de azért ha például egy ilyen olasz és egy norvég ember ugyanegy környezetben él kora gyermekkorától, ugyanegy nevelésben és tudományos kiképzésben részesül, szerintünk mind a kettőnek gondolkodásában, életnézeteiben, szokásaiban, felfogásaiban sokkal inkább a közös környezet befolyása fog visszatükröződni, mint az a bizonytalan és alig kimutatható faji átöröklött gondolkodásmód, gondolatbeli irány és pedig annyival inkább, minél magasabbrendű szellemi tulajdonságokról van szó.

De hogy egyáltalában különböző faji tulajdonságokról beszélhessünk, ott feltétlenül szükséges, hogy különböző fajokkal álljunk szemben.

¹ Lásd e tárgyról: Babington: Fallacias of race theories stb. London 1895. Beöthy Leó: A társadalmi fejlődés kezdetei. 1882. Pikler Gyula: A jog keletkezése és fejlődése. 1897.

Ha két különböző nemzet fiainál különböző szellemi, erkölcsi stb. tulajdonságokat észlelünk, azokat különböző faji tulajdonságoknak is csak annyiban tekinthetjük, a mennyiben ennek a két különböző nemzetnek a fiai két különböző fajt képeznek tényleg.

Hogy pedig külön fajról beszélhessünk, ott nem elég az, hogy két különböző nemzettel, társadalommal álljunk szemben, hanem szükséges, hogy azok a faji tulajdonságok kívülről is láthatók, észrevehetőek legyenek s ne csak a képzelődés, a különböző néplélekbe, népjellembé vetett babonás hit hozta legyen létre azokat.

Vagyis beszéljünk világosan akkor is, ha fajokról beszélünk. Elfogultság, nemzeti büszkeség vagy önértzet ne lásson két különböző fajt ott, a hol csak két különböző nemzet, társadalom, vagy nyelv létezik.

Ott, a hol határozott fajt megállapítani nem lehet, határozott faji tulajdonságokat is csak a képzelődés állapíthat meg s ha ennek dacára vannak az illető népek között az egyénin kívül különböző társadalmi, életmódbeli, szokási és más sajátosságai, azok csupán társadalmi, életmódbeli, szokási, talán klimatikai okok kifolyásai lehetnek, de semmi esetre sem a különböző faj sajátosságai, ha csupán különböző társadalommal, de nem különböző fajjal állunk szemben.

A kik viszont azt mondják, hogy a különböző életmód, fogás, foglalkozásmód már különböző fajokat hoz létre, azokkal szemben azt lehetne felhozni, hogy akkor sokkal inkább volna a faji különbségeket létrehozó oknak tekinthető két különböző társadalmi osztályhoz, mint egy s ugyanazon társadalmi osztályon belül két különböző nemzethez való tartozás.

Mi a fajok s nemzetek, s az ehhez fűződő szempontok felcserélésének s az ezzel okozott zavarnak elkerülése végett, emberfajok alatt az emberiségnek oly jellegzetes tömegeit, részeit értjük, a melyek egymástól fizikailag, szín és arcjelleg tekintetében annyira különböznek, hogy különbözőségük már az első tekintetre, pusztán anatómiai szempontból is, a nyelvi és szellemi különbségekre való minden tekintet nélkül egyszerre kitűnik.

Ezek szerint legelső sorban a fehér, fekete és sárga faj szerint való megkülönböztetés a főfontosságú.

Anthropológiai szempontból vastag hibát követünk el talán ezzel a felületes csoportosítással, de közgazdasági és társadalmi

szempontból az emberiség nagy érdekei s érdekellentétei e három nagy csoporthoz fűzhetők.

Igen természetes, hogy az említett három faj csoport között számos átmenet lehet, valamint az is, hogy ezeken belül ismét számos faj létezik.¹

A turáni népek részint a fehér s részint a sárga fajhoz tartoznak, s a turáni csoportot inkább külön nyelvcsaládnak, mint külön fajnak kell tekintenünk. A magyart, finnt, törököt nevetéséges dolog volna például a sárgákhoz sorozni. Az emberfaj fogalmának felállításánál nem a nyelvbéli, hanem a fizikai külső, a somatológiai különbség az irányadó, a faji ellentétek, előítéletek, gyűlölködések, mindig ehhez tapadtak.

A fehér fajcsoporton belül tagadhatatlanul a legjellegzetesebb faj a szemita faj. Sokan azt állítják, hogy a szemita faj átmenet a fehér és az aethiopiai faj között.² Nem célunk vitatkozni e fölött, de elhibázottnak tartjuk a szemitákat nem a fehér fajcsoporthoz sorozni.

Az azonban bizonyos, hogy a szemita faj az első pillanatra felismerhető, jellegzetes. Európában tulajdonképpen csakis két ily jellegzetes fajt lehet megkülönböztetni: a szemitát és nem szemitát.

A turáni és árja származású *európai* népek között ma már aemmi nevezetes faji, külsőleg észrevehető különbség nincs. Északon többnyire szőkébb, délen sötétebb hajzatu a lakosság, ott a kék, itt a barna szem a túlnyomó, – ennyi az egész.

Faji külsőleg azonnal szembetűnő jellegre nézve sokkal jobban különbözik egy olasz vagy spanyol az angoltól vagy svédétől, mint például a magyar a vele szomszédos szláv népektől. Pedig úgy a spanyol és olasz, mint a svéd és angol, mint a szlávok árják volnának, a magyar pedig uraltaji.

Tanulság abból az, hogy a nyelvcsalád és a faj két különböző dolog. Európában ma már a faji jelleg elmosódott, úgy hogy ebben a tekintetben csakis tapogatódzni lehet és a képzelődések terére lépni, annyira sokféle keveredés történt annak népei között.

Különben az sem bizonyos, hogy a különböző nagy nyelvcsaládok különböző emberfajtaikat képeztek volna. A tudománynak

¹ Lásd Ratzel: Anthropogeographie. Leipzig. 1898.

² St. H. Chamberlain: Grundlagen des XIX. Jahrhunderts.

önkényes, mindent csoportokba foglaló felosztásait, bármennyire elterjedjenek is azok, a valóság nem mindig igazolja. Valószínű, hogy úgy az árja, mint a turáni nyelvcsaládhoz tartozó népek sohasem képeztek egységes jellegű fajt.

Közgazdasági és társadalmi szempontból teljesen közömbös, hogy ez, vagy az az egyén milyen faji származású, – a fontos, a fődolog itt az, hogy az emberiség melyik érdekcsoportjához tartozik az és általában véve melyik faji csoporttal fűződnek össze az ő egyéni érdekei.

Ebből a szempontból a fehér, sárga és fekete emberiséget vehetjük azoknak a legfontosabb faji csoportoknak, a melyeknek érdekeik egymással így szemben állanak s a melyek gazdasági s társadalmi s talán hadi téren is megvívják egymással az ellentétes érdekekből kifolyó harcot.¹

Tagadhatatlan, hogy a fehér és sárga faj érdekköre már kibontakozott egymással szemben. E két faj csoportnak érdekei mindig nagyobb és nagyobb ellentétekben lesznek egymással.

A hódító fehér faj politikai, közgazdasági és társadalmi téren megtámadta a sárgákat, – s az utóbbiakban ennek folytán felébredt a faji érdeknek tudata. Nem valami elfogultság ez, hanem gazdasági és társadalmi téren való létküzdelem és védekezés. Olyan küzdelem ez, mely a zsebbe nyúl, mely a kenyérért folyik s mely végső eredményben a fizikai existenciát is érinti.

A fajok érdeke a létfenntartáson kívül az, hogy gazdasági és politikai tekintetben minél jelentősebbek legyenek, minél nagyobb és hatalmasabb államokat alkossanak a hozzátartozóik. Ennek aztán az a következménye, hogy a fajbeli egyéneknek léte, élet-exisztenciája, szaporodása sokkal inkább biztosítva van mint különben.

A faji érdekek sokkalta türelmetlenebbek a nemzetiéknél. Még a különben nemzetközi szociális kérdések is csak az egyes fajokon belül állókra, nevezetesen a fehérre vonatkoznak. A sárga munkás kívül áll a szocializmus gondoskodásán.

A faji érdek s türelmetlenség áttöri a legerősebb közjogi s politikai szempontokat is. Az Egyesült Államok némely államában éppen az utóbbi időben több nevezetes jogoktól fosztották meg a néger polgárokat.

¹ Lásd a faji kérdéstről is: Woltmann: Politische Anthropologie. 1903.

Gazdasági téren is aktuális a faji szempont ott, a hol a különböző nagy emberfajok versenyre kelnek. Amerikában a sárga munkásban látják a fehér munkások legveszedelmesebb konkurreneciáikat. Igénytelenségükkel lehetetlen versenyezniük, így aztán a faji türelmetlenség, mely éppen ott nyilatkozik meg a legvehemensebb alakban, a hol a faji szempontokhoz gazdasági érdek, kenyérgkérdés fűződik, nyíltan az erőszak terére lép velük szemben. Megtörténik, hogy San-Franciscoban s egyéb amerikai nyugoti városokban a fehér munkások nyíltan megtámadják a kínai negyedet, elpusztítják azok lakásait.

Az Egyesült-Államok kormánya s törvényhozása sem húzhatja ki magát ezek alól a faji szempontok alól; meghozza a kulti-törvényeket. Gátat vetnek beszivárgásuk elé s a liberalizmus elvei velük szemben éppen nem jönnek figyelembe.¹

A művelt amerikaiak nagyon is elismerik, hogy a sárgákkal és fehérekkel szemben folytatott eljárás éppen nem igazságos a legtöbb esetben, de a faji érdek olyan erős, hogy ezzel szemben eltörpülnek az igazságoshoz és nem igazságoshoz fűződő szempontok és csődöt mondanak a humanizmus törekvései.

A fajok érdeke, mint mondtuk, az, hogy minél nagyobb jelentőségre emelkedjenek, vagyis hogy az illető fajbeliek által alkotott társadalom a földnek minél nagyobb darabját bírja.

A japán-orosz háború az első nevezetes és öntudatos össze-ütközése a sárga és a fehér fajnak. A japán nemzetben, mely különösen az európai technika és műveltség befogadása óta minden téren nagyot lendült, lehetetlen volt fel nem támadnia a sárga faj érdekeit s helyzetét felderítő s felismerő belátásnak.

Annak látása, hogy az európai hatalmak és első sorban Oroszország Kína testéből hatalmas darabokat kanyarítottak ki, kétségtelenül faji létérdekükbe vágó veszedelmet jelentett. Mert terület nélkül nincsen politikai hatalom. Minden nemzet, faj és társadalom csak úgy fejlődhetik, ha fejlődésének s létealapjának legfontosabb terét, – a fizikai területet más el nem ragadja előle.

Japán reformatori, politikai újraélesztésre való hivatást érezhetett s érezhet méltán magában. Intelligens társadalma jól tudja azt, hogy a sárgák politikai hatalmától függ aztán egyéni boldogulások lehetőségének feltétele is.

¹ Sering: Die Landpolitik der Vereinigten Staaten in Nordamerika. (Jahrbücher für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. 1884.)

Ha a fehér emberek meghódítják a sárgalakta országokat, ha annak közgazdaságát ők rendezik be, s gazdaságilag ők használják ki, akkor a sárgák egyéni boldogulhatásának s megélhetésének is be van vágva az útja s legfeljebb mint gazdasági és társadalmi páriák tengethetik életüket.

A fehérek társadalma ugyanis nem fog késni minden létfenntartási alkalmat nyújtó helyet betölteni a sárgáktól elhódított országokban is, és pedig minden téren. Mert a modern hódítás nem csupán katonai, hanem mindenek fölött gazdasági hódítás is, a hol a hódító, a közgazdaság nyújtotta minden előnyt nem késik elragadni a legyőzöttől.

A sárgákkal való küzdelem tehát létért való küzdelem az utóbbiak részéről s azért azt nem is lehet egyetlen háborúban eldönteni. Társadalmi s gazdasági téren nagyon soká fog még az tartani s a legfontosabb küzdelmet nem a hadihajók és hadseregek, hanem e két fajnak érintkező társadalma, a gazdasági érdekek ellentétei s a mindennapi élet terén főként az egyének fogják megvívni millió és millió változatban talán évszázadokon keresztül.

A népesedési és közgazdasági szempontok, illetőleg ezek fontosságának belátása és a jövőben aktuálissá válásuknak felismerése, s mindezeknek azonossága a faji nagy érdekekkel adja meg a sárga kérdés aktuális voltát.

Japán népessége nincsen már messze az ötven milliótól, E nagyszámú lakosság aránylag kis területen él. Jelenleg még a népesség társadalmi életmódbeli igényei meglehetősen szerények. A modern civilizáció hódítása azonban rohamosan növeli az egyéni igényeket, emeli a standard of life-t, növeli az ipart, szaporítja az ipari munkást, megteremti a szocialis kérdést s az elégedetlenséget. A lakosság rendkívül gyors szaporodása megsokszorozza az előbb említett körülményeknek ható erejét, így aztán a népszűföldés tünetei, mint bevezgett tények állanak elő, a melynek közgazdasági következményei elmaradhatatlanok.

A kivándorlás a békés időkben máris megkezdődött a japánok részéről, főleg Ázsiába.

A kínai birodalom nagy tér lett volna Japán részére közgazdasági érvényesülés tekintetében. A mennyei birodalom egyes részei, mint Korea, Mandzsúria nagyszámú japán kivándorló befő-

¹ Lásd a szélső keleti kérdéstről: v. Brandt: Drei Jahre Ostasiatischer Politik. 1898. ugyanaz Die Zukunft Ostasiens.

gadására alkalmasak és nagyon megfelelők a túlnépesedéshez közeledő japán népesség fölöslegének lecsapolására.

Ha Kína egyszersem Japánnak gazdasági, szellemi és politikai befolyása alá kerül, igen valószínű, hogy ezáltal az egész sárga faj felrázódik tétlenségéből, és minden téren szervezkedésbe lép.

A. mikor Oroszország Koreára teszi kezét, a sárgák jövőjének legbiztosabb kilátásai tűnnek el. Az elfoglalt területeken, országokon a fehér lesz az úr úgy politikai, mint gazdasági tekintetben, mely nem tűri, hogy a sárgák terjeszkedési terévé legyen. Pedig Kínának és Japánnak túlságosan sűrű lévén a lakossága, életszükségletük, hogy kevésbé népes területek álljanak rendelkezésükre, a hová fölöslegeik kiszivároghassanak. Ha ezek a területek esznek, akkor azokat nem a sárgák, hanem az orosz birodalomnak szaporodó népessége fogja benépesíteni. A földgömbnek tehát egyre kisebb területe lenne a sárgák terjeszkedési tere. Tömeges szaporodásuknál fogva lokalizált helyzetükben, gazdasági és politikai önállóság híján egyre szorultabb lett volna fajbeli egyéneiknek a helyzete, nehezebb az érvényesülése, alacsonyabb rendű s hitványabb az életmódja.

Pedig minden fajnak az a legfőbb érdeke, hogy a hozzátartozó egyének száma minél nagyobb legyen, úgy általában véve, mit a többi fajkéhoz viszonyítva, mert minél nagyobb az illető emberfaj tömege, minél erősebb az, minél hatalmasabb államokat alkot, minél jelentősebb a társadalma közgazdaság tekintetében, annál bizonyosabb az, hogy az illető fajhoz tartozó egyént, ennek érvényesülését, megélhetését, szaporodását nem fogják az ellenkező faj, s ennek egyénei elnyomni, visszaszorítani, illetve akadályozni és csökkenteni.

A faj érdeke tehát a politikai hatalom, a hódítás, a területfoglalás a másik rovására, mert a terület politikai és katonai meghódítását a gazdasági hódítás, ezt pedig népmozgalom, áttelepedés, társadalmi megszállás követi.

Csak ott nem nyomhatja el az egyik faj népessége a másikat gazdasági és társadalmi téren, a hol a politikai, katonai és fizikai nyers erő tekintetében is uralkodik.

S minél nagyobb területet bír elfoglalni valamely faj katonai erővel, politikailag, annál nagyobb lehet neki benépesítenie társadalmilag, annál nagyobb területen szaporodhatik népessége. S mert végeredményben minden nép és állam fizikai ereje népes-

ségének tömegén alapul, annál erősebb valamely faj s annál biztosabb annak fennmaradása bármily viszontagságok között s kedvetlenül korszakok daczára is, minél nagyobb területet népesít be és minél nagyobb a hozzátartozó népesség száma.

Mint már előbb is jeleztük, itt faj alatt a fehér, sárga, néger stb. fajt értjük, nem pedig a német, francia, olasz, angol fajt. Mert szerintünk az olasz, francia, angol külön nemzet, de nem külön faj.

Még talán germán, latin, szláv fajokról, mint a fehér, az európai főfajon belül kevésbé jellegzetes fajról lehetne beszélni. De helyesebb itt is nyelvcsaládokról szólni, mert a nyelvbéli különbség világos, kétségen kívüli, azonnal szembeütő, – a fajbéli különbség már nem ismerhető fel azonnal, találgatás, képzelődés dolga sokszor.¹

Annál kevésbé logikus dolog külön német, külön dán, holland, francia, spanyol, portugál, orosz, lengyel, svéd, norvég fajokról beszélni politikai és társadalmi vonatkozással.

Ezek legfeljebb hipotetikus vagy vélemezett történelmi fajoknak nevezhetők, mert voltaképen nem fajok, hanem nemzetek.

Amennyiben be lehet igazolni ezeknek a nemzetek fiainak közös leszármazását, lehet róluk mint fajokról beszélni. De ez csak történelmi szempont és vélelem.

A valóságban a mai nemzetek, különösen a modern európai nemzetek annyira sokféle vérkeveredésen mentek keresztül, hogy közöttük az elűtő faji jellegvonások vajmi csekélyek.

A faj a szónak igazi értelme szerint olyan fogalmat fejez ki, a mely külső látásra is észrevehető. Ha mi az állatoknál különböző fajokról beszélünk, akkor különböző külsőre gondolunk. Nem lehet ez másként az emberfajokra vonatkozólag sem.

A francia, angol és német közötti különbségek, a melyek egyénileg is megnyilatkoznak, inkább nemzeti különbségek, nemzeti vonások, mint faji vonások, már csak azért is, mert ezek a

¹ Népeket, ezek faji, nemzeti tulajdonságait leíró művek: Ratzel: *Volkskunde*. 1895. Ranke: *Die heutigen und die vorgeschichtlichen Menschenrassen*. 1887. Schmoller. *Über den nordamerikanischen Volkscharakter*. 1866. *Preuss. Jahrb.* – Nachtigal. *Sahara und der Sudan*. Chwolson. *Die semitischen Völker* 1872.

Spencer *Principles of sociology*. 1877. Müller Fr. *Allgemeine Ethnographie*. 1879. Rümelin. *Über den schwäbischen Volkscharakter*. *Preuss. Jahrbücher*. 1883. Babington. *Fallacies of race theories as applied to national characteristics*. 1895.

különbözőségek nem annyira a testi külsőben, mint inkább szellemi, intellektuális és kedélyi téren nyilatkoznak.

A faji osztályozást nem szabad a képzelődésig vinni, annak anatómiailag, illetve, a pusztán fizikai szemekkel észrevehetőleg kell nyilvánulnia.

Hiszen ha a közös történelmet, a huzamos közös együttélést egy-egy embercsoportra nézve elégségesnek tartanok a végett, hogy külön fajról beszéljünk, akkor gyakran egy-egy zárkózottabb falu lakosságát is külön emberfajnak kellene tekintenünk.

Az emberfaj fogalma relatív fogalom. Attól függ, miféle értelmet tulajdonítunk neki. Az irányadó a szónak tiszta, eredeti általános értelme.

A faj fogalmát lehet geneologiai, illetve történelmi, ethnographiai stb. értelemben venni s mindenik esetben más és más lesz az.

Ha egy közös törzsből való leszármazást veszünk a faj alapjául, akkor manapság ugyancsak kár az európai nemzetekről, mint fajokról beszélünk, mert azok a legkülönbélebb származásúak keveredései.¹

Részünkről a mikor emberfajokról beszélünk társadalmi és közgazdasági szempontból, a népesedésre tekintettel tesszük azt.

Ezért választjuk el szigorúan a nemzet fogalmát a faj fogalmától, habár a legtöbbször az egyes emberfajokon belül sorakoznak az egyes nemzetek.

Társadalmi szempontok a faji különbségnek csakis a fizikai, a külsőleg észrevehető testi, alakbeli különbségeihez fűződhetnek, mert csak ezek a különbségek ébresztik fel az egyénben az állati idegenkedésnek bizonyos érzetét, csak ezekre nézve alkotja a társadalom azokat a korlátokat, az idegenkedésnek, a minden további okkal nem indokolt ellenszenvnek s az előítéletek egész sorozatának választófalait, a melyek ugyanazon állam polgárai, ugyanazon nemzet gyermekei között is fennállanak.

A faji különbség olyan, mely a nyelvbeli azonosság daczára is nyilvánul, mint szemmel látható jellegzetesség, mely az egyén külső habitusáról soha le nem hámozható.

Ha egy francia vagy angol gyermeket német vagy orosz társadalomba vinnének s az ottan a nyelvet, vallást, életmódot,

¹ Lásd e tárgyról: Hesse: Natur und Gesellschaft. – Kritische Untersuchung über der Bedeutung der Deszendentztheorie für das soziale Leben. 1904.

szokásokat tökéletesen elsajátítaná s ezek tekintetében teljesen azonossá válna új hazájának többi polgáraival, akkor közte s azok között semmi különbség sem volna társadalmilag.

Miért? Azért, mert annak a francia vagy angol származásúnak nincsenek a külső alakján, a testén olyan kirívó különbségeket mutató és szemmel rögtön felfedezhető sajátosságai, a melyek az illető német vagy orosz társadalomnak tagjait azonnal a faji különbözőségekre figyelmeztetnék. Vagyis jellegzetes faji különbség nem mutatható ki köztük. A francia társadalomban felnőtt német valószínűleg élénkebb, szellemesebb beszédű lesz a környező társadalom hatása folytán, mint átlagvéve otthon a többi honfitársa. A társadalom, a környezet, a nevelés az, mely az ugyanazon emberfajhoz tartozók között a szellem és erkölcsi, a felfogásbeli és gondolkodásbeli különbségeket szüli s nem pedig az odaképzelt, de a külső alakon észre sem vehető faji különbözőség mistikus ereje

Vegyük ellenben azt az esetet, hogy egy anyjától közvetlen a születés után elszakított néger vagy japáni csecsemőt hoznak német, angol, orosz vagy francia társadalomba. Hiába lesz az nyelvben, ruházatban, szokásokban, nevelésben, műveltségben, sőt talán jellemében is teljesen egyforma a környezetével, ő azért színénél, külső alkotásának szembetűnő különbségénél fogva teljes éltén át idegen lesz az illető társadalomban. És pedig, ha csak elvétve, kivételesen fordul elő egy ilyen idegen a más emberfajbeliek társadalmában, akkor legföljebb mint különlegesség fog szerepelni, – de hogyha több, nagyobb számú ilyen más emberfajhoz tartozó egyén él ott, a kik a gazdasági versenyben is kiveszik a maguk részét, akkor a heterogén társadalom rögtön felismeri benne az ellenséget, mint különböző testszínnel, arczalakulattal, külső formával megkülönböztetett versenytársat és ellenfelet.

Társadalmi és közgazdasági szempontból az ilyen faji különbség a nevezetes, a fontos. Az ilyen faji különbségek áthidalhatatlan ellentéteket hoznak létre az emberek elfogultságánál, az ugyanazon fajúak érdekközösségénél fogva.¹

Az ilyen fajbeli különbségek a társadalmat a közgazdasági téren is megosztják. A gazdasági ellenség társadalmi ellenség is,

¹ Lásd a tárgyról: Van der Kindere: De la race et de la part d'influence etc. 1868.

a mint hogy a társadalmi ellenség a gazdasági téren is ellentétes törekvésektől vezéreltetik, ha szerét ejtheti.

A fehér, a néger és a sárga munkások, a hol nagyobb tömegekben érintkeznek, mindenütt vetélytársak, holott a csupán különböző nemzetiségű fehér munkásokat még egyesítik is a szociális közös érdekek.

A sárga, fekete és fehér munkásoknak még társadalmi érdekeik is mások, mert hiszen különböző társadalmak is ezek.

A közgazdasági és társadalmi érdekek tehát nem hidalják át a nagy emberfaji érdekeket és szempontokat, hanem ellenkezőleg az emberfaji szempontokon belül csoportosulnak.

A közgazdasági érdekek tehát a mint szűkebb körben egy-egy nemzetnek, így tágabb értelemben egy-egy emberfajnak az érdekei. Vannak természetesen olyan közgazdasági érdekek, a melyek az egész emberiségre kiterjednek,¹ de legtöbb csak a saját tágabb emberfaját, nevezetesen a fehér emberiséget veszi számításba.

A munkabér, munkaidő kérdései, a munkások fizikai és erkölcsi jólétére irányuló gondoskodás, a társadalmi humanitárius intézmények és gondoskodások túlnyomó részben csak a hason-színűekre terjednek ki. A néger és sárgabőrűekre ilyen tekintetben legfeljebb az egyház gondol, mint az emberiségnek egyedüli nagy társulása, a melyek intézményei az emberfaji szempontok fölébe vannak helyezve.

A népesedési viszonyok azok, a hol a faji szempontok a legközvetlenebbül lépnek fel. A fajok egymással szemben nemcsak gazdasági, politikai és társadalmi küzdelmet vívnak, a miről az imént szólottunk, az emberfajok küzdelmüknek legnagyobbikát és legfontosabbikát a népesedés, a uépmozgalom terén küzdik meg.

Ez az a küzdelem, a mely igazán annak a fajnak léteért, nem léteért, fenmaradásáért vagy eltűnéséért történik s a melyben az illető faj tért hódít, vagy veszít.

Ez a küzdelem pedig nem annyira gazdasági, hadi vagy szellemi eszközökkel, hanem mindenekfölött propagatív tekintetben vívott küzdelem. Oly téren folyik ez, a hol a modern társadalmi b állami hatalom ma még többnyire tehetetlen.

Ez a faji verseny a legöntudatlanabb s azért mégis a legfontosabb. A népesség legsűrűbb rétegei vívják meg azt,

¹ Lásd erről Földes Béla: A nemzetközi gazdasági politika. A társadalmi gazdaságtan alkalmazott és gyakorlati tanai. (Bevezetés. IV. Fej.) Budapest, 1894.

s nincsen az előrelátás által vezetve, hanem eddig csupán a gondviselés szeszélyére van bízva.

Ennek a fajbeli öntudatlan, állati, propagatív versenynek, küzdelemnek a lefolyását igyekszünk vázolni.

Ha több emberfajhoz tartozó népesség ol ugyanazon a területen, vagy egymással szomszédos területeken, ritkán történik az meg, hogy az illető fajok a nemi élet terén, a házasságban, a két nem egymással való érintkezésében, kizárólag csak a saját fajtájabeli egyénekre szorítkoznák.

Míg a faji különbség, gyűlölség elemi erővel küzd társadalmi és gazdasági téren,¹ a más emberfajhoz tartozók ellen, addig a nemi élet ezt a faji ellenszenvet nem ismeri, sőt úgy látszik, mint hogy ha ezen a téren határozottan valami vérkeveredéai fajbeli összevegyülés felé hajtó ösztön működne emberben, állatban egyaránt.²

Igen természetes, hogy a faji érdek, ellenszenv, gyűlölség ezt az alacsonyabb rendű ösztönt, a mely a változatosságot kereső nemi bujaságban áll, legyűrni törekszik. A legitim házasságok azért a különböző fajbeliek között a civilizáció minden fokán ritkák, mert ethikai kötelékbe lépni egy más fajbelivel lenézett, társadalmi nézetekkel üldözött dolog. De viszont a törvénytelen, a társadalmi szankciókkal el nem látott téren a nemi érintkezés annál sűrűbb a különböző emberfajok között.

Így aztán létrejönnek azok a bastard nemzedékek, a melyek már születésüknél fogva mind a két fajnak ellenszenvét viselik többnyire magukban. De ezek a bastard nemzedékek egyszersmind azok, a melyek a faji összekeveredést előkészítik.

A fehér és színes emberek keveredéséből előállott új nemzedék Amerikában a coloured man kategóriája alá tartozik. A vegyületlen fehér népesség lenézi azt és így csupán a színesek társadalmát erősíti. A négerkérdés ennek következtében csak veszedelmesebbé válik, mert a vegyületszínűek is hozzájuk számíttatnak. A közös lenézés, valamint az a tulajdonság, hogy a keveréknemzedékeknél úgy látszik, hogy nagyobb a színes szülők átörökítő ereje, a faji kérdésnek intensitását csak növeli, a mennyiben még jobban erősíti a fehérek ellenségeinek a táborát. A fehér ember gazda-

¹ Ráth Zoltán: Közgazdaságtan és ethika. 1895. – Baumstark: Die Volkswirtschaft nach Menschenrassen und Volksstämmen. 1865.

² E tárgyról: H. Spencer: Principles of Sociology. 1893.

sági, társadalmi téren leszorítja a feketét, – ökölrel is leveri, ha kell, – de viszont a feketének buja szaporodási ösztönében és színének festőerejében van a legerősebb faji fegyvere.

A színkeveredés a fajok között tulajdonképpen ugyanazt a sajátságot mutatja, mint két különböző színű folyadék között. Minél közelebb áll valamelyik keveredőfél a fehérhez, az új nemzedék annál többet veszít fehér voltából.

Ezek a keverék nemzedékek aztán ismét összevegyülnek számtalan változatban egymással, épen úgy mint a különböző színű folyadékok részecskéi. Keletkeznek egész, fél, háromnegyed-bastard generációk, míg végre – ha csak az egyes fajok exelusziv természete, faji büszkesége és szigorú tartózkodása az összekeveredéstől meg nem akadályozza azt, – egy egységes, új faj keletkezik, közös új faji jelleggel s tulajdonságokkal.

Egy ilyen társadalomnál aztán abban a tekintetben, hogy valaki melyik fajtához sorozza magát jogosultan, – nem az az irányadó, hogy mi az ő családi neve, ki volt az ő legelső ismert őse, hanem irányadó az, hogy kikkel keveredtek az ő szülei, ősszülei, nem csupán az apai, hanem az összes többi ágakat figyelembe véve.

A társadalom fajhoziartozás tekintetében ottan, a hol a faji jelleg az ő határozottságával minden más érvelésnek ellent nem mond, rendszerint felületesen ítél.

Európában, a hol a keveredés nem történt olyan különböző jellegű népek között, mint például ma folyik az Amerikában, rendesen a képzelődés vezeti a társadalmat akkor, a mikor a történelmi főszerepet vivő első hódító törzs jellegét véli magában felfedezni.

A hódító, katonai törzsek vére sokszorosan összekeveredett már a hódítottakéval s azért annak faji jellege, bármily erős átöröklhető tulajdonságnak fogjuk is azt fel, nagyon is elmosódott a többi népekkel való érintkezés folytán.

Egyébiránt a faji jelleg átöröklése¹ tekintetében csak úgy lehetne megfigyeléseket tennünk, ha azt az egyes egyéneken is eszközölhetnők. Ez azonban csakis egységes elvek alapján megállapított antropológiai eljárással és igen számos nemzedékeken

¹ Lásd az átöröklésről: Francis Galton: Natural inheritance 1889. u. az: Hereditary Genius. 1892. Schallmayer: Vererbung und Auslese im Lebenslauf der Völker 1903.

keresztül, tehát századokon át volna eszközölhető, hogy tudományos tanulságokat vonhassunk belőle; ilyen kísérletek pedig nem állanak rendelkezésre.

Hiszen a társadalomnál csakis egyes kiválóan régi családoknál lehet az összeházasodás menetét több nemzedéken át követni, itt is csak azzal a biztossággal – uti documenta docent.

Pedig hogy a fajkeveredés menetét kihámozhassuk, ahova homogén fajtájú társadalmunknál nem elég egy pár száz év, e célból épen a legzavarosabb időkben, a népvándorlás korában, a római birodalom császári korában, de még inkább a prehisztórikus első telepedések korában, sőt a kő, rézkorban kellene a legbiztosabban látnunk, mert minél közelebb jutunk a jelenhez, annál hasonlóbb fajtájú s jellegű egyének között történtek az összeházasodások.

Ma már Európában erős faji jellegekről beszélni sem lehet. A vélt jelleget a kísérő és környező tényezők adják meg. A napbarnítás, a nemzeti s népviselet, beszéd, társadalmi szokások a megszokott mozdulatok, eltanult taglejtések mind akként hatnak érzékeinkre, hogy az alkotott összbenyomást faji jellegnek vagyunk hajlandók minősíteni.

Európa lakossága között erősebb fajbéli különbséget igen kis mértékben fedezhetünk ma már fel; eltekintve az elszórtan élő zsidóktól s örményektől, a kik határozottan a legheterogénebb faját képezik az európai társadalomnak.¹

Legfőbb megállapítható különbségnek azt tarthatjuk, hogy általában véve, – de csakis nagy általánosságban – délen sötétebb a hajzat és szőrözet, mint északon. Ez pedig áll tekintet nélkül a fajtára a szláv népeknél úgy, mint a germán eredetűeknél. A latin népek ismét sötétebb hajzatuak és többnyire markánsabb arczélűek a germánoknál – a mennyiben t. i. latinnak vagy germánnak nevezhetjük azokat egyszerűen. A szlávoknál ellenben daczára annak, hogy nyelvük sokkal hasonlóbb egymáshoz a többi más európai nemzetek nyelveinél, – a faji különbség sokkal erősebbnek lászik, a szerint a mint északi vagy déli szlávok az illetők.

Nagyon messzire vinne, ha a fenti következtéseket folytatni akarnók, mert részünkről a népesedési kérdéseknek gazda-

¹ Chwolson: Die semitischen Völker. Leipzig 1872,

sági, társadalmi és nemzeti szempontjai a fontosak. A faji szempontokat illetőleg nem a történelmi, genealógiai subtilitások vezérelnek, hanem a nagy tömegek keveredései.

Itt aztán a főtörekvés az uralomrajutás az egyes fajok részéről, a másik leszorítása, elnyomása, esetleg kiirtása.

A faji gyűlölet, ellenszenv, érdekellentét azonos, és egyenlően fennforog minden lényegesen eltérő jellegű emberfajta között. Ezek a szemben álló motívumok mindenütt megszülik a fajok harcát, de ennek a harcnak a kimenetelében, a századok meghozta végeredményben nagy különbségek lehetnek.

Ott, a hol a különböző emberfajhoz tartozók tevszerűen, vagy bármiként meg bírják óvni saját fajukat a másik fajjal való erősebb keveredéstől, ott a fizikai, katonai, gazdasági eltiprás, kiszorítás lesz az erősebb, illetve szerencsésebb fajnak a fegyvere, – s a faji érdekek összeütközése először mindig ilyen fegyvereket hoz működésbe, – ott ellenben, a hol a faji gyűlölet daczára a különböző fajuk ellenkező nemet között fennálló erős keveredési, buja változatossági ösztön következtében erősebben indul meg és folyton nagyobb mérvűvé válik a faji keveredés, ott egy új keverékfajnak keletkezésével ér véget a hosszú küzdelem, a melyben az a faj mondható inkább győzelmesnek, melynek állati átörökítő ereje nagyobb.

Európában a faji keveredés már régen véget ért, s a mostani népességnek faji tekintetben nincs már mit keverednie. A homo europeus annyira egységes faj, annyira homogén, azonos jellegű, hogy ezen belül nemzeti, társadalmi különbségeket bőven találhatunk, de a határozott faji különbségeknek legfeljebb emlékeiről beszélhetünk, egyes leginkább a földrajzi s klimatikai különböző viszonyok között szembeötlő általános vonások. A legfontosabb faji különbségek, mely a koponya, az arcz különböző csontozati alakulatában, a színek erős eltérésében van, – régen elmosódtak. A tényleg mutatkozó eltérések minden téren, tehát sokkal, de sokkal inkább társadalmi, szokásbeli, nemzeti, neve¹-tali, mint faji különbségek kifolyásai, mert a mint már mcL. tük, a hol határozott fajt megállapítani nem lehet, ott ebbéli különbségeket is csak a képzelődés állapíthat meg. És ha mégis vannak különbségek, akkor azok csakis más okból származhatnak.

¹ Lásd Plötz: Die Tüchtigkeit unserer Rasse und der Schutz der Schwachen 1895.

Mi tehát élesen és erősen megkülönböztetjük a nemzeti különbségeket, szempontokat az igazi faji szempontoktól és különbségektől.

Ez utóbbinak létezését, mozgató erő gyanánt való működését csak ott fogadhatjuk el s tartjuk valónak, a hol határozottan különböző emberfajokkal s nem pedig csak különböző nemzetekkel állunk szemben. Nagy súlyt helyezünk rá és nagy érdekeket fűzünk ahoz, hogy a nemzeti és faji szempontok között különbséget tegyünk.

Ezek után a faji szempontokról, a faji érdekről, – ezeknek a maguk tiszta és a nemzeti szempontok s érdekektől élesen elválasztott s megkülönböztetett mivoltáról igyekszünk pár szót mondani társadalmi s gazdasági értelemben.

Az egyének kétségtelenül egyik legerősebb ösztöne az élethez, a léthez való ragaszkodás. Sokat beszélnek a fajfentartási ösztönről.¹ Szerintünk inkább a megismerés útján felfogott fajfentartási érdek létezik, mint ösztön. Az, a mely fenn akarja magát tartani, az az egyén és nem a faj. Ha azt mondjuk, hogy valamely emberi vagy állati faj fenn akarja magát tartani, akkor épen úgy átvitt értelemben, fiktive, hasonlatban beszélünk, mint a mikor azt mondjuk, hogy ez vagy az a nemzet így vagy úgy gondolkodik. Az ily szólásformák annyira megszokottak s vérbe mentek át, hogy épen nem tűnik fel azok mivolta, hogy azok t. i. hasonlatfélék.

Az, a mely a faji küzdelmet megvívja, mely azért gondolkodik, szenved, – nagyobb vagy kisebb tüdő-, agy- és szívműködést fejt ki, az egyén. Hogyha aztán az egyének milliói tesznek így, – rámondhatjuk, hogy ez vagy az a faj küzd léteért. Pedig csak az egyén teszi ezt, külön-külön, mert a faj csak egy elvont fogalom, a mely az azonos tulajdonságaik egy csoportját alkotja. A faj tulajdonképpen nem más, mint egy vagy több tulajdonság, a mely igen sok egyénen található fel.

A fajfentartás ösztöne tehát csakis az egyénben nyilvánulhat meg s csakis az egyén által jöhet működésbe, s mint mondtuk, az az ösztön nem egyéb az egyéni fentartás ösztönénél, megtoldva azt egy intellektuális belátás okozta érdeklődéssel, mely t. i. a közelebballóknak, a hasonló fajtájúaknak érdeke iránt melegebben, jobban aggódik.

¹ Darwin: Az ember származása... Spencer: Principles of biology.

Az u. n. faji érdek, ösztön vagy fajfentartási ösztön, helyesebben érdek, az egyéni szempontokban találja kiindulását, – a nem rá gondolható az el helyesen másként, mert hiszen mindemez intellektuális, illetve idegfolyamatok az egyes egyénekben mennek végbe.

Az egyéni lét, érdek sokkal jobban van biztosítva akkor, ha az hasonló, ugyanazon fajtájúak között éli le világát, mint a különböző fajúak között.

Egy olyan emberi társadalomban, a hol a különböző emberfajúaknak, különböző politikai, nemzeti, gazdasági érdekeik vannak; a hol az egyik fajbeli nemzetek legyűrik, gyarmatjaikká teszik a másik fajhoz tartozókat, igen természetes dolog, hogy az egyes különböző fajokhoz tartozó egyének sorsa átlag és általában véve jobban van biztosítva akkor, ha minél több hasonlótól, rokon s közelállótól környezve él, működik, gazdálkodik, s hogyha a hozzá hasonló kellemes vagy kellemetlen tulajdonságokkal felruházott fajbéliék minél erősebb csoportot, társadalmat, államot, nemzetet alkotnak úgy politikai s közgazdasági tekintetben, – szemben a másik, a heterogén, ellenséges faj béliek állami és társadalmi alakulataival.¹

A néger biztosabban érzi magát a feketék környezetében, – bár demoralizáltabb és primitívebb társadalom az – mint a fehérek között, a hol gyakran a meglínchelés veszélyének is ki van téve, s annál jobban a társadalmi lenézésnek és a gazdasági elnyomásnak. Nagyon természetes tehát, hogy ő ilyen körülmények között mihamar belátja azt már kisdéd gyermekkorában, hogy bizony a fehérek ellenségei a feketének és hogy a hozzá hasonló feketebőrűek és gypjashajúak az ő közelebbállói. A mindennapi tapasztalat megmutatja aztán neki, hogy nemcsak ő neki egyedül ellenségei azok a fehérek, hanem a többi feketének is és ennél fogva már az a körülmény, hogy egyik csoport fekete, a másik pedig fehér, – már ez két ellentétes érdektáborra osztja a társadalmat.

Az ellentétek mindenekelőtt a társadalmi érintkezésben tűnnek fel, mint olyan téren, a melyet törvényhozásilag szabályozni sem lehet. A fehér nem szívesen mulat, dolgozik, időzik együtt a feketével. A fehér megveti, lenézi őt, lustának, megbízhatatlannak

¹ E tárgyról terjedelmesen – bár általunk nem osztott irányban: St. H. Chamberlain: Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts.

tartja, – azért vagyoni érdekeit nem szívesen bízta rá, nem szívesen alkalmazza nagyobb pontosságot, tudást igénylő téren, hanem csak inkább fizikai, kevesebb szellemi éberséget igénylő munkákra, így aztán a társadalmi állások, foglalkozási ágak általában véve különbözők lesznek a legtöbb esetben a különböző fajuaknál. Az egyik nagyobb mértékben foglalja el a nagyobb vagyonban, jövedelemben, méltóságban nyilvánuló társadalmi és közgazdasági pozíciókat. A másik faj szintén anyagi sorsát szeretné javítani s benne is meg van a jobblét után való vágy, ha szorgalma, ügyessége, helyzetének szerencsés volta kisebb is. Így azután nagyon fontos és nagyon érezhető gazdasági szempontok is fűződnek a fajbéli különbségekhez.

A sárga fajjal való ellentétek a vele való érintkezési pontokon mutatkoznak gyakorlatilag, így különösen Amerikában és Ausztráliában. Ez már nem olyan lenézendő ellenfél. Szorgalomban, igyekezetben legalább is egyenlő a fehérrel. E mellett a sárga munkás igényei nevésegesen alacsonyak, úgy hogy velük ebben a tekintetben fehér munkás versenyezni egyáltalán nem bír. Az Unió nyugati államaiban a fehér munkásoknak s a társadalomnak erőszakkal, mondhatjuk ököljoggal kellett védekeznie a sárga munkások konkurrencziája ellen. Olyan munkákban, a melyek kellemetlenségüknél fogva a fehér munkások részéről a legmegvetettebbek, leggyűlöltebbek, ott állott mint szívesen ajánlkozó a kínai munkás.

Ha a sárga munkásoknak beözönlése elé az Unió társadalma akadályokat nem gördített volna, a sárga munkásokból telt volna ki a nagy tőkének legyőzhetetlen hadserege, mert igénytelenségüknél fogva oly alacsony munkabérért hajlandók a legterhesebb munkákat is elvégezni, hogy velük a fehér nem versenyezhet. De még az ellenük hozott rendszabályok daczára is egyre húzódnak be Amerikába a sárga munkások, úgy hogy folytonosan erősíteni kell a velük szemben alkalmazott korlátokat.

Egyáltalában a sárga faj elsősorban közgazdaságilag hivatott versenytársa a fehérnek arra teremt tulajdonságainál fogva.

A sárga kérdés tehát mindenekfelett gazdasági kérdés és a sárgák népesedési viszonyai és szempontjai közgazdasági jelentőségűek.

A mint társadalmi ellensége az amerikai fehérnek¹ a néger,

¹ i Booker Washington működése s munkái e társadalmi kérdésnek vannak szentelve.

az ő rendkívüli erős szaporodásával, buja propagatív és bastard-terjesztő képességeivel, hogy úgy mondjuk színének nagy népeség-festő erejével, ép olyan szívós versenytárs a gazdasági téren a sárga faj, agyának, szellemének fürgeségénél, igénytelenségénél s a gazdasági dolgokra való rátermettségénél fogva.

Mint már fentebb említettük, a népesedési viszonyoknál a különböző emberfajok között a színkeveredés törvényével találtunk hasonlatosságot.

A különböző színű fajok e szerint úgy viszonylanak egymáshoz, mint a különböző folyadékok, vagy egyéb laaa tárgyak részecskéi. Minél erősebb a keveredő hajlama és képessége e két fajnak, annál gyorsabban megy végbe közöttük a színek összeolvadása és minél kisebb ez a keveredési hajlam, annál nagyobb ellentét gyanánt fogják megtartani – mint víz és olaj – a különböző fajhoz tartozók az ő eredeti színeiket és jellegüket.

A keveredésből előálló új jelleg s új szín természetesen világosabb lesz a sötétszínű és sötétebb a világosabb színű fajhoz tartozó szülő színénél. Ilyen a meszticz, a mulatt, a zambó.

De ez az új fajnál előálló keverékszín annál sötétebb lesz, minél sötétebb a keveredő felek egyike, vagy mindkettője. Ennél-fogva minél sötétebb színű fajjal keveredik a fehér ember, annál többet veszít fehérségéből.

A színekkel, illetve ezek festő erejének intenzivitásával a tapasztalat szerint egyenlő arányban áll a faji jelleg egyéb sajátságainak átörökítő ereje is, vagyis minél elutóbb másik fajjal vegyül össze az egyik faj, a keletkező új faj annál eltérőbb lesz az egyes szülőktől, a fehér emberre vonatkoztatva pedig annál elutóbb faji jelleggel fog bírni hozzá képest a keletkezett új fajta.

Ezek olyan igazságok, a melyeket a reájuk alkalmazott s a színes folyadékok keveredéséből vett hasonlat csupán illusztrál és nem bizonyít, de a melyeket annál jobban bizonyít s kétségtelenné tesz a mindennapi élet szemmel látható tapasztalata.

Hogy az imént mondottak igazságáról meggyőződünk, nem szükséges valami bonezoló s veséig ható nyomozásokhoz nyúlnunk. Elég az amerikai népszámlálási statisztikát figyelemmel kísérnünk. Daczára annak, hogy a fehér népeség óriási tömegekben vándorolt be az Egyesült-Államokba, a néger népeség pedig csupán a már oda régen behurczolt rabszolgák utódaiból áll, a kiket most már újabb bevándorlás és rabszolgabehurczolás

épenséggel nem támogatott, a fehér és fekete népesség százalékokban kifejezett egymáshoz való aránya alig változott a múlt század második felében az egész Uniót illetően, egyes déli államokban pedig arányuk erősen emelkedett.

A néger fajnak színefestő és propagatív ereje tehát ott olyan nagy, hogy a fehér bevándorló népesség számos milliója sem bírja megakadályozni azt abban, hogy számbeli arányát nemcsak a már vele együtt rég Amerikában élő, hanem a bevándorlók tömege által jelentékenyen erősödött összes fehér népességgel szemben megtartsa, csupán természetes szaporaságánál s faji jellegét átörökítő erejénél fogva.

A lenézett, s megvetett néger az ő állati propagatív erejével tehát erősen és sikerrel küzd faji érdekeiért, mely nem egyéb, mint az, hogy saját fajabelieinek létezését, fennmaradását minél jobban biztosítsa, minél jobban megvédje a többi fajok kiszorító törekvései ellen, hogy minél nagyobb hányadát tegye ki az összes emberiségnek s minél nagyobb számmal éljenek a hozzája tartozó egyének a többi emberfajokhoz viszonyítva, egyszóval, hogy az a faj minél nagyobb embertömeget alkosson, mert a fennmaradása, ki nem szorítása és ki nem vészése annál jobban van biztosítva.

S ez az érdek minden emberfajtnál azonos. Mindenik fajhoz tartozó embernek érdeke az, hogy a társadalomban az ő fajtájabeliek legyenek az uralkodók, vagy minél erősebb pozíciót foglaljanak el legalább, mert az illető fajhoz tartozó egyének csakis így lehetnek megvédelmezve a társadalmi és gazdasági elnyomatással szemben.

Minél nagyobb tehát valamely emberfajnak a tömege, annál nagyobb fizikai erővel szankcionálja az saját egyéneinek érdekeit, s annál jobban biztosítva van az illető faj a kivészés és a többi emberfajok között való felolvadás és elenyészés ellen.

Az egyének szaporodási ösztöne és önfentartási vágya az egész fajnak köaös céljait is szolgálja, mert az emberfaj nem egyéb az azonos jellegű egyének összességénél. Daczára annak tehát, hogy ösztönök csak az egyénben élnek, s csak az egyén az, mely érez és szaporítja, propagálja magát, ez az ő egyéni, szaporodási s önfentartási tevékenysége nem csak egyedül magának, hanem a fajtájabeli többi összes egyéneknek is közös javára válik a érdekében álló, mert a közös faji jellegnél s az ahhoz fűződő számos társadalmi s ennek folytán gazdasági érdeknél fogva, az

emberfajhoz tartozók külön nagy érdekcsoportokat alkottak, s alkotnak is mindig az ellenkező fajúakkal szemben.

A fajok imént kifejtett jelentőségének s az azokhoz fűződő szempontok értelmezésének s felfogásának megfelelőleg még a magyar faji szempontot illetőleg kívánunk néhány szót mondani.

Ebben az irányban sem mondhatunk egyebet, mint azt, hogy faj faji jelleg nélkül nincsen. És hogyha külön faj nincsen, különböző faji tulajdonságok sem létezhetnek, hanem a mégis fenálló különbözőségek nem faji, hanem nemzeti, társadalmi, szokásbeli stb. különbségek.

Kétségtelen dolog, hogy a magyar nyelv az európai nyelvektől teljesen eltérő rendszerű, teljesen idegen, egészen más nyelvcsaládhoz tartozik. Nyelvünk rendszere – itt eltekintünk az idegenből adoptált szavaktól és idegenszerűségtől – épen úgy különbözik az európai nyelvek rendszerétől, mint a hogy a sárga vagy fekete faj különbözik a fehér fajtól.

Különbözik-e azonban a magyar faj ehhez hasonlóan a többi európai népektől? Csak egy szóval felelhetünk erre, hogy: nem. Faji különbséget már csak a képzelodés állapíthat meg a magyar és a többi hasonló európai népek között. Népünk általában véve barnább a németnél és északi szlávnál, szőkébb az olasznál, románál, de arra a kérdésre, hogy mi a magyarnak az ő speciális, szemmel látható, testén fellelhető, anatomicamente kimutatható faji jellege – senki sem tud megfelelni.

S ha ily külső praegnans faji jellegről nem beszélhetünk, annál feleslegesebb a belső, a szellemi sajátságokban keresnünk a faji jelleget.

Mindennek daczára a magyar, bár külső habitusa hasonló a többi európai népekéhez, szokásaiban, erkölcsseiben, modorában Európának egyik legjellegzetesebb népe.¹

Csak hogy ez a jelleg nem faji jelleg, hanem nemzeti jelleg. Ez nem lehet a fizikai alkotás különbözőségének, az agy különböző alakulásának kifolyása, mert ezek a különbözőségek fenn sem állanak, – hanem igenis kifolyása egy századokon át önállóvá,

¹ Fényes Elek: A magyar elem s ellenesei. Pest. 1860.

Láng Lajos: Les nationalités de la Hongrie. Gorove László: A magyar szaporodása. (Pol. Hetiszemle. II. 42.)

sajátságossá jegeezesedett társadalmi életnek, évezredek szokásoknak, a korábbi nemzedéktől a későbbiek által eltanult gondolkozásmódnak s a környezetszülte kedélyállapotnak.

S ezek a tulajdonságok tulajdonságai mindazoknak, a kik születésük óta a magyar társadalomban nőttek fel.

Ma már nem lehet különbségeket, különböző sajátságokat felfedeznünk a magyar és nem magyar származású magyarok között, pedig ha önálló magyar faj mint ilyen léteznék, akkor okvetlenül volnának ilyenek is.

Ha tehát magyar fajról beszélünk, ez alatt nemzetet kell értenünk helyesen, jellembeli, felfogásbeli, szokásbeli tulajdonságokat, de nem valami a többi európai népekétől élesen megkülönböztetett testi külsőt. Mert bizony a világosszöke hajtól a kék szemtől a sötétbarnaig bőséges változatban fordul elő valamennyi, habár a gesziényeszín mondható az uralkodónak.

Más kérdés az, hogy volt-e valamikor egyáltalában az európai népektől elütő jellegű magyar faj. Utólag megállapítani ezt vajmi bajos, de épen nem valószínű, hogy a magyarság valami erősen elütő fizikai, anatómiai jellegű fajtát alkotott volna valamikor. A praegnans faji jellegnek okvetlenül nyomának kellett volna, maradnia legalább a történeti feljegyzésekben s a hagyományokban.

A magyar faj tehát valószínűleg már évezredek óta, a maihoz hasonlóan nagy változatosságot mutatott egyedeiben, anélkül azonban, hogy valami erősebb, feltűnőbb és különyszerűbb jellege lett volna. Sőt úgy látszik, hogy épen ennek a határozott jellegzetes és a külső testen fellelhető fizikai vonások és megkülönböztető tulajdonságoknak a hiánya volt mindig egyik jellemző vonása. Szóval a magyar átmeneti faj a környező s némileg a keleti s nyugati népek között, melynek formai csínosságát és sajátosságát épen a kirívóbb faji külső jellegnek a hiánya adja meg. Mindennek daczára, mint már mondtunk, a magyar nép és társadalom, a magyar kedély világ egyik legjellegzetesebb valamennyi népek s nemzetekéi között, – de ezeket külsőleg s láthatólag felfedezhető faji jelleg hiányában nem lehet képzelődés nélkül a faji jelleg kifolyásának sem tekintenünk. Nem faji elütő jellegében, hanem *nyelvében*, társadalmában, történelmében és hazaszeretetében él a magyarság.

VI.

Faji szempontok európai népek között.

Európára vonatkozólag az emberfaji szempontok a nemzeti szempontok mögött jelentőség dolgában messze elmaradnak.

A faji jelleg, mint már említettük is, nem valami abszolút, hanem nagyon is relatív fogalom. Erősebb az, vagy gyöngébb-Minél erősebb, annál jobban uralkodik az egyén fölött, annál jobban megpecsételi annak sorsát és társadalmi, sőt gazdasági helyzetét. A néger a világ minden államában néger marad, bármelyik nyelvet beszélje is és bármily műveltséget sajátítson is el.

Európa népességénél a különben is többnyire homogén népek sokoldalú keveredése folytán a faji jelleg annyira meggyöngült, hogy azt ma már csak közvetve, a legerősebb megfigyeléssel vagy többnyire azzal sem lehet felfedezni. Az északi népek a déliekkel szemben mutatnak fel színbeli különbségeket, de viszont az egyes északi és déli népek bár különböző eredetűek is, a külső jelleg tekintetében ismét nagyon egyezők.

De amennyire elmosódtak Európa homogén népeinél az embereket megkülönböztető elsődleges tulajdonságok, – a külső faji vonások, – annyira előtérbe léptek s fontosságot nyertek a nemzeti vonások, a nemzeti szempontok.

A nemzeti szempontok egy-egy népnek, nemzetnek a társadalmában annyira kijegoczesedtek, annyira előtérbe léptek, hogy az az illető nemzet egy külön darabját, külön érdek- és értelemkörét alkotja az emberiségnek és daczára annak, hogy Európa nemzetei a legkülönbözőbb népek össze-visszakeveredéséből állanak, egy-egy nemzet az emberiség külső eldarabolt részének tartja magát s joggal annak is tekinthető. A nemzeti öntudat tovább ennél még és külön fajnak is hiszi magát.¹

¹ A faji s nemzeti szempontokhoz fűződő kérdések irodalmára vonatkozó művek: Courtet de Lisle: La science politique fondée sur la science de l'homme ou études des races humaines. 1838. Vollgraf: Staats- und Rechtsphilosophie auf Grundlage einer wissenschaftlichen Volkerkunde. 1864. Frankenheim: Völkerkunde, Charakteristik und Physiologie der Völker. 1852. Knies: Der nationale Mensch. 1883. De Gobineau: Essay sur l'inégalité des races humaines. 1853. Baumstark E.: Die Volkswirtschaft nach Menschenrassen, Volksstämmen. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1. évf. 5. sz. 1865.) Van der

Külön fajnak tartja magát a német, francia, angol, svéd, norvég, hollandi stb.

A. faji különbség, mint mondtuk, relatív fogalom s e nemzetek között a faji különbség az, t. i. a mely az egyes egyedeknek külső fizikai testén nyer kifejezést, a nemzeti és társadalmi különbségek nélkül olyan gyöngé, hogy alig mutatható ki egyikét általános vonásban.

Ellenben erősek, fontosak, jellegzetesek ezeknél a népeknél a nemzeti vonások, a nyelvbéli és nemzeti szempontok, úgy, hogy ha külön német, francia stb. faji szempontokról beszélünk, tulajdonképen csak a nemzeti szempontnak akarunk erősebb kifejezést adni.

Az európai s magukat – több-kevesebb joggal – külön fajoknak tartó nemzeteket nemzeti fajoknak is nevezhetjük, mert náluk a nemzeti vonások és szempontok adják meg a faji különbséget, – tehát nem a faji külső jelleg, vagy csak igen-igen kis részben az, – hanem a nemzeti, tehát ethikai tekintetek.

Ha ezeknél a különböző nemzetekhez, vagy mint elneveztük, nemzeti fajokhoz tartozó egyéneknél a nemzeti jelleg elesik, faji jellegként semmi sem marad, vagy a mi megmarad, az többnyire olyan csekély, annyira kevéssé feltűnő, hogy alig bír jelentőséggel.

Például egy mindenkori német és francia egyén közt nemzeti szempontból nagy a különbség, modor, felfogás, élénkség stb. tekintetében. Szembeállítva e két egyént, – egy kis képzelődéssel könnyen felfedezzük e két fajt is. Vigyünk azonban egy német csecsemőt Franciaországba s elszakítva szülőitől, neveljük azt sovén francziának, a ki csak francziául beszél és érez, a kinek gondolatvilága, minden szokása teljesen francia, – nézzük akkor, hogy mi maradt meg benne az ő német faji jellegéből. Mondhatjuk semmi. Ha az illető épen szőkehajú és kékszemű, azon nem ütközik meg egy francia sem, mert sok szőke- és kékszemű francia van a világon. Germán vér folyik a francziák ereiben is. Ha két különböző európai országból származott egyén egy nemzet és egy nyelv kötelékébe tartozik minden tekintetben, azokat a környező társadalom e miatt a származásbeli különbség miatt nem

Kindere. De la race et de sa part d'influence dans les diverses manifestations de l'activité des peuples. 1868.

Babington: Fallacies of race theories as applied to national characteristics. 1895. Schmoller: Die Rassen und Volker. (Allg. Volkswirtschaftslehre.)

fogja idegeneknek tekinteni, nem fog rajtuk semmi szokatlant találni.

Vagyis Európában s *európai fajú*¹ emberek között a faji jelleg még ha ugyan egyáltalában fenforog is az, – csak a nemzeti jelleggel kapcsolatban bír jelentőséggel.

A faji szempontok tehát itt nemzeti szempontokká válnak a ezeket erősítik. Ezek nélkül csekély, megkülönböztető voltuknál fogva még amennyiben kimutathatók is, – jelentéktelenek.

Mi különbséget tesz az egy magyar családnak magyar jellegén, ha például egyik tizenkettedik századbeli őse cseh vagy német származású volt? Ez a család, mely azóta teljesen átgyűrődött a magyar társadalomban, ugyancsak nem bír valami eltérő faji jelleggel.

Más országokban is épen úgy van ez. Ne véljük tehát felfedezni a faji jelleget oly téren s ott is, a hol az meg nem nyilvánul, hanem fogadjuk el azt a jelleget, a melyet a nemzeti társadalom, környezet, életmód, eltanult s megszokott erkölcsök és gondolkodásmód nyomnak az egyénre.

Minket, mint jeleztük, e kérdéseknek gazdasági s társadalmi szempontjai érdekelnek, ezekből a szempontokból pedig a nem határozott jellegű és homogén fajokhoz, ily fajoknak tartott társadalmi csoportokhoz fűződő tekintetek nemzetekké válnak s azokkal teljesen azonosulnak, – ellenben a heterogén, az egymástól faji jellegre nézve is élesen megkülönböztetett fajuak között az ellentétek társadalmi és gazdasági téren is fenmaradnak és közrehatnak.

A mindennapi közgazdasági élet tapasztalatai is ezt bizonyítják. Európa népeinek közgazdasági érdekei nem népeinek faji származása, hanem nemzetei, nemzeti társadalmi szerint csoportosulnak és versenyeznek egymással. Egy nemzeten belül a különböző európai fajbeli származásúak külön gazdasági érdekcsoportokat nem alkotnak, mert faji különbségük is csak történelmi jellegű s a legtöbb esetben már csak a képzeletben él.

Ellenben a jellegzetes, a külsőleg is azonnal látható, külön társadalmi csoporttal, szokásokkal és hagyományokkal is

¹ A fajtiszta zsidók ezzel szemben jellegüket, bármely államban élnek is, megtartották annak következtében, hogy más fajbeli népekkel össze nem keveredtek.

erősített faji különbségek sok tekintetben még gazdaságilag is külön táborra osztják a társadalmat.

Így például a zsidóság erős jellegű faji csoportján, illetőleg az őket környező európai társadalom többi részén még ma is élesen észrevehető bizonyos társadalmi és gazdasági antagonizmus. És ez nagyon is kézzelfogható, hogy így van. Minden különálló jellegzetes faj, mindaddig, a míg a többiekkel egybe nem olvadt, tehát mindaddig, a meddig csak önállóan létezik, külön faji érdekekkel és törekvésekkel is bír. A külön fajhoz tartozó ember megkülönbözteti magát, akár önként, akár mert a többiektől kényszerítve van rá, a más fajbelitől, a mi aztán az érdekek eltérését is maga után vonja, mindenekelőtt a társadalmi érintkezés terén, de ezzel legszorosabban összefüggő gazdasági téren is.

A faji individualizmus az, mely ezt előidéz. És ha már a faji individualizmus megvan sokkal kevésbé öntudatos és jelentékeny fajoknál is, miért hiányoznák az épen a zsidóságnál, a melyet évezredek viszontagságai edzedtek meg s a mely e hosszú időn át más népekkel össze néni keveredett.

Ennek ezredéveken keresztül közreható okok nyomait és eredményét egy-két évtized nem moshatta el. De a faji szempontok érdességét itt is a nemzeti szempontok vannak hivatva enyhíteni s az idők folyamán teljesen absorbeálni, a mennyiben a zsidóságnak a környező egyes nemzetek társadalmába való beleolvadása elkövetkezik.

Európában s egyáltalában mindenütt, a hol a fajok olvadnak össze, s gyűrődnek át közös tulajdonságú új fajjává, s a hol kifejlett nemzetek, nemzeti érdekek, a nemzeti műveltség s nemzeti társadalom vannak, a faji vonások elmosódásával elmosódnak az azokhoz fűződő legkülönbözőbb érdekek és szempontok is és helyet engednek az azokat felváltó nemzeti, nemzeti társadalmi szempontoknak.

A külső testi fizikai, vagyis faji különbségek helyébe tehát ezek elmosódásával ethikai: nemzeti, jogi, társadalmi, gondolkodásbeli stb. különbségek lépnek és ezek osztják különböző táborokra s érdekcsoportokra az egyének millióit gazdasági, társadalmi és politikai tekintetben.¹

¹ Az ethikai szempontot illetőleg a társadalmi tudományokban s közgazdaságban lásd: Ráth Zoltán: Közgazdaságtan és ethika. 1895. Földes Béla: A gazdasági élet erkölcsi feltételei. (Társ. Gazd. I.) Értekezések az angol és francia nemzetgazdaságtan köréből. 1882.

Ez az alakulás természetesen egy-egy nagy emberfaján belül megy végbe elsősorban, a többi nagy emberfajtaival szemben azonban a faji, gazdasági s társadalmi különállás és különérdek továbbra is fennmarad.

Azt mondtuk, hogy Európa nagyrészen homogén jellegű, fehér emberiségén belül a nehezen ellenőrizhető s mindinkább elhalványuló faji szempontok felett a nemzeti szempontok az uralkodók.

A nemzeti szempontok között pedig a legelső és minden más jogi politikai és társadalmi tekintetnél összehasonlíthatatlanul fontosabb, elsőbb és nagyobb a nemzeti nyelv szempontja.

Főleg minket, illetve jelen dolgozatunkat érdeklőleg van ez így a népesedésre vonatkozólag.

Európa népei elsősorban nyelvek szerint csoportosulnak.

Az egységes nyelvűek tartják magukat egységes fajoknak. Csekély kivétellel az anyanyelv szabja meg az ember nemzeti érzését is.

Az európai fajok tehát nem külön jellegükben, hanem külön nyelvükben élnek s a nemzeti faj nyelvének érvényesítése, életfentartás.

VII.

Nemzeti szempontok.

A modern világban a népesedés kérdései nemzeti szempontból a legfontosabbak.

Különböztessük meg jól az államot a nemzetről. Az állam jogi, hatalmi kapcsolat, a nemzet pedig nyelvbéli, történelmi, érzelembéli s társadalmi kapcsolat.

Szabad, független és egyesített népeknél a nemzet s az állam egybeesik.¹

A népesedés viszonyait illetőleg a nemzet a fontosabb fogalom, mert a nemzet élőbb, állandóbb és megújulóbb az államnál.

A nemzetnek, a modern nemzetnek nemcsak ethikai és politikai jelentősége van, hanem gazdasági, túli és néha feji jelentősége is.

A nemzet, az emberi társadalomnak egy-egy nemzet szerint elkülönült része közgazdasági tábor is és a modern gazdasági viszonyok között mindinkább azzá válik.

¹ Lásd: Kuncz: A nemzetállam. – Concha: Politika.

A nemzetek azelőtt való időközi és a fegyverek erejére bízott vetélkedését állandó gazdasági verseny váltotta fel, oly neme a harcnak, mely folyton folyik, mely végeredményben az egyénnek zsebébe nyúl s anyagi boldogulásába vág.

A gazdasági erők a nemzetnek ma legnagyobb erői. A nemzetek gazdasági ereje az, mely végeredményben azok fiainak nyugodt, boldog, vagy bizonytalan és szűkölködő életsorát okozzák.

De van nemzeti szempontból valami, még sokkal fontosabb a nemzeti gazdaságánál, a nemzeti vagyonnál, a nemzeti gazdaság minden tőkéjénél, és ez az élő, megújuló és megifjodó nemzeti anyag, a nemzeti népesség.

Ma, a mikor a társadalom és a közgazdasági küzdelem i& nemzetek szerint tagozódott, a nemzeti népességnél magasabb rendű, értékesebb, nagyobb jelentőségű fogalom el sem gondolható.

Államnak, közgazdaságnak csak e népességre vonatkozással van értéke és értelme, – a nemzeti népességé, annak kedvéért létező mind a kettő.¹

Mi itt a nemzeti népességet, nem valami átvitt értelemben, közjogi vagy politikai szempontból vesszük, hanem a szónak természetes és elsődleges értelmében, – értve alatta valamely nemzethez tartozó egyének összességét, azokét az embereket, a kik egy nemzet javára vagy rovására születnek, élnek, halnak, szaporodnak vagy fogynak.

Ha elfogadjuk azt az igazságot, hogy az egyénnek érdekében áll a meg nem semmisülés, az önfentartás, a társadalmi és gazdasági boldogulás, akkor el kell ismernünk azt is, hogy kedvező, barátságos környezet között jobban van megadva emez érdekelégítés valószínűsége és lehetősége, mint ellenséges, heterogén környezetben.

Ma, a mikor a szónak modern értelmében a nemzet fogalma olyan magas és sok szempontot egyesítő értelmet képvisel, ennek a fogalomnak gazdasági s társadalmi, sőt egyéni létfenntartási, vegetatív értelemben is sokkal nagyobb jelentősége van, mintsem hogy azt első tekintetre kellően lehetne méltányolni.

Általában véve, ha nemzetéről beszélünk, abban elsősorban a politikai jelentőségű tényezőt vagy az ethikai csoportot látjuk.

¹ A közgazdaság nemzeti szempontjaira mutat rá: List Frigyes: Das nationale System der polit. Oekonomie. A munka nemzeti jelentőségére Smith Ádám (Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations 1776)

Pedig a mai modern gazdasági életben a nemzeti szempont nem csupán ezeken a tereken tölt be fontos hivatást. Jóval, sokszorozottabban és a mindennapi élet viszonyaiba belevágóbb módon érvényesül az, bár többnyire kevésbé föltűnően a gazdasági téren.

Egy-egy idegen iparczikk, melyet megvettünk és használunk, egy-egy kis érvényesülése a másik nemzet közgazdaságának a miénkkel szemben. Egy-egy idegen és idegennek maradó birtokos által megvett hazai birtok a másik nemzetnek egy-egy kihelyezett társadalmi és gazdasági elővára.

De mint mondtuk, nemzeti szempontból¹ véve a gazdasági tekintetek is kevésbé fontosak, mint a népesedés viszonyai. A népeség a nemzet anyaga. Az egyazon nyelvet beszélő népességnek fenmaradása a nemzet fenmaradásának egyedüli biztosítéka. A népesség fenmaradása, meg nem csökkenése, ki nem vészese csak egy erőteljes szaporodás és megújuló képesség mellett van biztosítva.

A míg tehát általános emberi és közgazdasági szempontból a túlságos népszaporodás és zsúfolódás gyakran közgazdaságellenes és káros, addig elvontan nemzeti és faji szempontból a minél erőteljesebb szaporodás fontos érdek.

Minden nemzetnél a legfőbb követelmény, örökké legnagyobb érdek a létezés, a fenmaradás. És pedig a minél tökéletesebb létezés, vagyis, hogy az illető nemzet minél hatalmasabb és minél boldogabb legyen. Minél jobban alakuljon tehát a vagyoneeloszlás, minél magasabb legyen a kultúrája, fizikailag és szellemileg minél erősebbek s megelégedettebbek legyenek a fiai.

Ezeknek a jelzett jó tulajdonságoknak a kívánása s azok elérésére és megvalósítására irányuló törekvés együttvéve a hazafiság.

A hazafiságnak ez a fogalma közgazdasági és társadalmi szempontból sem frázis, hanem ellenkezőleg ott is a legfontosabb praedispozíció.

Ez a nemzeti érdek, a fajok, népek és nemzetek önző küzdelmében azt kívánja, hogy az illető nemzet hatalom és erő tekintetében minél előkelőbb helyet foglaljon el az emberiség többi nemzetei között, hogy létezése s fenmaradása minél biztosabb legyen.

Ebből kifolyólag tehát az az érdeke minden egyes nemzetnek, hogy tagjainak száma minél nagyobb százalékát tegye ki az emberiségnek. Ugyanilyen érdekei vannak az egyes fajoknak is.

¹ A nemzeti világfelfogás alapvonásait akarja meghatározni. Lange Frigyes: Reines Deutschtum (1904) című könyvében.

Minél nagyobb ellenálló ereje van valamely nemzetnek az idegené válással és minél nagyobb beolvasztóképessége az idegenekkel szemben s e mellett minél gyorsabb a szaporodási tempója, annál biztosabb az illető népnek s nemzetnek a fennmaradása.

Korszakunk a nemzetek politikai és gazdasági nagyságra törekvésének a korszaka. Ez a nagyságra törekvés létfenntartási szükség s minél kisebb valamely faj és nemzet, annál inkább szüksége van rá.

Ezt a nemzeti növekedést, nagygyá válást, megújítást pedig a népesedés folyamata végzi el.¹

A születések elsősorban, a nemzeti nyelv elfogadása s elsajátítása másodsorban azok a körülmények, melyek a nemzet életfentartási folyamatának legcsalhatatlanabb és pedig egyedül csalhatatlan nyilvánulásai.

Hogy valamely nép és nemzet a földtekén létét s fennmaradását biztosítsa, annak egyedüli módja nyelvének, kultúrájának éa nemzeti önállóságának fentartása.

Legfontosabb a nyelv.² Nyelv nélkül nines nép, nép nélkül nines nemzet, sőt Európában már faj sincsen nyelv nélkül. – itt faj alatt ma már körülbelül az ugyanazon a nyelven beszélőket értjük.

Magasabb társadalmi fokon nemzeti kultúra is szükséges a nemzeti nyelvhez, mint nemzetfentartó tényező.

A nemzeti önállóság a harmadik legfontosabb kellék, de a nemzeti nyelv emennél is fontosabb még. Egyes speczialis helyzetű nemzeteknél azonban a nemzeti nyelvet és kultúrát csakis a nemzeti önállóság biztosíthatja.

A nemzeti önfentartásnak az az érdeke, hogy az emberiségnek minél nagyobb százaléka tartozzék fiai közé, fordított arányban áll a nemzetek nagyságával.

Minél nagyobb valamely nemzet, annál kevésbé kell arra törekednie, hogy még nagyobb legyen lélekszámban, mert léte, pozíciója már úgy is biztosítva van.

De minél kisebb valamely nép és nemzet s minél izoláltabb, annál nagyobb érdeke, hogy hódítson a nyelve, hogy minél

¹ A benső népesedésről lásd: Láng ju[^]jos. A benső gyarapodás szerepe népességünk szaporodásában az utolsó évtized alatt. 1885.

² A magyar nyelv terjedéséről ír Vargha Gyula: A magyar nyelv hódítása az utóbbi 10 év alatt, Közg. Szemle 1893. (254. 1.)

nagyobb százaléka az emberiségnek tartozzék a fiai közé s beszéljen az ő nyelvén, azaz hogy minél rohamosabban szaporodjék tagjainak száma.

Innen aztán nem hasonlók az egyes népek, nemzetek s nemzeti fajok érdekei.

Az angolszáz, a német, az orosz nemzet olyan erős és hatalmas, – ők az emberiségnek már olyan jelentékeny százalékát teszik ki, hogy létük biztosításáról nem kell többé gondoskodniuk: annyira biztos már az.

Ezeknek a nagy nemzeteknek népesedési szempontból elég arról is gondoskodniuk, hogy csupán számbeli absolut és relatív dekadenciájuk ne következék el.

Nyelvüket létfenntartási érdekből nem kell többé terjeszteniök.¹ Hiszen egy-egy ilyen nagy nemzetnek a nyelve még akkor is hódítana, ha az illető nemzet maga akarná annak terjedését megakadályozni: annyi egyéni, főleg gazdasági érdek fűződik egy világnyelv bírásához.

Ezeknek a nemzeteknek már nem a rohamos szaporodás a nagy érdekük, rájuk nézve már lényegesebb dolog, az erős alapon nyugvó gazdasági jólét biztosítása vagy megőrzése s ebből a célból *gazdaságilag is világhatalmi pozíciójuk* erősítése és megvédelmzése.

A kisebb, az izolált nemzetek érdeke egészen más. A népesedés kérdései ott már a legközvetlenebb életkérdések, olyan fontosságúak, mint a mindennapi kenyér.

Egy kis nemzetnek az a létfenntartási érdeke, hogy minél jobban szaporodjék, – hogy az a csekély szám, mely az ő nemzeti nyelvén beszélők számát teszi ki, a népek tengerében folytonosan nagyobbodjék, folytonosan nagyobb és nagyobb szigetté nőjje ki magát, hogy ezt a nyelvet minél többen értsék és beszéljék mint anyanyelvet, hogy fiai minél jobban és gyorsabban szaporodjanak.

A kultúra és nemzeti önállóság, sőt az illető nemzetgazdaság is ennek az életfentartási célznak az eszközei.

Csak oly előfeltételek mellett, a népesedésnek és nyelvterjedésnek csak olyan irányával halad előre az izolált, kisebb s nem világnemzet, faji, nemzeti jövőjének Usscosítása tekintében, – ha jobban szaporodik a többi nemzeteknél. Ha egy kis

¹ Lásd Schumann: Die Deutschen im Auslande und die Ausländer im Deutschen. (Vierteljahrshfte zur Stat. des Deutschen Reichs). Handbuch des Deutschtums im Auslande. (A német Schulverein kiadása.)

nemzet szaporodik ugyan, de lassúbb tempóban szaporodik a többi népeknél: ez már dekadeneziát jelent reá nézve.

Egy kis, izolált nyelvbeli s fajbeli eredetű nemzetnek hatalmas, mindennél fontosabb érdeke a megsokasodás, számának biztos szaporodása, nyelvének folytonos terjedése, mert ha ez nincsen meg, ha lassabban szaporodik a többi népeknél, akkor az a kis százalék, mely a többi népekkel szemben az illető kisebb nemzetet képviseli, – mindig kisebbé és kisebbé lesz, – utoljára pedig eltűnik.

Ellenben ha az illető s erre az erős lófentartási küzdelemre rákényszerült kisebb nemzet tagjai erőteljes tempóban szaporodnak, ha nyelve lépésről-lépésre lesz otthonossá egész területén, ha az illető nemzeti társadalom szívósan beolvasztja a közte élő idegen elemeket, akkor az a bizonyos százalék, a melyet ennek a nemzetnek tagjai az emberiséget kitevő népek között képviselnek, folyton nagyobbá és nagyobbá válik és az a nemzet egyre erősebb karmokkal vágja belé létének, fenmaradásának biztosságát az emberiség jövőjébe.

A népek s nemzetek folytonos versenyben állanak egymással a föld és termékeinek birtokáért, anyagi jólétük megvalósításáért, szükségleteiknek kielégítéséért és mindenekfölött nemzeti jövőjük biztosításáért.

E küzdelemben nincs kímélet, csak érdek. S ha nem is a Hobbes féle mindenkinek mindenki ellen való harca ez, hanem igenis mindenkinek a magáért való harca.

Olyan a népek s nemzetek jövőért, a fenmaradásáért való küzdelme, mint egy nagy tolongás, melyben mindenki kénytelen tolnakodni, nehogy agyontapostassék.

A népek is egyre tolnakodnak az ellentétes érdekekhez fűződő jövőik biztosítására viszonylag egyre szűkülő földtekén. Azt lehet mondani, hogy több ellentétes irányú tömeg tolong. A legfőbbek: az egyik a fehér embertömeg, mely nekivetette magát a szélső keletnek, a másik a sárga tömeg, mely eddig mozdulatlan volt, de minthogy a másik tömeg már elkezdette vele szemben a tolongást, már szintén megindul.

De ezeken a tömegeken belül tolong, feszíti könyökét az egyes nemzet s az egyes ember is.

Ebben a nagy tolongásban a gyöngye bordájú nemzetek össze törnek, szótszóródnak, elvegyülnek a többiek között, az erősek

ellenben átgázolnak s előbb-utóbb eljutnak ahoz az időhöz mikor már olyan erősek, hogy rájuk nézve a tolongás nem életveszélyes többé.¹

Minden nemzetnek érdeke a népek egymást taposó versenyében, – mely főleg a népesedés, a népmozgalom terén játszódik le, – hogy minél több tagja fogódzzék össze, minél többen kapaszkodjanak egymás karjába, hogy lábaikról le ne sodortassanak.

Ma már nincsen meg az elzárt völgyeknek szélcsöndje, mint hajdan és hiányzik az az állapot, a mikor minden völgyben más nép lakhatott, elszigetelten a többiektől.

A civilizáció felkeresi az elzárt országokat, a rejtett völgyeket is, annak hatalmas áramlata összekeveri a népeket, a faji színeket, mint mikor különböző folyadékokat öntöznek össze.

S ha valamely nemzet nem erős, ha könnyen beolvasztható, akkor végéhez is közeledik.

Ellenben az erős nemzet, erős társadalom nem olvad fel, nem keveredik össze a többivel, hanem hogy úgy mondjuk, vegyileg hat a többiekkel szemben, fermentálja, magához hasonlóvá alakítja a környezetét és biztosítja a létét.

A népességnek gondatlan s a véletlen szeszélyeire bízott gyors szaporodása számos társadalmi és közgazdasági bajnak, visszás állapotnak a szülő oka, de míg ez a szaporodás az emberiségnek, vagy az emberiség nem dekadenciájában lévő részének általános áramlata, addig egy nemzetnek izolált szaporodáshiánya, illetve a többieknél lassúbb szaporodása reá nézve elmaradást, faji és nemzeti dekadenciát jelent, mert a többi jobban szaporodó nemzetek számbelileg föléje kerülnek, ököltre, tömegre, nyers erőre nézve erősebbekké lesznek és elragadják a népesedésében stagnáló nemzettől még azokat a gazdasági és társadalmi előnyöket is, a mit ez népességének kevésbé gyors szaporodása és össze nem zsnfolódása következtében élvezett.

Minél kisebb és izoláltabb valamely nemzet, annál nagyobb veszedelmet rejt reá nézve az, ha kevésbé gyorsan szaporodik a többi nemzeteknél. Annál inkább elmaradást jelent rá nézve a fajok és nemzetek életversenyében ez a lassúbb menetű szaporodás.

A múlt század végén még Franciaország volt Európa leg-

¹ Németország helyzetéről a világpolitikában és világgazdaságban. Rohr-Deutschland unter den Weltvölkern. 1903.

népesebb állama, de azóta egyre megelőzték őt népesség dolgában a többi nagy államok.¹

És Franciaország abban a mértékben kerül jelentőségre nézve vetélytársai mögé, a mily mértékben nmlja felül a francia nemzet eleven tömegét a többi nagy nemzetek tömege.

A modern államok rohamos arányú szaporodása, figyelterbevéve a társadalomnak zsúfolt állapotát, az osztályok gazdasági harcát és gyűlölködését, társadalmi forradalommal s isten tudja milyen súlyos válságokkal fenyegeti az emberiséget. De ezzel szemben egyes népeknek s nemzeteknek stagnálása dekadeneziát jelent, azaz az összes emberiséggel szemben kitett százalékbeli nagyságnak s így az illető nép és nemzet az összességhez viszonyított jelentőségének csökkenését vagyis lépést az elmúlás, a beolvadás felé. Az ilyen nemzet tehát vereséget szenved a nemzetek s fajok létküzdelmében, meggyöngül versenyző ellenfeleivel szemben, szóval arra az útra lépett, a melyet annyi sok kimúló nemzet futott már meg a múltban.

És pedig vereséget szenved a dekadens nép gazdasági téren is, mert ez az a tér, a melyre manapság a nemzeti s egyéni erő kifejtésének legnagyobb része irányul. A szaporább, népesebb nemzet fiai mai nagy szaporaságuknál fogva is erősebb mértékben küzdenek a gazdasági létért, a megélhetésért. A gazdasági versenyben élelmesebbek, jobban a szerzésre utaltabbak lesznek, mint a stagnáló társadalmaknak többnyire kényelmesebb viszonyok (hiszen a szaporodás korlátozása főleg azért történik) között lévő fiai.

Annak a népnek tehát, mely élni s fennmaradni akar, erőteljesen kell szaporodnia és pedig annál jobban, minél kisebb az illető nép.

A nemzet élő anyagának, a népességnek szaporodása, a nemzeti népesség az egész emberiséghez viszonyított nagyságának folytonos növekedése a legbiztosabb módja a nemzeti faj jövője biztosításának.

Hogy pedig valamely nemzet élőanyaga erősödik-e, vagy gyöngül-e, azt a nemzeti nyelv terjedése mutatja meg.

A fehér emberiségen belül a nyelv a legfontosabb megkülönböztető tulajdonság.

¹ Levasseur: La population française.

A faji és vallási különbségek mind messze elmaradnak jelentőségre nézve a nyelvbeli különbségek mögött.

Azért a népesedési viszonyok tekintetében a statisztikának azok az adatai a legnevezetesebbek nemzeti szempontból, a melyek a nyelvekben történt mozgalmakról, változásokról, az azt beszélők szaporodásáról, csökkenéséről adnak számot.

Ma még teljes kizárólagossággal nem lehet ugyan azt mondani, hogy csupán a nyelv teszi a nemzetet, de lehetetlen letagadni azt, hogy Európában feltartóztathatatlanul efelé az irány felé haladunk.

A nyelvbeli kapcsolat összehasonlíthatatlanul fontosabb az állambeli és az érzelembeli kapcsolatoknál, ezt fel nem ismerni önámítás.

Minden nemzetnek csak azok a teljesen biztos fiai, a kik az ő nemzeti nyelvén beszélnek. Tisztelet és becsület a hazafias egyéb elemeknek is, de egy generáczió át az érzelmeik gyökeresen megváltozhatnak és Európában, valamint az egész civilizált és civilizálódó világban a nemzeti érzések változásának csak egy iránya van s ez az anyanyelv által meghatározott nemzethez való fordulás nemzeti érzés tekintetében. S a megváltozott érzelmeik megváltozott érdekeket is eredményeznek. A nemzetiségi szempontból ellentétes érdekű csoportok a gazdasági téren is egyre jobban és jobban ellentétes indulatúakká és érdeküekké lesznek. Az egyén a közgazdaság terén is ellentétes indulatú lesz az iránt, a ki iránt politikai és társadalmi téren ellentétes indulattal van. Hiszen ugyanazon emberek állanak ugyanazokkal szemben itt is. A XIX. század második felének nemzetiségi villongásai, a nemzetiségi bankok stb. élénken bizonyítják, hogy a nemzetiségi ellentétek gazdasági ellentéteket is eredményeznek.

Ha az osztrák németiség, vagy az osztrák olaszság eddigi hagyományos érzelmei megváltoznak az újabb generácziónál, - ezek csak a nagy német, illetve olasz nemzeti érzés iránya felé változhatnak meg.

Azért, ha a népesedés viszonyait nemzeti szempontból akarjuk vizsgálni, akkor ne vizsgáljunk ott néplelket, ne kutassuk annak a népnek érzelmeit, felfogását, politikai irányát addig, a míg egy megbízható statisztikának a nyelvbeli állapotokról és változásokról beszámoló száraz adatait meg nem tekintettük.

Hogyha az illető nemzetnek uralkodó nyelve terjedt, erősödött, akkor erősödött a nemzet is. Ha ellenben a nemzeti nyelv viszonylag vagy általában tért vesztett, ha kevésbbé hódított aránylag is más nyelveknél, akkor az illető nemzet gazdasági, kulturabeli gyarapodása daczára is gyöngült, mert élő anyaga, a nemzeti népesség kevésbbé erősen gyarapodott a többiekhez, a többi nyelveket beszélőkéhez viszonyítva.

Nemzeti szempontból tehát a népesedési viszonyok kedvező vagy kedvezőtlen alakulata nem azon fordul meg, hogy a városi vagy falusi lakosság aránya emelkedett-e, hogy a foglalkozásokban mily változások állottak elő stb., hanem azon, hogy a nemzet nyelvén, mint anyanyelven beszélők szaporodtak-e, szaporodott-e azoknak a többiekhez viszonyított százaléka, jobban szaporodott-e a nemzet nyelvén beszélők száma a többi nyelven beszélőkével. Ha mindezekre a kérdésekre igennel felelhetünk egy megbízható statisztika alapján, akkor mondhatjuk azt, hogy a nemzet előre lépett és nem hátra.¹

Társadalom, állam, nép, nemzet emberekből, egyénekből állhat csupán. Minden embernek kell valamely államhoz vagy nemzethez tartoznia a civilizált világban. Az állami határok, kapcsolatok idők folyamán megváltozhatnak, megváltozhatik egyes vidékeknek, sőt egyes népeknek nyelve is. Az azonban kétségtelen igazság, hogy az államok határai, különösen Európában hovatovább a nyelvbéli határokhoz igazodnak, a politikai nemzetekhez hovatovább az egyazon nyelven beszélők csatlakoznak, egyszóval a modern emberiség nagy érdektáborai, az egyes érdektáborokhoz tartozók a nyelvek szerint különülnek el. S minthogy pedig az emberi érdekek közül a gazdaságiak azok, a melyek a legtöbb téren s a legtöbb alakban lépnek fel, – az emberiség érdektáborainak a nyelvek szerint való csoportosulása, a közgazdasági érdekeknek is a nyelvek szerint való külön s egymással versenyben álló táborokra oszlását is magával hozza.

A népesedéshez fűződő szempontok közül nemzeti tekintetben tehát a nyelvbéli szempontok olyan természetűek, a melyhez képest a többiek messze eltörpülnek.

A mint annak a kérdésnek az eldöntésére, hogy valamely ember életerős, egészséges-e, nem az az irányadó, hogy jómódú-e

¹ Magyarország és Ausztria nyelvi viszonyaira vonatkozólag: Vargha Gyula: Nemzetiségi arányok Magyarországon és Ausztriában. (Közg. Sz. 1893.)

az illető, művelt e vagy sem, milyen erkölcsű, szokású, – hanem hogy milyenek az izmai, tüdeje, szíve stb., – úgy arra a kérdésre is, hogy életerős, egészséges-e valamely nemzet, nem azzal felelhetünk meg, hogy feltárjuk gazdasági helyzetét, szokásait, kultúráját, hanem első sorban csakis azzal, ha azt vizsgáljuk meg, vajjon annak nemzeti élő nyers anyaga: a nemzet nyelvén beszélő népesség erőteljesen szaporodik-e, tért hódít-e vagy sem. A nemzet jövője, a többi nemzetekkel szemben megvívott nemzeti, faji verseny tekintetében ez a legfontosabb szempont. Azután egy nagy semmi következik s jelentőségre nézve csak akkor következnek a többi kérdések és szempontok.

Hiába koplal, ázik, fázik, nélkülöz és tudatlan az orosz paraszt, és hiába él jól, gazdálkodik, termel és szorgalmas a francia, azért mégis csak az orosz nemzet az a kettő közül, mely előrehalad a nemzeti s faji jövő tekintetében s nem a francia, – mert az orosz nemzetnek élő anyaga, az orosz népesség szaporodik erőteljesen, ennek nyelve hódít tért, daczára a hozzátartozó egyének minden nyomoruságának. A társadalmi, gazdasági állapotok megváltozhatnak s egy későbbi generáció egyénei előnyösebb helyzetben lehetnek az előbbieknél, de nemzeti szempontból a nemzet számbeli dekadenciáját semmivel sem lehet visszafótolni.

A népesség aránytalan gyors szaporodásának, főleg akkor, ha a szaporodás menetével a közgazdaság fejlődése lépést nem tart és így a népesség különböző osztályainak a fejlődő igényekhez mért szükségletkielégítése meg van nehezítve, – szorult társadalmi helyzetet idéz elő s az életküzdelemnek, a megfelelő existenciák elnyerésének megnehezedését erősen megéreztetni az egyénnel. De mindezeknek a bajoknak daczára a nemzeti faj jövőjének megmunkálása tekintetében előre haladott, mert számban erőteljesen szaporodott s így a többi nemzetekhez mért erőaránya javult.

A népszűföldés bajait tehát az egyén, a társadalom s a közgazdaság sínyli meg,¹ – a nemzet s a nemzeti faj azonban

¹ A nemzeti népesedés alakulásának gazdasági jelentőségét illetőleg: újabban Schmoller: Land leute und Technik. (Grundriss der allg. Volkswirtschaftslehre.) 1900. Wagner A.: (Grundlegung der polit. Oekonomie) tárgyalják a rendszeres nemzetgazdasági kézikönyvekben figyelemreméltóan a lenieteknél. A francziáknál. Leroy Beaulieu: Precis de l'économie Politique. Nálunk lásd Földes, Láng, Pisztóry, Navratil Ákos. A régiebb írók közül Kautz, Karvassy.

minden számbeli gyarapodásnál, a népesség minden megszapordásánál előre lép, mert a nemzet létezésének és fennmaradásának mindennél nevezetesebb biztosítéka az, hogy ha a hozzá tartozó s a nemzeti nyelven beszélő egyének száma nem csökken, hanem mindig jobban és jobban szaporodik.

A nemzet emberi egyénekből áll, a nemzetet egy bizonyos számú ember alkotja, minden más egyéb felfogása a nemzetnek képződés, mely csak vészthozó illúziókat szülhet ott, a hol egyedül a létező valóság az irányadó. Ilyenek a népesedési viszonyok is. A népesedésnek is az ember a fő exponense. Az ember szaporodik, fogy, él, hal meg s igazi fizikai létezése is csak neki van szorosan véve.

A nemzet emberekből, bizonyos számú egyénekből állván, – ezeknek az egyéneknek összességében, megújulásában, szaporodásában és fogyásában nyilvánul a nemzeti élő anyagnak, a nemzeti népességnek az élete. A nemzeti életfolyamatot tehát a népesedési viszonyok vizsgálatával kísérjük leginkább figyelemmel,

A megbízható népesedési statisztika a nemzet mindenkori egészségi állapotáról számot adó csalhatatlan orvosi bulletinnek tekinthető,

Ha a népesedési viszonyoknak, a nemzeti nyelvnek s a nemzeti fajnak szempontjából nézzük a nemzetet, – akkor természetesen eltérünk a közjogi szempontból vett nemzet fogalmától.

Mi reánk s tárgyunkra nézve a kétségtelen s a legigazabb közjogi alapoknál is nevezetesebbek az egyedüli biztos nemzeti alapnak, a nemzeti nyersanyagának, a tulajdonképeni, tehát a nemzet nyelvén beszélő népességnek népmozgalmi szempontjai.

Tárgyunknál fogva nem a közjogi elveket és a politikai határokat részesítjük fő figyelemben, hanem a nemzeti életnek azt a nyilvánulását, mely a nemzeti fajok harcában, vagyis az egyazon nemzeti nyelveket beszélők csoportjainak életversenyében áll. Ebben a versenyben való érvényesülés a nemzeti fajnak igazi, a biológiai győzedelme. Ez a győzelem előbb-utóbb politikai és közgazdasági győzelemmel is jár. A modern idők igazolják, hogy a világgazdaságban gazdasági téren is azok a nemzetek válnak legjelentékenyebbé, azok győzik le a többi nemzeteket, a melyeknek társadalma a népesedés versenyében túlszárnyalja a többit. Ebből kifolyólag valamely nemzet életfolyamatában döntő fontosságú annak a népességnek az életfolyamata s térhódítása, mely a nemzetnek tulajdonképeni nyelvén beszél. Igaz, hogy elgondolható nemzet határozott nemzeti nyelv nélkül, mint például a svájci

nemzet, – de ez csak kivétel, mely nem ismétlődik és más különböző nemzetek viszonyaival össze nem hasonlítható és bizonytalan jövőjű jelenség. Biztos nemzeti alap egyedül a nemzeti nyelv. Jog, hagyomány, igazság mind gyöngébb ennél.

Nem következik ebből, hogy a nemzetnek milliói közül egyetlen egy sem beszéljen a nemzeti nyelvtől különböző más anyanyelvet, hanem igenis következik az, hogy minden nemzetben a nemzet törzsét a nemzeti anyanyelvű népesség tegye ki, mert különben a nemzet létezése csak politikai helyzetnek ideig-óráig tartó kedvező alakulatán, a versenyző nemzetek féltékenységén s a status quohoz való ragaszkodásán, nemzetközi jogi és közjogi formulázáson és illúzión alapul, holott egyedül biztos nemzeti alap csupán a nemzeti nyelven beszélő népesség.

Ezekből kiindulva, nemzeti tekintetben tehát a népesedéshez fűződő szempontok a legelsőrendű fontosságúak s csak ezután következnek a közgazdasági és társadalmi szempontok.

A nemzeti nyelvek statisztikái a nemzeti életnek hőmérői.

Nemzeti szempontból tehát a népesedésnek az az iránya a kedvező és kívánatos, a mikor a statisztika a nemzeti nyelvnek általános és viszonylagos hódításáról számol be. A mikor tehát a nemzeti anyanyelven beszélők csoportja erősebben szaporodik a többi nyelvűekénél, s ezenkívül a más nyelven beszélők közül egyre többen fogadják el anyanyelvül és rendes társalgási nyelvül a nemzeti nyelvet. Ez utóbbi jelenség a nemzeti beolvasztó tevékenység.

Ennek a folyamatnak a következménye aztán az, hogy a bizonyos nemzeti nyelven beszélőknek nem csak abszolút száma növekedik, hanem növekedik azoknak a többi nyelveken beszélőkkel szemben kitett relatív és százalékokban kifejezhető aránya is. Ez a relatív növekedés aztán nemcsak az illető országban lakó összes népességgel, illetőleg nem a nemzeti uralkodó nyelven beszélő népességgel szemben jelentkezik, hanem jelentkezik a többi nemzetekkel, az egyéb nemzeti nyelveken beszélőkkel, tehát az egész emberiséggel szemben is. Természetesen az utóbbi akkor állhat csupán be, ha az illető nemzet szaporodása gyorsabb az emberiség általános és átlagos szaporodá:ánál is.

A nemzeti népességnek relatív növekedése tehát két irányban következheti be. Első sorban valamely országon, államon belül lakó össznépeességgé szemben és másod sorban valamely földrész, illetve a föld összes lakosságával szemben.

Teljesen egynyelvű országoknál, nemzeteknél csakis az utóbbi szempont forog fenn, míg több különböző nyelvű országok még az előbbi irányban, tehát az illető országba lakó össznépeességgel szemben is kénytelenek a nemzeti életküzdelmet s a vegetatív népesedési versenyt végig küzdeni.

A népesedési verseny az, a melyben az egyes fajoknak és az egyes nemzeteknek életküzdelme első sorban nyilvánul. Erősebb, fontosabb és biztosabb verseny ez a politikai, katonai, közgazdasági versengéseknél és erőpróbáknál. *Közgazdasági szempontból* is erősen hangsúlyozandónak tartjuk az illető nemzetre nézve a népesedés versenyében való érvényesülést. A közgazdaságtan ezt a szempontot eddig meglehetősen figyelmen kívül hagyta. A Smith-Ricardo-Malthus féle közgazdaságtanban hiába keressük az egyes nemzeteknek a népesedés versenyében való győzelmét fontosnak feltüntető irányt. Hiszen épen a klasszikus közgazdaságtan volt az, a mely föltétlenül, minden ellenkező szempont figyelmen kívül hagyásával, tehát mondhatjuk bizonyos egyoldalúsággal irtóztott az erős szaporodástól. Carey ellenkezőleg lelkesen – talán a másik végletre ragadtatva – szállott síkra az erős népesedésnek közgazdasági fontosságát hangoztatván. A francia közgazdasági írók – a nemzeti depopulációtól való félelmükben is – szintén előtérbe helyezik az utóbbi szempontot.

Annyi kétségtelen, hogy az orthodox közgazdasági iránynak nem volt érzéke az iránt, hogy az egyes nemzeti társadalmaknak a népesedés versenyében való térfoglalása mennyire gazdasági hódítást is von maga után a nemzetközi téren. Hogy az angolszász faj közgazdasági téren a legelső a modern népek között, szerintünk az következménye annak, hogy a népesedés terén messze túlszárnyalt minden más modern nemzetet, hogy nemzeti társadalma a föld legtöbb pontján s gazdasági források tekintetében legjelentősebb területein vetette meg a lábát.

Részünkről különösen nagy súlyt helyezünk a közgazdaságban a nemzeti szempontokra. Hiszen a világgazdaságban folyó verseny első sorban nemzetek szerint szerveződik. A nemzetek, az államok mindinkább gazdasági érdekszövetkezeteivé válnak az egyéneknek. Az egyén a nemzeti társadalomnak gazdasági tevékenységén belül küzd a saját egyéni gazdasági céljaiért, mely utóbbiaknak legfőbb feltételeit s alapul szolgáló konjunktúráit a nemzeti gazdaság viszonyai adják meg.

A modern nemzeteknél az erőteljes szaporodás egyszersmind az illető nemzet tagjai által kifejtett gazdasági tevékenységnek és küzdelemnek megszaporodását is jelenti, vagyis azt, hogy az illető nemzetnek társadalma a gazdasági téren való küzdelemben nagyobb erőt, nagyobb élelmisséget, erősebb küzdelmet kénytelen belevinni. A nemzetközi gazdasági versenyben tehát az erősen szaporodó nemzetek társadalma elszántabb, élelmesebb, vakmerőbb, támadóbb és hódítóbb táborat kell, hogy alkosson, mint az épen a gazdasági kényelemre törekvő, stagnáló nemzetek társadalma.

Egy olyan nemzeti államra nézve, a melyben az uralkodó, karakterisztikus nemzeti nyelvet beszélő népességen kívül, még egyéb nyelvű népcsoportok u. n. nemzetiségek is vannak, a népesedési verseny kétféle főszenpontból nézhető. Az egyik az illető uralkodó nemzeti nyelvet beszélőknek szempontja a többi ugyanazon állambeli nemzetiségekkel szemben, – ezt relatív szempontnak is nevezhetjük, – a másik szempont az igazi abszolút fontosságú szempont az illető nemzetre nézve s ez a világ, illetve a világrész többi nemzetének népesedésével való összehasonlításban nyilvánul.

Ez utóbbi viszony ismét két változatot mutat fel, t. i. máa lesz valamely nemzet népesedésének erőteljes fejlődése, illetőleg az annak ellenkezője tekintetében vont következtetés a szerint, a mint valamely államnak összes népességét viszonyítjuk az egész emberiséghez vagy ha az illető állam népességének csupán a nemzeti uralkodó nyelvet beszélő szűkebb csoportjával tesszük azt.

A tulajdonképeni nemzeti nyelvet beszélők csoportja a többi nemzetiségekhez körülbelül abban a viszonyban áll, mint nemzetközi téren az egyes nemzetek egymással szemben. A főkülönbség abban keresendő, hogy egy ily állam keretén belül a tulajdonképeni nemzeti fajnak mint összetartozónak tekintett csoportnak úgy a népesedés, mint a közgazdaság terén való versenye rendszerint kedvezőbb, protezsáltabb helyzetben van. A nemzeti fajnak népesedésbeli érvényesülése általánosságban s végeredményben szintén a gazdasági érvényesülést is magával hozza az illető állam területén belül a többi nemzetiségekkel szemben, már egyedül abból az okból kifolyólag is, hogy a nemzeti faj által asszimilált egyének egyszersmind a nemzeti faj részére elhódított gazdasági alanyok, vagyonnal bíró vagy legalább is gazdasági munkaerőt képviselő individuumok.

Előrebocsájtjuk, hogy tárgyunk ezen vonatkozására nézve csakis az igazi nemzeti államok bírnak fontossággal, azok t. i. a melyek, ha nem is alkotnak kizárólag egy s ugyanazon a nyelven beszélő embercsoportot, de a melyeknél mégis van egy vezérlő, mozgató s külön nemzeti nyelvet beszélő fő nemzeti népesség.

Az olyan államok, melyeknél a vezérlő nemzeti népesség és nyelv hiányzik, a faji- és nemzeti népesedési verseny tekintetében figyelembe nem jöhetnek, mert mi most nem politikai alakulatokkal foglalkozunk, hanem faj, illetve nyelv szerint meghatározott s elkülönzött nemzetekkel.

Nemzeti külön nyelv nélküli, bármely jogi s politikai határokkal körülvárt népesoportok, nevezék azokat akárminek, a faji és nemzeti népesedési verseny tekintetében csak a többi nemzetek, nemzeti fajok kiegészítő részeként szerepelnek. Az osztrák, németek esetleges erőteljes szaporodása például a németiség nemzeti s faji versenyének szolgál javára, a külső politikai keret különbözőségének daczára is stb.

Vegyük most már az első, hogy úgy mondjuk az otthoni szempontot, t. i. a jellegzetes nemzeti tömegnek népesedését, a a többi, de ugyanazon politikai keretbe foglalt népekéhez viszonyítva.

Igen természetes, hogy olyan nemzeteknek – értve itt nem a politikai, hanem az ethnografiai, a nyelvbéli nemzetet, – a melyekkel szemben még más nemzetiségek is állanak szemben valamely államban, elsősorban ez utóbbiakkal szemben kell a faji s nemzeti népesedési versenyt megvívniok. És pedig ez a népesedési harc annál fontosabb valamely a tulajdonképeni nemzeti nyelvet beszélők csoportjára nézve, minél nagyobb még a vele szemben álló különböző nemzetiségűek aránya ugyanazon politikai kapcsolatban. Egészen más természetű tehát a Németbirodalom németiségének faji versenye a harmadfélmilliónyi lengyelséggel szemben, mint a magyarságé a körülbelül ugyanoly lélekszámot kitevő többi nemzetiségekhez viszonyítva.¹

A valamely állam határain belül szemlélt eme népesedési verseny könnyebb s kedvezőbb körülményü a többi külső nemzetekkel szemben megküzdött népesedési versenyhez viszonyítva. De fontossága annál nagyobb a nemzeti zömre nézve, minél kisebb az aránylag az együttélő többi nemzetiségekhez képest.

¹ E tárgyról Massow: Die Polen-Not im deutschen Osten. 1903.

Az uralkodó szűkebb nemzetnek, a nemzeti nyelvnek első sorban ezen a téren kell győzedelmesen versenyeznie a többi nyelvcsoportokkal.

Az a legegyszerűbb és legtermészetesebb igazság, hogy az a nyelv, illetve nemzet, inely otthon a maga politikai államának határain belül is elmarad és vereséget szenved a népesedési verseny, a szaporodás terén a többi nyelvet beszélők csoportjaival szemben, – még inkább el fog maradni abban a létküzdelemben, melyet a többi külső nemzetek ellen kell megküzdenie a népesedés, a fajbéli érvényesülés terén. Ha már otthon is fogy a jellegzetes külön nemzeti nyelvet beszélők százalékban kifejezett aránya az összlakossággal szemben, annál kevésbé fog az érvényesülni egy még nagyobb s erősebb nemzeti és faji versenyben.

A világ létért küzdő s tömegbéli túlsúlyra és jelentőségre törekvő nemzetei között a népesedés terén érvényesülésre nem számíthat az a nemzet, az a nemzeti faj, a mely abban az államban is lemarad e téren, a melyben ő az uralkodó, a politikailag vezető. Az ilyen nemzet máris haldoklik és az eltűnéshez annál közelebb áll, minél kisebb az emberiségnek általa kitett hányada.

Egy olyan nemzetnek, mely nagy részben nem egy nyelvű, népesedési tekintetben legfőbb vegetatív érdeke az, hogy faji s nemzeti léiét első sorban saját határain belül biztosítsa. Ez pedig csak akkor van biztosítva, ha a nemzeti nyelvnek többsége, uralma nem szorul bizonyításra többé, hanem az már minden téren megnyilvánuló kétségtelen tény.

A míg ez az állapot be nem következett, addig népesedési tekintetben még nincsen túl a megszületés stádiumán az illető nemzet, legyen az bár kétezer esztendő. Népesedési tekintetben ez még csak embryonalis állapot, mert a mely nyelv kétségtelenül s minden téren még otthon sem érvényesült, az a határokon kívül való önállósághoz s ahhoz, hogy róla a külföld is tudomást vegyen, még el sem érkezett.

Az a nemzet, a mely a népesedésnek vegetatív és propagatív harcát kétségtelen győzelemmel még otthon, saját országa egyéb nemzetiségeivel szemben sem bírja megvívni, a fajoknak és nemzeteknek a létezésért, a le nem szorításért, a faji s nemzeti fennmaradásért népesedési téren vívott küzdelmében még nem is tényező, mert faji, nemzeti s mindenek fölött nyelvbéli fennmaradása, el nem fogyása még saját országa határain belül is

kétséges. Hogyha a heterogén nemzetiségek, heterogén nyelvű csoportok ilyenkor bármily körülmények következtében a népesedésbeli érvényesülésért s a nyelvért vívott harcukban még külső segítséghez és még kedvezőbb körülmények közé jutnak, ha például az illető uralkodó nemzeti nyelvet beszélő népesség megszűnik politikailag is uralkodó nemzet, uralkodó nemzeti faj lenni, akkor ez utóbbira nézve csak a fajbéli s nemzeti lassú haldoklás maradt hátra.

A népesedés állandóan folyó küzdelmei terén ezek az igazságok, melyeket illúziókkal s frázisokkal nem lehet rózsásabb színűekre festeni. A népesedési folyamatban egy-egy fajra, népre, nemzetre nézve csak egy előrehaladás, csak egyféle siker, kedvező eredmény van, – az t. i. a mely számbeli gyarapodásban is kifejezést nyer.

A nemzetek népesedési harcza, nyelvért folytatott küzdelme s versenye számadatbeli változásokat von maga után. A jó statisztika kimutatja ezeket. Hogy valamely nyelv terjedt-e, hódított-e, hogy valamely nemzet erősödött-e, arra igazán és elfogulatlanul csakis számokkal lehet felelni.¹

A népesedés terén minden általános vagy viszonylagos előrehaladás általános vagy viszonylagos számadatnagobbodással, s minden elmaradás, vereség, általános vagy viszonylagos számbeli csökkenéssel jár az illető nemzetre nézve.

Erősen hangsúlyozandó körülmény a népesedés szempontjából a v i s z o n y l a g o s gyarapodás vagy csökkenés fontossága.

A többi fajokkal, nemzetekkel szemben nem az abszolút szaporodási és csökkenési mértéket kifejező számok, hanem a viszonylagosak fejezik ki az előrehaladást vagy az elmaradást.

A másik és tágabb viszony a népesedési előrehaladást vagy elmaradást illetőleg valamely nemzet népesedésének az összes többi

¹ Lásd Földes Béla: Magyarország statisztikája összehasonlítva más államokkal, különösen Ausztriával 1885. Nemzetgazdasági és statisztikai évkönyv 1883-86. Láng Lajos: Magyarország statisztikája 1885. Nemzetközi Statisztika; Keltie: The Statemans Yearbook. Wagner és Supan: Die Bevölkerung der Erde. (Petermann's Geographische Mittheilungen.) Juraschek: Hübner's Geogr. Statistische Tabellen aller Länder der Erde. Különösen a népesedési statisztikára vonatkoznak: Wappäus: Allgemeine Bevölkerungsstatistik. Lipcse 1861. A. Frh. v. Fircks: Bevölkerungslehre und Bevölkerungspolitik. Lipcse 1898. Mayr G.: Bevölkerungsstatistik (Statistik und Gesellschaftslehre II. kötet.)

nemzetek, vagy valamely földrész nemzetei népesedésével való összehasonlításában nyilvánul.

Ez a viszony mint említettük ismét két változatot mutathat fel.

Az egyik az, a mikor nem csupán a tulajdonképeni nemzeti nyelvet beszélők szűkebb csoportjának, tehát nem csupán a nemzeti nyelv által jellegzett nemzeti fajnak népesedését hasonlítjuk össze valamely földrész, vagy a föld többi nemzeteinek s államainak népesedésével, hanem az egész politikai államét. Itt természetesen a heterogén nemzetiségek népesedési állapotai is közrejátszanak arra nézve, hogy az illető állam népesedési eredménye a többi nemzetekéihez viszonyítva kedvezőnek, vagy kedvezőtlennek legyen-e mondható.

Lehetséges, hogy valamely többnyelvű államnak összes népesedése a többi országokéval összehasonlítva igen kedvezőnek fog feltűnni és ennek daczára az illető nemzeti faj (– értve ezalatt mindig a tulajdonképeni nemzeti nyelvet beszélők csoportját –) mégsem halad előre, mert nem az illető nemzeti fajnak, hanem a többi nemzetiségeknek a szaporodása lehet annyira erős, hogy ennek következtében jön létre a kedvező összeredmény.

Ezért valamely nemzeti nyelvnek s nemzeti fajnak és általa nemzetnek a népesedés terén való előrehaladása vagy elmaradása tekintetében sokkal fontosabb és megbízhatóbb tájékoztató, ha nem valamely államnak össznépesedését, hanem azon az államon belül a szűkebb nemzetnek, a tulajdonképeni nemzeti nyelven beszélőknek népesedését hasonlítjuk össze a többi államoknak és pedig még inkább a többi idegen nemzeti nyelveken beszélők csoportjainak népesedésével, nyelvbeli terjedésével és beolvasztó erejével.

Ez az utóbbi összehasonlítás az, a mely az igazán értékes eredményt és tanulságot nyújtja arra nézve, hogy valamely nemzeti nyelv által jellegzett nemzeti faj előrement-e, elmaradt-e a világ népesedési mozgalmában, erőteljesen fejlődő, avagy dekadenciában levő-e az.

Mert a népesedés versenyében és így a faji s nemzeti tömegbeli nagyságért vívott küzdelemben nem csak az a nemzet marad el, mely nem szaporodik, hanem elmarad az is, mely lassabban szaporodik a többinél, az átlagnál.

Említettük, hogy a népesedési mozgalom számbeli változásokat eredményez az illető nemzetnek népesedési statisztikájában, és hogy az egyes nemzeteknek, népességeknek ezen a téren való

elmaradását, vagy haladását a többi nemzetek népességbeli változásával való összehasonlítás útján állapíthatjuk meg.

Hiába látszik kedvezőnek egy nemzet szaporodása, ha a többi nemzetek bizonyos ugyanoly időbeli szaporodása még erősebb. Az illető nemzet azért a népesedési versenyben, még sem előrehalad, hanem elmarad és vészit tömegbeli jelentőségében.

A francia nemzet is szaporodott a 19-ik században, de azért mégis gyászosan elmaradt népesedés terén a többi európai nemzetek mögött, mert szaporodott ugyan, de lassabban szaporodott a többinél.

Hogy mennyiségbeli változásokban tüntessük fel a népesedési változásokat, vegyük először a legegyszerűbb viszonyt, a tulajdonképeni nemzeti faj népesedését a többi nemzetiségek, illetve az állam egész népességéhez viszonyítva.

Ha egy bizonyos időpontban a tulajdonképeni nemzeti nyelven beszélő népességet n -nel, a többi nyelvet beszélő nemzetiségeket o -val jelöljük, az egész állam összes népességét pedig N -nel, és ha egy bizonyos másik például 10, 20, 100 év multán bekövetkezett időpontban meglévő ugyancsak szűkebb tulajdonképeni nemzeti, egyéb nemzetiségi és egész állambeli népességet m -el, O_1 -el és N_1 -el jelöljük, akkor a két időpont közötti változást a következő viszonyszámok, illetve törtek fogják feltüntetni:

$$\frac{n_1}{n}, \quad \frac{o_1}{o}, \quad \frac{N_1}{N}$$

Az első időpontbeli egész állambeli népesség képlete így alakul:

$N = n + o$, – a későbbi időpontbeli pedig ekként $N_1 = n_1 + O_1$. A két időpont viszonyai között való összehasonlítást ismét ez a képlet fogja kifejezni:

$$N_1/N = \frac{n_1}{n} + \frac{o_1}{o}, \text{ vagy ugyanazt jelenti ez utóbbi is } N/N_1 = \frac{n}{n_1} + \frac{o}{o_1}$$

Reánk nézve legfontosabb az n és m , t. i. a tulajdonképeni nemzeti népesség. Minél nagyobb m n -nél és minél kevésbé nagy $O_1 - O$ -nál, az illető nemzeti faj annál nagyobb viszonylagos előhaladást tett népesedés terén a saját államában.

A heterogén nyelvet beszélő nemzetiségeknek a tulajdonképeni nemzeti fajnál lassúbb népesedési gyarapodása a nemzet faj túlsúlyának biztosítására szolgál tehát. Annál kedvezőbb tehát a népesedés iránya a nemzeti fajra nézve, minél nagyobb ez a

törtszám: $\frac{n_1}{n}$ – ennél a törtszámnál – $\frac{o_1}{o}$

Vegyünk például konkrét számokat egy képzeletbeli nemzeti faj népesedésben való és saját országában tett haladásának feltüntetésére. Mondjuk, hogy 1800-ban $N = 10\,000\,000$, $n = 5\,000\,000$ és $0 = 5\,000\,000$. 1900-ban pedig $N_1 = 21\,000\,000$, $m = 14\,000\,000$ és $01 = 7\,000\,000$. 1800-ban tehát a tulajdonképeni nemzeti faj úgy aránylott a többi nemzetiségekhez képest tömeg dolgában, mint 5 az 5-höz, mert $n = o$ volt, pár év múlva azonban már mint 14 a 7-hez, vagyis megegyeszer olyan erős lett. (A népesség megkétszereződéséhez 1%-os évi állandó szaporodás mellett 70 év, 2.8% mellett 25 év, 0.5% mellett 139 év és 0.2% mellett 349 év kell J. G. Hoffmann számítása alapján.)

A példaképen felállított számbeli adatok épen nem valószínűtlenek, Angol, Német, Szászországoknak szaporodása a 19. században a nagy kivándorlások dacára is jóval erősebb ezen 110%-os szaporodásnál. Valamely konkrét ország példáját azért nem akartuk venni, mert nincs olyan többnyelvű állam Európában, melynek a 19-ik századra vonatkozólag megbízható nemzetiségi népesedési statisztikája volna.

Sokkal valószínűtlenebb már az – bár épen nem lehetetlen – hogy valamely nemzeti faj csupán természetes szaporaságánál fogva szaporodjék 100 év alatt 5-ről 14 millióra, tehát majdnem 300%-nyira.

Egy erőteljes nemzeti fajnál ilyen hosszú idő alatt ez az eredmény mégis minden nagyobb nehézség nélkül előállhat akkor, ha a természetes erőteljes szaporodás mellé még a vezető nemzeti társadalom beolvasztó tevékenysége csatlakozik.

A most feltüntetett példának számbeli eredménye a nemzeti faj javára előállhat akkor is, ha az uralkodó fajnak s a nemzetiségeknek szaporodási gyorsasága s mérve között magában véve nincsen ugyan különbség, de a heterogén nemzetiségeknek időnkénti, mondjuk évenkénti szaporodási százalékából, egy bizonyos hányadot folyton elvesz a tulajdonképeni nemzeti társadalomnak beolvasztó, asszimiláló tevékenysége.

Ha például egy olyan államban, a hol a nemzetiségek lélekszáma egy bizonyos időben egyenlő a tulajdonképeni nemzeti nyelvet beszélő lakosság lélekszámával s mind a két lakosság tulajdonképeni természetes szaporodási százaléka is ugyanaz, mondjuk évenként 1.3% itt is, ott is, azonban a nemzeti beolvasztó erő évenként a nemzeti lakosságnak mondjuk 0.65%-át asszimilálja,

akkor a népesedési mérleg végeredményben úgy fog lezáródni, hogy a nemzeti tulajdonképeni népesség évi átlagos szaporulata 1.95%, a nemzetiségeké pedig 0.65% lesz. Ez pedig egy évszázadon át, vagy pár évtizeden keresztül is, – a mint azt kamatoskamat-számítással könnyen kiszámíthatjuk – a tulajdonképeni nemzeti faj részére olyan rohamosan növekedő tömegbeli túlsúlyt biztosít, hogy annak nyelvbéli uralmát is mindenkorra biztosítja. Ilyen és ehhez hasonló beolvasztó erő mellett erősödhetik meg a nyelvbéli tulajdonképeni nemzetek akként egy fél vagy egész évszázad alatt szinte észrevétlenül, hogy azt az időt, a mikor a heterogén nemzetiségek lélekszáma a nemzeti nyelven beszélőkével egyenlő volt, olyan kor váltja fel, hogy a nemzeti nyelven beszélők száma kétszeresen is fölmúlja a többieket. Ezen a stádiumon túl népesedési tekintetben aztán minden a nemzeti nyelv ölébe hull: politikai, gazdasági túlsúly egyaránt. A nemzeti asszimilálásnak ez a munkája egy kedvező félszázad alatt örökre biztosíthatja a nemzeti faj életét, e nélkül az asszimilálási eredmény nélkül pedig a nehéz helyzetű nemzeti faj sohasem léphet a biztosított létalappal bíró népek sorába.

A nemzeti asszimilációzt, mint már jeleztük, úgy is kell felfogni, mint a nemzeti fajnak *gazdasági megerősödését* is, mert az asszimilált elemek nemcsak munkaerőt képviselnek, hanem mindig a gazdasági javak bizonyos mennyisége felett rendelkeznek. Azonkívül rendszerint a jobbmódu osztályokhoz tartozók szoktak a vezető nemzeti elem közé beolvadni.

A nemzeti nyelveknek az imént vázolt arányú hódításához nem szükséges egyéb, mint az, hogy a voltaképeni nemzeti nyelvek csoportjának tulajdonképeni szaporodási aránya ne maradjon az egyes nemzetiségek tulajdonképeni természetes szaporodási menetén alul s e mellett ehhez még beolvasztó tevékenység is járuljon.

Ott, a hol a nemzeti nyelvnek a városokban egyenletesen eloszlott empóriumai vannak, melyek felszívó erővel bírnak a vidéki népességre nézve, ott csak a nemzeti társadalomnak és államnak határtalan indoleneziája és saját feladatainak félreismerése mellett maradhat el a nagyfokú nemzeti asszimiláció folyamata.

Erőtéljes és csak némi életrevalósággal is bíró nemzeti fajnál egy olyan államban, a hol az uralom eszközei kezében vannak, minden erőszak nélkül is be kell következnie a nemzeti előhaladás

vázolt képének, mert a természetes szaporodást támogató s a nemzeti asszimiláció folytán előálló átlagos szaporodási százalék egy huzamosabb korszakon át annyira megnöveszti a tulajdonképeni nemzeti tömeget (a kamatos kamatokkal növekedő tőke arányában), hogy az nagyságra nézve messze túlszárnyalja azután a heterogén elemeket.

A nemzeti nyelv tekintetében asszimiláltak asszimilálókka válnak és így aztán hatványozott erővel tör előre a nemzeti nyelv.

A nemzeti népesedési verseny a legnagyobb és legnehezebb létküzdelmet addig vívja meg, a míg az abszolút többséget el nem éri, az ezután való előrehaladás matematikailag kiszámíthatóan folyton könnyebbülő feladata a nemzeti népesedésnek.

Ha tehát a tulajdonképeni nemzeti népesség¹ a többi nemzetiségekkel népesedés tekintetében ugyanazzal a szaporodási gyorsasággal bír, akkor a tulajdonképeni vegetatív népesedés csupán a nemzeti faj fentartására s az általa kitett népesség-hányadnak meg nem csökkenésére szolgál. Ennek a hányadnak növekedése, tehát a nyelvbeli előrehaladás csupán a nemzeti asszimiláció, a beolvasztás segélyével történik és csakis ez utóbbinak a mérvétől függ az minden tekintetben, daczára annak, hogy statisztikailag az asszimilálási folyamat egészen úgy hat, mint a természetes szaporóság.

Ha azután a nemzeti fajnak természetes szaporodó képessége és menete elmarad a heterogén nemzetiségeké mögött, ezt az inferioritást, ha az csak csekély különbségben nyilvánul, csupán egy roppant erős asszimiláló tevékenység teheti jóvá. Ha ellenben a nemzeti fajnak szaporodási menet tekintetében való alulmaradása a többiek mögött jelentékeny, ez már semmivel nem orvosolható baj és a nemzeti dekadenezianak bizonyítéka s a nemzeti leszorítás, kipuuszulásnak előjele.

Mert egy olyan államban, a hol a nemzeti nyelvűek aránya nincsen kellő túlsúlyban, el kell arra is készülnie, hogy a viszonyoknak bármily megváltozása következtében a nemzetiségek asszimilálásának lehetősége, ez utóbbiak ellenkezése folytán, mindig jobban csökken és ekkor a nemzeti fajnak népesedési harcát, a nyelv túlsúlyáért folytatott küzdelmet *mindinkább a tulajdonképeni nemzet természetes propagatív erejének*, a szaporodás gyorsaságában nyilvánuló nemzeti életrevalóságának kell csupán megvívnia.

¹ Lásd: Fényes Elek: A magyar elem s ellenesei. Pest. 1860.

Azért egy olyan államban, a hol a nemzeti asszimiláció tevékenysége kétségtelenül folyik, de e mellett a nemzeti nyelvűek csoportjának szaporodási menete a népszámlálások összetes és általános adataiból kitűnőleg nem, vagy nem sokkal gyorsabb a többi nemzetiségekénél, ottan igen gyöngye bizonyítvány ez az uralkodó nemzeti fajnak a propagatív életrevalósága tekintetében,¹ s majdnem teljesen bizonyos, hogy ez utóbbi irányban jóval alatta áll az a heterogén nemzetiségeknek.

Az igazi nemzeti előrehaladás ily számbelileg elegendő s határozott túlsúlyban nem levő nemzeti fajra nézve csak ott tekinthető teljesen biztosítottnak a népesedés terén, a hol az asszimiláción kívül még a tulajdonképeni nemzetnek a szaporodás gyorsaságában nyilvánuló legalább némi határozott fölénye is van a többi nyelvűek felett, mert a nemzeti asszimilálás mérve és lehetősége koronként változni szokott. A statisztika továbbá gyakran a nemzet uralkodó nyelvbeliek csoportjához tartozónak tüntet fel olyanokat, a kiknek asszimilációja még nagyon is kétséges.

Egy olyan államban, a hol a politikai viszonyok nem kellően megállapodottak s gyakran változók, de még más államokban is előfordulhat az, hogy vannak olyan társadalmi, nemzetiségi rétegek, a melyek opportuniásból számítják magukat mindig az uralkodó nyelvbeli csoporthoz. Ha azután a nemzeti fajra nézve a politikai s esetleg] a közgazdasági viszonyok hosszabb korszakokon keresztül állandóan kedvezők ezeknek az elemeknek a végleges asszimilációja – többnyire – mégis csak valószínű. Viharos, változó idők között, nagy hullámokat verő nemzeti, társadalmi, gazdasági küzdelmek idején ellenben könnyen nyelvet cserélhetnek, és más nemzetiség csoportjához tartozóknak vallhatják magukat az ilyen elemek.

Azért minél több és minél gyakoribb jelenség valamely államban az ilyen nyelv és nemzetiséghez tartozás dolgában kétes és megbízhatatlan elem, a nemzeti népesedés eredményeit annál élesebb kritika alá kell vennünk és annál inkább óvakodnunk kell a nemzeti asszimilációt rózsásabb színben látni, mint a milyen az a valóságban. Hogy tehát a nemzeti fajnak a népesedési verseny terén tett előhaladását kellő tárgyilagossággal íté-

¹ Hazánkra nézve lásd: Gorove László: A magyar szaporodása. Láng Lajos: A benső gyarapodás szerepe népességünk szaporodásában.

hessük meg, nem teszünk helytelenül, ha azokat az elemeket, a melyeknek asszimilált volta kétséges és megbízhatatlan, lehetőleg jeszámítjuk a nemzeti anyanyelvűek csoportjából, a mennyire t. i. hozzávetőleg fogalmat lehet alkotni az ilyenek számáról, a többiekhez mért arányáról.

Most az imént arról a népesedési versenyről szóltunk, a melyet egy többnyelvű országban annak uralkodó nyelvét beszélő nemzete küzd meg a többi nemzetiségekkel szemben.

Ez a népesedési verseny az, melyet elsősorban kell a nemzeti nyelvnek megvívnia s a melyben való feltétlen győzelem a nemzeti fajra nézve *conditio sine qua non* az életrevalóság, s a nemzeti fenmaradás tekintetében.

De nagyon nagy tévedés volna azt hinni, hogy valamely nemzeti faj, még inkább nemzeti nyelv csak az ő politikai határain belül vívja meg népesedési küzdelmét a fenmaradásért. Ez a belföldinek nevezhető népesedési verseny csak a kisebbik küzdelem, a melyben való győzelem nélkül az illető nemzeti nyelvre jellemzett népesség csak egy felolvadó és beolvadó szigetnek tekinthető a földrész, föld többi nemzetei s fajtái között.

A népesedési viszonyok, vonatkozások tekintetében nincsenek politikai határok, s a népesedési versenyt épen úgy nem lehet állami határok közé szorítani, mint a közgazdaságot s a gazdasági forgalmat. Hiszen ez a kettő nagyon szoros vonatkozásban is van egymással, sokkal szorosabban, mint azt első pillanatra gondolhatnók.

A gazdasági forgalom az, a mely az emberek legsűrűbb és leggyakoribb érintkezésének a kuforrása. A gazdasági érintkezésnek azonban, mint minden más társadalmi érintkezésnek elengedhetetlen s mindig jelenlevő közvetítője *a nyelv*.

A társadalmi érintkezésben tehát, – a mely társadalmi érintkezésnek idegenek között s nemzetközi viszonylatban a leggyakoribb és legfontosabb része és faja a gazdasági téren és érdekekben való érintkezés – a nyelv mint főtenyező szerepel. Az érintkezésnek, a gondolatközlésnek valamely nyelven kell történnie.

Itt tehát, a közgazdaság terén épen úgy, mint a társadalmi érintkezésnek egyéb vonatkozásaiban, szintén felmerül és hatalmasan előtérbe lép a nyelv szempontja. A nyelv szempontja pedig maga a nemzeti szempont, mely a népesedési viszonyoktól elválaszthatatlan.

A társas forgalomban, a közgazdasági érintkezésben a ezeknek az érintkezéseknek konkrét eseteiben az embereknek mindig valamely nyelven kell érintkezniük.¹

Ma már nem vagyunk abban az ősállapotban, – a melyről azt mondják sokan, hogy általános lehetett valamikor, – hogy az idegen nyelvűek jelbeszéddel bonyolították le ügyleteiket.

A különböző nyelvűek közötti érintkezésben az egyik nyelvnek érvényesülnie kell a másik fölött.

A különböző nyelvű érintkező felek között általában és rendszeresen az egyik nyelv lesz a népközi, illetőleg nemzetközi érintkezés nyelvéné. Kivételek természetesen bőven vannak ez alól a konkrét esetekben, de mindenütt tapasztalható kétségbevonhatatlan tény és uralkodó jelenség, hogy az egyik nyelv sokkal jobban és túlnyomóan és rendszeresebben érvényesül a másik felett, mint megfordítva.

Például *A* és *B* nyelvek érintkezési területén nem az lesz a jelenség, hogy mind a kettő felváltva jut érvényre a másikkal szemben, hanem az lesz, hogy az egyik nyelv pl. *A*, a legtöbb esetben s túlnyomóan a közös érintkezés nyelvéné válik, habár itt ott a *B* nyelv is érvényesül.

Ki ne látná be ennek a nyelvbeli érvényesülésnek a nemzeti népesedési és közgazdasági fontosságát.

Az érvényesülő nyelvet beszélő nemzet az asszimiláló és rendszerint gazdaságilag is a győzelmes, a nem érvényesülő nyelvet beszélő pedig az asszimilált s többnyire a gazdaságilag a rövidebbet húzó. Különböző nyelvűek házasságainál az érvényesülő, a diadalmas nyelv lesz a család és az új nemzedék nyelve. A kereskedelmi forgalom terén ez lesz a kereskedelmi nyelv, a magánérintkezésben ez a társalgási nyelv, az egyházban ez az isteni tisztelet nyelve és egy hosszabb idő múlva a vegyes nyelvű vidéken ez a vidék nyelve.

Annak a nemzetnek, népnek a fia, a ki az idegen nyelvűekkel való érintkezésben az érintkezés nyelvül a saját nyelvét kényszeríti ki, akár gazdasági, akár családi, politikai és hivatalos téren, győzedelmes harczosa nemzete faji, nemzeti nyelvbeli és gazdasági versenyének.

¹ A német nyelvre vonatkozólag: Böckh: Der deutschen Volkszahl und Sprachgebiet in den europäischen Staaten. Berlin 1869.

Az az erősebb, az életrevalóbb, a népesedés terén győzedelmes, a jövőjét biztosító faj, illetőleg nemzet és társadalom, a mely az idegen nyelvűekkel való érintkezésnél a saját nyelvét érvényesíti, illetőleg jobban bírja és akarja érvényesíteni azt, mint a más nyelvet beszélő nép fiai.

Gyöngé, haszontalan, élheterlen faj nem is érvényesíti az ő nyelvét, nem tanulatja azt meg a másikkal.¹

A cigány nyelvet nem szokták megtanulni azért, hogy cigányokkal érintkezzenek.

Ennek a nyelvbéli érintkezésben való érvényesülésnek a biztosítéka csakis az egyénben, az illető nemzetnek társadalmában lehet. Törvénynyel kikényszeríteni, jutalommal biztosítani nem lehet azt, mert a nyelvek e téren való versenye az érintkezéseknek milliárdnyi külön konkrét eseteiben folyik le s ottan nyilvánul.

A nemzeti nyelvnek ez az igazi versenye. Az az erősebb nyelv, mely a nemzetközi érintkezésben győz, a, melyet tehát az erősebb társadalom, illetőleg nemzeti faj beszél.

Az e téren való győzelem fontosabb a gazdasági és politikai győzelemnél, mert az a nemzet, nép marad fenn, annak a léte a bizonyos, a melyiknek nyelve győz. A nyelv győzelmében tehát a gazdasági és politikai győzelem is benne foglaltatik.

Ez a nyelvbéli, népesedésbéli győzelem együtt szokott járni a társadalmi és közgazdasági győzelemmel.

Hiába vagyunk például a magyar állam polgárai, ha a társadalmi érintkezésünk nyelve német vagy más, az ezen beszélők csoportja nem lesz magyar társadalom, hanem idegen.

Hiába van kereskedelmünk, – ha annak nyelve nem magyar, nem magyar kereskedelem az.

A népesedés viszonyainak kedvező vagy kedvezőtlen alakulata tekintetében, mint említettük, nem alkothatunk helyes véleményt, ha azoknak csak bizonyos állam határain belül előállott alakulatát vizsgáljuk, hanem csakis akkor, ha azokat a többi nemzetek népesedésével hasonlítjuk össze.

A társadalmi és főleg a gazdasági érintkezésnek a modern életben s a mai forgalomban az állami határok nem határai többé. A nyelvek érvényesülésért folytatott verseny nincsen ezekre tekintettel.

¹ E tárgyról St. H. Chamberlain: Grundlagen des XIX. Jahrhunderts.

Egy nemzetre nézve tehát, főleg nem nagy világnemzetre nézve, nemzeti létének, nyelvbeli fenmaradásának biztosítása végett a legfontosabb érdek az, hogy az emberiség népesedési folyamatában reprodukció és propagáció dolgában megállja a helyét, hogy az emberiségnek, illetőleg valamely földrész lakosságának általa, különösen nemzeti nyelvét beszélő népessége által kitett százaléka meg ne csökkenjen, a szaporodás versenyében el ne maradjon, vagyis ne szaporodjék lassabban a többi nemzetek átlagos szaporodási meneténél s különösen a közelebről rivális nemzeteknél.

E nélkül – s annál inkább, minél kisebb tömegű az illető nemzet – csak felolvadó szigetet, elfogyó csoportot alkot az emberiségben.

A népesedési verseny kimenetele tehát valamely nemzet – esetleg faj – tulajdonképeni nemzeti nyelvét beszélő csoportjának a népesedés terén elért eredményében áll, összehasonlítva ezt az egész emberiség, a földrész és ezen a téren közelebről rivális nemzetek által felmutatott eredményvel, tekintet nélkül az állami s politikai kapcsolatokra.

Ez a népesedésnek őszinte nemzeti szempontja.

Mint látjuk, ez a szempont nemzetközi, politikai határokkal el nem rekeszhető, épen úgy, mint a közgazdasági forgalom. De még az utóbbi sokkal inkább lokalizálható valami. A népesedés terén nincsenek védvámok, – itt a főmozgató és győzelemhez juttató tényező a faji, nemzeti szívósság, életrevalóság és a nyelv tekintetében való érvényesülni tudás.

Ez az érvényesülés tehát a többi nemzetek, a többi nyelveket beszélő embertömegek között és ezekkel szemben történik. A saját hazájában való érvényesülése az uralkodó nemzetnek még semmit sem mond a népesedés nemzetközi versenyében való érvényesülése mellett. Az otthon való érvényesülés még nem bizonyíték a nemzeti faji előrehaladás mellett, de az otthon sem érvényesülés igenis biztos jele a dekadenciának.

A népesedésnek a többi nemzetekkel szemben¹ felmutatott eredményei, mint mondtunk – ismét két viszonyban tekinthetők.

Az egyik valamely állam összes lakossága népesedésének összehasonlítása, a földrész, a többi nemzetek s államok népe-

¹ Lásd Földes: Magyarország statisztikája összehasonlítva más államokkal. 1885. Bertillon: Statistique internationale. 1899.

gedésével. A másik pedig az, mikor az állami határokra való tekintet nélkül csupán valamely nyelv által jellegzett tulajdonképeni nemzet népesedését vetjük össze a többi nemzetekével.

Igazán értékes eredményt, tanulságos ítéletet a nemzeti faj népesedésének állapota, annak haladása vagy elmaradása felől az utóbbi esetben kapunk, mert ez mutatja az élő nemzeti anyagnak, a nemzeti nyelvet beszélő népességnek viszonylagos nagyobb vagy kisebb növekedését a többi nemzetekkel szemben.

Azt a viszonyt tekintve, melyben az állami összes lakosság népesedése áll a többi nemzetek s államok népesedéséhez, ha a tulajdonképeni nemzeti nyelvet beszélő népességet egy bizonyos időpontban n -nel, illetve egy későbbi időpontban m -el, a heterogén nemzetiségek népességszámát o -val, illetve o_1 -el jelöljük, az egész állami népességet N és N_1 el, az ezzel összehasonlított más állam, nemzet, illetve földrész, vagy az egész föld népességszámát P -vel és P_1 -el, akkor egy bizonyos időpontban ezek az összehasonlított népességek számbeli nagyság tekintetében a következő viszonyt fogják alkotni:

$$n + o/P \quad \text{vagy} \quad P/n + o_1\text{-vel,}$$

egy későbbi időpont viszonya pedig ez lesz:

$$n_1 + o_1/P_1 \quad \text{vagy} \quad P_1/n_1 + o_1$$

ha P és P_1 az egész emberiségnek, vagy valamely földrésznek lakosságszámát jelenti, akkor az alapul vett állam népesedése annál kedvezőbb alakulatot mutat, minél nagyobb ez a mennyiség: $n_1 + O_1/P_1$ ennél a mennyiségnél $n + o/P$ és minél kisebb ez a mennyiség $P_1/n_1 + O_1$ ennél a mennyiségnél $P/n + o$.

Ezek szerint a viszonzszámok szerint tehát szintén az az igazság nyer mennyiségileg feltüntethető szemléltetést, hogy valamely állam összes lakosságának általános népesedési eredményei annál kedvezőbbek, minél nagyobb és minél inkább növekedő hányadát teszi ki az illető állam lakossága az emberiségnek, vagy valamely földrész népességének.

Ha a nemzeti és faji verseny nem léteznék a népesedés terén, és a nyelv kérdése nem volna egyszermind nemzeti kérdés is és ha az egyes embercsoportok érzelmei, érdekei nem a nemzeti, nyelvbéli, fajbéli jellegzetességekhez fűződnének, hanem vakon követnék a közjog holt betűit, akkor ez a népesedési viszony, most beszéltünk, t. i. az állam egész népesedésének volna nemzeti tekintetben is a legnevezetesebb.

Csakhogy az állam, a nemzet csak akkor erős, akkor bír jövővel, fenmaradása és szét nem züllése, valamint az illető nemzeti faj számára melegágyként, megerősítő intézmény gyanánt szerepelése az idők hosszú folyamán csak akkor bizonyos, ha az állam nem csupán közjogi intézményeken, azaz papiroson, hanem minél egységesebb összeforrottabb nemzetben, még pedig nem u. n. politikai nemzetben hanem külön és ugyanazon nemzeti nyelvvel jellegzett erőteljes népesedésű nemzetben, vagyis magán az életben alapul.

Mi itt tárgyunkból kifolyólag a népesedésnek nem a joggal, a közjogi kapcsolatokkal összefüggő viszonyaira fektetjük a súlyt, hanem annak közgazdasági, társadalmi és nemzeti szempontjaira. Ezekből, különösen pedig a legutolsó szempontból a népesedést illetőleg azt kell legdöntőbb fontosságúnak tekintenünk, a mi valóban a legdöntőbb fontosságú a nemzetek létének, fenmaradásának biztosítására, vagyis nem az idők folytán változható politikai korlátok közé szorított népcsoportok népesedését, hanem a tulajdon képeni nemzeti faj népességbeli fejlődését.

A mi szempontunkból, a kik előtt a tulajdonképeni nemzeti faj jövőjének biztosítását, minél jobban való megmunkálását, létének kétségtelenné tételét az emberiség nagy tömegében, s megmaradásának, fel nem olvadásának, idegen nyelvű nemzettel nem válásának biztosítását látjuk a népesedésben a legfőbb ezélnak, óhajnak és eredménynek, – az állam csak eszköz a nemzeti faj kezében jövőjének nemzeti és népesedési érdekeinek minél jobban való biztosítására, s elérhetőségüknek minél nagyobb megkönnyítésére.

Hogyha a népesedési viszonyok változásait, nemzetek eltűnését, keletkezését, megerősödését, megfogyását egyes nemzeteknek erő, tömeg dolgában a többiek mögött való elmaradását tekintjük, valamint azt, hogy minden valamire való és nem korhadó faliann mennyire eszköze az illető uralkodó nemzeti faj erősítésének, ha figyelembe vesszük, hogy éppen a leghaladóbb s a leghatalmasabb nemzetek, pl. az angolszász nemzetek úgy Amerikában, mint egyebütt, a német, az orosz, a társadalom tevékenységét, a közgazdaságot és az állami hatalmat mennyire felhasználják nemzeti fajuk elterjesztésére,¹ a heterogén elemek asszimilálására, nyelvbéli

¹ Lásd: K. Rathgen: Englische Auswanderung und Auswanderungspolitik im XIX. Jahrhunderte. Lipsce, 1896. Zimmermann: Kolonialpolitik Grossbritanniens I. Bis zum Abfall der Ver. Staaten 1898. – Ugyanaz. II. r. Vom Abfall der Ver. Staaten bis zur Gegenwart. 1899.

kolóniák létesítésére s arra, hogy az illető nemzeti faj a földgömbnek minél nagyobb darabját tartsa megszállva s ez által magának minél nagyobb létezési, szaporodási teret biztosítson, akkor bizony élehetetlennek, faji s nemzeti versenyre gyöngének és fenmaradásra nem alkalmasnak tekintünk népesedési szempontból minden olyan nemzetet, mely a többé-kevésbé önálló államiságnak s politikai helyzetének minden előnyét minden tőle függő erővel, okossággal és tapintattal ki nem aknázza nemzeti faji s a mi erre nézve legfontosabb: nemzeti nyelvbeli érdekeinek és jövőjének biztosítására.

A most mondottakból kifolyólag tehát a politikai keretet, az államot, a tulajdonképeni nemzeti faj bölcsőjének tekintjük, melynek feladata, ezélja a nemzeti fajnak melegágy gyanánt szolgálás, hogy a nemzetközi népesedési, gazdasági és politikai versengések között az a nemzeti faj számára védett helyen minél több palántát termeljen.

Az állam tehát biztos fedél, vár és menedékház kell hogy legyen a nemzeti fajra nézve, mert hogyha nem az, akkor az illető állam haszontalan dolog, luxusintézmény, vagy időszerűtlen anachronizmus.

Népesedési szempontból tehát a feladatát betöltő államot joggal hasonlíthatjuk a melegágyakhoz, az üvegházakhoz, a melyben a viharok ellen megvédett növény a nemzeti faj.

És a miként a növények életképessége mellett még nem bizonyít az, hogyha az üvegházban fejlődni tudnak, úgy a nemzeti faj életrealitáságra sem bizonyíték még az, ha csak saját államában állja meg helyét a saját heterogén nemzetiségeivel szemben.

Az igazi élelpróbája a nemzeti fajnak a népesedés terén tehát csak akkor tűnik ki, hogyha ennek népesedésbeli eredményeit nemcsak a saját államabeli nemzetiségekével, hanem a világ többi nemzeteivel vetjük össze. Az a nemzet állottá ki győztesen ezt a próbát, melynek számbeli nagysága a többi nemzetekhez viszonyítva nem csökkent, hanem gyarapodott, melynek fiai a közgazdasági élet nemzetközi forgalmában nem vesztek el nemzetiségüket azonnal, a mint más nép fiai lesznek üzleti feleikké, hanem nemzetüknek egy darabját viszik magukkal mindenüvé, úgy mint az angolszász-nemzetek fiai, kiknek háza, üzlete, gazdasága a világnak bármely részén az anyaországnak, az őket szülő nemzet közgazdaságának egy-egy darabja.

Ha tehát a nemzeti fajnak, a nemzeti nyelvnek versenyét az ebben való küzdelem kedvező vagy kedvezőtlen voltát akarjuk megállapítani, akkor tekintet nélkül bármilyen közjogi, politikai keretre, a heterogén nemzetiségeket – a mint az faji és nyelvbeli szempontokból úgy is van az életben – oda kell számítanunk a népesedési és nyelvbeli vetélytársakhoz, és ebben az esetben egy szempont alá vennünk azokat a világ többi, velünk versenyző fajaival, nemzeteivel, népeivel. A nemzeti faj fejlődésére, életerejére, jövőjére, jövőbeli fennmaradásának reményére, vagy annak ellenkezőjére igazán tárgyilagos következtetést csak így vonhatunk.

Ezt a népesedési, illetőleg az ezen a téren való versenyzési viszonyt megérzékíthetjük akként, hogy egy megfigyelési korszaknak például 10, 50, 100 évnek kezdő és befejező időpontját tekintve a nemzeti fajt n -nek, illetve m -nek, – a vele versenyző többi nemzeteket, a nemzeti faj saját heterogén nemzetiségeinek hozzászámításával pedig $P + o_1$ -nak, illetve $P_1 + o_1$ -nek tüntetjük fel.

E szerint $P + o/n$ és $P_1 + o_1/m$ fogja a népesedési versenynek a megfigyelt korszak elején és végén való állását feltüntetni.

A népesedési verseny a megfigyelt nemzeti fajra, tehát a modern viszonyok között nemzeti nyelvbeli csoportra annál kedvezőbben alakul, minél kisebb ez a mennyiség $P_1 + o_1/m$, – ennél a mennyiségnél $P + o/n$. Ez pedig akkor következik be, ha a tulajdonképeni nemzeti népesség (n és n_1) gyorsabban szaporodott, nagyobb arányban növekedett, mint a többi nemzetek átlagban véve, – hozzászámításával a saját állambeli idegennyelvű nemzetiségeknek is.

Vagyis a nemzeti faj és nyelv népesedési téren csak akkor tesz előhaladást, ha az emberiségnek általa kitett hányada folytonosan nagyobbodik. Ha ez a hányad ugyanaz marad, akkor az illető nemzeti faj stagnál, ha pedig csökken, akkor dekadens magában vett abszolút szaporodásának daczára is.

Tehát nem a magában vett szaporodás, hanem a kellően gyors szaporodás adja meg a faji és nemzeti életerőpróbát.

Mikor azt mondjuk, hogy a nemzet népesedését az emberiség népesedésével vetjük össze, akkor csak a legnagyobb általánosságban szólunk. Minthogy az emberiség össznépesedéséről megbízható adataink nincsenek,¹ ennél fogva a közelebbi földrész népesedésével való összehasonlítás vihető keresztül nagyobb pontossággal.

¹ Az egész földre kiterjedő népszámlálásról lásd Körösi József tervezetét: *Projet d'un recensement du monde*. Paris 1881. és 1897.

Egy kisebb és nem világnemzetnél ez fontosabb is, mert első sorban vetélytársai a népesedés terén az illető földrésznek nemzetei, különösen pedig a vele sűrűbb vonatkozásban és érintkezésben lévő nemzetek. A faji, nemzeti népesedési versenyt mindenekelőtt ezekkel vívja meg az illető nemzeti faj, fenmaradása, meg nem csökkenése, be nem olvadása az ezekkel való nemzeti, fajbeli, nyelvbeli és nemzetgazdasági küzdelem, az ezekkel való népesedési versenytől függ.

Hogy tehát valamely tulajdonképeni nemzet és valamely nemzetnek a tulajdonképeni nemzeti nyelvet beszélő része a népesedés versenyében legyőzött ne legyen, ahoz nem elégséges még az sem, hogy az egész föld és saját földrészének népességénél erőteljesebben és gyorsabban szaporodjék, hanem feltétlenül és elkerülhetetlenül szükséges még az is, hogy erőteljesebben népesedjék ezenkívül még azoknál a nemzeteknél, respektive azoknál a más nyelvű embercsoportoknál, a melyekkel körül van véve, a melyekkel legsűrűbben érintkezik, tehát a melyekkel első sorban és legnagyobb mértékben kénytelen felvenni a népesedés versenyt.

Még rövidebben fejezve ki ezt az igazságot: a nemzeti faj és nyelv csak akkor nem szenved vereséget a népesedés terén, ha nem csupán a föld és földrész átlagos szaporodási meneténél szaporodik erősebben, hanem ha erősebben szaporodik ezenfelül a vele közvetlenül érintkező nyelvű nemzeteknél is.

VIII.

Gazdasági, társadalmi, faji s nemzeti érdekek találkozása s küzdelme egymással a népesedés terén. A nevezetesebb nemzetek népesedési viszonyainak áttekintése.

Láttuk az imént, hogy a népesedés folyamata tekintetében az a nemzeti érdek, hogy minél erőteljesebben sokasodjék a nemzet, mert csak ez biztosítja a többi nemzetekkel szemben azt, hogy azok mögött tömeg és hatalom dolgában el ne maradjon, hogy a nemzet fenmaradjon, le ne szoríttassék a nemzetek között arról a helyről, melyet erő, jelentőség tekintetében elfoglal, hogy fel ne olvadjon a többi nemzetek között stb.

A faji érdek hasonló a nemzeti érdekhez. Ez is önfentartásra, uralomrajutásra törekszik. Eme faji és nemzeti érdekeknek

a népesedés viszonyaiban való vázolásánál, a gazdasági szempontokat illetőleg egész általánosságban azt az álláspontot foglaltuk el, – hogy a nemzeteknek és fajoknak népesedésbeli győzelme gazdasági győzelem is végeredményben, mert a közgazdasági hatalom alapja szintén a nemzet, a faj tömegének fizikai ereje és politikai hatalma. A népesedés versenyében győzelmes nemzet, tömeg, nagyság tekintetében szárnyalja túl első sorban a legyőzöttet, ennek következménye a politikai, hatalmi, ha kell katonai túlsúly, a minnek ismét biztos következménye az, hogy az így előrehaladott nemzet a gazdasági téren is leszorítja a túlszárnyalt nemzetet, elragadja ha kell erőszakkal is attól a gazdasági előnyöket s erőforrásokat.

Hogyha azonban a társadalmat, különösen az egyént tekintjük, a kinek élete nem terjed évszázadokra s a ki a létért való küzdelmet saját személyében, saját izmaival és idegeivel küzdi végig, – reá nézve a gyors szaporodás épen nem jelent mindig jót. Sőt a társadalom tagjainak megsokasodása első sorban a gazdasági vetélytársak megszorodását jelenti az egyénre nézve, – és pedig annál inkább, minél alsóbb és népesebb osztályaival állunk szemben a társadalomnak. Az egyén tehát igen sokszor szenved, nélkülöz, megélhetéseért erősebb harczói kénytelen küzdeni, a mikor a nemzet, a faj győzelmesen halad előre a népszaporodás versenyében. A nemzetre nézve a tömegbeli megnövekedés a nemzetnek közgazdasági téren is nagyobb jelentőséget kölcsönöz, de ez épen nem zárja ki azt, hogy az illető nemzeti társadalomnak egyes erősen megszorodott osztályai nehezebb, a gazdasági téren küzdelmesebb helyzetbe ne jussanak már csak azért is, mert a nemzeti vagyon megnövekedése nem jelenti még annak egyenletes és egészséges eloszlását is. Különösen a modern közgazdaságban van ez így.

A közgazdasági és társadalmi érdek nem vág egybe a nemzeti s faji érdekekkel igen gyakran a népesedés viszonyai között.

A társadalomra nézve nem nemzeti, hanem általános emberi szempontból épen nem az a legkedvezőbb jelenség, ha a népesség minden továbbiakra való tekintet nélkül folytonosan szaporodik, zsúfolódik.

A közgazdaságot a gyors népszaporodás kemény próbára teszi abban a tekintetben, hogy a gyorsan szaporodó tömegek megtalálhassák életfentartási alkalmait.

A gyors szaporodás megszüli a létért való erősebb küzdelmet, megszorítja mindenkifelett a munkáskezek számát, növeli a városi elem túlsúlyát, terjeszti az elégedetlenséget, a társadalomra és közgazdaságra erős feladatokat ró abban a tekintetben, hogy a megszorodott népesség is megtalálja megélhetésének biztosítását.

A faji és nemzeti érdek tehát ellentétbe kerülhet a népesedés terén a gazdasági és társadalmi érdekekkel, mert míg az előbbieket szerint a minél erőteljesebb szaporodás a kívánatos az illető fajnak és nemzetnek szempontjából, – addig a gazdasági és társadalmi érdekeket erősen zavarja már a kellenél nagyobb népszűföldés, a proletár elemek megszorodása, a túlságos munkakínálat.

A nemzeti és faji, másrészt pedig a közgazdasági és társadalmi – általános emberi – szempontoknak ezt az ellentétét s ebből kifolyó érdekességét. harcát igyekszünk tehát feltüntetni.

A nemzeti és faji érdek az, hogy minél több nemzetbeli és fajbeli egyén szülessék és éljen, hogy az az emberiségnek az illető nemzet és faj által kitett hányada folyton nagyobbodjék, a közgazdasági és társadalmi érdek pedig az, hogy ne legyen több tagja a társadalomnak, mint a mennyit az gazdasági javakkal megfelelően el tud látni.

Faji és nemzeti vegetatív szempontból a proletár, az ínséges paraszt, a sztrájkoló munkás szintén egy-egy palántája a nemzetnek, a fajnak, egy egy harcosa a népesedés harcában a többi nemzetekkel s fajokkal szemben. Faji s nemzeti szempontból nem fődolog az, hogy minél többen legyünk, minél nagyobb tömeget alkossunk az emberiségben, mert faji s nemzeti fenmaradásaunk, el nem nyomásunk, ki nem szorításunk annál bizonyosabb.

Közgazdasági és társadalmi szempontból azonban a proletár, az ínséges paraszt és a sztrájkoló munkás betegség, mely a társadalomra zavarokat zúdít, fájdalmasokat szül.¹ Ebből a szempontból ezek az elemek veszedelmet rejtenek, veszélyeztetik a társadalmi békét, megzavarják a gazdasági harmóniát.

Egyénileg pedig szenvedéssel jár egy zsúfolt társadalomban – hogy úgy mondjuk – számfelettinek születni, erős küzdelmet igényel ez ahhoz, hogy megélhetésünket biztosítsuk.

A gyorsan zsúfoló társadalomban a modern viszonyok között gyorsan terjed el s válik általánossá a szocializmus.

¹ Lásd: Guyot. La tyrannic socialiste. Nicholson: Strikes and social Problems. Bernát István. Változások küszöbén. Socialpoliikai tanulmányok. 1893.

A foglalkozások gyorsan alakulnak át, a mezőgazdasággal foglalkozó elemekből ipari munkások lesznek, az ország egyre jobban rá lesz utalva az iparra, abban a mértékben, a mint a földművelés folyton kevésbbó és kevésbbé tudja a népességet megélhetési alkalmakkal ellátni.

Egyre több és több ipari munkáskéz áll rendelkezésre, a mezőgazdasági foglalkozásokból egyre több és több ember szorul ki. Mely téren keressen tehát ez a folyton növekedő tömeg megélhetést magának? Csak egy ilyen tere van – az intelligencia aránylag csekély hányadától eltekintve – az ipari munka tere.

Ez a tér lesz az tehát, a melyen a népesség zöme összezsúfólik a rohamosan szaporodó modern társadalomban, a melyen mindig több és több kínálózó kéz jelentkezik, hogy munkát és kenyeret keressen.

De ezenkívül a technika, a gépek tökéletesedése egyre több munkáskezet tesz fölöslegessé. A közgazdaság egyre nagyobb megtakarításokra és nyereségekre tud szert tenni az által, ha minél több gépet és minél kevesebb munkást alkalmaz, a társadalom pedig annál nagyobb veszedelmeknek néz elébe, annál zavartabb a békéje, annál több tagja szenved, nélkülöz és zúgolódik, minél nagyobb hányada a népességnek szorul ki a biztos megélhetést nyújtó munkaelemekből, tehát minél több a felesleges ember a gazdasági munka terén.

De azért a gyors szaporodás általános jelenség a modern nemzeteknél.

Hiába zúdulnak ennek következtében veszedelmek a társadalomra, hiába rázkodtatják meg a közgazdaságot a szociális zavarok, a nem szaporodó nemzet azért tömeg, jelentőség, hatalom tekintében mégis csak elmarad a többi, a szaporodó nemzetek mögött. Ha biztosít is neki társadalmi és gazdasági előnyöket az a körülmény, hogy népessége néni zsúfólik oly rohamosan, mint a többi nemzeteké, ezt az előnyt lerontja az, hogy hatalom, nemzeti tömeg dolgában tulszárnyaltatik a többiek által, a mi a modern, a közgazdasági érdekek dominálta viszonyok között azt jelenti, hogy az erősebb nemzet elragadja a gazdasági eknyöket is.

Hogy valamely nemzet gazdasági előnyeit nyugodtan élvezhesse, ahhoz erő is kell, hogy azokat meg tudja védeni a többiekkel szemben.

Az izoláltan stagnáló, nem kellőleg szaporodó nemzet pedig ilyenre nem képes.

Az erősebben szaporodó nemzet idővel hatalomban túlszárnyalja a stagnálót, annak gyarmatait is elragadja idővel.

De addig is, míg ez be nem következik, a stagnáló nemzet gyarmatai, kellő számú nemzeti gyarmatosok hiányában idegenekkel telnek meg, s a határokon az idegen bevándorlóknak folyton nagyobbodó raja tódul be.

A nemzeti szempont tehát a gyors népszaporodás bajainak eltűrésére készítet, bár a közgazdaság s a társadalom, tehát az egyén is nagyon szenved azok alatt.

A nemzeti és a közgazdasági érdekek összeütközése leginkább a szociális zavarokban tűnik fel.

Ha valamely vidéken a kedvezőtlen közgazdasági viszonyok folytán a kereseti viszonyok¹ kedvezőtlenül alakulnak és lehetőség van a kivándorlásra, ott a lakosság tömegesen fog a vándorbothoz nyúlni.

Az egyén érdeke azt kívánja, hogy megélhetési módjának, gazdasági helyzetének megjavítására törekedjék, hogy oda menjen életfentartás végett, a hol azt a legkedvezőbben érheti el, ott kínálja munkáját, a hol nagyobb a munkabér, a hol az igényeinek megfelelő életmódot könnyebben elérheti, a hol nagyobb a remény és valószínűség arra, hogy iparkodó munka árán jobb anyagi helyzetet tud maga számára biztosítani.

Ez az egyén gazdasági érdeke. A nemzeti érdek azonban ezzel merőben ellentétes, és pedig annál ellentétebb, minél kisebb tömegre, nemzeti faji népességre nézve az illető nemzet.

A nemzeti szempont azt kívánja az egyéntől, hogy tűrje el inkább a nélkülözést, legyen inkább szerényebb sorsban, nélkülözzön inkább, de ne vándoroljon ki, ne szűnjön meg a nemzet tagja lenni.

Mert a kivándorló megszűnik a nemzet tagja lenni. Különösen áll ez a kisebb, az izolált nemzetekre nézve.

Egészen más a helyzet a nagy, világnemzeteknél, a melyeknek óceánontuli gyarmatai vannak, a hol tehát a kivándorló ott is nemzeti népességre, ugyanazon a nyelven beszélő társadalomra talál. Ezeknél a kivándorlás a nemzeti fajra nézve nem veszteség, sőt kívánatos, mert valószínűbb, hogy az új hazában kedvezőbb viszonyok közé jutva a kivándorló tömegek, ott gyorsabban szaporodnak még s még erőteljesebben terjesztik nagy nemzetüknek nyelvét és népességét.

¹ Zwiedineck-Seidenhorst: Lohntheorie und Lohnpolitik, 190 0.

De egy kisebb, izolált nyelvű nemzet, a melynek nemzeti nyelvű népesség lakta gyarmatai nincsenek, a kivándorlás nemzeti szempontból mindig érvágás.

Annak a kis nemzetnek, ha élni akar s nem akar elenyészni, elnyomatni más népektől, életérdeke a sokasodás, a nemzeti eleven tömegnek minél erőteljesebb népesedése. A kivándorlás azonban egyre csökkenti a nemzeti szaporodás menetét, lassítja annak tempóját, sőt néha népességfogyást is eredményez már s mindenekelőtt azt okozza, hogy az illető nemzet elmarad a népesedés menetében a többi versenyző nemzetek mögött. A kivándorlás okozta népességvesztés folytonosan gyöngíti a nemzet szaporodási százalékát s ennek folytán ha meggongoljuk, hogy a népesség szaporodása kamatos kamatok módjára történik, beláthatjuk, hogy egy hosszabb korszakon át mily óriási mértékben kell hogy elmaradjon a kivándorlás gyöngítette nemzet a népesedés menete dolgában.

Ennek következtében a nemzet által az emberiségben, a földrész népességében kitett hányad relatíve, – sőt igen erős kivándorlásnál absolute is – folytonosan csökken, a nemzeti népesség a földrész népességéhez, a környező nemzetekhez viszonyítva egyre kisebb és kisebb lesz, a népesedés versenyében tehát egyre jobban elmarad, vagyis egyre gyöngébb és jelentéktelenebb lesz a többiekkel szemben a kivándorlás által gyöngített nemzet. A gazdasági, politikai, hadi szempontokat is tekintve az erőarányok egyre kedvezőtlenebbül alakulnak reá nézve vetélytársaival szemben, mert a nemzetek fizikai ereje *éa* hatalma végeredményben és legbiztosabban csakis a nemzeti tömegben kereshető.

Egy százmillió nemzet alapjában véve minden körülmények között, még kínai viszonyok között is hatalmas, egy kis népességű nemzet azonban igazán erős és hatalmas sohasem lehet.

A kivándorlók¹ tömege pedig a nagy világnemzeteknek már különben is nagy népességét növeli meg még jobban. Azoknak faji, nemzeti jövőjét biztosítja még inkább, az emberségben azok által képviselt népesség hányadát növeli még nagyobbra, azok nyelvét veszi fel, azok nyelvének elterjedését biztosítja s ezzel szemben a kivándorlástól szenvedő kisebb nemzeteknek

¹ Lásd: Meinecke: Katechismus der Auswanderung. 1896. – Vargha Gyula: Négy középeurópai állam népesedési mozgalma az utóbbi évtized alatt. Nemz. Értekezések. XVIII. 3.

tömegbeli jelentőségét csökkenti még jobban, ezek nyelvét teszi még izoláltabbá.

A kivándorlók helyébe pedig rendszerint hitványabb népesség tódul. A helyükbe vándorló idegen tömeg otthon is csökkenti a tulajdonképeni nemzeti népesség számarányát a heterogén nemzeti-ségekhöz viszonyítva, mert idegen nyelvű, fajú nép vándorolván be, az idegen nyelvű s fajú lakosság aránya lesz nagyobb az országban. A nemzeti fajnak életküzdelse tehát még otthon is megnehezedik, aránya még otthon is csökken.

Láthatjuk tehát, hogy az egyén gazdasági érdeke mily óriás ellentétbe kerül ily viszonyok között a nemzeti érdekekkel. Az állam feladata azonban a nemzeti faj létének biztosítása lévén a mi felfogásunk és meggyőződésünk szerint, tehát e téren is a nemzeti s nem az egyéni érdeket kell szem előtt tartania köz-igazgatásban és törvényhozásban egyaránt, mert a nemzeti érdek örökös, hosszú korszakokon át tartó és ható, az egyéni pedig múló s minden egyes egyén elmúlásával megszűnő. A közgazdasági helyzet megjavulhat könnyen, de a kivándorlás folytán elveszett nemzeti tömeget vissza nem adja többé semmi.

Különben is a kivándorló egyén, ha anyagi helyzetét megjavította is, a nemzet számára elveszett, a ki nem vándorló pedig, bár szűkebben él esetleg, egy-egy eleven törzse és forrása a nemzeti népesedésnek és gazdasági reménykedésnek.

Az a törvényhozás és nemzeti társadalom tehát, mely egy kis, izolált nemzetnél mindent el nem követ arra, hogy saját nemzeti nyelvét beszélő tömegeit visszatartsa a kivándorlástól, nemzeti szempontból ítélőtehetség hiányában szenved.

De fellelhetjük a közgazdasági, társadalmi és nemzeti szempontok és érdekek ellentétét és összeütközését egyéb esetekben is.

A közgazdasági téren igen sok helyütt tapasztalható az.

A szocializmus zavaraiiban szintén könnyű felfedezni ezeket az ellentéteket.

A nyugoti modern nagy iparos államokban a városok, az ipari góczpontok népessége egészségtelenül összezsúfolódott és zsúfolódik még egyre nagyobb és gyorsabb arányban.

Ez a zsúfolt népesség természetesen nagyon megnöveli a oiunkakinálatot, a mi a munkaadókat a munkabér leszállítására ösztönözné. A gépek tökéletesedése szintén egyre több munkáskezet pótol, épen akkor, a mikor azok száma folyton szaporodik.

A munkát s kenyérkereseti alkalmat nem találó munkásproletariatus a lelegegetlenebb s legbékétlenebb eleme a társadalomnak. Az alkalmazásban levő munkás pedig folytonosan küzd a munkabér leszállítása ellen.

A gyáraknak újabb és újabb gépekkel való berendezése folyton munkáselbocsátásokkal jár, az elbocsátott munkások pedig terrorizmussal, a többiek sztrájkkrabírásával védekeznek a munkaadó ellen, vagy támadnak arra még többször.

Ilyen körülmények között az egyén, a mely olyan nehezen tud kellő megélhetési alkalomhoz jutni, s ha eljutott is ahhoz, olyan nehezen tudja ottan megszokott igényeinek megfelelő életmódját biztosítani, – szerfölött nyomasztóan érzi a társadalom, illetőleg a saját társadalmi osztályának zsúfoltságát, mely megélhetésének bizonytalanságát nagyban fokozza, s nagyban növeli a kétes egzisztenciák számát,

A családalapítás is egyre nehezebbé válik, a szerint a mint nehezedik a megélhetési alkalmak elérhetése.

Az egyének tehát érdekeit szemmel láthatólag sérti a társadalom zsúfoltsága, az egyes foglalkozási ágak túlnépesedése, ennek következtében érdekeinek az lesz megfelelő, hogy ez a zsúfolt társadalom ne szaporodjék, ne zsúfolódjék még jobban. A munkáskezek száma ne sokasodjék meg még nagyobb mértékben, hiszen már a meglevőknek úgyis folyton nagyobb és nagyobb hányada válik feleslegessé. A közgazdaság egyre erőltetettebb s kétségesebb helyzetbe kerül a nagy muukástömegek folyton fokozódó életigényeivel szemben. A vagyoneeloszlás¹ egyre aránytalanabb lesz, aránylag egyre kevesebb kézben összpontosul a vagyon, a tőke. A folyton szaporodó ipari munkások pedig folyton drasztikusabb és drasztikusabb eszközökkel csikarják ki munkabéreiket s akadályozzák meg elbocsátatásukat.

¹ A vagyoneeloszlás és nemzeti vagyon kérdéseiről lásd Giffen: The growth of capital. London 1889 Besson: La progression des valeurs successorales au XIX. siècle. (Journal de la société de Statistique de Paris 1899.) Philippi: Die Schwankungen des Volkswohlstandes im Deutschen Reiche. (Pr. Jahrbücher 1883.) Losch: Volksvermögen, Volkseinkommen und ihre Vertheilung. Lipcse 1887. Sismond: Du revenu social. Paris 1837. Soetbeer: Umfang und Verteilung des Volkseigentums in Preussen 1879. Láng Lajos: Javaslat a quota megállapítására. 1897 Földes: Quótatanulmányok. 1899. Fellner: Magyarország és Ausztria gazdasági erőnyaga. (Magyar Pénzügy 1896.)

Az egyén tehát a maga szempontjából beteg állapotnak látja azt a nagy népességfelesleget. Az egyén szempontjából sokkal megfelelőbb, sokkal kedvezőbb állapot volna, ha nem a munkaalkalmak, hanem a munkások után volna nagy a kereslet a modern társadalomban. Ekkor a gép nem volna ellensége a munkásnak és munkabérnek, hanem legjobb szövetségese éppen úgy, mint a tőkének. Mert míg most, a zsúfolt társadalomban, a munkások nagy tömege abból a szempontból nézi főleg a gépet, hogy az munkaalkalmakat rabol el, konkurrencziát csinál a munkáskéznek, azok közül sokat tesz fölöslegessé és nyomja a munkabéreket, – addig egy olyan társadalomban, a hol nem a munkaalkalmak, hanem a munkások után van kereslet, tehát a hol nincs népességfölség, túlnépesedés, zsúfolódás, – ottan a gép csupán termelékenyebbé, hatályosabbá tenné a munkás munkáját, de nem fosztaná meg munkaalkalmától s nem tenné fölöslegessé.

Az egyén érdeke tehát itt az, hogy a társadalom kevésbé zsúfolt, kevésbé népes legyen, ugyanazon közgazdasághoz, a közgazdaságnak ugyanahoz a megélhetési alkalmaihoz, erejéhez viszonyítva.

A családalapításnak a megélhetési viszonyok súlyosbodása és az általános igények növekedése következtében mindenféle előálló megnehezedése pedig szintén arra ösztönzi az egyént, hogy attól tartózkodjék mindaddig, míg egy család megfelelő megélhetését biztosítani nem tudja. Minthogy pedig a társadalmi viszonyok jelzett fejlődése következtében egyre több és több egyén nem lesz ebben a helyzetben, a családalapítás is egyre több és több nehézségbe fog ütközni és egyre több és több egyénnek fog érdekében állani, hogy attól tartázkodjék.

Az a körülmény pedig, hogy a család fentartását biztosító anyagi helyzetbe egyre később juthat az egyén, köztudomás szerint a házasságok terraékenységét csökkenti.

Így tehát, mint látjuk az egyéni, a társadalmi, a közgazdasági érdek itt is, a modern nagy ipari életviszonyok között mindinkább szembe kerül ama nagy nemzeti érdekekkel, hogy a nemzet minél jobban, minél gyorsabban szaporodjék.

A két szempont nehéz küzdelmet vív egymással, melynek keserűségeit az egyén érzi meg. Az a körülmény, hogy egyre jobban zsúfolódik a népesség, egyre több a munkáskéz, nemzeti szempontból a népesedés versenyében való diadalmas előrenyomu-

lást jelenti, mert a nemzeti faj tömege az egyén minden boldog, talansága daczára is növekedik ez által, s növekedik a nemzetnek nyers fizikai ereje is és biztosabbá válik a nemzeti fajnak fennmaradása és el nem vészese a jövőben.

A társadalom azonban drágán fizeti meg ezeket a szempontokat. A közgazdaság ezernyi és ezernyi zavart, megháborítást kénytelen eltűrni e miatt. A legnépesebb, a legnagyobb tömegű társadalmi osztályok gazdasági helyzete¹ bizonytalanabb, válságoktól látogatottabb lesz a gyors megsokasodás következtében.

A nemzeti szempontoknak eme szembenállása, az egyéni és gazdasági érdekekkel, a társadalom egyes rétegeinél a nemzeti eszmének megtámadását, a kozmopolitizmusnak terjedését idézte elő.

Pedig ezzel, t. i. a nemzeti eszmék és szempontok megtámadásával segíteni nem lehet a társadalom bajain. Az erős szaporodás, az egyes foglalkozások zsúfolódása általános társadalmi jelenség majdnem mindenik modern nemzetnél. A szaporodásnak mesterséges korlátozása valamely nemzet részéről, a nemzet, a faj meggyöngyülését, annak a népesedésben való elmaradását előidézheti ugyan, de nem érheti el a társadalmi és közgazdasági viszonyok megjavulását, mert a társadalmi elégedetlenség, különösen a munkásosztályoknál annak okaival együtt általános, nemzetközi jelenség, egyik országból a másikba átcsapó tünet.

A követelő, nagyszámú ipari népesség a közgazdaságot is nagyobb tevékenységre ösztönzi, új piacok hódítására, új termelési ágak megragadására készíti.

A nemzeti szempont, a nemzeti népesség zsúfolódása, erőteljes megsokasodása arra is kényszeríti a nemzeti társadalmat, hogy ne csupán a népesedés, illetve szaporodás öntudatlan propagatív versenyében vegye fel a küzdelmet a többi nemzetekkel, hanem a közgazdaságnak terein is küzdj e meg az ön tudatos, számítástól vezetett harcot és faji, nemzeti valamint gazdasági érdekeit, ha kell, politikai hatalmával is támogassa.

Ilyen körülmények között egy hosszabb korszakon keresztül mégis csak a fizikailag, a tömeg tekintetében erősebb, tehát az erős szaporodású és nagy beolvasztó erejű nemzetek kerekednek

¹ Lásd Kidd: The social evolution. Breysig: Die sociale Entwicklung der führenden Völker Europas. 1897. Navratil Ákos: A gazdasági küzdelem (A gazdasági élet elemi jelenségei). St. Mill: Principles of Polit. ec. Lange: Die Arbeiterfrage.

a propagatív erőben gyöngébb, bár gazdagabb és gazdasági tekintetben előnyösebb helyzetű nemzetek fölébe.¹

Az egymással ellentétben álló közgazdasági és népesedési érdekek közül nemzeti szempontból tehát a népesedés érdekei a fontosabbak, mert a gazdaság is eszköz a népesség, az emberek, a társadalom anyagi boldogulására.

A társadalomban s az egyénben tehát annak politikai, de különösen köz- és magángazdasági tevékenységeiben s életnyilvánulásaiban igen gyakran a két nagy szempontnak: egyfelől a gazdaságinak, az általános emberi érdekek szempontjának, másfelől pedig a fajinak, a nemzetinek összeütközésére bukkanhatunk.

Kiegyenlítés a kettő között alig van. Az egyén erős próbára állítva többnyire a gazdasági érdekeknek enged a nemzetiekkel szemben, már csak azért is, mert a saját gazdasági érdekeit a legtöbb ember felfogja s észreveszi a maga mikrokozmoszában, míg a valódi nemzeti, faji szempontok felismeréséhez szellemi emelkedettség s az abból folyó érdekek szolgálatához sokszor nagyfokú önzetlenség szükséges. Erős idealizmus volna szükséges például ahoz, hogy valaki csupán hazaszeretetből ne vándoroljon ki akkor, a mikor künn *biztosan* sokkal kedvezőbb életfeltételekre találna.

A nemzeti érdekek főleg ott diadalmaskodnak az egyéniek s a gazdaságiak fölött, a hol az ezekért t. i. a nemzeti érdekekért való küzdelem valami öntudatlan természet szerű erő hatásában nyilvánul. Ilyet tapasztalhatunk a népesedés terén. Itt a nyers, az állati, a vegetatív propagáló erő, az erős szaporodási képesség a főtényező.

Ottan tehát, a hol az egyénnek öntudattal kell vagy kellene a nemzeti érdeket előre vinnie az esetleg azzal ellentétes gazdasági szemponttal szemben, ottan konkrét esetben csak akkor lesz valószínűség arra, hogy az egyén valóban meg is teszi azt, ha a társadalom és az állam befolyásolja az egyént s arra nyomást gyakorol.²

¹ Lásd a magyarságra nézve: Beksics Gusztáv: A magyar faj terjeszkedése és nemzeti consolidatióknk. – Thirring: A természetes szaporodás és a házasság szerepe népességünk gyarapodásában. Közg. Szemle. 1893. II. 570. Földes: Városaink és a városi népesség. 1883.

² A társadalmi tevékenységnek a nemzeti feladatokhoz való vonatkozását illetőleg lásd Földes: Az állami és társadalmi tevékenység viszonya című értekezését. Magy. Gazd. Szemle. II. évf. 1.

A népesedés viszonyainál is volna ilyesminek helye, a mint erre később még vissza fogunk térni. Ott például, a hol nagy a, kivándorlási láz, a hol elterjedt az egy-vagy két gyermekrendszer, ott nagyon is szükség volna arra, hogy az egyéni egoizmus megtöressék a nemzeti faj jövőjének, fenmaradásának érdekében. De ám hogyan? mi módon? A társadalom s az állam ez idő szerint még teljesen tehetetlen az ilyesmivel szemben, pedig a legfontosabb, a mindennél nagyobb érdekek követelik, hogy ne legyenek tehetetlenek azokkal szemben. Úgy a nemzeti szaporodásnak mesterséges megakasztása az egyén által s az ennek folytán előálló nemzeti veszedelmek, mint a nagy népszűföldés, a tul-szaporodás következtében az egyénre s a társadalomra nehezedő szenvedések mindig jobban és jobban kívánatossá teszik azt, bárha léteznék a társadalmi s állami tevékenységnek egy új s olyan iránya, melynek feladata volna ezeknek a bajoknak elhárítása, vagy legalább orvoslása. Az ez iránt az új köztevékenységi irány iránt érzett s a közgazdasági, társadalmi, politikai téren folyton erősebben nyilvánuló szükségérzet egy új közigazgatási ágának, a speeziálisan a népesedési folyamat s a népszaporodás irányítására és szabályozására szolgáló közigazgatásnak, a népesedési közigazgatásnak eszméjét teremti meg agyunkban. Erről is alább igyekszünk bővebben szólni.

A mai társas viszonyok között csupán a nemzeti faj népesedése, érdekeinek a közgazdasági, egyéni és társadalmi szempontokkal való gyakori összeütközése a kétségtelen.

Megerősödére, faji s nemzeti jövőjének biztosítására csak az a nemzet számíthat, a melynél a nemzeti faj megsokasodásának s a nemzeti nyelv terjedésének érdekei semmiféle más érdekek áldozataivá nem lesznek.

A gazdasági és nemzeti szempontoknak a népesedés terén való szembeszállása tekintetében a legérdekesebb állam kétségtelenül Franciaország.

Franciaország a tizenkilencedik század elejéig Európának legsűrűbben lakott nagy állama volt. A nagy francia forradalom óta tapasztalható a szaporodásban való meggyöngyülése, mely tizenkilencedik század második felében a népesedés terén már erős elmaradást okozott.

A francia népben régóta meg van az a genialitás, hogy a takarékossgot, a gazdaságosságot ügyesen tudja összeegyeztetni az

élet kellemes oldalainak kihasználásával. Hildebrand szerint (Frankreich und die Franzosen 1874) a racionalista értelmesség a francziák fő jellegzetessége.

A gazdasági szempontok a francziák gondolkodásában, életmódjában, életberendezésében hatalmasan előtérben állottak mindig s egyénileg meg van bennük a művészet a magángazdaság ügyes felhasználására a kellemes élet érdekében.

A gazdasági szempontok erősen dominálnak a francia nép minden más téren való életnyilvánulásában is. Az élet fentartására és annak kellemessé tételére szolgáló anyagi eszközök ügyes és takarékos kihasználása s a rendezett, anyagi rázkódtatásoktól mentes életnek mindennél többre becsülése általános sajátosság.

A biztos anyagi helyzet, a biztos jövedelem s az ez által lehetővé tett kényelmes és kellemes élet olyan gazdasági szempontok a íraneziák életében, hogy ezekért mindent hajlandók feláldozni s az ezeknek eléréseért való következetes törekvés megnyilvánul még a népesedési viszonyok között is.

... »A mint a házasság nálunk gondosan kieszelt érdek-házasság, úgy nevelésük is arra irányul, hogy egy okos, finom és jóindulatú egoizmust hozzon bennük létre. A szülők nem akaraterős, szabadszellemeű fiákat akarnak, hanem úgy egyengetik gyermekeik utait, hogy megőrizték azokat attól, hogy valamikor nevelésük helyzetbe kerüljenek. Nem az akarat, bátorság, úgyszeretet, hanem a mértékletesség, józanság és minden konvencionális szabályokhoz való alkalmazkodás az, a mit legtöbbször becsülnék. Sehol sem oly becsületesek az emberek a cselédtől kezdve a milliomosig, sehol sem oly rendesek, szolidak és embeszeretők az öltözködésben, sehol sem oly mértékletesek ételben, italban, sehol sem oly kevésbé tékozlók, oly számítóok, okosak és takarékoskodók. A francia mindig kész a szívességre, de azért nem egy könnyen bőkezű; egy bizonyos számú esztendőn keresztül rendkívüli szorgalommal dolgozik, hogy idejekorán nyugalomba vonulhasson, vagy esetleg, hogy valami kitüntetést, rendjelet érjen el. Önzetlen munka ismeretlen dolog ő náluk.« Hildebrand nyomán így jellemzi Schmoller (Grundriss der allg. Volkswirtschaft. 154. 1.) a francziák társadalomgazdasági tulajdonságait. Lehet, hogy mint német ember nem egész elfogulatlan velük szemben, de gazdasági érényeik elismerése, mint német közgazdasági írótól annál igazságosabb.

A nélkül, hogy valami »népcharaktert vagy ilyesfélét akarnánk megállapítani, kétségtelen és közismeretes jelenségként állapíthatjuk meg, hogy a rendezett, kellemes, nyugodt élet céljaira szolgáló gazdasági szempont egyik legfőbb szempontja a francia társadalom gondolkodásának s életirányának.

A francia nép zöme, különösen a jómódú parasztság nem vállalkozókat, mindennek nekivágó élelmes embereket akar faragni gyermekeiből, mint az angol, s nem is tartja azt, hogy csak dolgozni kell szorgalmasan, s az isten áldása úgyis meg jön akkor, mint a német, hanem arra törekszik náluk a szülői szeretet, hogy gyermekeiknek lehetőleg rendezett, biztos megélhetési eszközöket nyújtó gazdaságot adjon át, a mely ne legyen kevesebb kényelmet, anyagi előnyt nyújtó, mint a szülőiké.

A vagyon, a rendezett vagyon, a biztos jövedelem a legfőbb anyagi javak a francia nép szemében. A biztos vagyon, ha kevesebb is, a legfontosabb előttük, ezt nem észszerű kockáztatni a bizonytalan milliókért. A tőkéket biztos vállalatokba, jó hitelű vagyonnak vélt állampapírokba szereti inkább elhelyezni a francia, mint nagy, de bizonytalan jövőjű üzletekbe.

A biztos, a rendezett viszonyok, az életben a minél kevesebb rázkódtatas, olyan gazdasági szempontok a francziáknál, a melynek érdekében a szaporodást is megrendszabályozzák a nemzeti érdekek ellenére.

S valóban a népesedés terén ez a két szempont egy nemzetnél sem jön a nemzeti érdekekre nézve olyan kártékony összeütközésbe, mint a francziáknál.

A francia paraszt igen jól felfogja azt, hogy a vagyon, a biztos vagyon a legerősebb gazdasági támasztéka az egyénnek. Nyugodt életre törekvése, a rendezett viszonyok szeretete nem szívesen engedi kockáztatni nála a biztosat, a bizonytalan többért. Jól tudja, hogy a nagy nyereség nagy kockázattal jár, s hogy csak a kisebbség érhet el kivételes vagyoni előnyöket. Azért a nagy, de kockázatos anyagi vállalkozásoknál sokkal többre becsüli a meglevő gazdaság fentartására s fejlesztésére fordított állandó, következetes és élelmességgel párosult szorgalmat. És valóban egy nép állandó és elterjedt gazdasági jólétének biztosítására nincsenek is alkalmasabb eszközök ezeknél a gazdasági erényeknél, mert közgazdasági szempontból nem a minél több nagyvagyonu ember, hanem a minél szélesebb néprétegekben elterjedt anyagi jólét a fődolog.

De nemzeti szempontból, mint már említettük, a nemzeti fajnak a népesedés terén való diadalmas előrenyomulása mindennél fontosabb.

A francia társadalom gazdasági szempontból öntudatosan akadályozza meg az erőteljes szaporodást, a gyors népesedést. A francia szülők önző szeretete nem akarja, hogy gyermekei szegényebbek legyenek szülőinél, nem akarja, hogy azoknak erősebb életküzdelmet, kevesebb anyagi erőre s nagyobb munkára támaszkodva kelljen folytatniok.

Mínt hogy a sok gyermek nagy vagyondarabolással jár, a minél több a gyermek, annyival kevesebb vagyon jut örökségképen egyre-egyre, a francia nép zöme főleg a vagyonosabb vidékeken bajnak, istenesapásnak tartja a sok gyermeket és azért – a mit megtenni olyan könnyű – meg is akadályozza azt, hogy sok gyermeke legyen.

Ez nem egyéb, mint egy túlzásba vitt s egyénileg egoista gazdasági szempontért való feláldozása, elárulása a nemzeti faji és népesedési érdekeknek.

A természetes menetű szaporodásnak ez a megakadályozása pedig öntudatos a francziáknál. Nemzeti szempontból régen felismerték ennek nemzetölő következményeit. Az intelligens francziák igen jól látják azt, mennyire elmarad nemzetük a népesedés terén,¹ mennyire túlszárnyalják azt a többi nemzetek, különösen a győzelmes vetélytárs: Németország.

Míg 1870-ben körülbelül egyenlő volt a mérkőző Németország és Franciaország népessége, addig most már az előbbié másfélszer akkora. Pár évtized múltán kétszer annyi lakosa lesz Németországnak, mint Franciaországnak. Kétszer annyi katonát fog az csatatérre küldeni tudni. És így van ez a többi egészségesen szaporodó nemzetekkel is, valamennyien megelőzik, illetve közelebb jutnak a francia állam népességéhez s ha sokáig így tart még a francziák népesedésének stagnálása, a minek ellenkezőjére semmi valószínűség sincs, akkor csak azon veszik észre magukat a francziák, hogy belekerültek a kisebb nemzetek sorába, és mint nagyhatalom eljátszották kis játékaikat.

Pedig számtalan írott munka, hírlapi cikk, egyesület, társadalmi mozgalom igyekszik nemzeti szempontból oda hatni, hogy

¹ Lásd: Levasseur: La population française.

szűnjék meg a természetes szaporodásnak ez a korlátozása, mert különben a francia nemzet, mely elmaradt a népesedés versenyében, jelentőség, nemzeti, faji jövő tekintetében egyre jobban háttérbe szorul, a minék később a közgazdaság terén a nemzetközi viszonyoknál szintén a túlszárnyalás a következménye.

A Petit Journal népies elbeszélései tele vannak a sokgyermekű családok dicsőítésével. Tekintélyes egyesületek alakultak a repopuláció előmozdítására. Legnevezetesebb íróik írják az iránymunkákat a sok gyermek utáni vágyakozás felélesztésére. Zola megírja a Féconditét. A termékenységet tartja a legfontosabbnak a nemzeti életben, az anyai hivatást a legmagasztosabbnak. Ezt evangéliumként hirdeti. Legjelesebb közgazdasági íróik, publicisták, statisztikusaik tanulmányozzák a depopuláció okait (Levasseur, Leroy-Beaulieu, Bertillon, Dumont, Garnier, Le Play, Passy, de Bonald, Jannet, Jaurés) hangoztatják az erős szaporodás fontosságát.

Mindezek a társadalmi agitációk homeopatikus módszereiknél fogva azonban nem tudják a népesedés terén megvédeni a nemzeti szempontot az egyén szűkkeblű és szűk látókörű gazdasági egoizmusával szemben.

A gazdasági kényelemszeretet továbbra is korlátozza a természetes szaporodást. Az egyén, különösen az intelligensebb egyén elismeri ugyan, hogy nemzeti szempontból erősebb szaporodásra volna szükség, de saját magát illetőleg mégis saját valóságos vagy vélt gazdasági érdekét engedi felülkerekedni a nemzeti érdeken, s mintegy azt várja, hogy a nemzetpropagáló népesedési kötelességeknek a többi polgártársak tegyenek eleget. Az egyén tehát – bár tudja, hogy nemzetét károsítja meg azzal, ha kevesebb polgárt enged megszületnie, mint a természet rendje kívánná – saját gazdasági felfogásának enged s nem engedi, hogy sok gyermeke legyen, nehogy ezekre a szülői vagyonnak kis töredéke jusson csupán.

De társadalmi bajok, a társadalomban elterjedt nézetek, meg rögzött hibák is elésegítik a nemzeti szempont lábba taposását: a természetes szaporodás korlátozását.

A terhességtől, a szülés fájdalmaitól való félelem, az attól szabadulni vágyás erősen segítségére jön a fogamzás korlátozásának. A fájdalomtól, kellemetlenségtől való rettegettség, az élvezetvágy, a hiúság előmozdítja mind az anyaság kötelességétől való szabadulás igyekezetét.

Igaz, hogy ezek az emberi gyarlóságok alapján véve minden társadalmánál meg vannak, de koránt sincsenek annyira felszabadítva és általánosan elterjedt társadalmi szokással és gyakorlattal szentesítve.

Pedig a francia hazafias nép. A hazaszeretet általánosan elterjedt erény és mégis a nemzeti, a hazafias szempontok mennyire vereséget szenvednek a legfontosabb téren, a nemzeti népesedés terén az egyoldalú gazdasági felfogással és egyes társadalmi hibákkal szemben.

A francziák mindinkább kénytelenek belátni most már, hogy a kötelesség teljesítése a nemzeti szaporodás terén fontosabb – bár öntudatlan és érdemül alig betudható – cselekedete a társadalmi, a minden más téren való hazafiaskodásnál.¹

Addig, a míg a többi nemzet általánosan meg nem akasztja, nem korlátozza az ő természetes szaporodását, – addig izoláltan egy nemzet sem teheti meg azt, mert különben elmarad a népesedés versenyében, leszorul az általa nagyság tekintetében elfoglalt helyről, a többiekénél kisebbé, gyöngébbé, kétségesebb jövőjüvé és bizonytalanabb fenmaradásúvá lesz.

A szülés, a nőknek eme hazafias cselekedete fontosabb nemzeti szempontból a férfiak hazafias lelkesedésénél, az állam katonai és szövetségi politikájánál. Mert ha a francia nők is épen oly mértékben felelnének meg szülési köteleességeiknek, mint más nemzet anyái, akkor nem nőne meg tömegben a gyűlölt ellenség, a német olyannyira a francziával szemben. A nemzet tömegbeli nagysága – különösen modern népeknél – hatalombeli és erőbeli nagyságot is jelent, a mit önvigasztalással és önámíással ledisputálni nem lehet.

A francziáknak be kell látniok és keserű labdacsként meg kell barátkozniok azzal a gondolattal, hogy a németeknél, – értve pedig csupán a birodalmi németeket, – sokkal, de sokkal gyöngébbek.

A németekkel szemben való gyengeségük pedig még katonai téren a legkevésbé nyilvánvaló és a legnagyobb ez a németekkel szemben mutatkozó gyengeségük azon a téren, a mely a nemzet jövője szempontjából sokkal fontosabb minden másnál: a népesedés terén.

¹Zola: La fécondité. Levasseur: La population française.

Nem annyira a sedani és gravelottei ütközetek ásták alá a francia nemzet nagyságát, mint inkább az összehasonlító statisztikának ama száraz számadatai, melyekből kitűnik, mennyire marad el tömegbeli nagyság tekintetében a francia nemzet vetélytársai mögött. A francia revanche-ot csak a francia anyák adhatnák meg nemzetüknek azzal, hogy lelkiismeretesen eleget tennének szülési kötelezettségeiknek, a mire azonban semmi kilátás sincsen.

A francziáknak a népesedés terén való elmaradása lehetlenné teszi nagy kiterjedésű gyarmataik kihasználását. Míg az angolszászok saját fiaikkal népesítik be nevezetesebb kolóniákat, mindenütt angol népességet raknak le, mindenütt terjesztik fajukat és nyelvüket, addig a francziák kénytelenek egy pár katonai őrsgelgel megelégedni a francia elem képviselésében. De nem is lehet ez másként, mert Franciaországnak az anyaországbeli lakossága is stagnál, nemhogy még gyarmataiba is tudna juttatni fiaiból.

Gyarmatosításhoz népességfelesleg kell, az pedig a francziáknál nincsen. Pedig a gyarmatok a nemzeti népesség sokasodására hatványozottan alkalmas teret nyújtanak. A gyarmatok lakossága rendes körülmények között fölötte gyors mértékben növekedik. A nemzeti nyelvet is rendkívül terjesztik a gyarmatok.

A nemzeti népességgel betelepített gyarmatok új hazái, új fészkei az illető nemzetnek, új bástyái a nemzet erejének, új várai a nemzeti jövőnek és új terei a nemzeti nyelvnek.

Az angolszászok szédületes térfoglalása annak a következménye, hogy nagy területeket tartanak megszállva, melyeket erősen szaporodó népességükkel be tudtak népesíteni s ezt a népességet még a közójük települő idegennyelvű gyarmatos népségek beolvasztásával is meg tudták hatványozni.

Az angolszászoknál tehát a népesedés terén nyilvánuló nemzeti szempontokat semmi más szempont nem multa felül s a tömegbeli fölülkerekedésnek eredménye lett a gazdasági tekintetben való fölülkerekedés is, mert a nemzetek tömegbeli nagysága azoknak lélekszámban és területi nagyságban nyilvánuló hatalma modern viszonyok között meghozza a közzgazdasági nagyságot és hatalmat is, habár ezt sokszor csak a későbbi nemzedékek érik is meg.

Belátják ezt már többé-kevésbé a francia közzgazdasági írók is. Leroy-Beaulieu¹ is azt jövendöli, hogy a jövő századokban

¹ Leroy-Beaulieu: De la colonisation chez les peuples modernes. 1874. ugyanígy Hübbe-Schleiden: Überseeische Politik. 1883.

mintegy 200 millió németé és 3-500 millió orosz, angolja és kínaija lesz a világnak, míg a többi nem mozgó, nem telepítő népek a jelentéktelenség színvonalára süllyednek le.

A nemzetek jövője, a jövőbeli hatalmi és közgazdasági nagysága is a népesedés versenyében való győzelmes előnyomulástól függ. A tömeg és hatalom dolgában erősebb nemzet a közgazdasági előnyöket is elragadja aztán a túlszárnyalt nemzettől s ha a népesedés terén elmaradó és szaporodását korlátozó nép társadalma ennek folytán gazdasági előnyöket ér is el, ezeket később nem bírja a maga számára megőrizni a kapzsi, hatalmasabb, nagyobb tömegű vetélytársakkal szemben.

A nemzetnek, a nemzeti fajnak az a legfontosabb életérdeke tehát, hogy mindaddig, a míg a föld nemzetei és emberfajtái a szaporodás menete terén különbségeket mutatnak fel, a népesedés tekintetében nyilvánuló nemzeti szempont semmi más gazdasági és társadalmi szempontoknak ne rendeltessék alája.

A nemzeti szempontoknak a gazdaságiakkal s társadalmiakkal való ellentétbe kerülése esetén nagyobb baj a gazdasági bajoknál és társadalmi zavaroknál az, ha a nemzeti népesség szaporodási menete szenved csorbát.

Egy nagytömegű, hatalmas nemzet mindenesetre erőteljesebb gazdasági forrásokat tud nyitni¹ s esetleg más nemzetektől elragadni, mint egy kis, jelentéktelen nagyságú nép. Ha azonban valamely nemzet egyszer elmaradt tömegbeli nagyság tekintetében a vele vetélkedő nemzetek mögött, ezt a kedvezőtlen helyzetet az illető nemzet társadalma mivel sem hozhatja helyre. Sőt a modern nemzetközi viszonyoknak épen az a jellegzetességük, hogy a hatalmi túlsúly közgazdasági téren is és főleg ezen a téren válik érezhetővé. A francia nemzetnél így népesedés terén a nemzeti érdekek vereséget szenvednek az egyéni önzéssel, az egyénnek igazi vagy vélt gazdasági érdekeivel szemben.

Mert abban kétségtelenül van gazdasági érdek, hogy a gyermekek lehetőleg ne kapjanak kisebb vagyont szüleiknél, az ne daraboltassék el s hogy a gyermekek a mikor önállóakká válnak, niár akkor minél biztosabb és minél kevésbbé eldarabolt vagyonra támaszkodjanak. A hiba azonban ott van, hogy ezt a relatív gaz-

¹ Sering és Wagner: Handels und Machtpolitik. (Reden und Aufsätze etc.) 1900. Borgh: Handel und Handelspolitik. Földes: A társadalmi gazdaságtan elemei II. rész. Láng: A közgazdaság elmélete.

dasági szempontot a francziák társadalma olyan fontosnak veszi, hogy miatta feláldozza a sokkal fontosabb nemzeti szempontot is elfeledvén azt, hogy a nemzeti meggyöngülés idővel a nemzetgazdaság meggyöngülését is maga után vonja, a minek hatását ismét csak az egyén érzi meg.

Franciaországot mondhatjuk tehát annak az államnak, a melynek népesedésében a nemzeti, faji, a gazdasági és társadalmi szempontok a legélesebb szembenállásban mutatkoznak. Mert az európai államok közül Franciaországaak volna a legnagyobb szüksége arra, hogy erőteljesen szaporodjék. Franciaország volna egyik legalkalmasabb állama Európának arra, hogy nagy természetű és gazdasági erőforrásainál fogva még sokkal sűrűbb népességet is eltarthasson, tehát a gazdasági szempontok itt indokolják legkevésbé annak szükségét, hogy a társadalom mesterségesen megcsökkentse a szaporodás természetes gyorsaságát. Ennek daczára mégis ez a társadalom az, mely a népesedés terén a nemzeti érdekeket legjobban háttérbe szorítja.

Azok a nemzeti, faji érdekek, a melyek a francia nemzet erős szaporodását teszik kívánatossá s a melyek nagyrészben közgazdaságiak is, főbb vonásokban a következők:

Mindenekelőtt a legnevezetesebb nemzeti érdek e tekintetben a népesedés terén el nem maradni a versenyző nemzetek mögött. A múlt század elején Franciaország lakossága jóval nagyobb volt Németországnál s ma az utóbbié másfélszer akkora. Npgy-Britanniának Irlanddal ma több lakosa van, mint Franciaországnak, holott a múlt század elején körülbelül csak félannyi volt.

E mellett a népesedési irány mellett egyre kisebb hányada francia a civilizált népeknek.

Hadi szempontból a hadsereglétszámok folytonos növelése mellett szintén egyre nehezebb lesz a francziáknak lépést tartaniuk, mert emberszaporulat hiányában annak létszámát már most sem bírják növelni, daczára annak, hogy a katonaságra való fizikai képesítés fokát egyre enyhítik.

A modern nagy szárazföldi seregekkel bíró hatalmakba a hadsereg létszámának emelése lépést tart az illető nemzetek népesedési versenyével és ha ez az irány még sokáig így tart, akkor a francziák e téren is nagyon el fognak maradni vetélytársaik, különösen a német mögött.

A népesedés versenyében való elmaradás tehát már most is matatja, mennyire hatalmi, fizikai és katonai erőbeli elmaradással is jár az.

A szaporodás hiánya, vagy az igen lassú szaporodás lehetlenné teszi a nemzeti gyarmatok betelepítését és így azok nemzetgazdasági szempontból korántsem játszhatják azt a szerepet, a melyet az angolok gyarmatai.

A francia nyelv nemzetközi jelentősége is egyre csökken, mert a civilizált népeknek egyre kisebb százaléka beszéli azt a kellő számú francia gyarmatosok hiányában azt elterjedt gyarmati nyelvvé sem tudják tenni.

Ezekkel a főbb nemzeti szempontokkal szemben a nemzeti szaporodás ellen, vagyis jobban mondva csupán az egyes családok sokgyermekűsége ellen csupán az egyének, a szülőknek legszűkebbkörű gazdasági érdekei szólnak, hogy t. i. ne aprózdják el sokfelé a szülői vagyont, hogy a gyermekek minél erősebb vagyona támaszkodjanak, hogy a szülők ne terheljék magukat túlságosan a sok gyermek nevelésével.

De a szaporodás korlátozásához nagyon hozzájárulnak még egyes társadalmi bajok is, a szülés és terhesség kellemetlenségeitől való nienekvési vágnak általánosodása, a perverzítás stb.

Ezek tehát azok a kisebb jelentőségű gazdasági szempontok és társadalmi visszasságok, melyekkel szemben a francziáknak a népesedés terén való nemzeti érdekek csúfos vereséget szenvednek.

Hogy pedig a népesedés terén való elmaradás az óriási népességfelesleg befogadására alkalmas területekkel bíró francziáknál milyen közgazdasági veszteségeket és hátrányokat von maga után, erre nézve elég arra rámutatni, hogy gyarmataikat megfelelő számú nemzeti telepésekkel elárasztani nem tudván, azokat a nemzeti közgazdaság érdekében megfelelően nem is tudják kihasználni. Egészséges, erőtől duzzadó népesedésnél az anyaország szaporulatának egy részét a gyarmatokba vagy a nemzetközi élet nagy forgalmába bocsátja ki. Egy erre alkalmas népességszaporulat hiányzik teljesen a francziáknál. De a kereskedelmi statisztika meg is mutatja ennek nyomait. A francia külkereskedelem jelentőség dolgában rohamosan marad el nemcsak az angol, hanem a német és amerikai mögött is. A kereskedelmi tengerészet terén Németország már messze felülmulta francziországot. 1900-ban a német kereskedelmi flotta tonnatartalma

1.639,552 tonna volt, melyből a gőzhajókra 1.038,391 tonna esett, míg ugyanakkor a francia kereskedelmi flotta tonnatartalma 900,283 tonna volt, melyből a gőzösök 485,615 tonnát képviseltek, nem is említve az Egyesült-Államok 4.864,238 és Angolországának 9.138,000 tonnáját.

Pedig a francia nemzet mindemez említett nemzeteknél nem is olyan nagyon régen még sokkal népesebb és nagyobb jelentőségű volt. Tulszárnyaltatásának titka pedig legfőképen abban rejlik, hogy ezek a vele versenyző nemzetek erősen szaporodtak, nagy néprajokat bocsátottak ki a nemzetközi forgalomba s az anyaország földjén kívül kiterjedt területeket szállottak meg, népesítettek be és hódítottak meg nemzeti nyelvük számára.

A gazdasági és nemzeti szempontoknak a népesedés terén való ellentéte a modern nemzetek közül Franciaországban alakul leginkább a nemzeti érdek rovására, pedig a nemzeti szempontokkal szemben, a melyek az erős szaporodást kívánják, itten sokkal gyöngébb és egyénibb gazdasági érdekek szólnak gazdasági tekintetben a természetes menetű szaporodás korlátozása mellett.

Az erősen szaporodó Németországban már jóval több közgazdasági, magángazdasági és társadalmi érdek követelné a jóval lassúbb menetű szaporodást, s azért a német társadalom még sem gondol általánosan arra, hogy a nemzeti szaporodást megakassza, pedig saját viszonyainál fogva sokkal indokoltabb volna ez itt, mint a francziáknál.

Legközvetlenebb vetélytársával, a némettel állítván szembe Franciaországának népesedési viszonyait, a francziáknak a nemzeti szaporodást mesterségesen megakadályozó korlátozása csak annál megbocsájthatatlanabb társadalmi bajnak tűnik fel.

Ha Németországra vonatkozólag tekintjük meg a nemzeti és közgazdasági szempontoknak a népesedésben való összeütközését, akkor mihamar be fogjuk látni, mint említettük, egyrészt azt, hogy itt már sokkal erősebb közgazdasági érdekek nyilatkoznak meg a kellenél nagyobb arányú szaporodás ellen, de másrészt a népesedés itt mégis a nemzeti érdekeknek megfelelően alakul.

Németország társadalma sokkal inkább megengedhetné most már magának a gyors szaporodás korlátozását, mint franciaország, mert népesedési viszonyai lényegesen különböznek attól.

A Németbirodalom népessége már magában véve is másfél akkora, mint Franciaországé, ezzel a francia – már lekön-

kurrált – vetélytárssal szemben a nemzeti szempont sem kívánja többé a minél gyorsabb menetű sokasodást. Ettől eltekintve, különösen közgazdaságilag és társadalmilag igen sok érdek szól a mellett, hogy a németek népessége ne zsúfolódjék továbbra a maihoz hasonló arányban.

Már a német föld magában véve is mostohább s így kisebb népesség eltartására alkalmas, mint a francia, s ennek daczára sokkalta sűrűbben lakott. Éghajlata jelentékenyen zordabb s kedvezőtlenebb, növényi, mezőgazdasági terményekben sokkal szegényebb.

Ugyancsak erős közgazdasági és társadalmi szempont a túlnépesedéssel, a fokozódó zsúfoltsággal szemben a Németbirodalom igen nagyarányú ipari népessége. A szocializmusnak Németország a klasszikus állama, de klasszikus állama a modern nagyiparnak és technikának is.

A munkáskéz és a gép konkurrencziája a munkaalkalmakért vívott küzdelem élesbedése, a munkásosztályoknak folyton növekedő igényei és e mellett s ennek daczára a népességnek rohamos szaporodása egyre szűkebbé teszik a német nemzetre nézve a birodalmat. A közgazdasági szempontból való józan megfontolás minden tekintetben indokolt óhajként kelthetik fel a németek társadalmában azt, hogy az anyaország népessége ne zsúfolódjék tovább az eddigi arányban, mert az számtalan közgazdasági bajnak és talán még inkább társadalmi válságnak lehet okozójává.

A német közgazdasági írók¹ nem rajonganak úgy a feltétlen gyors szaporodásért, mint a francziák, mert Németország érdekei nem is kívánják ezt meg annyira.

¹ A német közgazdasági irodalomban meglehetősen észre lehet venni a népesedés kérdéseit illetőleg azt, hogy az ezzel foglalkozó írók itt is többnyire nemzetüknek, közelebbi társadalmuknak érdekeit adják vissza munkáikban. Süßmilch (*Die Göttliche Ordnung in der Veränderungen des menschlichen Geschlechtes*. 1742.) az erős szaporodásért rajong s abban az isteni gondviselés művét látja. Munkája a maga bizonyos naivitásában is hű visszatükröztetője az akkori Poroszország népesedési érdekeinek. A XIX. század második felében azonban, a mint Németország népessége egyre sűrűbbé és sűrűbbé válik, a német közgazdaság irodalmában is elmarad a feltétlen rajongás a minél erősebb szaporodásért s mindjobban előtérbe lépnek azok a szempontok az elmélet terén is, a melyek a népszűföldésnek, a nemzet, különösen egyes osztályok népességének igen erős szaporodásával egybe vannak kötve. Ezzel a kérdéssel foglalkozó német írók közül a nevezetesebbek: Bernouilli (német-svájci) *Handbuch der Populationistik*. 1841. Wappäers: *Alig. Bevölkerungstatistik*. 1860.

De azzal a közgazdasági erős és nagyfontosságú a társadalmi tekintetben feltétlenül helyes szemponttal szemben, mely a tulzaporodás és a népszűföldés veszedelmei ellen szól, Németország népesedésében hatalmas győzedelmet arat annak nemzeti szempontja.

A nemzeti fajnak számítás nélküli erős szaporodása a közgazdaságilag és társadalmilag föltétlenül jogosult aggodalmak daczára folyton előkelőbb helyre küzdi fel a németséget a népesedésnek nagy versenyében. Igaz, hogy az egyén megszenvedi, erősen megérzi a népszűföldés következményeit, a kenyérért vívott küzdelem megnehezedésében, a versenytársak megszorodásában, egyre több munkáskéz feleslegessé válásában, a családalapítás megnehezedésében, a szocializmus zavaraiiban, az alsó társadalmi osztályok egyre nagyobbodó arányában a vagyonosakkal szemben stb. stb., de azért a nemzet ennek daczára, a társadalomnak, az egyénnek, a közgazdaságnak okozott minden baj s kellemetlenség ellenére is, mégis csak előrehalad nagyság, töraegbeli hatalom dolgában. A németek s a német nyelvet beszélők által kitett hányad folyton emelkedik a többi nemzetekkel szemben, a faji nemzeti jövő. a háttérbe nem szorítás egyre biztosabbá válik, szóval a népesedés terén a nemzeti faji érdek győz minden gazdasági s társadalmi tekintetekkel szemben.

Egyre több népességfelesleg¹ áll a Németbirodalom rendelkezésére, egyre több jut azokból a gyarmatokba és más idegen államokba, a hol többé-kevésbé nemzetük érdekeinek lesznek harcosaiavá azok. A nemzeti faj tehát előrehalad, biztosítja jövőjét és uralmát.

Röscher (Grundlagen der Nationaloekonomie) és Mohl (Gesch. und Litteratur der Staatsw.) a népesedés kérdéseinek s irodalmának bővebb teret szentelnek munkáikban. Rümelin, Mayr, Westergard, Neumann I. F. (Beiträge zur Gesch. der Bevölkerung in Deutschland seit Anfang des XIX. Jahrh.), Hansen (Die drei Bevölkerungstufen) Fircks (Bevölkerungslehre und Bevölkerungspolitik.) A népesedés kérdésével foglalkoztak továbbá gazdaságtörténelmi, statisztikai, socialpolitikai szempontból: Mayr. (Allgemeines Statistisches Archiv.) Behrn, Supan, Wagner, Zumpt, Dieterici (Über die Vermehrung der Bevölkerung seit dem Ende oder der Mitte des XVII. Jahrhunderts.) Bücher, Jastrow, Meyer Ede, Rauchberg, Inama-Sternegg, Jannasch, Zimmermann, Hübbe Schieden, Schmoller, Thiel, Rimpler, Sombart, Randow, Schumann, Philippovich, Rathgen, Mayo-Smith, Hehl. Lásd Schmoller. Die Bevölkerung (Grundriss der allg. Volkswirtschaftslehre. 158., 9. 1.)

¹ L. Marx: Das Kapital. Sombart: Der moderne Kapitalismus. Ugyanaz: Deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert. 1903. Lange: Die Arbeiterfrage. Schmoller: Über einige Grundfragen der Socialpolitikundder Volkswirtschaft. 1904.

A közgazdasági s társadalmi érdekek a nemzeti érdekekkel a legkevésbébbé vannak ellentétben az angolszász népeknél és az oroszoknál.

Az angolszászok e tekintetben a legszerencsésebb nemzetnek tekinthetők. Itt a nemzeti, közgazdasági érdekek nem kívánják azt, hogy a nemzeti népesség ne szaporodjék továbbra is oly rohamosan, mert óriási területek állanak rendelkezésükre, melyek rengeteg népesség befogadására alkalmasak.

Nincsen a földnek más népe, mely népesedési tekintetben az angolszászokkal egyenlő szerencsés helyzetűnek volna mondható.

Itt gazdasági és nemzeti szempontok egymást erősítve kívánják, hogy a nemzeti faj minél nagyobb területeket népesítsen be.

Egyetlen nemzetnek sincsenek olyan kiterjedésű mérsékelt és enyhe éghajlatú, tehát a fehér emberek befogadására legalkalmasabb területei. Az amerikai Egyesült-Államokban, Canadában, Délafrikában, Ausztráliában még óriási számú népesség foglalhat helyet. A természetnek itt még rengeteg forrása várnak a kihasználásra. És ezek a területek mindenütt az angol nyelvet uralják. A betelepülő idegen is az angol nyelvet kénytelen magáévá tenni, ha boldogulni akar. Ezek a területek tehát az angolszász faj fejlődésének, szaporodásának a terei.

Az angolszászok által megszállott területek, Nagybritanniát, az anyaországot kivéve, európai szempontból még igen gyéren vannak benépesedve. Itt tehát a különben is rendkívül szapora és nagy beolvasztó erejű angolszász nemzet erősen szaporodhatik, sőt e területek intenzív gazdasági kihasználása ezéjából kívánatos is hogy minél gyorsabban szaporodjék.

A nemzeti szempontot az angolszászoknál még a gazdasági szempont is hatványozza. Mind a kettőből az az érdeke úgy az angol, mint az amerikai nemzetnek, hogy minél rohamosabban szaporodjék, mert a nagymérvű szaporodás itten nem közgazdasági hátrány, hanem ellenkezőleg előny. Az angolszászok a mérsékelt és enyhe égalju földrészeknek túlnyomó hányadát a maguk számára monopolizálták. Gyarmataik azért értékesebbek összehasonlíthatatlanul a többi gyarmatbirodalmaknál, mert ilyen fehér népesség újabb honalapítására alkalmas területekben bővelkednek.

Ha egy angol Ausztráliába vagy Délafrikába vándorol ki, ott kellemes égaljra, egészséges országra, angol társadalomra, angol közgazdaságra talál. Ezek a területek mintegy óriási tartalék-

területei a brit birodalomnak, melyek arra valók, hogy hazai népességgel telítessenek meg majd annak idején.

Az angolszászok még évszázadokon át gondatlanul szaporodhatnak, mindaddig, a míg ezek az értékes területek az ő kezeikben lesznek.

Ha Ausztrália vagy Canada idővel el is válik talán az anyaországtól, ez a nemzeti faj szempontjából nem jelent veszteséget. Ott azért továbbra is angol nyelv, angolszász faj fog uralkodni. Ez a nemzet fog ott sokasodni és százmilliókat számlálni.

Az angolszász fajnak van ezek szerint olyan nagy jövője, a melyhez hasonlítható jelene és múltja még egy népnek sem volt a világon.

Óriási kedvező éghajlatú terület, nagyszámú népességgel, ez jelenti a legnagyobb földi hatalmat.

És hozzá még kvalitásra, gazdasági, nemzeti tulajdonságokra nézve propagatív erő tekintetében is elsőrendű az angolszász népesség.

A népesedési versenyben a legkedvezőbb helyzetű nemzeti faj tehát az angolszász. Nyelve már is túlszárnyalja elterjedtség tekintetében az összes modern nyelveket. Az angol és amerikai népesedési viszonyok nemzeti szempontból oly kedvezően alakulnak, mint egy más népnél sem a világon.

Hozzájárul ehhez még az is, hogy az angolszász népek terjeszkedési területein nincsenek konkurrens európai nyelvek, nincs olyan nemzetiség, mely a faji s nemzeti propagáció tekintetében felvehetne velük a versenyt, s így nem esoda, ha egész földrészek hódolnak meg az angolszász fajnak és az angol szónak.

Népesedési tekintetben tehát a föld mai összes népei között az angolszász népek mutatják fel a legnagyobb eredményt. Míg a tizenkilencedik század elején átlag csak huszonöt-huszonnyolcz millió ember beszélte az angol nyelvet a földön, a végén már 125-130 millió.

Ennek a szinte meseszerű megsokasodásnak és térfoglalásnak a kulcsa az, hogy a nemzeti szempontokkal a közgazdasági szempontok s érdekek nem állottak ellentétben a népesedés terén, hanem épen még erősítőleg járultak azokhoz, így azután a természetadta szaporodási képesség szabadon érvényesülhetett a nemzeti faj javára.

Mert eltekintve attól, hogy a föld gyarmatainak, életfentartási anyagtermelő országainak s gyarmatainak a legjavát mono-

polizálja az angol gyarmatbirodalom s így kivételesen sűrű népesség megélhetését teszik lehetővé e gyarmatok s az azokkal s azok folytán való forgalom nyújtotta gazdasági erők az anyaországban magában, a népesség zsúfolódásának bajait szükség esetén sehol sem lehet olyan kedvezően elhárítani, mint Angolországban.

Míg a többi modern európai államok egykor bekövetkezendő, s részben máris jelentkező túlnépesedését alig lehet majd másként megcsappantam, mint a kelleténél gyorsabb szaporodás korlátozásával, az angol nemzet akkor a nagyfokú kivándorlásra adhatja magát, hiszen csak úgy válogathat a fehér népesség életfeltételeit tekintve alkalmas területekben. Azonkívül az európai népesség tömegét csökkentő kivándorlás is főleg angolszászoktól lakott területre történik.¹

Mert nagy különbség van egy tropikus gyarmatba való kivándorlás és egy mérsékelt klímájú területre való kivándorlás között. Az előbbi olyfokú szenvedésekkel, bajokkal jár, hogy legfeljebb kereskedelmi telepek létesítésére alkalmas, míg európai népnél egy igazi újabb haza megalapítása csakis mérsékelt és enyhe s nem tropikus területeken lehetséges. Ezeket a területeket túlnyomó részben pedig az angolszászok foglalták le.

De azért az angolszász fajnak a népesedés terén való diadalmas előrenyomulása voltaképen most még csak kezdődik. A mi ezután következik, az csak folytatása és meghatározása lehet az eddig elért s máris bámulatos eredménynek.

Délafrika s Ausztrália területei majd csak ezentúl fognak az angolok millióitól benépesedni és új angolszász világbirodalmakká változni. S mindennek a nagy eredménynek a kulcsa az volt, mint már említettük, hogy a természetes és erőteljes szaporodási képességnek – vagyis a népesedés terén való nagy nemzeti faji érdekeknek – a közgazdasági kedvező helyzet, – a természeti kincseiket kínáló kihasználatlan s fehér népesség életfeltételeinek alkalmas területek – csak segítségére siettek. Az egészséges viszonyú nemzetek s társadalmak gyors fellendülésének ez a titka. Míg a legtöbb népnél, különösen modern nemzeteknél népesedési tekintetben a közgazdasági érdekek ellentétben vannak a nemzeti érdekekkel, vagyis a legtöbb modern nemzetnél a mostani-

¹ Lásd hazánkat illetőleg: Vargha Gyula: A magyarországi kivándorlás hatása a népesedési mozgalmra. Nemzetg. Értekezések XVI. 7.

nál is nagyobb megsűrűsödése a népességnek közgazdaságilag már épen nem kívánatos, addig az angolszászok helyzete olyan szerencsés, hogy náluk még a gazdasági érdekek is kívánatossá teszik a nemzeti szempontnak az erőteljes szaporodásban nyilvánuló érvényesülését.

Az orosz nemzet érdekei némileg hasonlóak az angolszászokéhoz. Itt is óriási, sőt még nagyobb terület áll a népesség szaporulatának befogadására. Oroszország még az az ország, a melynek közgazdasági fellendüléséhez sűrűbb lakosságra volna szüksége, A nemzeti érdekek tehát találkoznak a népesedés terén a közgazdasági érdekekkel s azok semmi társadalmi érdekekkel sem állhatnak összeütkezésben.

S a népesedési eredmény valóban azt is mutatja, hogy az orosz nép szaporodása a lehető legerősebb. Az európai népek közül népesedés versenyében ugylátszik az angolszászok után a szláv népek kerülnek a második helyre. Helyzetük, mint jeleztük, anynyiban is hasonló, hogy mindkét fajnál nemzeti és közgazdasági érdek az erős népesedés.

Mindkettőnek helyzete látszólag egyformán kedvező a benépesítésre váró nagy területek tekintetében is. De ez a hasonlóság csak látszólagos. A benépesítésre alkalmas területek között minőség dolgában óriási a különbség. Az orosz birodalom területének túlnyomó nagy része igen zord éghajlatú, hosszú kemény telekkel, rövid nyarakkal, kedvezőtlen kontinentális éghajlattal. Ezzel szemben az angolszászoknak – hogy úgy mondjuk – tartalékterületei főleg Ausztrália, Délafrika szinte csalogatják a letelepülésre nagyszerű éghajlatukkal és természeti gazdagságukkal az embert. Ezek a területek predestinálva vannak arra, hogy rajtuk egykor egy sűrű népesség és virágzó társadalom éljen meg. Az oroszoknak területei még a legdélibb vidékeiken is ezekkel össze sem hasonlíthatók.

Ezenkívül még egy népesedési szempontból igen nevezetes körülmény van, mely az oroszok helyzetét kedvezőtlenebbé teszi.

Az angolszászok népesedési területein ugyanis úgyszólván teljesen ki van zárva az idegen fajok és idegen nyelvek konkurrencziája. Egyedül a négernek adnak az Egyesült Államokban komoly aggodalomra okot. Gazdasági tekintetben azonban ezek is alig támasztanak versenyt. Egyebütt, az angolszászok lakta területeken korlátlan úr az angol nyelv és nincs a szomszédságban

gehol sem Délafrikában, sem Ausztráliában, sem a Brit Észak-araerikában olyan népfaj, mely népesedési tekintetben az angol-szász nemzettel és nyelvvel szemben komoly versenyzőként léphetne fel.

Nem így van az oroszok lakta területen. Ázsiai Oroszországnak déli határain kínaiak s rokon népek lakta területek vonulnak el. Kínának óriási népessége mindenkor kész a határokon átvándorolni, ha megélhetési alkalom nyílik számára. A modern iparnak, technikának meghonosodása épen úgy át fogja alakítani Kína társadalmát, a mint átalakította Japánét. A kínaiak abban a mértékben fogják ellepni Délszibériát és ázsiai Oroszországot, a mint ott városok és falvak alakulnak. Esetleges kitiltásuk pedig sokkal nagyobb nehézségekbe fog ütközni, mint a tengerekkel határolt Amerikából. Déli Szibériában az Amur tartományban már is azt látjuk, hogy a sárga lakosság ott jelentékeny számot tesz ki, mint munkás, mint szatócs, mint üzletember stb. A sárga itt – egy szóval – gazdasági orgánus. Szaporodásban is legalább olyan propagatív, mint a fehér, tehát úgy gazdasági, mint népesedési téren felveszi a versenyt a fehérrel. Fajához sem ragaszkodik kisebb szívóssággal a fehérnél, faji, nemzeti, nyelvbeli sajátosságait nem tagadja, sőt nem is tagadhatja meg.

Az oroszoknak tehát arra van kilátásuk, hogy a népesedésben és a közgazdaságban erős versenyt kell felvenniök a sárgákkal. Tekintve Kínának több száz millióját, népének szívósságát, e körülmény sokkal fontosabb, mint első tekintetre látszik. Ma még e küzdelem csak a kezdet kezdetének a stádiumában van. A sárga fajjal való küzdelmet, e küzdelemnek legnehezebb, legfontosabb és legkétségesebb terén, a népesedés terén elsősorban az oroszoknak kell megküzdeniök. Ez a körülmény is kedvezőtlenébbé teszi népesedésének jövőjét az angolszászokóval szemben.

Még a délamerikai spanyol és portugál nyelvet beszélő népekről mondhatjuk azt, hogy népesedésüknek nemzeti érdekét, tehát az erős szaporodás szempontját közgazdasági érdekek is támogatják.

Ezeket a nemzeteket a népesedés terén privilegizált nemzeteknek tekinthetjük, mert a népességfölslegeknek és szaporulatoknak befogadására alkalmas tartalékterületekkel rendelkezvén, egy bizonyos ideig nem kell még a népszűfolttság bajaira gondolniuk.

Nincs azonban ilyen kedvező helyzetük a legtöbb európai államoknak, sőt Ázsia legtöbb országának sem. Ezeknél a nem-

zeti faji szemponttal, t. i. a minél erősebben való szaporodás szempontjával élénk ellentétben áll már a közgazdasági és társadalmi szempont, a melyek reámutatnak arra a bajokra és veszedelmekre, a melyet a társadalomnak zsúfoltsága s az abszolút vagy relatív túlnépesedés von maga után.

Igen természetes, hogy ezeknek az országoknak népesedése nem alakulhat olyan kedvezően.

A népességnek gyors szaporodása is már gazdasági szempontokba ütközik, míg az angolszász népeknél, az oroszoknál a közgazdasági szempont is föltétlenül az erős népszaporodást kívánja. A nemzeti szempontnak érvényesülése tehát ezeknél a kedvezőtlenebb helyzetben lévő nemzeteknél – hozzátartozik a legtöbb modern európai nemzet – sokkal nehezebb, s azért e népeknek kilátásai is jóval kedvezőtlenebbek az emberiség népesedésének versenyében.

A magyar népesedési érdekeket külön fejezetben tárgyaljuk.

IX.

Egy- és kétgyermekrendszer. Elmaradás a szaporodásban.

Azok között a társadalmi eljárások között, a melyek a szaporodás természetes menetének megakasztására szolgálnak, a legnagyobb hirhedségre emelkedett az u. n. egy- és kétgyermekrendszer.

Megjegyezzük, hogy e mellett fel lehetne sorolni a gyermektelenség rendszerét is, a mennyiben különösen a társadalomnak vagyonosabb osztályaiban akadnak olyan házas nők is, a kik az anyaság bajaitól mindenképen menekedni óhajtanak és még az egyetlen gyermek adóját sem adják meg a társadalomnak. Igen egyszerű annak a belátása, hogy a népesedés ilyen abszolút meggátlása ha általánosan elterjedne, a társadalom teljes kipusztulásával járna. A fogamzás és szülésnek ilyen abszolút kizárása a házaságban élő embereknél tehát csak szórványosan fordulhat elő, – de előfordul azért s beláthatjuk, hogy annál veszesebb hatású ez az eljárás, minél nagyobb általánosságra tesz az szert.

Hogy mennyire van egyes helyeken, városokban, országokban divatban a szaporodásnak teljes megakadályozása házaságban élő egyének között, azt a statisztikának lehetetlen ellenőriznie. Ebben

a tekintetben csak éles megfigyelés, társadalmi tapasztalatok adhatnak felvilágosítást, a melyek többnyire csak lokális jelentőségre szorítkozhatnak, de a melyek szám adatszerű határozottságra nem is emelkedhetnek.

Igen valószínű, hogy minél jobban van divatban valamely társadalomban a gyermekek számának korlátozása, annál inkább feltehető azok teljes kizárásának divatja, illetőleg előfordulása is.

A míg itt-ott egy-egy házaspár különböző okokból megakadályozza azt, hogy egyáltalában gyermeke szülessék, addig ez a jelenség teljesen felismerhetetlen lesz. A hol azonban a meddő házasságok a különben termékeny korban levő házasfeleknél is feltűnő sűrűen fordulnak elő, ott annál alaposabb a gyanú arra, hogy ez mesterséges eljárásoknak az eredménye, minél gyakoribb ez a jelenség.

Mint minden a népesedés terén nyilvánuló társadalmi baj, úgy a gyermekek abszolút megakadályozása is annál veszedelmesebb az illető nemzetre és társadalomra, minél szélesebb néprétegekben terjed az el. A nemzeti népesedésre nézve tehát sokkal nagyobb veszedelmet jelent az, ha a nemzésnek a házasfelek között való abszolút korlátozása a paraszt és ipari munkásosztályban elterjedt társadalmi tünet, mint hogyha az a közép- és felsőosztályoknál észlelhető. Minden baj annál több áldozatot követel, minél nagyobb tömeg között van az elterjedve.

A vagyonosabb helyzetben levő házasfelek között a gyermekszülésnek *teljes* megakadályozása gazdasági okokra alig vezethető vissza. Minél vagyonosabb az egyén, annál inkább kívánja az örököszt, bár annál inkább kívánja rendszerint azt is, hogy ne legyen igen sok örököse.¹ Ha tehát vagyonos házastársak abszolúte kizárják a gyermekszülést, annak a kivételesen előforduló egészségi szempontokból eltekintve, csakis fizikai okai lehetnek, a melyek ismét túlnyomó részben a nőben keresendők. Ilyenek mindenkifelett a szülés kínjaitól, a terhesség kellemetlenségeitől való félelem, a hiúság, a test bájjainak féltése, a bujaság, élvezetvágy, perverzitás, tehát mind olyan körülmények, a melyek úgy nemzeti, mint társadalmi, sőt gazdasági és egyéni szempontból is menthetetlenek. Az említett emberi gyarlóságoknak, hibáknak és bűnöknek az egyénben való előfordulása esetenként még megbocsátható, kimagya-

¹ Lásd Brandt: Erbrecht und erbliche Landsitten in Frankreich. (Preuss. Jahrb. 1900.) Dr. Baross János: Agrár öröklési jog. 1902.

rázható talán, – de az, hogy ezek miatt a hibák miatt a társadalom és különösen a nemzet az illető házások részéről teljesen megfosztatik a gyermektől, nemzeti szempontból megbocsáthatatlan bűn, annyira, hogy ezt népesedési gyilkosságnak is nevezhetnek

A szorult és szűkebb anyagi helyzetben levő társadalmi rétegű házaspárok között a gyermeknemzésnek teljes megakadályozását már sokkal inkább lehet gazdasági okokra visszavezetni és pedig annál inkább, minél szűkebb helyzetben van az egyén általános igényeihez viszonyítva. Néha a foglalkozás minősége is felkelti a hajlamot a nemzés korlátozására. Ez többnyire az emancipált női foglalkozásoknál észlelhető, mert ezeknél a foglalkozásoknál a terhesség, a gyermekágy hosszas stádiuma kétségtelenül zavart, fenakadást s olykor-olykor álszégyent okoz.

Igen gyakori jelenség az is, hogy pszichikai és gazdasági okok egyaránt befolyásolják az egyént abban, hogy a szaporodást megakadályozza. A szűk viszonyok között lévő házásoknál gyakran a gazdasági előrelátás szolgálhat indító okul arra, hogy megakadályozzák egyáltalában a gyermekszülést. Különösen ott található meg ennek a magyarázata, a hol a nő is munkájával tartja fel magát.

Nagyon természetes azonban, hogy bármily gazdasági helyzet nem indokolja azt meg elfogadhatóan és annál kevésbé teszi megengedhetővé, hogy a házastársak lehetetlenné tegyék a gyermekszülést. Az egyén kényelemszeretete, erősebb munkától való félelme sokkal igazibb indoka ilyesminek, mint a gazdasági helyzet.

Abban az esetben, a mikor a szülő *teljesen* kizárja a gyermek lehetőségét, illetve megakadályozza annak világrajöttét, akkor csakis saját magára, saját kényelmére és saját esetleges gazdasági előnyére gondol. Ez tehát a szülők részéről csakis önmagukért való önzés. A gyermek gazdasági javáért – bár általában helytelenül fel-fogott gazdasági javáért – való önzés csak gyermekek létében jelentkezhetik népesedési szempontból is. Ilyet állapíthatunk meg az egy- és kétgyermekrendszerénél.

Ott, a hol a szülők teljesen megakadályozzák a gyermekszületést, gazdasági okok nem lehetnek az irányadók, mint mondtuk a vagyonos osztálynál. De a középosztálynál, sőt a lég szegényebb osztályoknál sem lehetnek gazdaságiak az igazi okok a nemzés teljes korlátozására. Hiszen az egyénre, különösen a családos egyénre nézve fő takarékosági és gazdálkodási ösztönző erő épen a gyermek. Annak könnyű pszichikai magyarázatát adni,

hogy a gazdálkodó egyén nem akar sok gyermeket, nehogy sokfelé darabolódjék a vagyona, kereset stb. De már a gyermekek teljes kizárása, ha ugyan gazdasági motívumból történik az, – nem azért történt, hogy a szülő ennek folytán megfelelőbben vagy kielégítőbben gazdálkodjék, hanem azért, hogy gyermek nem létében ne kelljen gazdálkodnia. Bátran elmondhatjuk, hogy akkor, a mikor a szülők látszólag gazdasági okokból akadályozzák meg, hogy gyermekük legyen, akkor azt voltaképpen nem gazdasági előrelátásból, mint gazdasági könnyelműségből, kényelemszeretetből teszik.

De ha megmagyarázhatjuk is magunknak azokat a gazdasági okokat, a melyek a kisebb vagy nagyobb mértékben szűkölködő szülőket a gyermekszülés megakadályozására bírják, – a valóságban ennek a megakadályozásnak mégis csak ritkán gazdaságiak az okai és akkor is más egyéb okokkal együtt működnek közre a gazdasági szempontok. A szüléstől, a terhességtől való félelem, az élvezetvágy azok a fő indítékok általában, a melyek az egyént a nemzésnek teljes korlátozására bírják. A gazdasági szempontok – egyes égetően feltűnő kivételektől eltekintve – sohasem lehetnek eléggé nyomósak és indokot adók arra, hogy például az egyetlen gyermek születése is megakadályoztassék. Különösen áll ez a modern viszonyok között, a mikor egy nagyobb városban a gyermekek ingyen óvodákba járhatnak és majdnem ingyen nevelődnek. Serdült korban pedig a szegény néposztályoknál úgys már keres a gyermek, többnyire semmibe sem kerül már szülőinek.

Óvatosan kell tehát fogadnunk azokat az indító okokat, a melyek a gyermekszülés teljes megakadályozását volnának hivatva kimagyarázni. Többnyire csak látszólagos gazdasági okok ezek, a valóságban inkább kényelmiék és önzésbeliek.

Népesedési szempontból nem kell sok szót vesztegetnünk arra, hogy határozottan kimondjuk az ítéletet a szülés teljes korlátozását illetőleg. Nézetünk szerint a társadalomnak, vagyis inkább az egyes házasfeleknek ez az eljárása egyszerűen menthetetlen. Nemzeti szempontból bűn, gazdasági és társadalmi szempontból óriási hiba.

A nemzés ilyen irányú korlátozása házasságban élők között abban rejt különös veszedelmet, hogy a rossz példa mindig követőkre talál és egyes sporadikus esetekből könnyen elterjedt általános szokás válhatik. A mely társadalomban ugyanis meg van a

hajlam arra, hogy kényelmi szempontból, hiúságból, gyávaságból gazdasági könnyelműségből a nemzés korlátoztassék, illetve a szülés eleve megakadályoztassék, ott csak példa kell. Ha praecedens van, akkor rövid idő kell csupán az elterjedéshez, az azonosan vagy hasonlóan gondolkodók között annyival is inkább, mert a női hiúságra és egoizmusra a szülés kizárása a termékeny években könnyen kecsegtető lehet, különösen egy élvezni vágyó és felületes gondolkodású társadalomban.

Gazdasági szempontból pedig általában véve azért káros a nemzés teljes korlátozása a házások között, mert a gyermek, az utód létezése mindig a legerősebb ösztönzők egyike a gazdálkodásban. Az a körülmény, hogy gyermek nincsen, a kinek javára való takarékosabb és igyekvőbb gazdálkodás érdekében áll a szülőnek, úgyszólván eltünteti a takarékoság ösztönét, a szerzéstől, vállalkozástól visszatartja az egyént.

Ha a nemzés teljes korlátozása valamely állam népességénél általános gyakorlattá válnék, akkor természetesen rövid idő alatt kipusztulna az egész lakosság, ilyesmit pedig még elgondolni is nehéz. Nem is attól kell tartani, hogy a nemzés teljes korlátozása általános gyakorlattá válik, mert a hol ilyesmi is megtörténhetnék, azon a társadalmon úgy se volna már mit féltetni, hanem igenis lehet tartani attól, hogy a nemzésnek abszolút korlátozása, ha nem is általánossá, de igen gyakorivá válhatik, különösen egy olyan társadalomban, a hol a két- vagy egygyermekrendszer van már meghonosodva.

A két- és egygyermekrendszer már elterjedt rákfenéje egyes országok népesedésének. Okai a legkülönbözőbbek lehetnek, nézetünk szerint azonban ezek az okok túlnyomó részben gazdaságiak.¹

A két- és egygyermekrendszert pszehikailag is gazdasági okokból lehet legjobban megmagyarázni. A szüléstől való félelem nem is indokolhatja a két- és egygyermekrendszernek széleskörű elterjedettségét, meri akkor a szülő épen úgy teljesen is megakadályozhatja azt, hogy gyermeke legyen. A hiúság, a terhesség kellemetlenségeitől való menekvés vágy, – bár az utóbbi mindenestre elősegítőleg hathat, – alapjában épen nem teszi azt indokolttá s érthetővé, mert a női hiúság főleg akkor kell, hogy működött legyen, a mikor még egyetlen terhességen sem ment¹

¹ Lásd e tárgyra vonatkozólag is: La Play: La reforme sociale en France. Paris. 1887. Legouvé: Histoire morale des femmes. Paris. 1896.

keresztül s érthetetlen volna, ha akkor támadna fel, a mikor már egy-két gyermeket adott a családnak. Gazdasági szempontból azonban teljesen kimagyarázható a szülőknek az az egyoldalú törekvése, hogy ne legyen sok gyermekük, nehogy azokra a vagyonnak csak igen kis hányada jusson.

Nagyon érthetők a két- vagy egygyermekrendszernek motívumai különösen egy vagyonos, de azért kényelemszerető és inkább apróbb élelmességre, szorgalomra, mint nagyobb s koczkázatosabb vállalkozásokra hajlandó parasztsága ál. Az ilyen parasztember igen szereti az ő családját és a gazdaságát, de szereti az ő megszokott életmódját s az ebben nyilvánuló jólétet és gazdasági kényelmet. Sokkal többre becsüli a saját biztos keveset az esetleg spekulációval vagy koezkázattal járó vállalkozás útján esetleg megszerezhető soknál. A saját gazdaságát azonban szenvedélylél műveli. Az életnek naponként kínálkozó kedvező helyzeteit szívesen használja ki arra, hogy az ő kis birtokát kikerekítse, nagyobbítsa, jobban beruházza. Merészebb vállalkozásba azonban nem bocsátkozik, mert akkor veszélyeztetné annak a birtoknak az állagát is, a melyet olyan kedvvel munkál meg. Az ilyen szerző, takarékoskodó, konzervatív hajlamú embernél nagy gondot okoz az, hogy az ő birtoka meg ne fogyjon, el ne forgácsolódjék. Mint családját szerető ember arra törekszik, hogy gyermekei lehetőleg ne eldarabolt birtokrészleteket örököljenek, hanem a szülők által jól felszerelt, jól megmunkált egészet. Az a gondolat, hogy halála után a birtok sok darabra szakad, sehol sem tetszik az ilyen gondolkodású embernek. Azt tartja, hogy sok gyermek létezésével a gyermekek szülőikhez képest szegény emberek lesznek, míg egy vagy két gyermek mellett ugyanolyan tűrhető módon élők, mint szüleik.

Arra, hogy sok gyermeke lévén, mindeniknek szerezzen, nem igen gondol az ilyen gazdaember. Sokkal kevésbé idealista, semhogy ne tudná azt, mily nehéz egy birtokosnak szerzés céljaira tőkét gyűjtenie és sokkal kevésbé altruista, hogysen saját gazdasági kényelmére s öregkori nyugalma ne gondoljon.

Ha tehát az ilyen gondolkodású, gazdasági és társadalmi helyzetű ember megismeri egyszer azokat a gyakorlati módokat, a melyekkel a sok gyermek születése aránylag kényelmesen megakadályozható, mohón és skrupulus nélkül fog azokhoz nyúlni, mert nagyon kapóra jönnek azok neki. Először is a sok gyermek megakadályozásával eléri azt, hogy nem kell birtokát a kis darabokra

szakadozástól féltene. Eléri azt, hogy gyermeke nem lesz szegényebb szülőinél. Meg aztán kényelmes dolog is az a szülőnek, ha kérés gyermeke van. Nem kell munkaerejét megfeszítenie a sok gyermek felnevelése miatt. Elég, ha fentartja s jól míveli meglévő birtokát, no meg ha alkalomadtán kikerekítgeti azt, mert ezzel is biztosítja, hogy gyermeke nem lesz szegényebb szülőinél.

Az a szempont, hogy a gyermek gazdasági helyzete ne legyen lényegesen alább való a szülőinél, sokkal erősebb gazdasági szempont a szülők gondolkodásában, semmint az első tekintetre látszik. Különösen a vagyonnal bíró embereknél s ezeknél is főleg a kisbirtokos osztálynál van ez így. Ha a kisbirtok további darabolással u. n. törpebirtokká válik, akkor ez utóbbinak a birtokosa már nem tud földjéből megélni, hanem kézi munkájával kénytelen megkeresni kenyerét, a melyhez a törpebirtok csupán némi kisegítést nyújt. A kisgazda fiából tehát ebben az esetben napszámos lesz. A még kisbirtokos apa szemében pedig ez szomorú kilátás. Jól tudja és ismeri a napszámos, élet nyomorúságait s mint birtokából megélő mélyen le is nézi azt, tehát mint szülő aggódik, ha arra gondol, hogy gyermeke már csupán ilyen ember legyen. Ha tehát alkalom nyílik arra a nemzés mesterséges korlátozásában, készséggel fog az után kapni s úgy fog gondolkodni, hogy inkább kevés, de biztos existenciájú gyermeke legyen, mint sok, de az élet nyomorúságaival erősebben küzködő.

Meg azután csekélyebb intelligenciájánál fogva azt hiszi, hogy senkinek sem vét az által, ha megakadályozza a sok gyermek születését. A nemzeti szempontról alig bír fogalommal, vagy ha esetleg bírna is, még abban az esetben is sokkal erősebb lenne a közvetlen gazdasági önzés, semhogy abból holmi theoretikus igazságok kedvéért engedjen.

Ebből is látjuk, hogy a nemzet és társadalom népesedési érdekeinek megvédését nem lehet az egyénre bízni, a mint azt később bővebben igyekezünk majd kifejteni.

A gazdasági szempontokhoz¹ aztán egyéb tekintetek is hozzájárulnak a két- és egygyelmekrendszer javára. A nőnek igen tetszik az az eszme, hogy a további terhesség bajaitól szabaduljon, kénye-

¹ A népesedés gazdasági szempontjaira vonatkozólag a jó és rossz esztendő befolyásáról lásd: Weisz Béla (Földes): Die Ehefrequenz in ihrer Abhängigkeit von die Getreidepreise.

lemszeretete szintén e mellett érvel és hűségesen fog gondoskodni a fogamzás és szülés megakadályozásán.

A köznép igen sok helyütt a sok gyermeket istencsapásnak tekinti és pedig a módosabb rész még inkább mint az egészen szegény. A teljesen vagyontalan ember a felserdült gyermekekben keresőtársat talál az alsó néposztályoknál, míg a vagyonnal bíró azokban főleg a nálánál szegényebb örököst tekinti.

Igen sokan a két- és egygyermekrendszert a helytelen gazdasági és jogi állapotoknak tulajdonítják. A gyermeknemzés szándékos korlátozását Léonce de Lavergne a napóleoni öröklési jog következményének mondotta.

Különösen kifejtette ezt az álláspontot Le Play (La reformé Sociale en Francé 1887.) ki azt mondja, hogy a francia parasztság »ma arra törekszik, hogy csak egy gyermeke szülessék, hogy így a birtokát ne kelljen szétarabolnia.« Ugyanezt a nézetet vallja Leroy-Beaulieu és v. Brandt (Erbrecht und ländliche Erbsitten in Frankreich. Landwirtschaftliche Jahrbücher). Szerinte a Code Napóleon-féle köteles rész intézménye folytán való birtokszétarabolástól való félelem az egygyermekrendszerbe kergette bele a francia parasztságot. Némely vidékeken azonban Brandt tapasztalatai szerint a nép szokásjoga daczol a napóleoni örökjoggal, úgy hogy az atyák még életükben legöregebb fiukat előnyösítik a birtokban. Ezeken a vidéken az említett író szerint kielégítő a népszaporodás és csak ennek köszönhető, hogy Franciaország népessége csak stagnál, de erősen nem fogy, mert ezek nélkül a Code Napóleonnal dacoló vidékek nélkül erősen fogyna a francia népesség.¹

Nálunk dr. Baross János Agráröröklési jog című munkájában ad annak kifejezést, hogy a szaporodás mesterséges megállítására a földműves osztálynál a helytelen birtokjogi rendszerek, különösen a helytelen öröklési jognak a következménye. Szerinte »teljesen egyezik a francia viszonyokkal Magyarországra a dunántúli (főleg kálvinista) magyarok, a délvidéki szerbek és az erdélyi szászok között elterjedt kétgyermekrendszer. E vidékeken a nemzés korlátozásának motívumát szintén a szülők azon törekvése képezi, hogy a birtok ne oszoljon nagyon szét.« Majd az említett írók és Bertillon nyomán azt mondja a francia egy gyermekrendszerrel, hogy: »a szülők beleélték magukat a Code szellemébe, a mely

¹ Lásd dr. Baross János: Agráröröklési jog 35. és köv. lapok.

szerint kegyetlen és igazságtalan dolog, hogy csak az egyik gyerek örökölje a birtokot, a többi pedig küzködjön az élettel, *viszont belátják azt is, hogy a birtok csak egy családot bír eltartani*; tehát inkább csak egy gyermeket nemzenek«.

Mindezekre nézve az a megjegyzésünk, hogy annyiban, a mennyiben az egy- és kétgyermekrendszer legfőbb okait a gazdasági okokban keresik, ez a mi már kifejtett álláspontunknak is megfelel. Véleményünk szerint azonban ott, a hol az egy- és kétgyermekrendszer már elterjedt, ezt a törzsöröklési és éhez hasonló rendszerek sem bírják kiirtani. A helyes agráröröklési rendszerek talán vissza bírják tartani a népet az egy- és kétgyermekrendszer meghonosításától ott, a hol az még meg nem honosodott. De ha már egyszer gyökeret vertek ezek a társadalmi bajok, azokat a törvényhozás indirekté nem irthatja többé ki. Mert e bajok gazdasági főokát abban a pszehikai motívumban találjuk, hogy a szülő sajnálja azt, illetőleg aggódik abban a tekintetben, hogy gyermeke szülőinél szegényebb legyen. Azt pedig, hogy a gyermekek ne legyenek kevesebbé vagyonosak szüleiknél csak egy vagy legfeljebb két gyermek mellett érhetik el a szülők.

A birtok szétदारabolásától való idegenkedés szintén hatalmas motívum a két- és egygyermekrendszerre nézve, de kérdés az, hogy ott, a hol az egygyermekrendszer már gyökeret vert, megszűnnék-e az annak következtében, hogy a birtokot egyetlen törzsörökös örökölné. Itt viszont a szülőknek ama gondolatmenete bírná őket a sokgyermeknek mesterséges megakadályozására, hogy szerintük úgyis csak egy gyermek lehet birtokos, a többi csupán keze munkája után élő, minnek volna tehát az egy vagyonos gyermek mellett még sok erős életküzdelemre utalt szegény is.

Mindezekben a legtávolabbról sem célunk tagadásba venni a birtokrendszerek törvényhozási reformjának szükségét, – mert azt magunk is érezzük és valljuk – hanem csak azt akarjuk kifejezni, hogy tárgyunk szempontjából a népesedési bajok orvoslására indirekt törvényhozási eszközök csak csekély befolyással lehetnek, de a gyökeres orvoslásra nem alkalmasak. Világosabban szólva, a helytelen birtokrendszer szerintünk is feltétlenül alkalmas az egy- és kétgyermekrendszer meghonosodására, azonban ea egyszer már meghonosodott bajokat a helyes birtokrendszer sem pusztíthatja ki. A hol tehát e gyermekrendszerek még csak szórványosan fordulnak elő, azért sürgős a birtokjog reformja a kis

birtokosságra nézve, hogy a két- és egygyermekrendszer minél kevesebb táplálékot és elősegítést találjon a birtokviszonyok s azok jogi szabályozásának helytelen és meg nem felelő voltában.

Az egy- és kétgyermekrendszernek közgazdasági tekintetben sokkal erősebb hatása van, mintsem azt első tekintetre hinni lehetne. E gyermekrendszereknek gazdasági célja ugyanis az, hogy a kevés számú, az egy, legfeljebb kétgyermeket már születésükkor kedvező vagyoni helyzetbe juttassák, megóvják őket a bizonytalan megélhetés, a kétes egzisztencia sanyarúságaitól, főként pedig a vagyontalanság hátrányaitól.

Mínt hogy a szülői birtok csupán egy, vagy legfeljebb két család megélhetésére ad vagyoni erőt, a szülők arra törekednek, hogy egynél, vagy legfeljebb kettőnél több gyermekük ne legyen. Mesterséges műveleteikkel könnyen el is érik ezt a kevésgyermeküségét. Ilyen családokban a gyermek tehát már abban a tudatban nevelődik fel, hogy a megélhetésért nem kell már valami erősen küzdeni. Szülők és gyermek egyaránt tudják, hogy a gyermeknek sorsa a szülői röghöz lesz hozzákötve, hogy a gyermek szülőinek foglalkozását fogja követni és örökölni. A gyermek nem lesz rászorulva arra, hogy egykor a nagyvilágba lépjen majd ki s úgy vágja majd magát az életen keresztül, mert az apai föld, az apai mesterség, üzlet stb. bár legtöbbször szerény, de azért mégis meglehetősen bizonyos megélhetést biztosít. A gyermek tehát nem lesz ráutalva arra, hogy saját élelmességével, szemfüleségével, vállalkozási hajlamával rakja le megélhetésének s anyagi boldogulásának alapját. A szülők nem is nevelik azokat ilyesmire. Egyrészt, mert azt tartják, hogy annak az egy vagy két gyermeknek nincs is szüksége arra, hogy szülőföldjétől messze a nagyvilágba sodortassa magát, másrészt pedig mert a konzervatív irányú szülők azt tartják, hogy a nagy vállalkozási kedv még a cieglévő csekélyét is veszélyezteti. Mind másképen alakulna a sokgyermekű családoknál. Itten vagy a birtok csekélysege, vagy anaak teljes hiánya miatt, akarva, nem akarva, kénytelen volna a gyermek szülőitől eltérő életpályát választani, vállalkozni, neki-vágni az életnek, szakítani a gazdasági s társadalmi előítéletekkel s ott keresni a megélhetést és anyagi boldogulást, a hol az épen kínálkozik. A sokgyermekű családnál, a hol az apai birtok, üzlet, foglalkozás nem bírja valamennyi gyermeknek egzisztenciáját biztosítani a szülők halála után, a jó szülő körül-

belül ilyenorma tanácsokat ad gyermekeinek: »Csak dolgozzatok, menjetek szét a világba, mert itthon nem lesz miből megélnetek, szeressétek a munkát, mert megélhetésieknek ez az egyedüli alapja és biztosítéka. Ne riadjatok vissza az új és ismeretlen dologtól, szorgalommal jól megtanuljátok és hasznotokra fordítjátok azt is.«

Az egy vagy legfeljebb két gyermekkel s e mellett némi vagyonnal is bíró szülő ellenben teljesen más szemmel nézi az életet. Ő nem azt prédikálja a gyermekeinek, hogy vágjanak neki a világnak s keressenek ott maguknak megélhetési alkalmat, hanem azt, hogy az embernek a sajátját, habár kevés is az, nagyon meg kell beesülnie, óvnia kell az elprédálástól, meg kell azt örözni és ha csak lehet, gyarapítani stb.

A nép lélektani gondolatmenete tehát a sokgyermekii társadalomban a vállalkozás szellemével van betöltve. A biztos megélhetésnek itten csak a saját erejében való bizalom, a munka, a vállalkozás a forrása. A kevésgyermekű társadalomban pedig az öröklött, a szülői kevésnek a megőrzése, az elfogyástól, a szót-forgácsolástól való megoltalmazása a vezérlő eszme. A főerények itten nem a vállalkozási szellem, hanem a takarékoság, a kockázatnak, a vállalatnak, s mindannak, a mi gazdasági esélyekkel jár, a kerülése, tehát bizonyos maradiság, mely minden valószínűség szerint alkalmas arra, hogy a nagyobb kockázatától s az erősebb gazdasági esélyektől megóvjon és e mellett sokkal kényelmesebb is, mint a nagy munkamegfeszítéssel, tervező és számító tevékenységgel járó vállalkozás.

A két- és egygyermekrendszer tehát vállalkozási kedvtől idegenkedő társadalmat teremt, mert nincsen meg az a népességfelesleg vagy népességtöbblet, mely az apai birtokból, foglalkozásból, üzletből kiszorulva a saját élelmességére, munkásságára van utalva a megélhetésben. A két- és egygyermekrendszer tehát a többé-kevésbé biztos megélhetésűek, de e mellett a vállalkozástól, a keményebb munkakifejtéstől idegenkedők társadalma, tehát a gyengébbek, a kevésbé erélyesen küzdők társadalma, mely többnyire vereséget szenved az élelmesebbeknek, az élelmességre és vállalkozásra jobban ráutaltaknak társadalmával szemben a gazdasági életnek mai versenyében. A közgazdaság tehát egy talán békésebb és konzervatív ebb, de alapjában gyöngébb és puhább társadalmat kap e gyermekrendszerek következtében annál a társadalomnál a mely erőteljes szaporodás mellett áll elő.

Bertillon a francia üzleti élet expansiv erejének csökkenéseért, a párisi és a bordeauxi kereskedelmi kamara pedig a külkereskedelem hanyatlásáért az egy- és kétgyermekrendszert okolják.¹

A világgazdaságban ma erős nemzetközi versenyt látunk. A közgazdaságban, az anyagi erő adta hatalomért épen úgy versenyben állanak a föld nemzetei, mint a politikai hatalomért. Sőt a nemzetközi politika is annyi közgazdasági vonatkozást vett magára, hogy manapság a közgazdasági érdekek a politikának legfőbb mozgatói. Ilyen állapotok mellett az egyes nemzetek közötti küzdelem állandóbb, mint valaha, mert a küzdelem nemcsak a fegyveres erőnek esetleges mérkőzéseiben nyilvánul, hanem főleg az egyes államok társadalmainak, egyéneinek folytonos és soha meg nem szűnő gazdasági versenyében.

Egy-egy kereskedelmi piacnak biztosítása valamely állam kereskedelme számára, onnan más állam kereskedőinek kiszorítása, lekonkurrálása, nagy kivitelre dolgozó ipari s kereskedelmi vállalatok létrehozása, gyarmatosítás alkotják a közgazdasági verseny megnyilvánulásait. Ez a közgazdasági verseny tehát nemzetközi téren folyik le, az erősebb, élelmesebb nemzet társadalma legyűri ottan a kevésbé erősset, a kevésbé élelmeset, így azután más erények, más tulajdonságok kellenek a közgazdasági téren való elsőséghez, az előkelő helyhez a nemzetek között, mint kellett a múltban ahhoz, hogy politikai tekintetben jelentékeny szerepet vigyen valamely nemzet.

Ahhoz, hogy egy nemzet közgazdasági téren legyőzze vetélytársait, hogy ott ne maradjon el, erős társadalom kell. Minél vállalkozóbb, élelmesebb valamely nemzet társadalma, annál inkább lehet kilátása arra, hogy a nemzetközi gazdasági versenyben előkelő helyet biztosítson a saját közgazdasága, ipara, kereskedelme számára.

Az olyan társadalom, a melynek tagjaiban meg van a hajlandóság arra, hogy nekivág a külföldnek, hogy ott mint iparos, kereskedő, technikus, mérnök vesse meg a lábát és hazája közgazdaságának érdekeit szolgálja, alkalmas arra, hogy a közgazdasági téren folyó nemzetközi versenyben érvényesülésre juttassa hazáját. Hogy azonban egy ilyen társadalom keletkezhesek, ahhoz népességfelesleg, erőteljes népesedés szükséges. Az egy- és kétgyermekrendszer társadalma nem alkalmas arra, hogy közgazdasági téren vállalkozó szellemű egyéneket neveljen, a kik nekivágnak a

¹ Baross János: Idézett munkája. 37. 1.

tengerentúli vállalatoknak s ott készítik elő e piacot a nemzeti gazdaság számára.

Az egy- és kétgyermekrendszer társadalma röghöz kötött közgazdasági tekintetben konzervatív elemeket nevel, a kik inkább a meglévő vagyonnak fentartására s annak a régi mederben való kezelésére fordítják törekvéseiket, de a nemzetközi forgalom terén való vállalkozásokra, gyarmatosításra, idegen piacok meghódítására nem alkalmasak. Már pedig ez utóbbi tulajdonságok nélkül a közgazdaságnak mai állapota mellett egy nemzet sem tehet haladást.

A mai közgazdaságban az egyes nemzetek között a gazdasági verseny, az erőmegfeszítés a jellemző, a két- és egygyermekrendszert követő nemzeteknél pedig a gazdasági kényelemre való törekvés. Minél nagyobb erőt kifejtteni a nemzetközi gazdasági viszonyoknál, minél nagyobb külkereskedelmi forgalmat teremteni, minél több piacot szerezni és biztosítani, minél többet termelni azok az irányok, a melyekhez a nemzetgazdaságok érvényesülése és a versenyző nemzetgazdaságokkal szemben megnyilatkozó haladása kötve van. A stagnáló, az egy- és kétgyermekrendszert követő nemzetek társadalma ilyesmire pedig mindig kevésbé és kevésbé képes, hiszen hiányzik nála a gyarmatosításhoz, a külforgalomhoz, a nemzeti érdekeknek a külföld közgazdaságában nemcsak hivatalosan, hanem társadalmilag való képviseléséhez s az erre szolgáló erő kifejtéséhez szükséges népesség, népszaporulat. Hiányzanak itt a szülői földbirtokból, mesterségből kiszoruló és más foglalkozásra, vállalkozásra, a világban való elszéledésre utalt családtagok.

Franciaország legjelesebb közgazdasági írói is ezeknek a körülményeknek tulajdonítják a francia külkereskedelem, nemzetközi forgalom, kereskedelmi tengerészet hanyatlását, mely különösen akkor szembetűn ő, ha a gazdaságilag versenyző országok ebbéli viszonyaival, különösen Németországgal, a gazdasági vállalkozás és erő kifejtés eme klasszikus államával hasonlítjuk azt össze.

De mindaz a baj, kedvezőtlen befolyás, a melyet a két- és egygyermekrendszer gazdasági téren okoz, elenyésző, össze sem hasonlítható csekélység azokhoz a pusztításokhoz képest, a melyeket az nemzeti s faji szempontból vöd maga után. Már annál is inkább áll ez, mert a két- és egygyermekrendszer okozta gazdasági hátrányok nem annyira abszolút hátrányok, mint inkább

ahoz, egoizmusának sugallatát, sajátmagának és hozzátartozóinál túlságosan sokra becsült gazdasági kényelmét tekintve.

Pedig azok a károk, melyeket e gyermekrendszerek a nemzetnek népesedési tekintetben okoznak, olyan nyilvánvalók, olyat könnyen felismerhetők! Eredményük mindenekelőtt a népesség fogyás, stagnálás vagy igen lassú szaporodás.

Franciaország évi átlagos szaporodása a legutóbbi népszámlálás szerint két pro mille, a mi a teljes stagnálás, sőt a fogyás állapotát jelenti, mert ez a csekély szaporodás nem a nemzeti propagáció, hanem a bevándorlás, az idegenek behuzódásának számlájára írható. Hogy az egész ország népessége nem fogy erősen, az csak annak tulajdonítható, hogy egyes départementok nem követik még az egy- és kétgyermekrendszert s ezekben kielégítő szaporodás tapasztalható (D. dep. Alpes Maritimes, Bouehes du-Rhone) s ez teszi az egész országra eső eredményt kevésbé kedvezőtlené. Ezzel szemben egyes vidékek a két- és egygyermekrendszer következtében erős depopulációt és rohamos népességfogyást mutatnak, így az 1901-iki népszámlálás szerint Lot departement népessége 5.7, Gers-é 4.8, Orne-é 3.6, Yonne-é 3.5 százalékkal fogyott¹ az utolsó öt évben. Ott, a hol a kétgyermekrendszer túlnyomóvá lesz, legjobb esetben is stagnálni fog a népesség. Azokon a vidékeken pedig, a hol a kétgyermekrendszer kizárólagossá vált, erős népességfogyásnak kell bekövetkeznie.

Az egygyermekrendszer pedig már szemelláthatólag öli ki a népességet. Azokon a vidékeken, a hol az egygyermekrendszer uralkodott, a később betelepedett lakosság szinte álmólkodvar szokott tanakodni azon, vajjon a föld nyelte-e el az előbbi népességet.

Így tűnt el a Csepel szigetnek rácz lakossága a föld színéről az egygyermekrendszer következtében, úgy, hogy már hírmondója is alig maradt. Nem volt szükség itt beolvasztásukra, hiszen arról tanúságot tennének a megmaradt családnevek, – elpusztította őket az egygyermekrendszer s ma már csak a helységnevek emlékeztetnek rájuk.

¹ H. Wichmann által közölt statisztikai adatok. Lásd különben a francia népesedési viszonyokról, különös tekintettel a nemzeti szempontokra: Bertillon: Cours élémentaire de statistique. Paris. 1895. – Levasseur: La population française. 1889. Bertillon: Démographie (Dictionnaire encyclopedique des sciences medicales.)

Ráczkevét hajdan teljesen rácz népesség lakta. Régi és gazdag templomuk tanúsítja, milyen jólétben levő népesség lehetett az, szerbekből állott a környék népessége is és ma már Ráczkevéen nincsenek szerbek, sőt nincsenek meg a régi szerbeknek esetleg elmagyarosodott utódai sem, – az egygyermekrendszer nyom nélkül eltüntette őket a földről.

Ugyanilyen kilátásaik vannak mindazoknak a népeknek, mindama vidékek lakosságának, melyek e gyermekrendszereket követik. Számos példát lehet ezekre találni elszórtan eddig is. A gyermekrendszerek két változata között csupán az a különbség, hogy az egygyermekrendszer mellett rohamosan pusztul ki a népesség egy pár emberöltő alatt, míg a kétgyermekrendszer mellett lassabban fogy, – de azért depopulációval jár mind a kettő.

Az egygyermekrendszer különben igen sokszor együtt szokott előfordulni a kétgyermekrendszerrel. E gyermekrendszernek egyik igen veszedelmes fajtája az, a melyet egyfiúrendszereknek nevezhetünk. Ez mintegy kombinálása az egy- és kétgyermekrendszernek és tulajdonképen ez az, a mely sok vidéken elvan terjedve. Itt a szülőknek a törekvése egy fiúnak, hogy úgymondjuk trónörökösnek létrehozása. Ha meg van a fiúörökös, akkor megakadályozzák a szülők a többi gyermek világra jövetelét, mert nekik teljesen elég az egy fiúutód, – ennek élnek, erre gazdálkodnak azután. Ha ellenben az első gyermek leány, akkor születik még második is. Hogyha ismét a második gyermek is leány, akkor többnyire szintén megakadályozzák már a további gyermekszülést, mert három gyermeket már soknak tartanak, – s gazdálkodnak a leányok számára. Bár előfordul az is, hogy csak akkor akasztják meg a további szaporodást, ha megvan már a fiúutód. De a meg-rögzött kétgyermekrendszert követő vidékek kettőnél több gyermeket mindenesetre megakadályozni törekednek, akkor is, ha nincsen fiú a kettő között. Vannak azonban olyan vidékek is, a melyek a legszigorúbban vett egygyermekrendszert követik. Itt a szülők csupán egy gyermeknek szülését tűrik meg tekintet nélkül arra, hogy fiú-e vagy leány az. Ez tehát a kétgyermekrendszernél s annál, a mit mi egyfiúrendszernek nevezünk t. i., a hol egy *fiúra* törekszenek a szülők, még sokkal rombolóbb hatású a népesedésben. S ilyen szigorúan keresztülvitt egygyermekrendszeres vidékek fájdalom hazánkban is vannak már és erősen terjednek is. A társadalomnak természetesen nem könnyű dolog

ilyesmiről tudomást szereznie. Csak hallomás útján terjed el annak híre, az ilyesmitk iránt érdeklődök között, – a statisztika nem mutathatja azt ki s a társadalom alig fogja fel annak káros jelentőségét.

De ha ily kérdések iránt csak némileg is érdeklődve tudakozódunk e viszonyok felől a vidéki népesség intelligensebb elemeitől, különösen paptól, körorvostól, vagy a vidéki közigazgatás embereitől, csakhamar nyomára jövünk, hogy ez már úgy máshol, mint Magyarországon belül is nem a theoretikus bajok közé, hanem a mindennapi élet káros nemzeti betegségei közé tartozik. A vagyonos magyar parasztság között, az erdélyi szászoknál, mint már említettük is, számos helyen el vannak terjedve a két, sőt egygyermekrendszerek is.

Az egygyermekrendszernek legszigorúbban való megvalósítására példát találunk hazánk felvidékének néhány tót községében. Nógrád- és Hontmegyének számos ilyen községe van. A legpregnansabb példák erre Lest, Turopolya, Alsóesztergály, Pelsőesztergály, továbbá Csáb, Priboly, Erdőmeg, Paloja s az ezek melletti egyes, a magyartól nyelvhatáron fekvő falvak példái. Ezekben a községekben a legszigorúbb egygyermekrendszer uralkodik.

E községek népessége igen szorgalmas, iparkodó, külső fizikum tekintetében pedig erőteljes tótajkú, de most már élénken magyarosodó, visszamagyarosodó lakosság. Gazdasági tekintetben általános egyéni vagyonosodás vehető náluk észre, természetesen az a nemzetgazdaságilag nem örvendetes vagyonosodás, a mely a népességszaporodás megakasztásával jár, hogy t. i. az egygyermekű családok kezében nem darabolódik el, hanem inkább összeesoportosítódik a vagyon.

E községek egygyermekrendszerének motívumai azt lehet mondani, hogy teljesen gazdaságiak. A lakosság a környék többi községeihez viszonyítva elég jómódú – bár a föld sovány – kiscgazdákból áll s általában véve folytonosan észrevehető, hogy nagyobbodnak a birtokátlagok. A birtokok elforgácsolását e népesség a természetes szaporodás megakasztásával akadályozza meg.

Az apa, esetleg az anya birtokát teljes nagyságában kapja meg az egyetlen gyermek. Házasságot szintén ilyen egyetlen gyermekkel köt s így az új családnak már jelentékenyen nagyobbodott birtoka szokott lenni, melyet még nagyobbítani szándékoznak az előrelátásnak ezt a ferde módját követő szülők az által, hogy

ennek részére már előre egy szintén egyetlen gyermek házastársat szereznek.

Ezzel a gazdasági szükkeblú egoizmussal elérik aztán azt, hogy az egyén vagyonosodik, annak birtoka nagyobbodik, kevesebb gonddal, nagyobb kényelemben él. Nem kell a jövőről oly görcsösen gondoskodnia.

Közgazdaságilag azonban az egyén vagyonosodik ugyan, mert kevesebbre több föld jut, – de csupán *ennek* következtében. Az egész községnek, mint kis társadalmi gazdaságnak vagyoca nem emelkedett. A föld megmunkálási módja, talajjavítása semmivel sem jobb, mint e vidék többi községeié. Tehát ez csak olyan relatív vagyonosodás, annak következtében, hogy egy-egy kézre kerülnek a kisbirtokok. De a gazdálkodó egyedeknél ez a fő szempont. Az egyén előtt gyakorlatban csak az egyéni vagyonnosság az irányadó.

Csodálatos az a csökönös következetesség, a melylyel az egygyermekrendszer e vidék népessége keresztülviszi. Ha az egyetlen gyermek már meg van, a legnagyobb óvatosságot tanúsítják a további fogamzás elkerülése érdekében s ha ez mégis megtörtént, mindea asszony tudja már, hogyan kell magzatát elhajtani. Különben számos erre segédkező is áll rendelkezésre.

Az eljárást pedig feltűnés nélkül, oly ügyesen hajtják végre, hogy semmit sem lehet észrevenni, csak azt, hogy alig van e községben gyermek.

Kedvelt eszköz a magzatelhajtásra a házi szövésnél használt orsó. A terhesség harmadik hónapjában – a mikor tehát ez még nem feltűnő – ezzel, vagy hasonló eszközzel megcsiklandozzák a méhet, megsértik kissé a magzat burkát, s beáll az abortálás, feltűnés nélkül, rá nem bizonyítható módon, úgy hogy senki sem tud róla a családon kívül. A kivitel nagy tökéletességre emelkedett e tekintetben. Ha aztán ennek folytán nagyobb rosszullét áll be, a nem szívesen hívott körorvos előtt az a kifogás, hogy leesett, megcsúszott az illető vagy más véletlen baleset érte őt.

Így aztán e községekben csak egy gyermeke születik egy családnak. Ezt az egyetlen – ellentétben a környék s egyáltalában az ország többi népességénél a gyermekekkel való keveset törődéssel – nagyon szeretik, valósággal imádják, dédelgetik, agyon-
 etetik, itatják. Valóságos majomszeretet már ez. Ha aztán ez az egy gyermek bár későbbben, 15-20 éves korában is megtalál halni,

egy évre rá már ott van a második gyermek, a mi az egygyermek rendszer csökönnyösen szigorú betartásának megdöbbentő bizonyítéka.

Feltűnő különben már külsőleg is, hogy ezekben a községekben nincs gyerek. Más községekben hazánkban az úton szaladozó s játszó gyermekeket látja meg az ember a lakosságból a legelőször, itt ellenben alig látni gyermeket.

A gyermekrendszerek következtében beálló depopulációról a katonai sorozásoknál lehet meggyőződést szerezni. A hadkötelesek lajstroma mutatja meg ezt legjobban. A kétgyermekrendszerű községeknél feltűnően kevés a hadköteles, az egygyermekrendszert követőknél pedig nevétségesen csekély azok száma. Lest községnek például a múlt sorozáson 12, a legutóbbin 9 hadkötelese volt kb, 1000 lakos közül.

Megjegyzendő, hogy az említett vidékeken most bontakozott ki az egygyermekrendszer, s így annak hatásáról a következő emberöltők népszámlálásai tanúskodhatnak majd épen úgy, mint az ország több vidékénél.

Nehezítik és zavarják a megfigyelést, hogy a statisztika csak végeredményeket mutat fel s nem tüntetheti fel külön a régibb s állandó, valamint az újabban beköltözött és változó, a birtokos, napszámos, cselédlakosság népesedését külön-külön, így a gyermekrendszerek népesedésbeli következményeinek megítélésére ott, a hol azok még elszórtan fordulnak elő, a hol erős ki- és bevándorlás, erős belvándorlások stb. vannak, a statisztikai eredmények nem nyújthatnak megfelelő tájékoztatást. Azért ebben a tekintetben a tüneményeknek külön megfigyelésére van szükség.

Helyesen tenné tehát az állam, ha a rendes statisztikán kívül gondosan tanulmányoztatná, megfigyeltetné a gyermekrendszereket s a népesedésnek egyéb, csak ily módon megfigyelhető jelenségeit.

Minél nagyobb valamely országban a fiatal években való halandóság, annál pusztítóbb következményei vannak ott a gyermekrendszereknek. De a népesség-fogyasztó hatás még a legjobb egészségügyi viszonyok mellett is elmaradhatatlan. A megszületett gyermekeknek tudvalevőleg még a legkisebb halandóságu államokban is jelentékeny része nem éri el a házasságképes kort s így a meghagyott két- vagy egygyermek sem bizonyos megmaradása az illető társadalomra nézve.

A másik körülmény, a melynek figyelembevételével még a kétgyermekrendszernek népességfogyasztó jellege kitűnik, az hogy

a népességnek nem valamennyi alkalmas korban levő tagja él házasságban, ennél fogva, hogy népességfogyás ne következzen be, a házasságok átlagos termékenységének okvetlenül nagyobbak teli lennie a két gyermeknél.

A gyermekrendszereket követő vidékek lerontják aztán azt a hatást rá, a melyeket a természetesen szaporodó vidékek lakossága gyakorolna a nemzeti szaporodás intenzivítására. Könnyen kiszámítható az is, hogy bizonyos vidéknek lakossága által következetesen gyakorolt egygyermekrendszer parallizálja, lerontja a nemzeti átlagos szaporodás mérlegében a kétakkora számú, természetesen szaporodó más vidékbeli népességnyuj tóttá eredményt.

Minden nemzet szaporodásának menete, e szaporodási menet intenzivitása, bizonyos százalékot képvisel. Ez a százalék aztán évekre, öt, tíz, ötven, száz évi időszakokra állapítható meg. Minél erősebb ez a százalék, annál erősebben halad előre az illető nemzet a népek szaporodásának versenyében, annál inkább nagyobbodik az a hányad, a melyet ez a nemzet a többi nemzetekkel szemben a néptömeg nagysága tekintetében képvisel. Viszont minél kisebb ez a szaporodási százalék, annál inkább csökken valamely nemzetnek aránylagos nagysága a többi nemzetekkel szemben.

Európa fontosabb nemzeteinek évenkénti átlagos szaporodási százaléka jelenleg a következő:

Németbirodalom 1.56%, Ausztria 0.94%, Magyarország (társországokkal) 1.00%, Németalföld 1.42%, Franciaország 0.06%, Spanyolország 0.42%, Svájc 1.08%, Angolország Walesáéi 1.11%, Skótország 1.40%, Irhon 0.42, Belgium 1.01%, Svédország 1.10%, Norvégia 1.86%, Olaszország 0.74%, Európai Oroszország 1.20. Végül az amerikai Egyesült-Államok szaporodási százaléka 1.97%.

Könnyű ezek után megállapítani azt a sorrendet, a melyet ezek az államok a népesedés versenyében, a szaporodás gyorsasága tekintetében elfoglaltak. Minél előbb van ebben valamely nemzet és e mellett minél nagyobb a népessége, annál inkább növekedik annak nem csupán abszolút népességszáma, hanem népességi nagyság tekintetében a többi országokkal szemben való viszonylagos nagysága, valamint az a hányad is, a melyet az illető állam népessége a föld, vagy valamely földrész összes lakosságában kitesz. Tehát annál inkább előrehaladólag vesz részt az a nemzet az összes fajok és nemzetek népesedési versenyében.

Viszont minél kisebb a valamely népnél tapasztalt szaporodási százalék s e mellett minél kisebb valamely népnek lakosság száma annál kevésbé szaporodik nem csupán az illető országnak lakossága, hanem annál inkább csökken ennek az országnak népessége a többiekéhez viszonyítva és annál jobban fogy az a hányad a melyet az összes nemzetek népességében kitesz. Vagyis annál inkább elmarad az az ország a népesedés versenyében, és ha lakossága izolált nemzeti nyelvet beszélő népesség, annál inkább az eltűnés, a felolvadás felé halad az.

A népességnek abszolút nagysága és a kedvező szaporodási százalék tehát egymást sokszorozva hatnak közre a népesedés versenyében való győzelem tekintetében. A nagy tömegű népeknek tehát kevésbé nagy, kevésbé intenzív szaporodásra mutató százalékra van szükségük abban a tekintetben, hogy a népesedés versenyében el ne maradjanak, viszont a kis népeknek erősebb szaporodási százalékra van szükségük, hogy abban előrehaladjanak. A nagy abszolút népesség és a kis szaporodási százalék ellen-súlyozza egymást, a kis népesség melletti kis szaporodási százalék pedig csak jelentékenyebbé teszi a népesedés versenyében való elmaradást. Végre a nagy naptömeg melletti nagy szaporodási százalék csak hatványozva növeli az illető nagy nemzetnek jelentőségét a többiekkel szemben közgazdasági és politikai téren egyaránt.

Ha a fennebb felsorolt államokat vizsgáljuk, akkor azok a szaporodási százalék nagysága tekintetében a következőképen sorakoznak:

1. Egyesült-Államok. 2. Norvégia. 3. Németország. 4. Németalföld. 5. Oroszország. 6. Skótország. 7. Angolország. 8. Svédország. 9. Svájc. 10. Belgium. 11. Magyarország. 12. Ausztria. 13. Olaszország. 14. Spanyolország. 15. Franciaország. 16. Írország.

Figyelembe véve hazánk abszolút népességének, de különösen ezek között a tulajdonképeni magyar lakoságnak kis tömegét és azt a helyet, melyet e sorozatban elfoglalunk, könnyen beláthatjuk, hogy mennyire nagy tévedésben vannak azok, a kik hazánk népesedési viszonyait rózsaszínben látják!

Az összehasonlító statisztika abszolút adatai beszéljenek itten és hallgasson a fantázia! Pedig az 1900-iki népszámlálás sokkal kedvezőbb adatokat mutat, mint ha a szaporodási százalékot egy évszázadra számítjuk ki. Ha például a tizenkilencedik századra,

vagy annak második felére eső szaporodási százalékot veszszük, akkor hazánk jóval hátrább esik még a fenti sorban.

Láthatjuk továbbá azt is, hogy a fent felsorolt országok között a két- és egygyermekrendszer követő Franciaország az utolsóelőtti helyen áll. Egyedül Irhon marad mögötte. Csakhogy Írország népességfogyását az óriási mérvű kivándorlás okozza, míg Franciaországban a kivándorlás teljesen jelentéktelen, így hát népesedés dolgában a nemzeti propagatív erőt tekintve, Franciaország áll az utolsó helyen.

A születési arány is ott a legkedvezőtlenebb. A születési arány kedvezőtlen volta a legszembeszökőbb bizonyítéka a két- és egygyermekrendszernek s általában a nemzés korlátozása elterjedtségének.

	1891/5.	1896/1900.
Németbirodalomban	36·3	36
Ausztria	37·5	37
Magyarország	41·6	39·2
Bulgária	36·8	—
Szerbia	43·1	—
Olaszország	36·3	34·6
Svájc	28·2	28·6
Franciaország	22·6	22·0
Nagybritannia és Irland	29·6	28·8
Irland	22·9	23·1
Eur. Oroszország	46·5	49·8

E mellett Franciaországban az 1000 emberre eső születési szám következetesen csökken folytonosan, sokkal határozottabban, mint az más államoknál tapasztalható.

A házasságok terméketlensége a két- és egygyermekrendszer követő francziáknál még jobban feltűnő, ha figyelembe vesszük, hogy Franciaországban a házasságban élők száma az összlakossághoz viszonyítva épen nem kedvezőtlen, hanem megfelel az európai átlagnak.

A francia házasságoknak a más államokbeliééhez viszonyított feltűnően nagyobb mérvű terméketlenségét napnál világosabban bizonyítják a következő adatok:

¹ Conrad: Statistik. Jéna 1902.

Esett évente 1000 házasságban élő 15-50 éves nőre eleven gyermekszülés.¹

Németországban	270	Svédország	240
Skótságban	269	Irorság	240
Belgiumban	265	Svájc	236
Olaszországban	261	Magyarország	233
Angolország és Walesben	250	Franciaország	163
Ausztriában	250		

Franciaországban tehát évente 1000 férj és nőre körülbelül százzal kevesebb szülés esik, mint Német- és Angolországban. Ezt az ezerre eső száz évenkénti gyermeket a két- és egygyermek-rendszer, a szülés és fogamzás mesterséges meggátlása rabolja el a francia nemzettől.

A nemzet erőteljes szaporodásának legfontosabb alapja az az alap, mely egyedül biztos, a házasságok termékenysége. (Ebben a tekintetben hazánk is fájdalom igen hátul van az európai sorozatban). A gyermekrendszerek a házasságok termékenységét akadályozzák meg és ezzel a nemzet faji hatalmának legfőbb forrását teszik tönkre.

A nemzeti faj propagatív ereje, szaporodási képessége a házasságok termékenységében nyilatkozik meg. Ez mutatja meg azt, hogy valamely nemzeti faj mennyire van ráteremve arra, hogy a népesedés versenyében sikerrel állja meg a helyét.²

A házasságok termékenységére vonatkozó statisztikai adatokat úgy tekinthetjük, mint a nemzeti faj vegetatív erejének próbáját, fokmérőjét.

Hazánkban, fájdalom, kevésbé termékenyek a házasságok, mint a nyugati államokban. S hogy a sokkal nagyobb halandóság mellett mégis nem kisebb még a szaporodási százalékunk a jelenleginél is, ezt csak annak köszönhetjük, hogy a házasságkötések száma nálunk viszonylag sokkal nagyobb, mint nyugaton. Ez a házasságkötési szám azonban viszonyainknak nyugatiasodása következtében következetesen csökken, és folyton inkább fog csökkenni.

¹ Bodio: Confronti internazionali LV. tábla. – Vargha Gyula: Négy középeurópai állam népesedési mozgalmá az utóbbi évtized alatt. Nemzg. Ért. XVII.

² Összehasonlító adatokra nézve lásd: Vargha Gyula: Ausztria, Német- és Franciaország 1892-iki népesedési mozgalmá. Közg. Szemle. 1894. 4. füzet.

Ha tehát a nagyrészt változó klímánk okozta erős halandóság mellett, s a házassági szám folytonos csökkenésével a házasságok termékenysége nem javul, akkor bizony a népesedés menetének gyorsasága tekintetében még jobban el fogunk maradni az európai, különösen a germán és szláv nemzetek mögött, pedig a tizenkilencedik században elért eredményt tekintve jóval lassabban szaporodtunk a nyugati államoknál.

Angolország és Wales lakossága ezalatt megnégyszereződött, Németországé jóval nagyobb lett mint kétszerakkora, európai Oroszországé megháromszorozódott.

A statisztika, mint ezt Franciaország példájánál látjuk, megdöbbentően csekélynek tünteti fel a házasságok átlagos termékenységét ott, a hol a gyermekrendszerek váltak általánosakká. A francia nemzetnek a népesedés versenyében való elmaradását kárlehetetlen igazsággal tünteti fel a statisztika: 1000 házasságban álló nőre csak 163 élveszülős esik egy esztendő alatt, míg ugyanakkor ezer német nőre 270 szülés. Vagyis ezer német nő évente 107 gyermekkel ad többet hazájának, mint ugyanannyi francia nő. Ilyen körülmények között nem csoda aztán, ha 1871. óta három évtized alatt másfélakkora lett Németország lakossága. Gondoljuk csak el, hogy hova vezet a házasságok termékenységének ez a különbsége csak száz év alatt is. Oda; hogy Franciaország, melynek lakossága aa 1870/71-iki nagy háborúban még körülbelül egyenlő volt Németországéval, egy évszázad multán törpe és elenyészően gyöngé vetélytárs lesz már csak Németországgal szemben, úgy hogy ilyen szaporodási arányok mellett a jövőben Németország lakosságának majd fele, vagy harmada veheti fel Franciaországéval a fizikai harcztot. A nemzetek ereje igazán csak azok népességében rejtőzhetik, mert nemzeti erőt csak a népesség, az emberi tömeg fejthet ki.

A két- és egygyermekrendszerek azt eredményezik tehát, hogy az ezt követő népek matematikai pontossággal maradnak el a népesedés versenyében s törpülnek el az olyan nemzetek mögött, melyeknél gyorsabb a népszaporodás és a természetnek megfelelőbben s akadálytalanabbá érvényesül az. Minél elterjedtebbek e gyermekrendszerek, magától értetődő lég annál kisebb lesz az átlagos házasságok átlagos termékenysége, s minél kisebb ez az átlagos termékenység, annál lassúbb a népesség szaporodása, illetve annál erősebb annak fogyása.

Már egy-egy évtized is megdöbbentő számbeli különbségeket eredményez az egy- és kétgyermekrendszer követő népek és az egészségesen gyarapodó nemzetek között. Ez a számbeli különbség azután hatványozva növekedik, épen úgy, a mint növekedik a különbség a nem kamatozó, vagy igen kis kamattal kamatozó, vagy épen csökkenő tőkék és a nagy kamattal kamatozó tőkék között a kamatos kamatszámítás mellett. Például 10 évtizednek különbsége tehát nem lesz körülbelül az első évtized különbségének tízszerese, hanem ennél sokkal nagyobb. Vagyis a stagnáló vagy lassan szaporodó népek s a gyorsan szaporodók között a különbség népességszám tekintetében a kamatos kamatszámítás szabályai szerint növekedik: a gyorsabban népesedő nemzet egy későbbi ugyanolyan idő alatt nagyobb számbeli különbséggel több népességet fog felmutatni, mint egy korábbi ugyanolyan időszakban. Sokkal jobban és gyorsabban arányban növekedett a különbség Német- és Franciaországok népessége között 1890-től 1900-ig, mint 1870-től 1880-ig, s még nagyobb arányban fog az növekedni 1900-tól 1910-ig. A lassabban és gyorsabban szaporodó nemzetek népességszáma között a különbség tehát úgy növekedik, mint a nagyobb szorzó koefficienssel és a kisebb szorzó koefficienssel bíró mértani haladványok között.

A házasságok termékenysége,¹ a születési szám befolyásolván legfőképen a szaporodási százalékot, e szaporodási százalék megcsökkentésére vagy negatívvá tételére nincs alkalmasabb eszköz a gyermekrendszereknél.

Az a körülmény, hogy Franciaország legtöbb vidékének családjai legfeljebb két, sőt némely vidékeken csak egy gyermeket túrnak meg, okozza azt, hogy országos átlagban is az évi szaporodási százalék majdnem 0. Ellenben az a körülmény, hogy 1000 német nő évente 107-tel több gyermeket szül, mint ugyanannyi francia nő, eredményezi a németek 1-57%-os évi szaporodási százalékát.

Hogy e két nemzet kilátásait a jövőre összehasonlítsuk, akkor legjobb, ha úgy fogjuk azt fel, hogy Franciaország egy 38 millió egyénből álló s nem kamatozó nemzeti tőke, Németország pedig 56 millió egyénből álló és 1.57% mellett kamatos kamattal növekedő nemzeti tőke. Mert a nemzetek élő és virágzó

¹ A termékenység érdekében írta irányregényét Zola: La fécondité-t.

tőkéje az élő nemzeti népesség, a százalékokban kifejezett évi szaporulat pedig az eleven nemzeti tőkének a kamatja. A stagnáló és az egészségesen szaporodó nemzetek tömegbeli nagysága, hatalma, ereje, jelentősége közötti különbségek úgy növekednek, mint növekszik a különbség a között a két tőkepénzes vagyona között, a kik közül az egyik tőkéjét nem kamatoztatja, míg a másik kamatos kamatokra helyezi azt el.¹

A gyermekrendszerek a népesedés mai nemzetközi viszonyai mellett nem egyebek az élő nemzeti tőke elpazarlásánál s azt eredményezik, hogy az ezt követő népek nemzeti erő, nagyság, jelentőség tekintetében tönkremennek a többi gyarapodó nemzetek között.

A népesedésben elmaradó nemzetek az egész emberiség, vagy bizonyos földrész összes népessége által kitett mennyiségben folyton kisebbedő hányadot tesznek ki. És pedig ez a hányad folyton rohamosabban kisebbedik a nagy egészszel szemben. Az illető nemzetnek ereje, jelentősége tehát folyton fokozódó gyorsasággal száll alá és ezzel együtt mindig nagyobbodó mértékben nő annak a valószínűsége, hogy az illető nemzeti faj nem fogja a jövőben érdekeit, hatalmát, közgazdaságát, nyelvét, jelentőségét, faji s nemzeti létezését megvédeni tudni. Ezzel szemben az erősebben szaporodó nemzet az emberiségben mindig nagyobb hányadot képvisel, s a stagnáló nemzeteket mindig többszörösen múlja felül erő, tömeg, jelentőség tekintetében. A modern nagy nemzetek képződése nem más, mint sikeres verseny a szaporodás és beolvasztás terén.

A kétgyermekrendszer, s még inkább az egygyermekrendszer a nemzeti jövőnek legbiztosabb sírásója. Még egy olyan társadalomban, a hol a nemzetek népesedésének állandó és általános jellemző vonása a stagnálás, a gyöngye szaporodás, a kétgyermekrendszer ellen gazdasági szempontból talán nem volna kifogás tehető. De olyan népesedési állapotok mellett, a mikor egyik nemzet rohamosabban növekedik tömegben a másiknál, úgy hogy

¹ A Malthus-féle elmélet kritikáját illetőleg lásd: Bonar: Malthus and Ms works. 1885. Tábori Róbert: A házasságellenes törvény. Magy. Nemzetgazda. I. 97. Földes Béla: Természet és népesség a gazdaságban. Közg. Szemle. XVII. 3. Továbbá Malthus elmélete a British Association előtt című cikket. Nemzetg. Szemle. XII. évf. 10., 12. sz., valamint az egyes közgazdasági kézikönyvek vonatkozó fejezeteit.

ez már egy vegetatív versenynyé válik a jelenségnek általánossága következtében, a nemzeti szaporodásnak mesterséges megakasztása nem egyéb, mint a nemzetnek mesterséges megakadályozása abban a tekintetben, hogy a hatalomért, jelentőségért, tömegbeli nagyságért és közgazdasági jelentőségért a többi nemzetekkel vívott mindennapos küzdelemben győzelemre vergődhessek. A gyermekrendszerek megakadályozzák a nemzetet abban, hogy gyarmatait gazdaságilag kihasználhassa. A nagy nemzeti népesség befogadására, új haza, új nyelvterületek alapítására alkalmas terek kihasználatlanul ugaron maradnak s a gyermekrendszerek praktikáitól gyöngített nemzet tétlenül kénytelen nézni azt, hogy a saját hatalmával, vérével megszerzett gyarmatokba mint telepednek be folyton az idegenek, mint szállj a azt meg az idegenek társadalma, mint vesz az el a nemzeti nyelv s a nemzetgazdaság számára.

Hogy a népesedési verseny mai állapota mellett közgazdasági tekintetben is káros következményekkel jár, vagy fog biztosan járni a jövőben, a nemzeti népesség stagnálása, illetve a szaporodásban való elmaradása, igazolja, illetve igazolni fogja az, hogy az egyes államok közgazdasági érdekeiket, különösen a nemzetközi vonatkozásokban, az anyaország területén kívüli piacokhoz fűződő, a külkereskedelmi érdekeket, tehát azokat, a melyek egy modern ország közgazdaságának a nagyságát, jelentőségét főleg megadják, csak politikai és katonai hatalmukkal, szóval fizikai erejükkel oltalmazhatják meg és kénytelenek voltak és lesznek a történelem bármely korszakában megoltalmazni. Már pedig a népesedésben elmaradó nemzet épen fizikai erő, nemzeti tömeg tekintetében lesz gyöngébb a többiekénél. A gyöngébb nemzetől elragadja az erősebb, az éhesebb a gazdasági előnyöket, ha azokat a másik megoltalmazni nem tudja.

A mai kor a nemzetek gazdasági mohóságának korszaka, s a jövő még inkább az lesz. A modern államok társadalma oly nagy igényű, hogy a megfeszített verseny munkán alapuló nemzeti gazdaság korántsem tudja annyira kielégíteni, hogy az egyes államok a többiek rovására ne igyekezzenek gazdasági előnyöket szerezni.

A míg egy rendezett állam a maga polgáira rezve saját keretein belül meg tudja őriztetni az enyém-tiedet, addig az egyes államok között ma is épen úgy, mint ezer évvel ezelőtt az erősebb joga uralkodik. Ha valamely stagnáló, csenevészdedő

nemzetnek a kezében nagy közgazdasági előnyök, terjedelmes kihasználatlan gyarmatok vannak, akkor ez okvetlenül felkelti az erősen népesedő, de kellő gyarmatokkal nem bíró vetélytársak irigységét és bizony akár igazságos dolog, akár nem, az az erősebb, népesebb állam el fogja azt venni a dekadensstől háborúval és a nyers erőszak bármely formájával, ha az utóbbi nem elég erős azoknak megvédelmezésére.

És mielőtt háborúval, vagy politikailag végleg elvonná a haladó nemzet a dekadensstől annak gyarmatait, már ezt megelőzőleg, apródonként, lépésről-lépésre elfoglalja azt a modern világban a maga számára gazdaságilag. Ebben a gazdasági hódításban a hódító nemzet társadalmából az idegen területekre a nemzetközi forgalomba kilépő egyének, mint gazdasági alanyok a hódítók, a hódítás eszközei pedig a gazdasági élet magánjogi ügyletei, a melyekből a nagyobb előnyöket az előrehaladó nemzet fiai húzzák. Ezek a gazdasági cselekmények, ügyletek az azokat elvégző, megkötő különböző nemzetek fiai közt csak egyenként és jogi szempontból magánjelentőségűek, a maguk összességében azonban a gazdaságilag előrenyomuló nemzetnek közgazdasági hódításai azok, míg a rövidebbet húzó nemzetre nézve társadalmi és gazdasági vereség az és így nagy politikai jelenlőséggel is bír.

A nemzeteket, a nemzetek javait, gazdagságát nem a felsőbb gondviselés vagy egy magasabbrendű halalom védi meg a többi nemzetekkel szemben, hanem a nemzeteknek maguknak kell megvédeniök magukat. Hogy valamely nemzet virágzó gyarmatokkal, virágzó külkereskedelmi piacokkal s egyéb a nemzetközi téren nyilvánuló előnyökkel bírjon, ahhoz fizikai erő is szükséges, hogy alkalomadtán azokat meg is tudja védelmezni. Angliának óriási gyarmatait és kereskedelmét nem a nemzetközi jog szankcionálatlan szabályai, hanem erős flottája védik meg. A Németbirodalom erős hadseregével vetette meg alapjait s ez adja meg erejét, ez biztosítja vezérlő szerepét Közép-Európában. Politikai súlyával szerez érvényesülést, piacokat közgazdaságának úgy a távol keleten, mint egyebütt is. A hatalmas német hadsereg nagysága pedig a nemzeti faj erején, számán, rátermettségén nyugszik.

A kontinentális államok hadseregei, mint már mondtuk, épen úgy fejlődési versenyben vannak egymással szemben, mint az illető államok népességei. A haderő fejlesztésének versenyében akkor, a mikor minden fizikailag alkalmas embert besoroznak,

az a nemzet győz, a melyik több ily alkalmas egyént tud katonának adni, tehát az erősebben népesedő. Ilyen fejlesztési versenyben állott a német és a francia hadsereg. A francziák elmentek már a számbeli fejlesztésben a végső határig, tovább már nem mehetnek, már így is sok satnya embert kénytelenek besorozni, a német népességből ellenben még bőven telik arra, hogy felemeljék az eddigi létszámot, a jelenlegi létszám kiegészítéséhez pedig egészségesebb és fizikailag rátermettebb anyagot válogathatnak ki a bővebb népesség közül, mint a jobban megszorult francziák. A nemzeti haderőnek versenyében tehát épen úgy legyőzte már a gyermekrendszerekkel meggátolt szaporodású francziákat Németország, mint a népszaporodás versenyében és épen úgy túlszárnyalja lépésről-lépésre a gazdasági élet számos terén is.

Az egy- és kétgyermekrendszer az igazi, a sokkal nagyobb Sedanja Franciaországnak, mert ezzel akadályozzák meg annyi francziának a világrajövetelét, a mennyi elég és szükséges volna ahhoz, hogy a francia faj olyan hatalmi és tömegbeli jelentőségre tegyen szert és olyan hányadát tegye ki Európa s a modern nemzetek népességének, mint a milyennel birt még a múlt század elején, a »gloire« korszakában.

Napóleon Franciaországa még a legnépesebb nagyhatalom volt Oroszország után, ma pedig majdnem a legutolsó azok között népességszámra nézve. Egyszóval nagyon elmaradt népesedés terén. A gyermekrendszereknek következetes munkája pedig gondoskodik arról, hogy már a közeli jövőben a másodrendű európai államok közé süllyedjen népesség tekintetében, a mi a címzetes nagyhatalmasság korszakának kezdetét fogja jelenteni.

És e gyermekrendszerekkel szemben tehetetlen az állam. Keresik az orvoslást ellene, deklamálnak, a hazafiasságra utalnak, de azért az a hazafias francia épen úgy megakadályozza a természetes szaporodást, mint azelőtt. Társadalmi úton nem is lehet ezt a bajt orvosolni, mert csupán indirekt eszközökről, pszichikai rábírásról, a jóakaratra, hazafiasságra való hivatkozásról lehet itt szó. Mindezek nem érnek semmit.¹

¹ A míg hivatalosan vagy félhivatalosan izgatnak Franciaországban, hazafias szempontokra hivatkozva, s ligákat alapítanak a termékeny házasságok érdekében, a társadalom addig makacsul ragaszkodik az egygyermekrendszerhez, sőt annyira megy egyesek hazafiatlansága és elvakultsága, hogy egyenesen propagandát csinálnak az egygyermekrendszer érdekében s így kéz alatt való-

Részünkről meg vagyunk győződve, hogy egy magas civilizációval bíró modern államban igenis határok közé lehetne szorítania az államnak a népesedés menetét és meg lehetne akadályoznia a szaporodás mesterséges korlátozását, de természetesen olyan direkt eljárással, a melynek a mai társadalom még gondolatával sem barátkozott meg. Erről majd alább fogunk még bővebben szólni.

Azt lehetne talán hinni, hogy a két- és egygyermekrendszer csak múlt jellegű társadalmi baj s hogy a népesség azzal felhagyva ismét könnyen a természetes szaporodás terére léphet. A tapasztalat azonban nagyon az ellenkezőről tesz tanúságot. Igen gyakran fordul az ma már elő, hogy egyes vidékek lakossága megkezdte akadályozni a természetes szaporodást és ezzel a gyermekrendszerek terére lép, de arra még nem hallottunk példát, hogy valaki ezekkel a gyermekrendszerekkel felhagyó vidékeket csak említett volna is. Ahol egyszer a gyermekrendszerek befészkeltek magukat, az általános tapasztalat szerint annál a népességnél meg is maradnak azok, sőt folyton makacsabb és rendszeresebb alakot vesznek fel. Így például hazánkban is volt rá eset, hogy egyes helyeken egyes vidékek vagy egyes nemzetiségek népessége az egygyermekrendszert honosította meg (pld. a Csepelsziget némely szerb községe) s az egygyermekrendszert nem hagyta abba mindaddig, míg az őket egészen ki nem pusztította. Ezért olyan veszedelmes ezeknek a gyermekrendszereknek a meghonosodása, mert ha egyszer meghonosodtak, különösen a földművelő, a kisbirtokos népességnél, alig irthatok ki többé.

A gazdálkodó, egyoldalúságra, egoizmusra erősen hajló kisgazdának,¹ a ki földje el darabolásától fél, nagyon alkalmas eszköz az ilyen gyermekrendszer s úgy tekinti azt, mint utódai jómódjának

ságos aknamunkát folytatnak a nemzeti érdekek ellen. Egy szemtanútól hallottam, hogy Parisban létekor egy montmartrei zugszínházba tért be, a hol egy eléggé ismert operettet kellett volna előadni, de e helyett hosszú várakozás után, előadás helyett, egy csomó nő jött a színpadra s onnan tartottak társadalmi dolgokról eladásokat meglehetősen vegyes társaság előtt és erősen fejtegették az egygyermekrendszer előnyeit s azt követendőnek mondták az anyák részéről. Felszólította egyszersmind azokat, a kik hozzá akarnak szólni a tárgyhöz, hogy lépjenek a színpadra s mondják el nézeteiket. De valamenynyien az egygyermekrendszert dicsőítették és ajánlották.

¹ Lásd V. Brandt: Erbrecht und ländliche Erbsitten in Frankreich. Le Play: La reforme sociale en France.

alaját, a kiknek a sok gyermek a zsebüket sérti. Ezért makacsul ragaszkodik hozzá, annál is inkább, mert az apára nézve pedig gazdasági kényelmet jelent és megnyugvást szerez, ha nincsen sok gyermeke, a kikről erejének megfeszítésével kellene gondoskodnia. Az egyszer elfogadott nemzéskorlátozási módokhoz ragaszkodik tehát, mert az gazdasági egoizmusának, gondolkodásának egészen megfelel. Hiába hoznak elő aztán neki ellenargumentumokat, hiába hivatkoznak magasabb szempontokra azok, a kik hatni akarnak reá, – a gazdasági szűklátkörű egoizmus mindig erősebb lesz a legjobb rábeszélő tehetségénél is. Mert a nép meg van győződve, hogy gazdaságára s gyermekeire nézve helyesen cselekszik, hogy gyermekeivel jót tesz akkor, a mikor megakadályozza a sok gyermek világrajövetelét. Az örökös szintén örül annak, ha kevés az osztozótársa, ha elgondolja, hogy sok gyermek létében neki már csak napszámosnak kellene lennie, tehát szintén helyesli az egy- vagy kétgyermekrendszert, mert a személyes tapasztalata szerint ő már abból vagyoni előnyt is húzott s tényleges kisebb-nagyobb vagyont, jólétét annak köszönheti. Tehát az utód, ki gyermekrendszerek következtében több örökséghez jutott, mint különben, – az ő szűkebb látkörű egoizmusában már áldja magában ezt a rendszert s a mint annak saját magára való anyagi előnyös-ségéről az osztatlan apai birtoknak örökségként való megkapása győzte őt meg, épen úgy előnyösnek fogja azt tekinteni saját gyermekeit illetőleg is és ragaszkodni fog ahoz. A népesedés mesterséges korlátozásához szokott vidékeken azután – de egyáltalában a kisgazdák körében igen sok, talán a legtöbb helyen - kiirthatatlan meggyőződéssé válik az a felfogás, hogy a sok gyermek nem istenáldás, hanem ellenkezőleg nagy baj, mert minél többen vannak, annál szegényebbek lesznek, annál kevesebb jut egyre-egyre. Ha tehát valaki a két- és egygyermekrendszerek helytelen-ségéről, nemzeti szempontból való káros voltáról beszél ilyen ember előtt, – akkor ez, ha el is hiszi elvben azoknak elítélendő voltát, mégis úgy fogja fel a dolgot, hogyha felhagyna a sok gyermeknek megakadályozását célzó eljárásaival, akkor anyagi, gazdasági önmehtagadást követne el úgy saját maga, mint gyermekeinek rovására.

Lehetséges tehát, hogy a gyermekrendszereket követő lakosság meggyőzhető és felvilágosítható azoknak elítélendő, kárhuzatos és nemzetpusztító voltáról, – de a nép megrögzött gondolkodású,

akkor is úgy fogja fel a dolgot, hogy a szaporodás menetének engedni afféle erkölcsi kötelesség, annak megakasztása ellenben a szülőkre nézve közvetlen anyagi kényelemmel és megnyugvással, az utódokra s örökösökre nézve pedig kézzelfogható és szemmel látható anyagi előnnyel jár. Gazdasági tekintetben pedig az a legerősebb és legközelebbi szempont a gyermekrendszereket követő népességnél, hogy a kevés gyermekkel járó jóléti, anyagi előnyök közvetlenek, szemmel láthatók, a legegyszerűbb ember előtt is nyilvánvalók és minden családnál megnyilatkozóak, – míg annak gazdasági, különösen nemzetgazdasági tekintetben is hátrányos voltának megértéséhez elvontabb gondolkodás, mélyebb belátás szükséges és főleg, hogy a természetes szaporodásnak emez előnyei csak indirekté gyümölcsöznek és nem hoznak azonnal kiszámítható és kézzelfogható hasznot az egyén zsebének.

Egyszóval a szaporodását megakasztó társadalomnak még skrupulizáló része is úgy fogja fel a természetes, az erőteljes szaporodást, mint a népesedésnek ideális állapotát, mely nagygyá teszi a nemzeti fajt, míg a két- és egygyermekrendszert olybá veszi, mely nemzeti szempontból káros lehet ugyan, de a mely az egyének kézzelfogható és könnyen kiszámítható reális anyagi hasznot hoz és valóságos vagyóarésznagyobbodást okoz. A két- és egygyermekrendszerben tehát az azt követő társadalom a létért való küzdelemnek, az egyén gazdasági harcának megkönnyebbitését látja.

A felfogásnak eme materializmusával és szűkkeblűségével szemben, ideális eszmék hangoztatásával, hazafiasságra hivatkozással hatni oda, hogy sok gyermeke legyen a családnak – hiú kísérlet. Találónan jegyezte meg egyik francia statisztikus-sá francia nép szaporodását előmozdító egyesület-re¹ s a hasonló társadalmi törekvésekre vonatkozólag, hogy lehetetlen dolog gyermekeket kieszközölni azoknál, a kik nem akarnak gyermekeket. Hogy mennyivel erősebb az egyéni egoizmusnak, a gazdasági kényelemre törekvésnek a hatása, a nemzet iránti kötelességérzet hatásánál, – élénken mutatja az is, hogy a nemzeti szaporodás apostolai épen úgy követik a gyermekrendszereket, mint a többi francia. Zola a termékenység evangéliumát hirdette a Fécondité-ban, de nem követte a saját családi életében.

¹ Ezt az egyesületet Bertiilon hozta létre.

A gyermekrendszereknek a gazdasági érdekfelfogáson kívül a nő is erős támogatója. A nőre nézve nagyon kecsesítő az, hogyha kilátása van a gyermekszülés fájdalmaitól és a terhesség kellemetlenségeitől menekülhetni, így aztán, ha megtanulta egyszer a fogamzás elhárítására szolgáló módozatokat, készségesen és örömmel fogja azt alkalmazni mindig, – különösen, ha férje gondolkodásával, gazdasági felfogásával és a társadalom nézeteivel is támogatva látja ebbéli eljárását. A gyermekrendszerek technikai kivitelét különben is a nő hajtja végre. A nő akadályozza azt meg a köznépnél technikailag, hogy gyermeke legyen, sokszor még férje akarata ellenére s annak tudtán kívül is. A nő tehát a gyermekrendszereket elfogadott vidékeken fentartója és támogatója többnyire azoknak még akkor is, ha azt már gazdasági szempontok sem indokolják s ha a családfő sem kívánja azt. A gyermekrendszereknek fentartásához tehát gazdasági okokon kívül a nők között megrögzött társadalmi hibák, a magzatelhajtások elterjedt módozatai is erősen hozzájárulnak. Sőt igen sokszor a nők propagálják s honosítják meg a szaporodásmegakasztó eljárásokat s a gyermekrendszereket az egyes családokban, s csak azután nyeri az meg a férfi helyeslését és a saját gazdasági szempontjából való hozzájárulását.

Ilyen körülmények között aztán érthető, hogy a gyermekrendszerek olyan mély gyökeret vernek az azokat elfogadó társadalomban, hogy azoknak kiirtása úgyszólván a lehetetlenségek sorába tartozik. A társadalomnak ennél fogva végtelenül fontos érdeke a fölött örködni, hogy a gyermekrendszerek meg ne honosodjanak, mert ha egyszer már elterjedtek azok, aligha irthatók ki többé. A két- és egygyermekrendszer többnyire csak a népesség azt követő rétegeinek elfogyásával fagy elszéledésével, elszóródásával szűnik meg.

Az állami s társadalmi berendezések mai stádiumában az egyedüli biztos óvóintézkedés e gyermekrendszerekkel szemben azok meghonosodásának megakadályozása, még mielőtt a baj csirát eresztett volna. Rendszerint egyes kuruzsló vénasszonyok, vagy lelkiismeretlen orvosok vetik el annak magvait, a nélkül, hogy tudatában volnának annak, hogy az egyes példákból egy általános ragadós társadalmi kór: az egyes kétgyermekrendszer fog kifejlődni. A magzatelhajtások vetették meg mindent e rendszereknek az alapját. A kényelmesebb és az egészséget kevésbé veszélyeztető eljárási módozatok s a nemzésnek

elterjedt korlátozása már a további fejlődési fokozatok. Az államnak, a társadalomnak, a közigazgatásnak a mai jogi társadalmi s civilizacionális viszonyok között az a fő feladata, hogy felismerje eme rendszereknek előjeleit s azokat teljes buzgalommal fojtsa el. Nemzeti szempontból megfizethetetlen szolgálatot teljesítenek ezzel. Mert ha már az ilyen előzetes fogamzás és szülés-korlátozási elszórt esetekből egy megszokott társadalmi eljárás – melyet gyermekrendszer elnevezéssel szokás jelölni – fejlődött ki, akkor azt azoknak követői elhagyni többé nem fogják akarni, az állam s a társadalom pedig azoknak elhagyására nem tudja, nem bírja őket kényszeríteni.

A nemzetnek tehát *előzetesen* kell féltékenyen őrködni a felett, hogy kebelében ne terjedjenek el olyan társadalmi jelenségek, eljárások, a melyek következménye a gyermekrendszerek meghonosodása és a népesedésben való elmaradás volna. Előzetesen kell tehát nemzeti szempontból aggódóan vizsgálódni, vajjon nem ütik-e fel a fejüket egyes vidékeken olyan tünetek, a melyekből a gyermekrendszerek nyavalyái fejlődhetnek ki később, vajjon nem feltűnően gyakoriak e itt-ott a magzatelhajtások, vajjon nem olyanok-e a birtokviszonyok némely vidéken, melyek előreláthatólag termékeny elősegítői volnának a gyermekrendszereknek? Az erős népesedésre reászorult nemzeteknél ennek az előzetes gondoskodásnak, szemmelirtásnak a megtétele elengedhetlen kötelesség. Úgy kell tekintenünk ezeket a gyermekrendszereket, mint a tudomány mai állása szerint gyógyíthatatlan ragályos betegségeket, a melyeknek ellenszerei nem a gyógyszertárban, hanem az előzetes óvintézkedésekben, a lokalizálásban keresendők.

A törvényhozásnak, közigazgatásnak s arra alkalmas társadalmi faktoroknak érzékkel kell birniok a népesedés kérdései s a nemzeti népesedés érdekei iránt s résen kell lenniök gyors és időszerű cselekvéssel az azt fenyegető bajokkal, veszedelmekkel szemben. Mert addig, a míg egy nemzetnek népesedése természetes fejlődésben van s azt az egyéneken kívül álló tárgyi akadályok (pl. kedvezőtlen közegészségügy) gyöngítik csupán, állami és társadalmi tevékenység ellenőrizheti és elősegítheti azt, hogy a nemzeti népesedésnek természetes és egészséges folyamata meg ne zavartassék. A mikor ellenben a nemzeti népszaporodást az egyének általános társadalmi szokássá vált mesterséges működése akadályozza meg, akkor arra való eszközök hiányában már késő a nemzeti

népesedést megorvosolni, mert mai viszonyaink között nincs az államnak, a társadalomnak s a közigazgatásnak módja arra, melylyel az egyének millióinak ellenőrizhetetlen és rejtett szaporodás korlátozó mesterkedéseit s ezzel a nemzetnek a népesedés versenyében való elmaradását meg tudná akadályozni.

X.

Az igen gyors népszaporodással járó vagy járható közgazdasági hátrányok.

A mikor azt hangoztatjuk, hogy a gyors népszaporodás nagy nemzeti és faji érdek, hogy a gyorsabban szaporodó nemzetek túlszárnyalják tömeg, erő, hatalom, jelentőség tekintetében a stagnáló és lassabban szaporodó népeket, ebből még nem következik az, hogy szemet hunynánk azok előtt a sokféle hátrányok előtt, a melylyel a társadalom zsúfoltsága, a lakosság kelleténél sűrűbb volta és igen erős szaporodása össze van kötve.¹ A népesedés kérdésének ezt a másik oldalát elhallgatni nem lehet. Mi csupán annak a határozott álláspontunknak adunk kifejezést, hogy akkor, a mikor az erős népszaporodás a világ nemzeteinél kevés kivétellel

¹ Lásd e tárgyról különösen: Malthus: Essay on the principle of population. 1798. Stuart Mill: Principles of political economy and taxation, u. a.: Principles of political economy with some of their application to social philosophy. London. 1871. Ricardo: Principles of political economy. A Smith-Ricardo-féle u. n. klasszikus irány képviselői többé-kevésbé kiemelik az erős szaporodás nyomában járó gazdasági s társadalmi hátrányokat. A Cobdenisták, vagy Manchester-iskola munkáit erősen jellemzi ez az irány. (Mill, Macculloch, Sidgwick, Cairnes, Senior, Fawcett, Bagehot, Cobden Bright.) A régibb francia közgazdasági irodalom (Say, Dunoyer, sőt első munkáiban Bastiat is) ezt az irányt követi. Az újabb francia közgazdasági íróc azonban többé-kevésbé nemzeti érdekből, az erős szaporodás előnyeit domborítják ki. A német közgazdasági irodalom legjelesebb képviselői (Röscher, Rau, Sax, Philippovich, Wagner Adolf, Sehr, dler, Schaffte, Schön, Cohn, Menger, Böhm-Bawerk, Inama-Sternegg) nagy súlyt helyeznek a sűrű népesség okozta gazdasági és társadalmi hátrányok feltüntetésére. A hazai irodalomban a közgazdaságtan rendszeres művelői (Kautz, Karvasy, Láng, Földes, Pisztóry, Ráth Zoltán, Mandello, Navratil Ákos) bár a nemzeti érdekre is tekintettel felismerik az erős népszaporodás előnyeit, annak ellentétes hatásával szemben meglehetősen az objektív kritika álláspontján vannak.

általános jelenség, a kivételt tevő nemzet elmarad, túlszárnyaltatik és azonkívül közgazdasági tekintetben sem biztosíthat magának maradandó gazdasági előnyöket, mert az erősebben népesedő s így a nagyobbra nőtt s ennek folytán hatalmasabb nemzetek alkalmadtával elragadják azokat előle.

Addig tehát, a míg ez az erős, gyors népszaporodás általános nemzetközi jelenség, egy-egy nemzetnek izoláltan nem szabad magát ebből az általános irányból kiragadnia, mert ezzel nemzeti, faji jelentőségét, létét, jövőjét veszélyezteti. Ettől eltekintve azonban, egyéni, emberi és társadalmi, valamint közgazdasági szempontból nagyon sok árnyoldala, erősen érezhető és nagy bajokat rejtő hátrányai vannak a népesség túlfömötségének, az igen erős szaporodásnak.

A legtöbb nemzet nincsen abban a kivételesen kedvező helyzetben, hogy a nemzeti érdekek a népesedés terén összeesnek a gazdasági, társadalmi és egyéni érdekekkel. Enyhe és mérsékelt éghajlatú tartálékterületek nem minden állam népességfőlöslegének állanak rendelkezésére. De még ottan is, a hol ez meg van, az anyaországból való kiszorulás, nem valami kellemes, hanem nagyon is fájdalmas és nagy bajokkal járó dolog az egyénre nézve. Nem túlságosan szentimentális patrióta szempontból mondjuk ezt s nem is a honvágyra gondolunk akkor, a mikor a bármily kedvező és bármilyen nemzeti gyarmatot is képező területre való kivándorlásra gondolunk, hanem csupán az emberi kellemetlenségek és bajok gazdasági és társadalmi oldalaira.

Ha valamely nemzetnek népessége igen erősen szaporodik s ennek következtében egy bizonyos hányad megélhetése már erősebb küzdelembe kerül s akadályokba ütközik, akkor, ha alkalmas és kedvezőbb megélhetési viszonyokkal kecsegtető területek kínálkoznak a kivándorlásra, a népesség egy része kezébe fogja venni a vándorbotot és elhagyja az anyaországot. Hogy X-e vagy Y fog kivándorolni, az társadalmi és nemzeti szempontból mellékes körülmény, csak az bizonyos, hogy a kivándorlók a nemzeti népességnek teszik bizonyos hányadát. Kétségtelen azonban az is, hogy a kivándorlók nem azok az elemek, a kiknek a szülőföld a legkedvezőbb megélhetési alkalmakkal kedveskedett s a kiknek anyagi helyzetük a legrózsásabb, hanem ellenkezőleg azok, a kik az élet nyomorúságait, a gazdasági szükségét erősen, talán legerősebben érzik a hazában. A kivándorlók tehát általában

véve s a kivételektől eltekintve, a szűkölködők, a szegények, s kevésbé biztosított existenciájúak csoportjából kerülnek ki, tehát elmondhatjuk, hogy a gazdaságilag és társadalmilag mostoha helyzetűek közül. Még a legjobb, a hazai népesség befogadására legalkalmasabb területekkel rendelkező birodalmakban is a társadalomnak a szűkölködő, a mostoha sorsú elemei veszik kezükbe a vándorbotot. A jómódú elem, az otthon is megfelelően megélni tudó társadalmi rétegek nem vándorolnak ki. A kivándorlás így egyénileg és társadalmilag kiszorulást is jelent és eltekintve egyes igen ritka kivételektől, – a mikor talán kalandvágy vagy szeszély okozza a kivándorlást, – a hazájukat elhagyott elemek az új hazában erős életküzdéssel, keserves munkával kénytelenek kenyerüket megkeresni, sorsukat megjavítani.

Világos dolog, hogy az ilyesmit megpróbáló, átélő egyénre nézve mindez bizonyos fokú szenvedéssel jár. Igen valószínű, hogy a magát a kivándorlásra elszánt ember, már mielőtt a vándorbotot kezébe vette, nélkülözött, elégedetlen volt otthon is, gazdasági szükségét érzett, egyszóval bizonyos anyagi és valószínűleg pszichikai szenvedéseken is ment át, különben nem lett volna elégedetlen az anyaországban elfoglalt helyzetével s nem vándorolt volna ki. Mindez csak az egyénnek szenvedését, elégedetlenségét, hiányérzetét bizonyítja.

A kivándorlás következtében az egyént érő megpróbáltatásoknak, valamint a kivándorlást megelőző nélkülözéseknek, társadalmi és gazdasági szükségnek, megélhetési nehézségeknek alapoka az az ok, a mi a kivándorlásra készíti az egyént. Ez pedig az anyaország társadalmának zsúfoltsága, lakosságának túltömött volta, az abszolút vagy relatív túlnépesedés.

Megtörténik néha, hogy aránylag gyéren lakott vidékeken is van kivándorlás, de bármily gyéren lakottak legyenek ezek a vidékek a gazdasági viszonyokhoz, a megélhetési feltételekhez, az igényekhez mórt kenyérkereseti alkalmakhoz viszonyítva, relatív túlnépesedésnek kell ott lennie, különben nem volna kivándorlás.

Azt senki sem mondhatja, hogy a kivándorlást a népesség gyér volta, sem azt, hogy normális sűrűsége okozza, tehát csakis annak a megélhetési alkalmaknak a lakosság szükségleteihez és számához viszonyított ki nem elégítő volta okozhatja. A kivándorló tehát úgy érzi egyénileg, hogy az anyaországban aránylag túlságosan sok a vetélytárs egy olyan megélhetési alkalom elnyerésére, a

milyen az ő átlagos igényeinek megfelelné. A társadalom reá nézve tehát ott túlságosan zsúfolt, a saját egyéni s az általános gazdasági viszonyokat tekintve. Az egyén tehát a kivándorlás életviszonyainál a népesedés bajait, a társadalom zsúfoltságát szenvedí meg. E zsúfoltság, s túltömöttség reá nézve szenvedéssel, nélkülözéssel, nagyobb életküzelemmel, hiányérzettel, elégedetlenséggel jár. Az egyén így érzi a népesedés zsúfoltságát, s hogy a népesség zsúfoltabb a kelleténél, arról lépten-nyomon győződtek meg az élet tapasztalatai. Ha sokáig kell munka után szaladoznia egy különben a rendesnél nem kevésbé szorgalmas és igyekvő munkásnak, az az ő felesleges, könnyen nélkülözhető voltáról, ennél fogva a biztos megélhetéshez jutás nehézségéről tesz bizonyosságot. Ez ismét vagy azért áll elő, mert igen sok a munkás, vagy azért, mert pang a közzgazdaság és igen kevés a munkaalkalom. Egyéni szempontból egyre megy mind a kettő, mert mind a két esetben felesleges, nehezen foglalkoztatható lesz a munkájukat kínáló egy része, vagyis kelleténél népesebb a társadalom egy-egy osztálya s a népesedésnek ezeket a bajait az egyén érzi meg.

Elatív túlnépesedésről – mint már említettük – beszélhetünk az aránylag igen gyéren lakott vidékeken is. Ha például egy kopár, sziklás területen a legeltetés a népesség főfoglalkozása és nincsen számos munkaalkalmat nyújtó erős ipar, a relatív túlnépesedés már be fog egy olyan átlagos népsűrűség mellett is következni, a milyen népesség egy jótalaju, vagy iparüző vidék népes lakosságához viszonyítva nagyon is gyérnek tűnhetik fel.

Az állattenyésztés, különösen terméketlenebb, kopárabb vidéken, aránylag nagy területen, aránylag csekélyszámu népesség megélhetését biztosíthatja, míg intenzív ipar mellett sokkal kisebb területen sokkal nagyobb népesség élhet meg.¹ De ha bármelyik esetben él viszonylag több ember bizonyos helyen, mint a mennyi az illető hely gazdasági erőforrásaíhoz mérten kívánatosnak, megfelelő számúnak mondható, túltömöttség, relatív túlnépesedés áll elő. Nemzeti szempontból valószínűleg igen örvendetesnek, a fají propagatív erőről kedvező bizonyítékot nyújtónak fog feltűnni ez az állapot, de gazdasági és társadalmi tekintetben az egyének igen nagy része fájdalmasan, kellemetlenül fogja tapasztalni az ennek folytán előálló megélhetési nehézségeket.

¹ Lásd: Georg Hansen: Die drei Bevölkerungsstufen. 1889. Röscher: Die Bevölkerung. (Kézíkönyve.) Fircks: Bevölkerungslehre und Bevölkerungspolitik.

A nagy nemzetek igen gyors szaporodása ezeknek a faji s nemzeti versenyben való előrejutását jelenti kétségtelenül és annak szükségét kelti fel, hogy a földgömbnek minél minél több gazdaságilag fontos területén vesse meg lábát az illető nemzet. E végett az egészséges politikai állapotokkal bíró s erősen szaporodó országokban mindig bizonyos expansiót lehet tapasztalni. A népességben meg van a terjeszkedési vágy. Az ország határain kívül eső gyarmatokba, vagy ilyenek híján külföldre vetődnek ki, foglalkozást, megélhetést, gazdasági boldogulást keresni a társadalom életrevaló, de az otthoni megélhetési viszonyokkal teljesen meg nem elégedett elemei.

Az életrevaló, de erősen szaporodó nemzet a közgazdaság terén minden kiaknázható piacot mohón vesz hatalmába, elkapar mindent a gyöngébb, a kevésbé élelmes, a kevésbé szervezett elől. A gazdaságilag kevésbé szervezethez, kevésbé előrehaladott gazdasági intelligencia, valamint a politikai viszonyoknak kedvezőtlen állapota is okozhatja azt, hogy valamely nemzet, vagy ország népessége megrövidülést szenved a közgazdaságiakban. Ezek az élelmesebb, a haladottabb, a kedvezőbb helyzetű nemzetek által kizsákmányolt országok.

A népszaporodás igen erős lehet a gazdaságilag kizsákmányolt országok népességénél is. Voltaképen az igen gyors népszaporodás és az igen sűrű népesség közgazdasági hátrányai a közgazdaságilag kihasznált országoknál mutatkoznak leginkább. A világ nemzeteinek egy része gazdaságilag ugyanis kihasználja annak másik részét éppen úgy, mint a társadalom egyik rétege annak másik rétegét. Nagyobb értelmiség, fejlettebb civilizáció és közgazdaság, nagyobb politikai hatalom, élelmesebb társadalom, szerencsésebb kereskedelmi, politikai helyzet teszik lehetővé ezt a kihasználást, gazdasági fölülkerekedést.

A kedvezőbb helyzetű, a kihasználó nemzet a maga nagyobb gazdasági jólétét ennek a kedvezőbb helyzetnek és nagy részben a kevésbé szerencsés országok kihasználásának köszönheti.

A népesedés viszonyai is teljesen másként alakulnak azután a kihasznált és a kihasználó nemzetek között. A gazdaságilag uralkodó – a kihasználó – országok fejlettebb, erősebb, szerencsésebb helyzetű közgazdaságukra támaszkodva sokkal sűrűbb népességet tarthatnak el, mint a gazdasági függésbe hozott, a kihasznált országok. Ezek a kedvezőbb helyzetű államok hatal-

mas ipart létesíthetnek, mi által sokszorozott számú lakosságnak megélhetését teszik lehetővé. A kihasznált országok, a függésbe hozott közgazdaságok általában nincsenek abban a helyzetben, hogy életrevaló, erős, sok embernek, nagyszámú lakosságnak egzisztenciáját biztosító nagy ipart hozzanak létre a maguk erejéből, mert a kihasználó ország folyton résen áll a maga már erősen kifejlett iparának konkurrenciájával és ezzel az erős és előrehaladott iparának egyenlőtlen versenyével akadályozza meg, hogy a gazdaságilag függő ország ilyent hozhasson létre. Mi itt az ipart csupán mint a nagyszámú népesség megélhetését lehetővé tevő foglalkozási ágat tekintjük.

A gazdaságilag kihasznált országoknál, kivált ha azoknak népesedése erős szaporodásban van, sokkal gyérebb népességnél jelentkeznek már a túlnépesedtség, a zsúfolódás jelenségei s ennek közgazdasági hátrányai, mint a gazdaságilag előnyösebb helyzetben levő nemzeteknél. Egy olyan népsűrűség mellett, a milyen egy fellendült közgazdasággal bíró ország viszonyaihoz képest még igen gyérnek tekinthető, egy gazdaságilag függésben lévő, más nemzetek által kiaknázott országnál már igen érezhető közgazdasági bajokat vethet felszínre. A gazdasági függésbe hozott országok népessége nem segíthet szabadon az erősen szaporodó népesség gazdasági helyzetén. Kezei meg vannak kötve. Azok a gazdasági, sőt gazdaságpolitikai eszközök, a melyekkel az erősen szaporodó népesség érdekében a közgazdaság ereje hathatósan fokozható, a termelés, a megélhetési alkalmak száma erélyesen növelhető, többnyire el vannak előle zárva. A gazdaságilag kihasználó nemzet sokkal fejlettebb iparának versenye, mint mondottuk, a legerősebb tényező a kihasznált országok gazdasági fellendülésének és a függő állapottól való megszabadulásának megghiúsítására. De közreműködhetnek ebben a nyílt és leplezett erőszak eszközei is. Kevésbé modern országokat katonai hatalommal, fegyveres erővel is képes gazdasági függésbe hozni és abban tartani a kihasználó állam. A diplomácia minden eszköze rendelkezésére áll közgazdaságának érdekében.¹ Modernebb viszonyú kihasznált országoknál kereskedelmi szerződések, államjogi kapcsolatok, politikai irányok, pártok, kormányok felhasználása, politikai, közgazdasági korrupció ter-

¹ Lásd Brandt: *Drei Jahre Ostasiatischer Politik*. 1898. Sering és Wagner Ad.: *Handels und Machtpolitik*. Földes Béla: *Az állami és társadalmi tevékenység viszonya*. M. G. Szemle II.

jesztése, a közvéleménynek a közgazdasági kérdésektől más események által való elterelése, a társadalomnak és politikai állapotoknak a fejlettebb, a kihasználó közgazdaság ezéjaira való következetes kihasználása és az emberi agyvelőnek a közgazdasági és politikai téren alkalmazható számtalan mesterkedése működik közre a gazdaságilag függő helyzet fentartására. A naiv, a gyermekes szemlélő előtt mindez többnyire a szabad verseny és az egyenlő *jogi* lehetőségek mellett történik. A logikusan gondolkodó ember azonban az ilyen gazdaságilag függésbe hozott országok helyzeténél rögtön észreveszi a jogilag többnyire meglévő érvényesülés szabadsága mögött a gazdasági lehetetlenséget.

Ilyen függő helyzetben levő országoknál azután az erőteljes népesedés közgazdaságilag igen sok bajt hoz magával. A nemzeti fajnak meg van az egészséges propagatív ereje, de a társadalomnak nincsen meg a képessége arra, hogy a nemzetgazdaságot a nap szaporodásával lépést tartva fejlessze. A népesség száma emelkedik, de a közgazdaság, mely a népesség eltartására hivatott, nem bír ezzel megfelelőleg emelkedni.

E mellett a népesség igényei szemlátomást növekednek. Ezt az általános ezivilizáció, de meg a gazdasági kihasználás is magával hozza. Az igények emeléséhez a gazdasági kihasználásnak a másik nemzet, a másik nemzetgazdaság részéről folytatott proezesszusa annak következtében járul hozzá, hogy a kihasználó fél a saját gazdasági, főleg ipari termékeit minél nagyobb mértékben igyekszik a fogyasztási piacot alkotó ország népessége között értékesíteni. Reklámmal s a kereskedői ügyesség minden eszközével van azon, hogy termékeinek kelendőségét növelje, hogy saját iparezikkeinek minél nagyobb mennyiségét értékesíthesse, így aztán a lakosság igényei a kereskedelmi forgalom, a reklám folytán mesterségesen is növeltetnek. A termelő mesterségesen kelti fel a fogyasztók szükségletérzetét az általa előállított cikkek iránt. Ilyen körülmények között a gazdasági függésben levő ország lakosságának igényei rohamosan emelkednek, a szükségletnél sokkal nagyobb mértékben beözönlő ipari termékek számos eddig még meg nem levő szükségletet támasztanak. Ezzel a ezivilizációnak egyik oldala is terjed ugyan, – az az oldala t. i. a mely a hiányérzetet kelti fel az ipar és technika vívmányai, újdonságai iránt, s a mely az igényeket rohamos mértékben növeli, – de e mellett a közgazdaságilag kihasznált ország gazdasági állapotai semmivel

sem javulnak, sőt a megváltozott életmód, igények, foglalkozások következtében egész társadalmi osztályok mennek tönkre.

Ha e mellett aztán a népesség erőteljesen szaporodik, a közgazdasági stagnálás kétszeres nehézséggel sújtja az egyént s a társadalmat. Aa igényeknek növekedése, az egy-egy egyénre eső szükségletek átlagos szaporodása még változatlan számú népesség mellett is növelné az egyén, a társadalom hiányérzetét, elégedetlenségét. De mindezt még felfokozza az, hogy a stagnáló vagy kellően nem emelkedő közgazdaság, s az ezzel szemben a társadalom részéről támasztott nagyobb követelmények daczára a népesség erőteljesen szaporodik s azonkívül a foglalkozások modern átalakulása következtében egészségtelenül zsúfolódik össze egyes központokon.

A népesedésnek emez alakulása a közgazdaságot – mely egy gazdaságilag kellően nem önálló országban sohasem fejleszhető megfelelően – mindinkább elégtelenné teszi a vele szemben támasztott követelmények tekintetében, mert mint az imént mondtuk: 1. emelkednek az egy emberre eső átlagos szükségletek; 2. emelkednek az átlagos igények; 3. erősen szaporodik az ország lakossága és 4. a lakosság abszolút számának növekedése mellett, még egészségtelenül is zsúfolódik az össze egyes helyeken; 5. a foglalkozások modern megváltozása következtében a népességnek egyre nagyobb hányada követel eltartást, munkát és munkaalkalmat a társadalomtól és a közgazdaságtól.

Ennek következtében tehát elégedetlenség, szükségérzet, szűkölködés fog a társadalom nagy részének kijutni, mert mindezekkel a most említett tényezőkkel szemben, a melyek a közgazdasági erőforrásoknak, a megélhetési alkalmaknak, a nemzeti jövedelemnek emelkedését oly égető szükséggel követelik, a közgazdaság állapota a régi pangásban marad, a nemzeti jövedelemnek az a része, a mely a nemzeti társadalom szükségleteinek kielégítésére fordítatik, nem, vagy csak távolról sem kielégítő mértékben szaporodik.

Az erősen szaporodó népességre s az egyénre nézve gazdaságilag és társadalmilag ez a legszerencsétlenebb állapot. Az erőteljes népesedés, a mely nemzeti szempontból oly feltétlenül kedvező jelenség, most a ki nem elégitő gazdasági állapotok miatt an egyénre s a társadalomra nézve csak bajokat hoz, csak növeli az életküzdelem nehézségét, a megélhetés bizonytalanságát.

A nagy politikai hatalommal rendelkező és e mellett erős szaporodású államoknak, mint már mondtuk, érdekükben áll a tartalékterületek szerzése.¹ Itt főleg olyan más földrészbeli országok és gyarmatok jönnek figyelembe, melyek éghajlati viszonyaiknál fogva az anyaország nagy népességfölségeinek befogadására alkalmasak. Mert hogy ha rendelkezik ugyan valamely ország gyarmatokkal, de azok és az anyaország éghajlata között nagyon nagyok a különbségek, akkor a kivándorlás inkább más államokba és más államok gyarmataiba fog történni, a mi nagy nemzeti veszteséggel jár, mert az ily kivándorlók többnyire elvesztik nemzetiségüket.

Mint hogy pedig nem minden államnak vannak olyan kiterjedésű enyhe s mérsékelt éghajlatú tartalékterületei, a melyek az anyaország népességének lecsapolására és az anyaország gazdasági erőforrásainak pótlására elegendők volnának, a legtöbb erősen szaporodó lakosságú ország saját népességének zsúfolódását, illetve az ennek következtében a közgazdasággal szemben támasztott nagyobb igényeket nem tudja az anyaországnak saját területén kívüli erőforrásaira áthárítani, mint például Anglia, ennél fogva az erős szaporodás, a gazdasági életküzdelem, az elégedetlenség növekedése alakjában fogja hatását éreztetni a társadalomnak népesebb osztályaiban.

De mert éppen ezekben a gyorsan szaporodó modern államokban kénytelen a lakosság legnagyobb része az ipari foglalkozásokból megélni, a közgazdaság, hogy a nagyszámú népesség kellő megélhetését biztosítsa, szintén mindinkább iparilag kénytelen berendezkedni s a nemzeti ipart minél inkább fejleszteni, így aztán a modern iparos államok között egy folyton erősödő ipari s ennek folytán kereskedelmi verseny áll elő. Az erősen szaporodó lakosságú országokban az iparnak minél erősebb fejlesztése lesz a közgazdaság jelszavává. A nagyiparos államok ipara ilyen irányok mellett azután oly nagy ipari termelést hoz létre, hogy a kellő fogyasztási piacok biztosítása, megszerzése és megtartása válik a gazdasági politika legfőbb gondjává.

Nagyon természetes, hogy ily körülmények között erős verseny támad az iparilag fejletlen államoknak, például Törökországnak

¹ Leroy-Beaulieu: De la colonisation chez les peuples modernes. Zimmermum: Die europäischen Kolonien.

s más keleti országoknak, főként az óriási népességű Kínának fogyasztási piaczként való megnyerése s a másik elől való elhódítása iránt.

A gazdasági érvényesülhetés ezen a téren már mind jobban és jobban a politikai hatalmon alapul s annak a következménye. A politikailag hatalmasabb állam közgazdaságilag is háttérbe szorítja, versenyben legyőzi a kevésbé erőset.

De végre is a hatalmas ipari állam egy másik hasonlóan erős iparos állammal kell, hogy gazdasági összeütközésbe jöjjön és minthogy a folyton növekedő ipari termelésnek, főleg a kivitelre szolgáló ipari termelésnek nem állanak folyton növekedő számú és terjedelmű fogyasztó piacok a rendelkezésére s mert a belföldi fogyasztópiac egyelőre telítve van termelőkkel, – el kell érkeznie annak az időpontnak, a mikor az ipari termelésnek rohamos emelése nem lehetséges többé, illetőleg a mikor a még fokozottabb termelésnek már nem volna megfelelő fogyasztás, fogyasztási piac szerezhető. A termelés magában véve úgyszólván korlátlanul fejleszhető, holott fogyasztópiacs, kereslet csakis korlátolt mértékben áll rendelkezésre. Bizonyos iparágakban tehát beáll az az állapot, hogy az ezáltal termelt cikkek tekintetében a kereslet egyáltalában nem, vagy csak alig fokozható. Ekkor azután nagyot zökken a közgazdaság, mert a lakosság széles rétegeinek megélhetést adó egyes iparágakban a termelés korántsem fokozható abban az arányban, a melyben az ettől a foglalkozási ágtól eltartást s »bból megélhetést igénylő munkászek szaporodnak, s a mely arányban az átlagos életigények s a nruukabérek, vagy munkabér iránti követelések emelkednek.

Ne feledjük el továbbá, hogy e tekintetben a gépek tökéletesedése is egyre több munkást pótol. Ilyen állapotok mellett minél jobban szaporodik a munkásnépesség annál jobban meg is szorul az munka és életfentartási alkalmak dolgában.

Mi áll most már elő? Az, hogy míg egyrészt egyre több munkás válik fölöslegessé, másrészt a termelők a nagyobb munkakereslet folytán egyre kisebb munkabérékért kaphatnának munkást. Ennek következtében a munkabéréknek rohamosan eaniök kellene.

Hogy ez nem történik így, annak oka az, hogy a munkások erőszakkal akadályozzák azt meg, hogy a termelő a munkászek szaporodása következtében előálló nagyobb munkakinálatot a munkabérek csökkentésére használja fel, sőt a hol csak lehet, az ipari

versenytermelésnek ilyen esélyei folytán őket fenyegető gazdasági hátrányokat a mennyire bírják ők hárítják át a termelőre.

A modern munkásküzdelmek súlypontja a gyakorlatban a munkabérek leszállítását elősegítő körülmények hatásának a munkaadókra erőszakkal való áthárításában rejlik. Az erőszaknak ez a modern társadalmi formája a nagy tömegek fizikai erőtudatában,¹ fenyegető magatartásában nyilvánul a legtöbbször. A nagy néptömegek elemi erejével való fenyegetésben egyrészt s az ettől való indokolt félelemben másrészt, – nyilvánul főleg a munkásosztályok visszahárításra képessége.

Csakhogy bármennyire meg tudják is akadályozni a munkások a munkabérek leszállítását és egyes esetekben a feleslegesnek mutatkozó munkások elbocsátását, – még sem eszközölhetik ki a munkaalkalmak szaporodását, vagyis a több munkás felfogadását. Ők tehát csak azt vihetik keresztül a legjobb esetben át, hogy a meglévő munkások ne bocsáttassanak el, de nem érhetik el azt, hogy még több munkás fogadtassák fel, – eltekintve attól, hogy a már alkalmazott munkás a még nem alkalmazottban vetélytársat láthat.

A természetes szaporodás és népszűföldés folytán egyre előálló munkáskezek szaporulata számára csakis 1. új iparvállalatok keletkezésében és 2. a létező iparvállalatok nagyobbodásában nyílik munkaalkalom.

A változatlan kiterjedésű régi vállalatoknál a munkaalkalmak nem szaporodhatnak, hanem a folyton jobb gépek alkalmazásbavételével csakis csökkenhetnek. A nagyobbodó iparvállalatok növekedő munkamennyiségének is egy nagy részét és pedig folyton nagyobbodó részét a gépek végzik el s az újonnan keletkező vállalatok már eleve úgy rendezkednek be, hogy minél több munkát a gép végezzen el.

Kétségtelen tehát, hogy a modern nagyiparos államokban a munkásnépességben előálló szaporulatnak csakis az ipari termelés növelése adhat kenyeret.

Minél kevésbbé fejleszthető tovább az ipari termelés, annál kevésbbé talál megélhetési alkalmakra a népességbeli szaporodásnak megfelelő hányad.

Minthogy pedig a magasfejlettségű ipari állapotok mellett az ipari fogyasztó piacoknak korlátolt száma és a keresletnek

¹ Földes is kiemeli a munkásosztály erőtudásának, mint pszichikai momentumnak nagy jelentőségét. (Társadalmi Gazdaságtan elemei.)

csak korlátozott mértékű növekedése mellett egy kifejlett ipari termelésnek még jobban való fejlesztése és növelése nem folyton gyorsabbodó és nagyobbodó, hanem csakis folyton lassabbodó és fcsibbedő arányban történhetik, és mert ezzel szemben a munkásnépesség folyton nagyobb arányban szaporodik, ennél fogva a munkásnépességnek gyors szaporodása a kellő munkaalkalmak elnyerheítését, tehát a munkásnépesség megélhetési viszonyait csakis kedvezőtlenebbé teheti.

Mihelyt az ipar gyors fellendülési és gyors megnövekedési stádiumából a megállapodott, a normális lassúbb fejlődés stádiumába lép, a gyors népszaporodás eme társadalmi s gazdasági hátrányainak feltétlenül jelentkezniük kell.

Hogy pedig az ipar egy bizonyos fejlődési fokon túl nem fejleszhető tovább tetszés szerint, hanem csupán folytonosan lassúbb tempóban, arra közreműködik még az is, hogy egyrészt mindinkább növekedik a konkurrens iparos-országok versenye is, másrészt pedig a fogyasztó piacot képezett országok közül is egyre több válik termelővé, sőt versenytárrá s egyre több eddigi kiviteli fogyasztó piac látja el saját termelésével a saját szükségleteit.

A közgazdaságnak ilyen állapotában a sűrű népesség erősen próbára teszi a társadalmat és az államot, túlságosan feszíti az állam testét. A társadalom s az állam az expansív gazdasági politikára van utalva ily körülmények között, a mi elé ismét az ellentétes érdekű nemzetek gördítenek akadályokat.

A politika legfőbb kérdéseivő a gazdasági kérdések vál nak s az államok közti politikai vetélkedés gazdasági okokon, kenyérkérdő&ea nyugszik. A viszonyok meghozzák tehát az emberiségnek gazdasági alapokon nyugvó és nemzetek a államok szerint csoportosított embertömegek által vivott létért való küzdelmét, a melyben az egyes államok és nemzetek gazdasági érdekszervezetként jelentkeznek.¹ A társadalomnak nemzetek szerint ellentétei táborokra oszlott, közgazdasági jellegű harcábba való részvétel az egyénre nézve nem annyira s nem csupán a hazafiság kérdése, mint inkább olyan erős kényszerűség, mely alól lehetetlen neki kivonni magát.

Ez alól a nemzeti kenyérért és létért való küzdelem alól az egyén sohasem emanezipálhatja magát, akár nemzeti, akár

¹ Lásd e tárgyról: Földes: Társadalmi gazdaságtan elemei. II. rész.

kozmpolita érzelmű. Az, hogy valaki szocialisztikus nézeteinél fogva gyűlöli mindazt, a mi nemzeti, mit sem változtat a dolgon, ő egyszerűen kényszerülve van, mint atom, hogy közreműködjék a nemzetek szerint meginduló gazdaságpolitikai küzdelemben, habár ezen belül s e mellett akárhányféle társadalmi és osztályküzdelemben is vesz részt.

A fajok és nemzetek eme közgazdasági versenyét az eres szaporodás egyre kíméletlenebbé fogja tenni. Ebben a gazdasági vetélkedésben nincs megalkuvás. Itt nem lehet az a jelszó, hogy megélni és megélni engedni, hanem csupán megélni. Az államok gazdasági politikájának a hivatása ebben a versenyben a nemzetgazdaság erejének, társadalomeltartó képességének növelése, biztosítása. A nemzetgazdaságnak hivatása pedig a népesség megélhetésének biztosítása. Már pedig ez a népesség, különösen pedig annak egyedül a kezük munkájára utalt rétegei, egyre szaporodik s e mellett egy-egy egyénnek a standard of lifeje is folyton emelkedik. A közgazdaság tehát a modern iparos államokban egyre nagyobb és egyre nehezebben kielégíthető követelményekkel kerül szembe.

Malthustól kezdve, ki az erkölcsi önmegtartóztatást vélte a túlságos szaporodás legjobb ellenszerének, napjainkig számos eszközt ajánlottak már a kelleténél sűrűbb népességgel járó bajok ellenszeréül. A legtöbbben ezek közül abban egyeznek meg, hogy az egyén előrelátásától kell a túlnépesedéssel járó hátrányok elhárítását várunk. A nemi tekintetben szocialisztikus irányú Stuart Mill is arra inti a munkásokat, hogy saját érdekükben gátolják meg erős szaporodásukat. Különösen a munkásnőkhöz fordul, s tőlük várja az erős szaporodás megakasztását. Pedig az egyéni előrelátás sehol sem orvosolta még a népesedés bajait. Arra van példa, hogy az egyéni gondoskodás – két- és egygyermekrendszerek alakjában – népességcsökkenést, vagy stagnálást idézett és idéz elő, arra azonban nincsen, hogy ennek folytán egészséges és kívánatos népesedési állapotok jöttek volna létre.

Különben is előrelátást e téren csakis a vagyonos és vagyonosodó osztályoknál lehet várni és feltételezni.

A teljesen vagyontalan elemeknél, különösen a modern munkásviszonyok között, nem lehet ilyen előrelátó gondoskodást feltételezni. Ilyeneknél nem tesz különbséget a gyermekek száma, hiszen ha egy gyermekük van, épen úgy vagyontalan lesz az, mint hogyha sok volna. Az iskolázást ingyen kapják a legszegényebb

gyermekei, neveltetésükkel pedig úgyszólván semmit sem törődnek a szülők. A gazdasági viszonyok jelenlegi állása és fejlődése mellett pedig mindig nagyobb és nagyobb százalékra lesz a társadalomnak a vagyontalan s a munkájából élő és mindig kisebb és kisebb százaléka a vagyonos. De naiv utópia volna is a vagyontalantól követelni azt, hogy megtartózkodó és előrelátó legyen a vagyonosak érdekében, különösen most, az osztálygyűlölet emelkedésének e korszakában.

A kinek semmije nincsen, annak kevés gondot okoz az, hogy nem létező vagyona hány felé darabolódjék majd szét. A ki gyermekeit nem bírja taníttatni, neveltetni, annak nem fog a neveltetés nagy gondokat okozni, egyszerűen nem nevelteti a taníttatja azokat, legfeljebb az államtól fogja követelni, hogy gyermekeit neveltesse.

Malthus, a ki a munkásosztályoktól nagyfokú erkölcsi önmegtartóztatást, t. i. házasságtól való önmegtartóztatást kívánt, a vagyonos osztályok érdekeinek volt szószólója. Ő ridegen megvonta a létező és munkaalkalmakhoz való jogot is és mint Dühring¹ megjegyzi a Malthusról mondott kritikájában, a házasságot luxusintézménynyó tette, melylyel csak annyiban kell élni, a mennyiben az a létező állapotok kényelmét nem érinti, a proletártól pedig, kinek proles-énél, gyermekeinél egyebe nines, azt kívánja, hogy saját magát tizedelje meg.

E kívánalmak visszássága abban rejlik, hogy a Malthus Ricardo-féle iskola attól a munkástól várja a nagyfokú erkölcsi önmegtartóztatást, a vagyonos osztályok érdekében, a kinek legjobb esetben is csak az önfentartás juthat osztályrésül.

Az élet eme kívánalmak teljesedésének éppen a megfordítottját mutatja. A természetes szaporodást mindenütt a vagyonnal bíró – beleértve a kisbirtokos parasztságot is – vagy az intelligensebb osztályok korlátozzák, nem pedig a vagyontalanok.

A kétgyermek- és egygyermekrendszer nem a mezei napszámos és a gyári munkás elemek rendszere, hanem a parasztgazdáké és az intelligens osztályoké. A kisgazda ugyanis ezzel akarja birtokának elaprózását elkerülni.

A mezei népesség gyors szaporodásával nem csupán a birtokok szerfölött való elaprózása van összekötve, hanem a

¹ Kritische Gesch. der Nationalökonomie und Socialismus.

népesség foglalkozásának és társadalmi helyzetének megváltozása is.

Az igen kis birtok, a törpebirtok, – mint a francziák mondják: a zsebkendő nagyságú birtok, – nem bírja már birtokosát és családját fentartani s így az napszámjából kénytelen megélni. A kisbirtokos gyermekéből tehát napszámos lesz.

A közgazdaság modern viszonyai között a mezei napszámost pedig elragadja a városoknak, az ipari gócpontoknak felszívó ereje, ott hagyja tehát faluját és ipari, gyári munkásnak megy. Erre ösztönzi őt a többnyire nagyobb munkabéren kívül, az állandóbb foglalkoztatás lehetősége is, mert a mezei munkaalkalmak inkább időszakokhoz kötöttek.¹

Ezzel aztán nemcsak a foglalkozása változik meg a földmivelől lett ipari munkásnak, hanem a gondolkodása is. A városban több eszmét hall, többet lát. Foglalkozása izgatóbb, idegesítőbb, egészségtelenebb. Igényei megnövekednek, követelőbbé, elégedetlenebbé lesz. Minthogy pedig a vidéki népesség szaporulata az ipari központokba tódul munkát keresni, az utóbbi helyeken mindig nagyobb számú munkát igénylő tömegek zsúfolódnak össze.

A városokba tóduló munkanélküli elemek sorsa pedig nagyon kétséges és viszontagságos. A kezemunkájára utalt egyén nem az őt készen váró munkaalkalomra megy az ipari központba, hanem csak azzal a szándékkal, hogy csak ott fog munkát keresni. A munkáskezeknek mai erős versenye mellett pedig minden munkaalkalommal szemben olyan erős a kínálat, hogy a munkát keresőnek, vagy annak, a ki valamely munkaalkalomból kiszorult) a legtöbb esetben jó ideig kell várakoznia, míg illet talál. Megtörténik az is, hogy e várakozás szerfölött sokáig tart.

Már pedig a munkakeresők legnagyobb része csupán napról-napra élő elem, a kiknek nincsenek tartalékalapjaik s önfentartásuk csak addig bizonyos, míg foglalkozásban vannak, így hát a városokban egy Jerős számú proletariátus halmozódik össze, a mely többnyire a megélhetésnek legnagyobb bizonytalanságával s a legnagyobb nyomorral és viszontagsággal küzd.

Ezek azok az elemek, a melyek az erős szaporodásnak közgazdasági hátrányait közvetlen szenvedések, nyomor és éhség

¹ Röscher: Nationalökonomik des Ackerbaues. Stuttgart 1870. Bensins: Der Einfluss der landwirtschaftlichen Maschinen auf Volks- und Privatwirtschaft. 1897. Marx: Das Kapital. Kautsky: Die Agrarfrage. 1899.

alakjában érzik meg. A társadalom többi része annál inkább van kitéve annak, hogy közvetlenül érezze meg az igen gyors népszaporodással járó gazdasági hátrányokat, minél közelebb áll ezekhez a proletár elemekhez. A társadalom egyéb rétegei csak közvetve érzik e bajokat, de a népességnek mindig van egy bizonyos hányada, a melynél ezek valóságos szenvedések alakjában jelentkeznek.

A proletár elem azután úgy hat a társadalomra, mint a kovász. Valósággal elősegíti annak bomlását.

Mert a munkásproletariátust nem úgy kell elképzelni, mint hogyha valaki hivatásszerűen volna proletár, hanem úgy, hogy ma ez tekinthető proletárnak, holnap amaz. Ma még foglalkozással bíró józan, szorgalmas munkás lehet valaki, míg holnap már kiszorulhat önhibáján kívül foglalkozásából. Elbocsájthatják őt, baleset is érheti stb. Ekkor már proletárrá válik. Mert egy erősen zsúfolódott társadalomban nem elég a munkaalkalom elnyeréséhez egyszerűen kínálni a munkáját, hanem nagy megpróbáltatásba éa erőlködésbe kerül az sokszor, a míg ilyenre találni lehet.

Az egyszer elvesztett munkaalkalom helyére száz pályázó kínálkozik és az, a ki egyszer munkanélkül maradt bármi oknál fogva, számos konkurrenssal kénytelen megküzdeni, míg újra munkát talál.

Ez a munkaközi állapot az igazi proletariátus állapota és ebben az állapotban levők érzik az éhség, nyomor és számtalanféle szenvedések alakjában, hogy a társadalomnak népességfeleslegét, vagy felesleges népességét ők alkotják.

Ez az elem csakis elégedetlen és csakis türelmetlen lehet. A korgó gyomor logikája mindig exaltált. Ebből az elemből kerülnek ki a társadalomfelforgató, a rendzavaró törekvések legfanatikusabb támogatói. Ez az elem kész bármikor a társadalom felforgatására s a forradalomra. Ez az elem az, a melynek nincs Júit vesztenie. És hogy e proletárok gondolkodása az egész ipari munkásosztálynál oly könnyen gyökeret ver, annak oka az eshetőségek hasonlóságában rejlik. A ma még foglalkozásban lévő gyári munkás tudja azt, hogy holnap már ő is ily viszontagságok között, élelem s lakhely nélkül szaladozhat egy újabb munkaalkalom után. Azért a munkásosztály a munkásproletariátus szenvedéseit a saját szenvedéseinek tartja s a munkával ellátott és munkanélküli ipari munkás így egy társadalmi osztály, vagyis jobban Mondva ugyanazon társadalmi osztálynak a tagjai vannak

egyszer a foglalkozás, másszor pedig a foglalkozásnélküliség stádiumában.¹

Az erős szaporodás folytonosan növelvén különösen az alsóbb a vagyontalan néprétegek számát, s e mellett a gazdasági szabadverseny a tőkének kedvezvén, a társadalmi úr egyre nagyobb lesz az egyes osztályok között. A társadalmi osztályok között ama számos átmeneti alakzat, mely azelőtt annyira kiegyenlítő hatással bírt, egyre gyéribb és gyéribb lesz, úgy hogy a társadalom vagyoni ellentétei mindig leplezetlenebbül és mindig ridegebben helyezkednek egymással szembe.

A vagyonos társadalmi osztályokkal szemben a szellemi és kézimunkának vagyontalan munkásai alkotják mindjobban a társadalmi osztályok főtipusait.

Az alsó, a bizonytalan helyzetű s így a leelégedetlenebb társadalmi osztályok számaránya, népessége pedig viszonylag is egyre nagyobb lesz a többiekénél. E mellett érdekellentétei és ellenséges indulatai egyre növekednek amazokkal szemben, közgazdasági okok és a társadalmi elégedetlenség s a szocialisztikus gondolkodás terjedése következtében. S a mily mértékben zsúfolódik össze a társadalom bizonytalan megélhetésű része a központokban s a mennyire növekedik azok abszolút és relatív aránya a többi osztályokkal szemben számbelileg, oly mértékben fokozódik emez osztályok helyzetének bizonytalansága, igényeiknek kielégítése asége és érzelmeiknek ellenséges volta is a társadalom többi részével szemben.

Nagyon jól tudja azonban a munkásosztály azt, hogy milyen elemi erő lakik a nagy tömegben. Keménységüknek főforrása a tömegezőben való bizalom. Törekvéseik abban összpontosulnak, hogy a vagyontalanok tömegét minél egységesebbé és e végett is minél elégedetlenebbé tegyék a vagyonosakéval szemben. Az államban s a társadalomban ők csupán a vagyonosok társadalmát látják, azért nem lelkesednek annak intézményei iránt. Azt tartják, hogy az egy fukar ellenségnél nem egyéb s azzal szemben csak egy törekvés a helyes és csak az az egyedüli mód a saját sorsuk javítására, ha minél többet vesznek el és csikarnak ki a vagyonosaktól.

¹ Lásd e tárgyról a már említett műveken kívül: Brassey: Lectures on the labour question. Nicholson: The effects of machinery on wages. Cambridge-1892. Polacsek Hugó: A magyarországi bérharczok okai. Iparügyek. 1895.169.1.

A dolog mélyére tekintve voltaképen az erős szaporodás kényszeríti arra az alsó osztályokat, hogy egyre minél többet erőszakoljanak ki a gazdaságilag szerencsésebb helyzetiektől a maguk számára, mert erős népszaporodás és a gazdaságilag erősebbnek kedvező korlátlan verseny mellett egyre kisebb a vagyontalanok és a kevésbé biztosított megélhetésűek osztályának tagjai számára annak a lehetősége és valószínűsége, hogy saját munkásságuk és törekvésük folytán lényegesen megjavíthassák a sorsukat.

Így tehát szerfelett megnő a napról-napra élők száma, a mi a társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló törekvések elterjedésére nagyon kedvező. Ezeknél a napról-napra élő embereknél azután kivesznek azok az erkölcsi tulajdonságok, a melyek közgazdasági és társadalmi szempontból olyannyira fontosak a társadalom egészséges volta és békéje érdekében. A bizonytalan megélhetés a gyűlöletnek és irigységnek egy fokát terjeszti el a kedvezőbb helyzetű társadalmi rétegek iránt s így a társadalom alsó rétegeiben egy szélesen elterjedt rosszindulat és gyűlölet honosodik meg a vagyonos osztályokkal szemben, a mi már magában véve, ha nem is közgazdasági vagy társadalmi betegség, de mindenesetre nagyon megnehezíti az ilyen természetű bajok gyógyítására irányuló törekvéseket s csak elmérgesítőleg hat.

A legdemoralizálóbb hatású a szociális életviszonyok között az a tudat, hogy egy szorgalmas és iparkodó munkásság sem mindig alkalmas a biztos existenzia megteremtésére. Ez öli ki azután a nagy tömegekben a munkaszeretetet s a munkát a modern ipari munkás csak az étellel járó keserűségnek és szükséges rossznak tekinti, nem pedig hivatásnak. De mert rákényszerülve van, tehát irigyli azokat a szerencsés helyzetűeket, a kik nincsenek arra a keserves munkára ráutalva s azt kívánja, hogy csak a munka adja meg a megélhetéshez való jogot mindenkinek.

Az ipari munkásosztálynak éppen úgy, mint a mezei napszámosnak a durva fizikai munka mégis az egyedüli megélhetés biztosító forrása vagy hiányában. Az elégedetlenségnek legnagyobb fokú felkeltésére alkalmas tehát az a körülmény, hogy még ilyen nehéz munkának is gyakran hosszú ideig, bizonytalanságban kell utána járni. Az erős szaporodású társadalomban, főleg annak összecsúfolt városi góczpontjaiban a sok mindenféle nék látása, a társadalmi és vagyoni ellentéteknek megismerése, a sok elégedetlen és

bujtogató beszéd nagyon alkalmas arra, hogy izgatott gondolatokat keltsen fel a proletariátusban s hogy az nélkülözéseinek behatása alatt munkát s ennek fejében eltartást várjon a társadalomtól.

Jellemző az emberiségnél, hogy a különböző társadalmi helyzetűek csak nagyon kevésbé ismerik egymás viszonyait. Azaz, hogy a szegény sokkal jobban ismeri a gazdagnak helyzetét, mint megfordítva. A munkásosztály helyzetét is egyedül ők maguk ismerik jól, ők maguk ismerik jól csupán a saját nélkülözéseiket. A társadalom vagyonos rétegei nem érdeklődnek ilyesmi iránt s a mindenfelé elterjedt jótékonyági mozgalmak sokkal inkább jószívűségen vagy néha divaton alapulnak, mint a jótékonyásra reászorultak helyzetének alapos ismeretén.

A munkásosztályok helyzetét is csak nagyon felületes szemmel bírálja a társadalom s hogy ma már mégis haladás mutatkozik ezen a téren, annak oka az, hogy a munkástömegek maguk voltak azok, a kik fenyegető magatartásukkal a közfigyelmet kényszerítették arra, hogy az feléjük forduljon. Nagy számuk és erejük kényszerítette a munkaadókat, a tőkéseket, hogy megszívleljék követeléseiket. De nem zárkozhatott el ettől az állam, a társadalom sem. S ma már az erősen zsúfolódó népességnek bizonytalan megélhetésű hányada egyre inkább az államtól s a társadalomtól várja, hogy az segítséget nyújtson nekik munkaalkalmaiknak s megélhetésüknek biztosításában. S a proletariátus kényszeríti is erre az államot s a társadalommal szemben tanúsított követelő fellépésének egyedüli indoka az, hogy a jogrend kedvéért egyszerűen nem hajlandók éhen halni.

A munkásosztálynak gazdasági helyzete pedig még egy közgazdaságilag igen káros körülményt teremt meg: a takarékoság kivésését. A munkásosztálynak mai életfelfogása, a mely szerint az önmegtagadás csak még jobban lenyomja a munkás helyzetét, mert a társadalom vagyonos osztályaival szemben csakis erőszakkal s követelések támasztásával lehet boldogulni s hogy az igények megszorítása csak a standard of life-ot nyomja le, – a munkabér pedig úgyis csak a legszükségesebb igények s a nevezetesebb szükségletek kielégítésére nyújt fedezetet, – természetesen a lehető legnagyobb ellentétben áll a takarékosági hajlamokkal. A takarékoságot a bizonytalan megélhetésű munkásnép már csak azért sem tartja helyzetét megjavító eszköznek, mert azt tartja, hogy azzal csak annyira minimális eredményeket érhet el, hogy sorsának bizonytalanságát ezzel el nem háríthatja. Az átlagos munkabér – habár

az néha elég jelentékenynek is mondható – többnyire kevésnek mutatkozik a folyton növekedő igényekkel szemben.¹

A modern munkásfelfogás az államtól s a társadalomtól követeli azt, a mit azelőtt a takarékossgal magánúton igyekeztek elérni. Önmegtagadással, takarékoskodással még örömtelenebbnek látja helyzetét a munkás és azért a jövő biztosítását a társadalomtól követeli.

E követeléseknek, illetve az azokat szankezionáló politikai s közgazdasági irányoknak ma már jelentékeny eredményei vannak. Az állam s a társadalom által a munkás sorsának biztosítására létesített számos intézmény s így többek közt a kötelező s államilag pártfogolt munkásbiztosítás mind eme törekvéseknek a gyümölcse. A munkásbiztosításnak és a szociális segélyezésnek sokféle módja hovatovább közteherként nehezedik a társadalomra. Ezen a megkezdett úton pedig nincs visszalépés, mert a vagyontalan osztályok elemi erővel sürgetik az azon való továbbhaladást. A munkásbiztosítás és ehhez hasonló egyéb intézmények terhei pedig voltaképpen az erős népszaporodás által a társadalomra rótt terhek, mert a tulsúfolódás, a munkásoknak a munkaalkalmakhoz viszonyított nagy száma teszi azok helyzetét bizonytalanná s utalja őket a társadalom s az állam által való támogatásra. Az ilyfajta szociális intézményekre fizetett közterhek tulajdonképpen a társadalmi zsúfolódás és egyes osztályoknak viszonylagos túlnépesedtsége folytán nehezdednek az egyénre, tehát az erős szaporodásnak gazdasági következményei.

¹ A munkabér speciális irodalma. Különösen: Smith, Ricardo főművein, Marx, Lassalle iratain kívül: Fawcett. *Labour and wages*. 1884. Engel: *Der Preis der Arbeit*. 1873. Beauregard: *Essai sur la theorie du salaire*. 1887. Bertrand: *Essai sur le salaire*. 1884. Brassey: *On works and wages*. 1873. Chevalier. *Les salaires au XIX. siècle*. 1897. Brentauo: *Über das Verhältniss von Arbeitslohn und Arbeitszeit zur Arbeitsleistung*. Lipcse. 1893. Gunton *Evolution on the wages system*. Boston. 1890. Marshall: *Theory and faets about wages*. (*Annuel of the Cooperative Wholesale Society*. 1885.) Menger: *Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag*. (Stuttgart. 1886.) Walker: *The wages question*. 1891. Schönberg: *Arbeitslohn*. *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. I. Földes Béla: *A munkásviszony egy modern gyárban*. 1895. Mandello Gyula: *Bírálatok*. Somogyi Manó: *A munkásosztalék Közg. Szemle*. 1894. 5. 7. György Endre: *Adatok a munkabér alakulásának kérdéséhez*. *Nemzetg. Szemle*. 1874. u. a.: *A tantiémerendszer a munkásoknál*. *Magyar Ipar*. III. évf. 79. 1. Lásd Heller Farkas Henrik cikkét: *Munkabér*. *Közg. Lexikon*. II. kötet.

A munkáskezek erős szaporodása s a bizonytalan megélhetésük hányadának növekedése az igények emelkedésével s a követelések fokozásával kapcsolatban egyre nagyobb terhet rónak aztán a társadalom vagyonnal bíró osztályaira s ezzel a társadalomra, mert a munkásosztályok nem a Malthus-féle erkölcsi önmegtartóztatást, hanem a kényszerítés, a kicsikarás politikáját követik s követeléseikkel szemben egyre kényszerűbb és egyre nehezebb helyzetbe kerül a közgazdaság. A közgazdaság helyzetének nehézségét növeli még az a körülmény is, hogy a munkásoknak egyszer már megadott állami és szociális segélyek s kedvezmények többé már vissza nem vonhatók a nélkül, hogy ez nagy megrázkódtatást, sőt forradalmat ne vonna maga után. Az egyszer már behozott állami munkásbiztosítást nem lehet például a közgazdasági viszonyok rosszabbrafordultával megszüntetni. Az alsó osztályok tüstént a társadalmi forradalom terére lépnének.

A népszaporodás, illetve népszűföldés okozta s a társadalomra és államra rótt terhek nem csökkenthetők tehát, hanem azok a dolgok természeténél fogva egyre súlyosabbakká válnak. Már most a mai nemzetközi gazdasági verseny állapotában, a mikor az egyik állam minden erejével igyekszik legyőzni s ártalmatlanná tenni a másik ipari termelésének versenyét, igen valószínű, sőt bizonyos az, hogy ebben a gazdasági versenyben egyik vagy másik állam ipari termelésének, kereskedelmének vereséget kell szenvednie. Ekkor pedig nagyon valószínű, hogy annak a veszélye áll elő, hogy az illető állam közgazdasága nem bír megfelelni többé a társadalom alsó osztályaival szemben, azok segítésére elvállalt kötelezettségeinek s még kevésbé az azok által követelt még nagyobb támogatásnak. Az erős megszorodás, illetve népszűfoltóság ebben az esetben nehéz és alig gyógyítható társadalmi s gazdasági válságokban mutathatja ki hátrányait.

De a felszűföldés és relatív túlnépesedés tünetei nem csupán a társadalom legalsó néposztályainál mutatkoznak, hanem, az értelmiségnél is.

Jellemző a modern gazdasági viszonyok között a középosztály válsága. Jobban mondhatnók még, hogy a középvagyonú osztály válsága. A vagyonos középosztály mindinkább eltűnik és vagyon tekintetében a kis exisztenciák és a nagy vagyon mind élesebb és élesebb ellentétben állanak egymással szemben. De ezzel nem mondjuk azt, hogy az intelligencia száma csökken. Épen nem.

Az intelligens, a tanult elemek szaporodnak. Hanem a régi vagyonnal bíró intelligencia, vagyis a régi középosztály zöme helyébe egy vagyontalan és sokszor már proletár jellegű intelligencia lép. Míg tehát az azelőtti középosztály a saját vagyonából élő s közép-szerű gazdasági helyzetben levőket foglalta össze, – addig az új középosztálynak nagyobb része vagyontalan elemekből és csupán a keresetükre utáltakból áll, a kiknek társadalmi helyzetét értelmiségük adja meg. A gazdasági verseny ugyanis az erősnek, az élelmesnek kedvez. A középvagyonúak egy kisebb része meggazdagodik s a nagyobb vagyonnal bírók társadalmi rétegébe emelkedik föl, a túlnyomó többség azonban elpusztul, vagyontalanná válik. Ez az elpusztult része a középosztálynak azután vagy tanult elem, vagy már az sem. A tanulatlan és vagyontalanná vált középosztálybeliek egy lefelé menő osztálymozgalomban egyszerűen az alsóbb társadalmi osztályok közé esnek le s annak többnyire az elégedetlenebb eleméhez tartoznak. A tanult, de vagyontalan középosztály pedig mohón rohanja meg a hivatalokat, s ez az az osztály, a mely leginkább az állam által való eltartásra van utalva. Az ilyen helyzetűek között ugyancsak szédületesen erős és kegyetlen verseny folyik a megélhetési alkalmak, a köz- és magánhivatalok, az intelligens foglalkozások után. Természetesen túlnépesedés, nagyfokú zsúfolódás áll be a társadalomnak ebben a rétegében is. A verseny itt is nagyon erős és itt is több az intelligens munkakinálat a keresletnél, a munkaalkalmaknál. Egy bizonyos hányad itt is kizorul a munkaalkalmakból: ez a hányad az intelligens proletariátus, mely nem kevésbé elégedetlen a munkásproletariátusnál, csakhogy nagyobb műveltségénél fogva kevésbé erőszakos természetű s jobban leplezi nélkülözéseit, – de e mellett sokkal szervilisebb, megalázkodóbb a njunkásproletariátusnál. De az intelligens foglalkozásokra törekvők között nem csak a vagyontalanná váló középosztály tagjainak erős megszorodása miatt áll elő zsúfolódás, hanem a miatt is, hogy viszont egy felfelé menő osztály mozgalom útján az alsó néposztályokból igen sokan jutnak magasabb kiképzéshez. A kitanulás, az intelligens osztályba felemelkedés az azzal egybekötött társadalmi előnyöknél, vagy ezek külszínénél fogva mindig nagy vonzó erővel bírtak a nem értelmiséghez tartozók előtt, – még akkor is, ha a régi foglalkozás odahagyása gazdasági hátránnyal jár is. Ez már társadalmi hiúság, de hozzájárul az intelligens foglalkozások vonzó

erejéhez a tulajdonképeni fizikai munkától való mentesség s a rendszerint nagyobb kényelem. A sokszor igen erős idegmunka nem képezi a társadalom széles rétegeinek pontos megfigyelése tárgyát. Azért az intelligens foglalkozás csalogató erőt gyakorol az alsóbb osztályokra és sok szülőnek egyetlen ambíciója az, hogy gyermeke nálánál tanultabb ember legyen, annyira, hogy ezt sokszor a vagyonságnak is elébe helyezi. A népességnek a városokba való torlódása nagyon megkönnyíti a tanultsághoz való hozzájutást, de egyszersmind fő oka az értelmi foglalkozások túlnépesedésének s egyszersmind annak, hogy a vidéki intelligens kisebb vagyonú vagy vagyontalan középosztály nem bírván fiait kineveltetni, az alsóbb társadalmi osztályok közé süllyed.

Hogyha az erős népesedés már az állam határain belül is feszültséget és gazdasági versenyt okoz az egyes társadalmi osztályok között és azokon belül, – annál inkább be kell állnia a gazdasági versenynek az egyes nemzetek közgazdaságai között, illetve az egyes nemzetek mint gazdasági érdekcsoportok között. Az erős népesedés fokozza a nemzetgazdaság expanzivitását, jobban ráutalja arra, hogy az országon kívül álló gazdasági forrásokat, gazdaság hatásokat előlédző tényezőket vegyen igénybe erősen sokasodó lakossága érdekében.

Napjainkban az egyes államok között folyó gazdasági verseny kétségbevonhatatlan dolog s ez a gazdasági verseny annál élesebbé kell hogy váljék, minél zsúfoltabb az ellentétes gazdasági érdekű nemzetek társadalma s ennek következtében minél inkább arra utalják rá az illető nemzetet a saját viszonyai, hogy gazdasági érdekeit az ország határán kívül is igyekezék érvényesíteni.

A mai kor nemzeti ellentéteit legnagyobb részben már a gazdasági érdekek összeütközései szülik és élesítik ki. A politikailag és gazdaságilag elsőrendű államok ma már nem az anyaországok kialakult határainak kérdéseiben, hanem a külső világrészekbeli gyarmataik s gazdasági érdekerületeik felett vitáznak.

Az európai népek gazdasági expanzív politikája nemcsak a fehér nemzetek közti érdekellentéteket alakította át, hanem a nagy emberfajok közti faji küzdelmet is megteremtette.

Ez az emberfajok közti küzdelem a nagy, mondhatjuk a legnagyobb közgazdasági érdekből kifolyó politika szüleménye. Legnagyobb jelentőségűvé a fehér es a minden tekintetben magasfokú

képességekkel ellátott sárga fajok politikai és közgazdasági küzdelme s versenye kezd válni és vált azzá már is.

A nagy külkereskedelmi politikát folytató európai nemzetek, a mikor rohamosan emelkedő iparuk számára már előre megfelelő kiviteli piacokat kezdetek fürkészni, – csakhamar a legszélső Kelet országaira gondoltak. Kínának és Japánnak százmilliói egy ősrégi civilizáció és kultúra szárnyain annak európai szempontból is magas fokára emelkedtek. E sárga országok lakossága a fogyasztás szempontjából oly jelentékeny szükségletekkel bír, hogy ennek folytán az európai ipar némely ágának közöttük rendkívüli fontosságú kiviteli piacza kínálkozott és kínálkozik.*

E jelentékeny szükségletekkel bíró százmilliónyi tömegek nagy kecsgető erővel bírtak már a múlt század közepe óta Európa szövőfónó-, fém-, fegyver-, fa-, vegyi iparára, különösen azokra az iparágakra, a melyek a legnagyobb tömegek elsőrendű szükségletei számára termelnek. E század közepén egy-két kínai s japáni kikötő nyílt meg az európai kereskedelem számára. Jypán azóta mohón szívta magába Európa s Amerika civilizációját, úgy, hogy hamarosan modern nagyhatalommá lett.

Kína nagyobb kontinentális területénél fogva lassabban civilizálódik európai értelemben, de a legutóbbi időtől kezdve Európa és Japán valósággal reákenyszeríti a saját ezivilizációját.

Kezdetben azt hitték a maguknak s kereskedelmüknek erőszakkal utat törő európai nagyhatalmak, hogy e két sárga birodalom hihasználása olyanféleképen fog menni, mint Indiáé, hogy az erősen szaporodó európai munkáskéz számára a sárgák országai lesznek a legjobb s legbiztosabb ipartermékéríékesítő piacok.

De most, a hogy Kínát és Japánt megmozgatta a támadó Európa, a sárga faj szintén a rendelkezésére álló fegyverekhez nyúl úgy hadi, mint gazdasági téren.

Kína meg fog telni európai telepekkel, össze lesz boronálva vasutakkal, gyárakkal népesül be, pedig épen ezek az eszközök arra, hogy a sárgáknak a kezébe adja Európa a saját fegyvereit és szerszámait. S ha a kínai a mennyei birodalom mai tespedt korszakában nem olyan rátermett a katonai háborúra, mint a japáni nép, a közgazdaság terén nem kevésbbé állja meg a helyét

¹ Lásd Borgh: Handel und Handelspolitik. Brandt: Drei Jahre Ostasiatischer Politik. U. a.: Die Zukunft Ostasiens. 1898.

A kínai egyenesen rá van teremve a gazdálkodásra és a legnagyobb fokú takarékoságra.

Ne feledjük, hogy Japán és Kína épen olyan zsúfolt népességű birodalmak, mint Európának legsűrűbben lakott iparos országai. Túlnépesedett mind a kettő s eddig csupán népének igénytelensége s a korszakos éhségeknek, gazdasági szenvedéseknek és csapásoknak buddhista nyugalommal való eltűrése segített valahogy állapotain. Az európai civilizáció elterjedésének első eredménye az igények növekedése, s a nélkülözések tűrésében nyilvánuló eddigi felfogásnak gyökeres megváltozása lesz. Akkor kezdődik el a kínai társadalom expanzív törekvéseinek a korszaka. Japánnál ez már meg is kezdődött.¹ A japáni birodalom vakmerő háborúba fogott bele gazdasági és faji érdekeiért.

Az antagonizmus előreláthatólag örök lesz a fehér és sárga között a Keleten, mert a fehér a kiaknázó, a sárga pedig a kiaknázott eddig. A politikai konfliktusokból eredő viszályok a mint keletkeztek, épen úgy ei is simulhatnak, azokat az ellentéteket azonban, a melyek a társadalom legfontosabb gazdasági érdekeinek összeütközéséből, keuyérkédből támadnak, nem lehet kiegyenlíteni a politika és diplomácia eszközeivel. Itt gazdasági és faji versenynek kell beállania, mely nem csak a csatatéren, hanem a mindennapi életnek millióféle viszonyaiban, alkalmában vivatik meg. Fokozza e nehézségeket a sárgák társadalmának relatív túlnépesedése. Ennek következtében a kínai és japáni kész a föld bármely országába elmenni, hogy ott keresse meg kenyerét, de a fehérek társadalma erőszakkal veri ki a gazdaságilag oly veszedelmes konkurrenst, az igénytelenségben s a munkabér olcsósága tekintetében versenyen kívül álló sárga munkást.

A fehér ember tehát erőszakkal dobja ki a sárgát azokról a területekről, a hol ő az úr. A sárgák társadalma ekként kétségbeesett helyzetbe kerül, mert minden rátermettsége daczára is meg van akadályozva abban, hogy a túlnépesedés és zsúfoltság bajait erélyesen enyhíthesse. A rengeteg munkáskéz a sárgáknál nincs abban a szerencsés helyzetben, hogy távolról is kielégítő munkaalkalmat találjon, az európaiak s amerikaiak pedig lehetőleg kiszorítják erővel őket.

Ekként a kínai keservesen megérzi országa túlnépesedtségének bajait gazdasági és fizikai nélkülözések és szenvedések

¹ Lásd: Brandt: Die Zukunft Ostasiens.

alakjában. Nyomorogni, emberenfelüli igénytelenséggel élni kénytelen, ha otthon marad, s a legdurvább bántalmakat és veszedelmeket elszenvedni, ha a fehérek földjeire sikerült befurakodnia. Hogy aránylag békén tudja eltűrni mindezt, oka annak a saját buddhista életfelfogása, mely az európaiat jóval felülmúlja türelem dolgában.

A civilizáció azonban átgyúrja a sárgát is, élelmes, ügyes és ravasz marad azért, de energikusabb, önértetesebb is lesz. Gazdasági szempontból az a legnevezetesebb, hogy a civilizáció új szükségleteket ismertet meg vele, fokozza igényeit, s annak elfogadásával az elért igények megnövelik önértetét, úgy hogy a lenézeit sárgából csak ott terem a fehér fajnak komoly versenytársa.

Különösen a közgazdaság és a népesedés terén nagy jelentőségű a sárga faj versenye. Mint túlnépesedett országok, a zsúfoltságnak százféle bajait kénytelenek elszenvedni. A zsúfoltság bajai egyre érezhetőbbekké lesznek annál inkább, minél jobban növekedik a lakosság száma s minél jobban terjed köztük Európa civilizációja.

A civilizáció mint mondjuk fokozza az igényeket s arra ösztönzi e zsúfolt társadalmakat, hogy gazdasági téren mohón tanulják el az európainak ügyességét, technikáját és saját érdekeiknek a nyomása alatt felvegyék azzal a versenyt mindenben e téren. Olyan a sárga faj, mint az a nagyon erős és ügyes ember, a kit az ellenfele kényszerít arra, hogy tanuljon meg birkózni, tehát megtanul, annál is könnyebben, mert nagyon erős és ügyes.

A kínai kulik milliónyi csoportokban özönlének el a világ minden részéi, hogy munkát keressenek, ha szabadjukra volnának hagyva, így azonban igen csekély kivétellel hazájuk határai közé szorulva gyakran éhhalált kénytelenek elviselni társadalmuk túltömöttsége folytán. Gondolatbeli irányai s európaiak előtt érthetetlen igénytelenségük teszi őket helyzetüknek türelmes elviselésére alkalmasakká csupán.

De az európai civilizáció épen ezt a lelkiületet változtatja meg egyszerre gyökeresen. Az igényeket, a szükségleteket s ezzel az elégedetlenséget kelti fel. A népesség túltömöttségének bajai máris véres mozgalmakat idéznek elő, az igények és elégedetlenség további emelkedésével pedig folyton nagyobb forrongásba és felkavarodásba jut a sárga társadalom és elemi erővel és elszántsággal veszi fel a gazdasági küzdelmet.

Mi lesz akkor, ha Kína is annyira berendezkedik a modern civilizáció adta előnyökkel, mint Japán? Pedig az eddigi fejlemények után ennek már gyors tempóban be kell következnie. Nem is kell éhez valami mély gyökeret vert európai kultúra, csak néhány esztendei sűrűbb érintkezés az európaiakkal és a már modern japániakkal. Ennyi teljesen elegendő arra, hogy a sárga faj mindent eltanuljon tőlünk, a mire a létért való küzdelmében *b* gazdasági életében szüksége van. Hiszen a sárga már eredetileg is a legolcsóbb és legszorgalmasabb kézinmncás, a legjobb szatócs, a legélelmesebb üzletember. Ha a fehérek ilyen rátermett elemmel lépnek gazdasági érintkezésbe, akkor rövid időn belül egyenrangú versenytársakkal kell szemben állaniok. A versenyt kényszerítő erővel fejlesztik ki a népszűfoltosság és szükségletek fokozódása folytán egyre nagyobb gondot okozó megélhetési körülmények.

Ázsia termékeny vidékei óriási népességet táplálnak és nagy részben nagyon magas fokú földművelés alatt állanak. Különösen Kína termékeny területein jutott művészi fejlettségre a földművelés. Hiszen e hangyaszorgalommal műveli földnek óriási számú népességet kell eltartania, pedig ez a népesség olyan táplálékot is elfogyaszt, a mitől az európai már undorral fordul el. De vegyük figyelembe, hogy ezeknek az országoknak a terményeiből a saját népességén kívül Európa is mindig jobban és jobban akar élni és hasznot húzni. Európa közgazdasága, melyet folyton sokasodó munkásai arra utalnak, hogy újabb és újabb tengerentúli piacokat szerezzen magának, mindig fokozottabban törekszik arra, hogy a sárgáknak ezt a már amúgy is túlszűfolt társadalmát gazdaságilag jobban és jobban kihasználja a saját céljaira, hogy ennek folytán ipari termelésével egyre növekedő számú munkásainak több megélhetési alkalmat biztosítson a sárgák országainak gazdasági forrásaiból és ezek kiaknázásával.

A túltömöttség következtében számos gazdasági hátrány elszenvedésére kárhoztatott kínai társadalmat, melyben különben is oly nagy a gazdaságilag hasznosítható élelmesség, az anyagi s üzleti érvényesülésre és vagyonosodásra törekvés, az európainak és amerikaiaknak, mint vállalat alapító, de egyszersemind a sárgákat kihasználó elemnek megjelenése okvetlenül felrázza eddigi nyugal-mából és hathatós gazdasági önvédelemre, anyagi érdekeinek erős

¹ Lásd: Gr. Széchenyi Béla utazása Keletáziában. W. Götz: Wirtschafts-geographie. 1891.

oltalmazására kényszerűi a gazdasági életre mindenben rátermett sárga népességet.

Szóval a fehér fajnak expanzív és támadó gazdasági politikája erősen sietteti a sárgák részéről való felvételét a faji küzdelemnek

Mindennek pedig indító oka a civilizáció által felkeltet, szükségletek növekedése a tömött népességnél, úgy az egyik, mint a mafik részen.

A sárga faj lakta vidékek sűrű népessége tehát saját szükségleteinek nyomása alatt lesz gazdasági és ezzel összefüggő egyéb téren való önvédelemre utalva. E faj jelentősége éppen azért nagy, mert minden tekintetben elég erős és értelmes, faji tömege pedig elég hatalma? arra, hogy ne engedje magát a fehérek részéről önzetlenül kihasználni, hanem hogy azokkal felvegye a versenyt s megosztozzék velük a föld feletti uralomban, legalább Ázsiában. A zsúfolt népesség bajai pedig Európát gazdasági s társadalmi válságokba sodorják, mihelyt azok az idegen földrészek, a melyekre ipari termelése és közgazdasága támaszkodott, felmondják aszolgáltatot.

De a túlnépesedés veszélye, vagy hogy ezt a sokak részéről annyira perhorreskált kifejezést ne használjuk, a lakosságnak máris igen nagy sűrűsége, már a közel jövőben arra fogja készíteni a sárgákat, hogy nagy tömegekben vándoroljanak ki és terjeszkedjenek. Hiszen a kivándorlás vágya munkakeresés céljából most is igen nagy, csak fizikai hatalommal vannak arra kényszerítve a kínai munkások, hogy otthon koplaljanak.

Ámde a civilizációtól felbátorított kínaiakat népességük tömötsége mégis rákényszeríti a kivándorlásra és nem lehet majd megakadályozni őket abban, hogy el ne lépjék az Oroszbirodalom határos területeit, Délszibériát, Kochinkinát, sőt még Ausztráliát is. A faji expanzivitás korszakát meghozza tehát náluk a népesség nagy sűrűsége és szaporodása. A kivándorolt kínai és japáni pedig sohasem vész el fajára nézve s annak terjeszkedését mindig csak előmozdítja, mert bármely fehér nemzet fiainál jobban megtartja és kénytelen is megtartani nemzetiségét.

A sárga faj belső feszültségét tehát szintén igen sűrű népessége és gyors szaporodása okozza és szintén ez készíti arra, hogy felvegye a küzdelmet a fehérrel, annál is inkább, mert különösen a közgazdaság terén igen rátermett erre a küzdelemre.

Kína óriás népességének a japániakhoz hasonló megmozdulása a modern közgazdasági élet terén sokkal fontosabb Európa

közgazdaságára is, mintsem azt első pillanatra hinni lehetne. Bármily optimista szemmel tekintjük is helyzetünket és erőinket a sárgákkal szemben, annyi bizonyos, hogy a sárga fajnak a légrösszabb esetben is lesz annyi hatalma és gazdasági élelmessége, hogy legalább saját területén lekonnkurrálja a fehéret. Már ez is erős csapás lehet pedig Európa ipari termelésére, mely hogy az otthon felszaporodó existenciákat foglalkoztassa, mindig nagyobb mértékben lesz kénytelen Kína páratlanul nagy tömegeinek szükséglete számára termelni.

De a népesedési viszonyok s a társadalmi osztálykérdések tekintetében a fogyasztó piacok elvesztésénél még nagyobb bajt fog meghozni a sárgákkal való érintkezés és azok közgazdasági téren való megmozdulása: egy rendkívül nehéz és erős versenyt az európai munkáskéznek.

Épen abban az időben, a mikor annyi a nyugati rtagyiparu államok munkása, hogy kellő foglalkozással és munkaalkalmakkal ellátni őket valóságos bűvészet, épen abban az időben következik majd be a kínai és japáni olcsó munkások versenye. Az európai és amerikai munkásnak egyre nőnek az igényei, immkabérvételei egyre foliozottabbak, a vállalkozóval szemben egyre ellenségesebb indulattal viseltetik, a munkaidőt egyre rövidebbre igyekeznek lenyomni s ezenkívül a munkaadó folyton el lehet készülvé rá, hogy egy váratlanul beköszöntő bérharczban vállalatának sikerét Teszélyezteti; addig a sárga munkások igényei az európaiakéhoz képest összehasonlíthatatlanul csekélyebbek, táplálék, önfentartási szükségletek dolgában azoknál sokkal kevesebbel elégednek meg. A sárga munkás sokkal alázatosabb és alkalmazkodóbb a munkaadóval szemben, szorgalma és takarékosága niessza fölülmúlja a fehéret úgy, hogy ott, a hol meg van számára a szabad verseny lehetősége, az európai és amerikai munkást okvetlenül legyőzi igénytelenségével, alkalmazkodásával és szorgalmával.

Hogyha Európa és Amerika törvényhozásai és hatásai valami rendkívül erős kényszereszközöket nern alkalmaznak a modern civilizáció terjedésével e népek között, Európa és Amerika gyárjai megtelnek a vállalkozók részéről szívesen alkalmazott sárga munkásokkal. Hogyha pedig ezt erélyes rendszabályokkal megakadályozzák az európai s amerikai államok, akkor a Kelet számára dolgozó nagy ipari vállalatok a sárgák országaiba települnek át, a hol sokkal olcsóbb munkabérvizonyok között termelhetnek.

A kiai s japáni fogyasztó piac csak úgy tartóztathatná fel a nyugati iparos államokat fenyegető gazdasági krízist és csat úgy biztosítaná azok termelésének, különösen a tömeges fogyasztás céljára szolgáló cikkekben való maradandó föllandulását, ha a sárga faj folyvást passiv vásárlóként szerepelne s minden nyereség éá minden ipari termelés a fehéreké maradna. De az európai s amerikai vállalkozók épen a nagyobb nyereség kedvéért fordulnak majd a sárga olcsóbb munkásokhoz.¹

Ha pedig kitiltják a kínai és japáni munkást, akkor Kína, úgy mint Japán már megkezdte, gyárakkal telik meg, mert a termelésre fordított tőke oda vándorol, a hol nagyobb nyereségre van kilátása. E szerint Kína területe, a hol a világnak legtöbb és legolcsóbb s e mellett igen ügyes és szívós munkáskeze kínálja szolgálatait a vállalat alapító tőkének, a vasutak kiépülésével s a közbiztonság helyreálltával a legnagyobb terjedelmű és inienziivitásu iparnak kell hogy székhelyévé váljon. Mert hogy nagyobb nyereséggel termelhetnek a *szélső* Kelet népeinek szükségleteit kielégíteni hivatott vállalatok közül azok, a melyek ott helyben a sárgák területein keletkeznek és olcsó sárga munkásokkal dolgoznak s hosszabb munkaidőt vehetnek laponként igénybe, mint azok, a melyek itthon Európában a bérharsioakra vágyó s nagy igényű fehér munkásokat foglalkoztatnak, az elvitathatatlanul kétségtelen.

A sárga fajjal való gazdasági érintkezés tehát épen úgy megteremti a modern kínai ipart, a mint a japánit már megteremtette. Ez föltétlenül biztosra veendő, mert az olcsó munkaerő mindig jobban és jobban magához fogja vonzani az európai tőkét, a melynek a fehér munkások nagy igényeikkel, szocializmusukkal részint kényszerűségből, részint ellenszenvből hadat üzentek. Európa társadalmi bajai úgyszólván ki fogják kergetni a tőke és vállalatok nagy részét a sárgák földjére.

Mit sem változtat ezen az a körülmény, vajjon Kína megtartja-e politikai függetlenségét, vagy sem. Sőt az európai hódítás kétségtelenül csak előmozdítja ott a ezivilizáció terjedését, csak megkönnyíti az európai s amerikai tőke beözönlését és a modern gazdasági berendezkedést.

¹ A sárga munkáskérdésre vonatkozólag számos cikk jelent meg és jelenik meg kiváló írók tollából a Fortnightly Review-ben és a Revue des deux Mondes-ban, a mi élénken mutatja, hogy a modern tudományos irodalom mily fontosnak kezdi e kérdést tekinteni.

Tehát a sárgákkal való érintkezés, az azok országaiba erőszakkal való behatolás, – mely épen az európai ipar és közgazdaság érdekében történik, – fogja a sárgák nagyiparának alapját megvetni, a mely már a közel jövőben hatalmas versenytársává nőheti ki magát Európa termelésének.

S mi lesz majd akkor, ha az európai iparhoz az amerikai iparon felül, Kínának és Japánnak ipara is konkurrensül áll még oda? Nem lehet ennek más következménye, mind az, hogy az európai termékek lépésről-lépésre kiszorulnak majd a sárga országokból, – ellenben az európai tőke épen oda fog mindig jobban és jobban beözön-teni, – a mint már e beözönlés folyamata meg is kezdődött. Hogy pedig egy sűrűen lakott és négyszázmilliónyi lelket számláló birodalomban, mely köszénnel s egyéb ásványokkal, értelmes népességgel bőven el van látva, egy-két évtized alatt milyen hatalmas versenytársa fejlődik ki az európai iparnak és ennek folytán milyen nyomást gyakorolhat ez az amúgy is zsúfolt európai nmnkástársadalomra, nem nehéz előre látni.

Az európai iparnak és ipari munkásosztálynak, – az amerikai nagy tőke és termelés,¹ a japáni és kínai olcsó munkaerő, – később pedig a japáni és kínai területeken keletkező verseny következtében beálló nehéz helyzete nehéz válságoknak veti előre árnyékát Európa társadalmát illetőleg. A sárgák óriási tömegeinek szükségletei ugyanis épen a legnevezetesebb iparágakban nagy mértékben meg fogják növesztetni Európa iparának kivitelre dolgozó termelését. De mint jeleztük, épen olyan bizonyos az is, hogy e földrészekben a rendkívül kedvező körülmények folytán csakhamar «gy nagymérvű ipar fejlődik ki, mely rohamosan hódítja el a kedvezőbb s olcsóbb termelési viszonyainál fogva elsősorban ezeknek az országoknak a fogyasztását. Európa ipara ennél fogva egy az eddigieknél sokszorosan nagyobb kiviteli piacához jut, de azt rövid időn belül el is veszti a sárgák gazdasági rátermettsége s a vázolt okok következtében. S épen ebben áll a fenyegető nagy válság csirája, mert erős fellendülés után várható itt gyors esés.

Alapoka pedig a mondottaknak az ipari termelés terére tóduló népesség szaporodása és sűrűsödése. A gyors szaporodás és a népességnek nagyfokú felzsúfolódása egyes központokban és

¹ Lásd: Yanderlip: Amerikas Eindringen in das europäische Wirtschaftsgebiet. 1893. Goldberger: Das Land der unbegrenzten Möglichkeiten. 1903. Bernát István: Változások küszöbén. Szocialpolitikai tanulmányok. 1893.

termelési ágakban ugyanis mindig több és több munkáskezet dob felszínre, – a gépek, a technika fejlődése, s az idegen országok s földrészek növekedő versenye pedig egyre több munkaalkalmat vonnak el. A sárga fajnál is épen a sűrű és zsúfolt népesség az oka annak – a mint azt Japán példája mutatta – hogy a lakosság mohón kapjon a fejlődő iparnak munkaalkalmait. A következő Európára nézve nem lehet aztán más, mint hogy egyfelől az erős szaporodás, másfelől pedig az említett tényezők egymást megsokszorozva szaporítsák a munkásfelesleget és folyton fokozódó mértékben növeljék a szocialis bajokat.

Annyi bizonyos dolog, hogy attól eltekintve, hogy a föld sohasem hordozott annyi népességet, mint jelenleg, oly általános sűrű népesség annyi és oly nagy ország területén, mint jelenleg sohasem létezett. De a jelenkor egyúttal az a korszak is, a melynél a szaporodás gyorsasága különösen a modern nemzeteknél felülmúlja a múltnak korszakait. Előfordulhatott azelőtt is a jelenleginél sokkal gyorsabb szaporodási menet egyes népeknél, de olyan huzamos időközön át tartó s olyan menetű szaporodás annyi és oly nagy tömegű népeknél mint jelenleg, még sohasem mutatkozott.

A nyugati államokban a múlt századokban és évezredben is állandó emelkedése mutatható ki a népesség számának, de ez a állandó emelkedés sokkal lassúbb menetű volt a mainál. Schmoller szerint a múlt századokban (kivéve a 19-iket) az évi szaporodás 2-20 ezrelék (per mille) között váltakozott, míg a 19-ik században 10 és 30% között.

Azok a földrészek, a melyeket ma a legnagyobb embertömegek népesítenek be, távolról sem voltak oly sűrűn lakva mint jelenleg. A mai nyugati államokat a múlt századokban sokszorosán gyérebb, kisebb tömegű és sokszorosán kisebb igényű népesség lakta. Németország lakossága 1700 táján 14-15 millióra tehető, 1800-ban 22-24 millióra, ma pedig 57 millióra.

Kína, az Indiák népessége sem volt sohasem oly nagy mint jelenleg. A Kinára vonatkozó hozzávetőleges adatok Schmoller szerint 1650-ben 62, 1725-ben 125 és 1890-ben 357 millió. Brit-India lakossága 1860-ban 189 millióra becsüléi, 1891-ben pedig már 291 milliói számláltak.¹ A nagy tömegű keleti népek

¹ Az 1860-iki adat csak becslésen alapul s nem számláláson.

is tehát épen úgy a gyors szaporodás stádiumában vannak mint Európa.

Teljesen közömbös mi reánk nézve, hogy ezek a múlt századokra vonatkozó adatok mennyiben túlzottak.

A dolog lényege a gyors népszaporodásnak közgazdasági szempontjait illetőleg abban áll, hogy a modern civilizáció jelentékenyen meggyorsítja a népszaporodás tempóját mindenütt. Kivételt csak ott találunk, a hol a szaporodást mesterségesen akadályozzák meg.

Ennek a jelenségnek főoka szerintünk az, hogy a civilizáció és kultúra emelkedése a halandóságot általában véve jelentékenyen csökkenti.¹ A szaporodásnak legfőbb tényezője elsősorban a születési számok és a halálozási számok egymáshoz való viszonya. Minél nagyobb a születési éa minél kisebb a halálozási szám, annál gyorsabb a szaporodás. Már pedig a születési számban sokkal, de sokkal csekélyebb változás állott be a múlt századokéival szemben, mint a halálozási arányban. A modern haladás, a közegészségügy a tömeges halandóság okainak egész raját lokalizálta és a halandósági arányt tetemesen csökkentette. Különösen a gyermekhalandóság csökkent. Ennek a körülményeknek eredménye azután a szaporodásnak általános meggyorsulása.

E mellett, mint hangsúlyoztuk, az általános igények, az átlagos életmód emelkedése eredményezi azt, hogy manapság egy-egy ember szükségletei is sokkalta nagyobbak, mint azelőtt. Hogy a közgazdaság több embernek egyenkint is nagyobb szükségleteit elégítse ki, – ahhoz annak megsokszorozott emelkedése szükséges. És ez a tendencia folyvást emelkedőben van. Az életmód és népességszám egyaránt rohamosan emelkedik s e mellett az osztályalakulások is egyre nagyobb differenciákat mutatnak. A közgazdaságnak tehát egyre nagyobb erőfeszítésre van szüksége, hogy a társadalom növekedő gazdasági követelményeivel szemben fentartsa az egyensúlyt. Európa közgazdaságának helyzetét meg

¹ Westergaard: Die Lehre von der Mortalität und Morbilität. 1901. Láng Lajos: Magyarország statisztikája. 1889. Körösi József: Észrevételek a halandósági statisztikához. Ng. Szemle II. 4. Pisztorý: Az O.-M. Monarchia Statisztikája. Rath Zoltán: Magyarország statisztikája a statisztika elméletével és nemzetközi összehasonlításokkal. 1896. Földes Béla: Nemzetgazdasági és statisztikai évkönyv. 1883-86. U. a.: Magyarország statisztikája összehasonlítva stb. 1885.

ezenkívül Amerikának növekedő versenye is nehezíti s e versenyben csakis Európa húzhatja a rövidebbet. Átléptük annak a korszaknak a küszöbét is, a melyben a sárgák százmilliói belezökkennek a civilizáció kerékvágásába s ennek folytán azok gazdasági igényei is sokszorososan felfokozódnak és egy újabb részről való gazdasági versenyt eredményeznek.

Mindezek a tényezők élénken illusztrálják a modern erős népszaporodással s a népesség felzsúfolódásával egybekötött gazdasági hátrányokat és felvetik azt a kérdést, hogy a közgazdaság lépést bír-e tartani majd az ily rohamosan szaporodó társadalomnak rohamosan növekedő igényeivel? Nem vezet e ez az állapot súlyos társadalmi és gazdasági válságokhoz, katasztrófákhoz?

Annyi bizonyos, hogy a mai kor népesedési és közgazdasági helyzete és társadalmi állapota lényegesen megváltozott a múlttal szemben. A múlt tanúságaival a modern helyzet nehézségeit meg-orvosolni nem lehet, mert a népesedés, közgazdaság és társadalom mai helyzetére a múltban nincsen analógia. A jelen idő szerint pedig társadalmunk a népesedési és osztály alakulási viszonyok fejlődése folytán fenyegető veszedelmekkel szemben tehetetlen.

Az emberiség számos olyasminnek irányítását vette már a kezébe, a mi azelőtt teljesen a véletlen szeszélyére volt bízva.

A népesedési folyamat is ezek közé fog tartozni. A véletlen szeszélyére bízva azt teljesen, kiszámíthatatlan helyzetekbe sodorhatja az emberiséget s azért a társadalomnak mindinkább gondoskodnia kell annak megfelelő és czélszerű irányításáról. Hogy miképen, mily eszközökkel történjék ez, minek elérésére lehet e tekintetben kilátás, arról gondolkodni, eszméket termelni, módokat ajánlani és megbíralni, a helyesnek mutatkozó eljárásokat és eszközöket megállapítani, s a közvéleményt előkészíteni a társadalmi kérdésekkel foglalkozó tudományoknak a feladatuk.

XI.

A szocializmus és a népesedés.

A Ricardo-féle felfogás szerint a munkás nem sokkal több pusztá szerszámnál. Szerinte a nemzeti gazdagság a tőkés és földbirtokosok nyereségében és jövedelmében rejlik. Ennélfogva

nincs itten más út, mint magas nyereségre és alacsony munkabérré törekedni.¹ A munkabérekben Ricardo szerint nem lehet nagy változás, mert ha egyszer emelkednek is azok, a népesség szaporodása és a növekedő munkakinálat ismét csak lenyomja azokat. A munkabér tehát csak annyi, a mennyi a létfenntartásra szükséges, a létfenntartási minimumban pedig nem foglaltatik több, mint a mennyi a fajtfenntartásra szükséges, a nélkül, hogy az egyedek száma szaporodnék.

Malthus is ezért rettegett a munkásosztály szaporodásától s annak lehető csökkentése végett ezért ajánlja annyira az »erkölcsi megtartóztatást.«

Malthus, különösen Ricardo a vagyonos osztályok nemzetgazdái, műveikben azokért rettegnék, azoknak érdekeit fejezik és fejtik ki leplezetlenül.

Ricardonak a munkabérről adott tana a tőkésék és vállalkozók őszinte és a saját anyagi érdekeik szempontjából logikus felfogását tükrözi vissza a munkabért és munkásokat illetően.

A szocializmusnak nagyon kapóra jött Ricardo felfogása, a mely egyszersmind a munkaadó osztály érdekeinek hamisítatlan visszatükrözése is. Benne a szocialisták a munkás valóságos helyzetének leírását és a létező állapotoknak megfelelő jellemzését látják. Csakhogy a szocialisták az ellentétes érdekből indulván ki a munkaadó osztály érdekeit jellemző elvet megfordították, s e szocializmus praktikus törekvéseit a minél nagyobb munkabér és minél kisebb nyereség jellemzi.

Hogy a munkabér csupán a létfenntartási minimumra szorítkozik, az annyiban igaz mindig általában véve, hogy a munkabér általában csak a munkások minimalis standard of life-jának fedezésére elegendő, sőt a munkásosztály minimalis standard of life-ja nagyobb mértékben emelkedik a munkabéreknél.

A különbség a Malthus, illetve a Ricardo-féle létminimum és a mai létminimum, vagy helyesebben minimalis átlagos igény között abban van, hogy a Malthus korabeli munkás létminimuma alig haladta felül a legszükségesebb táplálék és ruházat színvonalat, míg a mai kor szocialista munkásának minimális igénye a réginél jobb táplálékban s valamivel jobb ruházatban és még egy-két olyan szükségletben is nyer kifejezést, melyek a Malthus

¹ Works. 476. 1. Dühring: Kritische Gesch. der Nationalökonomie und Socialismus. 223. 1.

korabeli munkásnál még nem voltak meg. Vagyis a mai létminimum nagyobb az azelőtti létminimumnál. A Ricardo-féle létminimum csak afféle állati önfentartásra irányul, a mai szocialista gondolkodású munkás létminimuma pedig annál jóval nagyobb. De azért létminimum mind a kettő, vagy jobban mondva a mai minimális átlagos igényeket épen úgy nem lehet megszorítani, mint az akkoriakat. Akár most, akár Malthus korában nyúl valaki a munkások minimumához, azok az önségélynek a jogrenddel nem törődő terére lépnek.

A különbség ismét az a kettő között, hogy a Malthus korabeli munkásnak a szükséges táplálókra szorított munkabérét azért inem lehetett még kisebbre szabni, nehogy az éhezzen és éhségtől lényseríve nyúljon azokhoz az eszközökhöz, a miket az éhség diktál neki, míg a mai kor munkásának bérét azért nem lehet fesszállítani, mert az azonnal a bérharcz, az erőszak terére lép. közgazdaság szempontjából az alsó néposztályok munkabére lindig minimum, a melyet ki kell elégíteni, mert különben íársadalmi zavarok állanak elő.

A népszaporodás tehát nem nyomta le a munkabért úgy, mint azt Ricardo gondolta, mert a munkásosztály minimális gényei nem engedték annak leszállítását, sőt többnyire annak emelkedését okozták.

A társadalom munkásosztályainak bajai nem abban rejlenek, intha a munkabér leszállana, mert az, a ki egyszer munkában Irán, nem kap rendszerint kevesebb munkabért, mint az azelőtti munkás, hanem abban rejlik a főbaj, hogy a meglévő munka-Alkalmakra egyre több és több munkáskéz jut, és hogy a mindentőri munkabér egyre kevésbbő megfelelőnek tűnik fel a munkás Izemében. Vagyis az érős népesedés és az igények növekedése teszi egyre lehezebbé a társadalom munkásosztályainak gazdasági kielégítését. A szocializmus csakis a munkásosztályok érdekeire lévén ltekintettel, nem törődik azzal, sőt kívánja azt, hogy követelményeinek teljeseése a vagyonos osztály teljes bukását jelentse.

De egy kérdést nem vesz figyelembe a szocializmus, azt t. i, hogy a társadalom legszélesebb osztályainak követelményeit egyáltalában ki bírná-e elégíteni a közgazdaság még akkor is, ha a Vagyonos osztályok javaiktól teljesen megfosztatnának, vagyis hogy társadalmi gazdaság abszolúte elég erős-e a szocialista követelményekkel szemben.

Ez a kérdés pedig ugyancsak az erős népszaporodás és az igények rohamos emelkedése következtében válik jogosulttá. Egy szociális államban, a melyben csak egyetlen osztály, t. i. a mai szorosán vett munkásosztály léteznék, annak következtében, hogy minden hatalom ennek az egyetlen osztálynak a kezében összpontosul, a minimális életigények azonnal elérnék azt a maximális szolgáltatást, a melyet az illető szocialista társadalom közgazdasága egy-egy tagjának átlag nyújtani bírna. Egy-egy munkásnak jövedelme tehát ott is csak minimális volna az általános igényekhez viszonyítva, s az erős szaporodás ott is gazdaságilag érezhető bajokat eredményezne, azzal a különbséggel, hogy míg a mai társadalomban a munkásosztály a megszorodása által beálló hátrányokat és bizonytalan megélhetést azzal igyekszik ellensúlyozni, hogy minél többet csikar ki a vagyonos osztálytól, addig a szociális államban az erős szaporodás okozta gazdasági bajok nem volnának már más osztályra átháríthatók s a mennyiben a közgazdaság emelkedése nem tarthatna folyton lépést a népesség szaporodásával, nem volna más mód, mint a minimális standard of lifenak folytonos leszállítása.

A szocializmus jól tudja azt, hogy az erős népszaporodás közgazdaságilag milyen hátrányokkal van összekötve. Jól tudja, hogy a munkásosztálynak túlnépesedése erre nézve milyen nagy mértékben növeli a munkaalkalmakért való versenyt, a létért vívott küzdelmet.¹ Ezért nem rajong a szocializmus az erős szaporodásért, annál is kevésbé, mert az általunk vitatott nemzeti szempontot, a mely az erős népszaporodáshoz fűződik, a szocializmus nem ismeri. A szocializmus tehát, a mely előtt egyetlen osztálynak, a munkásosztály érdekei a határozók, az erős szaporodásban azt a tényezőt látja, a mely a munkás proletariátust, a népesség feleslegét szaporítja.

Csak hogy a míg a népesedési bajok orvoslását helyesen és okszerűen csakis magának a népesedésnek a lehetőség szerint való helyes irányításával érheti el, ha nem is a jelenkor, de legalább majd a jövőnek a társadalma, addig a szocializmus úgy a népesedéssel egybekötött bajoknak, mint a társadalom teljességének megjavítását, orvoslását a vagyonos osztályok megbuktatásában és a szocializmus alapján való berendezkedésben látja. A szocializ-

¹ Lásd Marx: Das Kapital.

nausnak tehát, úgy ezen a téren, mint másutt is, az a skrupulus nélküli felfogása, hogy a kapitalizmus megbuktatása és a szocializmus diadala a népesedési állapotok visszasságát is megszünteti. Szerinte a vagyonos osztályok bukásával nem lesz proletár többé.

Pedig a népesedés, a túlságosan erős szaporodás, az összezsúfolódás következtében előálló közgazdasági bajok sokkal mélyebbre eresztik gyökereiket, mintsem hogy azokon az államformának megváltoztatásával, vagy a mai társadalmi rendnek felforgatásával segíteni lehetne. Egy túlszűfolt társadalom közgazdasági jólétének helyreállítását csakis a zsúfoltság megszüntetésével lehetne elérni minden osztályra nézve s itt mindenekelőtt az az első kérdés, hogy az illető közgazdaság abszolút ereje és szolgáltató képessége elégséges-e az illető nagyszámú tagokból álló társadalom követelményeivel szemben. Igazi szocializmusról csak attól a kortól kezdve beszélhetünk, a mikor a nagy ipari államokban összezsúfolódott s mondhatjuk túlnépesedett munkásosztály körében a következőket: a mai gazdaság-társadalmi rend megváltoztatására irányuló eszmék vertek gyökeret. A szocializmus tehát a helyzetükkel elégedetlen széles néprétegeknek a társadalmi és gazdasági rendnek saját érdekükben való megváltoztatására irányuló céltudatos törekvéseiben áll.

Nem tekinthetjük tehát szocializmusnak sem az ókori rabszolgalázadásokat, sem a múlt századok parasztzavargásait. Ezek egyszerű forradalmi jelenségek. De nem tekinthetők szocializmusnak Platonnak s egyéb bölcselkedőknek új társadalmi rendet feltaláló eszméi, sőt az u. n. régebbi szocializmus Saint-Simonizmus, Fourierizmus, Owenizmus sem.

A kivítettől izolált puszta filozófiai eszmék nem képeznek szocializmust, különösen olyan korban, a mikor azok a széles néprétegeknél visszhangra egyáltalában nem találnak. Fourier például hiába építette ki könyveiben az ő phalanstéere-jeit, hiába beszélt sorokról és asszociációkról, a melyeket ő maga épen oly kevésbé értett, mint más, – az ő félbolond fantáziajátékai nem tekinthetők szocializmusnak. A.zok nem egyebekegybuja fantáziának gondolatkomplexumainál, a melyeket komolyan venni naivitás volt annak idején. Hiszen elég tudomást venni azokról a badarságokról, a melyeket az asszociációkról ír, vagy a mit a négy főmozgásról beszél s a mikor a holtakról és a túlvilágról is gondoskodik s ezeket is belevonja társadalmi harmóniájába. Ilyen

fantasztikus gondolatjátékoknak nincsen helye a társadalmi gondolkodás terén. Körülbelül egy kategóriába esik Fourier-vel Owen is és még számos követője ezeknek az »iskoláknak«. De még Saint-Simon sem szocialista az igazi értelemben. Ezméi már nem hasonlíthatók össze a Fourier-féle fantasztikus hóbortokkal. Saint-Simon már erélyesen hangoztatta a munka uralmát. Főgondja a nagy tömegek érdeke volt és elveiben számos olyan van, melyet a mai szocializmus is hangoztat, de azért Saint-Simon sem a mai értelemben vett szocialista, mert eszméi izoláltan maradtak a nagy tömegtől, néhány intelligens gondolkodó vallotta helyeseknek az ő nézeteit, de azért a munkásosztályt nem irányították Saint-Simon tanai a cselekvés terére.

De nem is lehet az a szocializmus, a Saint-Simonizmus az, a mi a mai szocializmus, már csak azért sem, mert a Saint-Simon korában nem is volt még meg az az óriási munkástömeg, a melyből a szocializmus közkatonái kikerülnek. Ez a modern munkástömeg azóta a legújabb korban keletkezett, illetve zsúfolódt össze.

Valamint kereszténységről sem lehet beszélni néhány ókori filozófusnál, a kiknek gondolkodása sok tekintetben hasonlóságot tüntet fel a keresztény felfogással és erkölcstannal, – hanem csak akkortól beszélhetünk kereszténységről, a mikor az mint a tömegek sorában élő hit jelentkezett, – így szocializmust sem képeznek még egyes előbbi íróknak szocialisztikus ízű gondolatai, hanem csakis a nagy tömegek céltudatos irányzatában és az ezzel kapcsolatban, összeköttetésben és kölcsönhatásban álló, és ezeknek a nagy tömegbeli eszmeáramlatoknak vezetésére és irányítására valósággal közreható irodalomban áll a valódi szocializmus.

Hogy mi tekinthető a modern szocializmus kiindulópontjának s indító okának, erre nézve nagyon sok a vélemény.¹ Nem jelentéktelen azoknak a száma, a kik a szocializmus eredetét a francia forradalomra vezetik vissza, s ezek szerint a modern szocializmus nem volna egyéb, mint a francia forradalom irányainak, eszméinek a közgazdasági berendezkedés terén való továbbfejlesztése, a jogi egyenlőség mellé oda állítása a gazdasági egyenlőségnek.

¹ Lásd Engels munkáját: *Die Entwicklung des Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft*. Zürich. 1883. Dühring: *Kritische Geschichte der Nat. Oek. ud Socialismus*. Schafte: *Die Quintessenz des Socialismus*. 1875. Kautz: *A Socialismus és communismus rendszerei*. Budapest. Szemle XIII-XVI.

Azok az eszmék, a melyek a mai szocializmust szaturálják, tényleg a leghatalmasabban a francia forradalmat megelőző irodalomban és a francia forradalom eszmeáramlatában nyilatkoznak meg.

Jean Jaques Rousseau munkáiban és leginkább annak «Az egyenlőtlenség okairól» írt művében a modern szocializmus számos eszméje feltalálható. Marat, Mably gondolkodása is nagyon megegyez a szocialista gondolkodással. Babeuf összeesküvése communo-szocialisztikus kísérlet.

Mindezek azonban csak arra adnak felvilágosítást s csak azt mutatják még, hogy honnan származnak, hogy hol merültek fel először a szocializmus eszméi, és magát a modern szocializmust, mely a nagy munkástömegek céltudatos irányzatában, mondhatjuk a munkástömegek korszemében áll, nem pedig egy-egy gondolkodó filozófusnak vagy politikusnak sporadikus munkájában, a mai munkásosztálynak összezsúfolása és megszorodása következtében előállott társadalmi és közgazdasági állapot teremtette meg.

A szocializmusnak tehát, mely tömegjelenség, oka a munkásosztály zsúfoltságában, e társadalmi rétegek alakulásában, tehát emez osztályok népesedésének és ezzel összefüggő közgazdasági helyzetének formálódásában van.

Azért nagy különbség van a között a kérdés között, hogy honnan és kiktől merítette eszméit a szocializmus és a között, hogy mi a szocializmus oka. Nagy tévedés volna például azt hinni, hogy a modern szocializmus Marx és Lassalle tanainak a szülötte. E férfiak csupán szocialista vezérek, hatalmas agitátorok és nem okozói, hanem produktumai a munkásosztályok gazdasági és népesedésbeli alakulásának. Hiszen ha a modern szocializmus elveinek tudományos alakban való első s eredeti kifejezését, eszméinek megteremtését tekintjük, akkor Louis Blancot illeti a legfőbb érdem. Marx és Lassalle tanai Ricardo után jórészen a Blane eszméiből táplálkoznak, a termelőtökének az állam által nyújtására, a tőke központosítására, államosítására vonatkozólag azoknak mérő kópiái s részben elferditései. De Marx és Lassalle ezeket a tanokat, a főleg Blanctól kölcsönzött eszméket nem csupán papírosra tették, hanem az életbe, a munkásosztályok mozgalmába, a már meglévő és keletkező szocializmusba vitték bele és ott uralkodó irányzattá tették. A szocializmus okát e szerint

a népesedési és az ezzel kapcsolatos gazdasági és társadalmi viszonyokban kell keresnünk. Ezek szülték s teremtették meg a szocializmust. Az, hogy a modern szocializmus korát megelőző egyes férfiak eszméi termékeny talajra találtak a szocializmusban, csak következménye a szocialisztikus állapotoknak.

A szocializmust tehát az osztálynépesedési és gazdasági állapotok hozták létre. A valódi szocialista írók és vezérek mint Marx, Rodbertus, Lassalle, Bebel, Jaurés szintén nem csinálták a szocializmust, hanem ellenkezőleg ezeket az embereket már a szocializmus szülte, ezek már a szocialisták soraiban termettek.

Mindezzel csupán csak azt akartuk vitatni, hogy a szocializmus oka a munkásosztály közgazdasági állapotaiban, ezek pedig annak népesedési, kedvezőtlen viszonyaiban gyökereznek. Egyes emberek csupán ezeket az állapotokat tárhatták fel, csupán azoknak megszüntetése s javítása iránt támaszhatták eszméiket, de ezeket az állapotokat nem egyes emberek hozták létre, hanem azok a népesedési és ennek folytán a közgazdasági viszonyok, helyzetek fejlődéséből állottak elő.

Mellékes szempont a népesedés problémája tekintetében az, hogy a szocializmusnak számos alfaja van, illetve számos iránya, a mely megannyi eltérő módon kívánna a társadalom reformját megvalósítani. A főjellemző vonás a modern szocializmus valamennyi árnyalatánál az, hogy a szocialisták valamennyien egyetlen osztálynak, a munkásosztálynak s a társadalom alsó és legszélesebb rétegeinek érdekképviselői. A szocializmusnak a népeségi kérdésekben való viszonyát azután ebből a szempontból bírálhatjuk meg.

A szocialista felfogás nem sokat törődik a társadalom osztályainak helyes alakulásával, az azok közötti arányos számbeli megoszlással. Előtte csakis a munkásosztály, mint szerinte létét egyedül kiérdemlő, de e mellett legrosszabb helyzetben levő osztály az irányadó.¹ Ennélfogva a népesedés tekintetében is csupán a munkásosztály sorsa érdekl.

A munkásosztályban a szocialista irány figyeli meg a legjobban azokat a bajokat, a melyekkel a tulzsúfolódás egybe van

¹ L. Sombart: Socialismus und sociale Bewegung im 19. Jahrhundert. Jena 1897.

kötte, ez érzi a legjobban azokat a szenvedéseket s gazdasági hátrányokat, a melyeket egy ilyen zsúfolt és gyakran kétes megélhetésű társadalmi osztály tagjai elszenvedni kénytelenek. Ennél fogva egy főzél lebeg csupán a szocialista előtt: a munkásosztályok helyzetének a megjavítása. A munkásosztályok helyzete megjavításának eszközét pedig a társadalmi és gazdasági rend megváltoztatásában látja a szocializmus és abban a véleményben van, hogy azok a népesedési bajok, a melyek a társadalom alsó rétegeiben annyi szenvedést okoznak, egyedül a helytelen vagyonegosztásnak a következményei, a melyek tehát annak folytán, hogy a társadalom egy új közgazdasági és tulajdonjogi berendezkedés alapjára helyezkedik, bizonyosan meg fognak szünni.

A míg tehát szerintünk a sok gazdasági és társadalmi baj és hátrány csak *okozata* a népesség s különösen a munkásosztály zsúfoltságának, erős szaporodásának és igényei emelkedésének, addig a szocializmus szerint a helytelen vagyoni- és jövedelemelosztás az ok, s a munkásosztályok kedvezőtlen helyzete, precär megélhetése, zsúfoltsága népesedési viszonyainak aránytalansága csupán okozata emennek. A szocialista felfogás szerint tehát a társadalmi egyes osztályok zsúfoltságával járó hátrányok és jelenségek megszüntethetők a vagyoni- és jövedelemelosztás gyökeres megváltoztatásával.

A szocializmus eme felfogásbeli iránya könnyen megmagyarázható a szocialista törekvések céljával. Ez mindenekelőtt a társadalmi rend, a jövedelemelosztás gyökeres megváltoztatása. Ez a szocializmus legfőbb törekvése s minden egyéb ennek van alárendelve. A népesedés kérdéseibe, a népszaporodás problémáiba nem tekintett bele mélyebben a szocialista gondolkodás. Ha Marx hangoztatta is a népességfeleslegnek, a surpluspopulationnak eszméjét s az a szocializmusnak egyik dogmájává is vált, – ezt még sem fogta fel az emberi nem propagatív működéséből olyan következménynek, a mely csupán az emberiség propagatív működésének, a szaporodásnak a társadalom és közgazdaság helyzetéhez való alkalmazkodásával szüntethető meg gyökeresen, mert a jövedelemelosztás megváltozása csak elodázhathatja a népességzsúfolódás bajait. Ha ugyanis a társadalom gyors szaporodása tovább tart, akkor egy bizonyos idő múlva a szocialis átalakulás daczára újból előállanak a népszúfoltság tünetnényei. Vegyük például azt az állapotot, hogy egy állam társadalmának háromnegyed része

tartozik a vagyontalan s csupán a keresetre utalt osztályhoz s egynegyed része a közép és nagyobb vagyonnal bírók társadalmához. A háromnegyed résznél mondjuk, hogy nehezek a megélhetési viszonyok, több a munkáskéz a munkaalkalomnál. Tegyük fel most, hogy bekövetkezik a szocialisták által várt társadalmi s gazdasági átalakulás, – az egynegyed résznyi kiváltságolt gazdasági helyzetűtől elvételük a vagyon, beáll a kollektivizmus és az egész társadalom átalakul egy egyetlen társadalmi osztálylyá; olyan munkásosztálylyá t. i., a melynek sokkalta nagyobbakká válnak az igényei és emelkedettebbé a standard of life-je, mint az a régi társadalom háromnegyed részéé volt, – de természetesen jóval alul maradnak az igényei, vagy legalább is az ennek kielégítéséhez való anyagi eszközei mégis azon, a milyen a régi társadalom szerencsésebb egynegyed részéé volt. Az igények, vagyis a lakosságnak a közgazdasággal szemben támasztott követelményei tehát átlagosabbakká válnak.

A míg tehát a régi társadalomnál, tegyük fel, hogy félannyi jövedelem esett egy-egy munkásra a háromnegyedhez tartozó elemre, és mondjuk átlag ötször vagy tízszer annyi jövedelem a társadalom vagyonosabb egynegyedére, – az új társadalomban éppen megfordítva volna ez.

A szocializmus előtt csak az a szempont lebeg, az az elsőleges és egyúttal legfőbb czél: hogyan lehetne a munkásosztálynak s a társadalom alsó rétegeinek standard of life-ját minél magasabbra felfokozni.

Tegyük fel azt, hogy a társadalmi rend átalakításával lehetséges volna a munkásosztályok jövedelmét s ezzel életmódját kétszeresre vagy háromszorosra felfokozni.

Egy dolog bizonyos és ez az, hogy ha a munkásosztályok munkabére¹ a duplájára emelkedik, az igényeik is lesjaláb megkétszereződnek. Bövid időn belül a szocialista államnak mondjuk kétszeresen oly jó életmódot folytató munkása bizonyára nem

¹ A munkabérré vonatkozólag lásd Chevalier: *Les salaires au XIX. siècle.* Paris 1897. Fawcett: *Labour and wages.* London 1884. Menger: *Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag.* Stuttgart 1886. Sornbart: *Lohnstatistische Studien.* (Archiv für Sociale Gesetzgebung II. 1889.) Rogers: *Six centuries of work and wages.* London 1886. Földes. *A munka és munkás.* Munkásügy. (Társad. Gazdaságtan Elemei.) U. a.: *A munkásviszony egy modern gyárban.* Budapest 1895. Mandello. *Bírálata Somogyi Manó a munkásosztály című művének stb.*

tekintené az ő jövedelmét soknak, sem többnek a szükségesnél. Gyermekük pedig épen nem méltányolná már azt, hogy az ő szülei és nagyszülei az ő keresményüknek csupán felével vagy még kisebb hányadával voltak kénytelenek megelégedni. Szóval a szocializmus, ha magasabb munkajövedelmet adna a társadalom legnépesebb rétegeinek, mindenesetre ezzel együttesen emelné azoknak átlagos igényeit is. S ha így a társadalom valamennyi tagjának egyenlő s az átlagot sem meghaladó, sem annál nem kisebb jövedelme volna, – ez a megváltozott társadalom felfogása szerint ismét csak nem volna egyéb létminimumnál. A különbség tehát a létminimum, illetőleg a minimalis igények és életmód magasabb voltában állana ezek szerint a mostani és a szocialista társadalom között.

De a népesség szaporodásának változatlan aránya mellett csak rövid időre hátráná el a munkásosztály, illetve már most a társadalom egyetlen osztálya átlagos keresményének emelkedése a zsúfoltság érzetét és bajait. Egy bizonyos idő múltán, t. i. a mikor a népesség ismét jelentékeny hányaddal megsokasodik, ismét csak mutatkozni fog majd a megélhetési alkalmakra igényt tartóknak aránylagos nagy száma a közgazdaság erejéhez, a nemzeti jövedelemhez viszonyítva. Az az átlagos jövedelememelkedés tehát, a mely a vagyonososztály javainak elvétele folytán állandóit elő, – egy szocialista államban – a népesség változatlan gyors szaporodása mellett folyton kisebb és kisebb lesz, abban a mértékben, minél jobban növekedik az azon osztozkodottak száma. Egy bizonyos idő múlva pedig ismét csak elérkezik a társadalom zsúfoltságának stádiuma.

Mert a szocializmusnak az a vélekedése, hogy a szocialista társadalomban jobban emelkednék a termelés hatályossága s a közgazdaság szolgáltatási képessége, mint a szabad verseny alapján álló társadalomban, – semmivel sem valószínűsített mesebeszéd.

A közgazdaság abszolút ereje, termelése, hozadéka nőm változhatnék lényegesen. A nagy változás csupán a jövedelmek eloszlásában állhatna és így a szocialista társadalomban is a közgazdaság és termelés esetleges emelkedésénél gyorsabban növekednének a társadalomnak a közgazdasággal szembea támasztott követelraőnyei a népesség változatlan arányú szaporodása és igényeméi növekedése következtében. Az igen erős népszaporodással járó gazdasági hátrányokat s a zsúfoltság bajait tehát a szocializmus javallta tár-

sadalmi átalakulással csupán elodázni lehetne, de nem gyökeresen megszüntetni, mert rövid idő múlva újból elő kellene azoknak államok.

A szocializmus annak a lehetőségét mérlegeli csupán, hogy egy társadalmi átalakulás folytán hirtelen mennyire emelkednék az átlagos munkahér, illetve a munka ellenében nyert részesedés a gazdasági javakban, de figyelmen kívül hagyja azt, hogy ez az emelkedett munkabér nem jelenti a nemzeti jövedelemnek emelkedését, de igenis jelenti az igények tetemes megnövekedését. A mi manapság a munkásosztály összes tagjai által megkeresett munkabérek összessége, az volna az egyetlen munkásosztálylyá átalakított társadalom egészére nézve a nemzeti jövedelem.

Az erős népszaporodás, a népesség kelleténél nagyobb sűrűsödése által okozott gazdasági hátrányoknak bármely jövedelemelosztás állapota mellett csak az által lehetne elejét venni, ha kizáratnák annak lehetősége, hogy a termelés, a közgazdaság, a nemzeti, a társadalmi jövedelem kevésbé gyorsan növekedjék a népszaporodásnál. Ezt pedig csak vagy a nemzeti jövedelemnek megfelelő arányú folytonos szaporításával, vagy pedig a népszaporodás megfelelő korlátozásával lehetne elérni, – de a társadalmi berendezkedés formája magában és alapjában véve közömbös a népszaporodásnak a közgazdaság iránt támasztott követelményeket növelő természetével szemben.

A szocializmus az irányát jellemző teljes skrupulusnélküliséggel támadja meg a mai társadalmi rendet s azt hirdeti, hogy az ő új rendjében megszűnnek azok a sanyarúságok,⁵ a melyek a népesedési viszonyok mai abnormitásával, a túltömöttséggel s az egyes társadalmi osztályok rendkívül nagyarányú szaporodásával vannak egybekötve. Pedig az ezekkel a körülményekkel egybekötött bajok csak magának a népesség zsúfoltságának, túltömöttségének megszűnésével maradhatnak el, – erre pedig a szocializmus módot nyújtani, sőt módot ajánlani sem képes.

A népesedés kérdésébe erősen belevág a szocializmusnak az az ellenséges magatartása, a melyet a családdal szemben tanúsít. Teljesen érthetetlen az az ellenszenv, a melylyel a szocializmusnak egyea árnyalatai a család intézményét le akarnék rombolni.

¹ Lásd Marx, Lassalle munkáit. Schaffte: Die Quintessenz des Socialismus. 1875. Mezőfi Vilmos: Az igazi szocializmus. Kautsky: Bernstein und das social-demokratische Programm. Stuttgart 1899.

A családdal szemben tanúsított ellenséges magatartás legfőképpen a házasságnak való hadüzenésben nyilvánul.

A házasság kötelékének bizonytalan tartalmú és ötletszerű nemi viszonynyal való feleserélése a népesedés tekintetében a lehető legbizonytalanabb helyzeteket hozná létre.

A házasság intézménye az, a melynek folytán az emberiség népesedésében bizonyos állandó szabályos folyamat nyilvánul. Ez az állandó szabályos folyamat abban rejlik, hogy az emberiségnek valamennyi csak némileg is szabályozott társadalmi életet élő népe a népesedés tekintetében állandó szabályos menetet tanúsít, t. i. vagy bizonyos arányban többé-kevésbé egyenletesen szaporodik az a népesség vagy stagnál, vagy pedig bizonyos mérsékelt arányban fogyhat is. Ez annak a következménye, hogy a népesedés egy kiforrott intézménynek: a házasságnak keretében megy végbe. Hogy aztán milyen alakú, érvényű ez a házasság, milyen vallásbeli, jogi intézmény, az teljesen közömbös. A fődolog az, hogy a házasság, mint társadalmi intézmény közvetíti az egész emberiség népesedését, mondhatjuk igen csekély kivétellel. Nem tesz különbséget a népesedési viszonyok szabályozó voltát illetőleg az egy- és többnejűség sem, mert a többnejűség is éppen úgy kiforrott, állandó jellegű, egymáshoz hasonlóságot mutató társadalmi intézmény mint az egynejűség. A többnejűség éppen úgy szigorú társadalmi szabályokkal van korlátozva, tehát az sem ötletszerű, hanem erősen körülírt jellegű viszony.

Hogy pedig az emberiség népesedését ilyen állandó jellegű, egyöntetű, a nemi életmódot a legnagyobb mértékben szabályozni alkalmas intézmény: a házasság közvetíti, ennek eredménye az az egyöntetűség és szabályosság a népesedés menetében, a melyet az emberiség minden népénél tapasztalhatunk, a legezivilizálatlanabb afrikai és ausztráliai törzsek kivételével.

Hogyha azonban a házasság intézménye valamely társadalomban megszűnik és helyét valamely ötletszerű, bizonytalan nemi viszony foglalja el, akkor megszűnik egyúttal az a tényező is, a mely az emberiség népesedésének eddig megadta a maga jegyöntetűségét, szabályosságát, a meglepő ellentétektől s különbségektől való mentességét.

A házasság alapján álló társadalomban a népességnek állandó s nem nagy aránylagos változatosságot feltüntető százaléka köt házasságot. A házasságok termékenysége szintén szabályosságot mutat

nemzetekként, ennek eredményeként aztán a születési szám is következetes állandóságot mutat fel az egyes népeknél. Itt nagyobb, amott kisebb az, de általában véve a statisztika ebben a tekintetben folyton következetes hasonlóságot és csekély ingadozásokat tanúsít az egyes nemzeteket illetőleg. Természetes dolog ennek folytán a szaporodási menet egyöntetűsége is az egyes népeknél. Egyik nép erősen szaporodik, a másik fogy, de úgy a szaporodás, mint a fogyás menetében szabályos egyöntetűség, statisztikai következetesség, nem pedig szeszély nyilvánul. Hogy pedig ez így van nemcsak a születések terén, hanem a népesedésnek a születéssel és nemi élettel összefüggésben álló minden népmozgalmi viszonyában, annak mint mondtuk főoka az, hogy ezeket a népesedési tüneteményeket egy állandó és szabályos alapintézmény: a házasság intézménye irányítja.

A születések száma, a szaporodás menete a maga szabályos és következetes egyformaságát, állandó arányát a nemi viszony szabályozottságának, egyöntetűségének, tehát a házasság intézményének köszönheti s nem pedig valami földöntúli gondviselésnek vagy mint azok megnevezése nélkül mondani szokták: »a dolog természetének.«

A statisztika által nyújtott következetes hasonlatosságok a nagy számoknál, melyekre Quetelet mutatott rá, nem valami csodálatos »sajátosságok«, hanem megannyi felfedezett vagy fel nem fedezett egyöntetű oknak a következményei.

A népesedési viszonyoknak, illetve e viszonyoknak a nemi életen sarkaló ágazatai tekintetében tapasztalt következetesség a nemi életnek következetes szabályozásán s állandó intézményesítésén alapszik. A házasság tehát az a társadalmi intézmény, a mely megadja a népesedésnek következetes és csak kis eltéréseket mutató irányait.

Ha most már a házasság intézménye helyett egy ötletszerű nemi viszony volna valamely társadalom propagáeziójának a rendes eszköze, akkor a népesedésnek is el kellene vesztenie eddigi szabályos menetét és abban a legnagyobb szélsőségeknek, a legnagyobb meglepetéseknek volna a társadalom kitéve. A divatnak, szokásoknak megváltozása, az életmódban beálló bármely megmásult körülmények, a felfogásnak, az erkölcsöknek átalakulásai, az idealizmus, realizmus és materializmusnak változatos uralkodása a korszellemben, mind közreműködnének arra, hogy a nemi viszonyoknak tartósabb vagy rövidebb, bensőbb vagy felületesebb voltára befolyást gyakoroljanak és így a népesedés alakulását a legsze-

szélyesebb és legmeglepőbb eshetőségnek tegyék ki. A házasságnak erős korlátait nélkülöző alkalomszerű nemi közösségek elterjedtével erősen meg kellene változnia annak a következetes és csekély ingadozást mutató rendnek, a mely egy-egy nemzet, nép stb. szaporodásában jelenleg nyilvánul. Igen erős szaporodást, meddő és depopuláló korszakok válthatnának fel s megfordítva, s a legnagyobb visszasságok terjedhetnének el a nemi élet terén. S a gondolkodó állam csakhamar kénytelen volna a propagatív életet ismét erős tevékenységgel szabályozni, visszaállítani a házasság intézményét vagy helyette más megfelelő intézményt adni a társadalomnak, ha ugyan sikerülne ilyet feltalálni.

A házasság intézménye az emberi társadalom legáltalánosabb és leglogikusabb intézménye, a mely a modern viszonyok között is épen úgy megállja a helyét, mint azelőtt.¹ Nem egyszerű nemi viszony, nem is csupán ethikai kapcsolat s nem is csupán szerződéses, egyházi vagy világi jogon alapuló jogi alakulat csupán, hanem mindenekfelett az emberi nem népesedésének azt szabályozó és azt nagyobb ingadozásoktól és bizonytalan állapotoktól megóvó fundamentuma és az az egyedüli tényező, melyen a népesedésnek egyenletes menete alapszik. Tekintetbe véve már most a népesedésnek szoros összefüggését a közgazdasággal és a nemzeti érdekekkel, a házasság gazdasági és nemzeti jelentőségű intézmény is, és az emberi nemnek mindenesetre a leglogikusabb, legszükségesebb és a mellett leegyszerűbb intézménye s a társadalom létfenntartásának és biztos, egyenletes népesedési alapokra helyezésének legjobb eszköze, a melyet óriási esztelenség volna feláldozni néhány skrupulus nélküli félbolondnak a társadalommal kísérletezni akaró ötletei kedvéért.

A házasság intézményét könnyű volna esetleg felforgatni, de azt pótolni aligha lehetne. Azok a teoriák, tervek, a melyeket a házasság pótlása tekintetében felállítottak, mind olyanok, hogy velük szemben minden intelligens ember a legjogosultabb és leglogikusabb ellenvetéseknek egész sorozatát tudja felállítani, nem hogy azoknak gyakorlati kivitelre való elfogadásra ajánlható volna.

Micsoda könnyelműség, rosszindulat vagy ítélő tehetségbeli hiány kellene ahhoz, hogy egy ilyen annyira egyszerű, természetes,

¹ A család és közgazdaság viszonyairól, egymásra vonatkozásban állásáról lásd: Grosse: Die Formen der Familie und die Formen der Wirtschaft. Freimrg. 1896.

logikus és megfelelő intézményt egyszerűen felforgassanak valami bizonytalan idea vagy jelszavak kedvéért! A házasság lényegében nem annak egyházi vagy polgári, illetőleg szokásbeli formája, sőt nem is az egy- vagy többnejűség az irányadó, hanem az, hogy feltétlenül legyen meg a társadalomnak egy olyan állandó, szabályozott nemi kapcsolata, a mely az emberiség legeslegfontosabb életérdekének, a továbbfenmaradásnak, a népesedésnek folyamatát szabályozni, annak rendszeres és nem ingadozó, nagyobbfokú változásoktól mentes, biztos menetet adni alkalmas. A házasság ekként a társadalom biológiai jövőjének bizonytalanságát hárítja el.

E nélkül az intézmény nélkül és szabadjukra hagyott s kipróbált rendszerek közé nem szorított nemi viszonyok mellett a népesedés terén a legnagyobb bizonytalanság uralkodnék s a legszűlsebb eshetőségeknek volna a társadalom kitéve. Hogy az emberi nem továbbfentartását és szaporodását ennyire rendszeresen biztosító emez intézmény nélkül is, a »dolgok természetek«, vagy valamely magasabb gondviselés normálisan, ellentétes és bizonytalan eshetőségektől mentesen irányíthatná a népesedés menetét, azt feltételezni s előre elhinni nem vagyunk eléggé naivak.

A házasság nélkül az emberiség, illetve az azt nélkülöző társadalom népesedési folyamata épen úgy a bizonytalanságra s a legváltozóbb eshetőségekre volna bízva, mint egy magára hagyott állatsoportnak a szaporodása, sőt még ennél is sokkal bizonytalanabb lehetne az, mert igen sok állatfajnál fel lehet találni a nemi életnek bizonyos rendszerét, így tehát egy bizonyos és ez az, hogy a házasság intézményének megszűntével eltűnnék a mai népesedési viszonyoknak a rendszerességet, a nagyobb bizonytalanságoktól való mentességet megadó tényezője.

A rendszertelen, s egyedül az emberi szeszélyre, nemi ösztönre, élvezetvágyra bízott nemi állapotoknál a népesedést a legellen-
tétesebb végletek fenyegetnék. E végletek beálltának valószínűsége a szerint alakulna, vajjon szabadjára hagyná e az egyének többsége a szaporodás természetes folyamatát, avagy mesterségesen igyekeznék-e azt megakadályozni. Ha szabad folyást engedne a társadalom nemi ösztöneinek s egyszersmind a szaporodás természetes menetének, akkor a mai nőszaporodásnál az emberiség sokkal gyorsabb menetű sokasodásának kellene beállnia. Míg ugyanis a házasság intézménye mellett az emberi szaporodás kevés kivétellel a házasságok folytán keletkező családokon belül történik,

addig a házasságnélküliség, az u. n. »szabadszerelmi korszakában a nemi érintkezés általánossá kellene hogy váljék minden arra érett egyénnél. Ilyen körülmények között a társadalomnak gombaszerű gyors szaporodása következnie be, mert hiszen már a modern viszonyok között is, a mikor a családalapítás annyira meg van nehezítve, szintén gyorsan szaporodik a népesség. Elképzelhetni aztán, hogy a társadalmi zsúfoltság mennyire fokozódnék ilyen állapotok mellett, a mikor a család nyújtotta gazdasági biztonság sem volna a világrajöttek háta mögött. A társadalomnak egy óriási lelenczházzá és gyermekmenhelylyé kellene átalakulnia. S ha már most sem bírja a közgazdaság a megszorított népesség alsóbb rétegeit megfelelően ellátni javaival, mennyivel kevésbé bírná azt megtenni egy még sokkal erősebb, de e mellett gondatlanabb és még inkább a véletlennek szeszélyeire bízott szaporodás folyamata mellett. A most mondott állapotok a házasságot nélkülöző társadalomnak abban az állapotában állhatnának elő, a melyben a szaporodás mesterségesen nem korlátoztatuék, hanem a természet rendjére volna bízva.

Az imént jelzett helyzetnek éppen az ellenkezője állhatna viszont elő, ha a házasságot eltörlő társadalomban egyszersmind a szaporodásnak mesterséges megakasztása válnék gyakorlattá. Ebben az esetben egy romboló elnéptelenedésnek kellene beáilania. A gyermekszülés, az anyaság terhétől minden nő meüickedni igyekeznék s a nemi viszonyt minden ember kizárólag élvezeti szükségletté¹ igyekeznék tenni. S ez az igyekezet annál is inkább természetes volna, mert házasság és család hiányában, s az utódokra való gazdálkodás megszűntével a szocialista államban megszűnnék a szülőknek gyermekeikben rejlő az az örörae is, mely a mai társadalomban még feltalálható. Ez a kor a népesedésbeli pusztulás állapota lehetne csupán és még sokkal rombolóbb roma legmegátalkodottabb és legelterjedtebb egygyermekrendszerénél is. Mert az egygyermekrendszert követő család nagyon szereti gyermekét, nagyon gondolja azt, a házasság s a család megszűntével a gyermekek jövőjéről való gondoskodhatás kizártával a gyermekektől való teljes menekülés volna minden nőnek a vágya, s mindenik nő a másakra akarná tolni az emberiség íentartásának, továbbpropagálásának feladatát. Ily helyzetben a társadalmat az elpusztu-

¹ Lásd erről a tárgyról: Moll: Untersuchungen über die Libido soxualis. Berlin, 1897. Legouvé: Histoire morale des femmes. Paris, 1898.

lástól ismét csak úgy lehetne megmenteni, ha az állam a legnagyobb rendszabályokkal erőszakolná ki – ha ugyan módjában állana az – hogy a társadalom nőtagjainak egy bizonyos része megfelelően anyasági kötelességeinek.

Az iménti eshetőségeket annak jellemzésére mérlelgettük, hogy mennyire skrupulusnélküli és mennyire meggondolatlanul vakmerő, könnyelmű s a következményekkel egyáltalában tisztában nem lévő az a hajsza és irány, a melylyel a szocializmus a házasság s ezzel a család intézményét megtámadja.

A házasság intézményének a népesedési folyamat szabályosságát és normális menetét biztosító és ennek folytán mindennél fontosabb tulajdonsága eddig még nem volt a társadalmi kérdésekkel foglalkozó tudományok és irodalom terén kellően hangsúlyozva. A házasság intézményének oltalmazol annak szükséges voltát eddig ethikai, erkölcsi alapon igyekeztek kimutatni és ezen az alapon akarták azt megvédeni. Pedig a házasságnak legfőbb jelentősége annak a népesedés menetét szabályozó s annak bizonytalan folyamatát kizáró természetében rejlik, mely körülmény sokkal életbevágóbb s nevezetesebb a vallási és erkölcsi szempontoknál.

A házasság intézménye a népesedésnek biztosító szelepe.

A szocializmus nincsen tisztában azzal, hogy mit támad meg a házasság intézményében. Azt hiszi, hogy csupán vallás-erkölcsi intézményt üldöz benne. Pedig e nélkül az intézmény nélkül a legnagyobb bizonytalanság áll be a népesedés és szaporodás terén.

A házasság, – a mely a fajfentartásnak a családok keretein belül való lefolyását bonyolítja le, – népesedési és nem más szempontokból legszükségesebb intézménye a társadalomnak. Nélküle a legnagyobb bizonytalanságnak volna az e részben kitéve, míg vele és alkalmazásával következetes menetet nyer a népesedés. Az elnéptelenedéstől, a faji és nemzeti bukással járó depopulációtól – különösen egy modern társadalomban, a hol annyi kecsegtető eszköz van a szülés és fogamzás kellemetlenségeinek elhárítására – eaakis a házasság intézménye védheti meg a társadalmat és szükség esetén a túlszaporodás bajainak elhárítására, a túlságosan gyors szaporodás megakasztására, a túlszűfolt népesség meggyérítésére, a nélkül, hogy az az elnéptelenedés és más ellenkező szélsőségek veszedelmeinek tegye ki a társadalmat, szintén a házasságilag

szabályozott nemi élet jelentkezik a legalkalmasabbnak, a mint erre még alább vissza fogunk térni. Ismételten megemlítjük itt is, hogy a házasságnak a népesedés terén való eme jelentőségét nem annak formája vagy egyéb szempontjai, hanem a nemi viszonyoknak általa beállott rendszeres állandósága adja meg.

A szocializmus tehát mint jeleztük a felületesség hibájába esik akkor, a mikor a népszűfoltosság, a kelleténél sűrűbb népesség, a nagy munkásfelesleg bajainak megszüntét egyedül a társadalmi és gazdasági osztályok átgyúrásától reméli s figyelmen kívül hagyja, hogy a népesedés terén tapasztalható bajok gyökeresen csakis magának a népesedés folyamatának megszabályozásával lennének gyógyíthatók. A munkabéremelés, a jövedelemeloszlás javítása nem abszolút, hanem csak közvetett és elodázó eszközök a népszűfoltosság hátrányaival szemben s egy bizonyos idő multán való ismételt nagyobb megszorodás megint csak meghozza a népszűfoltosság állapotát s a munkásfelesleget.

A népesedés alakulásának bajai csak az által volnának maradandóan elhárítva, ha a népszorodásnak olyan menetét lehetne biztosítani, a mely mellett a közgazdaságnak az átlagos igényekhez mért szolgáltatóképessége sohasem volna csekély a népesség tömegéhez viszonyítva. A népesedéshez fűződő gazdasági és szocialis bajok ehárításának ez volna a közvetlen eszköze. Természetesen ez a szempont ma még csak a közgazdasági elmélet s a társadalmi kérdésekkel foglalkozó filozófia országába tartozik, míg a szocializmus eszméiért és céljaiért való küzdelem már nagyon is a gyakorlati élet stádiumába lépett.

A munkásosztályok elégedetlenségét növeli a szocializmus annak folytán, hogy az igények, a szükségletek fokozásának feltételül hasznos és célravezető voltát hirdeti s ellenzi a takarékos-ságot. Igen természetes, hogy az amúgy is nagyon népes munkásosztályok ennek következtében mindig többet várnak az állami s társadalmi támogatástól.

Malthusnak az az elve, hogy a magamagától függő munkás takarékosabb, mint a másoktól függő,¹ a modern viszonyok között is igaz. Alkalmazhatjuk pedig ezt az ipari és mezőgazdasági munkásokra egyaránt, a nélkül, hogy a legcsekélyebb mértékben is Malthusianisták volnánk.

¹ Malthus. György Endre fordítása. 377. 1.

Különben magára a népszaporodás lassúbb vagy gyorsabb menetére a szocializmus jelenleg semmiféle befolyással nem bír. Németország népessége igen gyorsan szaporodik, Franciaország népessége stagnál, pedig mind a két államban a lehető legerősebb az alsóbb társadalmi osztályok között a szocializmus. De igenis befolyással van arra, hogy a felgyülemlett munkásnépesség igényeit, elégedetlenségét fokozza s ezeket az osztályokat támadóbbakká, türelmetlenebbekké tegye a társadalom egyéb rétegeivel szemben. Ezért a népesedés bajait, az osztálytulnépesedést csak jobban elmérgesíti, azok közgazdasági hátrányait megsokszorozza s mindenestre siettetni a társadalmi ellentéteknek kenyértörésre kerülését. Másrészt pedig a szocializmus erősen kényszeríti az államot s a közgazdaságot az ipari termelés erőltetett fokozására s az expanzív gazdasági politikára, mert a nagy tömegek követelményeinek némileg is megfelelni, nekik kenyeret adni s fenyegető magatartásukat lecsendesíteni csakis úgy lehet, ha minél több munka alkalmat teremtenek a munkát igénylők részére.¹ Ezt pedig csakis a folytonosan fokozódó ipari termeléssel érheti el a munkásosztályok népesedésének mai iránya mellett a közgazdaság.

A modern szociális bajoknak a fentebbiek szerint főoka felfogásunkból kifolyólag az, hogy több a munkás, mint a menyinyinek lennie kellene és hogy ezeknél a munkásoknál is nagyobbak az átlagos életszükséglet az átlagos munkabér által kielégíthetőkénél. Tehát több és nagyobb munkabérgényű a munkás, mintsem hogy egy az igényeknek megfelelő munkabérrel ellátott rendezett viszonyu s biztos megélhetésű munkásosztály jöhetne létre. A szocializmus okai így a népesedési viszonyokban gyökereznek s az igényeknek a létező munkabérekhez viszonyított magas és ki nem elégített volta úgy hat a közgazdasággal szemben, mint hogyha még több volna a munkát követelő munkás, vagyis erősítőleg és sokszorozólag a munkásosztály által támasztott követelményekre. Ha a társadalomtól százezer munkanélküli követel munkát és e mellett pl. négyszázezer alkalmazott munkás a munkabéreknek másfélszeres felemeléseért lép akcióba (vagy ezzel egyértelmű a munkaidőnek másfélszeres leszállítása, avagy egy negyedével való leszállítása s

¹ Lásd e tárgyról. Guyot: La tyrannie Socialiste. Paris. 1883. Nicholsoa . Strikes and social problems. 1896. Ráth Zoltán: Gazdasági haladásunk és a munkásosztály. Közg. Szemle. 1894. 3-5.

e mellett a munkabérek egy negyeddal való felemelése), akkor az a közgazdasággal szemben olyan követelést jelent, mint hogyha háromszázezer munkanélküli követelne az eddigi munkabéreknek megfelelő alkalmazást. A munkabérek tekintetében támasztott magasabb igényeknek és a munkát igénylő kezeknek egymást sokszorozó hatását így kell felfogni s ezért egy-egy szociális követelmény a közgazdasággal és a társadalommal szemben sokkal nagyobb áldozatot kíván, mintsem azt az első tekintetre hinni lehetne. A széles társadalmi osztályok szociális követelményeinek ugyanis jellemző sajátosságuk az, hogy a további követelmények egész sorozatát vonják magák után és a társadalom alsó osztályainak egyes csoportjai által elért előnyök a még ezen előnyökkel fel nem ruházott ugyanazon társadalmi osztálybelieknek is követelményeivé válnak. A szociális követelmények és pedig a társadalom nagytömegű és népes osztályai által támasztott követelmények eme tulajdonságai az emberi természetnek a saját sorsát megjavítani akaró igyekezetére vezethetők vissza s elég csak egy pillantást is vetni a szociális mozgalmak és a szocialista törekvések fejlődésére, hogy a szociális követelmények imént említett tulajdonságait mindig feltaláljuk.

Azt a tulajdonságot, a mely szerint a munkás és alsó társadalmi osztályok egy-egy kielégített követelménye a további követelmények sorozatát vonja maga után, – *az igények önnövesztő voltának*, – azt a sajátosságot pedig, hogy emez osztályokon belül egyes csoportok által elért előnyök az ezekkel még fel nem ruházott többieknek is követelményeivé válnak, *a követelmények terjedékenysége*nek nevezhetjük.

A szociális bajoknak, elégedetlenségnek alapoka a modern munkásosztályok zsúfoltságában, a munkáskezeknek a munkalkalmakhoz viszonyított nagy számában rejlik. De a népesedési viszonyok eme meg nem felelő voltához járul még az igények önmagukat növesztő volta s a követelmények terjedékenysége. Ez utóbbiak tehát a népesedési bajoknak mintegy sokszorozó coefficientként hatnak közre.

A szocializmusnak, mint tömegjelenségnek fő s mondhatjuk fizikai oka a népesedési viszonyok meg nem felelő voltában, lélektani oka pedig az igények önnönmagukat növesztő tulajdonságában s a társadalmi követelmények terjedékenységében rejlik. Ezeknek a fizikai és pszehikai tényezőknek egymásra való

s egymást erősítő hatása szüli és alkotja mindig a modern szocializmust.¹

Ha annyi volna csupán a munkás, a mennyi a naggyá fejlődött géptechnika mellett elvégezheti a szükségletkivánta termelést, akkor a munkabérvizonyok is olyan kedvezően alakulhatnának, hogy a szocializmus legfeljebb néhány elégedetlenebb, exaltáltabb ember agyában kísértene, de nem volna az a kor szelleme. A munkabérbeli igen magas követelmények így aránylag nagyon könnyen volnának kielégíthetők. De a jelenlegi viszonyok közt a munkásfelesleg s a munkásosztályok zsúfolt volta, relatív túlnépesedése az oka a szociális követelmények nehezen vagy egyáltalában nem kielégíthető voltának. Ez kényszeríti az ipart, illetve a közgazdasági politikát, hogy a termelés olyanná szerveződjék nemzetgazdaságilag, a mely minél több existenciát bír foglalkoztatni. S minél nagyobb, minél fokozottabb, mondhatjuk erőltetettebb az ipari termelés, annál több existenciát bír az biztosítani, annál több kezet bír az foglalkoztatni. Ily viszonyok között tehát erősen szaporodnak a gyárak kéményei. Nem azért van főleg szüksége a társadalomnak erre, mintha a fogyasztópiacoknak valami túlságosan érdekükben állana a gyáraknak megszorodása, hanem az ipartermelő államok zsúfolt népességének van szüksége ezekre a gyárakra főleg, hogy bennük kenyeret keressen.

Az ipari termelés tehát a munkásosztályokra nézve *munkabérbetermelő*, a munkaadó osztályokra nézve pedig *töketermelő* tényezőként jelentkezik. A termelés folytonos fokozása és fejlesztése pedig a munkásosztályokra nézve *megélhetési*, a munkaadó osztályokra nézve ellenben inkább *vagyonosodási* szükséglet. Könnyen láthatjuk ebből, hogy mennyire intenzívebb szükséglet az ipari termelés folytonos fejlesztése a munkásosztályra nézve, mint a tőkével rendelkezőkére nézve.

A munkásosztályoknak akkor is szükségük van az ipari termelés fokozására, a mikor az már a vállalkozókra, a tőkésekre nézve nem vagy alig jár már előnnyel, mert a termelés fokozása a munkásokra nézve munkabérbetermelő tényező és megélhetési szükséglet. Ennek az osztálynak tehát a termelés fokozása, mint

¹ Lásd e tárgyról: Leroy Beaulieu: La question ouvrière du XIX. siècle Paris. 1871. Matlekovits Sándor: A munkáskérdés. Iparügyek. VI. 12. sz Szilassy Zoltán: Az aratási strike. Köztelek. VII. 31.

munkaalkalomszaporító eljárás akkor is érdekében áll, a mikor ez a vagyonos osztályokra esetleg hátrányos. Ellenben a termelésnek olyan fokozása, mely a termelt jószág és érték mennyiségét növeli ugyan, de a munkaalkalmak számát nem növeli, vagy egy tökéletesített géptechnikával azokat még csökkenti is, sem a munkabéreket jelentékenyen nem emeli, a munkásosztályra nézve hátrányos, és ez csupán a tőke érdekét szolgálja.

A közgazdaságnak és társadalomnak ebből kifolyólag csak addig válhatik előnyére a termelés fokozása, a míg arra nézve a munkás és munkaadó osztály érdekei megegyeznek. A mint azonban ezek a termelés fokozásához fűződő érdekek e két osztály között ellentétesekké válnak, akkor a termelés fokozása már legfeljebb társadalmi szükségetet jelent, de éppen neoi közgazdasági föllendülést.

A gazdasági és társadalmi egyensúly ugyanis ez által raár megbillent. A munkásosztály nem mondhatja többé a kínálat és kereslet elveinek megfelelően: *facio üt des*, hanem azt mondja: *faeio, quia faeere oportet*, a munkaadó pedig azzal felel, hogy: *do, quia dare oportet*. Ez a szocializmus: végezniem kell gyári munkát, hogy éhen ne haljak; adnom kell a munkásnak annyit, a mennyi visszatartja attól, hogy a nyers erőszak terére lépjen.

A műveltségnek, de még inkább az igényeknek általánosodása a szocializmus számára munkálja meg a talajt. Valaha a munkásnak nem voltak igényei, illetve a táplálékon és ruházaton nem terjedtek túl azok. Ma már vannak, még pedig jóval nagyobbak, hogysen azokat anyagi erejével kielégíthetné.

Sokat tett azelőtt az, hogy részben egy mély vallásos érzület igénytelenséget prédikáló uralma alatt, részben azért, mert a kultúra előnyei nem ébresztették fel lépten-nyomon az utánuk való vágyat, mint manapság, a társadalom alsó osztályainak zöme nem is gondolt egyébre a létfontosságánál.

Jelenleg a munkás elégedetlen azzal az existenciával, melyet magának biztosítani bír keresményével.¹ A vallásos megnyugvás nem vigasztalja többé, arra pedig, hogy egy erős megállapodott életnézetet formáljon magának, nem lehet eléggé művelt. A múlt munkása, alsó társadalmi rétege jámbor volt s nem ideges, a mai

¹ Lásd: Földes: Socializmus. Közgazdasági Lexikon. III. köt. Cathrein: Dér Socialismus. 1903. Haushofer: Der moderne socialismus. Brüll Lipót: A munkásosztály sorsának javítása. Budapest, 1883. Gaál Jenő: Az alföldi munkásmozgalom. Budapest, 1891.

koré sovén. A múlt idők munkása nem érezte át tudatosan a lét küzdelmét, a mai koré tudomással bír arról, mert a szocializmus tanai, s a kor eszméáramlatai felébresztik benne annak tudatát. A múlt idők munkása szeretettel s bizonyos jámbor ambícióval végezte munkáját, a mai kor szocialista munkása igazában gyűlöli a saját fizikai munkáját, de azért külsőleg, elvileg dicsőíti azt, mert irigylí s gyűlöli azokat is, a kik nem kénytelenek fizikai munkával foglalkozni.

A Marx féle felfogás szerint a munkabérrel a munkaidőnek csak az a része van megfizetve, a melylyel a munkás a létfentartásának megfelelő értéket állít elő, a többi részében a hosszú munkanapnak többletértéket állít elő, a mely a tőkének nyereségét képezi. A munkaidőnek többi része alatt tehát a munkás csupán a tőkés által jogtalanul kicsikart nyereséget állít elő annak részére. Ez az elterjedt felfogás a munkás állapotát bérrabszolgáságnak tekinti csupán. Az angol orthodox gazdasági iskolának, különösen Ricardonak és Malthusnak tanai, a manchesterizmus felfogása igen kapóra jöttek a szocialista tanoknak, mert ridegségükben, szűkkeblűségükben a való életnek, a munkások igazi helyzetének visszaadását látták. Malthusnak népesedési tana, a mely szerint a munkás sorsa, létfentartása főleg és egyedül a táplálék fizikai mennyiségétől van függővé téve, a szocializmus szemében a munkások valódi létfentartási viszonyainak visszaadása, valamint ugyanaz Ricardonak a munkabérekről felállított elmélete is.

A Rodbertus által »vasmunkabértörvény«-nek nevezett Ricardo-féle elmélet lett a szocializmusnak egyik fő argumentuma a munkások helyzetét illetőleg. Lassalle szintén a Ricardo-Malthus-féle iratokban találja a munkás helyzetének leírását.

Az a körülmény, hogy a szocialista írók a Malthus-Ricardo-féle pesszimiztikus felfogást tartják a munkás valódi sorsa leírásának, de természetesen ennek alapján a munkásosztály érdekében épen az ellenkező irányt tartják követendőnek, mint a vagyonos osztályok klasszikus, de szűkkeblű szószóloi, eléggé jellemzi a munkásosztályok jelenlegi helyzetének a szocialisták részéről való kevésre becsülését s azok elégedetlenségét.

Nagy jelentőséggel bír az alsó társadalmi osztályok azelőtti nyugodtabb életnézete tekintetében az elterjedt vallásos felfogás. Ha olyan mély vallásos érzelmek uralkodnának ma is a munkások között, mint valaha, akkor kisebb volna a társadalmi osztályok

autagonizmusa, s azok súrlódásai is kíméletesebbek volnának. Az u. n. etikai közgazdasági iskola, valamint a szociális kérdések iránt nagy érzékkel bíró angol művelt társadalom nagyon sokat vár ebben a tekintetben a keresztény erkölcsan elveinek a modern viszonyokra alkalmazott tudatos belevitelétől a munkásosztályok gondolkodásába. Carlyle és Kuskin törekvései szintén ezen az alapon állanak.¹ Az u. n. keresztény szocialisták pedig egyenesen a kereszténység s a vallás elvei segítségével várják a szociális viszonyok megjavítását.

Csakhogy a vallás egymagában még nem háríthatná el a társadalom szociális nyomorait, mert azokat fizikai tényezők szülik, s a melyeket több szelidséggel és higgadtsággal lehetne elviselni, de csupán erkölcsi eszközökkel nem lehet elhárítani. Hiszen a szocializmus bajai a társadalom, különösen a munkásosztály túlszűfoaltságában gyökereznek, s minél jobban haladunk az idővel, annál jobban növekedik a zsűfoaltság.

Ha egy oly gépet találnak fel, a melylyel egy géppel dolgozó munkás két kézi munkás munkáját végezheti, akkor az ezzel a géppel végezhető munka tekintetében már csak félannyi munkásra van szükség. A technika haladása tehát szintén a zsűfoaltságot s annak következményeit segíti elő. A termelés fokozása nagyrészt ennek a születés és gépokozta munkásfelesleg fentartásának közgazdasági eszköze, habár annak ilyen természete nem az egyes konkrét esetekben, hanem az általános közgazdasági hatásban nyilvánul meg.

Sok ellenkező érvet lehetne felhozni az általunk mondottaknak meggyengítésére, azoknak talán kedvezőbb értelművé változtatására, de azoknak lényege, magja megdönthetetlen igazság, melyet a társadalmi és közgazdasági élet tapasztalatai lépten-nyomon bizonyítanak. A gyors szaporodás és a technika haladása következtében a munkásosztálynak folyton nagyobbodó hányada válik a termelésben feleslegessé (ha t. i. csupán gazdasági és nem egyszersmind nemzeti szempontból nézzük az osztálynépesedésnek ilyen irányú menetét) s az osztályzsűfoalódás bajai ennek arányában válnak érezhetőkké.

Az u. n. szociális kérdésnek megoldása, t. i. a modern szociális bajoknak s főleg a munkásosztály elégedetlen s nem

¹ Lásd Földes: A gazdasági élet erkölcsi feltételei. (Társ. Gazd. Elemei. 1. köt.) Ráth Zoltán: Közgazdaságtan és ethika. 1896. (Közp. Szemle.)

kellően biztosított helyzetének a társadalom emez osztályainak is megelegetésére a maga teljességében való megjavítása hiú reménység akár a szociaalisták, akár a nem szoczialisták javasolta eszközökkel mindaddig, míg egy olyan módozat nem találkozik, mely ezeket a visszasságokat gyökerükben, t. i. a népesedés terén nem alkalmas megorvosolai. A szoczialis bajok neve alá össze-foglalni szokott s különösen az alsó néposztályokat érdeklő kedvezőtlen állapotok kútforrása a társadalomzsúfoltság, a relatív, t. i. az osztálytúlnépesedés lévén, felfogásunk szerint minden nagy társadalmi reformintézkedésnek ezeknek megszüntetésére kell irányulnia.

Ha egyszer a termelésnek olyan állapota jöhetne létre, hogy a legfejlettebb géptechnika mellett sem volna felesleges munkás, akkor a szoczializmusaak fizikai alapja: a munkásfelesleg nem lévén meg többé, annak a társadalom s annak rendje ellen irányított élő is meg kellene hogy szűnjék.

Lehetnek ugyan olyan optimisták, a kik azt állíthatják, hogy felesleges munkás nem létezik De ez az állítás a modern nagyiparú államokban közgazdasági szempontból frázisnál nem egyéb. A milyen igaz a?, hogy nemzeti és faji szempontból, tekintettel a nemzetek s fajok között folyó népesedési versenyre, – nincsen felesleges egyede a nemzeti fajnak, – épen olyan igaz gazdasági, társadalmi és szoczialista szempontból, hogy bizony a modern nagyipari államokban az ipari munkásosztálynak egy jelentékeny hányada felesleges már.

Carey az ő optimizmusával azt az elvet állítja fel, hogy minden nemzeti gazdaságban raár természetűl fogva a termelékenységnek végtelen foka rejlik, a melynél fogva – ha csak azt valamely külföldi versenytárs konkurrenzijája meg nem bénítja, – ezt kénytelen elismerni – a társadalomnak, különösen pedig a munkásosztályok sorsa bármikor megjavítható. Csakhogy ennek az optimizmusnak az oka Carey amerikai voltában s abban rejlik, hogy ő előtte az amerikai viszonyok lebegtek, azok vették őt körül, azok behatása alatt irt. Az amerikai viszonyokra pedig ráillik az ő optimizmusa.

Carey azonban nem vette figyelembe azt, a mikor a fenti elvét hangoztatta, hogy a közgazdaság ereje viszonyban áll a társadalom népességszámával, s a míg az amerikai viszonyokra ráillik az ő optimizmusa, mert ottan egy viszonylag gyér népességű társadalomnak a közgazdaság óriási mennyiségű és még

sokkal jobban kihasználható erőforrásai állnak rendelkezésére, addig a nyugateurópai iparos államokban a zsúfolt társadalomhoz viszonyítva sokszorososan kisebb mértékben állanak rendelkezésre a még kihasználható gazdasági források.

Amerika közgazdasági viszonyainak kedvező volta a gazdasági erőforrásoknak a népességhez viszonyított relatív nagy mennyiségben gyökeredzik s Európa kedvezőtlenebb helyzete az épen ellenkező körülményekben rejlik. Carey optimizmusának¹ tehát az amerikai viszonyok tekintetében a közgazdaságnak a népesedés állapotával szemben való nagy ereje adja meg a jogosultságot, de Európára nézve a nagy iparos államok népesedésének közgazdasági tekintetben kedvezőtlen alakulása teszi azt teljesen elhibáztató s indokolatlanná.

A közgazdaság ugyanis a társadalom kedvéért létesik és mindig egy bizonyos számú népességgel áll viszonyban, a mely népesség t. i. az illető közgazdaságból él. Ha a népesség zsúfolt, akkor az azt jelenti, hogy a közgazdaság viszonylag nem kielégítő azokkal szemben, a kik attól megélhetésüket várják.

A modern társadalmi osztályzsúfoltság jelenlegi állapotán segíteni nincsen eszköz. De a társadalomnak érdekében áll előrelátólag gondoskodni arról, hogy a népesedés, különösen a legszélesebb társadalmi osztályok népesedésének kedvezőtlen alakulása a jövőben agyon ne nyomja az egész társadalmat s ne juttassa azt kiszámíthatatlan veszedelmes helyzetekbe.

A népesedés sorsát a véletlenre bízni annyi, mint a véletlenre hagyni az emberiség s a civilizáció sorsát, a kultúrát, a haladást. Nem messze vagyunk már attól az időtől, a mikor általánosan be fogják látni, hogy a gazdasági és társadalmi politikának kiegészítő s legfontosabb része a helyes népesedési politika.

Az u. n. szociális kérdés megoldása annyit tesz, mint az életfentartási és általános szükségletkielégítési eszközök mennyiségét egyensúlyba hozni a népesség számával és igényeivel. De minthogy a közgazdaság mindig kevésbé és kevésbé bírja a folyton növekedő lélekszámú és folyton nagyobbodó igényű társadalmat az életfentartási eszközeivel és a szükségletek által követelt mindig nagyobbodó mennyiségű egyéb javakkal megfelelően ellátni, előbb utóbb arra lesz kényszerítve a társadalom, hogy a népesség

¹ A szociális optimizmussal foglalkozik: Ludwig Stem: Zwölf Essays zur Begründung des sozialen Optimismus. 1905.

számát hozza arányba a rendelkezésére álló gazdasági eszközök mennyiségével. A közgazdasági érdekek mindig erősebben fogják ennek a megtérését sürgetni s a népesedési, népszaporodási viszonyok rendezésének, illetve a rendelkezésre álló eszközökhöz képest a közgazdasági s a társadalmi helyzethez mért megfelelő irányításának szüksége folyton jobban és jobban érezhetővé lesz a nélkül, hogy a Malthus-féle és főleg a táplálék fizikai mennyisége szempontjából kiinduló nézeteket kellene az emberiségnek elfogadnia. A népesedés irányításának kivitelétől azonban jelenleg még messze van a társadalom úgy erkölcsileg, mint a kivitel technikáját tekintve, mert a szaporodás csökkentésére szolgáló s a társadalom s az egyén által jelenleg alkalmazásban levő eszközök nemzeti tekintetben megboesáthatatlanok és inkább csak az egyesek élvezetvágyának és gazdasági egoizmusának állanak szolgálatában, de semmi esetre sem a társadalomnak és nemzetnek.

Azok az intézkedések pedig, a melyeket a modern társadalom és törvényhozások a szociális bajok orvoslására tenni szoktak, csak gyöngé enyhítőszernek. Valami keveset érnek, de azért a szocializmus veszedelmeivel és követelményeivel szemben tehetetlenek. A szocialisták tábora egyre nő, a szerint, a mint a társadalom alsó osztályai egyre zsúfolódnak, igényeik természetesen egyre nőnek szintén a korrallal, s egyenlő arányban növekedik ezzel a szociális bajok elhárítása céljából létesült intézmények száma s az ennek folytán a társadalomra nehezedő teher. A népszűföldés bajai válságos helyzetbe fogják még sodorni az emberiséget, különösen egyes nemzeteket szocializmus melleit és szocializmus nélkül egyaránt. Hiszen szerintünk is a szocializmusnak főleg az osztályszűföldés a szülőoka. Azért tartjuk a népesedési politikát a közgazdasági politika legfontosabb részének, a mint azt még az alábbiakban is igyekezünk kifejteni.

XII.

Népesedés és erkölcsi állapotok. A közegészségügy javulásának hatása. Nőemancipáció és népesedés.

A népesedés menete és az erkölcsi állapotok között összefüggést kimutatni nem lehet. A vallásos és erkölcsi felfogásnak megfelelő lehetne annak a bizonyítgatása, hogy a népesedés és az

erkölcsi állapotok között összefüggés van, s hogy az erkölcsös társadalom népesedési viszonyai kedvezőbben alakulnak, – de a való életben ennek semmi alapja nincsen.

Az a vallásos felfogás, a mely a gyermekeket mint Isten adományait fogta fel, továbbá a népesedés legfontosabb mozzanatainál: a születésnél, halálánál s a házasságnál a vallás közreműködése a népesedés kérdéseire bizonyos valláserkölcsei reflexiókat fűzött, a melyek számos régebbi írónak felfogásán is visszatükröződnek.

Sokat tett ebben a tekintetben az is, hogy a nápmozgalom nyilvánulásait legelőször az egyház közegei figyelték meg az európai társadalomban. A születések, halálozások, házasságok feljegyzései egyházi naplókban történtek legelőször. Az egyházak kezében volt kizárólag az anyakönyvezés a legújabb időkig, sőt sok államban ott van az kizárólag még napjainkban is.

Az egyházi anyakönyvek vezetésén természetesen a vallás szempontjai vonultak végig, így a születések jegyzése a keresztelesek, a halálozásoké az egyházi szertartású temetések szempontjából történt leginkább. A népesedés nyilvántartásának az egyház által való végzése ekként azokhoz vallásos szempontokat fűzött s leginkább az a körülmény, hogy az emberi szaporodásnak egyedül jogosnak tekintett közvetítője és létrehozója egyedül az egyháziilag megáldott és szentesített házaselet volt s az még nagyrészen ma is, – számos vallási és erkölcsi tekintet fűzött az emberiség szaporodási életviszonyaihoz.

A régi népesedési statisztikák, a *notitiák* ezt a vallásos felfogást tükrözik vissza nagyrészen. Különösen a születésben, halálban és továbbszaporodásban az isteni gondviselés működését statisztikailag is kimutatni igyekező Süßmilch iránya adott nagy elterjedést a népesedés mozzanataival a vallásos és erkölcsi szempontok egybekapcsolásának. A Süßmilch előtti Conring, Aehenwall, Sehlözer, Aneherson, Graunt, Petty, Halley, Kerseboom, Déparcieux jóval elfogulatlanabbak voltak a vallásos tekinteteknek a statisztikába való bele nem keverése dolgában, mint Süßmilch, aki egyébként a lelkipásztor szemeivel nézte a népesedés mozzanatait.

Az erkölcsi állapotok legfeljebb a törvénytelen születések számára gyakorolhatnak befolyást, de ez is alig bizonyítható be.

1000 szülésre esett 1895 és 1900 között törvénytelen szülés: Németországban 90'6, Ausztriában 145, Magyarországon 88, Olasz-

országban 66, Svájcban 45, Franciaországban 90, Irhonban 26, Svédországban 113, Norvégiában 74, Skótországban 82, Angliában 41.¹

Ezek a számadatok vajmi kevés felvilágosítást adhatnak az erkölcsi állapotokra.

A népszaporodás intensivitása és az erkölcsi állapotok között keresni összefüggést, elhibázott dolog. A szaporodásnak lassú menetéről épen úgy nem lehet a népesség nemi tartózkodására következtetni, mint megfordítva. Habár a déli népek bujább természetűeknek mondhatók az északiaknál, magára a szaporodás intenzitására, a születési számra, a házasságok termékenységére ez semmi befolyással nincsen s közöttük összefüggést egyáltalában fei nein fedezhetünk.

Mint mondtuk, olyan társadalomban, a hol a közerkölesiség gyöngye lábon áll, *talán* több törvénytelen gyermek születik. Legalább ez az általános felfogás. Statisztikailag igazolni azonban ezt is alig lehet. S magában véve a törvénytelen születésű gyermekek nagyszáma sem okvetlenül fokmérője az erkölcstelenségnek s a nemi kicsapongó életmód eltérjedettségének, mert hiszen számos mód áll rendelkezésre a törvénytelen szülések megakadályozása tekintetében, a mi egy igazán erkölcstelen társadalomban van csak igazán elterjedve.

Egyébiránt a szaporodás menetének gyorsabb vagy lassúbb voltán a törvénytelen szülések mit sem változtatnak, mert a szaporodás menetének lassúbb vagy gyorsabb voltát az abszolút születési szám stb. adja meg, erre tehát a szülések törvényes vagy törvénytelen volta irreleváns.

A szülések túlnyomó nagy többsége mindenütt házasságbeli születés. A népesedés menetét ez adja meg tehát. De nagyon csalódnánk, ha azt hinnők, hogy e téren is nagyobb vagy kisebb arányú szaporodást hoznának létre valamely erkölcsi tényezők.

Itt természetesen mindenekelőtt a születési számra s a szaporodás mesterséges korlátozására gondolunk. A szaporodás korlátozása vagy nem korlátozása a házasságok között nem erkölcsi vagy nem erkölcsi kérdés. Az erkölcstelen ehez semmi köze nincsen.

¹ Lásd e tárgyról Lindner: Die uehelichen Geburten als Socialphänomen. Lipcse 1900. Neumann: Die uehelichen Kinder in Berlin. Jena 1900. Conrad: Grundriss zum Studium der polit. Oekonomie. IV. Statistik 1902. 131. lap. Körösi József: Budapesti natalitási táblázat. Bpest főv. statiazt. hivatalának havi füzetei XXI. évf. 9. Földes, Láng, Ráth Z. statisztikai kézikönyvei.

Talán még akkor lehetne erkölcsi szempontokból megítélni a dolgot, ha az egy- és kétgyermekrendszereket a szülők élvezetvágya vagy kicsapongási hajlama stb. hozná létre. Azonban a két- és egygyermekrendszert korántsem erkölcsi, hanem főleg gazdasági okok szülik. Hiszen egygyermekrendszerek igen sokszor a nemi élvezetet nagyon csökkentő eljárásokkal vannak egybekötve. Sőt még ha magzatelhajtással járnak is a gyermekrendszerek, melyeknek immorális voltában nem kételkedünk, az indító ok, mely erre bírja a házasfeleket, még ekkor sem valamely erkölcsi ok, hanem gazdasági ok, hogy t. i. a birtok ne darabolódjék szét stb.

Ha az erkölcsi állapotoknak akár előmozdítólag, akár hátráltatólag volna valamely befolyásuk a népesedés menetére, akkor összefüggésben kellene állania a moralstatisztikának a népesedési statisztikával. Már pedig ilyesféle összefüggést senki sem fedezhet fel.

A szaporodás korlátozása gazdasági okok kifolyása. Hogyha a szaporodás korlátozása a társadalom erkölcstelenségére mutatna, akkor az egy- és kétgyermekrendszert követő vidékek népességén vissza kellene ennek tükröződnie. Már pedig éppen ezeknek a vidékeknek a lakossága tulnyomólag takarékos, munkás, sőt vallásos nép, mert hiszen éppen a takarékoság, a gazdasági szempontsok egyoldalú túlbecsülése hozza létre náluk a szaporodás megakasztását.

Az egyes házasságokon kívüli magzatelhajtások kétségtelenül rossz erkölcsökre mutatnak. Azonban az ilyen krimiaalitási esetek vajmi csekély befolyással vannak a népszaporodás menetére. A gyermekrendszerek azonban már jelentékenyen befolyásolják a népesedés intenzivitását. Csakhogy teljesen ferde és nevetséges dolog a gyermekrendszereket erkölcsi szempontból fogni fel, éppen úgy, mint erkölcsi eszközökkel törekedni azok megjavítására. A két- és egygyermekrendszert követő lakosság, mint mondtuk, majdnem kivétel nélkül szorgalmas, erkölcsös földműves népesség, mégis követi a gyermekrendszereket. Azért, mert azokat nem erkölcsi vagy nem erkölcsi szempontból, hanem gazdasági szempontból fogja fel.

Különben is a házasfelek között a nemi viszonyok tekintetében erkölcsi szempontokat felállítani s keresni nem lehet sem a statisztikának, sem más társadalmi tudománynak a feladata. A házasfelek közötti nemi érintkezés nem érinthet erkölcsi szempontokat. A fogamzás korlátozása pedig lehet nemzeti szempontból

helytelen és elítélendő, de erkölcsileg teljesen közömbös az. Egyedül a magzatelhajtások a szaporodás megakasztásának erkölcsi szempontból is elítélendő módjai, – de ezeknek jelentősége aránylag igen csekély s össze sem hasonlítható a fogamzás korlátozásának jelentőségével.

Nincsen tehát semmi ok sem arra, hogy a népszaporodás menete és az erkölcsi állapotok között erőltetett összefüggéseket igyekezzünk kimutatni, mikor úgy a népszaporodás előmozdítására, mint annak csökkentésére a nagy általánosságban közreható tényezők azokkal vonatkozásban nem állanak. Enervált emberek, perverzítások mindenütt feltalálhatók, de ezek nóm az erősen szaporodó munkásosztályok, sem a gyermekrendszereket követő földművesnép jelenségei, hanem kivételes s akkor is jobbára a felsőbb és kevésbé népes társadalmi rétegek között előforduló esetek, a melyek a nemzeti nagy tömeg szaporodási menetére a minimalis befolyással sem bírhatnak.

Meggyőződésünk tehát az, hogy a népesedés alakulása a népszaporodás, az erkölcsökkel semmiféle összefüggésben nincsen s azért a népesedés kérdéseiben felesleges moralitási kérdések nem keresendők.

Már a Malthus-féle korszakalkotó népesedési munkának moralizáló, kenetteljes hangja egyedül a szerző vallásos felfogásának tulajdonítandó. Ő ugyanis még oly időben élt, a mikor különösen az angol társadalomban a népesedésnek, szaporodásnak, család-alapításnak kérdéseit szigorúan valláserkölcsi szempontokból fogták fel elsősorban. Malthus pedig, mint anglikán lelkész ennek a felfogásnak hivatásához képest egyik legszigorúbb képviselője volt. Malthus feladatát, a mikor a népesedésről ír, s óva int a meggondolatlan házasságkötésektől, egyszersmind vallás-erkölcsi feladatnak is tekintette. S minthogy a népesedés kérdéseinek ez a nagy vizsgálója ilyen szemüvegen nézte annak menetét, alakulását, azért nevezi erkölcsi önmegtartóztatásnak a házasságtól való tartózkodást.

Malthus tehát még ezzel az erkölcsinek nevezett fékkel vélte a túlszaporodást elkerülhetni.

Ma már a házasságtól való tartózkodást épen nem foghatjuk fel abból a szempontból, hogy erkölcsi vagy nem erkölcsi dolog-e az. Nincsen is ahhoz az erkölcsnek semmi köze. Ha Malthus tanainak magja, a mely a túlságosan erős szaporodás és az osztálytúl-

népesedés veszélyeit tárja fel lényegében, igazság, bár túlságosan és pesszimisztikusan kiszínezett igazság marad is, annál inkább idejét múlta a népesedési problémák fejtegetésénél az ő lelki-pasztorkodó hangja.

Az erkölcsi szempontok tehát nem keveredők feleslegesen a népesedésekbe, mert a népesedés kérdései nem erkölcsstani, hanem nemzeti, faji, közgazdasági és politikai problémák.

Hogy a vallás-erkölcsi szempontok a közfelfogásban olyan szorosan hozzáfűződtek a népesedés kérdéseihez, annak alapja a vallásos felfogásnak akaratumk ellenére is előtérbe kerülésében áll. A vallás ugyanis a szaporodással magával már az erkölcstelenség: az eredeti bűn felfogását kapcsolja össze. Érthető most már ebből Malthusnak, a szigorú papnak iránya.

Az a keresztényi életnózet, a mely a nemi érintkezések mindenikéhez olyan közeire csatolja az erkölcsi szempontokat, az oka annak az előítéletnek, mely a népesedés viszonyai és a nemi tekintetben való erkölcsi szempontok között olyan természet-szerűnek látja a szoros összefüggést.

Már sokkal több joggal lehetne vitatni azt, hogy az erkölcstelenség, különösen a gazdasági erkölcstelenség, melynek éle a kapzsiságban, a nyereszkesedéskültségben nyilvánul, befolyással bír a népesedés kedvezőtlen alakulása által okozott bajok elmérgesítésére.

Az alsó osztályok lelkiismeretlen kiaknázása, a Ricardo és manchesteri irány, a mely a munkást pusztán gazdasági eszköznnek, vállalati berendezésnek tekinti, természetesen szintén erkölcsi momentumok, a melyek a népesedés, a népszűföldés bajainak növelésére, kiélesítésére, az osztályok közötti ellenségeskedések felfokozására szerföldött alkalmasak.

Azzal a rideg felfogással, a melyet az orthodox angol iskola képviselt, a mely a gazdasági téren az egoizmust tekintette az egyedüli vezérlő motívumnak, a szocializmussal szemben semmire sem mehet a társadalom. Ez a klasszikus felfogás csak olaj a szocializmus tüzére, a mit legjobban bizonyít az, hogy éppen a Smith Ádám, a Ricardo, a Malthus-féle elvek, különösen a két utóbbinak tanai jöttek legjobban kapóra az elméleti szocialistáknak, ezeknek az alapján volt a legkönnyebb kimutatni, hogy a társadalom vagyonos osztályainak felfogása a közgazdaság terén emberi szempontból s a munkások sorsának megjavíthatása szempontjából mennyire kegyetlen és igazságtalan.

A vagyonos osztályok érdekeinek kérlelhetetlen képviselője Ricardo az ő felfogásával és munkabérelméivel, valamint követőinek tábora: Cobden, Bright, a Cobdenklub, az ő tanaikkal s irányukkal méltán adhatta a legelkeseredettebb argumentumokat a szocziálisták tolla alá.

A modern közgazdasági politika Ricardo, Malthus, sőt Smith, Stuart Mill, Fawcett, Cairnes, Senior Maceulloeh, Bagehot, Sidgwick tanaival, melyek közül az utóbbiak pedig az általuk tanított közgazdaságtant egy teljesen betetőzött s befejezett tudományként fogták fel, meg nem él többé. Hiszen Mill¹ később maga is beláta, hogy ezzel az iránynyal nem lehet a társadalom nagy kérdéseit megoldani.

A népszaporodás menetére nincsen a népesség bujább, vagy kevésbé buja természete sem befolyással. Ha az egyes népek nemi bujasága volna az irányadó, akkor bizonyosan nagy különbségeknek kellene lenniök szaporodás tekintetében az egyes nemzetek között. Az északi népek szaporodásának így messze el kellene maradnia a déli s a meleg égövbelié mögött. A néger és egyes keleti fajok szaporodása, illetőleg házasságaik termékenysége s az északi népeké között óriási különbségek kellene lennie.

A statisztika ellenben mit aem tud ilyesmiről. Bizonyos, hogy a déli s keleti népek nemi érettsége sokkal korábbi az északiakénál, nemi érintkezésük is mindenestre sűrűbb, de a családok termékenységére s a népszaporodás menetének gyorsaságára ez nincsen semmi befolyással sem. Sőt azt látjuk, hogy a szaporodás gyorsasága terén a nemi érintkezés tekintetében kevésbé vehemens, a kevésbé buja népek vezetnek ez idő szerint.

Európának nem az olasz, spanyol, török, a leggyorsabban szaporodó nemzetei, hanem az angol s a német. A faji bujaságukról ismeretes japánoknál a születési szám aránylag igen kicsiny. S a legbujább népeknél, mint az afrikai négereknél, hottentottákaál stb. nem szaporodással, hanem igen gyakran népességfogyással állunk szemben. Szóval a népszaporodás gyorsaságát nem az erkölcsi állapotok, nem is a faji bujaság, hanem egészen más tényezők döntik el. Ilyenek többek között a születési szám viszonylagosan magas és a halálozási szám viszonylagosan alacsony volta, a házasságok termékenysége stb. Ez utóbbi tényezőknek

¹ Principles of political economy of their applications to social philosophy

okai pedig szintén nem a faji bujaságban stb. rejlenek, hanem a mint az nagyon is ismeretes, a házasságkötés korviszonyaiban, a házasságkötés könnyű, vagy nehéz voltában, abban, vajjon nem működnek-e közre a szaporodás menetét mesterségesen gátló tényezők stb.

A házasságok, azok megkötésének kedvező helyzete, termékenysége, a földmivelő foglalkozások stb. az erőteljes szaporodásnak csak egyik tényezőjét adják meg, t. i. a születési szám magas voltát; a gyors szaporodásnak másik tényezője az, hogy a halálozási arány viszonylag minél kedvezőbb legyen. Minél magasabb abszolút születési szám mellett minél kedvezőbb a halálozási arány, természetesen annál gyorsabb lesz a szaporodás.

A földmivelő államok erős szaporodását főleg a magas születési szám, a modern iparos államok erős szaporulatát ellenben főleg a kedvező halálozási arány adja meg. Ha most már a születési szám *elégé* magas némely országban, de e mellett a halálozási arány is *elégé*, vagy *felette* kedvező, akkor ennek eredménye csakis egy igen erős és igen gyors népszaporodás lehet. Ennek példáját látjuk Német-, Angolországban stb.

Hogyha pedig a modern nemzetnek egy hosszabb korszakon, pl. fél, vagy egész évszázadon keresztül való népesedését tekintjük, akkor azt fogjuk tapasztalni, föltéve, hogy a szaporodás nincsen mesterségesen megakasztva, hogy a kedvező halálozási arány még sokkal fontosabb tényezője a népszaporodásnak, mint a magas születési szám. Épen az igen magas születési számmal bíró országokban tapasztalhatjuk a népesedés menetében való nagyobb ingadozásokat. Itten szokták az igen termékeny esztendők szaporulatát egyes időszakoknak nagyon is kedvezőtlen halálozási arányai tetemesen megrontani.

Eltételezve a szaporodás mesterséges megakasztásának eseteitől, a hosszabb korszakokban való kedvezőtlen népesedési eredményt nem a születési szám alacsony volta, hanem a halálozási viszonyok kedvezőtlen volta szokta megadni. 5-10 éves népszámlálási időszakoknak az eredményei ebben a tekintetben nagyon rövidek arra, hogy meggyőző bizonyítékokkal szolgáljanak. Ide már évszázadokat kell tanúsággul vennünk.

Hogy Angliának szaporodási aránya a 19-ik század folyamán –daczára a nagy kivándorlásnak – oly annyira felülhaladta Magyarországot, daczára hazánk jóval kedvezőbb születési arányai, a magyar halálozási viszonyok kedvezőtlen voltában rejlik.

Hogy a nyugateurópai nemzetek, a stagnálását mesterségesen előidéző Franciaország kivételével, annyira nagy eredményeket értek el a népesedés intenzivitása tekintetében, annak oka a hájá. lozási arány kedvező voltában keresendő. Ez eredményezi szaporodási menetüknek következetes egyenletességét is. Hogy a halálozási arány¹ kedvező volta még fontosabb tényezője a nemzetek szaporodásának a születési szám magasságánál, annak oka abban rejlik, hogy természetes, és nem mesterségesen megakasztott szaporodási viszonyoknál sokkal nagyobb szélsőségeknek és ingadozásoknak van a halálozási arány kitéve, mint a születések aránya. Összevetve a magyar és az angol s a 19-ik századbeli népesedési viszonyokat, az angol népesedési eredmény sokkal kedvezőbb voltának az az oka, hogy Anglia javára sokkal nagyobb különbségek voltak a 19-ik századbeli halálozási arány, mint Magyarország javára a születési arány tekintetében.

A civilizáció s kultúra tekintetében magasan álló nyugat-európai államok népesedésének egyenletességét és ennek folytán a hosszabb korszakokon keresztül elért népesedésbeli nagy nemzeti eredményeket a halálozási arálynak relative kedvező volta adja meg. Ez egyszersmind az a tényező, a mely a népesedési menetnek biztos folyást ad s megóvjja azt a nagyobb szélsőségektől. A nyugati államoknál sokkal kisebb ingadozások észlelhetők az évi szaporulatok százalécai tekintetében, mint a keletieknél.

A halálozási arány kedvező voltának legfőbb oka pedig a közegészségügyi viszonyok kedvező voltában rejlik. Az egészségügy fejlett, rendezett volta teszi azt lehetővé, hogy a lakosságnak aránylag sokkal nagyobb százaléka érje el felnőtt s aggkorát, mint az egészségügyileg elmaradott, vagy kedvezőtlen viszonyú országok népességénél.²

¹ Westergaard: Die Lehre von der Mortalität und Morbilität. Jena 1902. Karl Ballod: Die Lebensfähigkeiten der städtischen und ländlichen Bevölkerung. Lipce 1697. Körösi: Statistique internationale des grandes villes. Bp. 1876. ü. a.: Budapest halandósága. 1836-90.

² Lásd e tárgyról: Bortkewiisch: Die mittlere Lebensdauer. Jena 1893. Weszelovszky Károly: Statisztikai tanulmányok hazánk közegészségügyi áll. potai felett. Budapest 1875. Pnning: Die Entwicklung der Kindersterblichkeit in den europäischen Staaten. (Jahrb. für Nat.-Oek. und Statistique III. évf. 17. füzet). Westergaard: Die Lehre von der Mortalität und Morbilität. Jena 1902. Körösi József: Budapest főváros halandósága. 1885. Ugyanaz: Armuth und Todesursachen. Wien, 1886. Ugyanaz: Észrevételek a halandósági statisztika-

A népesedés inienzivitására s a népszaporodás eredményének kedvező voltára tehát az egészségügyi viszonyok igen nagy, mondhatjuk a legnagyobb befolyással vannak, mert az egészségi viszonyok kedvező voltának következménye a népesedés menetének – természetes menetű és nem mesterségesen megakasztott szaporodási viszonyok között – legfontosabb tényezője: a kedvező halálozási arány.

Hogy czivilizált korszakokban hosszabb időszakokat véve tekintetbe, sokkal nagyobb szaporodásbeli eredményt érnek el az egyes nemzetek, mint azelőtt, az az egészségügyi viszonyok javulásának tudható be. Jelenleg a korai halandóságnak, a járványoknak és ragályos betegségeknek egész raja szűnt meg, illetőleg lokalizáltatott a hatásuk. A járványoknak megelőzése, lokalizálása hátrítja el a ezivilizált országoknál azokat a nagy halálozási arányú esztendőket, a melyek a többi évek szaporodásbeli eredményeit annyira megcsökkentették.

Azelőtt egy-két igen erős szaporodási esztendőre ha egy-egy nagyobb járvány következett be a népszaporodás menete tekintetében, visszazökkent a lakosság. Szóval szaporodó esztendőket olyanok követték, a melyekben a népesség jelentékenyen apadt. Jelenleg a rendezett egészségügyel bíró államok szaporodása következetesen tart évről-évre. A közegészségügy fejlettebb volta elhárítja, vagy a lehető legkivételesebbekké teszi azokat az esztendőket, a melyekben a nemzeti népesedés apadást mutat fel. Különösen nagy befolyással vannak a szaporodási eredmények rontására azok a tényezők, a melyek a nagy gyermekhalandóságot idézik elő. Ezeknek az elhárításával adja talán a leghatalmasabb lökést a czivilizáció, a szaporodási eredmények következetesen kedvezővé tétele javára.

A kedvezőbb s fejlettebb egészségügyi viszonyok eredményezték azt, hogy a nyugoti nemzetekre nézve a 19-ik század olyan eredményeket hozott népesedés tekintetében, a milyenek az azelőtti századokban sohasem voltak. Hiszen ha századokat véve kiindulási alapul, az előbbi évszázadok is általánosan olyan népességekötészerezőek lettek volna, mint a 19-ik, akkor ma Európában egy olyan nagyszámú népességnek kellene élnie, a milyent még elgondolni

hoz. Nemzetg. Szemls II. évf. 4. sz. Ugyanaz: Az emberi élettartam és halandóság kiszámításáról. Budapest 1874. Weisz Béla: Der Einfluss von theueren und billigen Zeiten an die Sterblichkeit. Ráth Zoltán: Népünk korviszonyai és halálozási statisztikánk. Közg. Szemle 1893.

is nehéz. A múlt századok szaporodási százalécai azonban, – mint már könyvünkben előbb is említettük, jóval szerényebbek voltak a 19-ik századéinál. Nem a születési arány volt kisebb azokban, – mert az csak nagyobb lehetett, – hanem a halálozási arány volt sokkal, de sokkal kedvezőtlenebb.

A múlt századoknak időszakos népapasztó járványai, pestisei, éhségei sokkal ritkábbak voltak a 19-ik században. Innen van az, hogy e századnak egyenletes, következetes szaporodási arányát nem akasztván meg ezek az említett tényezők, az eredmény olyan nagy, a milyent a múlt századok nem mutathattak fel. És így az idő haladásával minden további esztendő több és több újszülöttet vet a föld színére, legalább így van az Európa s Amerika rendezett viszonyú államaiban.

Ha Malthus előrelátta volna ezt az eredményt, kétségbe kellett volna esnie. Mert az ő szaporodásgátló főtényezői: az éhség, háború, járványok és erkölcsi önmegtartózkodás közül mindegyik redukálva s nem fokozottan működött. Hogy az éhség, járványok, az emberi szaporodás megcsökkentésére a leghatalmasabb tényezők, abban a múlt századok tanulságait tekintve, teljesen igazat kell adnunk a népesedési elmélet nagynevű szerzőjének. A 19-ik század közegészségügye azonban épen ezeket a tényezőket tüntette el majdnem teljesen, s nem fogadta el a Malthus ajánlotta erkölcsi önmegtartózkodást (ez tudvalevőleg a házasságkötésekre vonatkozik). A közgazdaság fellendülése azonban – bár a társadalmi bajok megsokszorozódtak is, – elhárította Malthus rémképeit, a nélkül azonban, hogy alapgondolatának igazságát megdöntötte volna.

A nyugoti nemzetek egészségügyének, halálozási arányának, és így szaporodásának kedvező volta egyik legfőbb tényezője annak, hogy pl. az angolszász nemzetek lettek tömegre s így jelentőségre nézve a fehér emberfajnak legnagyobb nemzeti fájává.

A közegészségügyi állapotok javulása ekként nagy változást okoz a népesedés menetében, t. i. kisebbé és állandóbbá, kevésbé ingadozóvá teszi a halálozások arányát a népesség számához viszonyítva. A népszaporodás ennek folytán elesik úgyszólván teljesen azoktól a szaporodás menetét megakasztó bajoktól, a melyeket Malthus szükséges rosszaknak tartott. Ez adja meg a modern népszaporodási viszonyoknak azt az erős fejlődését, a melynek folytán egyes hosszabb időszakokat figyelve meg, sokkal nagyobb

nő egy-egy nemzetnek a tömege, mint a hogy ugyanilyen hosszabb időszakon át növekedett az elmúlt századokban.

Ez a körülmény aztán megdönti az afelé okoskodást, hogy ne sokat aggódjunk a népesedés menete miatt, hiszen ha eddig minden aránylag nagyobb baj nélkül történt annak fejlődése, nem fog az ezentúl sem nagyobb katasztrófákkal járni. Az ilyenféle gondolkodást megczáfolja 1. az, hogy a maihoz hasonló nagyságú, 2. hasonló igényű embertömeget sohasem hordozott még a föld és 3. hogy sohasem szaporodott még az emberiség hosszabb időszakokat tekintve olyan rohamos arányban a modern államokban, mint jelenleg. Azelőtt a pestisek, járványok, ragályok, a melyek rendszerint megjelentek, időnként a lakosság jelentékeny hányadait pusztították el. Ennek folytán azután visszazökkent a népesség a szaporodás menetében. Innen van az, hogy ha a múltban egyes évekre találunk is erősebb szaporodásra példát a nyugati államoknál, egy-egy évszázadnak szaporodási aránya messzire elmarad a 19-ik századé mögött.

A Fircks, Westergaard, Neumann¹ nyomán Schmoller által közölt adatok jellemzően igazolják, hogy mennyire apadt a halandóság, illetve a halálozások arányát kifejező szám a 19-ik század folyamán. Svédországban a halálozások aránya 1751-től-1770 ig ezer emberre 27.6, 1816-1840-ig 23.4, 1884-1893-ig 17.2 volt. Németországban 1841-50-ig 28.2, 1890-1895-ig 24.5. Igaz, hogy voltak ingadozások a halálozások számában, de hosszabb időszakokat tekintve a csökkenés állandó. A tapasztalat azt mutatja, hogy a halálozási számban másfélszer, sőt kétszer oly nagy különbségek lehetnek, mint a születési számban. A tizenkilencedik században pedig, mint már említettük, kevésbbé változott születési átlagszám mellett, igen sokkal csökkent a halálozásokat kifejező számok nagysága. Németországban például 1852-től 60 ig 29-ről 24-re csökkent a halálozási szám, 1866-ban 32-re, 1871-ben 31-re szökkent ugyan az föl, de állandó átlagban aztán 27, 25, 23-ra esett az le.

Sokan vitatják, hogy az alacsony halálozási szám nem egyedül a közegészségügy fejlett voltának az eredménye, hanem egyéb

¹ Schmoller: Grundriss dér alig. Volkswirtschaftslehre. Westergaard. Die Lehre von der Mortalität und Morbihtat. 1881. J. F. Neumann: Beiträge zur Gesch. der Bevölkerung in Deutschland seit Anfang des 19. Jahrhunderts. 1883-94. v. Fircks Bevölkerungsgeschichte und Bevölkerungspolitik. 1898.

tényezők, mint kedvező klíma, rendezett közgazdasági viszonyok is közreműködnek arra. Ez tökéletesen igaz. Azonban az a körülmény, hogy ezek a kedvező halálozási arányok hosszabb időszakokon át megmaradjanak, az csakis a rendezett egészségügyi viszonyok érdeme. Hogy egy-egy esztendőnek, egy-egy népszámlálásnak adatai milyen halálozási számot adnak, az még magában véve nem sokat tesz, ha ismét gyakran jönnek járványos, pestises esztendők közbe, a melyek a halálozás arányát ismét jelentékenyen megrontják. Ez utóbbiaknak elhárítása, lokalizálása az egészségügy fejlődésének az érdeme.

Hogy tehát rövidebb időszakokon belül kedvező halálozási arányokat tüntessen ki a statisztika, arra a legszámosabb tényező működhetik közre; hogy azonban ez a kedvező átlag hosszabb időszakokon át is megmaradjon és ne savartassék meg oly kedvezőtlen esztendők által, melyek azt tetemesen lerontják, erre nézve a modern közegészségügy s annak közigazgatása a legnevezetesebb tényező.

A népesedés és a közegészségügy tehát mindinkább szorosabb összefüggésbe kerül egymással s bátran állíthatjuk, hogy a modern államoknál a közegészségügy állapota egyik legnevezetesebb coeficieuse a népesedés menetének. Hogyha Magyarországon nem volna olyan kedvezőtlen a közegészségügynek állapota még mindig, nem volna ilyen nagy gyermekhalandóságunk, a mi különösen egyes magyar vidékeken jelentékenyen rontja a népesedés intenzivitását. Míg tehát az erkölcsi állapotok s a népesedés között – a dolgot közelebbről vizsgálva – semmiféle összefüggést sem állapíthatunk meg, addig a közegészségügyi állapotok fejlett volta, különösen egyes hosszabb időszakokra nézve, jelentékenyen meggyorsítja a népesedés menetét, hacsak azt a szaporodás mesterséges korlátozása nem akadályozza meg. A népesedés menetének meggyorsítását, mint mondtuk, annak folytán eredményezik a kedvező egészségügyi viszonyok, hogy állandóvá teszik a kedvező halálozási számot s kizárják a kedvezőtlen nagy halálozási arányú esztendők gyakori ismétlődését.

A szaporodásnak mesterséges korlátozása pedig hatásában ugyanolyan, mint az állandóvá lett kedvezőtlen halálozási arány, de azzal a különbséggel, hogy az állami és társadalmi tevékenységnek sokkal könnyebben megoldható feladata az átlagos halandóság csökkentése az egészségügyi intézmények s közigazgatás fejlesztésével.

tése folytán, mint a szaporodást megakasztó eljárásoknak – melyek ezidőszerint majdnem egészen ellenőrizhetetlenek – a kiirtása.

Még az u. n. nőemancipációról kell pár szót mondanunk, annak a népesedés menetére való hatását illetőleg.¹ A közvéleményben elterjedt az a nézet, hogy a nőemancipáció, mint a nők foglalkozási körét megváltoztató irány a népesedés menetére nagy változást kell hogy gyakoroljon. A nőemancipáció ugyanis teljesen átalakítja a nő eddigi szerepét. A nő ezideig, ha jogilag nem is, de már gazdasági s foglalkozásbeli önállótlanágánál fogva tényleg igen alárendelt helyzetben volt a férfival szemben.

Az emancipált nő ellenben nemcsak jogilag független, hanem gazdaságilag is, szabad mozgása van. Ebből kifolyólag igen természetesen azok a hivatások és szerepkörök, a melyek eddig a nőnek jutottak, igen terhesek és nem szívesen betöltötték lesznek az emancipált nőre nézve.

A nő eddig úgyszólván inkább csak a családon belül, a tűzhely körül szerepelt. Az emancipált nő azonban épen úgy részt vesz a külvilággal való hivatalos, gazdasági kenyérkereseti érintkezésben, mint a férfi. Mi sem természetesebb, hogy az ilyen nőnek nem fog tetszeni többé az a szerep, melyet eddig betöltött. Az emancipált nő előtt naivnak, leköiöttnek látszik csupán a háztartással való foglalkozás, nem elégíti az őt ki többé.

Az a nő, a ki idejét hivatalban, a gazdasági életben kifejtett működésben kénytelen eltölteni, nem fog szívesen háztartással, főzéssel foglalkozni, de már azért sem teheti azt, mert erre fizikai

¹ Lásd e tárgyról: Thal: Mutterrecht. Frauenfrage und Weltanschauung. 1903. Legouvé: Histoire morale des femmes. 1896. St. Mill. The subjection of woman. 1883. Bebel: Die Frau und der Sozialismus. Stuttgart. 1896. Bridel: La femme et le droit. 1884. Letourneau: Evolution du manage et de la famille. 1896. Bulley: The employment of woman. Fortnightly Review. 1894. January. Ingram. Work and the woman. 1886. Zetkin: Die Arbeiterinnen und Frauenfrage der Gegenwart. Berlin. 1889. Concha: Politika. 1897. Pisztorý Mór: A nőemancipáció. Bpest. 1873. Márki Sándor: A nők emancipációja. 1874. Máday Andor: Női munkások alkalmazása az iparban. Anyagi érdekeink. III. 42. 58. sz. Stein Lőrincz: A nő a nemzetgazdaság terén. (Ford.: Zollner Béla.) Bőd Péter és Székely István: Női életpályák. 1898. Máday Andor: A női munka. 1900. Pikler: Az emberi egyesületek. Sporzon Pál: A nőnevelés kérdése mező- és nemzetgazdasági szempontból. (Mezőgazdasági Szemle.) Gelléri Mór: A nők munkaköre. Máday Andor: Nőkérdés Női munka (Küzzg. Lexikon). Michelet: La Femme. 1860. Pierstorff: Frauenarbeit. Handwörterbuch der Staatsw. Schmoller: Grundnss der Polit. Oek. 252 1.

ideje sincsen. Az emanczipáció tehát átalakítja az ő lényét s megváltoztatja foglalkozását. A háztartás apró cseprő bajaival való foglalkozás, a gyermeknevelés aprólékos gondjai sok időt igényelnek, mely nem áll a más férfias kenyérkereseti ágakban elfoglalt nő rendelkezésére. Mindezek a nőies gondok csak zavarják őt kenyérkereseti, hivatásos foglalkozásában.

De nincsen olyan körülmény, a mely annyira zavarólag s akadályozólag hatna az eddig a férfiaknak fentartott hivatásokat betöltő nőkre, mint az anyaság s a terhesség stádiuma. Főleg a terhesség stádiuma akadályozza meg a nőt abban, hogy az emanczipáció folytán szerepkörévé jutott feladatait pontosan betölthesse. De sokszor teljesen ki is zárja a terhesség állapota a jelzett foglalkozásokat. Ez tehát sokszor arra kényszeríti a nőt, hogy hivatalával, kenyérkereseti alkalmaztatásával felhagyjon.

Mi sem természetesebb ennek folytán, hogy az emanczipált hivatásokat betöltő nőre nézve az anyaság összehasonlíthatatlanul nagyobb teher s nagyobb kellemetlenség, mint más nőkre. Ennek folytán az emanczipált nő arra fog törekedni, hogy elkerülje a terhesség állapotát, a mely reá nézve olyan nagy kellemetlenségekkel jár s a mely igen gyakran teljesen összeegyeztethetetlen az ő hivatásával.

Így kerül vonatkozásba a nőemanczipáció a népesedés kérdéseivel s az u. n. emanczipált nő a meddő, az anyaság hivatását alig teljesítő nők típusává lesz. A népesedésre ennek folytán a nőemanczipációnak nagy hatást kellene gyakorolnia s annak folytán a népszaporodás menetének jelentékeny meglassabbodása volna várható.

Hogyha azonban alaposabban a dolog mélyére tekintünk, csakhamar be fogjuk látni, hogy a nőemanczipáció magában véve csak igen kis változásnak lehet előidézője a népszaporodás fokában s hogy ebben a tekintetben sokkal kisebb annak valódi jelentősége, mint a milyent a közfelfogás elterjedt része annak tulajdonít.

A nőemanczipáció mindenekelőtt csaknem kizárólag a társadalom u. n. középosztályán belül folyik le. A társadalom vagyoniilag s helyzetileg felső rétegeit nem érinti ez. Ebben a társadalmi osztályban nem kénytelen a nő ezentúl sem kenyerét megkeresni. Csak ottan, a hol a nőemanczipáció kenyérkereseti szükséglet a nőre nézve, – ott idéz az elő nagyobb változást annak szerepében. Ez pedig a középosztály. A középosztály népesedésére tehát csak esőkkentőleg

működhetik közre a nőemancipáció s annál inkább, minél nagyobb méreteket ölt az. Távol vagyunk azonban attól a túlzástól, mintha a nő megváltozott szerep- s hivatásköre *teljesen* kizárná azok anyaságát. Igen sok függ e tekintetben a társadalom felfogásától is, hogy t. i. mennyiben tartja az összeegyeztethetőnek egy köz- vagy magánhivatalnok, tanítói stb. állást betöltő nő helyzetével a terhességet g az anyaságot.

A társadalom alsó osztályainak, a tulajdonképeni fizikai munkát végző rétegeinek sorsát a nőemancipáció nem érinti. A nőemancipáció főleg az intelligenciát érdeklő társadalmi irány. A munkásosztályban, a földművelő parasztságnál, egyszóval azoknál a társadalmi osztályoknál, a melyek a népességnek túlnyomó nagy többségét adják, – a nő mindenkor kivette a részét a munkában, a kenyérkeresetben. Úgy a mezőgazdasági, mint a gyári munkát mindig végezték a nők is.

A parasztságnál s az ipari munkásoknál a nő minden általa elvégezhető munkát teljesített eddig is, mihelyt arra rá volt szorulva. A nő itten egyenlő munkatársa volt a férfinak minden időközön keresztül. A fizikai munkát végző osztályoknál tehát a dolog természeténél fogva tárgytalan a nőemancipáció kérdése. A társadalom eme rétegeinek foglalkozása nem volt nemekhez kötve. A nő itt elvégzett minden olyan foglalkozást eddig is, a mit csak fizikai erejével elvégezni bírt.

Hogyha pedig a társadalom alsó rétegeinél, tehát azoknál, a melyek a népességnek túlnyomó nagy többségét teszik ki számra nézve, – az emancipáció tárgytalan s nem létező valami - akkor igen természetesen annak népesedésére sem gyakorolhat az befolyást.

Mínthogy az egyes államok népesedésének menetét mindig és mindinkább a társadalomnak ezek az alsó és legnépesebb rétegei adják meg, könnyen beláthatjuk, hogy népesedés tekintetében a nőemancipáció észrevehető befolyást alig gyakorolhat.

Az emancipáció csupán a középosztály népesedésének menetét alkalmas megglassítani. De tekintve azt, hogy a középosztály amúgy is egyre fogy tömeg tekintetében a társadalom alsó rétegeivel a szorosan vett munkásosztályokkal szemben, – az emancipáció hatása már ennél a körülménynél fogva is csak minimális jelentőségű lehet az összes népesség szaporodásának tekintetében, annyira, hogy bátran elmondhatjuk, hogy

az egyes államok, a társadalom össznépesedésének menetére a nőemancipáció magában véve befolyással alig bír.

Az egyes államok népesedési eredményére, a túlnépesedés vagy a depopuláció tekintetében az emancipáció tehát úgy általánosságban mit sem változtat a helyzeten.

A nőemancipáció hatása tehát nem a népesedés általános irányára van ezek szerint befolyással, hanem csupán az egyes osztályok népesedési viszonyára, illetőleg azoknak egymáshoz való helyzetére.

Mint már jeleztük, a nőemancipáció különösen a középosztály jelensége. Azonban az a hatás, mint azt, szintén mondtuk, melyet az emancipáció ebben az osztályban is gyakorolhat a népesedésre, – úgy előre szabatosan meg nem határozható. Annyi azonban bizonyos, hogy a nőemancipáció a középosztály népesedésére, szaporodására elősegítőleg egyáltalában nem, hanem csupán akadályozólag hathat. Hogy mennyiben fogja a középosztály népesedését akadályozni, – az előre alig állapítható meg s nem mondhatni meg azt bizonyossággal az eddigi eredményekből sem.

Ha tehát a nőemancipáció az össznépesedésre alig vagy legfeljebb minimalis mértékben gyakorolhat befolyást, – az egyes társadalmi osztályokra néve mégis okvetlenül kell, hogy hatással bírjon ez. Ea a hatás pedig két irányban mutatkozhatik, t. i. a középosztályon belül s a középosztálynak a társadalom többi osztályaival szemben való helyzetét illetőleg.

A középosztályon belül a nőemancipáció okvetlenül növeli a társadalom emez osztályának zsúfoltságát s megnagyobbítja a munkaalkalmakért való versenyt. A férfiakon kívül ugyanis odaáll még a nők egy jelentékeny része is a versenyzők közé és szintén kiveszi a részét a létért való küzdelemben. Tehát több a pályázó ennek folytán a megélhetési alkalmakra. Igaz, hogy a megélhetési alkalmak száma is emelkedőben van eddig rendszerint, de már a férfi-pályázók száma is nagyobb arányban szaporodik ezekre, mint maguk a munkaalkalmak. Ha most már ezekhez a nőknek egy eléggé jelentékeny hányada csatlakozik még, akkor a zsúfolódás, a túdulás csak annál nagyobb lehet.

A középosztályú társadalom többi osztályához s jelesül annak alsó rétegeihez való viszonyát illetőleg annyiban bír befolyással a nőemancipáció, hogy az emancipáció, mint említettük, a középosztály népesedésére – attól eltekintve, hogy azon belül

a megélhetésért versenyzők számát megnöveszti, csakis apasztó hatással bírván – még inkább növeli a középosztálynak a társadalom alsó rétegeivel szemben való tömegbeli ellentétét és különbségét. Hiszen a társadalom alsó rétegei, a tulajdonképm munkásosztályok, tömegre nézve úgylis mindig nagyobbodnak a többi osztályokhoz viszonyítva.

A nőemancipáció ezek szerint az össznépeesség számokban kifejezett tömegére nézve alig bír hatással, de igenis hatással bír az abban a tekintetben, hogy a középosztályn belül növeli a zsúfoltságot s a népesebb társadalmi osztályokkal szemben, mint szaporodásapasztó tényező, – még inkább csökkenti a középosztálynak rendszerint amúgy is apadó tömegét.

Másrészt igaz, hogy a nőemancipáció lehetővé teszi a nőkre nézve azt, hogy önállóan keressék meg kenyerüket s ebben a tekintetben csak hasznosnak s örvendetesnek mondhaijuk azt. Mindez azonban nem változtat azon a körülményen, hogy a középosztályban csak elősegíti a megélhetési alkalmak után való verseny nagyobbodását.¹

XIII.

A terület népeességbefogadó képességének gazdasági s egyéb tényezői.

A népeesség sűrűsége mindig különböző volt a föld különböző területein, mert ezek a különböző területek számtalan körülménynek, természeti tényezőnek összejátszásánál fogva nem egyaránt alkalmasak egyenlően sűrű népeesség befogadására.

Földünk tengerrel nem borított területeinek nagysága 135-136 millió négyszögkilométerre tehető, a melyen 1500-1600 millió ember lakik. Egy-egy négyszögkilométerre tehát az egész földön 11-11½ ember esik a mai statisztika adatai szerint. E 11 emberre nézve, – vajjon sok-e az vagy kevés-e egy-egy négyszögkilométerre, – óvakodjunk ítéletet mondani, annyira relatív a dolog. Magában véve a területnek nagysága arra nézve, hogy hány ember befogadására alkalmas az, még semmit sem mond. Magára a földre vonatkozólag az imént említett három statisztikai adatból arra

¹ A nőkérdés irodalmáról lásd Pierstorff Frauenarbeit című cikkét. Conrad-féle Handwörterbuch der Staatswissenschaften. 3 kötet.

sem lehet következtetni, hogy sűrűen vagy ritkán van-e lakva a föld. Ez szintén a dolog viszonylagos voltából folyik. Európai szemmel nézve, a hol Belgiumban 229, Szászországban pedig 280 ember esik egy négyszögkilométerre, a föld átlagos népessége igen gyérnek fog feltűnni. Viszont, ha ázsiai Oroszországnak óriási területét vesszük, a hol 1 ember a kilométernégyzögre eső átlagos sűrűség, egészen más szemben fog az előttünk feltűnni. Mi természetesen európai szemmel nézzük a statisztikának emez adatait, de ebből korántsem következik az, hogy az egész föld területének az európai területhez hasonló népességbefogadó képességet tulajdonítsunk.

Hogyha most már a szárazföldek különböző részeit vesszük vizsgálat alá, azonnal feltűnnek azok az óriási eltérések, a melyek népsűrűség dolgában tapasztalhatók. Azt fogjuk tapasztalni mindenelőtt, hogy a föld száraz részének túlnyomó nagy része jelentékenyen alul marad az egész földre eső átlagos népsűrűség mértékén és hogy csak aránylag kis területi része az egész földnek az, a melyen az európaihoz hasonlóan sűrű népesség él.¹

Szembetűnő továbbá az is, hogy a népsűrűség fokát általában véve a természeti tényezők adják meg, ezek teszik lehetővé a különösen sűrű népesség megélhetését. S hogyha szemünkbe ötlük az, hogy a földnek igen sűrűen lakott s természeti kincsekkel s gazdasági jószágforrásokkal különösen ellátott területei aránylag mily kis hányadát teszik az összes földterületnek, be kell látnunk azt is, hogy a kivételesen sűrű népesség csak kivételes nópesedébeli jelensége az egyes területeknek. A felületességnek nagy fokát eláruló hibába esünk tehát akkor, ha a terület nagyságából ítélve minden további nélkül mondjuk ki, hogy még mily nagy tömegű népességnek befogadására alkalmas az.

Ha Ausztráliáról azt mondják, hogy ott még számos millió ember, óriási népesség található hazára, akkor csak helyesen következtetünk, de hogyha ebből kiindulva olyasmit állítunk, hogy ázsiai Oroszországban, melynek területe kb. három akkora, – még háromszorosan nagyobb népesség élhet még majd, – nagyon is naiv dolgot állítunk.

¹ Lásd a népsűrűségről: Conrad: Grundriss. IV. Statistik. 27. §. Volksdichtigkeit. Láng, Ráth Z. stat. kézikönyveit. Földes: Nemzetgazdasági és statisztikai évkönyv. 1883-86. Wappäus: Allgemeine Bevölkerungsstatistik. Bertillon: Statistique Internationale.

Csak azért hozunk elő ilyesmit, mert a közvélemény általában véve igen felületesen ítél a népesedés kérdéseiben, sokkal felületesebben, mint a közgazdasági egyéb kérdésekben. A földet általában véve még csak igen gyéren lakottnak tartjuk, holott az egész ily irányú gondolkodásnak csak annyi alapja van, hogy igenis vannak még egyes országok, földrészek, a melyek még igen nagy tömegű népességnek a befogadására alkalmasak, illetve alkalmasak egyes sűrűen lakott országok, földrészek népességének lecsapolására. Nagyon sok intelligens ember van, a kinek gondolkodása szerint akkor mondhatnék csak sűrűen lakottnak a földet, ha az egész föld területére annyi ember esnék négyszögkilométerenként, mint Nyugateurópa sűrűen lakott országaiban.

Hogy a föld egyes területein élő népesség sűrűsége között mindig nagy különbségeknek kell lennie, az igen természetes. A közgazdaság fejlődése, különösen pedig a forgalom tökéletesbedése is oda hat, hogy ezek a különbségek csak növekedjenek. A forgalom, a közlekedési eszközök technikájának haladása ugyanis azt teszi lehetővé, hogy egyes országokban kivételesen sűrű lakosság élhessen meg, a melynek életfentartási, gazdasági, fogyasztási eszközeit a legtávolabb földrészekről szerezhetik be.

Azelőtt csupán a rendkívüli termékeny talajú területeken, mint pl. Kínában, Indiában volt lehetővé téve az, hogy olyan sűrű népesség éljen ott, mint Nyugateurópa némely államában. Vagyis ennekelőtte csupán a természeti tényezők rendkívüli gazdagsága adta meg ily kivételesen sűrű lakosságnak a megélhetését.

A forgalom tökéletesbedésével azonban a közlekedési technika, a kereskedelem fejlett volta, a kedvező földrajzi fekvés is megadta eme sűrű népesség megélhetésének a lehetőségét. A forgalmi s közlekedési eszközök, a szállítás fejlett technikája okozták azt, hogy ezek az igen sűrűen lakott egyes országok, pl. Anglia, Belgium, Hollandia stb. olyan jól elláthatják magukat a szükséglet-kielégítésre szolgáló gazdasági eszközökkel.

Míg tehát a régi időkben csakis a föld kiváló termékenysége s természetesen ezzel párosulva a szorgalmas földművelés tarthatta fenn egyes országok kivételesen sűrű népességének megélhetését, ma azt látjuk, hogy ezt a forgalom technikájának magas fejlettsége, tehát mesterséges eszközök is lehetővé teszik. A forgalmi eszközök tehát mintegy áthelyezik a természeti kincsekkel

megáldott távoleső földrészek természeti és gazdasági előnyeit az egyes forgalmi központokba.

Tehát a forgalomnak fejlett volta az, a mely a sűrűen lakott nyugati államok népességének megélhetési létfeltételét megadja. Ezzel szemben felületes dolog volna azt állítani, hogy nem a forgalom, hanem a termelés, még pedig az ipari termelés volna ez a tényező. Igaz, hogy az ipar történetileg előbb jelenik meg talán, mint a forgalom ezekben az államokban, de az a régi ipar nem is tartott fenn ilyen nagyszámú népességet.

A forgalom teszi meg azt a szolgálatot a nemzetnek, hogy a nemzeti ipar által előállított csereértékekért azoknál sokkal nagyobb használati értékkel bíró javakat szerez be. Forgalom nélkül az ipar termelte csereértékekkel nem lehetne ilyen nyereséges funkciót végezni. Ha valamely országnak virágzó ipara van ugyan, de nincs meg az a forgalma, a mely a legtávolibb piacokat biztosítaná az ipar számára s így a hazai ipar csupán a belföldi fogyasztásra szorulna, akkor az iparcikkben rejlő csereértékek a belföldi nyersanyagokban, élelmi terményekben rejlő használati értékekkel szintén felcseréltetnének ugyan, de már ugyanannyi iparcikknek megfelelő csereértékért sokkal kevesebb belföldi nyersterményben rejlő használati értéket lehetne becserélni, mint abban az esetben, a mikor a forgalom a nagy használati értékkel bíró javakat onnan szerzi meg, a hol azok a legolcsóbbak, a legnagyobb mennyiségben vannak, vagyis a hol a legkisebb csereértékért cserélhetők be azok. Ha belföldi iparcikket belföldi nyersanyagért, használati értékért cserélünk be, akkor azért annyi csereértéket kell adni, a mennyit az a nyersanyag az iparcikknek előállítására helyén belföldön csereértékben képvisel. A belföldön a belföldi nyersanyagokért adott iparcikknek használati értéke sokkal közelebb áll a nyersanyagok használati értékéhez, mint az exotikus termelési helyeken adott iparcikknek használati értéke. Vagyis belföldön több csereértéket kell ugyanannyi használati értékért adni, mint a forgalom által felkeresett távoli termelési helyeken. Az angol búzatermelő mégegyszer oly nagy árban adja el Angolországban búzáját, és talán ötször-tízszer oly nagy árban húsrá nevelt állatját, miut az indiai vagy amerikai búzatermelő az ő búzáját, s az argentinai vagy ausztráliai állattenyésztő az ő húsát otthon. A forgalom teszi meg tehát az iparnak azt a szolgálatot, hogy az általa előállított csereértékeket

olyan helyekre juttatja el, a hol azokért sokszorosan több használati értéket képviselő javakat cserélhet be, mint az iparcikkek termelésének helyén, s így csakis a forgalom képesíti az ipart arra, hogy az általa előállított javakkal olyan előnyös csereére tehessen szert, a mely csereében való nyereség a csere útján szerzett használati értékek nagyságában nyer kifejezést. A népesség befogadóképességét – Bevölkerungskapacität – List Frigyes tárgyalta behatóan, eltérő szempontokból kiindulva. De szerintünk nem következetes, a mikor a forgalomnak, illetve a termelés helyétől való távolságnak csupán az iparcikkekben rejlő csereértéket növelő hatását fejt ki, azonban a forgalomnak a népességbefogadó képességre gyakorolt befolyását néni méltatja, s az iparnak, az iparfejlesztésnek tulajdonítja egyedül azt a népességbefogadó képességet emelő hatást, a melynek elsősorban a forgalom a növelője. Bátran elfogadhatjuk azt, hogy az ipar adta meg a lökést a forgalom kifejlődésére, de a forgalom ismét az ipari termelésnek megnagyobbítását, megsokszorosítását tette lehetővé, úgy hogy a Nyugat egyes nagyiparu államaiban, mint pl. Angliában a nagyarányú forgalom az, a mely egy olyan nagy ipari termelésnek a lehetőségét megadja s nem megfordítva: t. i. nem az ipari termelésnek a következménye ez a nagy forgalom.

S bár igaz, hogy Angliában a korhoz mérten eléggé virágzó ipar volt már akkor, a mikor még nem volt Angolország a tengereknek s a gyarmatoknak az ura, mégis a nagyszabású s a világon úgyszólván ma is páratlanul álló nagyfokú ipari termelés csak annak a következménye, hogy Angolország a világ legnagyobb forgalmának lett a középpontjává. Csakis ez a nagy és pedig elsősorban tengeri forgalom hozta létre a modern angol ipart. Készünkről fontosnak tartjuk azt a megkülönböztetést, hogy ezeknél az államoknál a forgalom az alapvetőbb tényezője a sűrű népesség megélhetésének, s az ipar csak ennek a forgalom által lehetővé tett eszköze. Igaz, hogy ez a kettő együtt jár mindig, s épen azért nem könnyű annak megállapítása, hogy a modern világgazdaságban a legnagyobb kereskedelemmel bíró iparállamokban a forgalmon alapul-e az ipar, vagy az iparon a forgalom.

Leginkább az ad megtévesztésre okot, hogy iparuk ezeknek az államoknak már abban az időben volt, a mikor híre sem volt a mostani forgalomnak. Bizonyos dolog, hogy a középkor ipara is csinált természetszerűen forgalmat, épen úgy, a mint a mai

ipar is forgalmat szül, de azért a mai szédületesen fejlett ipar a világforgalomnak következménye, s az által lehetővé tett eredmény s nem megfordítva. Ennek igazolására úgy hisszük legcélszerűbb a forgalom klasszikus államát: Angliát például venni.

Angol ipar volt a középkorban is, volt angol kereskedelem is és mint vizekkel körülvett országnál, a hajózásnak is virágzónak kellett lennie. És még sem ez az ipar fejlesztette ki fokozatosan Anglia mai forgalmát s közgazdaságát. Ebből az iparból, kereskedeleből és hajózásból a mai, mely a világ forgalmának legnagyobb részét foglalja le, még nem fejlődhetett volna ki. Hogy a régi angol iparból és kereskedeleből a mai fejlődhessék ki, ahhoz a folytonos és lépésszerű fejlődésen kívül valaminek hozzá kellett még járulnia.¹

Ez a valami a világforgalmat, a tengerek felett való uralmaságot Anglia számára megszerző történelmi eseményekből áll. Tehát nem akként nőtt meg a mostanivá az angol nemzetgazdaság, hogy az eredetileg szerény angol ipar lépésről-lépésre fejlődött s a kereskedelem útján egyre távolabb vidékekre jutottak el annak termékei, a míg egyszer csak egy természetes fejlődés folytán előállott Angliának mai ipara és mai kereskedelme. Ez a proceszus meg volt kétségkívül Anglia közgazdaságának fejlődésében, de a mai eredményeket éppen nem ez hozta létre.

Hogy a mai angol nemzetgazdaság létrejöhesse, arra az angol iparnak fokozatos fejlődése sohasem lett volna még távolról sem elegendő. Hiszen a mikor a *mai* arányú angol ipar megszületett, t. i. a 18-ik században, akkor Anglia már a tengereknek

¹ A kereskedelem történetére vonatkozólag lásd Beer: Geschichte des Welthandels. Bécs, 1860-1884. M'Gulloch: Dictionary of commerce and commercial navigation. 1877. Pigonneau: Histoire du commerce de la France. 1889. Gibbins: History of commerce in Europe. London, 1891. Földes Béla: Társad. Gazdaságtan Elemei. II. köt. 3. könyv. Horváth Mihály: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt. Buda, 1840. Fest Aladár: Fiume kereskedelme a középkorban. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. II. évf. Földes: Agio és külkereskedelem. Nemzetg. Szemle. XV. 4. Acsády Ignácznak számos gazdaságtörténelmi munkáját. Csanki Dezső: Hazánk kereskedelmi viszonyai I. Lajos korában. 1880. Földes: Adalékok a papírpénz történetéhez. Ért. a nemzetg. köréből. I. 1882. Kautz Gyula: A nemzetgazdasági eszmék története. Budapesti Szemle. Matlekovits Sándor: A kereskedelem története. Budapest, 1873. Navratil Ákos: Merkantilizmus. Közg. Lexikon II. Mutschenbacher Viktor: A kereskedelem története. Pécs, 1889.

s a világforgalomnak az ura volt. Az u. n. ipari forradalomnak, a szövőgépnek, a gőzgépnek feltalálása idejében Angliának már biztos fogyasztó piacjai voltak ipara számára s biztos termelő piacjai a nyersanyagoknak beszerzésére. Abban az időben már készen állott az angol gyarmatbirodalom. Az ipar bátran volt tehát bármilyen fokra fejleszthető ebben az időben: ott voltak már azok a tengerentúli országok és gyarmatok, a hova versenytársak nélkül irányíthatta kivitelét s a honnan kényelmesen hozhatta be gyarmatárúit. Ha az ipar hozta volna létre Angliának forgalmát, akkor a fogyasztó piacoknak az ipar fejlődésével arányban kellett volna megszereztenniök, pedig a valóságban néni így történt. Anglia nem iparával lépésről-lépésre szerezte azok számára a piacokat, hanem egy hatalmas lökés folytán megkezdte a hódító politikát, diadalmas háborúkkal ragadta el versenytársaitól azok legjelentékenyebb gyarmatait, mindenáron kifejlesztette kereskedelmi flottáját, a világ fuvarosává szegődött, a spanyol és más államok iparcikkeit is Anglia szállította ezeknek az államoknak a gyarmataiba, míg saját kikötőiből a hajózási aktával legfeljebb a saját hazájuk termékeit hozó hajókat engedte be. Mikor azután már készen volt az angol gyarmatbirodalom, a mikor már ki volt építve az angol világkereskedelem, mely a világ tengeri forgalmának legnagyobb részét már akkor közvetítette, a mikor már minden előfeltétel készen volt, csak akkor történt az angol iparnak sokszorosán való megnövesztése.

Az angol világforgalom tehát jóval megelőzte az angol világipart. A 17-ik században s a 18-ik század elején az angol ipar jelentékenyen mögötte állott pl. a francziának, de az angol forgalom, az angol kereskedelem már sokszorosán túlszárnyalta azt.

Az angol világforgalom nem az angol iparcikkeken nőtt fel. Kezdetben főleg a nemzetközi fuvarozás jellegével bírt az. A gyarmatárúknak szállítása tette akkor a forgalom főtevékenységét. Sokkal előbb voltak Angliának hajói megépítve, még mielőtt iparcikkeivel telerakhatta volna azokat. Sokkal előbb voltak Angliának gyarmatai, még mielőtt iparcikkeivel eláraszthatta volna azokat. Mikor a merkantilizmus közgazdasági iránya Angliában is uralkodóvá lett, akkor már meg volt az angol gyarmatbirodalom. A merkantilizmus tűzte zászlajára a minden áron való iparfejlesztés politikáját s mégis az angol ipar nem akkor nőtt a mai nagyságúvá, hanem később, a mikor a merkantilizmus iránya már nem volt a köz-

gazdaság vezérlő eszméje. Az a korszak, a mikor a szövőgépet, a a gőzgépet feltalálták, a mikor az angol ipar mintegy sokszorososan megnövekedett, óriássá varázslódott át, már a merkantilizmus idejének elmúlása után volt.

Nem az angol ipar teremtette meg az angol világforgalmat, mely előbb gyarmatárakereskedést és a világ összes államai között való kereskedést közvetített hajóival, hanem – bár az angol ipar egészségesen és erőteljesen fejlődött azelőtt is – a mikor már a világ gyarmatáruinak legnagyobb részét angol hajók hordották az európai kikötőkbe, a mikor a világ összes kikötőjében a leggyakoribb az angol hajó volt, a mikor a világ iparának s kereskedelmének az angol kereskedelmi flotta volt túlnyomó részben a fuvarosa, akkor sokszorozta meg hihetetlen rövid idő alatt s hihetetlenül nagy mértékben Angolország a maga ipari termelését és hogy ezt olyan rohamos arányban és szinte tetszés szerinti mértékben tehette meg, annak oka az, hogy az ipari termelésnek megsokasodott termékeit már egy meghódított s nemzetivé lett világforgalom várta, a minek folytán a már készen levő világkereskedelem íóleg a nemzeti ipari termelés szolgálatába szegődött, forgalma szárnyán csakis annak czikkeit terjesztette azután minden versenyző kizárásával.

Az angol nemzetgazdaság kiépítéséhez ez biztos üt volt: megteremteni egy nemzetivé tett világforgalmat, s a mikor ez már meg volt, akkor feltétlenül biztos számítás volt a már kézben tartott világforgalomra s a már kézben tartott tetszés szerinti mennyiségű fogyasztó piacokra egy tetszés szerinti nagyságú ipart építeni.

Oly módon fejleszteni ipart, hogy ez az ipar a maga erejével és szerencsájével küzdje ki magának a maga fogyasztó piaczeit, – bár épen nem lehetetlen s talán gyakoribb is – de minden- esetre sokkal keservesebb, bizonytalanabb, hosszadalmasabb s két- ségesebb dolog.

Anglia először a világkereskedelmet ragadta magához, mely főleg gyarmatárúkkal való s az összes nemzetek közti közvetítő kereskedelem volt, – haditengerészetével előbb gyarmatbirodalmat alapított, a legfontosabb piacokat szerezte meg, s a mikor így minden kellék együtt volt és pedig oly nagy mértékben, mint egy másik államnál sem a világon – akkor hozta meg a közgazdaság fejlődése az ipartermelésnek hirtelen való, óriási mérvű megsok- szorozódását.

A nagyipar előfeltételeinek, a forgalomnak és piacoknak kézbe tartása, a versenytársaknak már előleges kizárása a nagyipari termelés megteremtésének a biztos eszköze. Az angol példa ezt mutatja. Ezzel szemben a lassú, a bizonytalan mód, a mely a kevésbé szerenés helyzetű nemzetgazdaságoknak áll rendelkezésére, t. i. a piacoknak lépcsőről-lépcsőre való, az iparnak saját konkurrencziális eszközeivel való kiküzdése, a versenytársaknak ily módon való legyőzése a lassú, a kétséges eljárás. Az előbbi úgyszólván teljesen biztos alapokra építi az ipart, mert először annak előfeltételeit fentartó tényezőit adja meg, – az utóbbi ellenben inkább kockázatos vállalkozáshoz hasonlít, a mely folytonos és előre ki nem számítható esélyekre van bízva.

A XVIII. századbéli iparfejlesztés¹ a monopóliummá lett világforgalomra és kereskedelemre volt alapítva, s azért monopóliumszerű biztossággal is bírhatott az, míg az iparnak a másik módon való fejlesztése a társadalomnak, a közgazdaságnak vállalata, mely magával hozza a vállalatbek esélyeket is.

Mindezt a népesedés kérdéseinek keretében azért hoztuk fel, hogy a forgalom előnyeinek, illetve a világ javainak közvetítéséből járó haszonnak a népesedési viszonyokkal szemben is fennálló nagy fontosságát némileg feltüntessük.

A népesedési viszonyok tekintetében az imént említett angol óriási forgalom s az erre épített óriási termelés egy különösen kedvező helyzet, szerenésen kivételes állapot, a mely igen nagygyá teszi Angolország népességbefogadó képességét.

Anglia nagy népességbefogadási képessége tehát abban leli magyarázatát, hogy a világforgalomnak egyes meghódítása folytán olyan ipari központtá fejlődhetett, a melynek ipari termelése egy kivételesen sűrű s nagy igényű népesség megélhetését teszi lehetővé.

A többi nagyiparos államok helyzetében is meg van az a hasonlóság Angolországgal, hogy itt is nagyon sok életfeniartási alkalmat teremt az ipar. Az eltérés azonban abban rejlik, hogy a többi nagyiparu államok, különösen francia-, Németország már sokkal inkább a saját mezőgazdaságukra is támaszkodnak.

¹ Az ipartörténetre vonatkozólag lásd Toynbee: *Industrial revolution*. 1887. Gibbins: *Industrial history of England* 1891. Horváth M.: *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon*. 1892. Tagányi Károly: *A magyar gazdaságtörténet főbb forrásai*. Köztelek 1893. Ipolyi Arnold: *A magyar iparélet tört. fejlődése*. Századok 1877. stb. stb.

Az Egyesült-Államok pedig már teljesen a saját természeti forrásaikra támaszkodnak.

Azt látjuk tehát, mint mondtuk már, hogy a föld igen különböző sűrűen lakott részekből áll. Az átlagosnál sokkal sűrűbben lakott földrészek a következők: Európa eltekintve az Oroszbirodalomtól, Kína, Japán, India és Afrikának némely részei.

A földnek azok a részei, a melyeknél száznál több lakos esik egy-egy négyszögkilométerre, a következők: Belgium 229, Angolország és Wales 216 (Nagybritannia és Irland összevéve 133), Hollandia 157, Németország 105 (Szászország 280, Bajnai tartomány 213), Olaszország 110, Portorico 102, Japán 119, Brit-Keletindia átlagban 71, de egyes tartományai, mint Bengalia 191, Északnyugati tartományok 175, Madras 105, Kína átlagos sűrűsége 60-ra tehető, de némely részeiben sokkal több ember esik egy-egy kilométerre.

A Sehmoller-féle kézikönyv Eatzel nyomán a következőkben állítja fel, a gazdasági foglalkozások különbsége szerint az egyes vidékek s országok tipikus népsűrűségét:

Vadász- és halásznépeknél az északi zord vidékeken	kilométerre lakos 0·0017—0·0053
Pusztai vadásznépeknél (buschmauk, patagonok, australianégerek)	0·0017—0·0088
Némi földmivelést is űző vadásznépek (indiánok, dajakok, pápuák, szegényebb négerek) . .	0·17—0·70
Tengermenti folyami és szigeti halásznépeknél Északnyugat-Amerikában és Polynéziában	0·17-ig
Nomád pásztornépeknél	0·70—1·77
Földmivelő népeknél, a hol már némi ipar s forgalom is van	1·7—5·3
Az északi indogermán földmives és állattenyésztő népeknél, a keltáknál és germánoknál Krisztus idejében	5—12
Tropikus vidékeken lakó félnomád népeknél	3·4—8·9
A Csendes-Oczeán tropikus halásznépeinél, melyek némi földmivelést is űznek . .	8·9-ig
Európa kedvezőtlen éghajlatu vidékei . . .	8·9-ig
Közép- és Dél-Európának kezdetleges földmiveléssel bíró vidékei, a városi ipar kezdetleges fejlődésének és még a nagy erdő-	

ségeknél korszakában (pl. Görögország K. e. 400—300, Itália K. e. 300—100, Közép-Európa 1200—1500)	Esik egy négyszög- kilométerre lakos
Közép-Európa földmivelő részei, mérsékelt fej- lettségű iparral és városokkal (1600—1850)	17·7—26·6
Dél-Európának tisztán földmivelő részei jelenleg	26—35
Közép-Európának földmiveléssel és iparral vegyesen foglalkozó vidékei jelenleg . .	70-ig
Indiának, Jávának s Kinának termékenyebb földmivelő vidékei manapság	70—106
Az európai nagyiparnak s nagyvárosoknak vidékei	177
Szőlőművelő vidékek, ipari góczpontok . .	266
	300—318

Ugyancsak Schmoller nyomán közülük Német- Angol- és Franciaországnak a múltra nézve megállapítható hozzávetőleges népsűrűségét.

Németország	Franciaország	Anglia és Wales
□ kilom.	□ kilom.	□ kilom.
Krisztus idejében 5—6	Caesar idejében 7·6	1100-ban 8
1300-ban 17—20	1328-ban 40	1450—1600-ban 17
1620-ban 25	1574-ben 27	1700-ban 33
1700-ban 26—28	1700-ban 42	1800-ban 58
1800-ban 40—45	1800-ban 50	1900-ban 213
1900-ban 104	1898-ban 72	

Franciaországnál a XVI. században a nagy megcsökkenés a pestisekre a a XIX-ik század első felében való lassú emelkedése s a XIX. század második felében való stagnálás a szaporodás mesterséges megakasztására vihető vissza, úgy Német- mint Angolországnál szembeszökő a XIX. században való bámulatos emelkedés, mely Angliánál majdnem négyszereset mutat.

E pár számadatból is nyilvánvaló, hogy kivételesen sűrű népesség a földnek nagy iparos és igen termékeny talajú földmivelő vidékein lakik. A világ legsűrűbben lakott vidékei azonban a fejlett, modern nagy ipari vidékek. A legsűrűbb népesség megélhetését tehát a magas fejlettségi fokon álló ipar teszi lehetővé.

Ázsiának termékeny talajú földműves vidékein, mint Kínában, Indiában, Jávában is igen sűrű népességet találunk, csakhogy ezek megélhetése sokkal nagyobb esélyeknek, éhségeknél stb. van kitéve, mint a nagy iparú államok lakosságának. Azonkívül azt, hogy

ezek a termékeny földművelő vidékeken oly nagyszámú népesség élhet meg, még egy körülmény teszi lehetővé és ez a lakosságnak rendkívüli s európai fogalmak szerint szinte megfoghatatlan igénytelensége. Modern igényű európai népességnek ilyen sűrűségben való megélhetését csakis az intenzív nagy ipar bírja biztosítani.

Hogy Európa nyugati részeiben olyan sűrű népesség élhet meg, annak oka abban rejlik, hogy ezek az országok a föld többi részeivel szemben abban a kivételesen kedvező helyzetben vannak, hogy a föld forgalmának és ipari termelésének legnagyobb részét maguknak összpontosítva, a lakosság viszonylagosan igen magas igényei dacára is bámulatosan sok megélhetési alkalmat tudnak a társadalomnak nyújtani.

Vegyük figyelembe még itt is az igények emelkedett voltának a népsűrűsége gyakorolt sokszorozó hatását a közgazdasági szükségletek mennyiségét illetően.

Ha például Angolországban 219 ember és Bengáliában 191 ember esik egy-egy négyszögkilométerre, az korántsem jelenti azt, hogy a föld e két részének körülbelül egyenlő volna közgazdaságilag a szükségletkielégítő s megélhetést biztosító ereje.

Annyi értéket képviselő javakból s jövedelemből, a mennyiből 200 indus megél, aligha élne meg 20 angol átlag véve. Vagyis az angol közgazdaság csupán nagy igényű angol embert bír kilométerenkint 219-et eltartani, de valami igénytelen ázsiai népből el bírna ez a közgazdaság talán tízszer annyit is tartani, s viszont az ázsiai termékeny vidékű földműves országokban azoknak *jelenlegi* közgazdasági berendezettsége s fejlettsége mellett sokkal, de sokkal kevesebb európai ember élhetne meg csupán.

A nyugateurópai államok nagyszámú s nagy igényű népességet befogadó képessége igen nagy részben ezeknek a népeknek a forgalom felett való uralkodásában rejlik. Az angol közgazdaság például a legfontosabb nyersanyagokat és gyarmatárúkat a föld bármely helyén s bármely időben biztosan megszerzi, és saját fiainak lakóhelyére juttatja. Más, kedvezőtlenebb helyzetű országok közgazdasága nem rendelkezik ilyen forgalommal és a forgalom kerekeit mozgásba hozó nemzeti tőkével.

Az a sok értékes nyersanyag és élelmiszer, a melyet az angol forgalom a tengerentúli országokból a szigetre visz be, kétféle nevezetes szolgálatot tesz: mindenekelőtt egy fizikait, t. i. élelmiszerral látja el a lakosságot, nyersanyaggal az ipart stb. s egy

gazdasági pénzürtékbelit, a melyet a kereskedelem egyenlít ki, s ez abban áll, hogy ugyanaz a nyersanyag nagyobb értékkel bír pl. Liverpoolban, mint Új-Guenában. Ez az értékkülönbözlet pénzzel egyenlített ki a kereskedő, a szállításvállalkozó javára, majd a feldolgozás folytán ismét előállott nagyobb érték a vállalkozó és a munkás javára.

Ekként tehát a nagy forgalom s kereskedelem, továbbá a nagy ipar, a mely munkaalkalmakat teremt, munkabéreket termel és így lehetővé teszi a nagy tömegeknek a forgalom által felhalmozott javakban, szükségleti cikkekben való részesedést, rendkívüli módon alkalmas valamely ország népességbefogadó képességének emelésére.¹ Ennek folytán a népességbefogadó képesség az ily országokban olyan magas fokra emelkedhetik, a milyen azokban, még ha azok a természet kincseivel a lehető legnagyobb mértékben lennének megáldva, sem volna lehetséges. Egy olyan sűrű és nagy igényű népességnek gazdasági javakkal olyan mértékben való ellátása, a milyennel azt pl. Anglia és Belgium népességénél látjuk, a termelési és gazdasági technika mai állása mellett, sőt annak jóval fejlettebb állapotában sem volna semmi körülmények között sem lehetséges, hogyha ezek az országok csupán a saját területükön belül előállítható s csupán azok természeti ereje által nyújtott javakra volnának utalva. A forgalom tehát az azt kezében tartó ország közigazdasága javára idegen földrészekről szerzi be azokat a javakat, a melyeket saját népessége szükségleteinek kielégítésére az illető ország már nem birna előállítani.

A forgalomban tehát ezek az országok nyernek, míg másoknak ezzel szemben veszteniük kell.

Igen természetes, hogy a mondottak folytán az ily helyzetű államok a népesség befogadása tekintetében kivételesen kedvező állapotba jönnek a föld egyéb országaival szemben, vagyis a társadalmi gazdaság egy bizonyos állapota mellett jóval sűrűbb s nagyobb számú népesség befogadására képesek ezek, mint a többiek.

Azt mondottuk, hogy ezek a «agy kereskedelmű, nagy iparú, erősen kifejlett, közigazdasági szervezettel bíró és nagy igényű népesség befogadására alkalmas országok nyernek a világ-

¹ Lásd e tárgyról különösen: List Frigyes: Nationale System der politischen Oekonomie. Sax: Verkehrsmittel in Volks- und Staatswirtschaft. Bécs 1879. Carey: Principles of polit. ec. 1837.

forgalomban, míg ezzel szemben az általuk kihasznált más részei a földnek veszítenek.

Megjegyezzük, hogy mi ezalatt a nyereség és veszteség alatt pénzürtékben ki nem fejezhető nyereséget és veszteséget értünk. Ez a nyereség és veszteség nem ilyen valami. A pénz, mint gazdasági értékmérő nem minden gazdasági vonatkozással bíró haszon, kár, előny és hátrány megmérésére alkalmas. Azt az előnyt, a melyet pl. Anglia az ő nagy forgalmának s iparának köszönhet, nem lehet pénzbeli összeggel számszerűleg lemérni. Az az ellenérték, az a pénzösszeg, a melylyel a megrendelő a megrendelt gyarmatárut, nyersanyagot megfizeti, az az illető jószágnak az egyes egyénekre nézve a közgazdasági becslés által felállított *megszerezhetőségi érték* és hogyha sikerül is összeszámítani az ilyenek fejében kiadott összegeket, akkor még csak azt állapítjuk meg, hogy mibe került például az ekkor meg ekkor behozott búza, vagy pamut.¹

A közgazdaságtan a pénzbeli értéken kívül felállít még más értékeket is, így a használati, a tárgyi értéket, a melylyel az illető jószág annak használójára bír. Ez már társadalmi szempontból reálisabb, többetmondó érték, bár sokkal nehezebben fejezhető ki az.

¹ Az értékelméletre vonatkozólag lásd a jelesebb közgazdasági írókat. Különösen Smith, Ricardo, Garey, Bastiat, Jevons, továbbá a szocialisták felfogása jellemző. Az értékelméletnek s az árelméletnek óriási az irodalma. A klasszikus gazdaságiam felfogás az értékelméletet az egész közgazdaságtannak mintegy gerinczvé tette. Különösen figyelembeveendően foglalkoztak az érték és árelmélettel: Smith, Ricardo, Stuart Mill, Senior, Marshall, Cairnes, továbbá Gossen, Jevons K igeworth az angoloknál. (Az utóbbiak, valamint Walras és a legjelesebb osztrák közgazdasági írók a határhaszon s határérték feltűntetésével s jelentőségének felfedezésével, illetve hangoztatásával szereztek érdemeket.) A francziáknál Bastiat és Walras, az amerikaiak közül pedig Carey tűnik ki értékelméletének eredetiségével. Különösen Carey felfogása nagy jelentőségű, mely szerint nem a termelési, hanem a reprodukcionális költségek állapítják meg az értéket. A németek közül Wagner Adolf, Hermann, Röscher, Stein Lőrincz, Schmoller, List s általában a közgazdaságtan rendszeres művelői tűnnek ki az értékelmélet kultiválásában is, az u. n. osztrák iskolából pedig Menger, Sax, Bóhm-Bawerk, Inama Sternegg. Az osztrák iskola különben jeles új irányt képvisel a határérték elméletével Jevons, Walras, Gossen s Menger nyomán. Nálunk Kautz, Ráth Zoltán, Láng Lajos, Mandello és Földes tűnnek ki Az utóbbi különösen élesen von határvonalat az érték és ár fogalma között. Az értékelméleteket összefoglaló munka: Ehrenfels: System der Werttheorie. Lipcse 1897.

A pénz a mellett, hogy maga is értékkel bíró anyag, tehát egy különös jószág, t. i. jószág s e mellett jószághelyettesítő eszköz, csak egy olyanféle szükséges rossz a közgazdaságban, a mely nélkül az nagyon nehézkesen mozogna. A használati értéket nem lehet pénzzel lemérni. Azt például, hogy én hideg télen bundában járhatok, ha éhes vagyok, táplálék áll rendelkezésemre, ha beteg vagyok, orvosság, nem lehet pénzzel leértékelni. A pénzérték csak azt fejezi ki, hogy mily összeg szükséges arra, hogy én ezeket a szükségleti czikkeket adott körülmények között megszerezsem.

De népesedési, társadalmi, nemzeti és faji szempontból ennél a használati, tárgyi vagy bárhogyan nevezett értéknél is sokkal mélyebben gyökeredző, fontosabb, igazibb és e mellett még sokkal nehezebben kifejezhető értékek vannak. Népesedési szempontból annak a haszonnak, előnynek a méltánylására, a melyet a forgalom, a nagyipar stb. annak folytán nyújt, hogy nagyobb, sűrűbb népesség befogadására teszi alkalmassá valamely ország területét, a használati tárgyi érték fogalma sem elegendő. Ez egy-egy gazdasági alanyra van t. i. vonatkoztatva, de nem egy társadalomra, nemzetre.

A forgalom útján megszerzett szükségletkielégítési, életfenntartási javak legigazibb értéke nem a kereskedelmi statisztika által jól vagy rosszul kimutatott összegekben van, hanem abban, hogy például Angolországban egy kivételesen sűrű népesség élhet meg, hogy ez a népesség bővebben s így anyagilag nagyobb boldogságban él, mint más államokban, hogy ennek folytán jobbak a társadalmi, közegészségi állapotok, hogy jobban, gyorsabban szaporodhatik a nemzeti faj, hogy jobban tápláltak az egyes emberek, hogy biztosabb jövője van az egyénnek, a fajnak, a nemzetnek, stb. Ez az érték a legfontosabb, de egyszersmind a legkevésbé megmérhető közgazdasági érték. Azt hisszük, hogy nem rosszul fejezzük ki magunkat, ha ezt az értéket a szükségletkielégítésre szolgáló jószágok *nemzeti, társadalmi és népesedésszerű értékeinek* nevezzük.

Pl. az Angliába oly kényelmesen behozott búzának nemzeti s társadalmi értéke nem a búzáért kiadott pénzösszegben rejlik, hanem abban, hogy ennek folytán az angol nemzet jól táplálkozik, a társadalom fizikailag jól s egészségesen el van látva táplálékkal, hogy fizikailag erőteljes, szükségét nem szenved. A búzának népesedési értéke pedig abban nyilatkozik meg, hogy az Angliába

tetszés szerinti mennyiségben behozható búza vagy egyéb táplálék a behozható mennyiség határain belül úgyszólván tetszés szerinti nagyságú népesség megélhetését teszi lehetővé.

Tehát az, hogy a világforgalomban az annak eszközeit kezükben tartó nemzetek nyernek, míg az attól eleső, s a kihasznált nemzetek veszítenek, sem a kereskedelmi mérlegből magából, sem a pénzbeli értékbecslésből, hanein abból a pénzbeli értékek szerint összezszerűen le nem mérhető különbségekből tűnik ki, a melyet a forgalom útján kicserélt javak nemzeti, társadalmi és népesedésbeli érték szempontjából képviselnek, inert ezek az értékek a közgazdaság legmélyebb, legvégső s legfontosabb értékei.

Smith Adám tana szerint a forgalomban az értékek kölcsönösen kiegyenlítődnek, s így egyik fél sem veszít, sem nem nyer. Ha számban kifejezett forgalmi értékre gondolunk, kimagyarázható ez. Anglia ad például tíz millió font sterlinget gyapotért valamelyik gyarmatnak, az utóbbi pedig tíz millió font sterling értékű gyapotot Angliának.

De míg a gyapotért adott pénz néhány – különben is angol – ültetvényes zsebébe vándorol, s a gyapotot megmunkáló gyarmati népesség nyomorult táplálékkal s nyomorult munkabérrrel kénytelen beérő, addig az Angliába szállított gyapot nem csak számos gyárosnak növeli vagyonát, hanem számtalan gyári munkásnak juttat feldolgozásra alkalmat és magas munkabért.

Láthatjuk még, hogy a javaknak ez a nemzeti, társadalmi, népesedési értéke egyszersmind helyi érték is, a mely az illető nemzetnek területén s azon belül nyilvánul meg.

Népesedési szempontból tehát a közgazdaságnak azok a szolgálatai a legfontosabbak a nemzetre nézve, a melyek a nemzeti terület befogadó képességét növelik meg, s így a nemzeti tömeg megnagyobbodására, szaporodásának gyorsítására működnek közre s egyszersmind a befogadó képességnek e növelése folytán minél magasabbra szöktetik fel azt a lélekszámot, a melynél a relatív túlnépesedésnek be kellene állania.

Igen természetes azonban, hogy az imént mondottakból következőleg a gazdasági berendezkedés egy bizonyos, mondjuk a

¹ Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. Az újabb angol felfogást illetőleg lásd Láng Lajos: Az értékelmélet az újabb angol felfogás szerint. Nemzetg. Szemle. V. 1-2.

jelenlegi állapota mellett minden területen nem lakhatik egyenlően sűrű népesség.

A nemzetközi forgalom útján s az ennek következtében nagy népesség befogadására alkalmassá tett területek által a többiektől elvont gazdasági javak, értékek a másik részről a befogadó képesség csökkentésére kell, hogy hassanak. Mert ha feltesszük is azt, hogy a nemzetközi forgalomban a javaknak – mint Földes találóan fejezi azt ki – finomult cseréje áll elő, e csere folytán egyik fél nyer, a másik veszít. Hogy melyik nyer és melyik veszít, arra nézve a közgazdasági eredmények adják meg a feleletet. Hypokrizis azt állítani, hogy itt az előnyöknek és hátrányoknak kölcsönös kiegyenlítése áll elő.

Nézzük ugyanis közelebbről: mit ad cserébe az egyik s mit a másik fél. A gyarmat nyersanyagot ad, e nyersanyagok közül tárgyunk: a népesedés szempontjából az életfentartási anyagok a legfontosabbak. Ezeknek az anyagoknak az értékük önmagukban annál a tulajdonságuknál fogva rejlik, hogy szükségletkielégítésre, táplálkozásra, feldolgozásra fordíthatók. Ha tehát ezek az anyagok nem vitetnének ki a gyarmatországból, hanem ott dolgoztatnának fel, s ott használtatnának el, mi volna akkor? Az, hogy 1. a feldolgozásért fizetett munkabér otthon fizettetnék ki, otthon biztosítana az számos existenciát s 2. hogy az életfentartási anyagok otthon emésztetlenek meg s az otthoni népesség fentartására, jobb táplálkozására stb. volnának fordíthatók. Tehát mind a két esetben a gyarmatország befogadó képessége emelkednék, ha szükséges.

A nagyiparos állam pedig cserébe a nyersanyagokért iparcikket ad.¹ Tehát a nemzetközi forgalomban az az eset áll elő, hogy bizonyos pénzbeli értéket képviselő nyersanyagokért bizonyos ugyanily értékű iparcikkek cseréltetnek ki. Az iparcikk értékében két főalkatrész van: 1. a nyersanyag értéke, 2. az az érték, a mibe annak elkészítése került, ez utóbbit körülbelül a befektetett munka értékének mondhatjuk.

A nyersanyagot szolgáltató ország a nyersanyag és a nyersanyag előállításába fektetett munka értékét kapja meg, az iparos-állam pedig az iparcikkek anyagának és az azokba fektetett munkának értékét. S itt nyilvánul az ipar, a forgalom felett

¹ A javaknak a forgalomba való megosztásáról: Atkinson: The distribution of products. 1885. Sax: Verkehrsmittel in Volks und Staatswirtschaft. 1879.

uralkodó ország nyeresége s a másik fél vesztesége, mert 1. az iparcikkbe sokkal több munka van befektetve, mint a nyersanyagok előállításába, 2. az iparcikkbe sokkal drágább munka van befektetve. Ennek a több és drágább munkának az árát a gyarmatország fizeti meg az ő nyersanyagaival. Ez reá nézve tehát veszteség, míg a forgalom által elvont s megfelelő más anyaggal ki nem egyenlített nyersanyagok feldolgozása folytán előálló munkaalkalmak az iparos állam nemzeti nyereségét képezik. Mert a munkaalkalom: életfentartási alkalom s így szerencsés körülmény, s a népességbefogadási képességet előmozdító tényező. A nemzetközi forgalomban tehát az a nép a nyertes, a melyik több és *drágább* munkát fizettet meg a másikkal.

A forgalom s az ipar felett uralkodó ország nyeresége ekként abban áll az őstermelő ország felett, hogy elvonja s magához ragadja ez utóbbtól azokat a munkaalkalmakat, a melyeket a nyersanyagoknak előállításán túl azoknak feldolgozása igényel s úgy ezt a feldolgozás által igényelt munkát, mint az iparos-állam nagyobb igényű munkása által követelt munkabért az őstermelő ország értékes nyersanyagaival fizetteti meg. Ezzel szemben az őstermelő ország csak nyersanyagjainak otthon, az előállítás helyén való értékét s az annak előállításába befektetett olcsóbb és csekélyebb munka árát kapja meg. Szóval az iparos-állam több és drágább munkát fizettet meg az őstermelővel, mint megfordítva.

Társadalmi s különösen népesedési szempontból a munkát nem csak mint jutalmat érdemlő erő kifejtést, hanem mint megélhetési alkalmat biztosító foglalkozást is kell tekintenünk. A több munka tehát népesedési szempontból több megélhetési alkalmat s a terület nagyobb népességbefogadó képességét jelenti. Az őstermelő ország tehát az által, hogy nyersanyagjainak feldolgozását idegen ország iparának kénytelen átengedni, munkaalkalmaktól s életfentartási alkalmaktól fosztatik meg s így területe kevesebb népesség befogadására válik alkalmassá, mintha saját iparral bírna. Így van az, hogy ha a forgalom s ipar valamely ország befogadó képességét növeli, ugyanakkor csökkenti az a nyersanyagot szolgáltató gyarmatország befogadó képességét. A nagyiparos államok sűrű népességet befogadó előnyös helyzete tehát más országok hátrányára áll elő.

Kölcsönös kiegyenlítés haszon s előny dolgában legfeljebb oly érintkezésben álló országok között képzelhető el, a hol mindkét

fél iparczikkeket s nyersanyagokat egyaránt kicserél egymással. Például Német- és Franciaország, Olasz- és Franciaország stb. Egy európai iparos-állammal szemben egy európai őstermelő ország természetesen kevesebbet veszít, – mert több és drágább munkát számít be nyersanyagjainak előállítására fejében, – mint egy gyarmatos ország.

Mindeme körülményeknek népesedési szempontból azért van oly nagy fontosságuk, mert a több s drágább munka több és jobb megélhetési alkalmat jelent s a sűrű népességű iparos-államok a forgalom kihasználásával ezektől fosztják meg a többieket, s a mikor ezt teszik, akkor nemzeti, faji, közgazdasági s népesedési szempontból nagy szolgálatot tesznek önmaguknak.

A forgalom és az ipar ekként növeli meg a felettük uralkodó országok területének népbefogadó képességét s innen van az, hogy az iparos-államokban sokkal sűrűbb és e mellett nagyobb igényű népesség biztosabban és jobb létben él meg, mint az őstermelő országokban.

A népeségbefogadó képesség emelésére a forgalom, az ipar tehát a legnevezetesebb tényezők, a melyek mellett sűrűbb népesség megélhetése van lehetővé téve, mint a legtermékenyebb talajú s a természeti kincsekkel legjobban megáldott országokban. Innen van az, hogy Európa, dacára annak, hogy természeti adományok s vegetáció tekintetében nem tartozik a legmegáldottabb földrészek közé, – az átlag legsűrűbben lakott világrész. Európa s különösen annak nyugati államai típusai a nagy forgalom s a nagy ipar országainak, s így a nagy népeségbefogadási képességgel bíró területeknek.

De éghajlati viszonyok¹ tekintetében is a legszerencsésebbnek kell Európát tekintenünk a földrészek között s annál inkább, minél jobban nyugatra eső részeiről van szó. Ugyanis sehol sincsen a földnek olyan világrésze, a melynek olyan magas szélességi fok alatt aránylag annyira enyhe klímája volna, mint Európának. Olyan szélességi fokok alatt, mint a milyen alatt Skótország fekszik, Ázsiában és Észak-Amerikában alig van már élet. Olasz- és Dél-Franciaország a lehető legmérsékeltbb klímájú területek, míg Ázsiának ugyanily szélességi fokok alatti részeiben még óriási

¹ E tárgyról Ratzel: *Antropogeographie*. 1891. Guyot: *Geographie physique*. 1888. H. Götz: *Wirtschaftsgeographie*. 1891.

kemény és hosszú telek s rövid forró nyarak váltakoznak. Vladivosztozk például Rómával egyenlő szélességi fok alatt fekszik és mégis, míg Eómában a hó kivételes jelenség, narancs, babér, citrom, olajfa az uralkodó növényzet, – addig Vladivosztozk kikötőjében a tenger az évnek nagyobb részén át be van fagyva. A tengertől távol a kontinensen még sokkal zordabb és szélsőségekre hajlóbb a klíma. A mely szélességi fokok alatt Európában még virágzó földművelés van, Ázsiában s Észak-Áír erikában ugyanily magasan fekvő területek a zord és hosszú telek miatt földművelés tekintetében már alig jöhetnek számba.

A klíma tehát a népességbefogadó képesség tekintetében szintén fontos tényező. Különösen a nagyon zord éghajlat csökkenti a terület népességbefogadó képességét. Az igen zord éghajlatú vidékeken sohasem lakik sűrű népesség. Az egész föld hideg részeit csak nagyon gyér népesség lakja, legfeljebb egyes városokban található ott nagyobb embertömegeket. Hogy a zord éghajlatú vidékeken olyan gyér népesség lakhatott csupán, arra nézve nem jelentéktelen tényező az sem, hogy az ilyen vidékeken rendszerint igen csekély a forgalom, pedig itt már csak a legnagyobb fejlettségű forgalom volna alkalmas egy sűrű népességet a szükséglet! javakkal ellátni. Azonkívül a hideg éghajlat a vízi közlekedést, a kikötőket az év legnagyobb részén át használhatatlanná teszi, a mi már magában véve lehetetlenné teszi az állandó és intenzív forgalom kifejlődését.

A föld termékenysége ottan, a hol még nagy mértékben kifejlett forgalommal nem rendelkezik a közzgazdaság, – a legfontosabb tényezője a népességbefogadási képességnek. Ázsia, Áírka országaiban a legsűrűbb népességet a legtermékenyebb talajú területek tartják el, sőt e termékeny területek termékeiből táplálkozik nagy részben Európa népessége is. A talaj termékenysége tulajdonképpen ma is a legnevezetesebb megélhetési forrása az emberiségnek, a népek táplálékát túlnyomó részben a föld szolgáltatja. Ott, a hol nagy forgalom nincsen, sűrű népesség csakis termékeny talajon élhet meg. India és Kína sűrű népességének megélhetése a föld termékenységén alapul s hogy mennyire forrása a föld termékenysége eme sűrű népesség megélhetésének, mutatja az, hogy a sovány esztendőben elmaradhatatlanul bekövetkeznek az éhségek ezekben az országokban. De még a fejiert forgalom is főleg annak folytán emeli az egyes területek befogadó képességét, hogy a dús talajú

országok terményeinek feleslegét, vagy annak a lakosság szegénysége s igénytelensége folytán megszerezhető részét a forgalmi gócpontokba szállítja át. Az ipari, a vegyi úton előállított táplálkozás még gyermekkorát sem éli, a mostani iparilag előállított táplálékok nagyrészt az őstermelés adta anyagoknak egyszerű átdolgozásai és így az őstermelés pótolhatósága szempontjából figyelembe sem jöhetnek. Az, hogy a táplálkozási kérdés az ipari s vegyi úton előállított tápszerek által oldható meg a nagy tömegekre nézve, manapság csak frázis csupán. Minthogy az u. n. ipari s vegyi táplálószer csak a földművelés és állattenyésztés anyagainak egyszerű feldolgozásai, – semmit sem tesznek ez utóbbi termelési ágak pótlása tekintetében, mert új tápláló anyagokat nem, hoznak létre. E tekintetben pedig csak új tápláló anyagok előállítása s feltalálása az irányadó, még pedig a földművelés és állattenyésztés nyújtotta anyagok kikerülésével előállított új tápanyagok feltalálása.

A föld termékenysége tehát – eltekintve attól, hogy elsőrendű alapja az emberiség táplálkozásának – mindazokon a részein a földnek, a hol a közgazdaság fejlettsége, a nemzet vagyosfaága s a nagyszabású forgalom nem teszi lehetővé azt, hogy annak hiánya máshonnan pótolassék, ma is egyedüli feltétele a sűrű népesség megélhetésének.

A föld termékenységének fokozására természetesen ismét nagyon fontos tényező a földművelés fejlettsége, a mely a természet adta előnyöket ügyesen aknázza ki.

A talaj termőerején s a kedvező klímán kívül még más természeti adományok is hozzájárulnak a népességbefogadó képesség növeléséhez, mint elősegítő, támogató tényezők.

A kedvező fekvés, a tengerpart tagozottsága, olyan földrajzi alakulás, a mely a szárazföldi s vízi utak kiépítésére kedvező, a nagyszabású forgalom kifejlődhetésének előmozdítói s így a befogadóképesség növelésére is szolgálnak közvetve.¹ Sőt, ha tovább nyomozzuk azokat az okokat, a melyek a forgalom kifejlődésére közrehatnak, azt mondhatjuk, hogy a politikai események kedvező alakulása és kihasználása és a forgalom s ipar növelésére irányuló gazdasági politika egyaránt közreműködnek valamely ország népességbefogadó képességének emelésére.

¹ Lásd e tárgyra vonatkozólag: Jansen: Die Bedingtheit des Verkehrs und der Ansiedelungen der Menschen. 1861. Földes: Természet és népesség a gazdaságban stb. stb.

Hollandiának tengeri háborúban való legyőzése, a hajózási akta, Cromwell politikája, a melyek az angol világforgalom alapjait megteremtették, egyszersmind oly események, a melyek ennek folytán Anglia mai nagy népességbefogadó képességét is megmunkálták.

A természeti kincsek közül még egy-kettőnek van különösen nagy hatása az illető ország népességbefogadó képességének növelésére. Ilyenek különösen a vas, meg a kőszén. Főleg az utóbbi a becses, mert míg a vas a földnek jelentékeny alkotó elemét képezi, addig a kőszén ehhez viszonyítva igen korlátolt mennyiségben van meg.

A kőszén, mint a sűrű népességnek megélhetési alkalmat adó nagy ipar kifejlesztésének legnevezetesebb előfeltétele, közvetve a befogadóképességnek is nagyon nevezetes tényezője, annyival is inkább, hogy mint fűtőanyag a nagy forgalom céljaira is nélkülözhetetlen. Anglia, Belgium, Németország példája igazolja a kőszénnek ebbéli jelentőségét is.

Ha most már ezek után csoportosítani akarjuk azokat a tényezőket, a melyek valamely területnek népességbefogadó képességét befolyásolják s ha szörszálhasogató osztályozgatásokat kerülve, csak a fő megkülönböztető szempontokra vagyunk tekintettel, a térne, észeti és mesterséges, a közvetlen és közvetett kategóriákat állíthatjuk fel.

Természeti tényezői valamely terület népességbefogadó képességének azok, a melyeket maga a természet adott meg az illető területnek, míg azok a tényezők, a melyeket emberi tevékenység szerzett meg, mesterségesek.

Közvetlen tényezők azok, a melyek közvetlenül adják a népességnek s az egyének rendelkezésére a szükségletkielégítési javakat s elsősorban a táplálószeret, míg közvetettek azok a tényezők, a melyek csak eszközül, közvetítőül szolgálnak az életfentartási ezikke megszerzésére. A természeti tényezők, úgy mint a mesterségesek lehetnek aztán közvetettek és közvetlenek.

Így természeti tényezők elsősorban a föld termékenysége, kedvező fekvés, kedvtző éghajlat, dús flóra, fauna, kőszénben, vasban, ásványokban való bőség stb. Mesterséges népességbefogadási tényezők: forgalom, kereskedelem, ipar, a lakosság szorgalma, jó gazdasági politika, intenzív földművelés stb.

Közvetlen tényezők: a föld termékenysége, dús flóra, fauna, forgalom, intenzív földművelés, állattenyésztés stb. Közvetett

tényezők: ipar, a lakosság szorgalma, jó gazdasági politika, kedvező fekvés, kőszénben, ásványokban való bőség stb.

Természeti, de közvetett tényezők tehát: a kedvező földrajzi fekvés, kőszénben, vasban, ásványokban való bőség stb. Mesterséges, de közvetlen tényezők: a forgalom, az intenzív földművelés, állattenyésztés stb.

Természeti és közvetlen tényezők a föld termékenysége, kedvező éghajlat, flóra, fauna, stb., míg mesterséges és közvetett tényezők az ipar, a jó gazdasági politika, a lakosság törekvése stb.

A népességbefogadó képességre nézve különbséget tesz a lakhelyül szolgáló terület gazdasági kihasználásának foka is. Az állattenyésztő népek által lakott területen sűrűbb népesség élhet meg, mint a vadász népek lakta földön, a földművelő népek területein meg ennél is sűrűbb lakosság létezhetik, mert az állattenyésztő nép jobban kihasználja a lakóhelyét alkotó ország talaját s természeti forrásait, mint a vadász népek s a földműves népnél még inkább áll ez.

De a nagy forgalommal s nagy iparral rendelkező országok befogadó képessége sokkal nagyobb még, mint a legsűrűbben lakott földművelő országoké, annak folytán t. i. hogy ezeknek az országoknak közgazdasága a saját érdekében már nem csupán a saját talaját s annak természeti forrásait használja ki, hanem a forgalom s az ipar útján más idegen országokéit is.

A befogadóképesség vonatkozásban áll az osztályalakulással is bizonyos tekintetben. Annak folytán t. i. hogy a legnagyobb befogadóképességű országok lakosságának az ipar a főfoglalkozása, az iparos államokban pedig az ipari munkásosztályok alkotják a társadalom túlnyomó nagy tömegét s minél nagyobb arányokat ölt az ipari termelés, annál inkább előáll ez az állapot; az igen sűrű népességű, tehát nagy befogadó erővel rendelkező iparos államokban a népességbefogadási képességnek ez az ipar s forgalom által való emelkedése kedvezőtlenül hat az osztályalakulásra és a vagyonmegoszlásra. Az ilyen országokban ugyanis egy folyton kisebbedő arányú vagyonos osztály kezeibe torlódik össze a vagyon s a népességnek folyton nagyobbodó része válik a kizárólag munkabéréből élő ipari munkássá, tehát vagyontalan elemmé. A vagyonmegoszlás és e szerint az osztályalakulás sokkal jobb lehet ott, a hol a közgazdaságnak egyébként kedvező állapota mellett, az iparon kívül más termelési ágak is, tehát a földművelés is, a

népesség jelentékeny hányadának nyújtanak életfentartási alkalmat, a hol tehát nem az ipari munkabér csupán a lakosság túlnyomó részének a megélhetési forrása.

Valamely ország népességbefogadó képességének növelése különösen a mesterséges tényezők segítségével, az osztályalakulás szempontjából nem mutat mindig kedvező állapotokra, sőt bizonyos határokon túl – a nagyipar stádiumában – egyenesen kedvezőtlen társadalmi kényszerhelyzetből származik az.

Az a felfogás tehát, a mely minden további következtetés nélkül olyformán vélekedik, hogy a népesség sűrűségének növekedése okvetlenül a gazdasági jólét emelkedésével is jár, nagyon felületes, mert a technikának folytonos fejlődése, – a mi különben szintén emelőleg hat a befogadóképességre, – aránylag gyér népesség mellett is magas kultúrát, nagyfokú ipart és virágzó földművelést eredményezhet, a mint azt Amerika példája bizonyítja.

Nem maga a népességbefogadó képesség növelése hat kedvezőtlenül az osztályalakulásra, mert e képesség növekedése a közgazdaság emelkedésére mutat s így az csak kedvező jelenség lehet, hanem a népességbefogadó képességnek mohó s úgyszólván az utolsó helyig való kiaknázása mutat a társadalom zsúfoltságára s a megélhetési alkalmakért való erős és keserves életküzdelemre.

Míg a nyugateurópai igen sűrű lakosságú nagyiparos államok társadalmi kényszerből, a megélhetési alkalmakat s muakát követelő elégedetlen munkásosztályok nyomása alatt mindenáron kénytelenek fokozni befogadóképességüket, addig Amerika szintén nagy ipart mutat fel, mely hatalmas versenyzőképen¹ nyomja az európaiat, a nélkül azonban, hogy amúgy is kiaknázatlan népességbefogadó erejének növelése végett volna kénytelen iparát s forgalmát fejleszteni. Míg tehát úgy közgazdasági, mint népesedési szempontból Amerika iparának s forgalmának fejlődése egyedül a növekedő nemzeti gazdagság jele, addig Európa nagyiparu államaiban a megfeszített ipari termelés az illető államok befogadóképességének, az életfentartási alkalmak számának növelése életszükséglet is,

¹ Lásd: Golderger: Das Land der unbegrenzten Möglichkeiten. 1903. Vanderlip: Amerikas Eindringen in das europäische Wirtschaftsgebiet. 1903. A gazdasági küzdelemről általában, legújabbán nálunk: (Navratil Ákos. (A gazdasági élet elemi jelenségei. 249-291. 1.)

a mi nélkül a növekedő számú és igényű társadalomnak, különösen a tulajdonképeni munkabérből élők rétegeinek biztos megélhetése, létfenntartási és munkaalkalmakkal való ellátásának lehetősége volna kockára téve.

XIV. Túlnépesedés.

Túlnépesedésről, mint már könyvünk előző részeiben és kifejezésre hoztuk, abszolút és relatív értelemben beszélhetünk. Abszolút túlnépesedés volna az, a mely a kellő tápanyagok fizikai mennyiségétől van korlátozva, tehát ez akkor állana be, a mikor már annyi ember lakná a földet, vagy annak egy bizonyos részét, hogy számukra a fizikai lét fentartására való legszükségesebb táplálék sem volna már elegendő mennyiségben előállítható. Itt tehát a szaporulatnak megfelelő mennyiséget már az éhség pusztítaná el.

Ilyen állapotban tehát az emberiség élete a lehető legnyomorúságosabb tengődés volna csupán, nem is emberi, hanem állati állapot.

Malthus¹ egy ehhez hasonló stádiumnak bekövetkezésétől féltette az emberiséget, vagy talán jobban annak vagyonos osztályát. Munkájának megjelenése óta egy század múlt már el, azóta az emberiség, illetve a nyugati iparos államok lakossága hatalmas tempóban szaporodott, de az abszolút tulszaporodás stádiuma épen nem következett be.

A Malthusianismus irodalomma nőtte ki magát, hívei és ellenfelei két táborra alkottak. Sokan tanának teljes abszurditását vitatták. (Oppenheimer: *Das Bevölkerungsgesetz des Th. K. Malthus nach der neueren Nationalökonomie.*) Czivilizálatlan néptörzseknél nem szokatlan az ilyen, a fizikai táplálékmenyiség által befolyásolt állapot. Éhségek a múlt század közepéig Európában is voltak olykor-olykor, sőt némely országaiban ma is előfordul az. De olyan abszolút túlnépesedés, a hol a táplálék fizikai mennyisége alkotja már a népesség számbeli terjeszkedésének határát, gazdasági szervezettel bíró országban eddigelé ismeretlen.

¹ Essay on the principle of population. Lásd: Bonar: Malthus and his work. 1885.

Malthus tanának jelentőségét, – bár a 19-ik század gazdasági fejlődése nem igazolta aggodalmait, – mindazonáltal lekicsinyelni nem lehet. Ő volt az első, a ki komoly elméletet adott a népesedés problémájáról s a ki azt az eddigi naiv felfogások köréből kiragadta. Bár nagyon egyoldalú és durva vonásokkal vázolta a népesedés életviszonyait, az ő idejében a rohamosan szaporodó társadalmat a táplálék elégtelen voltától félteni sem volt indokolatlan dolog. Hiszen a 18-ik században az ínségek, sőt az éhségek gyakoriak voltak minden országban. Mennyivel inkább féltette tehát Malthus azoktól a jövőnek rohamosan szaporodó s a földműveléstől eltérő foglalkozásból élő nemzedéket. A jövő azonban nem lett olyan sötét, a mint azt Malthus hitte. Angliát óriási forgalma bővebben látta el élelmiszerekkel, mint valaha, – a munkabér is emelkedett, a munkáosztályok életmódja is, – csak az elégedetlenségük, s a vagyonos osztályllyal szemben való ellenséges magatartásuk nem csökkent, nem enyhült» hanem növekedett s még jobban kiélesedett.

Tehát a munkáosztály jobban lett ellátva táplálékkal azóta, mint Malthus idejében, nem pedig csekélyebb, ki nem elégitőbb mértékben, mint Malthus félt tőle,¹ és mégis a munkáosztály nem lett elégedettebb, a szocialis bajok és kérdések nem lettek kevésbé aktuálisak és égetők. Az elegendő táplálék szempontját tehát a megszokott standard of life kielégítésére szolgáló elegendő keresmény, jövedelem szempontja váltotta fel a munkáskérdéseknél.

De azért ha a viszonyok nera fejlődtek is olyan sötéten, mint Malthus tartott tőle, az ő tanítása alap gondolatának igazságát mégsem czáfolta ez meg. Az európai államok mai nagyforgalmu és nagy berendezésű közzgazdaságát nem elégitik ki többé a Malthus előadásai. A táplálék elégtelen mennyiségétől tartó aggályai naivitásnak, az erős szaporodás megakasztására az egyéntől az erkölcsi önmegtartózkodás követelménye pium desideriumnak tűnhetik ma fel, de azért alapeszméje, melyet ő egyoldalúan, t. i. csupán a táplálékmenyiségro vonatkoztatva fogott fel, ha a táplálék helyébe a tömegszükségletek kielégítésére szolgáló javak mennyiségét tesszük, ma is használható, t. i. hogy a népesség

¹ Lásd e tárgyról: Nostitz: Das Aufsteigen des Arbeiterslandes in England. 1900. Szathmáry György: Az angol munkáosztály helyzete. Budapesti Szemle III. 291.

megélhetése az annak rendelkezésére álló tömegszükségleti javak mennyiségétől függ.

Malthust tehát, – ha hívei nem vagyunk is, – úgy kell tekintenünk, mint a népesedés kérdéseinek első tudományos művelőjét s épen az ő nagy pesszimizmusa birta rá a közgazdaságtan művelőit arra, hogy ezzel a kérdéssel oknyomozóan és alaposan foglalkozzanak, mert a népesedés kérdéseinek addigi optimista és felületes felfogása lehetetlenné tette azoknak szigorúan a tárgyilagosságot megvitatását.

Malthus munkájának az abszolút túlszaporodás rémével: t. i. a tápláléknak az emberiség fentartására elégtelen voltával való fenyegetése úgy tekintendő, mint kimutatása egy olyan végső veszedelemnek, melybe az emberiséget, vagy annak egyes csoportjait belesodorhatja a szaporodás, a népesedés terén való előrelátás hiánya.

Felfogásunk szerint rettenetes kép az, a melyet a szóbanforgó író elénk tár. Ebből csak azt az értelmet kell megtartanunk, hogy a társadalmi életfeltételei is a javak kielégítő mennyiségén nyugsznak.

A táplálék elégtelensége a legvégső rossz, a melynek bekövetkezése jelenleg egyáltalában nem fenyegeti a modern népeket. Hogy azonban ilyen állapot is bekövetkezhetik, azt sem lehet olyan teljességgel kizártnak tekinteni, az e fölött való vitatkozás azonban nem tartozik tárgyunkhoz.

A Malthus-féle tan jelentősége tehát annak úttörő voltában és abban rejlik, hogy valláserkölcsi felfogása daczára bizonyította a népesedés terén való előrelátás szükségét. A modern viszonyok között azonban ki nem elégítő az többé, mert bizonyos az, hogy a modern társadalmat jóval előbb összetörnék és kegyetlen katasztrófák színhelyévé tennék a népesedés, a népszűfolttság bajai, még mielőtt az abszolút túlnépesedés, t. i. a táplálék fizikai mennyiségének fölébe való szaporodás állapota bekövetkezhetnék, másrészt pedig az is bizonyos, hogy a népesedési viszonyok szabályozására, megjavítására az erkölcsi önmegtartóztatásnál sokkal erősebb és sokkal kevésbé bizonytalan eszközökre van a társadalomnak szüksége.

Az abszolút értelemben vett túlszaporodás, mint majdnem matematikai fogalom helyett tárgyunk szempontjából a relatív értelemben vett túlszaporodás jön tehát figyelembe.

Sokan vannak, a kik egyáltalában tagadják a túlnépesedés lehetőségét.¹ Számos argumentummal is igyekeznek azt bizonyítani, a melyek azonban mind abban foglalhatók össze, hogy azért nem létezhetik túlnépesedés, mert csak a közgazdaság fejlettségének állapotától függ az, hogy hány ember élhet meg bizonyos területen.

Az ilyenféle gondolkodásnak helytelen volta azonban rögtön kitűnik, ha figyelembe vesszük azt, hogy épen azért beszélünk túlnépesedésről, mert a közgazdaság az adott helyen és adott esetben, gyöngé egy olyan nagyszámú társadalommal szemben, mely attól ellátást és eltartást vár. Az bizonyos, hogyha egy végtelen fejlettségi fokon álló gazdaság léteznék, akkor közgazdasági értelemben nem léteznének túlnépesedés, legfeljebb akkor, a mikor már olyan sokan volnának az emberek, hogy nem tudnának mozogni, vagy elférni. De az ilyenféle állapotok a mesék országába valók.

A relatív értelemben vett túlnépesedés értelmét épen az adja meg, hogy a közgazdaság szolgáltató képessége mindig egy bizonyos fokon áll, a melyhez nem mindig simulnak arányosan a társadalomnak vele szemben támasztott követelményei, a népesség tömegének nagysága stb. A mikor tehát a relatív értelemben vett túlnépesedés fenforgását, vagy fenn nem forgását vizsgáljuk, azt kell néznünk, hogy az *adott esetben* elég erős-e a közgazdaság arra nézve, hogy egy olyan nagyságú és igényű népesség szükségleteit kielégítse, standard of life-jét fentartsa. Itt tehát mindig az adott esetek, adott körülmények vizsgálandók. Abszolút számok tehát nincsenek arra nézve, hogy mikor kezdődik a túlnépesedtség állapota. Lehetnek olyan körülmények, a hol kilométerenként 20 ember már túlnépesedést jelent, s lehetnek olyanok, a hol 200 sem jelenti még azt.

Az, hogy egy ilyen vagy olyan fejlett termelés, technika és forgalom mellett ennyi meg ennyi ember is megélhet egy bizonyos területen, még nem mondja azt, hogy egy kisebb fejlettségű termelés, technika, forgalom s közgazdaság mellett jóval kevesebb is megfelelően existálni tudjon.

Különben a »megélés« fogalma épen nem valami tüzetes fogalom. Semmi esetre sem annyira bizonyos fogalom pedig az,

¹ Engels, Bebel: Az előbbi mint Schmoller megjegyzi róla földrajzi és mezőgazdasági ismeretek hiányában. (Grundriss 145. 1.)

hogy minden további megjegyzés nélkül fagyhassuk épen tárgyunk szempontjából. Megélés és megélés között nagy különbség lehet. Némely ember évi százezer koronából sem tud megélni, más ember pedig napi egy korona jövedelmet is irigylésre méltó dolognak tarthat. Ezért a »megélhetés« a lehető legviszonylagosabb fogalom. Epén ilyen'dolog a »meg nem élhetés« fogalma. Ez is nagyon különböző. Legabszolútabb fogalma a meg nem élhetésnek az éhenhalás. A megélhetésnek legminimálisabb foka az olyan ellátás, a mely mellett még épen, hogy éhen nem hal az ember.

Mi, a mikor a megélhetés fogalmát úgy használjuk, mint a túlnépesedés, a gazdasági és társadalmi állapotok mértékét, akkor annak nem luxusfogalmát, sem pedig állati, t. i. a táplálék fizikai mennyiségére szorított fogalmát nem vesszük, hanem azt annak társadalmi értelmében fogjuk fel. A tömegjelenségeknél akkor, a mikor egy nagyobb népességről beszélünk, egy országnak túlnépesedtségéről, a megélhetésnek mértékeként a legszélesebb és legnépesebb társadalmi osztályok átlagos életigényei, szükségletei, standard of lifeje szolgálnak. A »meg nem élhetés« ismérve tehát itten az, a mikor a népesség már kénytelen volna ebből az általános és átlagos igényekből is engedni, a minimális és átlagos standard of life öt is leszállítani, tehát a mikor az átlagos és általános felfogás szerint is beáll a szűkölködés, a gazdaságilag túrheterlen állapot, a főszükségletekben való nélkülözés.

A megélhetés alatt tehát a megfelelő megélhetést értjük, a melyet a társadalom túlnyomó többségének átlagos igényei adnak meg. Az ilyen megélhetés jön tehát a túlnépesedés megállapításánál figyelembe.

A túlnépesedés ekként ebben a relatív értelemben, a népességnek a közgazdaság erejéhez viszonyított nagyságában áll. Tehát nem afelé Malthus féle értelemben vesszük mi azt, s azért annak állapotát helyesebben fejeznők ki, ha a túlnépesedésnek sokak részéről perhorreszkált kifejezése helyett a közgazdaság tömegellátó erejének, a népesség nagyságához viszonyított meg nem felelő voltáról beszélünk.

Tehát közgazdasági értelemben, a mikor túlnépesedésről szólunk, egy kelléténél zsúfoltabb, az átlagos igényeknek megfelelően el nem látott társadalmat értünk csupán, a nélkül, hogy az éhhalál borzalmait kellene felidézünk, vagy azt az állapotot, a mikor az emberek már egymást lökdösik le a földgolyóról.

A közgazdaságtan a létező állapotokkal s a lehetőségekkel foglalkozó tudomány, a melynek tényezői a létező viszonyok. Tehát nem olyan ez, mint a matematika, vagy geometria, a hol a számműveletek igazságát és helyességét azoknak a valóságban kivihető, vagy ki nem vihető volta nem befolyásolhatja.

A repülés problémája már most is szépen meg volna oldva, hogyha egy olyan könnyű, de a mellett olyan erős fém vagy más anyag állana rendelkezésünkre, a milyent a fizikai és matematikai számítások megkívánnak.

Épen így vannak azok, a kik a túlnépesedés fogalmát a végletekbe csavarják el. s annak lehetőségét azért tagadják, mert egy képzeletbeli, tehát önkényesen felállított fejlettségi fokon álló gazdasági állapot mellett sokkal, de sokkal nagyobb társadalom megélhetése is lehetséges.¹ Itt tehát a valóságos szükségletekkel, a valóságos néptömeggel egy a valóságban, az adott körülmények között s az adott helyen nem létező közgazdaságot állítanak szembe és ennek alapján igyekeznek a túlnépesedés fogalmát lehetetlenné tenni

Addig, a rnig a már meglevő embertömeg és meglevő szükségletek ellátásáról nem ilyen eléggé nagy szolgáltató képességű, de még csak óhajtott közgazdaság gondoskodik, hanem csupán a valóságban meglevő, de ki nem elégitő szolgáltató képességű, addig a hiányérzet, a relatív túlnépesedés, vagyis a viszonylag nagy igényű társadalomhoz mért viszonylag gyöngé közgazdaság létezése igen is fenforog.

A túlnépesedésnek tehát ez a relatív, az adott viszonyokhoz mért jelentősége bír a közgazdaságtanban fontossággal. A túlnépesedés természetesen nagyobb és kisebb fokú lehet, sőt a közvélemény helytelenül is hiheti sokszor annak létezését. Lehet annak foka olyan nagy, hogy a kedvezőtlenebb esztendő kimaradhatatlanná tesz az éhségeket. Ilyent látunk Kínában s Indiában némely vidékeken. A modern túlnépesedés ellenben inkább a munkás-proletariátus nagy számában, a munkaalkalmakhoz viszonyított nagyszámú rendelkezésre álló munkáskéz mennyiségében nyilatkozik meg.

Lehet a túlnépesedés általános, az összes népességre kiterjedő

¹ Lásd e felfogással szemben Schmoller kritikáját. (Grundriss dér polit. Oekonomie I. könyv. 3. fejezet.) Ráth Zoltán: Népeség és népesedés. (Közg. Lexikon III.)

és lehet, hogy az csak egyes társadalmi osztályokon belül, egyes hivatásokban nyilatkozik meg. Az utóbbi nagyon gyakori eset. A középosztály számos foglalkozási ágánál találunk túlnépesedésre.

A túlnépesedés mindenekfelett gazdasági baj. Hiszen úgy állapítottuk meg annak fogalmát, mint a közgazdaság szolgáltató erejének viszonylagos csekélységét a népesség tömegének s igényeinek viszonylagos nagyságával szemben.

Nemzeti, faji szempontból, azoknál az érdekeknél fogva, a melyek a nemzetnél, a fajnál a népesedés versenye tekintetében a legvitálisabbak, a túlnépesedés örvendetes jelenség lehet akkor, a mikor gazdasági szempontból azt beteg, meg nem felelő állapotnak vagyunk kénytelenek tekinteni. A nemzeti, a faji szempontok a faj nagy jövőjére tekintenek, ezeknél az egyéni elégedettség, az egyéni közérzet nem nagy jelentőségű akkor, a mikor a nemzeti fajnak népesedési versenyéről van szó. A gazdaság ellenben, a melynek feladata az, hogy az ember az élet javaival ellássa, a rendelkezésre álló s a megszerezhető gazdasági javak után indul, azt a szükségletérzet befolyásolja. Egy éhező, fázó, szűkölködő, de számos millióból álló tömeg biztos alapja lehet a faji és nemzeti jövőnek, de a közgazdaság szempontjából ennek a számos millióból álló tömegnek szűkölködése beteg, meg nem felelő állapot.

Közgazdaságilag s társadalmilag a túlnépesedésnek az a faja a legnevezetesebb, de egyszersmind legszokottabb és legkedvezőtlenebb jelensége, a mely a társadalom legnépesebb osztályainál fordul elő. Ilyen a modern munkásosztályok zsúfoltsága.

Hogy tehát beszélhetünk-e ilyen relatív túlnépesedésről a modern államokban, akkor nem kell gondolatainknak a nagy általánosságban kalandozniuk, nem kell az u. n. túlnépesedést valami mágikus fogalomnak, utolsó itéletyszerű állapotnak tekintenünk, nem kell arról minél elvontabb képzeteket felállítanunk, hanem konkrété kell vizsgálnunk azt, vajjon a mai modern társadalmi gazdaság a népesség minden és különösen a legnépesebb osztályok, a legszélesebb társadalmi rétegek s így a számra nézve legnagyobb embertömegek szükségleteit oly mértékben elégíti-e ki, a mily mértékben azt azoknak nem kivételes, nem túlzott, hanem a nevezetesebb szükségletek tekintetében fennálló igényeik megkívánják, – hogy biztos kenyérkeresetre találhat e ezek minden tagja, nem túlságosan nagy-e az egyén erejéhez mérve a megélhetésért folyó verseny?

Ezekre a kérdésekre az elégtelen statisztikai adatokon kívül a napi élet tapasztalatai adják a felvilágosítást. A munkanélküli egyének nagy száma, a munkabér leszállítására irányuló törekvések gyakori felbukkanása, a munkásosztályban elterjedt különösen elégedetlen hangulat nagyszámú példák arra, hogy szorgalmas és nem dologkerülő munkások sem tudnak maguknak sokszor hosszabb időközön át való utánjárás daczára sem megfelelő munkaalkalmakat biztosítani, mind egyes jelenségei annak, hogy a közgazdaság a társadalom legnépesebb osztályai számára csak tökéletlen és bizonytalan mértékben szolgáltatja a megélhetés alkalmait.¹

Vegyük figyelembe itten még azt is, a mit különben annyian s annyiszor hangoztattak már, hogy a gépek szaporodása és tökéletesedése úgy hat, mint hogyha a meglévő munkáskezeken kívül azoknak még egy igen nagy mennyisége állana a társadalom rendelkezésére. Az ipari államokban különösen a közgazdaság foglalkoztató képessége s így megélhetési alkalmakat nyújtó ereje a munkáskezek által végzett munka ellenértékéért jut kifejezésre. A gép, mint a munkáskezeknek majdnem tetszésszerű mennyiségű pótló eszköz ekként hatalmas és alig legyőzhető versenytársként szerepel a megélhetés küzdelmében. A megélhetésért vívott küzdelmet ennek folytán három főtenyező teszi most már mindig nehezebbé az egyénre nézve, u. m.: 1. a munkáskezek számának állandó emelkedése, 2. az életmód s igények folytonos növekedése, a mely egyre a nagyobb munkabér szükségletét kelti fel és 3. a gépnek folyton erősödő versenye, a mely úgy nyilatkozik, mintha a munkáskezek megsokszorozottan nagyobb arányban szaporodnának, mint a hogy a valóságban szaporodnak.

A gépek s technika fejlődésének gazdaságilag, különösen népesedési szempontból való nagy jelentőségét egy külön fejezetben alább bővebben igyekezünk majd kifejteni. Jelenleg ezt csak azért említettük fel, hogy mint olyan tényezőt mutassuk be, a mely a társadalom legszélesebb osztályaiban való relatív túlnépesedés bekövetkezését elősegíti.²

¹ Lásd szocialista szempontból: Sehippel: Das moderne Elend. Stuttgart 1888. Hortzka Tivadar: Az emberi gazdaság problémái. 1897.

² A modern géptechnika társadalomgazdasági hatásának tudományos tárgyalója: Hobson: The evolution of modern capitalism, a study of machine production. London. 1844. Földes: Társadalmi gazdaságtan elemei. I. kötet II. rész. 3. fejezet. 7.: A gép.

Ezzel szemben azt az ellenérvet szokták felhozni, hogy a gép a termelést növeli mindenekelőtt és így a túlnépesedés bekövetkezésének, illetve bajainak elhárítására hat. De nagyon könnyen beláthatjuk, hogy mennyire nem alkalmas ez álláspontunk megcáfolására, ha figyelembe vesszük, hogy a munkásosztály csak munkaalkalmak útján juthat ahhoz, hogy a termelés előnyeiben részesüljön. A munkásosztálynak elsősorban munkaalkalomra van szüksége, mert csak így juthat munkabérhez s ennek folytán szükségletei kielégítéséhez. Már pedig a gép ezeket veszi el tőle. A technika emelkedéséből, a gépek szaporodásából tehát a vállalkozó, a tőkés húzza a hasznot, a munkásosztályra nézve az mint legyőzhetetlen versenytárs jelentkezik s népesedési szempontból úgy hat az, mint hogyha még sokkal nagyobb volna a munkások száma, mint a milyen nagy az. Ha a gép a munkásosztályt munkabértől s az egyes munkásokat munkaalkalmaktól s így tehát szintén munkabértől fosztja meg, ezt az attól megfosztott munkásra nézve semmi sem pótolhatja ki, mert neki elsősorban kenyérre van szüksége, a melyet csak megfelelő munkaalkalom által szerezhet meg a maga számára.

Hogyha a gépek erejét nem. lóerőben, hanem embererőben fejezzük ki, akkor körülbelül megtudjuk, hogy az alkalmazott gépek milyen nagy munkástömeg versenyének felelnek meg. A gép hatása tehát ebből a szempontból a népességfelesleg »surplus population« hatásával azonos.

Hogy a technika vívmányainak az egész társadalom hasznát veszi, azt nem lehet kétségbevonni. De a gép elsősorban mint versenytárs, mint munka s megélhetési alkalom elragadója szerepel a munkásokra nézve. Tehát elsősorban ellenségük az nekik. És csak ha ennek daczára, a gépek daczára is munkaalkalomhoz s így munkabérhez jutott a munkás, akkor érezheti ő is a technika haladásának általános áldásait. Ellenben azok, a kik ennek folytán kenyerüktől fosztattak meg, annak csakis mint ellenségnek erejéről beszélhetnek. A kelletténél nagyobb és sűrűbb népesség, különösen nagyobb munkásnépesség tehát elsősorban és közvetlenül csakis kenyerét elragadással fenyegető tényezőket láthat a fejlődő gépekben.

A relatív túlnépesedés, vagyis a népesedésnek az az állapota, a melyet túlnépesedésnek nevezünk s kelletténél sűrűbb, zsúfoltabb népességnek tartunk az illető közgazdaság erejéhez, illetve annak a legnépesebb osztályokkal szemben gyakorolt szolgáltatóköpes-

ségéhez viszonyítva, aktuális fogalom tehát. Nem olyan állapot ez, a mely valamikor a jövőben fenyegeti az emberiséget, mint valami Damokles kardja, hanem olyan, a melynek létezése sok helyen máris megállapítható s a mely nem jelent még éhenhalást, vagy hasonló nagy ínséget, hanem a mely igen sok gazdasági és társadalmi bajt, elégedetlenséget okoz úgy most már, mint a jövőben még valószínűleg nagyobb mértékben okozni fog. A relatív túlnépesedés főveszedelme azoktól a bajoktól eltekintve, a melyek mint társadalmi és közgazdasági zavarok reávezethetők, mint kútforre vissza, – abban rejlik, hogy bizonytalanná teszi az illető kelleténél zsúfoltabb társadalomnak megfelelő megélhetését. Vagy jobban mondva, annak teszi ki a társadalmat, hogyha azok a kedvező gazdasági konjunktúrák, a melyek folytán annak megélhetését egy emelkedett standard of life és igen sűrű népesség mellett is lehetővé teszik, – valamiképen megzavartatnának vagy elmaradnának, akkor éppen a legnagyobb tömegeket számláló társadalmi rétegek nagyon erős gazdasági s megélhetési válságba jutnak.¹ Képzeljünk el egy nagyiparú modern államot, a melynek igen sűrű a népessége, annyira sűrű, hogy annak szükségleteit korántsem fedezi már a legintenzívebb östermelés sem, és pedig sem úgy, mint munkaalkalmat nyújtó foglalkozási ág, sem úgy, mint a termelést nyersanyagokkal ellátó tevékenység. Ilyen államok például Belgium, Anglia, Németország. Ezekben az államokban a népesség a legintenzívebb iparra van utalva, nagy forgalomra, kereskedelemre. Megfelelő számú megélhetési alkalmat csakis a nagyipar nyújthat a sűrű népességnek és csakis egy igen fejlett forgalom láthatja el úgy az ipari termelést, mint a lakosság vegetatív fogyasztását, táplálkozását a kellő mennyiségű szükséges anyagokkal. Angolországának kiaknázatlan tartalékterületei a nemzeti népesség szükségleteinek elláthatását a forgalom mai fejlettsége mellett beláthatatlan időre biztosítják még. De ilyen kedvező helyzetben nem minden nagyiparú állam van. Ettől eltekintve, még Angolország népessége is erős gazdasági válságokba juthat, hogyha például a német és amerikai iparnak sikerülne az angol ipart nagyobb mórtékben visszaszorítani s attól a fontosabb piacokat elragadni. Az ipar ennek folytán – megfelelő piacok

¹ A kelleténél erősebb szaporodásnak a munkásosztály helyzetére való káros és veszedelmes voltát Malthuson kívül Stuart Mill vázolta legerjedelmesebben. (Principles.)

hiján – redukálni volna kénytelen a termelését. A termelésnek az a leszállítása, mely a vagyonosabb osztályokra nézve egyelőre csak jövedelemcsökkenést vagy legfeljebb az ipari vállalatok egy részének bukását jelentené, – a munkásosztályokra úgyszólván halálos csapást mérne. A munkásosztály t. i. manapság is már csak az ipari termelésnek a lehető legnagyobb felfokozása mellett bír megélhetési alkalmakat találni kellő számban. Az ipari termelés leszállítása mindenekelőtt a munkásosztály egy jelentékeny hányadát tenné foglalkozásnélkülivé. E foglalkozásnélkülivé vált hányad pedig a nyomornak s az éhségnek van kitéve, másrészt pedig kétségbeesett erőfeszítéssel törekednék arra, hogy a meglévő munkaalkalmakból minél többet biztosítson a maga számára. Az életküzdő, a megélhetésért folyó verseny ennek folytán sokszorosan élesebbé, kíméletlenebbé válik, a társadalmi béke pedig felbomlik. A termelés leszállítása egyrésztől, a munkakinálat emelkedése másfelől tetemetesen leszállítaná a munkabéretet, a mi a munkásosztály életmódjának s igényeinek leszállítását vonja maga után. Már pedig egy modern munkásosztálynál ezek a már meglévő igények úgyszólván leszállíthatatlanok. Az a munkásosztály, a mely olyan kíméletlenséggel visel háborút keresetének emeléseért s életmódjának megjavításáért a társadalomnak jobb helyzetű rétegeivel, tüstént a nyílt erőszak s a szocialis forradalom terére lép, ha már meglévő életmódját is leszállítani volna kénytelen. A mai munkás munkát követel s nem tud békésen nélkülözni. A szocializmus elégedetlenségét a legvirágzóbb gazdasági helyzetben levő államok társadalmának is a lehető legnagyobb türelemmel kell csendesítgetnie. Mi történnék már akkor, ha a termelés leszállítása folytán a társadalom munkásosztályainak egy nagy hányadrésze válnék keresetnélkülivé. A mikor a legmegfeszítettebb ipari termelés mellett is sok a kellő foglalkozással el nem látott egyén, a mikor a munkások a folyton emelkedő standard of life-jukkal is elégedetlenek, a mikor bármi kis igazi vagy vélt sérelem esetén ezres, sőt százezres csoportokban képesek arra, hogy megindítsák a bérharcot, – nem is olyan sok kell ahoz, hogy a társadalom békéje megzavartassék. Egy országos sztrájknak véres elnyomása évtizedekre szóló bosszúérzetet kelt és sokkal nagyobb nagyobb rosszakaratot szül még a vagyonos osztályokkal szemben. Ha most már nemcsak egy-két százasabb munkásnak elbocsátása következne be, nemcsak nem teljesítenék a gyárosok

záros határidő alatt egyik vagy másik követelményt, hanem ha a nemzeti iparnak a verseny következtében való hirtelen háttérbeszorulása folytán százezrekre, sőt milliókra menő munkások vesztenék el keresetüket, vagy a munkabéreket egyenesen le kellene a vállalkozóknak szállítanok, – olyan megzavarása állana elő a gazdasági és társadalmi rendnek, a melyet a modern társadalom nem bírna ki. A mai közgazdaság a munkásosztályok megélhetése és foglalkoztathatása¹ szempontjából a termelésnek megfeszített fejlesztésére, minden megélhetési alkalomért való versengésre van berendezve, – nem tudatosan, hanem a viszonyoknak illetően alakulása folytán. Ez a társadalom nagyobb gazdasági megrázkódtatásokat békésen elviselni nem bírhat.

Az iparnak, forgalomnak eddigi fejlődése s a munkabérek emelkedése még a szocialistákat is bizonyos optimizmussal töltötték el a népesedési viszonyokat illetőleg. Nem mérlegelték kellőleg azokat az eshetőségeket, a melyeket a zsúfolt népesség maga után vonhat. Az ipari termelés a múlt században mindenfelé óriási módon felszökött. Az ipar mindig emelkedő számú munkáskezeket foglalkoztatott eddig.

De az iparnak világszerte való fejlődése meghozta a nemzetközi versenyt is az ipari termelés terén. Népesedési szempontból vagy jobban mondva a túlnépesedés, a zsúfolt népesség bajainak akuttá válására ez a nemzetközi ipari verseny a fenyegető felhő.

Eddig valamennyi ipari termelő államnak meg volt a maga piacza. Az utóbbi időben ezek a piacok fogyni kezdettek. Kína fogyasztásának biztosításáért már erős verseny folyt és folyik is az iparos államok között.² A japán-orosz háborúnak az iparos Japán részéről az egyik motívuma ez is.

A nemzetközi verseny az ipari termelés terén épen úgy, mint minden verseny, győzelemmel és vereséggel végződhetik csupán.

A közgazdaság történetében egy nevezetes mozzanathoz köze-

¹ A munkáskérdés újabb irodalmára vonatkozólag lásd még Herkner: *Die Arbeiterfrage*. 1902. Lange: *Die Arbeiterfrage*. 1902. Ráth Zoltán: *Gazdasági haladásunk és a munkásosztály* Bpesti Szemle 1904. Mandello Gyula: *Társadalmi mányi múzeum és munkás-statisztika*. Bpesti Szemle 1980. György Aladár: *A munkásvédelemnek nemzetközi jellegűvé alakulása*. Közg. Szemle 1899.

² Lásd Brandt: *Die Zukunft Ostasiens*. *Drei Jahre ostasiatischer Politik*. 1898. Sering és Wagner: *Handels und Machtpolitik*. *Reden und Aufsätze* stb. Berlin 1900.

ledünk már a közel jövőben, ahoz az időponthoz t. i., a mikor kimeríetlen fogyasztó piacok nem fognak többé rendelkezésre állani a termelő államoknak. Új Kínákat és új Indiákat nem lehet majd a jövőben a termelők rendelkezésére bocsátani, a meglévőket pedig lefoglalják a maguk számára az ipar nemzetközi versenyében győztes termelő országok. Mint már rámutattunk, a termelési versenynek sorsát befolyásolja és az ipari fogyasztó piacok számát egyre csökkenti az a körülmény is, hogy a fogyasztó gyanánt szerepelt országok mindinkább szintén termelőkké kezdenek válni az ipar terén is.

Míthogy pedig a belföldi fogyasztás nem elégséges többé a nagyiparos államok termelésének s ennél fogva egyre jobban külföldi s tengerentúli fogyasztó piacokra va nnak ráutalva a?ok csak igen természetes, hogy az ipari termelő államok mindegyike gazdasági, politikai s katonai eszközökkel egyaránt minél több fogyasztópiacot igyekszik a saját nemzeti termelésének biztosítani. Ebben a tevékenységben áll az ipar terén való modern nemzetközi versenynek ep;yük főnyilvánulási módja. A másik momentum a megfeszített termelés, hó gy minél nagyobb mennyiségű ipar. czikkelkel lépjen föl az illető nemzeti ipar s hogy minél nagyobb-foku termelésnek biztosítson kiviteli piacot.

A verseny ekként egyre élesebbé válik és mert az ipari fogyasztó piacok csupán korlátolt mennyiségben állanak rendelkezésre, egyre közeledik az az időpont, a mikor úgy általában, mint az egyes iparágakban az egyik vagy másik nemzet iparának határozottan le kell konkurrálnia a másikat ezen vagy azon a fogyasztó piacon.

Addig, a míg nagymennyiségű fogyasztópiac volt kihasználatlan, nem rejtett olyan veszedelmet az, hogy valamennyi nagyiparú állam folytonosan fokozza kivitelt. Jutott a fogyasztó piacokból ennek is, annak is. Most azonban, a mikor a kivitelle való termelés annyira megsokszorozódott, a mikor a piacok számát az ezelőtt csupán őstermelő országoknak iparfejlesztése is csökkenti, nincsenek többé vagy csak rövid ideig lesznek már olyan mennyiségű fogyasztóval rendelkező piacok, a melyeknél valamennyi ipari termelő állam ezikkei mind keresletre találának. A mesterségesen megnyílt s kierőszakolt¹ új fogyasztópiacoktól

¹ Ezek közt Kína a legjelentősebb.

se járjunk valami nagyon sokat. Kiaknázásukban olyan óriási nagy a termelő államok versenye, hogy pár év alatt ezek is ki lesznek merítve, illetőleg túlárasztva európai, amerikai s japáni iparezikkel. Bizonyos fogyasztási piacokból tehát bizonyos termelőknek ki kell szorulniuk. Vagyis a termelési versenyben, az ipar egyes ágaiban bizonyos termelő államok legyőzik, kiszorítják a másik termelését.

A versenynek tehát nem lehet más eredménye, mint az, hogy egyik termelő állam legyőzi a másikat s vagy elragadja tőle egészen az egyes fogyasztópiaconkat, vagy arra kényszeríti konkurrenciájával, hogy azokat vele megosztani legyen kénytelen.

A vereséget szenvedő iparosállam közgazdasága termelését leszállítani kénytelen vagy legjobb esetben nem bírja azt tovább fokozni.

Ezzel szemben a sűrű népességű, növekedő számú és igényű tagokkal bíró munkásosztályok érdeke az, hogy az ipari termelés folyton emelkedjék, emelkedését semmi se akassza meg, mert a szaporodó lakosságnak egyre több munkaalkalomra van szüksége, mert egyre több munkáskéz keres munkát.

Az ipari termelés leszállítása tehát oly veszedelemmel fenyegeti az illető sűrűn lakott állam társadalmát, a milyenen a modern társadalom még nem ment keresztül.

A túlnépesedésnek,¹ vagyis annak az állapotnak, a mikor a közgazdaság által nyújtott megélhetési alkalmakkal viszonylag sok megélhetési alkalmat kereső egyén áll szemben, főveszedelme tehát abban rejlik, hogy minden oly körülmény, a mely a munkaalkalmak csökkentését vagy szaporodásuk megakasztását eredményezheti, – ilyen főleg a termelés leszállítása – az illető társadalom munkásosztályainak megélhetését, a társadalom békéjét teszi kockára és szociális forradalommal, sőt ínséggel fenyegeti azt.

Vegyük figyelembe még, hogy nem minden nagyiparos államnak állanak oly nagy tartalékterületek s természeti erőforrások a rendelkezésére, mint Angliának vagy Amerikának.

Egy nagyiparu államban a nemzeti termelés redukálása nem olyasvalami, mint egy magángazdaság termelésének leszállítása. Egy magánvállalatból kiszorult munkás találhat foglalkozást más

¹ A népszűföldősra vonatkozó statisztikai adatokat illetőleg lásd: Mayr G. Das Anhaufungsverhältniss der Bevölkerung. (Bevölkerungsstatistik 26. §.) 1897. Vargha Gyula: Európa népességének növekedése. Közgazdasági Szemle. 1893'

magánvállalatnál. De ha egy nemzeti iparnál százezerszámra gyűlnek meg a munkanélküliek, azokat az ínségtől és erőszakoskodástól semmi sem óvhatja meg.

Azok az államok, a melyeknél a szorosán vett anyaország népességének túlnyomó nagy része az ipari foglalkozásokra van utalva megélhetés tekintetében, a melyeknél az ipari foglalkozásokból származik a nemzeti jövedelemnek legnagyobb része, a hol a legnépesebb társadalmi osztályoknak szintén az ipari foglalkozások adják azt a főleg munkabérből álló jövedelmet, a melynek segítségével a forgalom által importált szükségleti s életfentartási javak a kellő mennyiségben megszerezhetőkk s az egyénre megvásárolhatókká lesznek, ezek az államok a nemzeti iparnak jelentékenyebb válságával és ipari kivitelüknek bukásával vagy megbénulásával a nemzeti jövedelemnek attól a részétől esnek el hirtelen, a melyből az ipari munkabérnek egy nagyon jelentékeny, sőt túlnyomó része kerül ki, a mely tehát a társadalom osztályainak és a sűrű népességnek megélhetését teszi lehetővé. Mert hogy igen sűrű népesség élhessen meg, az csak úgy lehetséges, hogyha az őstermelésből már kiszorult szaporulatnak az ipar ad megélhetést. Ez pedig munkabérre való alkalomadással lehetséges. A nemzeti ipar válsága tehát népesedési szempontból, mint munkabérelvonó körülmény, megszünteti azt az alapot, a melynek folytán az igen sűrű népesség megélhetése lehetővé van téve.

Ha tehát valamely ország népességének az őstermelés már nem ad megélhetést, a sűrű népesség fentartását csak egy erősen fejlett ipar valósíthatja meg.¹ Ennek az iparnak a válsága tehát az illető ország népességbefogadó képességét csökkenti meg jelentékeny mértékben, a minek folytán a túlnépesedés jelensége áll elő annak minden hátrányaival egyetemben. Hogy ez a túlnépesedés, mely így az ipari válság folytán előáll, milyen fokú lesz, az attól függ, hogy az iparnak, illetve ipari kivitelnek a válsága a munkaalkalmaknak mily hányadát szünteti meg.

¹ Lásd List Frigyes: Nationale System der polit. Oekonomie. A Malthus-Ricardo féle s a túlnépesedés veszedelmeit hangsúlyozó iránynyal a legerősebb ellentétet a Carey-féle felfogás képezi. (Carey főműve: Principles of political economy 1837.) Carey hevesen támadja az orthodox angol iskolának a népesedés kérdéseiben követett felfogását és az erős népszaporodásnak csupán jó közgazdasági következményeket tulajdonít. Irányán tehát az amerikai kedvező gazdasági viszonyok optimizmusát tükrözi vissza.

A népességnek ez által egy a normális befogadóképességen felül álló része keletkezik éa ez az igazi népességfelesleg, az igazi »surpluspopulation. Ha most már az ipari válság jelentékeny és még hosszú ideig is tart, akkor a társadalmi zavarok, a felforgatás elkerülésére alig lehet eszközt találni s a magas igényekhez szokott modern népesség ismét nem modern gazdasági viszonyokhoz méltó nélkülözéseknek lesz kitéve, vagy a vándorbotot kénytelen kezébe venni, a mennyiben erre alkalma nyílik.

Figyelembe veendő – mint már hivatkoztunk rá – az is, hogy nincsenek valamennyi iparos államnak olyan európai klímához szokott népesség által felhasználható tartalékterületei, mint Angliának. Ha Angliában a népességbefogadó képesség megapadna akár az angol iparnak a versenyzők által való visszaszorítása, akár köszénének erős megfogyása vagy szerencsétlen gyarmatháború folytán, a míg Ausztrália és Délafrika megvan, addig millióstul tódulhat oda az angol népesség.

De gondoljuk el például a szintén nagyon sűrűen lakott Belgium vagy Németország ipari kivitelének bukását, vagy erős válságát. Gondoljunk arra az eshetőségre, hogy az angol s különösen amerikai versenynek sikerül a német ipart annak fontosabb kiviteli piacairól valamely nagy erőfeszítéssel visszaszorítani. Ilyen eshetőség erősebb gazdasági konfliktusok bekövetkeztével nem lehet kizárva. Ebben az esetben annyi vállalat bukhatik meg és a munkásnépességnek oly nagy hányada vesztheti el munkaalkalmát, hogy a gyors gazdasági fellendülést egy még összehasonlíthatatlanul gyorsabb hanyatlás válthatja fel s előáll az az állapot, a mikor a népesség erős szaporodása mellett a terület népességbefogadó képessége egyre erősebben csökken s a túlnépeseidség mérve egyre abszolútábbá válik.

Nem volna egyéb ez az állapot Spanyolország és Portugália gazdasági bukásának s hanyatlásának modernebb és rosszabb kiadásban való megismétlődésénél. Eösszabb azért volna ez, mert míg a kereskedelmében s iparában bukott Spanyolország és Portugáliának őstermelése s természeti erőforrásai elegendők voltak az igénytelen lakosság főbb szükségleteinek kielégítésére, addig az ipari versenyben való vereség visszaszorulás esetén Belgium vagy Németország földművelése és termelése nem volna elegendő a népesség elsőrendű szükségleteinek kielégítésére sem.

Az efelé eshetőségek konkrét esetben való bekövetkezésének

kisebb vagy nagyobb valószínűségére nem feladatunk következtéseket vonni s a mondottakat főleg annak illusztrálására hoztuk fel, hogy a nemzeti nagy ipari termelések válságai, mint nemzeti jövedelem- s munkabércsökkenő események a terület népesség-befogadó képességének csökkentését és túlnépesedésének növelését eredményezhetik csupán. A közgazdaságnak pedig azért kell figyelemmel lennie a nemzeti ipar sorsának eme népesedésbeli következményeire, mert a gazdasági termelésnek s a termelő államok ipari kivitelének folyton erősödő versenye mellett előbb-utóbb az egyik rész vereségének kell bekövetkeznie.

Népesedési szempontból az ilyen vereség annál a nemzeteknél a valószínűbb, a melyeknél a népességnek nagyobb hányada van kizárólag az ipari munkakeresményből való megélhetésre utalva. Ez pedig ott van úgy, a hol minél sűrűbb a népesség.

Ha az ipari kivitel s általában a közgazdaság terén Amerika és Németország erős gazdasági háborúba keverednék (a minek bekövetkezése épen nem valószínűtlen), népesedési és társadalmi tekintetben Németország összehasonlíthatatlanul többet kockáztatna, mint Amerika, mert Amerikának csupán egyes vállalatait és tőkéseit fenyegetné nagyobb veszedelem. Az amerikai népességre nézve még az egész amerikai ipar legnagyobb válsága sem jelentene megélhetési kérdést. Miért? Azért, mert Amerikának természetes, erőforrásai és aránylag gyér népessége mellett az egyes ipari foglalkozásokból kiszorult munkásságnak más termelési ágakban való foglalkoztatása különösen állami s társadalmi támogatás mellett nem okozna nagyobb nehézséget. Szóval Amerika népességbefogadó képességét iparának válsága nem csökkentheti s relatív túlnépesedést az ottan távolról sem idézhet elő. Németországban ellenben – abban az esetben, ha ott ipari nagy válság folytán az ipari munkásnépesség jelentékeny része vesztené el munkaalkalmát – nincs emberi s gazdasági hatalom, mely azoknak ott más termelési ágakban megfelelő alkalmazást adhasson. A befogadóképességet felülhaladó túlnépesedésnek itt tehát tömegnyomorban kellene mutatkoznia és pedig annál inkább, minél nagyobb és minél huzamosabb volna az illető válság.

Azok az országok tehát, a melyek minden gazdasági erőforrásukat kénytelenek már kimeríteni, hogy népességük minden rétege megélhetésre találjon – a milyenek főleg a nyugateurópai igen sűrűn lakott ipari államok – nagyon is rá vannak utalva

arra, hogy mérlegelésre találjanak társadalmuk és politikájuk körében azok az eszmék, a melyek a népesedés közgazdaságilag kedvező menetét, illetve a népesedés ilyen irányú szabályozásának útját vannak hivatva egyengetni. Mert a közgazdaságnak egyedül az ipari versenytermelésre alapított nagysága s a zsúfolt és nagy-számú népességnek főleg ezen nyugvó megélhetése, nagyon is bizonytalan esélyekhez kötött állapot, a melyre a nemzetnek s társadalomnak biztos jövője nem építhető. Jelenleg az ipari fellendülés korában vagyunk még mindig, de ez a fellendülés ebben a tempóban épen nem haladhat, már csak azért sem, mert a nemzetközi konkurrenzia nem dőlhet el valamennyi versenyzőnek a javára. Azért a lakosság, különösen az alsóbb és legnagyobb népességű társadalmi osztályok biztos megélhetése és jövője szempontjából sokkal nagyobb garanciát nyújt az a társadalom, melynek nincsen egy jelentékeny hányada csupán konjunkturális megélhetési forrásokra utalva. A főleg az ipari versenytermelésre és kiviteli piacok hódítására, a kivitelben való versenyzés sikerére épített közgazdaság nagyon is vállalatszerű jelleggel bír, mely a fellendülés állapotában nagy és gyors eredményeket mutathat fel, de a mely ismét a legkedvezőtlenebb esélyeknek s a gyors bukásnak is ki van téve.

Az igazi hatalmas és gazdag közgazdaságnak példáját Amerika és az egész gyarmatbirodalommal együtt egy egésznek tekintett brit birodalom mutatja – de az utóbbi csak addig, míg gyarmatai megvannak – míg a csupán *fellendülő iparára támaszkodó* állam a szerencsés játékos benyomását teszi inkább.

XV.

Normális népsűrűség.

A mikor a túlnépesültséggel, mint bizonyos körülményekben mért relatív fogalommal szembeállítjuk a normális népsűrűséget, – ez utóbbi alatt sem értünk valami abszolút dolgot. Normális népsűrűség alatt a kedvező, a nem túlzott, a nem zsúfolt sűrűségű népességet értjük. Ezzel szemben a túlnépesedés a kedvezőtlen állapot.¹

¹ A különböző gazdasági s társadalmi fejlettség fokán álló népek lakta területek népsűrűségére vonatkozó adatokat lásd Ratzel munkáiban: Völker-

A népességnek egy bizonyos térmértékhez viszonyított száma szerint közgazdasági szempontból, illetőleg a közgazdaságnak ellátóképességéhez mért szempontból tehát a következő fokozatokat állíthatjuk fel, u. m. a kelleténél gyérebb, a normális és a kelleténél sűrűbb népesség állapotát, – ez utóbbit értjük a relatív túlnépesedés alatt.

A normális sűrűség mint a közgazdaság ellátóképességéhez s a terület befogadóképességéhez mért quantitativ és qualitativ fokozat szintén relatív fogalom tehát, a melyet épen úgy nem lehet egy matematikai számadattal kifejezni, mint például azt a lélekszámot, a melynél a területegységhez viszonyítva közgazdasági szempontból a túlnépesedés, a kelleténél sűrűbb népesség kezdődik.

A normális népsűrűség fogalma tehát szintén a közgazdaság ellátó erejéhez viszonyítva állítható fel. Lehetséges, hogy egy bizonyos térmértékegységre eső lélekszám normálisnak, tehát sem nem gyérnek, sem nem nagyon sűrűnek mondható egy bizonyos államban, míg egy másik ország gazdasági körülményeit tekintve, ugyanaz a sűrűség már túlnépesedésnek s ismét egy harmadik országnál igen gyér népességnek mondható.

Szükséges mindezeket a normális sűrűség fogalmánál előrebocsátanunk, mert ennek a fogalomnak közgazdaságilag csak akkor van értelme, ha azt tüzetesebben tudjuk körülírni s ha azt mint olyan állapotot tudjuk feltüntetni, a melynél a közgazdaság ellátóképessége egy emberileg elérhető arányban áll a népesség számával, mert máskülönben az egész fogalom frázisnak fog feltűnni.

Tehát mint ilyen, az adott körülményekhez viszonyított relatív fogalom, a normális, a helyes, a kedvező népsűrűség a gazdasági s a társadalmi élet különböző oldalainál részint általánosságokra vonatkozó, részint konkrét mérlegelgetésekből előálló felfogás, vélemény alapján állítható fel, mint olyan népe-

kunde. 1894-5. 3. kor. – Anthropogeographie. 1891. – A múlt idők országainak népességi statisztikáját illetőleg: Beloch: Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt. 1886. Pöhlmann: Die Übervölkerung der antiken Grössstädte. 1888. – Hazánkra vonatkozólag a raár jelzett forrásokon kívül: Ballagi Géza: A magyarországi népmozgalom statisztikája. Nemzetgazdasági Szemle II. 2. Acsády Ignác: Magyarország népessége a practica sanctio korában. 1720-21. (Magy. statisztikai közlemények XII. kötet.) Földes: Magyarország statisztikája összehasonlítva egyéb államokkal. 1885. Láng Lajos, Keleti, Rath Zoltán, Körösi József statisztikai munkái stb. stb.

sedésbeli kedvező állapot, a melynél sem a zsúfoltság, sem pedig a lakosságnak elégtelen volta a gazdasági és társadalmi élet harmóniáját nagyobb, élesebb, veszedelmesebb mértékben meg nem zavarja. Ennélfogva nem utópisztikusán tökéletes állapotot kívánunk alatta érteni, mint inkább a nagyobb bajokat, veszedelmesebb zavarokat nem okozó s magában nem rejtő állapotot, így inkább negatív értelemben határozhatjuk meg azt, hogy milyen a normális népsűrűségnek állapota, szembeállítva azt a meg nem ízelelő, különösen a kelleténél zsúfoltabb társadalom, osztálynépesség hátrányaival.

A gazdasági s társadalmi szempontból mérlegelt normális népesedési állapotokat tehát nem valami szubtilis tökéletességű eszményi fogalom gyanánt gondoljuk el, hanem egyszerűen úgy, hogy azt az állapotot igyekezzünk magunk elé állítani, a melynél nincsenek meg a nagyobb bajokat és szenvedéseket okozó népesedésbeli s osztályalakulati abnormitások.

De még ha relatív értelemben vesszük is a normális népsűrűséget, mint azt az állapotot, a melynél a népességnek bizonyos területi egységhez viszonyított nagysága arányban áll az illető ország közgazdasági erejével s ellátóképességével, még akkor is többféle érteleme állhat annak elő. A közgazdasági állapot a konjunkturális befolyások következtében ingadozásoknak van kitéve. Egyik időpontban tehát kedvezőbb az, mint a másodikban. Östermelő országoknál például jótermésű esztendők alatt kedvezőbbek a gazdasági állapotok, nagyobb a jólét ennek folytán, jobbak a megélhetési viszonyok, nagyobb az ország népességbefogadó s eltartóképessége, mint a rossz esztendőkben. Ennek következtében pedig az ilyen országok több népességet láthatnak el a kedvező, mint a kedvezőtlen esztendőkben, vagyis területükhöz viszonyítva sűrűbb népesség mondható normálisnak a jó, mint a rossz esztendőkben. S ezek a különbségek az ily östermelő áliamokban nem valami csekélységek, hanem nagyon is jelentékenyek. Hiszen gyakran megtörténik az, hogy egyik esztendőben másfélszer, sőt még egyszer akkora a termés mennyisége, mint a másokban. Már hogyha mostan az illető ország népessége túlnyomó nagyrésben földművelőkből áll, – a kik a termésből élnek, részben úgy, hogy közvetlenül életfentartásukra fordítják azt, részben pedig pénzre cserélve azt át, fedezik szükségleteiket – könnyen elgondolhatjuk, hogy micsoda óriási különbségek forognak fenn

az illető népességnél az esztendőnként rendelkezésükre álló szükségleti javak és jövedelem tekintetében. A mezei napszámos-népesség exisztenciája van ilyen körülmények következtében a legnagyobb bizonytalanságnak kitéve. Eossz esztendőben sokszor félannyi napszámost alkalmaznak, mint a jó években. Azokat a termőföldtáblákat, a melyek különösen nem sikerültek, egyszerűen újra beszántják s nem mívelik tovább, nem bocsátják aratás alá. A kiszárazta a rossz esztendőben egyszerűen nem fogad sok helyen napszámost, másutt pedig csupán a legelkerülhetlenebb napszámosra tesz kiadást.

Sőt az iparos államok nemzetgazdaságának szolgáltató képessége is nagy különbségeket mutat időnkint, különösen egyes iparágakon belül s különösen a szorosán vett ipari munkásosztályra vonatkozólag. Egyes kartellek, trustök,¹ árkülönbözöttek, a divat, ízlés megváltozása, új gépek, gyártási módok feltalálása, más termelő országnak felbukkanó versenye, s még inkább az egyes iparágakat érdeklő különleges válságok, valamennyien olyan körülmények, a melyek sokszor nagyon jelentékeny befolyással bírnak az egyes ágakban alkalmazott munkások számára, új vállalatok keletkezésére, régiékek bukására stb. Ennek folytán évenként vagy időnkint szintén változásoknak vannak kitéve a munkásosztálynak keresményi viszonyai. Egyik esztendőben itt is nagyobb a munkáskereslet, másikkban pedig a kínálat erősebb, a mely körülmények befolyással vannak az ezeknek az osztályoknak kiszolgáltató munkabérmennyiségére, tehát a közgazdaságnak megélhetési alkalmakat nyújtó szolgáltatásaira.

Az a népsűrűség, a mely a gazdasági körülményekhez viszonyítva normálisnak vehető, időnkint tehát szintén folytonos változásoknak lehet kitéve a gazdasági viszonyok, a konjunktúrák változásai és ingadozása szerint. S valóban így is kell lennie annak, ha a dolgokat elvontan, matematikai pontossággal mért finomságukban fogjuk fel. De mert éppen a gazdasági élet terén a megfigyelés a lehető legnagyobb nehézségekbe ütközik, mert éppen itt

¹ Lásd ezekről Jeans: Trusts, pools, corners. London 1894. Mandelló: Az ipari kartellekről. 1891. Schaffte: Die Kartelle. Tübingen 1885. Brentano: Über die Ursachen der heutig, sozialen Noth. Lipcse 1889. Földes: Társadalmi gazdaságtan elemei. Rubmek Gyula. Szabadverseny. Kartellek Szövetkezetek. Épést 1897. Kohn Dávid: Kartellek és ringek. Közg. Szemle 1895. Heller Farkas Henrik: Kartellek. Közg. Lexikon II. kötet.

van az, hogy az egyes okozatok a legváltozatosabb és a legsokoldalúbb szövevényességben és kölcsönhatásban álló okoknak a következményei, a melyeknek összefüggését kideríteni és szétfejtani a lehető legnehezebb, sőt sokszor a megfigyelés nehézségei folytán egyszerűen lehetetlen dolog, – azért reális értelme a normális népsűrűségnek, mint elsősorban közgazdasági fogalomnak csak akkor lehet, ha azt nem egyes rövidebb időszakokhoz viszonyítva – hogy úgy mondjuk az egyes esztendőök üzleti eredménye szerint – igyekezzünk felállítani, hanem ha úgy fogjuk azt fel, mint a mely az illető ország állandó s nem csupán különösen kedvező esélyeknek köszönt és nagyobb ingadozásoknak ki nem tett gazdasági erőforrásaihoz mérendő s azokhoz viszonyítva állítandó fel.

Ezek után olyan ország lakosságát mondhatjuk normális sűrűségűnek, a melynél az illető nemzetgazdaság hosszú korszakokon át és bármily gazdasági vagy politikai válság daczára is biztos megélhetési forrásokat nyújt nemcsak a társadalom vagyonosabb és keresettebb tagú, hanem a legalsó és legnépesebb osztályainak is. Ez pedig csak oly feltételek alatt lehetséges, ha az illető állam vagy ország bár természetesen a lehető legélelmesebben felhasználja is a forgalmat, a gazdaságpolitikai helyzet s a konjunktúrák adta előnyöket, – de mindemellett magának ennek az országnak saját természeti jószágforrásai is biztos alapjául szolgálhatnak a lakosság megélhetésének. Tehát nem tekinthetjük már normális sűrűségnek azt a népeiséget, a melynek egy jelentékeny hányada már nem az illető országnak *minden körülmények között bizonyos* forrásaiból él meg, hanem a melynek megélhetése már csupán oly kedvező gazdasági konjunktúráknak alkalmoszerű kihasználásán alapul, a melyek nem állanak *mindig* feltétlenül rendelkezésére, s a melyek a politikai vagy közgazdasági helyzetek megváltozásával elmaradhatnak. Az egyedül a politikai sikerekre alapított gazdasági jólét nem bírhat közgazdaságilag benső nagyobb értékkel, mert a politikai viszonyok rosszra fordultával ismét pangásnak adhat az helyet, a mi annál nagyobb baj, minél nagyobb jólét után áll az be. Az olyan népeiség tehát, a melynek jelentékeny hányada ennek a politikai fellendülés korszakának gazdasági, de mégis alkalmoszerű kihasználásában bírja azokat a forrásokat, a melyek neki megélhetési alkalmat nyújtanak, – sűrűbb a normálisnál.

Németország közgazdasága az azt jellemző minden realitás daczára is, népesedési szempontból ezt a benyomást teszi. Itt is a

politikai emelkedés nyomában járt a bámulatosán gyors gazdasági, különösen ipari fellendülés. 1870 óta a német ipari termelés hihetetlenül felfokozódott, sokkal nagyobb és sokkal gyorsabb arányban, mint Európa bármely más országánál. Minket ennek az Európában ez idő szerint legnagyobb ipari fellendülésnek a munka- és megélhetési alkalmakat megsokszorozó hatása érdekel. A német ipar fellendülése óriási mértékben megsokszorozta az ipari munkaalkalmakat. A német ipar sokkal több munkaalkalmat s így megélhetési forrást nyújt a társadalom legszamosabb tagú osztályainak, mint 30 érvel ennekelőtte.

Hogy Németországban az ipari gyors fellendülés mennyi új megélhetési alkalmat termelt, annak legkétségtelenebb bizonyítéka a német kivándorlási statisztika. A XIX. század második felében Németország munkásosztályainál erős túlnépesedés mutatkozott, vagyis a népességnek aránylag kevés megfelelő munka- és megélhetési alkalom állott rendelkezésére. Ez a nagy kivándorlásban jutott kifejezésre Németországból a 90-es évekig sokszorosán több ember – főleg munkás – vándorolt ki, mint azóta. Pedig a Németbirodalom népessége évről-évre hatalmasan szaporodott. Tehát azelőtt a kevesebb népességből több volt kénytelen kivándorolni, mint jelenleg. A túlnépesedés jelenségei az 50, 60, 70, 80-as években kisebb lakosság mellett nagyobb mértékben nyilvánultak meg, mint ma nagyobb népesség mellett. Pedig a munkáskéz szaporodása is lépést tartott az általános népszaporodással. S hogy ma jelentékenyen megsaporodott népességszám mellett kisebb hányad nem talál otthon megfelelő megélhetési és munkaalkalomra, annak főoka abban rejlik, hogy az ipari gyors fellendülés, mely a győzelmes hadjáratok folytán biztosított hatalmi pozíció s befolyás kereskedelmi és ipari érdekekben való kihasználásának nyomában járt, – igen nagy mértékben megsaporította a megélhetési alkalmakat és a nemzeti iparnak munkabértermelő erejét. Különösen a német kereskedelmi tengerészeinek páratlan fellendülése nyomán szökött fel az ipari termelés. A kereskedelmi tengerészeinek s az ipari termelésnek emelkedésében a leggyorsabb lendületet a kilenczvenes években látjuk Bismark bukása óta, a mikor az addigi sok tekintetben konzervatív gazdasági politikát a német közigazdaságnak igazi világpolitikája váltotta fel. A győzelmes hadjáratokkal megszerzett hatalmi pozíciónak egy igazán gazdasági világpolitika céljaira való érvényesítése II. Vilmos

alatt történt meg. Népesedési, népmozgalmi szempontból meg látszik ennek a munkaalkalomművelő hatása. A kivándorlás a 90-es években fokozatosan csökkent. Csupán¹ az Egyesült-Államokba bevándorolt Németországból:

1851-60-ig 951,667 ember, 1860-70-ig 787,468 ember, 1871-80-ig 718,183 ember, 1881-90-ig 1.452,970 ember; 1891-900-ig 543,922, de ebből a legutolsó tíz évben annak első felére 1891-95-re 436,410 ember, második felére már csak 107,512 kivándorló esik. Az új gazdasági világpolitika következtében beállott megsokszorozódása az ipari munkaalkalmaknak a 90-es évek második felében már erősen érezteti hatását. 1894-től kezdve apad erősen a német kivándorlás, úgy, hogy még 1880-1892-ig évente átlag 150,000 bevándorlót tüntetett ki csupán az amerikai hivatalos statisztika, addig jelenleg évente 20-23,000 ember vándorol ki Németországból, a mi egy oly nagy népességű államban elenyésző csekélység.

A német közgazdasági fejlődés az utóbbi időben tehát a fellendülés kapcsán a birodalom népességbefogadó képességének emelkedését mutatja.

Az imént vázolt fellendülésről azonban épen nem azért szólnunk pár szót, mint hogyha az ennek következtében beállott megszorodását a megélhetési alkalmaknak s annak munkabérszaporító hatását olyanok tartanok, a melyekre mint elmaradhatatlan biztos forrásokra támaszkodva, a Németbirodalom nagyszámú népességét feltétlenül normális sűrűségűnek kellene mondanunk. A dolog távolról sem ilyen rózsaszínű.

A német gazdasági fellendülés nem jelenti azt, hogy a Németbirodalom beláthatatlan időre olyan gazdasági jószágforrásokat szerzett volna, a melyek népességének, különösen munkásosztályának emelkedő standard of life-szerű megélhetését minden körülmények között biztosították volna. A most tapasztalt lendület² néhány év szerencsés gazdasági politikájának az eredménye csupán. Az ipari termelés, az ipari kivitel eredményei s emelkedései nagyon is konjunkturális természetűek s épen nem olyanok, a melyek

¹ Frh. v. Fircks: Bevölkerungslchre und Bevölkerungspolitik. 191. oldal és Statistical Abstract of the united States. Washington 1901. 398. lap. Canstatt: dip deutsche Auswanderung 1904.

² A német ipar fejlődésbeli határaitól: Sinzheiroer: Über die Grenze der Weiterbildung des fabrikmässigen Grossbetriebes in Deutschland. 1893.

kimaradhatatlanul biztos jóság- s jövedelemforrásai volnának a legnépesebb társadalmi osztálynak. Inkább néhány szerencsés esztendőnek kedvező eredménye mindez, mint a népesség milliói számára kimaradhatatlanul biztos munka s megélhetési új forrásokot nyitó és a népesség sűrűségét feltétlenül normálissá tevő biztos alap.

Abból indulván ki tehát, hogy oly ország lakosságát tart-hatjuk normális sűrűségűnek, a melynél az illető nemzeti gazdaság hossza korszakokon át és bármily gazdasági vagy politikai válság daczára is biztos megélhetési forrásokat nyújt nemcsak a társadalom vagyonosabb és kevesebb tagú, hanem alsó és legnépesebb osztályainak is, a Németbirodalom utóbb tapasztalt ipari fellendülését ilyen feltétlenül biztos forrásnak nem fogadhatjuk el. Mert nem állotta még az ki a hosszú korszakoknak, a politikai szerencsétlenségeknek és az igazán nagy válságoknak a tűzpróbáját. A legutóbbi s a mezőgazdaság fellendítésére irányuló gazdasági politikának is ennek meggondolásában keresendő az alapja, habár Németország mezőgazdaságának természeti erőforrásai aligha lehetnek megfelelők a népesség abszolút és relatív nagyságával s igényeivel szemben. De a gazdasági politika Németországban már tudatában van annak, hogy az ipari nagy lendületre támaszkodó közgazdaság korántsem áll biztos alapokon, a tűzpróbát az korántsem állottá ki s el kell készülnie a jövőnek nagy gazdasági versenyében a lehető legkülönbözőbb eshetőségekre. Legelől áll e megfontolásban annak tudata, hogy ez a fellendülés mulékony fejlődési tünemény, a mely nem tarthat így a végtelenig, sőt sokáig sem, hiszen a legutóbbi pár évben máris némi reakció és pangás mutatkozott. Hozzájárul éhez a konkurrensok szaporodása s az az előrelátás, hogy a konkurrensok között; egyik-másik kedvezőbb helyzetű is és így pl. Amerika gazdasági tekintetben a legrosszabb esetben sem szenvedhet vereséget.

Annál jobban kiállotta például a legkülönbözőbb esélyeknek tűzpróbáját Franciaország közgazdasága. A francia közgazdaság ereje és virágzása nem politikai sikereken alapul, hanem épen a közgazdaság adja itt meg Franciaország politikai súlyát. A 70-71-iki szerencsétlen háború után Franciaország gazdasági ereje bámulatos tanúbizonyságot tett magáról. Ennek köszönhető, hogy az ország nem haladt az általános pangás állapota felé, hanem a közgazdaság helyreállította az állam politikai súlyát s tekintélyét

rövid idő alatt. Ez a közgazdaság nincsen egyoldalú előnyök kiaknázására, egyes termelési ágak fellendülésére épülve. Alapjai sokkal biztosabbak ennek, mert nem csupán az ipari termelés nyújt ottan megélhetési és munkaalkalmakat, hanem az őstermelés maga is túlnyomó részben biztosítja a szükségletek fedezését. Az iparon s kereskedelmen kívül tehát a földnek s az éghajlatnak erőforrásai is garanziát nyújtanak a mostani arányú népességnek bármily körülmények között való megfelelő megélhetésére.

Népesedési szempontból mérlegelve tehát Franciaország közgazdasági erőforrásait s a természet biztos erőforrásainak a lakosság tömegéhez mért kielégítő voltát, azt mondhatjuk, hogy itt a népesség nem lépte át a normális, a megfelelő sűrűség méreteit, mert az ország állandó, minden körülmények között biztos, nem csupán kedvező esélyeknek köszönt és nagyobb ingadozásoknak ki nem tett erőforrásain alapuló gazdasági ellátóképessége emberi mérlegelés szerint a lakosság számához viszonyítva, annak megfelel ő megélhetésére mindenkor biztos alapot nyújt.

Tehát ezekből kifolyólag csak ott mondhatjuk a népesség sűrűségét normálisnak, a hol az őstermelés ha nem is látja el a lakosság valamennyi szükségleteit kizárólag a saját termékeiből, de mindenesetre elegendő erős arra, hogy szükség esetén túlnyomó részét szolgáltassa a szükségletek fedezetének, az anyaország őstermelése által elő néni állítható őstermelési anyagok pedig mindenkor elegendő mennyiségben és biztos rendelkezésre álljanak még pedig a legszerencsétlenebb gazdasági eshetőségek korszakában is. Az a népesség, a melynek szükségletei fedezésére minden körülmények között *ilyen* biztos gazdasági források állanak rendelkezésre: normális számú népesség. Mert az ipari virágzás korszakában számos olyan jószágnak olyan mennyiségben való bevitelét közvetíti a forgalom, a mely az ipari termelésnek a nemzetközi versenyben szenvedhető jelentékeny veresége nyomában járó nagy pangása alatt az ipari osztályok, különösen munkásosztályok fogyasztóképességének meggyöngülése folytán mindig kisebb mértékben fog a forgalom csatornáin bejönni az országba. Ha nincs többé eléggé vételkópes piacza a főbb szükségletek kielégítésére szolgáló értékes nyersanyagoknak, akkor azok beözönlése csökkenni is fog. Vagyis hogyha az ipari termelés kedvező helyzetéből eredő az a része nincs többé a nemzeti jövedelemnek, illetőleg az ipari munkásosztályok jövedelmének, a mely lehetővé tette

ezeknek az osztályoknak azt a vétel- és fogyasztó képességét, hogy azok a javak is elegendő mennyiségben állandó piacra találjanak, a melyeket a belföldi gazdaság nem bír előállítani; ha a nemzeti jövedelem ez a része, illetve ez a fogyasztóképesség elmarad vagy megcsappan, akkor az illető belföldi fogyasztó piacot csak annyi ily külföldi szükségleti cikk, jószág, áru fogja felkeresni, a mennyi ott vételre és megszerzésre talál, nem pedig annyi, a mennyire az illető behozó országnak szüksége van.

Ipari fellendülés, tehát megfelelő vétel és fogyasztási képességű alsó társadalmi osztályok létezése esetében annyi belföldön, már nem termelhető külföldi fogyasztási ezikk jön be, a mennyire szükség van, mert annyit bír megszerezni az illető ország társadalma, a mennyire szüksége van. Ellenben meg nem felelő vétel- és fogyasztási képesség állapotában csak annyi jön be, a mennyit az illető társadalom megvenni bír, nem pedig a mennyire szüksége volna. Vagyis a behozatal nagysága a behozó országnak a behozatali jószágokkal szemben való vételképességétől függ. Ipari bukásnak esetén, vagy ipari versenyben való vereségnél ez marad el vagy csappan meg az iparral foglalkozó osztályoknál, tehát azok nem fognak akkor többé megfelelő mennyiségben rendelkezésére állani s így beáll a normálisnál sűrűbb népességnek az igényekhez mért nélkülözésekben való nyilvántúása.

Ez az állapot az, a melyet az igen sűrű népességű modern iparos államok még nem próbáltak, de a melynek esélyeivel számolniok kell.

A nélkül, hogy a Ricardo értelmében vett járadékelmélet követőinek vallanók magunkat, a dolog illusztrálására az ipari termelésben is megtalálhatjuk az eme termelési ágból előálló járadék különbözeti járadékszerű természetét. Minél rosszabb a fogyasztópiac, annál kisebb az iparból folyó jövedelem, a melynek egyrésze az ipari munkásosztály jövedelme. Az ipari versenyben szenvedett vereség a piacnak nagyon nagy mértékben való megrosszabbodását vagy annak teljes elvesztését jelenti. Egy ily vereségben a kiviteli piacok abszolúte rosszá, azaz többé-kevésbé nem létezővé válhatnak az illető ország iparára nézve, sőt még a belföldi piacon is versenyt csinálhat a külföldi ipar. Ily körülmények között egy olyan ipari munkásosztály, a melynek fentartásához és foglalkoztatásához egy oly nagyfokú ipari termelés szükséges, a mely nem csak a belföld túlnyomó fogyasztását

látja el, hanem jelentékeny, sőt legnagyobb részében kiviteli piacokra támaszkodik túlnépesedett és megélhetési alapokra, munka és megélhetési alkalmakra többé nem támaszkodóvá válik. Az egyik fő megélhetési alapot képező külső, külföldi kedvező konjunktúrák tehát elmaradnak s így a megfelelő megélhetés körülményei nem állanak többé a népesség rendelkezésére. A hol ilyen eshetőségek – bár épen nem rövid időn belül is – az ipari s általában gazdasági verseny állapotának kilátásait mérlegelve bekövetkeznek, ott a népesség nem normális sűrűségű. Hogy ilyen gazdasági katasztróphának mi a hatása, mik lehetnek a következményei a társadalmi bajokkal szaturált modern ipari államokban, nem áll most hivatásunkban annak képeit festegetni. Mint említettük, Európa még nem próbálta meg az ilyen krízist, hiszen annak esélyei s lehetősége azelőtt nem is voltak meg, mert mindezek a modern közgazdaság mai fejlődési irányából előállható kedvezőtlen eshetőségek. Innen magyarázható talán a népesedési kérdésekkel szemben e részben tapasztalható meglehetősen optimizmus a tudományos gondolkodás terén is.

Abban a tekintetben, hogy mely gazdasági források állanak mindenkor és teljes biztossággal valamely ország rendelkezésére, nagy jelentőségű az a különbség, a mely ennek az országnak saját területén belül levő s attól fizikailag el nem választható legkülönbözőbb gazdasági s természeti forrásai és azok között van, a melyek csak valamely politikailag s közgazdaságilag kedvező helyzet következtében (a minő a nagy forgalom, virágzó ipar, kereskedelem, nagy fogyasztó és vételképesség) állanak rendelkezésére.

Az első kategóriába tartozó gazdasági források, a melyenek pl. az ország talajának, klímájának, ásványainak, növényzetének minősége, mennyisége, a népesség megélhetésének elsődleges és egyszersmind legbiztosabb alapjai.¹ Ezeket semminemű gazdasági bukás vagy kedvezőtlen politikai helyzet nem ragadhatja el. Az ilyen gazdasági források szolgáltatási képességének erejéig normális sűrűségű az ezekre támaszkodó népesség és szocialis szempontból is biztos annak a megélhetése. Mert ily helyzetben a népesség nevezetesebb szükségleteinek kielégítésére abszolúte elegendő és minden esetben biztos gazdasági források állnak rendelkezésre. Ha ennek daczára a vagyoneeloszlás helytelensége miatt

¹ Erre vonatkozólag: Guyot: *Geographie physique comparée* stb. 1888. Götz W.: *Wirtschaftsgeographie* 1891.

visszások, ki nem elégítők az állapotok, egy társadalmi kényszer-helyzetben a vagyoneeloszlás akár törvényhozási intézkedéssel, akár hatalmi eszközökkel módosítható és megváltoztatható. Végső szükség esetén tehát a vagyoneeloszlás rendjének megváltoztatásával, alakításával, a vagyonos osztályok részéről, a vagyontalanok, a csupán munkájukból élők osztályának hozott áldozatokkal biztosítható ez utóbbiak megélhetése.

Ellenben a csupán az iparnak felfokozott termelésére, a kedvező kiviteli viszonyokra, az élénk kereskedelemre s a pénzpiaca előnyös helyzetére épített közgazdaság a népesség legnagyobb számot kitevő osztályaira nézve nem nyújtja minden időre a biztos megélhetés, a biztos jövedelem helyzetét, hanem csupán arra az időre, a míg a kedvező kiviteli viszonyok, az élénk kereskedelem, s ennek alapján a fokozott termelési üzemek meg vannak. A kedvező kiviteli viszonyok, az ipari termelés felfokozott mennyiségét biztosító fogyasztó piacok, a kereskedelem, a pénzpiaca virágzása pár év alatt megsemmisülhetnek, vagy megbénulhatnak s akkor elképzelhetetlen esélyek elé van a lakosságnak aa a nagy hányada állítva, a melynek megélhetése ezekben a körülményekben találja fedezetét. Hiába vannak akkor Amerikának s más tengerentúli államoknak búzatermő területei, a megélhetésre a legfontosabb szükségletek kielégítésére szolgáló becses anyagai: azok csak a gazdag, a vételképes országok közgazdaságának állanak rendelkezésére, a mint a gazdagság, a vételképesség megszűnik, akkor ismét csak azokra a gazdasági forrásokra lesz ráutalva az illető ország, a melyek közvetlen területén vannak, s a melyek közvetlen hatalmi szférája alá tartoznak. Ez ellen az igazság ellen a munka apoteozisa sem argumentum, mert a munka jövedelmezősége általában véve s hozadéka az egyén s a társadalom vagyoneosságá szerint alakul.

Minél vagyonosabb általában véve valamely ország társadalma, annál nagyobb a munkának a hozadéka. Ép úgy minél jobb gazdasági helyzetű valamely egyén, annál több hozadékot képvisel a munkája. Nem kell azt hinni, hogy csak a gazdag társadal mű országok tagjai dolgoznak. Lehetséges, hogy itt nagyobb a szorgalom akár a munka kecsagetőbb jutalmazása, akár talán a faji vagy nemzeti természet adománya folytán, – de a főkülönbség abban van, hogy egyik hegyen eredményesebb a munka, mint a másikon. De ez csak addig van így, a míg azok a kedvező kon-

junkturák, a melyek a közgazdaságnak ilyenén helyzetét biztosítják, fenforognak.

Minthogy pedig a kizárólag a nagyipar sikereire, annak a nemzetközi versenyben való győzelmére épített közgazdaság olyan esélyeknek van kitéve, a melyek folytán rövid idő alatt elmaradhat a nemzeti jövedelemnek az a része, a melyből az igen nagyszámú és zsúfolt munkásnépesség munkabéreiből jelentékeny hányada kerül ki, – normális számú népességnek a csupán ily módon megélni tudó társadalom s a munka alkalmait csak így megtalálni tudó munkás és egyéb vagyontalan osztályok nem tekinthetők.

Ha tehát a közgazdaságtant annak legnevezetesebb szempontjából, t. i. a népesség, a társadalom valamennyi osztálya és minden rétege, s nem mint általában az orthodox iskola, hanem a legnépesebb, de e mellett legvagyontalanabb társadalmi osztályoknak is megfelelő megélhetése szempontjából fogjuk fel, – akkor lehetetlen, hogy bizonyos fiziokratikus elvek ne lépjenek előtérbe.

A klasszikus közgazdaságtannak joggal vetették a szemére, hogy az főleg csak a vagyonos osztályok közgazdaságtana. Általánosabb társadalmi szempontból nagyon egyoldalú s ki nem elégítő az, de azért még nagyrésztben mindig annak az elvei az uralkodók. Pedig nagy nemzeti gazdagság és minden osztályában hosszú korszakokra biztosított megfelelő existenciájú társadalom két különböző dolog.

A mikor azt mondjuk, hogy ha a közgazdaságtant a társadalom valamennyi osztálya hosszú időközön át való s nem csupán a jelenben biztos megélhetése szempontjából fogjuk fel, – bizonyos tekintetben fiziokratikus elveket is kell vallanunk – ezzel korántsem gondoljuk azt, hogy a Turgot vagy Quesnay-féle fiziokratizmus talán kielégítené a modern közgazdaságtant. A mai közgazdaságot ki nem elégítheti többé semmiféle egyoldalú iránynak az álláspontja. Mert ezek valamennyije a dolgok rendjét csak egy bizonyos szempontból fogja fel s ebből a szempontból igazságokat is állapít meg, de mindezzel a dolgoknak csak egyik oldalát tárja fel. Így tehát a különböző irányoknak egymással ellentétben álló igazságai minden ellentmondásuk daczára is igazságok maradhatnak a saját külön szempontjukból.

A mint az egyoldalú fiziokratizmus ki nem elégítő többé, különösen népesedési s a legtöbb tagot számláló társadalmi osztályok

megélhetésének biztos alapja szempontjából meg nem felelő a nagyipar rendszerére támaszkodó legújabb modern merkan-tilizmus sem.

A nemzeti jövedelemnek minden része egyaránt fontos és természetesen az is a feladata a közgazdaságnak, hogy minél több nemzeti jövedelmet mutasson fel és annak megszerzésére minden megfelelő eszközt, forrást és minden konjunktúrát felhasználjon. Ez az álláspont csak helyes lehet bármily esetben is.

De ha általános társadalmi szempontból indulunk ki, a melynél a társadalom bármely rétegének az érdekei egyaránt fontosak, sőt a legnagyobb többségnek az érdekei a legjelentősebbek, akkor igenis visszás állapotot látunk abban, hogy éppen a társadalom legnépesebb osztályainak a megélhetése van a nemzeti jövedelemnek legkevésbé bizonyos és a konjunktúráktól leginkább függő gazdasági forrásokra alapítva. Ez a visszás állapot mutatja azt, hogy a népesség sűrűbb a normálisnál, mert a normális számú népességnek a minden viszonyok között biztos gazdasági forrásokra kell támaszkodnia.

Ilyen biztos források pedig: 1. elsősorban az őstermelés, ipar, kereskedelem s más termelési ágak és foglalkozások, melyek az illető országnak saját természeti forrásaira, saját termelésére és fogyasztására alapítva vannak és lehetnek meg (ezt elméletileg s elvontan egy zárt államnál gondolhatjuk el); 2. másodsorban pedig ezenkívül minden más nem csak egyes kedvezőbb korszakokban, hanem bármily helyzetben rendelkezésre álló oly forrás, a melyből különösen a legnépesebb osztályok számára jövedelem és megélhetési alkalom származik.

Népesedési szempontból a bármily helyzetben és nem csak a kedvező, a fellendülési korszakokban rendelkezésre álló jövedelmi források hangoztatása azért nagy fontosságú, mert különösen az alsó, de legtöbb tagot számláló társadalmi osztályok szempontjából egyedül az olyan nemzetgazdaság felel meg rendeltetésének, a mely egy nemzetet vagy társadalmat a nemzeti élet hosszú korszakain és minden fázisain keresztül lát el a kor szerint megfelelően gazdasági javakkal s megélhetési alkalmakkal, nem pedig a mely a fellendülés időszakában mulólagos nemzeti nyereségekre alapítja maradandó létezésü és növekedő tömegü legnépesebb társadalmi rétegek megélhetését, de semmi garanziát nem tud nyújtani ezeknek az osztályoknak megfelelő megélhetésére nézve abban az

esetben, ha a fellendülő korszakok vagy a kedvező konjunktúrák elmaradnak.

Ebből a szempontból nem nyújt garanziát a társadalom legnépesebb osztályainak jövőjére a világversenyre s a kieroszakolt piacokra alapított túltengő ipargazdaság, mert a növekedő verseny az újonnan keletkező más nemzetek ipara stb. folytán a kihasználható konjunktúráknak megrosszabbodása, a gyors fellendülés korszakának elmaradása, a piacok viszonylagos megfogyása és a lassúbb tempóban való továbbfejlődés bizonyosan be fog következni, a versenyben való visszaszoríttatás pedig a legtöbb európai nagyiparu államra nézve valószínű.

A normális népsűrűségnek szintén relatív s az adott gazdasági erőforrásokhoz viszonyított természetét már megemlítettük. Tehát ettől a normális népsűrűségtől annál távolabb áll valamely ország, minél kevésbé támaszkodik társadalmának miuden rétege olyan gazdasági forrásokra, a melyek minden időben s minden helyzetben bizonyos gazdasági forrásoknak tekinthetők. Ellenben minél inkább alkalmoszerű, nyereség jellegével bíró s csupán kedvező fellendülő korszakoknak hatásán alapul a közgazdaság kedvező helyzete, a nemzeti jövedelem vagy annak jelentékeny része, különösen pedig az a része, a mely a munkásosztályok keresetét képezi, annál kevésbé tekinthető normális sűrűségűnek az arra támaszkodó s megélhetési alkalmakra csak így szert tevő népesség.

A normális népsűrűséggel járó előnyök legjobban a normálisnál sűrűbb vagy gyérebber népességgel egybekötött hátrányok felismerésénél tűnnek ki. Ezeket az előnyöket tehát úgy lehet felsorolni, ha felsoroljuk azokat a népesedési és gazdasági bajokat, a melyek a zsúfolt népességű társadalmak hátrányait alkotják.

Igen természetes ebből folyólag, hogy a normális sűrűségű népességnek legfőbb előnye a zsúfoltság és a vele egybekötött s arra visszavezethető bajok elmaradásában vagy be nem következésében áll.

Egy normális sűrűségű társadalomnál – a normális sűrűségnek a fentebb kifejtett fogalmát véve, – mindenekelőtt a foglalkozások arányosabb megoszlása és a létért való küzdelemnek, a megélhetésért folyó versenynek enyhülésében áll.

Egy normális sűrűségben lakott állam lakosságának nem kénytelen a túlnyomó része mint ipari munkás keresni kenyerét,

hanem a népesség nagyobb hányada talál életfentartást az őstermelés ágaiban. A kelleténél sűrűbb népesség okozza, hogy a lakosságnak mindig nagyobb és nagyobb része szorul ki az őstermelés nyújtotta, megélhetést biztosító foglalkozásokból. A normális sűrűségű népességnél ellenben nem kénytelen a lakosságnak nagy része úgy fordulni az ipari foglalkozásokhoz, mint a megélhetésnek reményét egyedül nyújtó termelési ághoz. Ennek következtében az iparral foglalkozó osztályok helyzete sokkal egészségesebben alakul, mert nincs ottan az a kétségbeesett kapkodás és tolongás az ipar által nyújtott megélhetési alkalmakért,¹ hanem igenis úgy keresi fel ezt a foglalkozási ágat a népességnek egy bizonyos hányada, mint a közgazdaságnak egyik legfontosabb termelési ágát és biztos keresetét nyújtó megélhetési forrást. Egészen más tehát az iparral foglalkozó társadalmi osztályok, a tulajdonképeni munkásosztályhelyzete egy normális népsűrűségű államban. Nincsen meg mindenekelőtt a munkáskezeknek az a fölöslege, a munkásoknak a szükséges mértéken felüli az a nagy száma, a mely a szociális bajoknak kutforrásaként tekintendő. A nem zsúfolt és normális számú tagokat magukban foglaló munkásosztályok nincsenek tehát túlságosan nagy arányban a megélhetést nyújtó munkaalkalmakhoz viszonyítva. A munkásoknak tehát túlnyomó nagy része minden nagyobb nehézség nélkül megtalálja az ő munkaalkalmát és életfentartó foglalkozását, holott a kelleténél zsúfoltabb társadalomban ezt csak jóval bizonytalanabb módon és jóval nagyobb küzdelem árán leiheti fel.

A biztosabb megélhetésnek, a biztosan kenyeret nyújtó foglalkozásoknak hatása pedig abban is nyilvánul, hogy elmarad az az elégedetlenség és aggodás, a melyet a bizonytalan megélhetés éreztet az egyénnel. A munkásnak tehát ilyen helyzetben nyugodtabb a kedélye, kevésbé sötét az életnézete. Kevésbé irigykedik a jobb sorsban lévő társadalmi osztályokra, nem akarja a társadalmat olyan erőszakos módon felforgatni. S ha jogos követeléseinek

¹ A lakosságnak a városokba zsúfolódását illetőleg lásd: Kueziński: Der Zug nach der Stadt. 1897. Hansen: Die drei Bevölkerungsstufen. Longstaff: Rural depopulation. (Journal of the statistical society) London. 1898. Körösi: Statistique des grandes villes. Földes: Városaink és a városi népesség. 1883. Thirring Gusztáv: A bevándorlás hatása Budapest népességének növekedésére. Budap. stat. hivatalának havi közleményei. XXI. 11. Láng Lajos: Magyarország népességi statisztikája. 1884.

elérésére, a saját érvényesítésére, helyzetének javítására törekszik is a munkásosztály, ezek a törekvések mindenesetre nyugodtabb mederben, törvényesebb keretben és nagyobb jóakarattal fognak lefolyni a normális sűrűségű, mint a zsúfolt társadalomban. A hazafiasságuk is nagyobb ennek folytán a nem zsúfolt munkásosztályok tagjainak. A túlzásúfolt népeknél a munkás megélhetésének bizonytalan volta, elkeseredettsége folytán csak ellenséget lát a haza fogalmában. Szerinte a haza csak a vagyonosabb osztályoké, mert csak ezeknek nyújt előnyöket, a szegény osztályokra pedig csak terheket ró ez. Egészen más lesz azonban ez utóbbi osztályoknak a gondolkodása a hazát illetőleg, hogyha a nemzet közgazdasága elegendő standard of life-szerű megélhetési alkalmat nyújt a számukra. Ha nem is tartja helyzetét a legrosszasabbnak a normális népsűrűségű országok munkása sem, mégis már magában véve az a körülmény, hogy megélhetése biztos, feltétlenül elegendő arra, hogy ne lépjen minden alkalommal a társadalmi erőszak terére, hanem egy nyugodtabb fejlődés menetétől várja sorsának megjavulását.

A zsúfolt munkásosztályoknál az növeszti meg az egyszerű inezidenseket nagyobb jelentőségű zavargásokká, bérharczokká, hogy egyrészt mindig egy nagyszámú munkanélküli tömeg van jelen, a melyet már gyomrának korgása, elégedetlensége, elkeseredése arra kényszerít, hogy minden alkalommal a zavargók közé álljon, mert hiszen a munkanélküli proletár a bérharcában mit sem veszíthet, ő reá nézve az a már meglévő helyzeténél rosszabbat úgy sem eredményezhet, ellenben nincsen kizárva az, hogy a munkaadó fog abban vereséget szenvedni. Másrészt egy zsúfolt munkásosztályu társadalomban körülbelül valamennyi munkás proletárnak is tekinthető. Az ipari munkás túlnyomó részben napról-napra kap foglalkozást, legfeljebb hétszámra szegődik be s ezt a foglalkozást ismét akármikor elvesztheti. A foglalkozásból való kiesés tehát a leggyakoribb s a legközönségesebb dolog. De a míg egy normális sűrűségű társadalomban az elvesztett munkaalkalom helyét igen könnyű egy újabb munkaalkalommal pótolni, mert nem lévén jelentékeny munkásfelesleg, a meglévő munkásokra mindig szüksége is van a munkaadónak, addig a zsúfolt munkásosztályoknál az egyszer megüresedett kereseti forrást a konkurrensoknak légiója rohanja meg s az egyszer elvesztett munkaalkalom helyébe megfelelő más munkaalkalmat szerezni igen

nagy esélyeknek kitett bizonytalan dolog. Ennélfogva a zsúfolt népességnél nincsen meg az, a mi a normális népsűrűségnek az előnye, hogy t. i. az elvesztett munkaalkalmak könnyen más munkaalkalommal pótolhatók. Ellenkezőleg, itt a munkaalkalmak könnyű elvesztésével, azoknak nehezen megszerezhető s nehezen visszaszerezhető volta áll szemben. Ennek következtében azután az ipari munkás sohasem érezheti biztosnak a saját kenyérkeresetét. Hiszen az oly nehezen megszerezhető megélhetési alkalom elvesztésére elegendő egy-két napi rosszullét, vagy kisebb baleset is. A foglalkozás állandóságának ez a bizonytalan természete adja meg tehát a zsúfolt társadalomban a munkásosztályproletár jellegét.¹ Ma ez, holnap amaz van foglalkozás nélkül. Az élet tehát folytonos izgalmaknak, a nélkülözés folytonos veszélyének, s a bizonytalanság állandó hányatásainak van kitéve.

A normális sűrűségű lakosságnál ezzel szemben sokkal inkább és sokkal könnyebben megtalálja mindenik egyén a maga helyét a társadalomban s ennek elérése sokkal inkább biztosítva van itten a becsületes, szolid munkássággal és igyekezettel. A modern iparos államoknál, a hol igen zsúfoltak e munkásosztályok, sokszor már valósággal fojtogató a verseny az egyes megélhetési alkalmakért. A reális, zaj nélküli szorgalmas munkásság itten nem biztosítéka még az érvényesülésnek, ahhoz sokszor erőszakosság, kíméletlenség és már szinte tisztességbe ütköző élelmesség szükséges.

Hogyha tehát a normális sűrűségű társadalomban s a nem zsúfolt népes társadalmi osztályoknál nincsen meg a népesedésnek az a kedvezőtlen állapota, a mely a legnehezebb szociális bajoknak csiráját képezi, azok megszűntével, vagy nem létezésével az okozatnak sem lehet meglennie. Bizonyos dolog, hogy bármily normális népsűrűségű társadalomban is vannak bizonyos bajok, mert tökéletes állapotot még elgondolni sem lehet, s meglehet az is, hogy kívülről jövő izgatások folytán a normális sűrűségű osztályok között is kisebb-nagyobb zavarok állanak elő, de azért összehasonlíthatatlan különbség van azok között a társadalmi bajok s visszasságok között, a melyek pusztán mesterséges izgatásnak, fellobanásnak az okozatai és azok között a bajok között,

¹ Lásd Hobson: The problem of the unemployed. 1896. Borgh: Die sociale Bedeutung der deutschen Arbeiterversicherung. Jena 1898. Továbbá, Marx, Bernstein, Kautsky munkáit szocialista szempontból.

a melyek a létező állapotok beteg és meg nem felelő voltában találják az egyéni izgatottságon kívüli a gyökerüket.

Az ok nélküli elégedetlenség, az alap nélküli izgatás zavarai múltó természetűek. Ezekkel szemben elegendő a jóakarata felvilágosítás, egyes társadalmi alkalmoszerű intézkedés, vagy egy megfelelő rendészeti s közbiztonsági intézkedés. Ott ellenben, a hol az elégedetlenkedést, a zavarokat egyes társadalmi osztályok túlszűfolttsága, megélhetésének bizonytalan volta okozza, ottan csuk ezeknek az okoknak megszűntével szunhetik meg az elégedetlenség, s a zavarok szüntelen sorozata. Minden más eszköz legfeljebb elodázó, vagy elfojtó szer, mert az már az emberi természetből, fizikai szükségéből következik, hogy létét feutartani igyekezzék s hogy az exiszienciáját veszélyeztető állapotok visszahassanak úgy az egyes egyénre, mint a nagyobb tömegekre.

A normális népsűrűségnek főjelentősége abban áll, hogy itt a népesség tömegével s igényeivel szemben megfelelő erejű állandó és biztos gazdasági források állanak rendelkezésre. Tehát nem a közzgazdaságnak egy bizonyos állapota, fejlődöttségi foka, hanem annak korszakokon át maradandó, állandó forrásai az irányadók.

A közzgazdasági fejlődés különösen a kedvező, a fellendülő korszakokban nagyobbaknak sejteti a közzgazdaság erejét, biztosabbnak annak alapjait, mint a milyenek tényleg.

Népesedési szempontból azért nagyon fontos ennek a hangoztatása, mert egy-egy nemzetnek az élete *nem szorítkozik a gazdasági fellendülés korszakaira*, hanem az messze túlterjed azokon. A gazdaságilag kedvező állapotok tehát ne vakítsák el a társadalmat a népesedési viszonyok visszásságainak felismerésében.

A társadalmi életnek ezen a terén van a legnagyobb előrelátásra szükség, azért olyan államok – a hol a népesség zsűfolt, a hol a kelleténél sűrűbben lakott kezd lenni az ország területe – jól teszik, ha olyan politikát kezdenek folytatni, a moly mellett egy esetleges gazdasági, ipari korszakosabb depresszió esetén Í9 meg van a lehetőség annak sikeres kiállására. (Ilyen például a megfelelő tartalékterületek szerzése a nemzeti népesség számára.) Ezért tartjuk fontosnak a normális népsűrűségnek, mint olyan állapotnak a hangoztatását, a mely mellett a nemzeti gazdaság erőforrásai emberi mérlegelés szerint egyensúlyban állanak a tóié eltartást váró nemzeti népesség tömegével.

Minden maradandó eredményekre törekvő és nem csupán

alkalomszerű szociális politikának – egy ilyen állapotnak elérése, megközelítése, szóval egy ilyen állapot felé törekvés lehet csupán a célja, mert a társadalmi bajoknak, különösen a közgazdasági téren nyilvánuló társadalmi bajoknak, a melyek súlypontja az alsó, de legnagyobb tömegű osztályok ily helyzetében nyilvánul, – gyógyítása csak abban állhat, hogy a gazdasági források és a népesség száma s igényei között mutatkozó aránytalanság és eme viszonyoknak ingadozása, bizonytalansága lehetőleg csökkentessék.

A közgazdaság fejlesztése régen törekvését képezte már minden államnak. De ezzel a társadalmi kérdés csak egyik oldalának a megoldására történik törekvés. A másik oldala ennek a kérdésnek a közgazdaság szolgáltatásaira igényt tartó népesség tömege. Ennek növekedése, fogyása, lecsapolása, csoportosulása, elhelyezkedése eddig úgyszólván a véletlen szeszélyeire volt bízva.

Igaz, hogy a népesedés menetét nem lehet oly módon formálni, mint valamely legelő területéhez hozzászabni a háziállatok állományát, de azért egy hosszú korszakokon át folytatott következetes népesedési politika nagy eredményeket mutathat fel. Ily politikának azonban az első kelléke a következetesség, még pedig a hosszúidőn keresztül való következetesség. Egy ilyen politikának pedig nem egyes időszakok gazdasági helyzete, hanem az állandóan biztos gazdasági források alkotják csupán a zsinórmértékét.

A társadalmi kérdések népességi kérdések, mert a társadalom is egy bizonyos szempontból tekintett népesség.

Eddig a közgazdaságtan népesedési oldala nincsen kellően kidomborítva. A Malthus és Malthus-ellones irányokat az egyoldalúság és a túlzás jellemzi. Mindenik csak egy-egy szempontból nézi a népesedés problémáját s így természetes, hogy az ellenkező szempontokból nem igen lehet azoknak értékük.

Csodálatos, hogy az árelmélet, értékelmélet, járadékelmélet sokkal fontosabb és előkelőbb helyet foglalnak el eddig a közgazdaságtanban, mint annak népesedési oldala, pedig a közgazdaságtannak, mint társadalmi tudománynak feltétele az, hogy elsősorban a társadalmat alkotó egyének és egyesülések, tehát a népesség szempontjából induljon ki. És minél kevésbé áll a közgazdaság fejlődési iránya a társadalomnak vagy a társadalom túlnyomó részének érdekében, annál inkább hivatásában áll a közgazdaság tanának ezt a körülményt konstatálni és erre nézve eszméket szolgáltatni.

XVI.

A technika fejlődése és a népesedés.

A modern társadalom és minden más idők társadalmá között a legnagyobb különbséget a mai technika okozza. Ez okozza azt, hogy más időknek, más nem modern kultúráknak népei, társadalmá olyan más a mienkkel szemben a közös emberi sajátságok s a közös hasonló vonások daczára is. Technika dolgában állanak a mai modern nemzetek oly magasan a többiek felett. A jog, filozófia s általában azok a tudományok, a melyeknek segédeszközei a pusztá ész, a következtetés, – semmi nevezetes emelkedést nem mutatnak, így vagyunk a művészetekkel is. Ott, a hol az emberiség a pusztá észre van utalva, azon az elvont téren, a hol a technikának kézzelfogható segédeszközei nem állanak rendelkezésre, már évezredekkel ezelőtt is, s a legtávolibb Kelet népeinél is olyan fejlettséget találunk, a melynél magasabbra a mai kor agyveleje sem igen emelkedhetett. Épen azért nem sokkal többre tarthatjuk azt a felfogást az uralkodó tudományos eszmeáramlatok divatos követésénél, a mely az emberi agyvelőnek magának folytonos tökéletesedését véli észrevenni a modern haladás minden terén. A filozófia, a jog, az állami élet terén, a művészetek terén olyan nagy alakokat, olyan hatalmas teremtő agyvelőket mutat fel az ókor, a melynél magasabbrendűt a modern emberiség épen nem mutathat fel, sőt ezeken a tereken épen a lassú előrejutás, a még mindig a régi példákön és régi eszméken való rágódás a jellemző, annyira, hogy itt csiiil: tapasztalatokban s az összegyűjtött anyag nagysága tekintetében haladt az emberiség, de az individuális invenczió, a kezdeményező eszmék dolgában, tehát minőségileg épen nem láthatjuk az emberi geniusnak különb megnyilatkozásait.

Csupán egy téren tanúsított az emberiség nagy haladást: a technika terén. Az az irány, a mely az emberi törekvéseket a találmányok, a feltalálások felé, az ezért való rajongás felé irányította, – alkotja a modern haladásnak a rugóját.¹

¹Lásd erről a tárgyról: Frederic Passy: Les machines et leur influence sur le développement de l'humanité. 1886. Rühlmann: Vorträge über Geschichte der technischen Mechanik. 1885. A műveltség könyvtára I. kötet. A technika vívmányai (szerk. Pfeifer Ignác). 1905. Kautz Gyula: A gépzilet nemzetgazapságunk újabb fejlődési szakában. Statiszt. Közl. VI. 250.

Szerenesés véletlen hajtotta az emberiség gondolkodási irányát a felfedezések és a feltalálások terére s egyik eredmény lavinaként adta meg a lökést arra, hogy ismét egy újabbra törekedjék az emberiség. Ennek az intellektuális iránynak az eredménye a technika páratlanul gyors lendülete is. Ezen a téren többet haladt az emberiség az utóbbi pár száz esztendő alatt, mint évtízezreken keresztül annak előtte. Ez a bámulatos haladás ragadja el a divatos filozófiát, s ennek következtében véli az felfedezni és bebizonyítani, hogy az emberi agy mennyire fejlődött minőség tekintetében. De a mint nem következés, hogy egy sokat tapasztalt ember agya tökéletesebb már annak anyagja, veleszületett sajátsága következtében a keveset tapasztalténál, körülbelül így vagyunk a modern s a régi emberek közti különbséggel is.

Az a divatos filozófia, mely mindenütt evolueziót lát, ma uralkodik a gondolkodás terén, de épen úgy helyet fog adni ez is más ettől eltérő s eszel ellenkező nézeteknek, mint az ezelőtti felfogásokkal történt, s a milyen természeteseknek és meggyőzőknek látszanak ma annak argtumentumai, épen oly természetesnek fog feltűnni később azok túlhaladottsága.

Az emberiség modern fejlődésének kulcsa abban keresendő, hogy annak legjobb teremtő erői a kontemplatív szemlélődés helyett a földrajzi felfedezések és később a technikai feltalálások terén igyekeztek érvényesülni. Az újkori földrajzi felfedezések folytán lázba jött egész Európa, a felfedezési vágy uralkodó eszméáramlattá, a kor szellemévé lett. Az emberiség mindig azon a téren mutatja a legnagyobb haladást, a melyre a legnagyobb buzgalommal veti magát. Ennek tulajdonítjuk azt, hogy a görögöknél oly magasra emelkedett a művészet s a gondolkodás, a filozófia. Sőt ezt megelőzőleg az asszíriai egyiptomi építkezés is a korszakokon át ily irányú ambíció keresésének az eredménye. Sokkal inkább az emberi akaratnak ezekbe az irányokba való terelését illeti itt az oroszánrészt, mint valami különös genialitás létezését. Ha az emberiség akarata, kedve, ambíciója bizonyos irány felé halad, korszakokon keresztül azt az irányt szolgálja, – akkor ott előbb utóbb fel kell bukkanniuk a hatalmas geniusoknak.

Az ókori népeknek is gondolatát, ambíciójának legnagyobb részét a hadi téren való sikerek foglalták le; a hódítások és valóban nagyszerű harcos népeket, hadvezéreket és hódítókat mutat fel az ókor. Egyiptom nemzedékeit, illetve ezeket a nemzedékeket

kormányzó, uralkodó kasztjait a nagy épületek emelése sarkalta, s az eredmények itt is nagyszerűek lettek.

Az új kor elején az eddig ismeretlen országok felfedezése, hódítása lett a legmagasabbra tartott ambíció, s az eredmények ismét bámulatosak voltak. Majd később ezeknek az újonnan felfedezett s a forgalom számára megnyílt országok termékeinek értékesítése, feldolgozásuk módjának keresése hozta lázba az emberiség akaráerejéi, s érinek az eredménye a modern technika. Tehát nem valami agyvelőbeli tökéletesedésnek az eredményei az új technika csodái, hanem annak, hogy a modern emberiség akarata, ambíciója a technika terét való újnak, nagy alkotásban keresi dicsőségét és jutalmazását. Ez és semmi más az oka a modern eredményeknek. Csak elfogultság azt hinni, hogy például a görög társadalom ne tudott volna a modernhez hasonló technikai fellendülést produkálni, ha ebben az irányban fejtette volna ki ambícióját és nem a művészet kultiválásában s a politikai élet terén való szereplésre nem irányult volna valamennyi polgárnak a törekvése. Hiszen például a távol Japán népe, mely ugyancsak elesett az európai civilizációtól, ugyanazokat a sikereket mutatja fel a technika terén, mióta erre adta magát, mint az európai. Nem az ily irányú tehetség hiányzott tehát a múltban, vagy más idegen kultúrájú népeknél, hanem a törekvéseknek ebbe az irányba való terelése, ennek az iránynak a nagybecsülése nem volt meg.

Hogy az ó-kor akarata s ambíciója nem a technika fejlesztése terén kereste érvényesülését, annak főoka a fizikai munka megvetése volt. Hogy töltötte volna tehát be az ókori férfiú ambíciója az, hogy ő valamely gazdaságilag kihasználható jobb, tökéletesebb eszköznek sajátkezű összeállításában, tehát kézműves foglalkozásban helyezte volna el a tehetségét? Az ilyen munkát nem tartották szabad emberhez méltónak. A középkor felfogása sem kedvezett a munkának. A középkorban is fel lehet fedeznünk azt a géniust, a mely, ha a becsülés, a nagyobb ambíció megadása feléje fordult volna, a feltalálásoknak géniuszává nőtte volna ki magát. Számos középkorbeli naesterlegény készített olyan remekműveket, a melyet ügyesség, leleményesség dolgában a mai kor emberei is megcsodálnak, különösen ha a technikának akkori fejletlen voltát veszik figyelembe. De egy középkorbeli zseniális mesterembertől el volt zárva az ambíció, a mely minden kor embereinek legnagyobb ambíciója volt: dicsőségre,

hatalomra, vagyonra szert tehetni. A középkorban ezt a papi s a hadi pályán lehetett csak elérni. A középkor technikusai: a mesterember csak mesterember maradhatott, bármily remeket készített is. A mesterembernek pedig a céhen belül nagy lehetett a tisztessége, de azonkívül a nagy társadalom szemében nagyon kicsiny volt az a papéhoz, a katonáéhoz, a nemes emberéhez képest.

Az ezzel éppen ellenkező felfogás, az ellentétes ambíciók hozták létre a XVII-XIX. századokban a technika fellendülését. Míg az ókori görögje nsm méltatta oly figyelemre annak a rabszolganak az érdemét, a ki pl. valamely jobb szövőgépet állított össze, hogy azt egyenrangúnak tartotta volna csak egy közepes szoborral, közepes beszéddel is értékre nézve, – addig az angol és francia társadalom rajongott a feltalálókért s azért e nemzetek polgári társadalmi nagy és szép feladatnak tekintette az e téren való érvényesülést. Az ókori felfogás szerint egy feltaláló gépészmérnök legfeljebb hasznos rabszolga, egy Santos Dumont ügyes komédiás lett volna, de egyik sem egyenlő értékű még egy száj és demagóggal sem. Az elmaradott társadalmak gondolkodása sokban emlékeztet még ma is évre a felfogásra.

Így tehát az emberi akaratnak, törekvésnek, ambícióknak a technika útjaira való terelődése szülte meg a modern átalakulásokat. S a tehetség érvényesülésére hálásabb, nagyobb feltűnést keltő tér alig kínálkozott. A technika eredményei megkapóbbak s jobban hatnak az érzékekre minden másnál. A legnagyobb művész szobra, a legzseniálisabb jogász érvelése, a legmélyebb gondolkodású filozófus felfogása nem hatnak annyira, nem mutatnak annyit, mint egy széleseben elszáguldó motorkocsi. Ennek dübörgése, gyors elrohanása minden ideget megragad, míg egy filozófiai, jogi, művészeti munka méltánylásához részünkről bizonyos szellemi munka kell. Pedig egy motorkocsit, egy gőzgépet bár aely gyári vállalat előállít már, de azért jobban hat az érzékeinkre, mint a százannyi zsenialitással megalkotott igénytelen papirtönibre nyomtatott könyv.

A külvilág képét, az emberek életmódját a technika vívmányai alakították át legjobban ezek nyújtottak egyszersmind az azelőtt csupán a gondolkodás terén mozgó tudományoknak is fizikai és kémiai segédeszközöket.

A közgazdaságtan szempontjából pedig azért nevezetes fordulat az emberi ambíciónak a technika útján való érvényesüléséhez

terelődése, mert a technika terén elért eredmények, újítások egyszersmind gazdasági értékűek is. A filozófiai s művészeti művek gazdaságilag indifferensek, vagy legfeljebb egy egy maecenást érdekelnek erről az oldalról. A technikai vívmányok ellenben a nagy tömegeket is gazdaságilag érintik a lehető legnagyobb mértékben.

A technikának gazdasági jelentőségét különböző módon lehet felfogni, azonban annak nagy átalakító hatását minden közgazdasági irány egyaránt elismeri. A technika fejlődésében van az emberiségnek a legnagyobb gazdasági segítő eszköze is. A közgazdaság az az emberi életviszonyok között, a mely a múlttal szemben a legnagyobb változást mutatja. Míg a politikának eszközei, eljárási módjai nagyjában a régiek maradtak, a közgazdasági szervezet tekintetében sokkal nagyobb átalakuláson ment keresztül. Ezt a nagy változást a technikának fejlődése okozta.

És mert a technikai sikerek oly nagy reformokat hoztak létre a gazdasági élet terén, mert sok olyan nehézséget hártottak el, a melyek ezelőtt elháríthatok nem voltak, épen azért a közgazdasági gondolkodás sok tekintetben már túlságosan bizakodó is lett épen a technika haladásába vetett hit folytán.¹ Minthogy egyelőre meg nem állapíthatók a technikai fejlődés határai, sokan csodákat várnak attól, a mely minden bajt, minden nehézséget el tud hártani.

Különösen a nagy tömegek megfelelő ellátásának kérdésében vagyunk kénytelenek számos tekintetben annak elégtelenségét, bizonytalanságát hangsúlyozni. Erre nézve a Malthus-féle irány a legnagyobb egyoldalúsággal mondotta pesszimiztikus jövendöléseit, míg a másik szélsőség a technika mindenhatóságában bízó optimizmus iránya, valóságos közgazdasági naivitás, a mely a technika

¹ A géptechnika korszakát illetőleg a legnagyobb optimisták: Fr. Passy: *Les machines et leur influence sur le cléveloppement de l'humanité*, 1866. Chevalier: *Economie Politique*. Bebel, Engels, Justi, Spencer. Az optimizmus határtalan Fouriernél (kinek fantáziacsapongásai azonban komolyan nem vehetők). A pesszimizmust Sismondi (*Nouveaux principes d'économie politique*) és Marx (*Das Kapital*) képviselik. Nálunk Pikler mondható optimistának a géptechnika jövőjét illetőleg (jogbölcséleti előadásai). Lásd Schmoller: *Grundriss*. 224. s köv. 1. A technika fejlődésének társadalmi jelentőségét Nicholson, Marshall, Hobson s az újabb angol irodalom mérlegeli tudományos tárgyilagossággal. (Lásd Schmoller u. o.)

jövöbeli még magasabb fejlődési fokától mindennek megorvoslását reméli. Pedig ez az irány voltaképen nem egyéb, mint a mai tehetetlenségnek bevallása bizonyos szociális bajokkal szemben és a jobb jövő reményével való biztatás.

Épen azért igyekezünk néhány szót mondani arról, hogy a technika fejlődése mennyiben gyakorol befolyást a népesedési viszonyokra, az osztály népesedés, zsúfolódás viszonyaira.

A technikai fejlődést közgazdasági szempontból méltányoló irodalom ma már igen nagy.¹ Mindazonáltal inkább sok becses anyag van ezen a téren összehalmozva, mint kritika. A legkülönbözőbb szempontból ítélik meg a technikai fejlődés hatását a társadalmi érdekek ellentétes irányainak képviselői. Inkább műszaki történetet tanulunk tehát ezekből a művekből, mint kiforrott közgazdasági tanulságokat, mert az egyoldalú következtetések még nem mindig azok.

A technika állásának a népességre, a társadalomra gyakorolt hatása szempontjából a fejlődés fokozatai szerint különböző korszakokat szokás megkülönböztetni. Majd minden közgazdaságtani kézikönyv más és más beosztásokat mutat e részben. Sehmoller például a különböző korszakok különböző kultúrájú népei szerint állapítja meg a technikafejlődés gazdasági korszakait közgazdasági szempontból. Kezdi a praehisztórikus korszakok népeinél és végzi a nyugateurópai és amerikai gépkorszaknál, mint legmagasabb fejlettségi fokozatnál.

¹ Bourdeau: Histoire de l'alimentation. Paris. 1894. Bourdeau: Les forces de l'industrie. 1884. Kapp: Grundlinien einer Philosophie der Technik. 1877. Noire: Das Werkzeug und seine Bedeutung für die Entwicklungsgeschichte der Menschheit. 1880 E. Hermann: Technische Fragen und Probleme der Volkswirtschaft. 1891. Schmoller: Grundriss der allg. Volkswirtschaftslehre. I. Land, Leute, Technik 1901. Klemm: Allg. Kulturwissenschaft. Morgan: Ancient society. 1877. Bücher: Die Wirtschaft der Naturvölker. 1898. Inama-Sternegg: Deutsche Wirtschaftsgeschichte. Götz: Die Verkehrswege im Dienste der Welt-handlung. 1888. Babbage: On the economy of machinery and manufactures. 1830. Marx: Das Kapital. 1867. Fr. Passy: Les machines et leur influence sur le développement de l'humanité. E. Engel. Das Zeitalter des Dampfes. Plaifair: The progress of applied science in its effects upon trade. Contemporary Review. 1888. Hobson: The evolution of modern capitalism, a study of machine production. 1894. Bensing: Der Einfluss der landwirtschaftlichen Maschinen auf Volks- und Privatwirtschaft. 1897. Kautsky: Die Agrarfrage. Das neue Buch der Erfindungen. 1864-72. (Spanner-féle vállalat.) Földes} A társadalmi gazdaságtan elemei és több iratában is.

Mindenesetre nagy érdem ezeknek a különböző fejlődési korszakoknak jellegzetességét egymással gondosan szembe állítani s egy történeti alapon álló közgazdaságtannak mindenesetre feladata is ez.

A népesedés szempontjainak különleges vizsgálatánál gazdasági tekintetben, különösen szociális szempontból azonban úgy hisszük, hogy helyeseri cselekszünk akkor, a mikor csak két főkategóriát állítunk fel a technikai fejlődés fokozataira vonatkozólag, u. m. a *szerszámgazdaság* és a *gépgazdaság* kategóriáját. Ez a két kategória tünteti fel legjobban azokat a gazdasági és társadalmi szempontokat, a melyek a technikához fűződnek.

A *szerszámgazdaság* az az állapot, a mikor a txilajdonképeni munkát kizárólag az ember végzi el, a szerszám pedig csak segítő eszköz az ember kezében.

A *gépgazdaságnál* ellenben a munka oroslánrésze a gépeké. Itt az ember inkább csak irányozza a gépet, vagy mint Földes¹ mondja: kiszolgálja azt.

Nem bocsátkozva a szerszám és gép közti különbségek bővebb kifejtésébe s azok átmeneti alakjaira, annyit általánosságban megállapíthatunk, hogy a közgazdaság egészen az angol u. n. ipari forradalomig, melybe annyi sok nevezetes gépnek a föltalálása esik, tehát a 18-ik század második feléig majdnem kizárólag szerszámgazdaság volt s azóta alakult és alakul az át mindinkább gépgazdasággá.

A gép uralomra jutván, a gazdasági életben, az hatást gyakorolt arra minden irányban. Főhatása két módon nyilatkozik meg. Az egyik mint a termelésnek hatalmas előmozdítója s az ebből folyó következményeknek megindítója áll előttünk, a másik hatása azonban a gépnek a munkás ellensége és versenytársaként való nyilvánulásában jelentkezik. Ez a gépeknek, a technikai magas fejlettségnek az az árnyoldala, a melyet azoknak a termelés emelésében mutatkozó szerepük nem bír eloszlatni.

Hogy azonban a gépnek ilyen a hatása, annak korántsem a gép az oka alapjában. A főokozó e részben a társadalom zsúfoltsága, a rendelkezésre álló munkáskezek nagy száma a rendelkezésre álló munkaalakmakhhoz képest. Ezt a zsúfoltságot a gép aztán rnég sokkal jobban felfokozza s mindig nagyobb arányban növeli.

¹ A társadalmi gazdaságtan elemei.

Fontos szempont az is, ha a gép mindenekelőtt a termelést fokozza s így új munkaalkalmakat is teremt, de ismét annak folytán, hogy munkáskezet pótol, ismét csak munkaalkalmat vesz el.

Itt tehát egy bizonyos arány jön létre a gép által teremtett s a gép által elvont munkaalkalmak között.

Ha a gép által adott munkaalkalmakat a -val, a gép által elvett munkaalkalmakat e -vel jelöljük, akkor a $\frac{a}{e}$, vagyis az elvett munkaalkalmak száma vagy nagyobb vagy kisebb a gép által adottaknál.

Ha a gép által teremtett új munkaalkalmak száma nagyobb, mint a gép által elvetteké, akkor szaporodik általában a munkaalkalmak mennyisége, azonban a foglalkozások ebben az esetben is átalakulnak, t. i. a kézművesből, ríjít többé-kevésbé decentralizált jellegű független elemből, nagyipari gyári munkás lesz.

De a népesedés terén még egy nagyon fontos körülmény van, a mi a munkáskezek számának növelésére hat és ez a természetes szaporodás. A foglalkozások átalakulása pedig szintén mint a munkafeladattal előálló egyének számának növelője jelentkezik.

A gép mindenekelőtt a kézimunkát támadta meg.ⁱ Elsősorban tehát mint a munkás ellensége lép az fel; különösen a szövő-fonógépek feltalálásakor volt erre példa az angol iparnál. Ha például valamely üzemben száz munkás dolgozott szabadkézzel vagy szerzőkkel s ezt a munkát gépekkel való új berendezés folytán 10 ember végzi el munkagépek segítségével, akkor 90 munkás veszt el itt munkaalkalmát. Tehát $a = 100 - 90 e = + 90$. Ez a legrosszabb eset.

Hogy tehát itt ismét 100 ember találjon munkaalkalmat, ahhoz a termelésnek tízszeres megnövelése volna szükséges. Az, hogy egy gép 10 embert pótol egy bizonyos üzemben, nem nagy ritkaság, a nagyobb ritkaság inkább abban van, hogy a munkásoknak $\frac{1}{10}$ -re való leszállítását eredményezi.

Vegyünk tehát egy sokkal kevésbé feltűnő esetet. Mondjuk, hogy a gépekkel való berendezkedés felére szállítja le a szükségelt munkások számát ugyanazon üzemben s ugyanazon termelési mennyiség mellett. Ez már nagyon közönséges és gyakori eset. Itt tehát ahhoz, hogy a régi számú munkás legyen foglalkoztat-

¹ Lásd az u. n. ipari forradalomra vonatkozólag: Toynbee: Industrial Revolution. 1887. A modern iparfejlődésről. Beöthy Leó: A világipar a XIX. század második felében, Stat. és nemzetg. közlemények.

ható, a termelési mennyiségnek megkétszerezése szükséges, mert ugyanazon termelési mennyiség mellett a munkások felének száma ebben a vállalatban elveszti munkaalkalmát. Készükre tehát csakis az új vállalatok keletkezése vagy a régiéek termelésének meg. nagyobbítása biztosíthatja megélhetési alkalmainak *megtarthatását*.

E primitív példa is elegendő már annak az illusztrálására, hogy mily óriási zavart, változást okoz a népesedés, a foglalkozási osztályok alakulása s a munkáskezek versenye tekintetében a gép. Két dolog tűnik itt rögtön szembe. Az egyik az, hogy mily óriási mértékben kell emelkednie a termelésnek a végett, hogy csak ugyanannyi munkás is legyen foglalkoztatható a gópgazdaságban, mint a mennyi foglalkoztatható volt a szerszámgazdaságban tehát mennyire szociális szükséglet a munkaalkalmak fellelhetése szempontjából a termelés folytonos növelése a folytonos technikai fejlődés idejében. A másik pedig az, hogy a gép mennyire növeli a megélhetésért való versenyt s ezzel együtt a zsúfoltságot s a munkáskezek feleslegét.

Társadalmi szempontból a gép mindenekelőtt a társadalmi osztályok alakulására s ezeken belül ismét a megélhetési verseny növelésére bír behatással.

A társadalmi osztályképződés és a foglalkozási ágak megváltoztatására a következőleg hat a gép: Mindenekelőtt a régi foglalkozások megíamadójaként lép az fel. Megtámadja a kézi munkást a termelésnek minden ágában. Azelőtt úgy az iparban, mint a földművelésben túlnyomóan a kézi munka volt uralkodó. Az ipar kézműipar volt, a mezőgazdasági gépek ismeretlenek voltak. A gép mindenekelőtt a kézművest támadta meg az iparban. Elragadta tőle a termelést, s hogy meg tudjon élni, a kézműves osztály gyári munkássá volt átalakulni kénytelen. S míg a kézműves nagyrészt saját anyagját otthon dolgozta fel, – addig a gyári munkás egy idegen tőkének a vazallusa. Megélhetése, társadalmi helyzete kedvezőtlenebb, mint a kézművesé volt.

De nagyon fontos az a hatás is, a melyet a mezőgazdaságban alkalmazott gépek okoztak. Mikor a mezőgazdasági munkáknak legfontosabb részeit a gép vette át a nyugat európai államokban, a mezőgazdasági munkások nagy része kiszorult és mindig jobban és jobban kiszorul régi foglalkozásköréből. Azt a munkát, a mit azelőtt a mezőgazdasági munkások kézzel végeztek, most cséplő, kaszáló, arató, gépek, benzin-motorok teljesítik. A mezőgazdasági

foglalkozásokból kiszorult falusi népességnek – a mennyiben kivándorolni nem akart – csak egy útja maradt a megélhetésre és ez nem volt más, mint nagyipari, gyári munkássá lenni. Kézművessé nem válhatott ez az eleme a népességnek, ráért hiszen a kézmű maga is megbukott s nem bírta még saját tagjait sem fentartani. Így hát a nagyipari, túlnyomóan gyári munkássá válás volt az egyedüli út.¹ Ez pedig azt vonta maga után, hogy a megélhetési alkalmakban megszorult mezei munkásnépesség az ipari góczpontokba, a városokba húzódjék. A városokba húzódás tehát nem olyan jelensége a gazdasági életnek, a mely egyedül a városba költöző elemek akaratán múlik, hanem ez a gazdasági átalakulásnak szükségszerű következménye.

Úgy a foglalkozási ágak átalakulásában a modern nyugoti államok lakossága legnagyobb tömegénél, mint a mezei népességnek a városokba való húzódásában az oroszlánrész a gépnek jut. A gép, a technika fejlődése forgatta át a társadalmat s változtatta meg annak osztályalakulását oly irányban, hogy a népességnek túlnyomó és mindig nagyobbodó hányadrésze válik gyári, nagyipari munkássá. Hiszen ebbe a munkásosztályba tódul bele nem csak az az elem, a mely a régi kézműves osztályt képezte, nem csak az azelőtti mezei munkások legnagyobbik része, – hanem a mezőgazdasági munkások mai osztályának, sőt a kisbirtokosok, főleg törpebirtokosok osztályának szaporulata szintén mint ipari munkás kénytelen megélhetést keresni, mert a gépek még most is folyton növekedő alkalmazást nyernek a mezőgazdaságban, úgy, hogy a mezőgazdasági munkások nagy részét még mindig nyomják azok versenyükkel, nem hogy ott több munkaalkalom nyílne a termézetes szaporulat számára.

¹ E tárgyról a legjelesebb munkák: Hobson: The evolution of modern capitalism: a study of machine production. London 1894. Nicholson: The effects of machinery on wages. London 1877. A népesség központokba húzódásáról lásd Kuczinsky: Der Zug nach der Stadt. 1897. Ballod: Die Lebensfähigkeit der städtischen und ländlichen Bevölkerung. 1897. Hansen: Die drei Bevölkerungsstufen. 1889. Wagner Ad.: Grundlegung der polit. Oekonomie. Schmoller: Grundriss der polit. Oekonomie. II. könyv. Mayr: Bevölkerungsstatistik. 1897. (26. §.) Levasseur: La population française. 1889. Nálunk; Ráth Zoltán: Népesség és népesedés. Közg. Lexikon III. k. Földes Béla: Természet és népesség a gazdaságban. Közgazdasági Értekezések. 2. köt. Városaink és a városi népesség. 1883. Láng Lajos: Magyarország népmozgalma. 1880-85. Azonkívül Körösi József, Keleti Károly számos értekezését. Vargha Gyula: Statisztikai adatok népünk vándormozgalmairól. Nemzetg. Értekezések. XVI.

A társadalomban a munkájukból élő egyének két oldalról figyelendők meg. Egyik oldaluk az általános emberi oldal, mint a társadalom tagjaié. Ebben a tekintetben a technika fejlődése mindannyiuknak közös áldása. A másik oldal a kenyérkereseti oldal. Ebből a szempontból a technika fejlődése, a gépek tökéletesedése, mint a munkaalkalmakért küzdő ellenségnek szaporodása jelentkezik. A gép itt tehát a munkás versenytársa és legyőzhetetlen ellenfele, a mely egyre több és több munkaalkalmat ragad el tőle. A munka és megélhetési alkalmakért tehát verseny folyik a munkás és a gép között.

Egyik oldalon áll ismét ebben a tekintetben a munkakereslet, mint a munkaalkalmak összessége, másik oldalon pedig a munkakinálat. A munkakinálatban a verseny folyton erősbödik, 1. mert a gép egyre több és több munkaalkalomnak elragadásával fenyegeti a munkáskezet, 2. mert a társadalomnak egyre nagyobb hányada és egyre több más foglalkozási ágakból kiszorult elemek kénytelenek megélhetésüket nagyipari munkásokként megkeresni, 3. mert a népesség természetes szaporodása is egyre növeli, még pedig egyre nagyobbodó arányban növeli a munkáskezek számát.

Megkülönböztettük fentebb a gép által teremtett és a gép által elvett munkaalkalmakat. Ha a gép új munkaalkalmakat teremt is, ezek a munkaalkalmak többnyire más foglalkozási ágbeliek lesznek, mint az általa elvettekéi. A kézművesnek elveszi munkaalkalmait a gép a kézműi megbuktatásával, s ha ad helyette másokat, azokat nem a kéz mű, hanem a nagyipar körében adja. A foglalkozásokat tehát az új munkaalkalmak nyújtásával is teljesen átalakítja.

Hogy a gép az elvett munkaalkalmak helyébe ugyanannyi új munkaalkalmakat teremtsen a nagyipar körében, az a termésnek sokszoros módon való megnövelését jelenti. Ha tiz kéz műves gépek segítségével dolgozó gyári alkalmazottá lesz, akkor sokszorososan többet fog termelni ez a tiz ember, mint azelőtt. Mindezek mulatják, hogy a termésnek milyen óriási és hatványozott módon kell folytonosan emelkednie, hogy a folyton nagyobbodó számú munkáskéz alkalmazást találjon a gépekkel dolgozó nagyipar körében.

Ha valamely állam népességének ezelőtt mondjuk 60-70 esztendővel már jelentékeny hányada volt iparral foglalkozó, a mikor az ipar még összehasonlíthatatlanul kevesebb gépet használt,

mint jelenleg, – elgondolhatjuk, hogy mily óriási mennyiségben kellett a termelésnek emelkednie az illető államban a végett, hogy úgy ez a régi iparos osztály, valamint annak szaporulata, sőt az egyéb foglalkozási ágakból ideszorultak is megannyian munkaalkalmakat találjanak a gépekkel dolgozó nagyipari termelés körében.

Hogyha például abból az általános és mindenestre nagyon szerény feltevésből indulunk ki, hogy a legnagyobb általánosságban beszélve, a gépgazdaságban egy egy munkás kétszer annyi munkát végezhet el, mint a szerszámgazdaságban, akkor ahhoz, hogy a gépgazdaságban ugyanannyi munkás találjon munkaalkalmat, mint a szerszámgazdaságban, a termelésnek megkétszerezése szükséges.

Ha a gép háromszor annyit végez, mint a kéz, akkor e szerint háromszor nagyobb termelés mellett alkalmaztatik ugyanannyi munkás. Hogy pedig az előbbi esetben, t. i. a mikor kétszeresen növeli a gép a kézimunka hatályosságát, – még egyszer annyi munkás alkalmaztassék a gépgazdaságban, mint a szerszámgazdaságban – a termelésnek nem megkétszerezése, hanem meg-négyszerezése szükséges. A háromszorosan hatályosító esetben pedig meghatszorozódása.

Hogy ekként valamely nagyipari termelésben, tehát gépgazdaságban, a növekedő munkakinálat részére több munkaalkalom létesíttessék, ahhoz a termelésnek legalább oly mértékben való megnövelése, vagyis olyan termelési többlet szükséges, mint a mennyit egy olyan számú munkás termel a gépgazdaságban, a mennyinek számára ottan új munkaalkalmak létesíttetek. Vegyük azonban figyelembe azt is, hogy a gépek folytonosan tökéletesednek. Az új gép több munkát végez, mint a régi, tehát több munkaalkalmat is vesz el. Hogyha valamely üzemben a régi gépeket ujakkal cserélik fel, de a termelés mérvét nem növelik, akkor a munkások egy része elveszti munkaalkalmát, még pedig annyi, a mennyinek a régi gépek mellett végzett mennyisége, az új gépek által elért többlettermelésnek megfelelően.

Hogy tehát az új és így javított gépek mellett ugyanannyi munkást lehessen foglalkoztatni, a mennyit a régi üzemben, ahhoz a termelésnek olyan megnövelése szükséges, vagyis annyi termelési többlet kell, a mennyit a javított gépek mellett annyi munkás bír előállítani, a mennyivel az új gépek alkalmazása következtében a változatlan termelési mennyiségnek előállítása tekintetében feleslegessé vált.

Ha most már a régi rendszerű termelésben alkalmazott munkások számát m -nek, az új, fejlődöttebb technikájú termelésben alkalmazottakat pedig m_i -nek nevezzük, akkor ugyanolyan termelési mennyiség mellett $m > m_i$ -nél. Ha ismét fejlődik a technika s az ennél alkalmazott munkások számát m_2 -vel jelezzük, akkor ahhoz, hogy változatlan termelési mennyiség állíttassék elő, mindig fejlődő technikai berendezés mellett mindig kevesebb munkásra lesz szükség, tehát:¹

$$m > m_i > m_2 > m_3 > m_4 \dots \text{ stb.}$$

Ha most már x -el jelöljük azoknak a munkásoknak a számát, a kik egy tökéletesebb rendszerű termelésnél ugyanolyan termelési mennyiség előállítására tekintetében feleslegesek, akkor

$m = m_i + X$ és $X = m - m_i$ és továbbá, ha p -vel jelöljük a régi rendszer melletti termelés mennyiségét, p_1 -el pedig azt a mennyiséget, a melyet ugyanolyan számú munkás az új rendszerű technikai berendezéssel termelni bír, – ebben az esetben

$$p < p_1 < p_2 < p_3 < p_4 \dots$$

E szerint tehát ugyanazon termelési mennyiségnél a technika folytonos fejlődése mellett a munkásfelesleg egyre nagyobbodik és viszont ugyanazon munkásszámnak alkalmazása és a technika folytonos fejlődése mellett pedig a termelés mennyiségének kell emelkednie.

Ebből folyólag, hogyha a technika folytonos fejlődése mellett már a munkások változatlan szánianak foglalkoztatása is a termelésnek folytonos növekedését vonja maga után, ahhoz, hogy az alkalmazott munkások száma is növekedjék egy fejlődő technikai eszközökkel bíró közgazdaságban, – a termelésnek a munkások számának szaporodásánál gyorsabb arányban való növekedése

¹ Megjegyezzük, hogy ezeket az algebrai képleteket nem bizonyításként, hanem csak szemléltetés végett tüntetjük fel, s az u. n. matematikai módszert is csupán addig tartjuk jogosultnak a közgazdaságtanban, míg az egyedül az előadás illusztrálására, szemléltetésére szolgál. A matematikai módszer éleselméjű kritikáját adja Duhring: *Kritische Geschichte der Nationalök. und Socialismus*. Lipcse, 1900. E módszer megalapítói Walras: *Theorie mathématique de la richesse sociale* és Jev. ons: *The theory of political economy*. 1871. – Nálunk a módszer kérdéseiről: Földes Béla: *A nemzetgazdaságtan és módszere stb. Értek. a társad. tud. köréből VI. 6. Társadalmi Gazdaságtan Elemei: I. kötet 5. fejt. A társad. gazdaságtan módszere.* – Mandello Gyula: *Szociológia és természettudomány*. Budap. Szemle 1896. – Navratil Ákos: *A szociológia és módszere. Közg. Szemle. XX.*

szükséges, mert hiszen már változatlan számú munkás alkalmazásbavételével is növekedik a termelés.

Hogy tehát valamely állam közgazdasága munkaalkalmakkal tudja ellátni egy fejlődő technika korszakában szaporodó számú munkásait, ahhoz a termelésnek a munkáskéz szaporodásánál még nagyobb arányban való növelése szükséges, és pedig annál nagyobb arányban való növelésnek szüksége forog fenn, minél jobban és gyorsabban fejlődik a termelés technikája.

Ebből az is következik még, hogyha a technikának változatlan fejlődése mellett a termelés már nem lesz a régi változatlan arányban növelhető, hanem annak csupán egy lassúbb menetű emelkedése lesz lehetséges, akkor a munkásfelesleg egyre gyorsabb arányban fog jelentkezni.

Ha pedig a termelésnek egy olyan korszaka érkezik már el, – melynek idejét a nemzetközi növekvő verseny csakhamar meg fogja hozni – a melyen túl a termelés mennyisége gazdasági haszonnal és a piacoknak korlátolt mennyiségénél fogva már csak alig, vagy igen lassan növelhető, – akkor az az álJapot következik el, a mikor lényegében változatlan nagyságú termelés mellett, úgy a munkáskezek számának állandó növekedésével, mint a technikának és a gépeknek folytonos javulásával és tökéletesedésével állunk szemben.

Ebben az állapotban már nemcsak a természeti és más életpályákról való kiszorulás folytán előálló szaporulatnak megfelelő hányadot nem bírja majd munkaalkalmakkal ellátni a közgazdaság, hanem ezenfelül még azt a hányadot sem, a melyre a lényegében változatlan arányú termelésnél a technika folytonos tökéletesedése folytán nem lesz már szükség.

Rövidre véve abban foglalhatjuk össze a mondottakat, hogy a technikai fejlődés korszakában a mindig növekvő munkáskezek számát, csak addig lehet munkaalkalmakkal megfelelően ellátni, a míg az ipar a gyors fellendülés stádiumában van, mert hogy a jelzett feltevések mellett megfelelő azámu munkaalkalom létesíttessék, ahhoz a termelésnek a munkáskezek számánál gyorsabb arányban való növekedése szükséges. Ha tehát a kivételesen gyors fellendülés stádiuma elmúlik és helyébe a megállapodás vagy a lassú arányú továbbfejlődése lép a termelésnek, akkor a felesleges munkások számának folytonos növekedése következik be, mely növekedés annál gyorsabb arányú lesz, minél nagyobb a termé-

szetes szaporodás és a technika tökéletesedése, mely két körülmény egymásra növelőleg hat. Ez az eredmény pedig nem egyéb a relatív értelemben vett túlnépesedés, az osztályzsúfoltság állandó növekedésénél.

A technika fejlődésének a népesedési viszonyokra való leglényegesebb behatását általánosságban éa elméletileg a fentiekben állapíthatjuk meg.

A modern társadalomra nézve éppen nem találhatjuk biztatónak tehát azt a hatást, a melyet a technika fejlődése mint a munkásosztályok zsúfolódásának egyik előmozdítója gyakorol népesedési szempontból. De éppen ezért szükséges, hogy a közgazdaságtan minél gyakrabban rámutasson a dolognak erre az oldalára is, mert míg a külvilág a technikai fejlődésnek csupán nagyszerűségeit, elragadó oldalát tünteti fel, addig az okozatoknak szigorúbb mérlegelése csakhamar rátalál annak szociális és éppen nem a legvigasztalóbb oldalára is. Európa nagyipara államait, de többi országait is, – mert ezeknél is az előbbieket mintájára hat és valósul meg a technika fejlődése s mert a gépgazdaság a mezőgazdaságban is egyre nagyobb tért hódít – az előrelátásnak szigorú kötelezettsége terheli tehát a közgazdasági politika terén. Attól az időponttól fogva, a mikor az ipari termelésnek kivételesen gyors fellendülése a megállapodásnak vagy a már csupán lassúbb irányú fejlődésnek ad helyet, nem megvetendő újabb kiélesbedése várható a munkáskérdéseknek. Az elmélet feladatában áll ezeknek a kedvezőtlen eshetőségnek valószínűségét hangoztatni, mert a gyakorlati élet csak in mediis rés, t. i. a már akut társadalmi nehézségek közepette szokott azokról tudomást venni s ellenük védekezni.

A technikai fellendülésről általánosságban elmondottak igazolását találhatjuk a francia és német közgazdasági élet példájában is.

Franciaország tipikus példája annak az állapotnak, a melynél a munkáskezek változatlan száma (vagy csak igen csekély mértékben növekedő száma¹) van meg a technika haladása mellett. Hogy ez a változatlan vagy igen gyöngén emelkedő számú munkás

¹ T. i. itt a természetes szaporodás minimális. Némi szaporulatot okoz legfeljebb a más foglalkozási ágakból való odahuzódása a munkásoknak az ipar terére, de ez is csekély, mert a többi osztályok sem szaporodnak. Lásd Levasseur: La population française. Bertillon; Statistique internationale.

megtarthassa munkaalkalmait, arra nézve a termelésnek szintén emelkedésére van szüksége a fentebb mondottak szerint. És innen van az, hogy Franciaországban is az osztályzsúfólódás tünetei állanak elő. A technika emelkedése ugyanis ritkítja a munkaalkalmakat, a mit csak a termelésnek folytonos fejlődése ellensúlyoz.

Németországnál pedig azt az állapotot látjuk, a mikor a technika fejlődése mellett rendkívül erősen szaporodik még a természetnél fogva is a munkások száma. Hogy tehát a német közgazdaság is elegendő munkaalkalmat nyújtson a technika fejlődéséből folyó hatás daczára is erősen szaporodó munkásainak, erre nézve a termelésnek már szédületes tempóban való növelésére van szükség. Ezt a fejlődési tempót mutatja a német közgazdaság s csak ennek a fellendülési jellegű kivételesen gyors iparfejlődésnek tulajdoníthatjuk, hogy a német közgazdaság a hogy úgy, egyensúlyba tudja hozni az újonnan teremtett munkaalkalmak mennyiségét a munkáskezek szaporodásával. Ez a mintegy természeti szükséglet feszíti meg szinte ösztönszerűleg a német ipari termelés fejlődését, a melynek ezeknél az okoknál fogva – népesedési szükséglet folytán – kell rohamosabb arányban növekednie a munkáskezek szaporodásának arányánál. Ezért van szüksége a német ipari termelésnek a munkásosztály elláthatása érdekében sokkal gyorsabb arányú növekedésére, mint a francziának, a hol a természetes szaporulat alig szárabavehető. De ha már a stagnáló franczia nemzetnél is erősen kell nőnie az ipari termelésnek a gépgazdaság fejlődő korszakában a munkásosztálynak munkaalkalmakkal való elláthatása végett, mennyire inkább van annak növekedésére szükség Németországban.

A termelés növelése azonban a tőkének, a vállalkozók osztályának is érdekében áll a fejlődés ideje alatt s a társadalom főleg ebből a szempontból nézi a termelés emelését. Valóban a termelés növelése a tőke, a vállalkozó érdekéből indul ki. A széles munkásosztályok új munkaalkalmak teremtésére irányuló érdeke csak egybeesik a fejlődés ideje alatt a tőke érdekeivel s csakis így lehetséges az, hogy a termelés folyton kiterjesztetik jelenleg a tőkés érdekéből kifolyólag s az népesedési szempontból a munkásosztálynak is javára szolgál.

De a tőkének s a vállalkozónak csak egy bizonyos fokig áll érdekében a termelés kiterjesztése, addig t. i. a meddig az nyereséggel jár, azaz a meddig a termelési többlet megfelelő fogyasztó-

piacra talál. S így a termelés a maga fejlődésében eljuthat egy olyan fejlődési ponthoz, a melyen túl való fejlesztése hosszabb vagy rövidebb időszakon belül nem áll többé a vállalkozónak, a tőkésnek gazdasági érdekében, a munkásosztálynak ellenben ezen a ponton túl is változatlanul érdekében áll a termelés továbbfokozása az új munkaalkalmak létesítésének szempontjából. Az ilyen stádium, ha korszakossá válik, könnyen felforgatja mindazokat az eredményeket, a melyeket a termelés fellendülése a legszélesebb néposztályok között létrehozott.

A nagyipari termelés rohamosan halad zenitje felé: egy oly fejlettségi pont felé t. i. a melyen túl aztán hosszú időben egyáltalában nem vagy csak igen lassú menetben lesz lehetséges a továbbfejlődés. Sőt valószínűleg itt-ott, egyik másik ágban a termelés redukálása lesz szükséges. Ennek okai, mint jeleztük már, a nemzetközi verseny folytonos nagyobbodása s az eddig csupán fogyasztópiaczként szerepelt államoknak termelők-ké válása.

A vállalkozó, a tőke természetesen azonnal felhagy a termelésnek még nagyobb kiterjesztésével, a mint az reá nézve nyereséggel nem fog járni többé. A tőke, a vállalkozó oldaláról teljesen rendben van ezzel a dologgal: addig nagyobbítja a termelést, a míg az ránézve nyereséggel jár. De éppen nem ily megnyugtató a termelés régi tempóban való emelkedésének megállapodása a dolog népesedési oldaláról tekintve azt. A folyton szaporodó munkásosztálynak saját szaporodásánál még gyorsabb arányú termelésnövelésre van szüksége, hogy a megszorodott munkáskezek munkaalkalmakra találjanak. Tehát a munkásosztálynak az állana érdekében, hogy ha a termelés emelkedése a mostani fellendülő arányban *a végtelenig* növekedhetnék. E célra pedig folyton növekednie kellene a fogyasztó piacok számának, holott azok a nemzetközi verseny s a külföldi iparfejlődés folytán egyre korlátozottabb számban állanak rendelkezésre.

Tehát a míg a tőkére nézve csak bizonyos nagyobb nyereség elmaradásával jár a termelés növelhetőségének megszűnése, illetve megcsökkenése, addig ez a munkásosztályokra nézve kenyérkérdés, annak egy hányadára nézve életkérdés, a jársadalomra nézve pedig a társadalmi békének kérdése. Mert ennek a fejlődésbeli visszahatásnak időpontjától kezdve rohamos mértékben kell a munkásfeleslegnek – a mely már így is erős – növekednie s a túlnépesedés káros következményeinek beállania.

Minthogy pedig a modern gazdaságban a termelés irányítása elsősorban a termelési vállalkozó, másodsorban a fogyasztás szempontjából indul ki, de semmi esetre sem a termelésben alkalmazott munkás szempontjából, – a társadalmi gazdaság termelési versenyviszonyainak megfelelő alakulásánál a termelés kiterjesztésének menetében a meglassubbodás vagy a hosszabb időszakra való megállapodás bármikor bekövetkezhetik. Tekintve pedig a munkásosztálynak égető szükségét a munkaalkalmak állandó és gyors arányban való szaporodására s tekintve az eme fejlődés elmarádásához fűződő veszedelmeket, elmondhatjuk, hogy e részben a társadalmi béke és a zsúfolt legnépesebb társadalmi osztályok jelentékeny hányadának existenciája csak egy hajszálon függ.

Ezzel szemben a technika fejlődése meg nem áll és meg nem állhat a termelés gazdasági kiterjeszhetőségének elmarádásánál vagy megcsökkenésénél. Úgy a termelés kiterjesztése, mint megszorítása, valamint a technikailag tökéletesebb gépek és szerkezetek alkalmazása a tőke s a vállalkozó érdekeitől függően, igen természetes, hogy a vállalkozó minden alkalommal új és jobb gépekkel fogja a rendeltetésüknek megfelelő régi gépeket kicserélni, mert a jobb gép könnyebb és gazdaságosabb termelést jelent.

Az imént mondottakban a technika fejlődésének a népességre, jgyakorolt munkaalkalmat adó és elvevő hatását néztük. Pár megjegyzést óhajtunk tenni a termelésnek, különösen az élelmi és legközvetlenebb szükségletek kielégítésére szolgáló termelésnek, az élelmiszerek ipari úton való előállításának és a technika fejlődésének viszonyáról is.

Sokan – eltekintve azoktól a bajoktól s eltekintve attól a versenytől, a melyet a technika fejlődése, a gépek javulása a munkáskéznek és a munkások osztályának okoz – a technikai haladás folytán beálló emelkedését a termelésnek olyan eszköznek tartják, a mely a szociális problémákat meg fogja oldani.

Mondanunk sem kell, hogy milyen felületes így általánosságban az ilyen gondolkodás. A termelés kiterjesztésének a gazdaságosság szempontjából vannak határai, a melyeket főleg a termelők versenye szab meg.

Igen érdekes kérdés a fejlődő technikának szerepére vonatkozólag az, hogy a tömegélelmezés terén mit várhatunk attól. A népességnek folytonos szaporodása, a szükségletekbeli igények

folytonos emelkedése a legtöbb modern államban elégtelenné tette már most a hazai – bár a fejlettségnek magas fokán álló – földművelést és általában östermelést a népesség ilyenmő szükségleteinek kielégítésére, úgy hogy ma már az ipari államok kivétel nélkül külföldről fedezik vagy pótolják mezőgazdasági szükségleteiket. Tekintve azt, hogy a külföldi östermelő államok, a gyarmatok is csak korlátolt számban vannak s kiaknázásuk tekintében egyre nagyobb a verseny, tekintve azt, hogy az östermelő államok is egyre jobban népesedvén s a civilizáció terjedésével e népesség igénye egyre emelkedvén, ezek maguk egyre nagyobb mértékben használják fel saját termelésüket s mert végre gyarmatokkal és oly kedvező vagyoni helyzettel s vételképességgel, hogy azok termékei bármikor a kívánt kielégítő mennyiségben rendelkezésre álljanak, nem minden európai vagy ipari állam rendelkezik, – épen nem alaptalanul támad fel az az aggodalom, hogy a megszorodott tagú társadalom, különösen a legnépesebb osztályoknak a szükséglet javaival való megfelelő ellátása és életmódjának megfelelő élelmezése a jövőben nem fog-e az eddigiéknél nagyobb nehézségekre bukkanni.

A közgazdaság terén csak felületes ítéletehetségre vall az a gondolkodás, hogy a tápláléknak ipari úton való előállításán hivatva ezeket a nehézségeket a jövőben elhárítani. Sőt vannak olyan próféták, – inkább gazdasági poéták – a kik, talán részben szenzáció kedvéért, olyasmiről álmodoznak, hogy idővel a földművelés és állattenyésztés fölöslegessé válik s az ipar, egyedül az ipar fog minden emberi táplálékot előállítani s így ez a kérdés nem fog többé gondot okozni. Eltekintve attól, hogy »minden tápláléknak ipari úton való előállítása« e részben mennyire felületes frázis, ezek az álmodozók némileg a Fourier-féle phalanstére fantáziát juttatják eszünkbe. Mindenek előtt elfelejtik azt, hogy a tápláléktermelő iparnak is arra nézve, hogy valamiből valamit előállíthasson, anyagra van szüksége. Egy merész gondolat pedig nem változhatik át a legfejlettebb technikaidejében sem olyan anyaggá, a melyből a végtelen mennyiségű táplálék megfabrikálható lesz.

Az ipar csak átalakítja az anyagokat, s ha a chemiáról azt mondjuk is, hogy új vegyületek létrehozásával új anyagokat is hoz létre, – ezek ismét csak valami más anyagból állítottak elő. A nyersanyagokat pedig mindig az östermelés van hivatva nyújtani.

Az ilyen légvárak építései mindig veszedelmesek a közgazdasági gondolkodásban, mert arra adnak alkalmat, hogy a komoly megoldási módokon való gondolkodást üres illúziók váltsák fel, a melyek aztán raindig igen szomorúan foszlanak szét. Ilyen illuziá az is, a mely határtalan könnyelműséggel a technikának nem csupán nagyfokú fejlődésével, hanem már egyenesen csodákkal hitegeti a társadalmat.

A közgazdaságtan a gazdasági élet alapjául csak biztos gazdasági forrásokat fogadhat el. nem pedig föltevéseket, vagy épen olyan illúziókat, a melyeket még valószínűségben sem lehet feltüntetni.

Hiszen ha valaki azt jövendölné, hogy a jövőben a rádium segítségével a tnzeiöszer és a táplálkozás kérdése egyaránt meg lesz oldva, – ennek is számos hívője akadna.

»Minden tápláléknak ipari úton való előállítása« így általánosságban már csak azért sem mond semmit s nem nyújt expedienst, mert hiszen a modern városi életben a tápláléknak jelentékeny részét már most is ipari úton állítják elő. A nagy sütödék, a konzerv-gyárak ép úgy ipari vállalatok, mint más ipari vállalat. De a kenyérhez, a konzervhez, a húskivonathoz, sőt a szeszhez, a margarinhoz szintén szerves anyagok kellene, a melyeket az őstermelés nyújt. Legfeljebb nagyobb megtakarítást, a hulladékok felhasználását stb. látni itt-ott. De mindez a tápláléki ipar merőben csak átalakító tevékenység, a mely a mezőgazdaság anyagait dolgozza fel. Mekkora hiánya kell tehát az itélotehetségnek ahoz a gondolkodáshoz, a mely olyasmit vár a jövőben az ipartól, hogy a növényi és állati termékek kikerülésével adjon az emberiségnek táplálékot. A táplálékot előállító ipar mindig csak a mezőgazdasággal kapcsolatban működhetik.

Minthogy a társadalmi gazdaság terén is szerepet kell játszani a távol jövőbe való előrelátásnak, csak úgy mint a politikában s a nemzeti életben, ebből a szempontból a mai ipargazdaságot nem mondhatjuk mindenben takarékoskodónak a föld gazdasági javaival. Nem is említve egyes hasanos állatfajok bölény, cset, elefánt, – majdnem teljes vagy nagy részben való kiirtását, az őserdőknek gondatlan kipusztítását, – az emberiség gyors szaporodásával, a technika és civilizációnak még gyorsabb terjedésével s emelkedésével hatványozott gyorsasággal pusztítja a föld tüzelőszereit. A gőz és villamosság egyaránt anyagokat emészt fel?

mindenekfelett pedig kösznet. S minél népesebb a társadalom s fejlettebb a termelés, annál több tüzelőszerre lesz annak szüksége, holott a valóságban annál kevesebb áll a rendelkezésére. Ez a körülmény is az ipar mindenhatósága ellen szól némileg.

A földművelés és állattenyésztés ezzel szemben úgyszólván az örökös természeti erőforrásokra van alapítva: a nap melegére, a föld termőerejére s az állati szaporodóképességre, – az ipar ezzel ellentétben a kőszénre, petróleumra stb.

Eddig semmi valószínűsítő körülményt nem tudtak felhozni arra nézve, hogy az emberiség majd valamivei pótolni tudja a kőszén, – megfelelő mennyiségben. Szerencsére nincs még közel a kőszén elfogyása, de Európában sok helyen apadófélben van az arár, a mi idővel befolyással lehet annak iparára.

A népesedés, az osztályzsúfolódás, relatív túlnépesedés bajainak elhárítását a technika emelkedésétől sem lehet tehát egyszerűen várni. A technikai fejlődés nem. a népesedésnek, a népesedés kedvező alakulásának áll szolgálatában, arra csak közvetve hat. Ez a hatás pedig gazdaságilag nemcsak kedvező, hanem kedvezőtlen is lehet a nagy tömegekre. Ez a körülmény szintén a mellett szól tehát, hogy ne közvetett tényezőktől, hanem közvetlen öntudatos irányítástól, illetve ilyennek elérhetésétől reméljük a népesedés menetének kedvező fejlődését.

A termelésnek ideális állapota a magas fejlettségű technika volna, de normális népsűrűség mellett. Egy ilyen állapotban a minimalisra kellene csökkennie azoknak a hátrányos oldalaknak, a melyekkel a technikai gyors fejlődés egy zsúfolt népességű társadalomra, a feles számban levő munkáskezerekre nézve jár.

Egy normális népsűrűségű társadalomban, a mikor a munkásosztályok nem volnának rászorulva a termelésnek folytonos megfeszített növelésére, s a mikor a géptechnika haladása nem mutatná árnyoldalait a munkáskezereknek okozott erős versenyben, – a munkásosztály a technika fejlettsége folytán fokozott haszonnal dolgozó termeléstől sokkal nagyobb munkabért és követelményeinek sokkal megfelelőbb munkafeltételeket érhetne el. Ha a gépek nem egy konkurrensként szereplő munkástáborral, hanem egy viszonylag kevésbé zsúfolt munkásosztálylyal állának szemben, a mely után a munkakereslet volna túlsúlyban vagy egyensúlyban a kínálattal szemben, – akkor ez a munkásosztály nem a gépek legyőzött konkurrensként szerepelne többé, hanem a gépek uraiként

s a termelésnek nem fölös számban rendelkezésre álló, hanem nagyon is megbecsült és jól fizetett s legpótolhatatlanabb tényezőiként. Ilyen viszonyok között nem kellene a társadalomnak kétséges eredményekkel biztató felforgatása, nem volna szükséges a létért való küzdelemnek mai kiélesedett és sokszor lealacsonyodott formájára, – a társadalmi gyűlölködés és izgatás is kiesnék szerepéből – mert a nem fölösleges mennyiségben rendelkezésre álló munkások szolgáltatainak értéke már magában véve megtalálná gazdaságilag lehetséges jutalmazását. Szóval a normális népességű, társadalomban, ahol nincsen meg a munkásosztályok zsúfoltsága és tagjainak felesleges nagy száma, – a munkásnak minden erőszakosság és terrorizmus nélkül a termelés urává kellene válnia. A gépek szerepe pedig nem a munkáskéznek okozott versenyben nyilvánulna meg elsősorban társadalmilag, hanem a munkának egészségesebbé s a szociális következményeknek fizikailag is megfelelőbbé tételében. A munkás és munkaviszonyok terén csak egy ilyen állapotnak elérése vagy megközelítése lehet a cél, az óhajtott állapot. A dolog súlypontja annak népesedési oldalában fekszik.

XVII.

Telepítés. Gyarmatosítás. Be- és kivándorlás.

Gyarmatosítás és telepítés voltaképpen ugyanazt a fogalmat jelenti. A telepítés értelme inkább az állami, vagy valamely többségi közreműködést fejezi ki, míg a gyarmatosítás alatt ma már többnyire távoli országok betelepítését szoktuk érteni.

A telepítések, gyarmatosítások fontosságát minden időben felismerték, a nagy, a terjeszkedő, az életerős nemzetek valamilyen nyícn és minden időben gondot fordítottak erre. Nem történt valamennyinek a telepítése egyenlő módon, egyenlő öntudatossággal, – itt inkább az állami gondoskodás – amott pedig a társadalom vette azt kezébe, de a telepítési mozgalmak azért mindenfelé nyilvánulnak.

A születésbeli szaporodáson kívül a népességnek ez a helyváltoztatással járó mozgalmi bír a népesedés menetében a legnagyobb jelentőséggel. A népesedési versenyre, a nemzetképződésre, kiforrására, a fajok megerősödésére, a nyelvek térfoglalására, az egybe-

olvadásra, egyik vagy másik nemzetnek, fajnak felülkerekedésére s a népesedés versenyében való győzelmére vagy elmaradására egyaránt erős befolyással van a helyváltoztatással járó népmozgalom. A történelemelőtti kor, de még az a kor is, a melybe a történelem már meglehetősen belevilágít, a mikor még az emberek lakóhelyeit nem jellemezte a mai állandóság, – a településeknek és telepítéseknek szakadatlan láncolata. Európának valamennyi mai nemzete máshonnan települt a mostani lakóhelyére. Ezek a települések és telepítések sokkal rendszertelenebb s ötletszerűebbek is lehettek akkor, mint pl. egy mai modern államnak törvényileg szabályozott és bankokkal financirozóit telepítési politikája, de már akkor is javarészből előrelátáson s a vezető-férfiak gondoskodásán nyugodott az.

Amerikának, Ausztráliának, Afrikának fehér lakosai az újkornak leginkább társadalmi úton végbement gyarmatosító tevékenysége folytán jutottak mai lakhelyeikre,¹ de volt része az ő lakásuk megválasztásában az állami gondoskodásnak is.

A telepítések, a gyároiatosítások jelentősége ma sem szűnt meg s habár a megváltozott viszonyok folytán nincsen most már általános népvándorlásokról szó, – azért még ma is több százezerre menő bevándorló keres magának új hazáit Amerikában. Európának a középkor elején végbement népvándorlása mindenesetre sokkal kisebb tömegeket mozgósított, mint a mai amerikai bevándorlás.

Ennek a ma is folyó, helyváltozással járó békés népmozgalomnak sem kisebb a jelentősége semmivel sem, mint a régi népvándorlásnak. Azt jelentik ezek mindenekelőtt, hogy az a nemzet, az a faj, a melynek javára ez a népvándorlás történik, a mely ezt a nagy tömegeket magába olvasztja, – legyőz a népesedés versenyében minden más fajt. Ez fogja kitenni a modern népek között tömeg, hatalom, jelentőség tekintetében a legnagyobb százalékot, ez tartja megszállva s ez teszi hazájává a földnek legértékesebb területeit. Az a faj pedig, a mely leginkább mondható annak, a melynek javára és erősítésére a modern népvándorlások végbemennek: az angolszász faj. Ennek a nemzeti fajnak lassú honfoglalása egyre tart még, hogy a jövőben olyan nemzeteket alkosson az, a melynek a föld legjelentékenyebb erőforrásai állandóan kezében legyenek.

¹ Lásd Zimmermann: Die europäischen Kolonien. Die Kolonialpolitik Crossbritanmens. II., III. kötet. 1898-99.

Hogy az ókorban micsoda nagy telepítések történhettek Ázsia nagy államaiban, ezt csak sejtethjük ma már, de sok jel mutat arra. Kínában Krisztus előtt 1-2000 esztendővel már jelentékeny telepítések lehettek. Persze ezek megtörténte csak a feltételezés nyújt alapot. Épen úgy jönnek rá újabban arra, hogy a régi asszír birodalom népessége, kultúrájának megalapítója s civilizációnak lerakója a turáni vagy épen ural-altáji szunair nép volt, – a mely később szemita népek betelepítése folytán adott helyett az asszír népnek. Az asszírok tehát valószínűleg békés úton, nem hadi sikerekkel, hanem elszaporodás és beolvassztás folytán kerekedtek a sumírok fölébe. Társadalmilag győzhették le ezt a népet és fajt az asszírok.

A fönieziaiak s a karthagóiak telepítéseiről már sokat tud a történelem. Számos ma is meglevő város köszönheti ezeknek alapítását. A görögök s a maczedonok szintén nagy telepítéseket vittek véghez.¹ Nagy Sándor rövid uralkodása alatt 70 várost telepi tett részben görög, részben ázsiai népességgel.

A rómaiaknál a telepítés egyik főtevékenysége volt az államnak. Ez a minden tekintetben államalkotó nemzet nagyon jól belátta azt, a mit napjainkban sem latnak még be oly világosan, mint akkor, vagy a minek belátásától mesterségesen igyekeznek elterelni a közvélemény figyelmét azok, a kiknek kárak lehetne ennek az igazságnak általános megismeréséből, hogy a nemzeti jövőnek a nemzeti nyelvben s a nemzeti fajban van az egyedüli biztos alapja. Ezért gyarmatosított és telepített a római állam. A szövetséges népek, a heterogén elemek jóindulata s hazafiassága nem volt elég garancia a reálsan gondolkodó rómaiak számára, nekik nemzeti nyelvű és eredetű őrszemekre, telepekre volt szükségük a birodalom minden részében. A latin nyelvben, tehát a nemzeti nyelvben már ők felismerték azt a kapcsolatot, a mely az érdekközösségnek a legerősebb forrása, jól tudták azt, hogy ezenkívül minden hazafias vagy hazafiatlan érzület változó és nem biztosítéknyújtó, a nyelv azonban mindaddig, míg azt beszélük, minden egybefoglaló kapcsok között a legerősebbik. Gazdaságpolitikájuk mindenben összeforrott a telepítéseknek nemzeti szempontjaival, s attól elválaszthatatlanul a nemzeti érdekeket szolgálta az.

¹ Beloch: Die Bevölkerung der griechisch römischen Welt. 1896.

A germán népek sűrű betelepülése és tömegbeli felülkerekedése számos provinciában buktatta meg a római birodalmat. De a germán népek ezután is folyton települő rajokat bocsátottak ki magukból. A középkorban s az újkor elején nagy csapatokban települtek be Lengyel- és Oroszországba, sőt Magyarországra is. Schmoller a keresztes-háborúknak is ilyen népvándorlási jelentőséget tulajdonít,¹ a mennyiben milliókra menő tömegek vándoroltak el ezeknek folytán. Az új világrészek felfedezésével sem szűnt meg s azóta tovább folyik ez a mozgalom.²

Oroszország szintén erős telepítési politikát folytat a szlávosítás érdekében s ma már a német határtól a Csendes óceán partjáig van összefüggésben az orosz népesség.

Hazánk történelmében is hatalmas szerepet játszik a települések és telepítések története. Maga a magyar államalapítás is, minden valószínűség szerint egy előrelátó fejedelem politikája következtében való sikerült áttelepülés. Az Árpád-házi királyok valamennyien nagyszabású telepítési politikát folytattak s bizony, ha végigtekintünk történelmünkön, arra jövünk rá, hogy a leglogikusabb s a nemzeti érdekeknek s a nemzeti faj jövőjének legmegfelelőbb politika az Árpádok korszakának politikája volt, mert minden hibái s fogyatkozásai dacára is az ő politikájukban domborodik ki különösen Szent László és Kálmán idejétől fogva a nemzeti faj jövőjének biztosítására irányuló törekvés.

Mint már említettük, a gyarmatosítás és telepítés voltaképen ugyanazt a fogalmat fejezi ki. A gyarmatosítás alatt legfeljebb valami nagyobb szabású tevékenységet érthetünk a szónak mai használatában. Nagyobb jelentőséggel bír ennél a belső és a külső telepítések vagy gyarmatosítások fogalmának megkülönböztetése, a *belső* alatt értve az ország határain belül történő telepítéseket, *külső* alatt pedig azokat, a mikor a tulajdonképeni anyaországon kívül eső területek, főleg a szó szorosabb értelmében vett gyarmatok, gyarmatterületek telepítettnek be.

Minket első sorban eme telepítéseknél, mint helyváltoztatással járó népesedési mozgalomnál is azoknak nemzeti és közgazdasági szempontból nyilvánuló hatása érdekel. Mind a két tekintetben

¹ Grundriss der allg. Volkswirtschaftslehre. Leipzig, 1901. 178. I.

² Leroy-Beaulieu: De la colonisation chez les peuples modernes. 1874. Hübbe-Schleiden: Überseeische Politik. 1883. Randow: Die Wanderbewegung der centraleuropäischen Bevölkerung. Ost. Stat. Monatschrift. 1884.

természetszerűleg sokkal nagyobb jelentőségű a tulajdonképeni, a külső gyarmatosítás. Ez a fajtája a telepítésnek sokkal nagyobb lökést adhat a nemzet jövőjére, faji terjeszkedésére és gazdasági nagyságának megalapítására, mint a belső telepítés. A külső gyarmatosítás új területeket foglal le a nemzeti népesség számára, új területeken teszi a nemzeti nyelvet s a nemzeti fajt uralkodóvá, nagyobb teret nyújt annak szaporodására s lehetővé teszi, hogy gyorsabban is szaporodjék az új lakhelyén, a hol nincsen a népszűfolttság folytán ez a gyorsabb szaporodás annak közgazdasági hátrányaival összekötve. A külső gyarmatosítás folytán a gyarmatosító nemzet a földnek folyton nagyobb hányadrészét hajtja uralma alá s annak folyton nagyobb hányadrészét teszi terjeszkedésének, szaporodásának terévé. Igazán nagy világnemzet képződése csakis ilyen nagy naptömegeket befogadó külső gyarmatok segítségével történhetik. A legnagyobb az európai nemzeti fajok között az angolszász faj. Anglia gyarmatosító politikája nélkül sohasem emelkedhetett volna a mai jelentőségére. Hiszen a kis Angolország területe gyarmatai nélkül nem tér egy nagy nemzet számára. Amerika nagy és fehér népesség befogadására alkalmas területeinek meghódítása folytán vált lehetővé, hogy ott egy új s a réginél nagyobb leánynemzet keletkezhessek, a mely aztán hatalmas kohó gyanánt fogadja be és olvassza át az angolszász fajba s az angolul beszélők tömegébe a legkülönbözőbb európai népeket.

Az angol gyarmatosító politika nem kevesebbet tett lehetővé az angolszász faj számára, mint azt, hogy Európa népességének ama feleslege, a mely kiszorul s kivándorolni kénytelen régi hazájából, legnagyobb részben az angolszász faj ölébe hulljon, abba olvadjon bele és annak egy olyan megnövekedéséi tegye lehetségessé, a mely csupán a saját természetes szaporodása folytán sohasem állhatott volna be.

A telepítések, gyarmatosítások, be- és kivándorlások tehát népesedési szempontból a beolvasztásra közreható tényezőként is szerepelnek. A nagy nemzetek képzésére pedig ezek vannak a legnagyobb jelentőséggel.

A gyarmatoknak s így a gyarmatosításnak sokféle fajtáit szokta a közgazdaságtan megkülönböztetni. Ilyen gyakori megkülönböztetések pl.: a katonai, kereskedelmi, földművelő gyarmatok stb. Az elnevezés mellékes, a lényeg a földolog. Népesedési

szempontból, a nemzeti népesség erősítése, lecsapolása, közgazdasági felsegítése szempontjából azok a gyarmatok a legfontosabbak, a melyeket földművelő gyarmatoknak szoktak általában nevezni. Legnagyobb jelentőségűek ezek azért, mert az ilyen gyarmatosítások mozgósítják meg a települő népességnek legnagyobb tömegét, mert ezek alkalmasak a népesség legnagyobb hányadának lecsapolására, legnagyobb tartalékterületek megszállására, betelepítésére. Csak az ilyen gyarmatok alapítanak új bazákat az ugyanazon nemzeti fajhoz tartozó népesség számára, s csak ezek válnak annak állandó s maradandó lakóhelyévé. Nagy nemzeti célokra, a nemzeti népesség nagyobb jövőjének megépítésére, tömegének jelentékeny megnövelésére az ilyen gyarmatok szolgálnak csupán. A katonai, vagy az úgynevezett kereskedelmi gyarmatok csak kisebb számú embert visznek ki.

Csak bizonyos számú katonai csapat megy el ezekbe merő kénytelenségből, Tagy néhány vállalkozó és alkalmazottja üzleti érdekekből. Az u. n. kereskedelmi kolóniák főleg mindössze néhány kereskedő és tőkepénzes alkalmazottjait fogadják be, nagyobbbrészt ezek tőkét növelik, de magának a nemzeti fajnak népesedésséle érdekeire nézve közömbösek, annak jövőjét, faji és nyelvbéli terjeszkedését s az emberi szaporodás versenyében való érvényesülését elő nem mozdítják. Ily nagyszámú népesség befogadására, alkalmas gyarmatokhoz természetesen olyan éghajlatú területek is kellenek, a melyek megfelelők az anyaország lakosága életviszonyainak, s akkor válhatnak csupán ugyanahoz a nemzethez tartozó s ugyanazt a nyelvet beszélő népességnek új s a réginél rendszerint nagyobb terjedelmű s a terjeszkedésre nagyobb teret nyújtó hazájává.

De ilyen külső gyarmatokat nem mindenik nemzet alapíthat. Nem mindenik van oly szerencsés helyzetben, hogy saját fiai számára az anyaországon kívül új honalapításra alkalmas tartalékterületekkel rendelkezék. Az ilyen kevésbbé szerencsés helyzetű nemzetek kénytelenek a belső telepítésekre irányuló tevékenységükkel megelégedni.

Azonban ha belső telepítésekkel nem is szerezhetni új hazákat valamely nemzet fiai számára, mindazonáltal ottan, a hol csakis ilyen belső telepítések állanak módjában valamely államnak, ezek jelentősége szintén a lehető legnagyobb népesedési szempontból az illető államra nézve.

És pedig, hogyha egy ilyen felső telepítési politika nemzeti szempontból a tulajdonképeni nemzeti elemek érdekében történik, akkor közgazdasági és nemzeti szempontból egyaránt a nemzeti faj érdeke mozdítható elő.

Gazdasági tekintetben egy megfelelő telepítési politika mindenekelőtt arra alkalmas eszköz, hogy a nemzeti munkásnépesség egy részének földbirtokot adjon a kezébe. Ennek folytán szocialis szempontból egy nyugodtabb életnézetű kisbirtokos osztályt teremt, másrészt pedig a nemzeti faj számára egy kisebb-nagyobb számú értékes népességet ment meg a kivándorlástól.

A telepítések technikai kivitele tekintetében hatalmas anyag, számtalan példa áll már rendelkezésre, a melyek közül előszedni néhányat jelenlegi feladatunkon kívül esik. De annyi bizonyos, hogy a telepítések kiviteli módozatainak legszorgosabb megválogatása sem vezethet célhoz, hogyha már annak kiinduló pontjai, alapelvei helytelenek. Az ötletszerű, terv nélküli telepítések ugyancsak semmit sem érnek. Az államnak sem közgazdasági helyzetén, sem nemzeti jövőjén nem lendíthet az, ha a sok millióra menő lakosai közül egy-kétszáz, vagy egy-kétezer számára itt-ott néhány telepet létesít minden terv, rendszer nélkül, s talán leginkább azért, mert a telepítés szükségének hangoztatása divattossá vált a közéletben. Nem csoda aztán, ha az ilyen telepítésnek nincsen meg a kívánt eredménye. Jelentékeny eredményt ilyenmitől várni merő optimizmus.

A telepítéseknek (értve itt a belső, európai telepítéseket, a milyenekhez tartoznak a magyar telepítések is) szerintünk csak akkor van értelmük, ha azok egy előre megfontolt s tervszerű nemzeti és közgazdasági politikának a megnyilvánulásai. Tehát azok minden mozzanatánál a *nemzeti és közgazdasági szempontoknak* kell praktikus alakban megnyilvánulnia.

Az olyan telepítés ritsem ér, a mely egy nagy idegen nemzetiségű tenger közé egy pár száz nemzeti nyelven beszélő emberből álló szigetet dob, a nélkül, hogy arról gondoskodnék, hogy ez a sziget aztán szintén fel ne olvadjon az azt körülvevő idegen nyelvű elembe.

¹ Lásd Sering: Die innere Kolonisation im östlichen Deutschland. Lipcse 1898. Nálunk Gorove István, Korizmic László, Galgóczy Károly, Keleti Karoly, Beksics Gusztáv, Kerkapoly Károly, Bernát István, Zsilinszky Mihály, ifj. gr. Széchenyi Imre stb.

Ha például az oláh tenger közé szórványosan beültetünk itt-ott egy-két magyar telep, a legtöbb valószínűség nem a mellett szól, hogy ez a pár telep fog magyarosítani, hanem a mellett, hogy az fel fog olvadni az oláh környezetben. Nagyon meg kell azt gondolni, hogy milyen kilátásaik lesznek az illető telep lakosainak a nyelvért folyó sikeres küzdelem tekintetében, s annál inkább, minél nagyobb asszimiláló erővel bír a környezet.

Egy makacs és nagy asszimiláló erővel bíró heterogén elem közé útnak ereszteni néhány családot s aztán ismét levenni róluk az állam gondoskodó kezét, – vajmi keveset érhet.

A telepítésnek első feltétele az, hogy megfelelő erejű akcióban nyilvánuljon. Tehát egy heterogén tenger közé ne dobjunk egy pár családot akkor, a mikor ott a nyelvbéli ellenállás sikeréhez a nemzeti társadalomnak nagyobb részére van szükség. A telepítési akciónak tehát egyes vidékeket teljes erővel kell a kezébe vennie, egyik telepet a másik mellé rakni s gondoskodni a közöttük való összekötésről vasúttal, jó utakkal stb., hogy a nemzeti faj élő tömegével folytonos érintkezésben lehessenek. Az az eljárás, a mely ma az ország északi, holnap a déli részébe küld néhány csapatot és így a nagy téren elaprózza erejét, – nem lehet eredményes.

A heterogén nemzetiségek is bármely országban völgyenként, közlekedési vonalanként haladnak előre. A nemzeti nyelv terjesztése sem gondolható el másként, mint városi gócesporstokból! éa egyes vidékek fokozatosan nemzeti telepekkel való ellátásával. Tehát mindenekfelett a nemzeti nyelven beszélők lakhelyét képező városok látandók el nemzeti nyelvű telepesekből álló gyűrűkkel, – továbbá a nemzeti nyelven beszélők testéhez a nemzeti telepeket úgy kell hozzáilleszteni, mint folytonosan növekedő nyúlványokat, a melyek a heterogén nemzetiségek testébe hatolnak bele. Csak ilyen telepítésnek lehet sikere.

A nemzeti telepeknek földrajzi fekvése tekintetében megkülönböztethetünk félsziget és szigettelepítéseket. Félszigettelepítéseknek nevezzük azokat a telepeket, a melyek a nemzeti nyelven beszélők lakhelyeivei határbéli összefüggésben állanak s innen nyúlnak be a heterogén nemzetiségű vidékekbe, legtermészetesebben akkor, ha völgyek, vasútvonalak, nagyobb forgalmú utak mentén haladnak előre. A szigettelepítések pedig azok, a melyek az idegen vidék közepette szigetet képező nemzeti városok, községesoportok

körül alkotnak folyton szélesbedő gyűrűket. Ez utóbbiaknak csak akkor van sikerre kilátásuk, ha ez a sziget nem kicsiny arra, hogy fel ne olvadjon a környezetben s ezért csakis városok vagy erőteljesebb községek körül ezélszerű ilyeneket alkotni.

Természetes dolog, hogy ilyen erőteljes telepítések keresztülvitelére erős anyagi eszközök szükségesek. Ott, hol a telepítések nem a társadalom kezdeményezésére, hanem állami felsőbbbségi intézkedések folytán történnek, első kellék a kellő anyagi erőnek rendelkezésre állása. E nélkül eredmények el nem érhetők, az pedig csak károsan hat, ha az itt-ott szórványosan létesített telepek a helyett, hogy a nemzeti nyelvet terjesztenék, izoláltság folytán lassan felolvadnak a heterogén környezetben. Mindenesetre cél-szerű dolog, ha a telepítések céljaira állami kezdeményezéssel megfelelő pénzintézetek alapítatnak, különösen olyan országokban, a hol az állami budget katonai, vagy más kiadások folytán annyira igénybe van véve, hogy ily nemzeti politikának éveken keresztül elegendő pénzzel ellátása csipán aa állam részéről akadályokba ütközik.

De a telepítéseknek tervszerűségétől és földrajzilag helyes beosztásaiól eltekintve, a másik és egyaránt nevezetes kelléke azoknak, hogy gazdaságilag elég erős alapokon nyugodjanak, β hogy a telepések gazdasági exisztenciája biztos legyen azokban. Adókedvezmények még nem biztosítják a telepek fennállását és prosperálását, ha más czimen szolgáltatandó terhek nyomják agyon azok lakosait. Jó üzletet is csinálni és egyszersmind nemzeti szempontból is maradandó munkát alkotni egy s ugyanazon telepítéssel ritkán sikerül. Földművelő országokban rendesen oly nagy a földéhség, hogy a föld népe bármilyen árt megad azért úgyszólván, csakhogy földhöz juthasson. Ha most már a telepítési politika ezt a földéhséget arra használja ki, hogy jó borsosan megfizettesse a telepésekkel azok földjét, – a rendszerint előre, hitelre és magas járadéktörlesziésre vagy tőketörlesztésre megvett birtokok új gazdái rendszerint nagyon nehezen bírnak elvállalt kötelezettségeiknek eleget tenni, s így eladósodnak. Az eladósodott birtokos lábai alatt pedig megingott a talaj. Ily körülmények között aztán azok a nemzeti népességgel megrakott telepek, a melyeknek épen az a hivatásuk, hogy a nemzeti faj azokon erősen megvesse a lábát az idegen nyelvű környezet közepette, – csakhamar elvesztik a mesterségesen reájuk telepített tulajdono-

saikat, a kik aztán gazdasági kényszerűségből, vagy kedvüket veszítve, többnyire ismét odahagyják azokat.

Ily gazdasági bajok miatt hiúsul meg a telepítéseknek igen sokszor az eredménye.¹ A túlságosan magas árért való eladása vagy odajuttatása a birtoknak a birtokosok részére rendszerint annak a következménye, hogy az állam nem rendelkezik elegendő alappal arra, hogy méltányos árban juttassa a telepések kezére azok birtokait, vagy nyereszkeskedni kénytelen rajtuk. Vagy megtörténhetik ez akkor is, a mikor a telepítést egyes magánosokra bízzák, akként, hogy azok kiparezellázzák birtokaikat kiszagdák számára.

Ott, a hol nemzeti célokat nem követnek a telepítések, hanem főleg a magángazdaság körébe vágó s nemzeti szempontból közömbös eljárások azok, még kevésbé lehet kifogást tenni az ellen, ha a telepítő az elérhető magas árt veszi meg szétdarabolt birtokaért. Ha ellenben a telepítéssel nemzeti célok vannak egybekötve, akkor ott a főfeladat az, hogy azok a nemzeti telepések állandóan megtarthassák földjeiket, hogy azokat semmi esetre se túrhassa ki onnan sem a hitelező, sem pedig a környéknek heterogén lakossága. Ezt pedig csak méltányos eladási árral és kedvező fizetési feltételekkel lehet elérni, különösen akkor, a mikor a kezdet nehézségeivel küzdenek az új birtokosok.

És épen erre a ezélra szükségesek az erős anyagi eszközök. Nemzeti szempontból nem érhetni mindig célzt, ha ott vesznek telepítésre szánt birtokot, a hol olcsón kapható az épen s ha az abba fektetett tőkének és kamatoknak a telepésektől í'eltétlenül meg kell térülnie. Hogy nemzeti szempontból értékes és eredményes belső gyarmatosítást végezzünk, tervszerűen előre ki kell szemelni azokat a vidékeket, a melyeken nemzeti szempontból a legnagyobb fontosságú és a legjobb eredménynyel kecsgetető telepítéseket lehet előreláthatólag eszközölni. Ilyenek a heterogén nyelvterületben szigeteket képező erősebb nemzeti góczpontokat környező területek, valamint a nemzeti nyelv területével egybefüggő félszigetszerű nyúlványok a nemzetiségi területbe. Az ilyen területeket drágán is meg kell szerezni telepítések számára s olyan feltételek mellett juttatni oda a nemzeti telepéseknek, a melyek mellett azok boldogulni tudhatnak. Természetesen ez áldozatot

¹ A Magyarországon 1904-ben hosszú cikksorozat jelent meg dr. Lendl Adolf tollából a délvidéki telepítések bajairól és hibáiról.

kíván az állam részéről, de egy sikeres nemzeti nyelvterjesztő politikát sohasem lehet elég drágán – épen úgy, mint az életmentést – megfizetni. Azokat a területeket, a melyek helyzetüknél fogva a nemzeti életre s a nemzeti nyelv terjesztésére ily nagy fontossággal bírnak, minden lehető eszközökkel a nemzeti nyelvet beszélő népesség számára kell megszerezni.

Láthatjuk tehát, hogy sikeres telepítésre csak úgy lehet kilátás, ha az gazdaságilag is egészséges alapokon nyugszik s ha minél erősebb gazdasági eszközök állanak annak háta mögött. Megfelelő anyagi eszközök nélkül tehát egy modern állam, sem folytathat jó telepítési politikát.¹

A nemzeti telepek a nemzeti nyelv erősségei gyanánt tekinthetők. Ezeket az erősségeket pedig nem ott kell emelni, a hol épen üres terület nyílik azok számára, hanem ott, a hol kedvező helyzetük lesz azoknak a nemzeti nyelv stratégiájában. A telepítési politika tehát csak úgy vezethet a kívánt eredményekre, ha előre gondosan kidolgozott terven nyugszik az és ha megfelelő alap áll a rendelkezésére. Egy ilyen erős alapnak a teremtése nyelvileg exponált helyzetű társadalomnál nemzeti feladat s ha az állam megterheltségénél fogva előreláthatólag nem áldozhat eleget erre, nagyon czélszerű eljárás állami felügyelet alatt erre szolgáló pénzintézetek alapítása.

A belső telepítéseknek nézetünk szerint a nemzeti szempontban rejlik a legnagyobb fontossága, t. i. a nemzeti földnek és ezáltal a nemzeti nyelvnek a nemzeti faj részére való meghódításában. A nemzeti faj elterjedésére és százalékanak növelésére a leghatalmasabb eszköz a nemzeti földnek minél nagyobb arányban a nemzeti népesség kezére adása és ez által biztosítása annak, hogy az ország állandó jellegű, stabil exisztenciái – nevezetesen pedig a földműves, a birtokos parasztsztyály – minél nagyobb részben a nemzeti anyanyelvű népességből kerüljön ki. Ennek elérése azonban modern viszonyok között csak erős anyagi eszkö-

¹ Lásd: Sering: Rentengut. (Wörterbuch der Volkswirtschaft. 1888.) U. a. Innere Kolonisation. (Wörterbuch der Staatswissenschaften. Pótkötet). Buchenberger: Agrarwesen und Agrarpolitik. 1882. Waldhecker: Die preussischen Rentengutsgesetze nach Theorie und Praxis. Berlin, 1894. Pólya Jakab: Agrárpolitikai tanulmányok. 1886. Stier-Somló: Zur Geschichte und rechtliche Natur der Rentengüter. Berlin, 1896. Dr. Baross János: Agrár öröklési jog. 1902.

zökkel vihető keresztül s azért ilyenek nélkül, megfelelő telepítési alap nélkül nagy nemzeti feladatok alig érhetőek el, ha csak, – a mi alig valószínű – a társadalom maga nem végzi el a telepítések nemzeti feladatát.

Társadalmi szempontból is nagyjelentőségű a belső telepítések szerepe. A kisbirtokosok száma növelhető ennek folytán és az iparkodó mezei munkásnépesség egy részének lehetővé tételét az, hogy birtokossá váljon.

De ha már összehasonlítást teszünk e modern belső telepítéseknek nemzeti és társadalmi jelentősége között, akkor a dolgok érdemének mérlegelése után arra az eredményre kell jutnunk, hogy azoknak nemzeti jelentősége messze felülhaladja a társadalmi jelentőséget s hogy sokkal nagyobb nemzeti, mint társadalmi feladatok érhetőek el a telepítés folytán.

Igaz ugyan, hogy a telepítésben kifejezésre jutó nemzeti és társadalmi érdekek nem választhatók el mindenben egymástól, de a telepítések nemzeti oldala nagyobb fontosságú azok társadalmi oldalááál. Állításunkat nem lesz nehéz megindokolnunk. Egy nemzeti, de azért vegyes ajkú államban, a hol már t. i. nemzeti politikáról, a nemzeti faj erősítésére irányuló politikáról beszélhetünk, – a hol nyelvterjesztő nemzeti intézmények is a nemzeti faj kezében vannak, – ha mindezekhez még egy kellő eszközökkel rendelkező telepítési politika járul, a nemzeti faj jövőjének és annak biztosítására, t. i. hogy a lakosság mindig nagyobb százalékát tegye ki a nemzeti nyelven beszélők száma, óriási sokat lehet tenni. Ott, hol a nemzeti és heterogén nemzetiségi nyelvek állandó versenyben állanak egymással, a hol a nemzeti társadalom – a nyelvbéli kérdések mai fontosságának felismerése korszakában, – amúgy is küzd nyelvéért, ottan egy erős lökés az állam részéről minden valamirevaló nemzetnél elég arra, hogy a nemzeti nyelv javára billentse meg a fejlődés irányát. Ha aztán a nemzeti nyelven beszélők százaléka jobban, nagyobb arányban szaporodik, mint a heterogén elemeké, akkor ez a hányad egyre nagyobb és nagyobb lesz, az idegen nemzetiségeké pedig egyre csökkenőben lesz a nemzeti fajéval szemben. S az ilyen arányú haladás önmagát növeli s gyorsítja meg intenzivitás dolgában épen úgy, miként ha két tőkeösszeg közül az egyik magasabb kamattal kamatozik a másiknál, a kamatoskamatszámítás elvei szerint rövid időn belül ez sokszorosan fölébe fog nőni a

másiknak. Hogyha az idegen nemzetiségi területeken az egyes góczpontok körül folyton szélesedő gyűrűként növekedik a nemzeti népesség lakta föld s azonkívül a heterogén nyelvhatárokat folyton növekedő ékek gyanánt törik át a nemzeti telepek, akkor egy ilyen következetes telepítési politika mellett a nemzetiségi vidékeket annyira beágazzák, – hosszabb vagy rövidebb idő alatt a nemzeti telepek, – hogy ezek a nemzetiségi területek fognak eleintén hatalmas nagyságú, de idővel lépcsőről-lépésre kisebbedő nyelvszigetekre oszlani. Első lépés a köznép nemzetivé tétel-írés, hogy az akár iskolák, akár a nemzeti elemmel való érintkezés folytán megtanulja a nemzet nyelvét. Az iskolák csak megtanítták – többnyire nagyon rosszul – a nemzeti nyelvet, a melyet aztán pár év alatt el szoktak felejtteni. Ha azonban a nemzeti szigetek, telepek szaporodnak a nemzetiségi vidékeken, szaporodik azoknál a nyelvbéli érintkezés alkalmá is és mindinkább lehetővé tétetik az, hogy az iskolában tanult nemzeti nyelvet el ne felejtse az életben. A nyelv megtanulása a nép zöménél már neutralizálja a nemzetiségi érzelmeket s elősegíti azt, hogy mindig több és több ízben használják az érintkezésben a nemzet nyelvét. Végre aztán a nyelvhatárok körül egy kétnyelven beszélő terület keletkezik. Ha most már az iskola, kisdudóvó, közigazgatás s egyéb nemzeti intézmények ezeken a meglehetősen neutrális területeken szintén a nemzeti nyelvnek adnak lökést, ha a hozzájuk fűzött nemzeti telepek szintén szaporítják a nemzeti elem arányát, akkor a fejlődés a nemzeti nyelv javára válhatik csak kedvezőbbé. A még két nyelven beszélő s a nemzeti nyelvet csak megtanult, de még anyanyelvüknek nem tekintő szülők gyermekei, a következő nemzedék már a körülmények jelzett hatása alatt inkább a nemzeti nyelvet fogják használni már, a harmadik, negyedik generáció pedig mindjobban elfelejti a régi nyelvet. Vagyis a nemzeti nyelv határai küllebb tolódnak, kiterjeszkednek. A nemzeti faj térfoglalása tehát a nemzeti nyelvhatárok kiterjesztésében nyilvánul.

Társadalmi szempontból szintén óriási fontosságúak azok a feladatok, a melyeket a megfelelő telepítési politikával meg lehet és kell oldani, de azért társadalmi, osztály alakulási szempontból, mint jeleztük olyan eredményeket elérni, mint a nemzeti téren nem lehet. Mert míg a hosszú időt át következetesen folytatott nemzeti telepítésekkel kedvezőleg lehet dűlőre vinni a nemzeti faj tér-

foglalásának ügyét¹ és jelentékenyen elő lehet segíteni nyelvének előrenyomulását, – addig a népesedés társadalmi és közgazdasági bajait telepítésekkel megakasztani nem lehet s elodázni is csak igen rövid időre sikerülhet.

A szocializmus bajaival szemben édes kevés az, a mit a telepítésekkel enyhíteni lehet. Egy túlnyomóan földművelő országban többnyire igen nagyszámú földművelő napszámos népesség van, a melynek sorsa nagyon bizonytalan. Hazánkban is felette nagyszámú ez a mezei napszámból élő népesség. Az agrárszocializmus erősen terjed közöttük. Megélhetésük is fölötte bizonytalan, évszakokhoz és a termések minőségéhez van kötve. Ez a mezei napszámos elem a legföldéhebb eleme az országnak. Kielégítésükre, megélhetésük biztossá tételére, a kivándorlástól visszatartásukra és elégedetlenségük eloszlatására egy mód volna alkalmas: birtokot adni nekik. Sőt megfelelően birtokot eladni nekik, a melyet ők munkájuk keresményéből járadékszerűen fizethetnének s törleszihenének, úgy gazdaságilag, mint morális szempontból szintén sokat segíthetne.

De ennek a megoldási módnak elegendő mértékben való ki nem vihetése azonnal szembe tűnik. Ennek a félproletár mezei munkás-elemnek olyan nagy az aránya, hogy azokat birtokkal ellátni mind, egyszerűen gazdasági lehetetlenség. Történnék ugyan parcellázások, telepítések ilyen szociális szempontból, de az csak egy olajcsepp a tengerben. Mit ér az, ha milliónyi földre éhes mezei munkásproletár háborog, és közülük csupán pár ezer (a mi már szintén nagy áldozatba kerül) juthat telepítés, parcellázás folytán birtokhoz? Ez bizony a szociális elégedetlenségen alig javít. Hiszen sokszorosan nagyobb ennek a mezei napszámos-elemnek az évi szaporulata, mint a mennyinek évente birtokot lehet juttatni. Meg aztán a telepítésre alkalmas birtokoknak is csakhamar fogyatékára jut az állam.

Szociális szempontból tehát a kielégítendő tömeg relative igen nagy voltán szenved hajótörést az eredmény elérhetésének a kérdése. Magában véve az eszme kitűnő, hogy földet adni a földre vágyó népnek.¹

¹ Természetesen az államnak – ha czélt akar érni – meg kell akadályoznia azt minden álszemérem félretételével, hogy a nemzetiségek esetleg társadalmi úton meghiúsítsák a nemzeti telepítési akció sikerét.

² A szocialisták felfogását az agrárkérdésekkel szemben lásd Kautsky K.: Die Agrarfrage. Eine Übersicht über d. Tendenzen der modernen Landwirtschaft und der Agrarpolitik der Sozialdemocratie. 1902.

De mikor az az odaadható föld olyan csekély az arra éhes nagy tömeggel szemben! Az erős népszaporodás is akadályává válik a földdel való kielégíthetőségnek. A földműves népesség szaporodása s a gazdasági viszonyok mai alakulása folytán annak egy hányada folyton kiszorul a föld birtokából. A mezei napszámos népesség is természetesen folyton szaporodik. Honnan lehetne ezeket a nagy tömegeket, vagy annak csak egy nagyobb hányadát földbirtokkal ellátni? Hiszen ha például ma egy bizonyos számú mezei proletár elemet el is látunk földbirtokkal, pár év múlva ismét jóval nagyobb birtok nélküli proletariátussal állunk ismét szemben a természetes szaporodás folytán. Az elv maga, t. i. telepítéssel, földhöz juttatással gyógyítani a mezei proletariátus bajait teljesen helyes dolog. De azt hinni, hogy ezzel ki lehessen irtani a társadalom emez osztályának égető bajait: autoszugeszióinál alig egyéb. Nagyon homeopátiás alakban áll csupán módjában a társadalomnak s az államnak segítséget nyújtani földhöz juttatás alakjában. Még egyes nagybirtokoknak apró bérbirtokokra felosztásával s e rendszernek általánossá válásával nagyobb számú tömegeknek lehetne segítséget adni, de maga az az eszme, hogy a mezei proletariátust birtokhoz kell juttatni, – ama napszámos népesség viszonylagos nagy tömegénél s a rendelkezésükre juttatható földmennyiség aránylagos csekély voltánál fogva kivihetetlen.

A mezei napszámosnépesség csak csekély részének juttatható földbirtokot; az állam, vagy a társadalom. A többi továbbra is épea olyan proletárszerű elem marad, mint jelenleg. Azért a földműves munkásosztálynak társadalmi bajait, az ő sajátos szocializmusát ezen az úton meggyógyítani nem lehet.

Társadalmi szempontból alig tesz az különbséget, a mezei munkásnép túlnyomó nagy tömegét illetően, ha évente azok közül pár ezer földbirtokhoz jut. Erre a pár ezerre nézve természetesen meg van oldva a földdel való ellátás kérdése, de nincsen az megoldva a többi százazrekre vagy milliókra nézve.

Nemzeti szempontból ellenben sokkal többet jelent az, ha nemzetiségi tekintetben valamely exponált vidéken néhány ezer telepes család veti meg lábát a nyelvhatáron vagy a nemzeti szigetek körül. Ezek már jól megválasztott helyen erős lökést adhatnak a nemzeti nyelv ügyének; egy-egy vidéket, egy-egy völgyet biztosíthatnak a nemzeti faj és nyelv számára. Egy pár

száz családból álló telep összekötő híd lehet két nemzeti nyelvű vidék között vagy exponált helyen benyomuló ék a heterogén nemzetiségi testbe.

Meggyőződésünk szerint a modern európai belső telepítéseknek nemzeti szempontból van a legnagyobb jelentőségük, ezen a téren alkalmasak hatalmas eredmények elérésére. Mert jól megválasztott pontokon elhelyezett megfelelő erős telepek a nemzeti népességnek a nyelvért való küzdelmében sokkal nagyobb védelmet és erősebb segítséget nyújthatnak, mint egy igen nagy elégedetlen tömeg jelentéktelen kis részének földbirtokkal való ellátása az általános elégedetlenséggel és egy egész nagy társadalmi osztályt minden tagjában sújtó társadalmi bajokkal szemben. Szocialisztikus szempontból a kielégítendő tömeg relative igen nagy voltánál, sőt a szaporodás következtében folyton nagyobbá válásánál fogva általános eredményt, gyökeres orvoslást várni alig lehet.

Ezzel azonban távolról sem akarjuk azt mondani, mintha társadalmi szempontból a telepítések felesleges vagy néni szükséges intézkedések volnának, hanem csupán arra akartunk rámutatni, a mely szerint ily telepítési akcióval egy modern államban egy egész nagy társadalmi osztály baján lehetne segíteni.

Ebből következőleg a belső telepítéseknek egy nemzetiséglakta államban mindig elsősorban nemzeti szempontból kell kiindulnia, még akkor is, ha főleg társadalmi bajok kényszerítik arra az államot. A nemzeti telepéseknek tehát néni az amúgy is nemzeti nyelvű vidékeken kell kiosztani telepeiket, a hol kísérleti állomásokat képezhetnek a szocializmus bajaival szemben, de nemzeti szempontból, a nemzeti nyelv éa faj ügyén mit sem lendítenek. Feltétlenül a nyelvhatárookra vagy a nemzeti nyelvszigetek köré kell az ilyen telepeket elhelyezni, a hol nemzeti szempontból egy feltétlenül értékes szolgálatot teljesítenek társadalmi hivatásuk mellett. Társadalmi szempontból ugyanis teljesen mindegy az, hogy milyen nyelvű vidéken kapja meg a kisbirtokos a földjét, míg nemzeti szempontból nagy abban a különbség.

A telepítés, eltekintve annak nemzeti s társadalmi céljaitól, magában véve mindig közgazdasági művelet, mely új gazdálkodó alanyokat ad új gazdasági berendezéseknek s azért bármilyen célokat is akarnak általa elérni, az csak úgy lehetséges, ha az mindenekelőtt gazdasági tekintetben megállja a helyét. Hogyha

az illető telepések gazdaságilag nem tudnak boldogulni, akkor összeomlanak azok a nemzeti vagy társadalmi várakozások is, melyek hozzájuk vannak fűzve, úgy az elméletben, mint a gyakorlatban az lehet csak az első kellék, hogy a telepítés a telepés elemek rendszerinti, szokásos iparkodása mellett is s nem csupán valami ideálisan kitűnő gazdálkodás mellett valószínűséget nyújt birtokosai részére abban a tekintetben, hogy azok nem kénytelenek ott eladósodni, hanem egy megfelelő boldogulhatásnak és gazdasági jövőnek nézhessenek elébe.

A ki- és bevándorlásra, mint szintén helyváltoztatással járó népesedési mozgalomra kívánunk még néhány megjegyzést tenni.

A nemzeti népesedés szempontjából megkülönböztethetjük azt a kivándorlást, a mely nemzeti tartalékterületekre, nemzeti gyarmatokba történik és azt a kivándorlást, a mely idegen államokba, idegen elemek, nemzet s fajok közé megy végbe. Az első nemzeti szempontból jótékony, produktív, nemzetnövelő kivándorlás, a második ellenben minden tekintetben érvágás a nemzeten, csökkentése a nemzet szaporodásának, gyöngítése a faji erőnek s elősegítője a népesedés versenyében való elmaradásnak. Nemzeti szempontból tehát a nemzeti fajra nézve a nem nemzeti tartalékterületekre, gyarmatokra történő kivándorlás föltétlenül veszteség. Ezt ebből a szempontból elvitatni nem lehet. A népesedésnek pedig első legnevezetesebb és legállandóbb szempontja a nemzeti s a faji szempont.

Hogyha pedig a kivándorlók helyébe más heterogén elemek vándorlanak be, akkor a nemzeti népesedés szempontjából kétszeres a veszteség. A nemzeti faj a népesedés versenyében így kétszeres okból marad el. Mert míg a kivándorlás egyrészt érvág a nemzeti népességen s másrészt csökkenti a nemzeti népességnek a környező népekkel szemben kitett számbeli arányát, nagyságát, addig a heterogén elemek bevándorlása a nemzeti fajnak a saját hazájában is kisebbé teszi a többi nemzetiségekkel, a nem nemzeti fajokkal szemben kitett százalékát.

Nemzeti szempontból tehát, a melynél a nemzeti fajnak minél erőteljesebb népesedése s a többi népekkel szemben minél nagyobb meg?okasodása az irányadó, – feltétlenül szomorú jelenség a kivándorlás.¹ Növeli ezt még az is, hogy rendszeren a népesség

¹ A be és kivándorlással foglalkozó irodalomra vonatkozólag lásd Hübbschleiden: *Überseeische Politik*. 1884. Jannasch: *Deutsche Auswanderung und*

legéletrevalóbb s legmunkásabb része veszi kezébe a vándorbotot és nagyon gyakran megtörténik, hogy ennek az értékes elemnek helyébe egy értéktelen, a tulajdonképeni fizikai munkát mindenáron elkerülő heterogén népesség húzódik be.

Népesedés tekintetében tehát olyan nemzeteket – különösen modern nemzeteket – különböztethetünk meg, a melyeknek kivándorlása nemzeti tartalékterületekre történvén, – az csak a nemzeti nyelvnek és fajnak erősítésére szolgál. Ezeknél tehát azok a gazdasági és társadalmi bajok, a melyek az anyaország népességének egy részét kiszorítják a határokon, a nemzeti faj jövőjének semmit sem árthatnak, sőt a nemzeti faj népesedése szempontjából annak határozottan javára válnak, mert a gyarmatokban annál hatalmasabban szaporodik a nemzeti nyelvet beszélő népesség. Angliának a XVIII. század végén s a XIX. elején való ínséges esztendői nagy szenvedéseket okoztak a munkásosztálynak, nagy társadalmi zavaroknak voltak szerzői, úgy, hogy a kivándorlás mindig nagyobb és nagyobb arányokat öltött. De azért az angolszász fajnak csak javára szolgált ez a nagyarányú kivándorlás, mert az új hazában annál hatalmasabb szaporodásnak, gazdagodásnak indult az.

Azoknál az országoknál ellenben, a melyeknek nincsenek a nemzeti kivándorlókat befogadó tartalékterületei, azok a gazdasági és társadalmi bajok, a melyek a nemzet fiainak egy részét kivándorlásra készítetik, a nemzeti faj jövőjének, népesedésének is feltétlenül kárára vannak s így a gazdasági és társadalmi bajok az *ilyen nemzeteknél egyszersmind a nemzeti faj jövőjének*, életképes-

deutsche Ackerbau-Kolonisation. 1885. Cannstadt: Die deutsche Auswanderung. 1904. Röscher: Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung. 1848. Leroy-Beaulieu: De la colonisation chez les peuples modernes. 1886. Bromwell: History of the Immigration to the United States. 1855. Mayo-Smith: Emigration and immigration. New-York 1890. Mayr: Statistik und Gesellschaftslehre. Conrad . Grundriss zum Studium der polit. Oekonomie. IV. rész. Wagner: Grundlegung der polit. Oek. II. Schmoller: Grundnss. (Land, Leute, Technik.) stb. Nálunk Thirring Gusztáv: A magyarok kivándorlása Amerikába. 1896. Ráth Zoltán, Földes, Láng statiszt. kézikönyvei. Vargha Gyula: Statisztikai adatok népünk vándormozgalmairól. Nemzetk. Szemle XIV. 3. Földes Béla: Nemzetg. és stat. évkönyv. 1883 -86. Jekelfalussy József és Vargha Gy.: Közg. és stat. évkönyv. 1888-94. Az amerikai be- és kivándorlásra nézve lásd: Statistical Abstract of the United States. (Hivatalos.) A különböző államok statisztikai hivatalainak, illetve hivatalos statisztikájának legfontosabb rendszeres közleményeit részletesen felsorolja, mint stat. forrásokat Conrad: Grundriss IV. Th. Statistik 45. s köv. lap.

gégének, fenmaradásának s a népesedés versenyében való érvényesülésének is veszedelmét képezik. Fájdalom, hazánk az utóbbiak közé tartozik. Az Amerikába kivándorlott magyarság örökre elveszett a nemzeti fajra nézve. Annak legfeljebb kis töredéke szál-lingózik haza. A túlnyomó rész beolvad az angolszász tengerbe. Az első nemzedék még nem felejt el nyelvét, a későbbiek pedig csak a tengerentúli hazának emlékét őrzik már meg csupán, míg végre a modern élet zajában még származási helyüket is elfelejtik talán. A fődolog az ebben, hogy a mi kivándorlóink egy elenyészően csekély töredék kivételével örökre elvesztek a hazára s a magyarságra nézve.

Szinte boszantó az az éretlen optimizmus és judicium hiánya, a mely örvendetes jelenségnek igyekszik feltüntetni a kivándorlást, főleg azért, mert a kivándorlók ennyi, meg ennyi pénzt küldenek haza családjaiknak. Mi ez az összeg az Amerikában levő – és nemzetére elveszett – millió magyar munkaerejének értékéhez képest? És mi ez a pár forint ahoz a nemzeti s faji veszteséghez képest, a mely az annyi erőteljes férfiúnak, mint a nemzeti továbbszaporodás alanyainak elvesztése folytán egy idegen nemzet s társadalom javára esik? Nemzeti faji szempontból a mi kivándorlásunk fölött nincsen vigasztalás. Nem károsnak nemzeti szempontból ezt a kivándorlást tudatosan csak azok mondhatják, a kik örülnek a nemzeti faj meggyöngülésének.

Hogyha most már népesedési szempontból összehasonlítjuk azt a nemzeti fajt, a mely még csak erősödik és még jobban terjed a kivándorlás folytán, – azzal a nemzettel, a mely a kivándorlás következtében csak vért veszít – csakhamar tisztában vagyunk mind a kettőnek a népesedés nagy versenyében elfoglalt szerepével. Az egyiknek töinegbeli aránya, a többiekhez viszonyított nagysága, a népessége által kitett százalék egyre növekszik, – a másiké ellenben csak csökkenhet, mert ha szaporodik is ez az utóbbi nemzet, a kivándorlása folytán lassabban szaporodik, tehát elmarad a népesedés versenyében. Nemzeti faji szempontból így a nemzeti tartalékterületekkel nem rendelkező népeknél, különösen pedig kisebb népeknél (és pedig annál inkább, minél kisebbek), – a kivándorlásnak csakis hátrányos oldalai vannak. Egy hatalmas, erős, egységes és gyorsan szaporodó nemzet – ilyen pl. Németország – még nem érzi meg a kivándorlás okozta veszteséget. De egy erősebb és nagyobb szomszéd fajokkal körülvett kisebb

nemzetnek, a melynek saját hazájában kell még mindenekelőtt a faji és nyelvbeli érvényesülést kiküzdeni, a hosszú időközön át tartó nagyfokú kivándorlás a jövőbeli fenmaradását hiúsíthatja meg.

S mint már említettük, kétszeresen nagy a kivándorlás veszélye az ilyen országoknál akkor, hogyha a nemzeti kivándorlók helyét nehezen asszimilálódó heterogén elemek foglalják el. Ennek következtében ugyanis a nemzeti fajnak aránya még otthon is csökken s az idegen bevándorlók a nemzeti népességnél a saját gazdasági versenyükkel még a kivándorlottak által itthon maradt hozzátartozóiknak küldözött anyagi segítségnek is szokszorosan lerontják az értékét.

Nemzeti szempontból tehát a kivándorlást, főleg kisebb nem teljesen konszolidált nemzetre nézve teljesen károsnak tartjuk,

Gazdasági és társadalmi szempontból ismét a másik oldalát kell szemlélnünk a dolognak, t. i. általános emberi oldalát. Ebből a szempontból, különösen a kivándorló egyén gazdasági érdekeit tekintve, már nem ítélni el feltétlenül. Hiszen a kivándorló rendszerint azért hagyja el hazáját, mert ott, a hova kivándorol, – jobbak a megélhetési viszonyok. Ennélfogva a kivándorlás az egyén gazdasági helyzetének megjavítását ezélozza. Társadalmilag is csak előnyösnek mondható az, hogyha egy kelleténél sűrűbben lakott társadalom zsúfoltsága a kivándorlás folytán némileg megcsökken.

A nélkül, hogy azokat az okokat részleteznünk kellene, a melyek az egyént a kivándorlásra viszik reá, rögtön beláthatjuk, hogy a kivándorlás kérdésénél a nemzeti szempont mennyire ellentétes a gazdasági s a társadalmi szemponttal. Általában azt mondhatjuk, hogy az egyénre nézve a kivándorlás gazdaságilag többnyire egy előnyösebb helyzet teremtésével jár. A kivándorlás folytán sűrűségében, zsúfoltságában csökkenő társadalomra szintén előnyösnek mondható legtöbb esetben a kivándorlás. A nemzeti érdekek azonban már teljesen ellentétes álláspontot foglalnak el.

A nemzeteket is két csoportra oszthatjuk eme népesedési szempontot illetőleg, olyanokra t. i., a melyekre nézve nemzeti s faji tekintetben nem veszélyes a kivándorlás és olyanokra, a melyeknél az nemzeti tartalékterületek stb. hiányában feltétlenül káros.

Ez utóbbi nemzeteknél állanak az egyén s a nemzeti faj érdekei a legélesebben ellentétben. Nem nagyszámú embertömeget

számláló s még otthon sem teljesen megerősödött nemzeteknél, a nemzeti jövőnek, a fajnak legnagyobb érdekei azt kívánják, hogy az egyén, ha talán némileg jobbak is külföldön a kereseti viszonyok, azért pusztán utilitarizmusból ne rázza le azonnal lábáról a haza porát. Igaz, hogy a kivándorlás folytán legtöbbször megjavítja saját egyéni helyzetét, igaz, hogy gazdaságilag önmagára nézve előnyösen cselekszik ezáltal, – de másrészt mindezek elenyésző csekélységek ahhoz a nemzeti faji vérveszteséghez, közgazdaságilag a nemzeti munkaerő elvonásához, a melylyel a kivándorlás jár. Ha túlnépesedés van az illető országban, ha a kereseti viszonyok ott végképen kétségbeejtők az egyénre nézve, akkor semmit sem lehet tenni s úgy lehet tekinteni a dolgot, hogy egy közgazdasági vis major kényszeríti az egyént a kivándorlásra, hadd menjen az tehát a maga útján. .

De hogyha a kivándorlást ilyen feltétlen és ellenállhatlan szükség nem indokolja, ha otthon is nyílik munkaalkalom, ha otthon is biztosítható még a széles tömegek megélhetése, habár egy kissé kedvezőtlenebb viszonyok közt is, mint külföldön, akkor bizony kívánatos, hogy az egyén elszenvedjen is valami csekélységet nemzeti szempontból, hogy ne fogja rögtön kezébe a vándorbotot, mert annak következtében a nemzeti fajon végzetes érvágást ejthet. A közgazdaságban is meg kell lenni ennek a magasabb szempontnak, annál inkább, mert a társadalomgazdaság egyre jobban nemzetek szerinti versenyző felekre, érdekcsoportokra oszlik fel. Ily esetben tehát az államnak önfentartási kötelessége tehetsége szerint gátat vetni a kivándorlásnak, különösen egy fejletlen iparú, még viszonylag nem nagyon sűrűen lakott államban, a hol az országnak befogadó képessége megfelelő gazdasági politikával amúgy is növelhető még. Ilyen esetben az állam vezető köreinek, irányadó politikusainak minden áron és minden eszközzel oly gazdasági politikát kell követniök, a mely a nemzet megélhetési alkalmait szaporítja, hogy ennek folytán lehetőségessé váljék a népességnek a kivándorlást elkerülnie. Hogyha az állam hatalmával gátat vet a kivándorlásnak, de e mellett teljes erejével pusztítja azokat a közgazdasági kedvezőtlen körülményeket, a melyek arra okot adnak s kérlelhetlenül kiüldözi a kivándorláshoz toborzókat, akkor bizony lehetetlen, hogy a kivándorlás alább ne szálljon, egyrészt, mert akadályok gördülnek eléje, másrészt pedig, mert gyérülnek az arra kényszerítő okok.

Az e tekintetben való mulasztás, tétlenség vagy bátortalanság a közgazdasági politika és a közgazdasági cselekvőség terén elárulása a legnagyobb nemzeti érdekeknek s egyenes merénylet a nemzeti faj és nyelv fenmaradása ellen.

XVIII.

Beolvadás és beolvasztás.

A népesedés terén egyik vagy másik nép, faj vagy nemzetnek jövőjére nézve, a szaporodás, be- és kivándorlás mellett a beolvadás és beolvasztás folyamata bír a legnagyobb jelentőséggel ott, a hol különböző fajok és különböző nyelvek állanak egymással szemben s vannak egymással érintkezésben.

A beolvadás és beolvasztás a nyelvbéli és fajbéli részint öntudatos, részint pedig öntudatlan vegetatív téren s a társadalmi érintkezés terén végbemenő versenynek, küzdelemnek, érvényesülési harcoknak egyik eredménye.

Itt a népesedésbeli asszimiláczióknak három változatát lehet megkülönböztetnünk, u. m. a beolvadást, a beolvasztást és az egybeolvadást. Mind a három folyamat vagy fajilag vagy nyelvbélileg megy végbe. Sőt az is lehetséges, hogy a nyelvbélileg beolvadó elem faji szempontból beolvasztónak tekinthető. Ilyen például az az eset, a mikor egy oly területen, a hol a néger lakosság van erős többségben, a néger a fehér nyelvét sajátítja el, de fajilag azért magába olvasztja azt.

Megjegyezzük, hogy tökéletes beolvasztás csak nyelvbélileg szokott előfordulni, a fajbéli beolvasztás többé-kevésbbé egybeolvadás, melynek egy új keverékfaj az eredménye. Csak nyelvbéli szempontból győzhet teljességgel az egyik nyelv s tűnhetik el egészen a másik. Faji keveredésnél a beolvasztó faj is vesz fel valamit a másiknak véréből s az új keverékfaj már mind a két keveredőnek jellegéből vesz magába valamit.

A mikor asszimilációról, beolvadásról beszélünk, meg kell tehát különböztetnünk a faji beolvadást a nyelvbéli beolvadástól. Mind a kettő két különböző dolog.¹ Magától értetődik, hogy a

¹ E tárgyról lásd St. H. Chamberlain: Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts.

legteljesebb beolvadás, illetve egybeolvadás az, a mikor az egyik érintkező elem a másik nyelvének elfogadása mellett azzal fajbelileg, vérben is teljesen összekeveredik.

Az asszimilációra nézve tebát, figyelembe véve annak nyelvbéli és faji oldalait egyaránt, a következő változatokat állapíthatjuk meg:

Azt az esetet, a mikor a két érintkező elem vérbelileg teljesen egybeolvad, egy új fajt hoz létre s e mellett a két érintkező nyelvből is egy új nyelv keletkezik. Ez a legteljesebb eggyéolvadás.

A másik eset az, a mikor az érintkező elemek közül az egyiknek nyelvét fogadja el a másik, de azért a fajbeli különállás, a két különböző faj továbbra is megmarad. S legfeljebb bastard elemek keletkeznek a két határozott fajú tömeg mellett.

S végre a harmadik eset az, a mikor a fajbeli, a vérbeli összekeveredés megtörténik, de nem történik meg a nyelvbéli asszimiláció, hanem azért a két érintkező nyelvnek egymással való szemben állása, önállósága megmarad.

Az első eset a modern világban nem igen fordul többé elő. Annál gyakoribb a két utóbbi.

Ma már a modern nyelvek annyira ki vannak forrva, azoknak az uralkodási köre, jellegzetessége annyira határozott, hogy új modern nyelvek keletkezése fejlett kultúrájú társadalmakban nem megy végbe többé. Legfeljebb a kezdetlegesebb társadalmi viszonyú népeknél, továbbá a nyelvhatárokon történik új keveréknyelvek, új szólásmódok képződése. Ha egyik modern nyelv számos szót vesz át a másiktól, ez a legkevésbé sem tekinthető nyelvösszekeveredésnek vagy új nyelv képződésének, mert azért mind a két nyelv kultúra, irodalom, tudomány s az azt beszélő társadalom tekintetében külön önálló egyéniség marad.

A régi népeknél, illetve a kezdetlegesebb kultúrájú, a kevésbé kiforrott társadalmu embercsoportoknál az új keveréknyelvek képződése sokkal természetszerűbb volt. Hiszen akkor nem voltak még az egyik és a másik nyelvet beszélő társadalomnak iskolái, nyelvképző, nyelvfeniartó intézményei, kultúrája s így az érintkező primitív társadalmaknál a nyelvbéli összekeveredés szinte észrevétlenül, akadályok nélkül ment végbe. Hiszen akkor nem folyt még a harc a nyelvbéli érvényesülésért s azok a nagy szempontok, a melyek ma a különböző nyelvekhez fűződnek, nem voltak meg még akkor.

A modern társadalomban nyilvánuló ama körülmény, hogy a legsűrűbb emberi érintkezés korszakában történik fajbéli összekeveredés, megtörténik az is, hogy az egyik nyelvet beszélő elem a másiknak nyelvét fogadja el s teszi anyanyelvévé, de hogy új keveréknyelvek keletkezése nem modern jelenség többé, a legjobban jellemzi a modern s nyelvbéli különbségek által elhatárolt nemzeti korszakot s bizonyítja azt, hogy a modern társadalomban a nyelvbéli különállás általában véve a legfontosabb különbség az egyes embertömegek között. De csak általában véve mondhatjuk ezt, mert azért a fajbéli különállásnak egyes esetekben most is meg van a maga jelentősége. Ez pedig akkor aktuális, ha azok a fajok, a melyek egymással szemben állanak, valóban élesen elkülönözött, jellegzetes külön emberfajok. A hasonló, a kevésbé különálló s kevésbé jellegzetes fajoknál s így az európai fajhoz tartozó embercsoport egyes alfajainál a faji különbség csak akkor bír társadalmi s politikai s ennek folytán közgazdasági jelentőséggel, ha e mellé nyelvbéli, esetleg vallásbéli különállás is járul. Nyelvbéli különbség nélkül az európai népeknél nincsen társadalmi és nemzeti különbség, a mint azt e könyv elején bővebben igyekeztünk kifejteni.

Vegyük azt a népesedési jelenséget, a mikor megtörténik az, hogy az érintkező elemek közül az egyiknek nyelve teljesen győztes lesz, azt a másik teljesen a maga anyanyelvévé teszi, de azért a fajbéli különbségek megmaradnak. Ez az eset olyan társadalmaknál aktuális jelenség különösen, a hol teljesen heterogén fajok élnek együtt s érintkeznek egymással. Különösen Amerika mutat erre eklatáns példát. A legnagyobb ellentétet a fehér és fekete faj szembenállása mutatja, hasonló ehhez a fehér és sárga faj esete.

A most említett állapotot a pusztán nyelvbéli beolvadás és beolvasztás esetének, míg azt, a mikor a faji keveredés dacára megmarad a nyelvbéli különállás, a pusztán faji beolvadás és beolvasztás esetének mondhatjuk.

A pusztán nyelvbéli beolvadás meghozhatja a nemzeti, a politikai, a vallási eggyéválást, de általában véve sohasem hozza meg a társadalmi téren való eggyéválást. Ez olyan társadalmi alapigazság, a melyet letagadni nem lehet, akármilyen kevésbé örvendetesnek is tűnjék lói az. Külön faj – értve ezalatt mindig a különböző jellegű, különböző arczformájú, színű, tehát

külsőleg is feltétlenül felismerhető fajokat – külön társadalmat jelent. Nem áll feladatunkban ennek a mélyebb okát kutatni, de a társadalmi tudományoknak hipokrizis nélkül nem lehet ez előtt a társadalmi jelenség előtt szemet hunyni. Az amerikai fehér s a néger egyaránt az amerikai nemzethez tartozónak érzi magát, kifelé ugyanazokért a politikai és közgazdasági érdekekért küzd mind a kettő, de társadalmilag az ugyanazon egy nyelvet beszélő nemzetben belül egy teljesen különálló faji jellegű társadalom a néger s a fehérek társadalma. Annyira megy ott a társadalmi különbség a fajbeli különállás¹ következtében, hogy amerikai felfogás szerint a fehér koldus előkelőbb tagja a társadalomnak a néger milliomosnál.

Épen így meg van a faji különbségek folytán a társadalmi különbség a fehér és a sárga elem között. S ez a társadalmi különállás az ugyanazon nyelvbéli, állambeli, politikai, nemzeti kötelék daczára annál erősebb, minél nagyobb és jellegzetesebb a fajbeli különbség.

Az ilyen erős társadalmi ellentétekben álló fajoknál a legitim összeházasodások is igen nehezen mennek s a keverékfajúak azért nagyrésztben törvénytelen viszonyok gyümölcsei. Ennek folytán ezeknek a keverékvérűeknek a helyzetük társadalmilag a lehető legrosszabb. Az uralkodó, az előkelőbbnek tekintett faj megveti és minden tekintetben az ellenkező faj kategóriájába sorozza azokat. Amerikában például a mulatt épen olyan megvetett a fehér ember részéről, mint a néger.

A társadalmi ellentéteket a különböző fajok közt mindenütt csak a faji egybeolvadás szüntetheti meg teljesen. Addig, a míg a faji ellentét meg van, meg van a társadalmi ellentét is. Minél nagyobb a faji ellentét, annál nagyobb a társadalmi antagonizmus és minél kisebb az egyes fajok közti különbség vérbéli, fizikai tekintetben, annál kisebb a társadalmi antagonizmus is és annál könnyebb a fajbeli egybekeveredés. Tehát annál könnyebben olvad be egyik faj a másikba, illetőleg olvad egybe két faj, minél kevésbé ellentétes azoknak faji jellegük.

¹ Lásd az öröklött faji tulajdonságokra vonatkozólag: Ruppin: *Darwinismus und Sozialwissenschaft*. 1903. Sehallmayer: *Vererbung und Auslese im Lebenslauf der Volker*. 1903. Darwin: *Az ember származása*. Budapest, 1884. (Fordították Entz Géza és Török Aurél.) Spencer: *Principles of biology*. Ugyanaz: *Principles of sociology*.

A legkönnyebb az egybeolvadás pl. a modern társadalomban egyes európai fajú népek között. Mert ilyen esetben nincs meg a faji különbségeknek az a szemmel látható jellegzetessége, a mely a faji különállás érzetét lépten-nyomon felkelti. A különböző szín, a ferde szemek az érintkező társadalmaknál már magukban véve öntudatlan felkeltői a faji idegenkedésnek s öntudatlanul is elhatárolói a társadalmi érdekcsoportoknak.

Hogy az emberi természettel együtt született tulajdonság e az antagonizmus az egymással érintkező s jellegzetesen különböző emberfajok között, vagy pedig a különböző hagyományoknak, múltnak, érdekeknek a kifolyása, – olyan kérdés, a melyre nehéz volna teljes határozottsággal megfelelni. Minket e részben nem az indító okok, hanem a meglévő társadalmi és népesedésben jelenség s az ehez fűződő következmények érdekelnek. Hogy pedig van erős társadalmi ellentét az olyan államokban, a melyekben erős faji különbségű elemek élnek együtt, azt a mindennapi élet bizonyítja. Hiszen az európai társadalomban a jogi s nemzeti azonosságokon belül is szembeötlő jelenség a zsidóság társadalmi helyzete. Ez a helyzet is a zsidóságnak részben faji, részben vallási különbségére vezetendő vissza. Ennek a kettős különbségnek a következménye a társadalmi antagonizmus. Pedig a zsidóság és más európai népek közötti fajbeli különbség ugyancsak elenyésző ahhoz a különbséghez képest, a mi egy fehér és néger, vagy fehér és kínai között van. Ennek következtében a faji különbségek áthidalhatósága s a beolvadás lehetősége is sokkal nagyobb. A zsidóságnak beolvadását főleg vallási körülmények és az akadályozzák meg, hogy némely államban aránylag túlságosan nagy csoportban vannak az egyes társadalmi osztályokkal szemben. Magyarországnak például 19 milliónyi keresztény lakossága könnyen magába olvaszthatná annak körülbelül 1 millió zsidóságát (a vallási különbségtől éli eltekintve), hogyha ez az egy millió a társadalomnak valamennyi osztályában volna egyenletesen elhelyezkedve. De nálunk a Társadalom legnépesebb osztályához, a parasztsághoz nem tartozik zsidó, a középső osztályok pedig nagyon kis tömegűek arra, hogy egy ilyen nagy számot beolvassanak.

Azoknak a faji ellentétekből származó társadalmi különbségeknek, a melyekről szólottunk az imént, azok következményeiben rejlik a jelentőségük. A társadalmi ellentétek a társadalmi érdekeknek különválását vonják maguk után a legtöbb esetben, a mi a modern

életben a *gazdasági téren* jut leginkább kifejezésre. Már pedig éppen ez az életnek az a tere, a melyen való küzdelem a legnagyobb gyűlölségeket tudja felkelteni az emberek között. A szorosán vett társadalmi küzdelmek a gazdasági téren kerülnek leginkább kenyértörésre, mert az állami hatalom s a jogi rendezettség ezen a téren nem akadályozhatja azt meg semmiképen sem, hogy a társadalom különböző rétegei egymást legyőzni igyekezzenek. A faji ellentétek tehát a modern viszonyok között – eltekintve a népesedési oldaltól – a közgazdasági térre terelődnek át s itt jutnak össze-ütközésbe a magánéletnek számtalan és ellenőrizhetetlen eseteiben.

De hogyha ezeket a társadalmi ellentéteket s azoknak az egyesek gazdasági éraei összeütközésében nyilvánuló következményeit ismét a népesedésnek általánosabb szempontjából bíráljuk, – ezekben is a különböző fajoknak egymással szemben való versenyét s az érvényesülésért vívott harczát ismerjük fel. Ezt a harczot a különböző embercsoportok, ha a fajbéli különbözőség csekély jelentőségű, nemzetek szerint csoportosulva vívják meg. Ha ellenben a faji különbség nagyon jelentékeny s azt vallási, gazdasági stb. ellentétek még jobban kiélesítik, akkor ez a faji küzdelem az állami kereten belül a társadalmi s gazdasági téren is előbukkan s mindaddig tart, a míg az azt előidéző különbségek s az ezzel járó érdekellentétek meg nem szűnnek.

A most érintett állapotot tükrözi vissza, mint már jeleztük, aa az eset, a mikor a nyelvbéli beolvadás daczára a fajbéli különállás megmaradt. Ez tehát csak ott aktuális állapot, a hol erősen különböző jellegű fajok állanak egymással szemben. Ilyen erős fajbéli ellentét tehát a nyelvbéli egybeolvadással sem tüntethető el.

Ettől eltekintve a nyelvbéli különbség az, a mi a modern életben a legjobban elválasztja és érdekcsoportokra bontja az embereket egymással szemben. Az az állapot tehát, a mikor fajbéli egybeolvadás daczára a nyelvbéli különállás megmarad, szintén a modern államok életének jellegzetes vonása. Ebben az esetben a faji különbségek elsimulnak, vagy nem nagy jelentőségűek, de annál nagyobb fontosságúak a nyelvbéli különbségek. Ezek az okai az európai közéletben mindennapos ama küzdelmeknek, a melyeket a magyar kifejezés a nemzetiségi küzdelmek nevével szokott megjelölni.

Az u. n. nemzetiségi ellentétek tehát, ha azokat a beolvadás és beolvastás szempontjából vesszük vizsgálat alá, a nyelvbéli

különbözőségnek a következményei. E küzdelmek szintén ki lehetnek vallási és társadalmi ellentétekkel élesítve, de azért a nyelvbéli különbségekkel járó ellentéteket korántsem jellemzi annyira a társadalmi antagonizmus makacosságának, illetve eltüntetése nehéz voltának az a foka, mint a faji ellentéteket. A nyelvbéli különbség ennél fogva könnyebben eltüntethető, mint a fajbéli, de azért a nyelvbéli különbségekhez fűződő érdekek a legerősebbek. Míg tehát a faji különbségeknek a társadalmilag való idegenkedés, az intímabb életben egybeolvadástól való tartózkodás a jellegzetessége, addig a nyelvbéli különbségeknél a nemzetiségi, a politikai harc lép előtérbe.

Az egybeolvadásnak és egybeolvasztásnak tehát a modern világban két főtere van, úgymint a faji és a nyelvbéli beolvadás és beolvasztás. Az európai életben természetesen az utóbbi játssza a főszerepet. Teljes egygyéválás úgy nemzeti, mint társadalmi szempontból csakis a faji és a nyelvbéli különbségek eltűnésével állhat elő. A beolvadás szempontját most már ezek után főleg az egy államban élő különböző nyelvű és fajú rétegeket illetőleg kívánjuk figyelembe venni.

A fajbéli beolvadásra nézve elvül állíthatjuk fel, hogy minél nagyobbak a faji ellentétek, annál nagyobb társadalmi ellentéteket vonnak ezek maguk után. Ebből következik, hogy annál nehezebben olvad egybe fajilag valamely társadalom, minél nagyobb különbséggel bíró fajok állanak ott egymással szemben. Most már erre nézve is a beolvasztás, beolvadás és összeolvadás árnyalatai különböztethetők meg.

Beolvasztóvá annál könnyebben válhatik valamely faj, minél nagyobb annak tömege, de minél csekélyebb a faji jellegbéli különbsége a másikkal szemben. A beolvasztás lehetősége tehát a beolvasztó faj tömegbéli nagyságával egyenes, a faji, jellegbéli különbségekkel ellenben fordított arányban áll. Vannak aztán ismét elősegítő és gátló tényezők a most mondottakon kívül is. Ilyen elősegítő tényezők például a beolvasztás lehetőségére nézve a közös nyelv, vallás, közös múlt stb.; gátló körülmények ezeknek a hiányai.

Ha most már ugyanegy állami kapcsolatban, ugyanazon nyelvet beszélő, de egymástól faji jellegre nézve különböző társadalmi rétegek beolvaszthatóságának valószínűségére akarunk következtetést vonni, akkor ebben a tekintetben a legfőbb két

tényező a heterogén fajú tömegek nagyságának s az ellentétes faji jellegzetesség különbsége. Annál könnyebben mehet végbe a beolvadás, minél különbözőbb nagyságú tömegek, de minél kevésbé különböző jellegű fajok állanak egymással szemben s annál nehezebben mehet végbe a beolvadás, minél hasonlóbb nagyságú, de e mellett minél ellentétesebb faji jellegű tömegek vannak bár ugyanazon nyelvbéli és állambéli kapcsolatba szorítva.

A vallásbéli különbség játszik még ezeken kívül nagy szerepet az egybeolvadás terén. A nagy általánosságban úgy tekinthetjük a vallásbéli különbséget, a mely a fontosabb elválasztó tényezők mellé sorakozik mindig és egyes emberi csoportoknál. Ha tehát hasonló fajú társadalomban van vallási különbség, de e mellett nyelvbéli különbségek nincsenek, akkor a faji s nyelvbéli egybeolvadás tekintetében közömbös a vallási különbség, mert egyazon fajú s nyelvű embertömegek között forog fenn. Itt legfeljebb társadalmi kihatása lesz ennek ezenfelül. Ha ellenben különböző fajú és különböző nyelvű társadalomnak ellentéteihez járul még a vallási különbség is, akkor, ha a fajbéli különbség erős, a vallási ellentétek csak élesíteni fogják a faji ellentétes jellegnek társadalmi ellentéteket ébresztő tulajdonságát. Míg akkor, a mikor különböző nyelvű, de homogén fajtájú népek élnek egy-egy államban, akkor a vallási ellentétek a nemzeti különbségekhez hasonlóan fognak hatni, akkor, ha a különböző nyelvű nemzetiségek különböző felekezetekhez is tartoznak. Ez az utóbbi állapot például a legaktuálisabb Közép- és Keleteurópa nemzetiségi viszonyai között.

A közös vallás¹ tehát mindig eiősegítője a beolvadásnak, a különböző vallás pedig gátlója annak. S minél alacsonyabb

¹ A vallásnak, erkölcsnek társadalmi, társadalomgazdasági vonatkozásait illetőleg lásd: Smith Ádám: *Theory of moral Sentiments*. 1759. – Hegel: *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundriss*. 1821. – Wundt: *Ethik*. 1886. – Lippert: *Die Religionen der europäischen Kulturvölker*. – Giddings: *The nrincipies of sociology*. 1896. – Nowicow: *Conscience et volonté sociales*. 1897. – Az ethikai iskola az, a mely a társadalmi élet erkölcsi motívumaira nagy súlyt helyez. Lásd: Ingram *History of polit. economy*. – Marshall: *Principles of economics* – Továbbá: Leslie: *Essays in Political and moral Philosophy*. 1888. – Wagner: *Grundlegung der polit. Oek. Rerun*, 1892. – Schmoller: *Grundriss der polit. Oek. (Die ps) chischen, sittlichen und rechtlichen Grundlagen stb.* 6-75. lap.) – Hazánkban Földes Béla az ethikai iskola tudatos képviselője. *Társad. Gazd. Elemei*. I. kötet III., VI. fej. – Értékezések az angol és francia nemzetgazdaságtan köréből. 1882. – Ráth Zoltán: *Közgazdaságtan és ethika*. (Akad. értekezés. 1895.)

fokon áll az illető együttlakó elemek műveltsége, annál nagyobb akadályokat gördít a beolvadás elé a vallásbeli különbség, míg a műveltebb elemek nemzeti s társadalmi egybeolvadásánál a vallási különbségek jelentősége egyre csökken.

A vallásnak a népesedésen való asszimiláció terén elfoglalt szerepét úgy jellemezhetjük legrövidebben, hogy a beolvadás és beolvasztás elé annál nagyobb akadályokat gördít a vallásbeli különbség, minél inkább kísérője az a nyelvbéli és a faji különbségeknek.

A nyelvbéli beolvasztásnál valamely nyelvnek anyanyelvvé tévése a lényeges. Az egységes nyelv mellett csak akkor érvényesülnek a faji szempontok, ha nagyon jellegzetes elütő emberfajok vannak egy nemzet társadalmában. Ettől eltekintve, az ugyanegy nyelvvel szemben nem jönnek ezek figyelembe.

A nyelvbéli beolvasztás annál könnyebben megy véghez, minél nagyobb a beolvasztó társadalom tömege. A nyelvbéli beolvasztásnak sokkal több segítő eszköze van, mint a fajbelinek. Az első lépés ezen a téren a nyelv megtanítása, a másik pedig az eredeti anyanyelvnek elfeledtetése. A beolvasztó társadalom ezt a két dolgot végzi el a beolvadóval szemben.

A modern állami és társadalmi életben ez a nyelvbéli terjeszkedés vagy térvesztés bír a legnagyobb jelentőséggel. A nyelvért folyó küzdelem a legnevezetesebb része a közélet harcainak. Hogy melyik nemzeti társadalom bír nagyobb beolvasztó erővel, azt így általánosságban is alig lehet körülírni. Annyit azonban kétségtelennek kell elismernünk, hogy a nyelvbéli beolvasztást nem lehet csupán az állami apparátusnak, a közoktatási és egyéb intézményeknek elvégezniök, ahhoz a társadalomnak a magánélet terén való erős közreműködése is feltétlenül szükséges.

Tehát az a nemzeti elem, a mely a heterogén nyelvű tömegekkel szemben érvényesülni akar, az államnak s a társadalomnak együttes közreműködésére van reászorulva. A modern állam, a melynek kezei az életnek úgyszólván valamennyi fontosabb viszonyába belenyúl, a nyelvterjesztésnek a leghatalmasabb eszközeit tartja kezében. Ezek pedig az iskola, a hadsereg, a hivatalnoki apparátusok. Ha valamely állam komolyan rá van szorulva arra, hogy a nemzeti fajt nyelvének terjesztésében támogassa, ezeknek az intézményeknek nemzetivé tétele nélkül, a nemzeti nyelvnek

ezekbe belevitele nélkül a nemzeti faj szempontjából csonka marad csupán.

A nemzeti nyelv erősítése, terjesztése érdekében minden eszközt meg kell ragadni, az ezen a téren való mulasztás a nemzeti faj életfeltételeinek erősítése szempontjából ki nem magyarázható, meg nem bocsátható.¹

A nyelveknek erős várák továbbá az egyház. Azért a nemzeti faj érdekeit tekintve, egy hazafiasan vezetett egyház kimondhatatlan szolgálatokat tehet. Az egyházi szónoklatok nyelveinek változásai a legbiztosabb iránytűi az egyes nyelvek térfoglalásának vagy térvesztésének.

De a mint a nemzeti nyelv érdekeit felkaroló egyház a legerősebb támogatója talán a nemzeti nyelvnek, éppen olyan akadályozói, ellenségei annak a más nyelvek érdekeiért küzdő egyházak.

Általános európai jelenség a vegyes nyelvű államokban, hogy a nemzeti nyelv terjedésének a idegen nyelvű egyházak a leg-erősebb akadályai. A beolvadás sok helyt akadálytalanul menne véghez ezek nélkül. A nemzeti faj és nyelv érdekeit előmozdító állam s a nemzeti társadalom részére népesedési szempontból mindjárt megadja ez a körülmény az e részben egyedül helyesnek tekinthető egyházpolitika irányát.

Az állam s az egyház hatalmas segítséget nyújtó intézményei mellett az oroszánrészt a heterogén elemek asszimilálásában mégis a nemzeti társadalomnak kell elvégeznie. Azok a nemzetek, a melyek saját nemzeti társadalmukkal erős beolvasztó tehetségére támaszkodhatnak, magában véve a nemzeti faj fentartásának hatalmasabb eszközeit tartják kezeikben, mint ott, a hol az ebbéli kötelesség főleg az államra van hárítva. Mert a magánélet terén lehet legjobban elérni azt, hogy az egyik egyén a másikkal való érintkezésben annak a nyelvét használja s ne megfordítva. Az egyénnek nyelvéhez való következetes ragaszkodása, annak erőszakolása a magánéletben, de e mellett a társadalmi békének s jó lábbon állásának fentartani tudása az idegen nyelvű elemekkel

¹ A magyar nyelv terjedése tekintetében lásd: Vargha Gyula: A magyar nyelv hódítása az utolsó 10 év alatt. Közg. Szemle. 1893. (254. 1.), u. a. Nemzetiségi arányok Magyarországon és Ausztriában. Közg. Szemle. 1893. - Igen tanulságos a nemzeti nyelv térvesztésének szempontjából: Körösi József: A felvidék eltótosodása. – Továbbá: Balogh: Népfajok Magyarországon.

szemben: az a tulajdonság, a mely valamely nyelvnek ellenállhatatlan terjedését biztosítja. Ha az egyén és az egyik nyelven beszélő társadalmi rétegek a magánéletben erősen ragaszkodnak nyelvükhöz, azt minden áron érvényesíteni akarják, de e mellett a társadalmi békét is megbontják erőszakosságukkal, – akkor a másik részen is feltámad a reakció s kitör a nyelvek harca, a nélkül, hogy egyik vagy másik nyelv lényegesen hódítana. A kis nyelvszigetek természetesen néni állják ki ezt az állapotot, de a nagyobb nyelvterületek annál erősebben érvényesítik nyelvüket. Ausztria példája mutatja nagyrésztben ezt az állapotot.

A beolvasztás nagy munkájához tehát a nyelvhez való következetes ragaszkodás mellett békés hajlamok s a heterogén elemekre nézve vonzó természet, nem pedig azokat elidegenítő tulajdonságok szükségesek a nemzeti faj részéről, s ha ezek megvannak, akkor nem lesz a nyelvért folytatott küzdelem kenyértörésre jutásának színhelye minden kávéház vagy korcsma, hanem sokkal simábban végződik el a nemzeti asszimiláció nagy munkája. Ott ugyanis, a hol a nyelvviszályok kiélesedtek, alig lehet többé társadalmi úton való asszimilációról szó. A nemzeti asszimiláló politikának tehát főfeladata az, hogy annak a társadalom simán való véghezvitelét könnyítse meg lehetőleg, a minek a nemzeti társadalom, békés hajlamaiban, intelligensebb elemeinek tapintatosságában, de e mellett a nyelvbeli nagy érdekek öntudatos felismerésében van a legnagyobb biztosítéka. Pedig ott, a hol a nemzeti állam kezében vannak az iskolák, akár közvetve a felügyelet folytán, akár közvetlenül, nem is nehéz dolog a nemzeti társadalom miatyánkjává tenni azt az elvet, hogy sehol, senkivel szemben és semmi körülmények között nem kell a nemzeti nyelvet háttérbe szorítani hagyni. Ha most már mindemellett a nemzeti faj társadalmi nem lép fel ingerlőleg, nem utcai botrányokkal s verekedésekkel, hanem a békés kitartás következetes eszközeivel, az emberi természetnek pszehikai tulajdonságainál fogva czélt kell érnie a nemzeti nyelv szolgálatában álló s e mellett raég az állam intézményeivel is elősegített ilyen társadalmi iránynak. Egy idegen nyelvű cégéta erőszakos letépése, összezúzása például felingerli a másik nyelven beszélő lakosságot, felkelti a kereskedő rosszindulatát, beavatkozásra készíti a hatóságot s ezzel fel van kavartva a helyzet. Míg ha békésen kéri egyesek, hogy távolítsa el az üzlet tulajdonosa a bántó cégétáblát, mert

különben kerülni lesznek kénytelenek a nemzeti nyelven beszélők azt az üzletet, a legtöbb esetben célra fog vezetni, a nélkül, hogy utcai zavar s a békének megbontása volna szükséges.

A beolvadás és beolvasztás faji és nyelvbéli értelmének vázolója után mindkét szempontból megállapíthatjuk, hogy a beolvadásnak kritériuma a beolvasztó elemmel való egygyéválás. Egy közös fajhoz, egy közös anyanyelvhez tartozóvá válás jelenti a beolvadás megtörténtét. Beolvadottnak az tekinthető tehát, a kívül szemben nem forognak már fenn fajbéli vagy nyelvbéli megkülönböztető tulajdonságok a többivel szemben.

Az, hogy valaki megtanulta a tulajdonképeni nemzeti nyelvet, még nem jelent beolvadást az illető nemzeti társadalomba. A nemzeti nyelvnek rendes társalgási nyelvvé kell válnia, hogy nyelvbéli beolvadásról szólhassunk.

De a beolvadásnak erős *gazdaság-társadalmi* szempontjai is vannak, melyeknek ellenére nem történhetik sikeres asszimiláció. A teljes és harmonikus egygyéválás nem következhetik be akkor, ha a beolvadásra szánt vagy beolvasztani akart elem gazdasági érdekeiben ellentétes irányú a tulajdonképeni nemzeti tömeggel. Ha például a nemzeti népesség túlnyomóan földművelő, a heterogén elemek pedig kizárólag iparosok vagy kereskedők, akkor nagyon nehéz lesz az egybeolvadás, mert a két elem ellentétes gazdasági termelési ágakat űző társadalmi osztályokhoz tartozik. Ellenben, hogyha a beolvasztó társadalom nem túlnyomóan egy gazdasági ághoz, egy foglalkozáshoz tartozó rétegekből áll s a beolvasztandó tömeg is különböző foglalkozásokra s hivatásokra oszlik, akkor ennek a két heterogén nyelvű vagy fajú társadalomnak szembenállása nem lesz annyira kijegecedett, a faji s a nyelvbéli érdekeket keresztül-kasul boronálják a foglalkozások, élethivatások gazdasági érdekei és lehetetlen lesz elválasztani, kihámozni többé a heterogén elemek gazdasági s társadalmi érdekeit a tulajdonképeni nemzeti népesség érdekei közül.

Ha a beolvadó rész között épen úgy akad arányosan megosztva földművelő, ipari munkás, hivatalnok, kereskedő stb., mint a beolvasztók részén, akkor igen gyorsan egygyé kell fornia a két elemnek, mert legkülönbözőbb érdekeik számtalanféleképen kapcsolódnak össze. A társadalom összeolvasztására pedig az érdekek közösségénél, különösen a gazdasági érdekek közösségénél alig gondolható el alkalmasabb és hathatósabb eszköz.

Ellenben ha az egyik rész kizárólag egy foglalkozási ágat, egy társadalmi osztályt képvisel, s ha a heterogén beolvasztandó elemek nyelvbeli és faji különbözőségükön kívül úgy jelentkeznek, mint egy gazdaságilag is ellentétes érdekű társadalmi osztály, akkor a beolvadás, az eggyévalás teljesen sohasem állhat be.¹

Vegyük például azt, hogy A volna a nemzeti faj, a nemzeti nyelven beszélő népesség, B pedig az az idegen nyelvű vagy fajú része az állam lakosságának, a melynek beolvasztásáról, asszimilálásáról van szó. Ha most már az A-hoz tartozó népességnek fele földművelő, negyede iparos, tizede értelmiség stb. s B-nél hasonló és arány, akkor az eggyévalás csakhamar beköveíkezhetik, mert a társadalom minden rétegében érittkezik a beolvasztó társadalommal ez a beolvasztandó elem s nem fog egy különálló gazdasági s társadalmi érdekekkel bíró réteget alkotni, hanem minden téren érintkezésben, érdekösszeszövődésben lesz az a nemzeti népesség tulajdonköpeni zömével.

Ellenben ha például A-nál nyolcztized rész földművelő, egytized az intelliganezia s valami elenyésző csekély rész a kereskedő vagy iparos, míg B-nél kilencztized rész a kereskedő s intelligens elem, vagy az iparos elem, akkor a beolvadás úgyszólván elháríthatatlan akadályokba fog ütközni. Az A elem nem tudja ily esetben B-t felszívni, mert a társadalmi helyzet az lesz, hogy az A nemzetiséghez vagy fajhoz tartozókkal, túlnyomóan földműves elemmel, egy B nemzetiségbeli kizárólag iparos, vagy kizárólag kereskedő elem áll szemben, tehát nemcsak külön faj, vagy külön nemzetiség, hanem egyúttal külön társadalmi osztály is, a melynek egészen más a gondolkodása, iránya, ezélja, különösen pedig gazdasági érdeke. A földműves, őstermelő népességet ebben az esetben az A nemzetiséghez tartozóak tennék ki, míg az iparos, a kereskedő osztály, tehát a társadalmi osztály, a mely a mozgékonyabb termelési ágakat, s főleg a tőkét tartja a kezében, a B heterogén népességből kerülne ki. Itt aztán nemcsak a nyelv-

¹ A lengyelekkel szemben követett német beolvasztó politikára vonatkozólag lásd V. Massow: Die Polen-Not im deutschen Osten. Studien zur Polenfrage. 1903. Schmidt Er.: Das Deutschtum im Lande Posen. 1904. Sering: Die innere Kolonisation im östlichen Deutschland 1903. Hazai viszonyainkra vonatkozólag lásd Beksics Gusztáv: A magyar politika új alapjai. D. a.: A magyar faj terjeszkedése és nemzeti consolidation. 1896. Vargha Gyula: A nemzeti politikáról. Közg. Szemle 1893. II. 415.

béli, esetleg faji különbségek, hanem mindezekfelett a gazdasági élet terén való s napirenden levő összeütközések akadályoznák meg az egybeolvadást. Egy ilyen nemcsak nyelvre és fajra nézve, hanem gazdasági érdekek, czélok tekintetében is heterogén elem csak akkor olvasható be teljesen, ha igen kis tömegű. Ellenkező esetben a dolgok természetében levő akadályok gátolják meg a nyelvbéli, faji s társadalmi egyéolvadásnak valamelyikét, – tehát a teljes és tökéletes egygyéforrást. Ily körülmények között antagonizmusnak kell a társadalomban uralkodnia, különösen a gazdasági élet terén, mely antagonizmust a népesedési viszonyok egészségtelen volta s nevezetesen az érdekkörök, hivatások, foglalkozási ágak, nemzetiségek és nófajok szerint való aránytalan megszlása okozzák.

Ha tehát a beolvadó kisebbség politikai vagy gazdasági téren uralkodó akar lenni, akkor semmi sem lesz a teljes, különösen a társadalmilag való beolvadásból. Egy nagyobb heterogén nemzetiség csak úgy válhat egygyé a tulajdonképeni nemzeti fajjal, ha ugyanolyan gazdasági és hivatásbéli osztályok lesznek meg az utóbbiban is. Vagyis a beolvadó elem ne akarjon továbbra is ellentétes gazdasági érdekű társadalmi osztályt alkotni, mert aa örök akadály a egygyéválásnak, hanem nyugodjék meg abban, sőt törekedjék arra, hogy a nemzeti társadalomnak lehetőleg valamennyi rétegében helyet foglaljon s ne csak a legelőnyösebbeket igyekezzék kiaknázni a maga számára.

Ez pedig annak folytán érhető el, ha a heterogén nemzetiség vagy épen faj, a nemzeti fajjal szemben nem ismer többé külön nemzetiségi, faji, felekezeti érdekeket, ha a nemzeti fajhoz tartozó egyént nem tekinti a saját közelebbi nemzetiségéhez vagy fajához tartozóval széniben távolabb állónak, – mert ez a felfogás, ez az érzület az egygyé nem válásról, a különállásról tesz még tanúságot. A beolvadó elem az általános és egységes nemzeti érdekekkel szemben tehát csak egyéni érdeket ismerjen s ne külön nemzetiségi és faji érdeket.

A ki be akar olvadni, annak meg kell tagadnia vagy el kell felednie eredeti fajának vagy nemzetiségének a nemzeti érdekekkel ellentétes érdekeit. A beolvadásnak ez a kulcsa s a heterogén elem csak akkor érett meg a nemzettel való egygyéválásra, ha ennek a beolvadandó tömegnek, mint ilyennek, mint egésznek nincsenek többé a nemzeti és közgazdasági általános érdekekkel

s törekvésekkel ellentétes érdekei s törekvései, hanem ha azok amazokkal egygyé és közösekké váltak, úgy, hogy ha a beolvadó elemhez tartozó egyénnek *egyéni* érdekei s céljai vannak csupán, épen úgy, mint a tulajdonképeni nemzeti eredetű népesség bármelyik tagjának, de nincsenek külön gazdasági, politikai s társadalmi érdekei és céljai az általános nemzeti érdekekkel szemben, úgy mint egy szűkebb külön nemzetiség vagy faj tagjának.

A beolvadás és beolvasztás szempontjainak mérlegelésénél a faji, nyelvbeli, gazdasági s társadalmi tényezők vizsgálatánál sohasem szabad figyelmen kívül hagynunk és szem elől téveszteni azt, hogy e részben nem csupán a politikai, a nemzeti téren, hanem még gazdaságilag is a legelső, a legfontosabb a nyelv szempontja. A beolvadás és beolvasztás eredménye csak akkor lehet értékes, ha az a nemzeti nyelv javára történik.

A modern világban az emberiségnek nemcsak érzelmei, hanem érdekei is nyelvek szerint csoportosulnak. A társadalom-gazdaság minden kozmopolita jellege daczára is a főként nyelvbeli különállással elhatárolt embertömegek szerint oszlik érdekcsoportokra. Az angol és amerikai nemzeteknek ellentétes érdekeit a közös nemzeti nyelv mindjobban áthidalja s a közös érdekek tudata ennek alapján egyre világosabb.

A különállás, a külön érdek pedig egyre jobban a gazdasági téren jut kifejezésre. Az a távol Kelet felől fenyegető veszedelem, a melyet sárga veszedelemnek szoktak hívni, szintén gazdasági téren kell, hogy megnyilatkozzék: a sárga társadalom gazdasági rátermettségében rejlik ennek a veszedelemnek a legfontosabb része.

Az emberek különállását tehát a faji és nyelvbeli különbözőség adja meg első sorban. Európai viszonyok között Európán belül a nyelvbeli különbség a főszempont. A beolvadás és beolvasztásnál, a nemzeti faj életében, érvényesülésében, jövőjének megmunkálásában a nemzeti nyelv térfoglalása a legfontosabb.

A míg tehát a társadalom s az egyén legnevezetesebb és szakadatlan küzdelmei a gazdasági téren mennek végbe, – azt, hogy az egyén vagy valamely embercsoport a gazdasági legfőbb érdekeknek melyik táborához tartozzék – első sorban s, nyelv és részben a faj határozza meg.¹

¹ Lásd: Wagner: Grundlegung der polit. Oek. – Sering és Wagner Handels- und Machtpolitik. 1900. – Baumstock: Die Volkswirtschaft nach Menschenrassen. (Jahrb. für Naturw. und Stat. 1865.) – Schaffte: Das gesell-

A nyelvbeli különbségekhez tehát gazdasági érdekek fűződnek s ez teszi olyan nagygyá a nemzeti nyelvek, a különböző nemzeti nyelvekhez való tartozás jelentőségét.

A beolvadás és beolvastáshoz tehát erős gazdasági szempontok is fűződnek. A gazdasági érdekek épen úgy egybekapcsolódnak ezekkel, mint a hogy a nemzeti érdekek a közgazdasági érdekekkel állandóan egybeszővődnek. Azért nagyon helytelenül gondolkodnak azok, a kik azt hiszik, hogy a nemzeti nyelv érdekeit istápoló politika nélkül nemzeti szempontból helyes közgazdasági politikát lehet folytatni ott, a hol a nemzet úgy nyelvbileg, mint gazdaságilag erős küzdelmeknek, érvényesülési nehézségeknak van kitéve.

A nemzeti nyelv érvényrejutásának segítése a legnevezetesebb és elengedhetetlen eszköze az illető nemzet gazdasági érdektáborának megalkotására, megnagyobbítására,

Ugyanazon nyelv összehozza ugyanazoknak a társadalmi osztályoknak gazdasági érdekeit is, – a különböző nyelv elválasztja azokat. (Gondoljunk csak itten az erdélyi oláh takarékpénztárakra.) Nemzeti politikát gazdasági téren is csak a nemzeti nyelv érdekeinek előmozdításával lehet üzni, mert a nyelv nem csupán nemzeti és nemzetiségi, hanem közgazdasági érdekcsoportokra is osztja az embereket.

Nagyon el van maradva a világtól az, a ki a modern gazdasági életben nem bírja észrevenni a különböző nyelveknek különböző gazdasági érdekeket szülő jelentőségét.

A nyelvbeli egységnek terjedése a nemzetgazdasági érdekeknek egy táborba sorakozását is jelenti, különösen korszakunkban, a hol az emberek között levő minden különbség gazdasági érdekkülönbségeket is von maga után.

A beolvastás és beolvadás tehát a gazdasági, nevezetesen nemzetgazdasági szempontoktól sohasem választható el s a nyelvbeli egygyéválás a közgazdaság terén is számos érdekellentét megszüntetését eredményezi.

Az olvaszt be, a ki nyelvét érvényesíti. A beolvasztó elem pedig a beolvasztottnak nem csupán nyelvét és érzületét, hanem *gazdasági erejét és anyagi javait* is maga számára foglalta el.

schaftliche System der menschlichen Wirtschaft. – Gumplovicz: Der Rassenkampf. 1883. – Richter: Die Teilung der Erde. (Schmoller's Jahrbuch für Gesetzgebung etc. 1899.)

A nyelvbeli és fajbéli beolvadás menete történhetik minden irányítás nélkül is. Ez az eset sokkal gyakrabban fordul elő a népek és nemzetek történetében, mint az, a mikor a beolvadásnak emberi előrelátás adott lökést. De ez az utóbbi csak annál nagyobb jelentőséget ad a nemzetalkotó fajnak, mert ennek folytán sorsát a népesedés nagy versenyében előrelátó öntudatos gondoskodással is biztosította.

Általános módot feltalálni arra nézve, hogy mint lehet egyik népnek egy másikat magába olvasztani, nem lehet. Ez a társadalom helyzetének, az érintkező heterogén elemek helyzetének, természetének annyi különleges tulajdonságával van egybekötve s maga a beolvadás annyira szövevényes, annyi egyéni és családi esetet magában foglaló folyamat, hogy annak sikerére nézve általános igazságot mondani előre alig lehet. Hiszen még azt sem lehet eldönteni, vajjon a magasabb kultúrával bíró nép van-e előnyben a beolvasztást illetőleg vagy az alacsonyabb kultúrájú, de szaporább elem. Egyik helyen ez, másik helyen amaz az eset van igazolva.

De hogy ha nem is lehet egy olyan általános csodaszert feltalálni, a mely a nemzeti asszimiláció sikerének megadja a kulcsát, a beolvadást és beolvasztást elősegítő tényezőket lehetetlen fel nem ismernünk.

Ezek igen számosak, épen úgy, mint a társadalmi élet minden terén közreműködő okok. A beolvasztást is nem egyetlen ok idézi elő valamely társadalomban, hanem számos ilyennek az összeshatása és egymásra hatása. Készünkről a legnevezetesebb elősegítő tényezőknek látjuk a heterogén elemeknek nemzetivé tétele, tehát beolvasztása tekintetében a nemzeti társadalomnak következetes tevékenységét ebben az irányban, a politikai hatalom segítségét, a tapintatos és nem ingerlő sovinizmust az egy részről s a jóindulatú passzív magatartást a másik részről és végre a gazdasági tényezők felhasználását ennek a célnak az érdekében.

A társadalmi közreműködés, mint már jeleztük, a legnevezetesebb kellők. A magánéletben, a magán-tevékenység terén nyeri meg a nemzeti társadalom az idegen nyelvű vagy fajú egyént a maga részére. Ez a legfontosabb tényező abban a tekintetben, vajjon az illető heterogén nyelvet beszélő egyén milyen indulattal fog viseltetni a nemzeti elemmel szemben. Ha a nemzeti társadalom nem bánik ingerlően az idegenajkúval szemben s azokat

szívesen befogadja egy föltétel alatt, t. i. hogy a nemzeti nyelvet anyanyelvévé tegye az, akkor ezt a feltételt könnyen teljesíteni fogja az a heterogén nyelvet beszélő egyéni boldogulásának érdekében. Persze ez csak a legnagyobb általánosságban van mondva. A különleges viszonyok, a kiélesedett állapotok olyan helyzeteket teremthetnek, a hol az egyéni jóindulatot nagyon csökkentheti az uralkodó ellenséges hangulat és előítélet. De azért annyi mindenféle körülmények között igazság marad, hogy a nemzeti nyelvhez való állhatatos és következetes ragaszkodás a nemzeti társadalom részéről, a nemzeti nyelvnek minden téren s minden alkalommal előtérbe tolása mindig a legerősebb biztosítéka a nemzeti nyelv ténnyeljárásának s a nemzeti elem hódításának.

A magánéletben, a magánérintkezésben, a magánlevelezésben, a tűzhely körül, a gyermekek nevelésénél és pedig nem csak a műveit osztályokban, hanem főképen azoknál a társadalmi rétegeknel, a melyek a legtöbb tagot számlálják, kell az egyénnek a nemzeti nyelvet érvényesítenie.

Ha két különböző anyanyelvű egyén köt házasságot, akkor a kettő közül az olvasztja be és veszi el a saját anyanyelvének táborába az új családot, a melyik a saját nyelvét teszi gyermekeinek anyanyelvévé. A magyarság térvesztése számos vidéken főleg annak az oka, hogy a magyar emberben ez a tulajdonság nincsen meg. Itt nem a kultúra magas vagy alacsony volta az irányadó, hanem egyszerűen az, hogy a házasságok közül melyiknek az anyanyelve érvényesül az új családban.

Sokszor a faji, társadalmi büszkeség is a másik heterogén táborba kergeti az onnan házasodót. A társadalmi büszkeség, előkelőbbnek ítélkezés is elősegítheti a beolvadást a heterogén elemhez tartozó részéről, de csak akkor, ha ez is a nyelvhez való következetes ragaszkodással van egybekapcsolva.

A nemzeti társadalomnak anyanyelvéhez való szívós ragaszkodása, annak következetes érvényesítése a magánéletben a társadalmi élet minden terén tehát a legerősebb és elengedhetetlen elősegítő] e a nemzeti asszimilációnak. Nemzeti és népesedési szempontból azt a társadalmat, azt a fajt és népet nevezhetjük erős fajnak, erős társadalomnak, a mely asszimilálni tud.

Az intelligenciának, a társadalmi gondolkodást irányító köröknek nemzeti kötelességük ennek az igazságnak s a nemzeti nyelvhez fűződő érdekek fontosságának a felismerése. Az iskolák-

nak az erről való meggyőződést kell a nemzeti ifjúság lelkébe csepegtetniök s ez által öntudatosan kell erőssé edzeniök azt.

A hol a nemzeti társadalom nem tudja megtalálni a nemzeti és faji önsegélynek ezeket a módjait s nem tudja alkalmazásba venni annak eszközeit, – melyek közül a legelső a nemzeti nyelvhez fűződő érdekek fontosságának megismertetése a társadalommal s annak közmeggyőződéssé tétele, hogy a nemzeti nyelv térfoglalását a magánélet terén is mindenütt előmozdítani fontos egyéni kötelesség, – ott nem erős, hanem gyöngé fajjal, gyöngé nemzeti társadalommal állunk szemben.

Nemzeti és népesedési szempontból tehát a faj a társadalom gyengesége annak tétlenségében, indoleneziájában érdekeit fel nem ismerő gondolkodásában és erélytelenségében rejlik.

S ezek a társadalmi tulajdonságok nem szoktak csupán a nemzeti szempontok körére szorítkozni. *Gazdasági téren* épen úgy megnyilvánulnak ezek. A beolvadás és beolvasztás munkájából a legnagyobb részt azok a néprétegek viszik véghez, a melyek tömeg tekintetében a legjelentékenyebbek. Tehát a társadalomnak alsó osztályain belül vivődik meg a nemzeti asszimiláció harcának oroszlánrésze.

Annak a kis embernek a házassági, érintkezési viszonyai, levelezése, gazdasági élete, családalapítása viszi dűlőre a nemzeti elem asszimilációjának sikerét. Itt van a nemzeti beolvasztás kérdésének a súlypontja.

Tehát a társadalom legtöbb tagot számláló osztályainak meggyőzésében kell élnie leginkább annak a tudatnak, hogy a nemzeti nyelvnek érvényesítése a magánélet minden terén egyéni kötelesség. Már pedig ilyenné tenni a társadalmat a legnehezebb feladat, de a nemzeti népesedés szempontjából egyszersmind a legnagyobb érdem. De korántsem lehetetlen dolog az ilyesminek az elérése. Ha minden nemzeti elemi iskola és kisdédóvó azt az elvet csepegteti bele a nemzeti faj tanulóinak tudatába, – minden további pszichikai indokolás nélkül, mert ennek megértésére a tanító s megértésére a gyermek nem alkalmas – hogy a nemzeti nyelvhez való ragaszkodás a legelső kötelesség s a nemzeti nyelv a magánélet minden terén, de különösen a családi életben érvényre juttatandó s ha ehhez még hozzáadjuk azt az egyszerű gazdasági elvet, hogy a tisztességes úton való anyagi boldogulásra törekvés egyéni kötelesség, – akkor ezeknek az egyszerű és indokolás-

nélküli s e mellett el nem feledhető társadalmi elveknek a gondolkodásba való bevitelével hihetetlen módon megedzettük már a nemzeti társadalmat.

A nagy tömeg általános elvek és irányok után indul, azok megértése s megítélése az értelmiség feladata. A német nemzetet éhez hasonló módon edzette meg a múlt század elejétől kezdve a német iskola azzá, a mi most. Így lett a világ legkozmozopolitább nemzetéből a mai egészségesen sovén német nemzet.

Jól meg kell jegyeznünk, hogy mindig a társadalom, az egyének tömege s így az egyén asszimilál, nem pedig az állam, ha támogatását nyújtja is az egyénnek. Már ez is bizonyítja azt, hogy mennyire ferde dolog a társadalomnak a nemzeti asszimilálás nagy munkáját valamely más tényezőtől, például az állami hatalomtól várni elsősorban. A nemzeti társadalomnak magának kell meggyurnia, átdolgoznia a vele érintkező idegen nyelvű elemeket olyanokká, hogy azok a beolvadásra alkalmasak legyenek.

De ha a beolvasztás nagy nemzeti munkáját a nemzeti nyelven beszélő társadalmon, ennek egyénein kívül senki más nem végezheti is el, az a tényező, a mely a társadalmat ebben a népesedési folyamat előidézésében a legjobban segíteni tudja, mégis az állam. Különösen a modern állam alkalmas erre. A modern állam, a mely nem csupán a jogrend fentartására szolgáló keret többé, hanem a mely beleavatkozik ma már az egyének életének majdnem minden nevezetesebb viszonyaiba, közigazgatási, politikai stb., de különösen a gazdazági téren is.

A modern államnak a közigazgatási, különösen a közoktatási és közgazdasági téren elfoglalt szerepe¹ az, a mely annak módot nyújt arra, hogy a nemzeti nyelv terjesztésére irányítólag is közreműködjék.

Kiindulva abból az egyedül helyes elvből, a melylyel szemben minden más hipokrizis – hogy a nemzeti államnak feladata a nemzeti faj és nemzeti nyelv jövőjének előmozdítására törekedni – a nemzeti államnak minden rendelkezésre álló eszközt s így a

¹ Lásd Leroy-Beaulieu: L'état moderne et ses fonctions. 1890. H. Spencer: The man versus the state. 1889. Sdgwick: The elements of politics. 1897. Michel: L'idée de l'état. 1896. Schaffte: Bau und Leben des sozialen Körpers. Stein L.: Verwaltungslehre. 1865. Kautz Gyula: Az újkori állam, mint szabadság, kötelesség és munkaszervezet. 1873. Földes Béla: Az állami és társadalmi tevékenység viszonya. Magy. Gazd. Szemle. II.

közoktatás ügyet ennek a nagy célnak kell alája rendelnie, mert e nélkül a nemzeti fajra és nyelvre nézve kozmopolita jellegű, az állam.

A közoktatás tere mellett a közgazdasági tér az és válik mindinkább azzá, a hol alapokat lehet vetni a nemzeti nyelv terjedése, a nemzeti faj megizmosodása s így a nemzeti asszimiláció számára.

Az élet elsősorban gazdasági küzdelem. Az az egyén, a mely ezen a téren megállja a sarat, keresztülvágja magát, állandó, maradandó, állam- és fajfentartó eleme a társadalomnak. A gazdaságiakban vereséget szenvedő rétegek alatt megmozdul a föld, földönfutóvá lesznek, átadják a teret, a haza földjének egy-egy megszállva tartott darabját más elemnek, épen úgy, mint a háborúban vereséget szenvedett fél.

A gazdasági küzdelemben mindenütt győztesekre és vereséget szenvedettekre találunk. De egyik államban gyorsabban, hazardabb módon megy ez végbe, mint másutt. Néhol szemlátomást buknak meg egész társadalmi osztályok s a nemzeti társadalomnak széles rétegei, hatalmas részei szorulnak ki gazdasági s társadalmi állásukból, egész vidékeken kiveti, földönfutóvá teszi a nemzeti elemet a gazdasági harcban győzedelmesebb, erélyesebb vagy szervezetesebb heterogén népesség.

Gazdasági téren azáltal működhetik közre a nemzeti társadalom, az állam, a nemzeti nyelv, faj, a nemzeti asszimiláció érdekében, illetve az idegen elemekbe való beolvadás ellenében, hogy ott, a hol a nemzeti társadalom lábai alatt meginog a talaj, arról gondoskodik, hogy azok a birtokok és más gazdasági életfentartó források, melyek kiestek a nemzeti népesség kezéből, lehetőleg arra törekszenek, hogy azok ismét nemzeti elemek kezére kerüljenek, ne pedig a nyelvbeli, számbeli ellenségnek a kezébe.

Ennek gazdasági közvetítője az a gazdasági munka, a melyet a társadalom és az állam a nemzeti faj, nyelv és asszimiláció érdekében végez.

Ott, a hol erős nemzetiségi harcok folynak, a hol a nemzeti elem fenmaradása, vissza nem szoríttatása vagy térfoglalása kockára van téve, erősen fel kell vértézre lennie a nemzeti ügynek gazdasági eszközökkel.

Hogy valamely területen valaki lakhassék, hogy valamely vidék valakinek kezében lehessen, annak gazdasági előfeltételei

vannak: az övének kell lennie annak a földnek, az övének, t. i. a nemzeti elemének kell lennie annak a megélhetést nyújtó vagyoni forrásnak, a mely az illető exponált területen fekszik. Az alap tehát gazdasági alap.

Ha a nemzeti elem valamely vidéken gazdaságilag megbukik, akkor a föld kiesik lábai alól, azon más telepedik meg, másé lesz a vidék, más nyelvű emberek fognak lakni ottan.

A nemzeti gazdasági politikának tehát annak elérésére kell irányulnia, hogy a nemzeti elem ne legyen otthagyni kénytelen régi tűzhelyét vagy ha már az elkerülhetetlen, azt ismét csak a homogén társadalomhoz tartozó foglalja el, ne pedig idegen. Mert a gazdaságilag bukott ember labilissá válik. A gazdaságilag vere-séget szenvedő nemzeti elem egész vidékeket hagy oda idegen nyelvűek zsákmányául.

Ebben a tekintetben édes-kevés az a felvilágosítás, a mit a népszámlálás általános adatai nyújtanak. Hogyha a városokban s az országos átlagban erősen növekedik is a nemzeti nyelv aránya, ez által korán sincsen győzelmesen megvíva még a népesedés versenyében való küzdelem.

Pedig az általános felfogás csak arra tekint, hogy a népesség hány százaléka beszéli a nemzeti nyelvet, mennyit nőtt vagy csökkent az a százalék. Végtelenül helytelen és veszélyes dolog azonban azt hinni, hogy ezzel a népesedésben nyilvánuló nemzeti szempont már ki volna merítve. Korántsem áll így a dolog.

Nem csak arra kell figyelemmel lennünk, hogy az összes népességből hány százalékot tesz ki a nemzeti elem, hanem ezzel egyenlően fontos, sőt talán még sokkal fontosabb az a szempont is, hogy a nemzeti területnek milyen nagy százaléka van a tulajdonképeni nemzeti népesség kezén, mennyit tart ez abból megszállva, növekedett-e, csökkent-e ez, mely vidékeken vesztett vagy foglalt tért a nemzeti népesség.¹

A népesedési mozgalomnak ez a területi oldala, a mely elsősorban *gazdasági* alapokon nyugszik.

¹ Lásd Láng Lajos, Ráth Zoltán, Földes Béla statisztikai könyveit. Különösen Körösi József: A felvidék eltótosodása. Vargha: A magyar nyelv hódítása az utolsó 10 év alatt. Baross János: Idegenek birtokszerezése. Bpest 1900. Schumann: Die Deutschen im Auslande und die Ausländer im Deutschen. (Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reiches. 1894.) Schmidt: Das Deutschtum im Lande Posen.

Az a jelenség, a mikor a városokban szaporodik a nemzeti elem, a mikor odahúzódik az, oda csoportosul az össze, de területileg a heterogén nemzetiségek nyomulnak előre, – a nemzeti népesség vereségét jelenti még akkor is, ha a nemzeti elem nyert is általánosságban százalékban kifejezve.

Az a népesség, a mely a városokba tolul, legnagyobb részben gazdasági téren vereséget szenvedett, nem állandó elem. Ellenben az, a mely a földet, a területet foglalja el a maga számára, az az állandó népesség. Ez utóbbtól függ az, hogy kit ural valamely vidék, ez utóbbi adja meg az illető vidéknek a nemzeti jellegét. Ez az állandó jellegű népesség az, a mely a gazdasági forrásokat a kezében tartja, ez a független elem, ez az, a mely itt marad, mely ki nem vándorol, – ez után él a többi igen nagyrészben.

Ha tehát valamely államban a nemzeti elem százalékszerűleg növekedik is, ha a városokban az odavándorlás következtében különösen növekedik is a nemzeti elem számaránya, de e mellett az ország területének, egyes vidékeinek folyton nagyobbodó részein bukik meg gazdaságilag a tulajdonképeni nemzeti népesség, s ha az ezektől elhagyott portákat, földeket, mesterségeket, ipari foglalkozásokat egyre inkább a heterogén elem foglalja el, – akkor az a nemzeti társadalom lépésről-lépésre vereséget szenvedett, mert a nemzeti elem által megszállott terület rovására terjeszkedik a heterogén népesség.

Hiszen a népesedés harczában való győzelemre, a nyelvbeli érvényesülésre az a legfontosabb kellék, hogy az ország területe ne essék ki a nemzeti elem kezei közül. A hol pl. magyarok laknak, az magyar vidék, a hol oláhok laknak, az oláh vidék. Hogyan gondoljuk tehát, hogy előrehaladtunk a nemzeti népesedés terén, ha pl. a magyar vidékek területe az oláh vidékek területével szemben esőkként.

A városi elem, az intelligenzia el van vakulva az által, ha látja, hogy abban a városban mennyire erősödik a nemzeti nyelv. Azt hiszi, hogy ezzel a nemzeti nyelv az egész országban megnyerte a csatát. Pedig nem így van. Ha egyes vidékeken az idegen nemzetiségek kiszorítják a nemzeti elemet, elfoglalják annak birtokait, vagyis, ha egyes nemzetiségi *területek* nagyobbodnak, akkor a nagyobb területen, a nagyobb, fontosabb, a maradandóbb téren a nemzeti elem vesztene el a csatát.

Valamely országban a tulajdonképeni nemzeti nyelvet beszélő népesség megerősödése csak akkor kétségtelen, hogy ha ez az illető népesség számbeli általános arányának növekedésén kívül az általa benépesített területnek is nagyobbodásával, nem pedig csökkenésével jár, a heterogén nemzetiségekkel szemben.

Vagyis nem csupán a népesség szenved vereséget a népesedés terén, a melynek számbeli aránya csökken, vagy a melynek szaporodása nem tart lépést a többiekkel, *hanem az is, a mely veszít az általa megszálltá tartott területből. Ez az utóbbi része pedig a népesedés alakulásának, t. i. a fizikai térvésztes kérdése legelső sorban gazdasági kérdés.* Itt tehát a közgazdasági vereség népesedéssel belülről is.

Annak a népnek a vidéke valamely vidék, a milyen nyelvet beszélő nép lakik azon a vidéken. Az országok területe pedig egyes vidékek területéből áll. Ezeknek a vidékeknek a jellege a döntő az ország jellegére, a közbeeső városok jellege nem változtathatja meg ezt a körülményt.

A nemzetek kiforrására a nagy vidékek népességei voltak a döntők, nem pedig a városokéi. A városok népessége a vidékeikéből táplálkozik s nem megfordítva. Azért a nemzeti elemnek, hogy vereséget ne szenvedjen, nem szabad területet, földet, vidéket veszítenie. Hogy pedig ez meg ne történjék, gazdaságilag kell megállnia a sarat. *A népesedés kérdése tehát e részben gazdasági kérdés.*

A közgazdaság irodalma számtalan javaslatot tett már a helyes nemzeti birtokpolitikára vonatkozólag. Erről már sok kötetet írtak és fognak is még írni.¹ A nemzeti birtokpolitikát azonban nem pótolhatja egy általános nemzeti szempontból színtelen agrárpolitika.

¹ Lásd Buchenberger: Agrarwesen und Agrarpolitik. Leipzig, 1893., u. a. Grundzüge der Agrarpolitik. Berlin, 1897. Brentano: Agrarpolitik. München, 1897. Miaskovszky: Erbrecht und die Grundeigentumsverteilung im Deutschen Reiche. 1882. Stein Lőrincz: Die drei Fragen des Grundbesitzes. Stuttgart, 1881. Röscher: Nationalökonomie des Ackerbaues. Stuttgart, 1870. Karl Preser: Die Erhaltung des Bauernstandes. Leipzig, 1894. Brandt: Erbrecht und ländliche Erbsitten in Frankreich. 1900. Vicomte de Bonald: De la famille agricole stb. Langsdorff: Die bäuerlichen Verhältnisse im Kgr. Sachsen. Leipzig, 1883. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik.) Stein L.: Bauerngut und Stufenrecht. Brentano: Über Anerbenrecht und Grundeigentum. Berlin, 1895. Sering: Dio Agrarfrage und Sozialismus, stb. stb. Ruhland Gusztáv: A német agrármozgalom története. Magyar Gazdák Szemléje. I. 12. Nálunk Baross Károly:

Az egész államra kiterjedő agrárpolitika feltétlenül szükséges és alkalmas is a földművelők osztályának, a kis- és középbirtokosok osztályainak érdekei védelmére, de nem alkalmas ez az általános s az ország minden nemzetiségű lakosságára kiterjedő politika, a nemzeti faj speeziális birtokpolitikai érdekeinek megvédésére.

Itt tehát az általános agrárpolitika mellett egy különös és kizárólag a nemzeti faj megoltalmazásának, terjedésének, asszimiláló ereje növelésének érdekeit szolgáló *külön* birtokpolitikára is van szükség.

Egy nagy mezőgazdasági népességgel bíró, de e mellett különböző nyelvű s fajú népek lakta államnak két öntudatosan követett külön birtokpolitikára van szüksége, u. m.: egy általános agrár- vagy mezőgazdasági politikára a földműveléssel foglalkozó társadalmi osztályok érdekében, – *de szüksége van ezenkívül és e mellett egy külön nemzeti, a nemzeti faj és nyelv érdekeit szolgáló birtokpolitikára ából a célból, hogy a hazai területnek minél nagyobb része tartassék meg a tulajdonképeni nemzeti elem kezén, hogy annak idegen nyelvű elemek kezére kerülése s így a nemzeti elemnek egyes vidékeken való gazdasági veresége s így kiszorítása elkerülhető legyen.*

Magyar agrárpolitika. 1897. Dr. Baross János: Agrár öröklési jog. (Ebben számos író s forrás felsorolva.) Beksics Gusztáv: Mozgótöke és földbirtok. Budapest. Beksics: A magyar politika új alapjai. Budapest, 1899. és számos dolgozat. Földes Béla: Közgazdasági Szemifé. Budapest, XXXV. 451. A társadalmi gazdaságtan alapjai. Ebben a munkájában éles meghatározását adja az agrárpolitikának. 11. 1. Bernát István: Magyar birtokpolitika. Magyar Gazdák Szemléje. I. 8. A földbirtokok stabilitása. Köztelek II. évf. 637. Az angol small holdings act. Köztelek II. 1709. és számos dolgozata. Haller Károly: Az agráriais törvényekről. Kolozsvár, 1872. Hensch Árpád: A haszonbérrendszer szerepe az agrárpolitikában. Mezőgazdasági Szemle. X. 1. Hertzka Tivadar: A bimetallizmus és az agrárok Magyarországon. Budapest, 1896. Láng Lajos: Minimum és homestead. Értekezések a nemzetgazdaságtan köréből. 1883. I. 7. Minimum és majorátus. Ért. a nemz. kör. II. 1. 1883. Mailekovits Sándor: Az agrárpolitika és Ruhland. Közg. Szemle 1895. IX. Az agrártörvényhozás Ausztriában és nálunk. Nemzetg. Szemle XIII. 9. Pólya: Agrárpolitikai tanulmányok. Minimum. Homestead. Örökösödési jog. Budapest, 1896. Agrárpolitika. Magyar nemzetgazda II. 220. Az újabb agrármozgalom és irodalom hazánkban. Budapest, 1884. Roszner Ervin br.: Magyar agrárpolitika s a magyar gazdaszövetség nézetei a búzaárak hanyatlásáról. Budapest, 1897. Rubinek Gyula: Magyar agrárpolitika. Köztelek VII. 14. Széchenyi István gr.: A minimum kérdése. Társalkodó 1839.45. Tisza István: Magyar agrárpolitika. Budapest, 1897. Vécsey Tamás: Magyar agrárpolitika. Jogt. Közi. XXI. 209. És még számos munka. A magyar bibliographia. A Közgazdasági Lexikon. A Magyar bibliographia cikkéből. I. 103. lap.

Vagyis a nemzeti fajnak a népesedés versenyében, a nyelvért, az egységes nemzeti államért folytatott küzdelmében egy külön a nemzeti faj nyelvbeli érdekeit szolgáló birtokpolitikával is kell a modern állapotok között a küzdőterre lépnie. Különösen az exponált vidékeken, a nyelvhatárokon van erre szükség. A poroszok pozeni birtokpolitikája egy ilyen külön, a nemzeti faj érdekeit szolgáló birtokpolitika.

Ez az utóbbi különleges nemzeti, faji birtokpolitika érdekel minket tárgyunkból kifolyólag közelebbről. Ez a közgazdasági politikának a népesedés érdekeit szolgáló része, a mely erős bizonyítéka annak, hogy a mai társadalmi s gazdasági rendszerben a népesedés érdekei mennyire összefüggők a gazdaságiakkal.

Tehát élesen megkülönböztetendő ez a különleges birtok- vagy agrárpolitika az általános agrárpolitikától. Mind a kettőre egyaránt szüksége van a társadalomnak, de a míg az általános agrárpolitika a földművelő osztály bármily nyelvű elemének érdekeit szolgálja, – addig a különleges birtokpolitika csakis a nemzeti fajnak a fegyvere.

Ez utóbbi értelemben vett birtokpolitikának már nem olyan nagy az irodalma, mint az általános agrárpolitikának. De nézetünk szerint ez utóbbinak nincs is oly nagy szüksége a terjedelmes irodalmi megvitatásra, mint az előbbinek. Azonkívül ez a kérdés olyan nagy különbözőségeket mutat országok, sőt egyes vidékek szerint is, hogy nem, állapíthatók meg e részben oly általános elvek és általánosan helyeselhető módok, mint a közönséges értelemben vett agrárpolitikánál.

Ha valahol, úgy a nemzeti birtoknak a heterogén nyelvű s fajú elemek kezére jutását megakadályozni hivatott politika terén van helye annak a mondásnak, hogy száz szónál is többet mond a tett. Itt nem lehet várni, itt tenni kell. Az eszközök találgatására rendszerint nem szokott lenni idő. De a dolog természeténél fogva is egyszerűbb a különleges nemzeti népesedés érdekeit szolgáló birtokpolitikának a feladata az általános agrárpolitikánál. Míg az agrárpolitikának ezáltal a földműveléssel foglalkozó társadalmi osztályok helyzetének megjavítása, biztosítása képezi, – addig a népesedési birtokpolitikának különleges eszölyja főként a *megakadályozás*, t. i. megakadályozása annak, hogy bizonyos területek, birtokok idegen nemzetiségek kezére kerüljenek.

Már így elméletileg is egyszerűbbnek mondható tehát a különleges birtokpolitika feladatköre, még inkább áll ez a gyakorlati kivitelben. Az általános agrárpolitika gazdasági reformot, egész társadalmi osztályok helyzetének megjavítását van hivatva keresztülvinni; a nemzeti különleges birtokpolitika pedig egyes konkrét esetekben s főleg egyes exponált vidékeken van hivatva a nemzeti fajhoz tartozó, annak nyelvét beszélő földművelő népességnek, vagy esetleg egyéb foglalkozású nemzeti állandó elemeknek a segítségére sietni.

Igen természetes, hogy annak elérésére, hogy a nemzeti fajhoz tartozó birtokos a részére megmentett birtokot megtarthassa, azon boldogulhasson, már ismét az általános agrár- vagy mezőgazdasági politika van hivatva eszközöket keresni. A nemzeti birtokpolitika tehát egy különleges mentőeszköz, hogy ne mondjuk vontatókötel a nemzeti faj számára.

Eszközeinek megtalálásához nem kell valami nagy leleményesség. Ezek az eszközök a különböző körülmények szerint nagyon eltérők lehetnek.

Nálunk például az oláh nemzetiségi bankok a gyakorlatban nagyon jól megmutatták, hogy mint kell minél nagyobb hazai területet egy bizonyos nemzetiség kezére juttatni s egy új birtokos középosztály keletkezését előmozdítani.

Mint már hangoztattuk, a tervszerűség ennek a nemzeti fajra mentő és védő jelentőségű birtokpolitikának is elengedhetetlen kelléke. E mellett szükséges a kellő anyagi eszközök s a kellő szervezet rendelkezésre állása.

A tervszerűségből folyik, hogy ne ötletszerűleg nyilatkozzék meg a nemzeti faj népesedési érdekeit szolgáló eme birtokpolitika, hanem hogy kijelöltessenek azok a területek, vidékek, a melyeken a nemzeti faj ilyennek támogatására reá van szorulva.

Bátran nevezhetjük ezeket a vidékeket a nemzeti faj védőterületeinek. Ezek természetesen a nyelvhatárok körül vannak. Ott, a hol a nemzeti faj gazdaságilag prosperál a heterogén nemzetiségekkel szemben, természetesen nincsen szükség ilyen védelmi akezióra. Annál inkább van azonban szükség ilyesmire ott, a hol a nemzeti faj nem csupán a népesedés versenyében boldogul nehezen, hanem gazdaságilag is a visszaszorításnak van kitéve.

Tehát a nemzeti népesedés, a nyelv érdekeit szolgáló birtokpolitikánál, gazdasági segítő akciónál elsősorban azoknak a nyelv-

határok körül levő vidékeknek szemmeltartása és megállapítása a fontos, a melyeken a nemzeti elem a nemzetiségekkel szemben gazdaságilag tért veszít, különösen pedig a hol a tulajdonképeni nemzeti faj kezén levő birtokok heterogén nyelvű nemzetiség kezére kerülnek.

Ezeket a területeket kell nemzeti védőterületekké kijelölni s ezekre a vidékekre kell a különleges s a nemzeti faj népesedési érdekeit különösen előmozdítani hivatott birtokpolitikának kiterjednie.

E birtokpolitika ezéjja nem lehet más, mint az, hogy a tulajdonképeni nemzeti elemhez tartozó birtokosok kezéről lefoszlo birtokokat vagy megtartsa ugyanazoknak a birtokosoknak vagy más nemzeti birtokosok számára, de mindenesetre megakadályozza azt, hogy azok a nyelvbeli ellenség kezére kerüljenek.

Ez most már különbözőkópen érhető el s a ezél elérésére legalkalmasabb eszközöket a körülmények, a gyakorlati viszonyok mutatják meg. Mindazonáltal két fő esetet lehet megkülönböztetni e gazdasági politikának a nemzeti elem részére nyújtott segélynyújtása tekintetében.

Az egyik az lehet, hogy az eladósodott vagy dobra került nemzeti birtokosok birtokait összevásárolva, azokat ismét a nemzeti fajhoz tartozó birtokosoknak adják el. A másik mód pedig abban állhat, hogy a megvásárolt nemzeti birtokot ismét esetleg a régi birtokosnak adják át egy törlesztéses, járadékszerű érték-visszafizetés kötelezettsége vagy esetleg haszonbérnek kikötése mellett. A fősúly természetesen arra fektetendő, hogy a régi vagy új nemzeti birtokos minél állandóbban oda legyen ahoz az exponált helyen fekvő birtokhoz kötve s minél kevésbé legyen az könnyen helyét változtató elem. Tehát lehetőleg tulajdonosává kell tenni a földnek a nemzeti birtokost. Csak olyan országokban, a hol a bérleti rendszer igen népszerű s a hol állandó, egy-egy birtokot nemzedékeken át kultiváló bérlőtársadalom van, látszik ajánlatosnak a bérleti rendszereket követni a nemzeti népesedés birtokpolitikájának.

De itten áll most már elő a legfontosabb kérdés, az t. i. hogy mily módon juttassa most már ez a különleges nemzeti birtokpolitika ezeket az exponált nyelvvidékeken levő birtokokat a nemzeti elem kezére s miként akadályozza meg azoknak heterogén kézre kerülését.

Ennek véleményünk szerint ismét két főmódja lehet, u. m. az olcsó hitel nyújtása a nemzeti birtokok és birtokosok részére, a másik pedig a nemzeti elem birtokain nyugvó jelzálogos követeléseknek megszerzése és az eladásra kerülő birtokoknak összevásárlása.

Az utóbbi a ezélravezetőbb, a radikálisabb eljárás ottan, a hol a birtokfogalom, gyors s a birtokok idegen kézre kerülése gyakori.

Hogy bármelyik eljárás is megvalósítható legyen, nélkülözhetetlen feltétel egy megfelelő erejű pénzügyi szervezetnek a létezése. Ennek pedig a legalkalmasabb s a mai viszonyoknak legmegfelelőbb alakjai a pénzügyintézetek.

A nemzeti népesedés védelmének érdekeit szolgáló birtokpolitikának tehát a cél szolgálatában álló pénzügyintézetekkel, még pedig megfelelő erejű pénzügyintézetekkel kell bírnia, a mely pénzügyintézetek alkalmasak arra, hogy a nemzeti védőterületek birtokainak *versenyen kívül* álló vevőivé s a nemzeti elem részére ismét eladóivá vagy annak más módon a kezére juttatóivá válhassanak.

A garaneziát tehát az nyújtja a nemzeti politika számára, hogy az annak szolgálatában álló pénzügyintézetek versenyen kívül állván, feltétlen sikert biztosíthassanak ezeknek az exponált birtokoknak megszerzethetése vagy megtarthatása tekintetében.

A versenyen kívül állásnak a körülmények szerint ismét különböző okai lehetnek. A hol a nemzeti társadalom eléggé hazafias arra, hogy a túlságosan terhelt birtokokat inkább nemzeti homogén birtokosnak vagy a nemzeti népesedési politika szolgálatában álló s a birtokforgalmat közvetítő intézeteknek adja el, mint a heterogén elemhez tartozó birtokosnak, avagy idegen kézben levő pénzügyintézetnek, ott elégséges a védőterületeken felállítás a cselelt szolgáló pénzügyintézeteknek vagy oda irányítása azok működésének. Ott ellenben, a hol ilyen hazafias társadalom nincsen vagy a hol nem eléggé intelligens vagy független ez arra vagy a hol bármilyen körülmények folytán nincsen elegendő biztosíték abban a tekintetben, hogy a hazafiasság s a nemzeti érzés szerepe elegendő legyen arra nézve, hogy a nemzeti birtokos osztály önszántából igénybe vegye s kellően kihasználja a neki nyújtott nemzeti segítő akeziót, ott a nemzeti népesedés érdekeit szolgáló pénzügyintézeteknek meg kell adni a törvényes előjogot arra, hogy bizonyos birtokokat megvásárolhasson s azok jelzálogi terheit magához válthassa.

Egy lanyha, a gazdaságiakban kevésbé erélyes társadalomnál ilyen törvényes kedvezés feltétlenül szükséges is a nemzeti faj érdekében s annak megadásánál nem szabad semmiféle álszeméremnek megakadályoznia a törvényhozást. Habozni itt nagyon veszedelemes és helyrehozhatatlan veszteségekkel jár.

A mondott ezélra szolgáló pénzüintézeteknek¹ aztán csak az a feladatuk lehet, hogy minél több birtokot mentsenek meg a nemzeti elem javára s juttassanak annak kezére. Minél több birtokot kell tehát heterogén kézről meg- és visszavásárolniuk s minél több birtokra nehezedő jelzálogi terheket kell magukhoz váltaniok.

Természetesen a nyereszkesedésnek eme pénzüintézeteknél nem lehet az a szerepe, mint más bankoknál. Ily természetű működésre azonban csakis erős gazdasági alapokon nyugvó pénzüintézetek képesek; ez az erős anyagi alap tehát egyúttal a nemzeti népesedést szolgáló birtokpolitika sikerre vezethetésének is alapja s így szem elől nem téveszthető.

A modern gazdasági életben, ha tőkében szegény birtokososztály lakta vidékre kellő anyagi eszközökkel felszerelt erős pénzüintézet terjeszti ki működési körét, a birtokok összevásárlása többnyire könnyű feladat. A jelzálogi követeléseknek megszerzése összeszedése már több nehézséggel s aprólékossággal jár, de azért ez sem ütközik rendszerint nagy nehézségekbe. A követelések magához váltási jogának kimondása a nemzeti ezélra szolgáló pénzüintézetek javára pedig feltétlenül biztosíthatja annak sikerülését.

De a gyakorlati élet visszaélései nagyfokú óvatosságot ajánlanak a magasabb célok megvalósítására szolgáló gazdasági szervezetek létrehozásánál, működésénél egyaránt. Különösen a birtokhitelnél, az azt nyújtó pénzüintézetek üzletkörénél van szükség fokozott óvatosságra. Azért a nemzeti népesedést szolgáló birtokpolitika tervszerűségének s megfontoltságának elengedhetetlen feltétele az is, hogy az azt megvalósítani hivatott gazdasági szervezetek különösen *ennek a célnak* megfelelően legyenek megalkotva s ennek a célnak az érdekében a kellő biztosítékokkal ellátva.

¹ Lásd bár általános agrárszempontról Pólya: Agrárbank. (Nemzetgazd. Szemle IX. évf. 6. sz.) Láng Kajos: Minimum és homestead. (Értekezések a nemzetgazdaságtan köréből.) Földes Béla: Közgazdasági Szemle. (Budapesti Szemle XXXV. 451. 1.)

E végett az állami vagy társadalmi ellenőrzés nélkülözhetetlen feltétel, ha nem csupán azt akarják elérni, hogy az illető pénzüzetek földhitel üzletága és földvásárlási műveletei sikerüljenek, hanem hogy ennek egyszersmind a nemzeti népesedés is hasznát lássa.

A főszempont mindig az kell hogy maradjon, hogy a nemzeti védőterületeken a földbirtokok lehetőleg a nemzeti elem kezére kerüljenek vagy azon maradjanak, valamint, hogy onnan a nem birtokos, de a tulajdonképeni nemzeti elemhez tartozó népesség se legyen kényszerülve gazdasági okok miatt elvándorolni. Ez utóbbi ezél elérésére a nemzeti anyanyelvű iparosok, kereskedők stb. segélyezése is belevonható a nemzeti akcióba, de a földhitel különleges természeténél fogva célszerűnek látszik ezt külön intézetekre bízni.

Hogy a védőterületeken a földbirtok megmaradhasson a nemzeti birtokosok kezén, a hitelnek, illetve a megszerzési ár törlesztési módjának olyannak kell lennie, hogy az adott körülmények között s az adott helyi viszonyok mellett egy közönséges szorgalmu gazdálkodó egyén is sikerrel gazdálkodhassak.

A *közönséges szorgalmú gazdálkodó* egyén fogalmának hangsúlyozása igen fontos a közgazdaságtanban. Ez a fogalom az emberi gazdálkodó tehetségnek az átlagos mértéke.

Csodálatos dolog, hogy a míg a jogtudomány oly nagy súlyt helyez a közönséges családapai, illetőleg a rendes kereskedői gondosságra, – addig a közgazdaságtan a közönséges szorgalmu gazdálkodó egyén mértékét nem igen részesíti figyelemben. Pedig a gazdasági életnek ez a fogalom egyik alapfogalma, sarkalatos mértéke.

Hogy mit értünk alatta, azt alig szükséges magyarázni. A szó kifejezi az értelmet is.

Minden gazdasági szervezet helyességének az a főpróbája, vajjon az abban foglalt s átlagos, közönséges szorgalmú gazdálkodó egyének birnak-e abban boldogulni, megfelelően megélni, vagyonosodni vagy sem. Ha igen, – akkor az a gazdasági szervezet jó, – ha nem, akkor rossz.

Csupa héroszokból, lángelmékből, emberfeletti akaratu, szorgalmu társadalom soha sem volt és soha nem is lesz. Az orthodox közgazdaságtan, a korlátlan verseny elve pedig főleg az ilyen rendkívüli erejűeknek, – vagy a rendesnél felületesebb, tágabb

lelkiismeretűeknek, illetve a rendkívüli tehetséget a szerencsés helyzettel pótlóknak kedvez.

A társadalmat, a közgazdaságot úgy mint valami verseny-pályát, a hol az előre került legerősebb, legügyesebb s talán leg-lelkiismeretlenebb elemek akár erővel, akár különös fogásokkal a maguk számára ragadják el az oroszlánrészt, – felfogni nem szabad. A korlátlan verseny elve, a melynél a tisztességtelen verseny köznapi fogalom, ilyennek tekinti a közgazdaságot.

Pedig a közgazdaságnak a nagy többség érdekében kell léteznie, nem pedig a kivételesek kedvéért.

Az a gazdasági szervezet, a hol csak a kivételesek boldogulnak, a közönséges szorgalmú, iparkodású s a rendes tisztességű elemek pedig nem boldogulnak, – feltétlenül rossz, mert a közgazdasági szervezetnek az a feladata, hogy a nagy többség számára megadja az anyagi boldogulás feltételeit, nem pedig az, hogy jutalom-dijakat nyújtson.

Hogyha pedig van tér, a melyen a főérdek, a főcél az; hogy ne csak egyes kivételesek boldoguljanak, hanem a nagy többség, akkor a nemzeti birtokpolitika tere az.

A nemzeti népesedésnek nem az a nagy érdeke, hogy egy-egy kivételes gazdálkodó egyén szép eredményeket mutasson fel s ennek a rendesnél nagyobb mértékű anyagi boldogulásban találja meg a jutalmát, – hanem az, hogy a nemzeti tömeg, tehát minél több közönséges szorgalmú, iparkodású s rendes tisztességérzetű egyén tudjon megélni, anyagilag boldogulni és birtokát, – a nemzeti föld egy-egy darabját, – megtartani kezei között a nemzeti védőterületen.

A gazdasági politikának s így a nemzeti birtokpolitikának nem a kivételes, hanem a közönséges, az átlagos szorgalmú gazdálkodó egyénhez, s a rendes tisztességérzetű, felfogású emberekhez kell mértékét szabnia.

De a mily egyszerűnek látszik ez az elv az elméletben, a gyakorlati élet annyiszor sérti és szorítja ki azt.

A magyar telepítéseknel például számos esetben olyan terhek nehezednek a telepésekre, hogy az adott viszonyok közt a közönséges szorgalmú gazdálkodó egyének nem igen tudnak boldogulni, így aztán csütörtököt mond az egész művelet, – pedig olyan egyszerű az oka, hogy miért nem sikerülhetett az.

Ha bizonyos elemmel, bizonyos tulajdonságú egyénnel,

társadalmi osztályllyal kezdünk valamit, s egyik társadalmi réteggel akarunk valamit elérni, akkor nem szabad ennél az elemnél olyan tulajdonságokra számítanunk, a melyek nincsenek meg nála.

A terveket készítő, kidolgozó, az eszmét megadó tényezők magasabb látókörrel bírnak, mint azok, a kikkel meg akarják valósíttatni terveiket a gazdasági életben. Nagyon helytelenül cselekszik például az az állam, a mely egy gazdasági gondolkodásban, fejlettségben elmaradottabb társadalmi rétegnél egy gazdaságilag fejlettebb, gyakorlottabb, haladottabb társadalomnak megfelelő gazdasági politikát inaugural.

A dolgot nem úgy kell felfogni, hogy az ilyen elmaradottabb társadalom bűnhődésre méltó, vagy nem érdemli meg az anyagi boldogulást, – mert ez a nyereszkesedők, a kizsarolók logikája és kifogása. Az sem komoly felfogás, mely azt tartja, hogy a gondolkodó egyén a saját kárán tanuljon meg élelmesebbnek lenni. A míg egy-két kivételesen élhetetlen emberre vonatkozik ez, még hagyján, de a mikor a társadalomnak zöme, a közönséges szorgalmú gazdálkodó egyének nem élhetnek meg megfelelően, akkor nem az egyénben, hanem a viszonyokban keresendő a hiba.

A nemzeti faj védelmére irányuló különleges birtokpolitikának is főgondjái kell hogy alkossa tehát az, hogy különösen a nemzeti nyelv védőterületein oly feltételek mellett szerezhessen a nemzeti elem ingatlan birtokot, s oly föltételek mellett kaphasson hitelt, a melyek az illető társadalomhoz tartozó közönséges szorgalmú gazdálkodó egyénre nézve az illető vidék adott gazdasági viszonyai között lehetővé teszik az ingatlan birtoknak állandó megtartását.¹

A birtokért a gazdálkodó részéről adott szolgáltatás tehát csakis járadék lehet. A földet a birtokos rendelkezésére bocsátó pénzügyintézetnek tehát csakis járadékot álljon jogában követelni a birtokostól. A járadék nagyságának meghatározása ismét elsőrendű fontosságú dolog, mert a birtok tiszta hozadékához, illetőleg jövedelmezőségéhez viszonyított igen magas járadék ismét csak az anyagi boldogulásnak s a birtok állandóan biztos megtartásának vág útjába. Elvileg tehát az alacsony s inkább több éven keresztül fizetendő járadékrendszer mutatkozik előnyösnek.

¹ Az agrárpolitikáról részletesen lásd Brentano (Agrarpolitik. München. 1897.) és Buchenberger (Grundzüge der Agrarpolitik. Berlin 1897.). Nálunk Pólya, Láng, Földes, Baross János idevágó dolgozatait. Gaal Jenő: Δ magyarországi telepítések kérdése. (Közg. Szemle 1900.)

Sőt ott, a hol igen nehezek a gazdálkodási viszonyok s a piacz helyzete nem kielégítő, s attól lehet tartani, hogy a birtokosok a járadékot pénzben nem lesznek pontosan leróni képesek, a hitelező pénzintézeteknek a nemzeti népesedés érdekében még a terményértékesítés közvetítésébe is bele kell mennie, úgy hogy a legrosszabb esetben a birtokosok csak bizonyos naturális szolgáltatásokkal legyenek hitelezőik irányában felelősek, a mely természetbeli szolgáltatásokat raktárai stb. utján a hitelező bank van hivatva pénzzé tenni. A természetbeni szolgáltatás ugyanis az, a mely a föld birtokosa részéről mindig lehetséges, míg a pénzbeli szolgáltatás egy szegény és a tőkét nélkülöző kisbirtokos osztálynál – különösen mostoha talajviszonyu és nagy változásoknál kitett éghajlatú helyeken – nagyon sokszor bizonytalan.¹

¹A járadék irodalmára vonatkozólag nevezetesebb munkák: Hazai írók: Ráth Zoltán: A földjáradék helye a nemzetgazdaságtan rendszerében. Budapest 1887. Földes Béla: A földbirtok. (Társad. gazdasági. II. köt. II. fej.) Kautz, Pisztóry, Láng Lajos kézikönyveinek idevonatkozó részét. Pólya Jakab, Szilassy Zoltán, Baross János, Heller Farkas Henrik. (Közzg. Lexikon.) Külföldiek: Bastiat: Capital et rente. Paris 1849. Carey: The harmony of interests, agricultural, manufacturing and commercial. Philadelfia 1852. Ricardo munkái: Principles of political economy. London 1821. An essay on the influence of a law price of corn on the profits of stock, with remarks on Mr. Malthus last two publications. 1815. On protection to agriculture. L. 1822. Malthus: An inquiry into the nature and progress of rent and the principles by which it is regulated. London 1815. Boutron: Theorie de la rente fonciere. Paris 1867. Cannan: The origin of the Law of diminishing returns. London (Econ. Journal) 1892. Flatow: Kritik der Ricardo-Thünenschen Grundrentenlehre. Tilbigen 1895. Fornari: Delle rendita fondiaria etc. Nápoly 1877. Funke: Über den Charakter des Grundeigentums. Boroszló 1863. Kleinwächter: Das Einkommen und seine Verteilung. (Lipscse 1896. Lehr: Die Bodenrente. Frankfurt aM. 1871.) Loria: La rendita fondiaria e la sua elisione naturale. Meyer: Das Sinken der Grundrente. Bécs 1894. Philippovich, Schmoller, Wagner, Rau, Röscher kézikönyveinek idevonatkozó része. Rodbertus: Sociale Briefe an v. Kirchmann. (3-ik levél) 1851. Schmoller: Zur Lehre von Werth und von der Grundrente. Berlin 1865. Schäffle: Nationalökonomische Theorie der ausschliessenden Absatzverhältnisse nebst Beiträgen zur Grundrentenlehre. Tübingen 1867. Thünen: Der isolirte Staat. Hamburg 1826. Walker: Land and its rent. Boston 1883. Zuckerkandl: Grundrente Wörterb. der Volkswirtschaft. (Jena 1898.) Sering: Innere Kolonisation im Östlichen Deutschland. 1893. Rentengut. Wörterb. der Volkswirtschaft. 1898. Bear: A study of small holdings. London 1893. Miller: The small holdings act. 1892. London. – Green: Allotments and small holdings. London 1892. Richter: Die landwirtschaftliche Berufsgenossenschaft und das Rentengut. Prága 1898.

De míg a hitelező, a földet a nemzeti birtokosoknak odajutató pénzügyintézetnek csak járadékot és nem a vételi tőkét állhat jogában követelnie, a birtokosnak érdekében az áll, – hogyha csak járadékszolgáltatásra van is kötelezve – jogában álljon mégis a föld vételárát kisebb nagyobb részletekben, illetve több évi járadékösszeget egyszerre minden külön díjak kikötése nélkül visszafizetni. Ez mindenesetre erős ösztönző a gazdálkodó egyénre nézve abban a tekintetben, hogy földjét minél hamarább tisztázza a reánehezhető terhektől.

Nem áll feladatunkban a birtokrendszereknek, a kivitelnek apró részleteibe belebocsátkozni, csupán annak a szükséges voltát kell minden körülmények között hangoztatnunk, hogy ha a nemzeti népesedés a nemzeti nyelv védelme érdekében a nyelvhatárokon nemzeti birtokpolitikát kezd az állam, vagy a társadalom, akkor oly feltételek mellett juttatandó ott a föld a nemzeti elem kezére, a milyen mellett az ottani közönséges szorgalmú gazdálkodó egyén állandóan megtarthatja azt, – mert ha a gazdasági politika ezt az elvet szem elől téveszti a kivitelben, akkor a földnek a nemzeti elem kezén való megtartását ismét nem biztosította, hanem marad minden a régiben, t. i. a birtokoknak a nemzeti elem kezén való megmaradása azontúl is a régi bizonytalan állapotban lesz.

A nemzeti népesedésre pedig a nemzeti földnek a nemzeti elem számára biztosítása, mint már fejtegettük, döntő fontosságú.

A vidéken, a perifériákon a birtokos népesség az állandó, az uralkodó, neizetfeniartási szempontból a legfontosabb osztály. A nemzeti asszimiláció munkájában is ez van a legfontosabb szerep betöltésére hivatva. Nyelvéhez, fájához ez ragaszkodik legjobban, – az államnak s a nemzeti társadalomnak tehát nevezetes kötelessége féltékenyen ügyelni arra, hogy a nemzeti elemek ez az osztálya különösen a nyelvhatárokon, a nyelvbeli ellentétes értékek küzdőterein gazdaságilag meg ne bukják, nemzeti nyelvéhez való ragaszkodásában meg ne inogjon s a közülők elvándoroltaknak és gazdaságilag megbukottaknak helyét ne a heterogén elem, hanem felfrissítésként a nemzeti fajhoz és nyelvhez tartozóak foglalják el, mert a nemzeti asszimiláció, a folytonos beolvasztás csak úgy mehet teljesedésbe, ha a nemzeti elem az állam területén írbelileg is, vidékenkint folytonosan előrenyomul. Ez a térbeli szempont a nemzeti népesedésben, a beolvasztás folyamatában a fizikai, a legbiztosabb alap.

XIX.

A népesség gazdasági rátermettségéhez fűződő szempontok.

A mai társadalmi és társadalomgazdasági viszonyok között a gazdasági tekintetben való rátermettség az a tulajdonság, a mely valamely népnek, fajnak, nemzetnek, társadalomnak a térfoglalását leginkább biztosítja. A népesedés versenyében tehát a gazdasági rátermettségnek óriási szerepe van. A gazdasági rátermettség az a tulajdonság, a mely valamely társadalomnak folytonos, lépten-nyomon való előrenyomulását eredményezi. Ez a tulajdonság a.a államok keretei, a politikai konstellációk által sem fosztható meg hatóerejétől; a társadalomnak, az egyénnek ez a becses tulajdonsága az, a mely a nemzetben, a fajban mint kapcsolatban, ható erejében milliószorosan megsokszorozva ellenállhatatlanul előreviszi az illető nemzetnek, fajnak a sorsát.

A gazdasági rátermettséget az anyagi boldogulás, az anyagi javak meghódítása jellemzi. A gazdaságilag rátermett elem a más többi népelemek között mint szerző, mint lépésről-lépésre hódító jelentkezik, így van ez kicsinyben és nagyban egyaránt.

Kicsiben, egyszerű példában látjuk a gazdasági rátermettség megnyilvánulását, ha például egy faluban több különböző nemzetiségű nép lakik, a melyek közül az egyik iparkodóbb, szorgalmasabb, számítóbb a többinél. Az eredmény az lesz, hogy a rátermettebb elemnek vagyona, birtoka növekedőben, a kevésbé rátermett elemé pedig csökkenőben lesz.

Ez igen egyszerű és igen gyakori jelenség, de a milyen egyszerű, épen olyan fontos és tanulságos. Az a körülmény, hogy a gazdaságilag rátermettebb elemnek földje, az ő gazdasági hatalmában levő területe a község határának a többi nemzetiségű népesség hátrányára növekedőben van, – csirájában már mutatja az illető rátermett népességnek, fajnak hódító erejét a modern gazdasági viszonyok között. A rátermettebb elem elszerzi a határ egy részét a kevésbé rátermettől.

Lényegileg így van ez nagyban is. A gazdaságilag rátermettebb nemzetek a gazdasági téren folytatott versenyben, érintkezésben elszerzik az anyagi javakat, a közigazdasági előnyöket a kevésbé rátermettektől, elszerzik a piacokat és a földgömbnek megszerezhető területeit is a maguk számára.

Az ilyen gazdaságilag hódító nép aztán fajbelileg és nyelvbelileg is hódít. Kereskedelme, tengerészeié útján nem csupán termékeit viszi el idegen vidékekre, hanem magával viszi nyelvét, nemzeti faji önérzetét, sovinizmusát is. Fiai rajokat bocsátanak ki az anyaország népességéből a föld minden részére, a gazdaságilag forgalmas előnyt nyújtó helyeken vetik meg lábukat s ott gazdasági előnyöket, előnyös helyzeteket küzdenek ki a maguk számára s ragadnak magukhoz. Anyagi függésbe, adós viszonyba hozzák magukkal szemben az idegen környezetet, – javakat, házat, földet vásárolnak a föld gazdaságilag értékes területem – sőt államuk politikai hatalmával – mely a gazdasági érdekeknek szintén szolgálatában áll – magukévá teszik a földgömb egyes értékes területeit s ott új hazát, új melegágyat alkotnak fajuk terjeszkedésének, nagyobbodásának érdekében.

Az új területek elfoglalása, a nagy érdekek hathatós megvédelmzése igen gyakran már kenyértörés, véres háborúk alakjában nyilvánul meg, de a hódító folyamatnak, a nemzeti s faji terjeszkedésnek a gazdasági rátermettség az alapja.

Az angolszász fajnak – a föld eme gazdaságilag leghatalmasabb népességének – hódító pályáját fiainak gazdasági rátermettsége nyitotta meg. Nem ott kezdődött az angol hódítás, a mikor az angol hadihajók távoli tengereken túl fekvő gyarmatokból űzték ki az ellenséges hatalmak katonáit. Ekkor már a hódítás gazdasági része el volt végezve, s annak csak hatalmi biztosítása volt hátra. Az angol nemzet hódításának, térfoglalásának kezdete oda viendő vissza, a mikor egyes fiai kimentek az idegen gyarmatokba – leginkább a spanyol, később a francia gyarmatokba szerencsét próbálni. Itt ragadták magukhoz először gazdaságilag a vezető szerepeket, gazdaságilag csináltak itt először konkurrencziát a versenyző nemzet társadalmának a saját területein s azután foglalták el azok gyarmatai nagy részét katonailag is a maguk számára.

Ha a történelmet nem csupán úgy fogjuk fel, mint a hadjáratok krónikáját, hanem mint olyat, a mely az emberi társadalom minden nevezetes életviszonyának változására s fejlődésére tekintettel van, akkor azt mondhatjuk, hogy az újkort az emberiség küzdelmei súlypontjának a gazdasági térre való átterelődése jellemzi.

Azelőtt főleg a háborúra, az erőkifejtések emez ultima rációjára való rátermettség döntötte el valamely nép helyzetét.

De kizárólag akkor sem így volt, mert a népességet fentartó, annak megélhetését biztosító munka ezelőtt is a gazdasági volt. A nemzeti, a társadalmi erő kifejtés főalakja azonban mégis csak a hadi tettekben nyilvánult meg elsősorban.

Az újkor főleg ebben a tekintetben mutat megváltozott helyzetet. Ma a gazdasági rátermettség a gazdaságilag értékesíthető munkákban, törekvésekben való kitűnőség az a tulajdonság, a melynek valamely nemzet társadalma a legtöbb hasznát látja, s a mely azt legjobban előre viszi.¹ Kizárólag azonban ma sincsen ez így. A végső eszköz, a kiegyenlíthetetlen érdekek összeütközésének végső elintézési módja ma is – mint mindig az volt és az lesz – a nyers erő. Az örök béke elérhetetlen ábránd, mert hiszen a mai kornak semmivel sem kevésbé a küzdelem, a jellegzetessége, mint az elmúlt időknek. Legfeljebb a küzdelem alatt módosult, a mennyiben a mindennapi élet harcát ma gazdasági téren kell megóvnia az egyénnek s a társadalomnak. De azért a háború, az emberi erő kifejtésnek ez a leghatalmasabb megnyilvánulása ma is aktuális és jelentőségéből mit sem veszített. A változás, mondhatjuk a haladás abban rejlik, hogy ma az emberi vérontás *igazibb*, fontosabb érdekek miatt, öntudatosabb célokért történik, mint azelőtt. Annak előtte a harcias szenvedély, a diesőségvágy lehetett a főtényező a háborúk keletkezésében, ma ellenben úgy tűnnek fel a háborúk, mint a nemzetek s a fajok népesedési és gazdasági érdekeiért vívott küzdelmeinek végső eldöntői és kiegészítői.

A japán-orosz háborúnak például a japán faji és gazdasági terjeszkedésnek életszükséglete volt az okozója. A hadüzenet, a háború a faji és gazdasági összeforrott küzdelemnek, előrehaladásnak volt csupán elkerülhetetlen kiegészítője. Azok a véres harcok, a melyeknek a mandzsu csatatér volt a színtere, csak eszközök voltak a nemzeti faji és gazdasági célok elérésére s azok szolgálatában.

Hogyha tehát az emberi összeütközések és erő kifejtések formái és száma nem csökkentek, hanem szaporodtak korszakunkban, mégis az a jellemző sajátossága az újkorban, hogy benne sokkal jobban praedominálnak a gazdasági szempontok, mint annakelőtte.

¹ Lásd erre nézve főleg Smith Ádám: Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. London, 1776.

A népesedés terén is, a nemzeti fajok nagy gazdasági érdekeinek s ennek a faj jövőjére való fontosságának tudata egyre világosabb kifejezést nyer s a nemzeteknek nagy érdekellentétei, a nemzetek s a fajok egymással szemben való erő kifejtései úgy a társadalmi s gazdasági élet mindennapos küzdelmeiben, mint a háborúknak mindig kivételesebbé váló, de annál döntőbb fontosságú erőmegfeszítéseiben a nemzetek és fajok kenyérkérdésének folyamányaként jelentkeznek.

Gazdasági gondjai minden időben, minden államnak és társadalomnak voltak s habár az uralkodó osztályok figyelme sokkal jobban másra volt irányítva, mint manapság, azért a gazdasági szempontok jelentősége a történelem egyik korszakában sem kicsinyelhető.¹ Némely ókori állam például hatalmas köz-

¹ Gazdaságtörténeti érdekű munkák: Acsády Ignác: Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. századokban. Budapest. 1889. Ugyanaz: Magyarország Budavár visszafoglalása korában. Budapest. 1886. Ugyanaz: A magyar társadalom 1680 körül. (Századok. 1886. 10.) Ugyanaz: Magyarország népessége a pragmática sanctio korában. Budapest. 1896. Ugyanaz. Gazdaságtörténet: Közgazdasági Lexikon. I. kötet. Barkóczy Mihály: Magyar- és Lengyelország közti kereskedelem. (Társalkodó. 1843. 13. 14. sz.) Cornides: Bruchstücke zur Geschichte der städtischen Cultur und des Gewerbefleißes in Ungarn. Deák Farkas: A kolozsvári ötvöslegények strikeja 1573-ban és 1576-ban. Budapest. 1888. Ugyanaz: A nemzetgazdaság története Magyarországon. Budapest. 1879. Falk Miksa: Széchenyi István és kora. Pest. 1867. Félegyházi Ágost: A budapesti tőzsde története 1864-1895. Budapest. 1896. Fényes Elek: Magyarország hátramaradása ügyében. Lipcse. 1814. Fournier Ágoston: Handel und Verkehr in Ungarn und Polen um die Mitte des XVIII. Jahrhunderts. Bécs. 1887. Földes Béla: Adalékok a biztosítás történetéhez hazánkban. Budap. Szemle. XXXIV. k. Ugyanaz: Adalékok a papírpénz történetéhez és statisztikájához. (Értekezések a nemzetgazdaság köréből) I. 1882. Fraknoi Vilmos: II. Lajos király számadási könyve. Bpest. 1876. Grünwald Béla: A régi Magyarország 1711-1825. Bpest. 1888. Horváth Mihály: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon az utolsó három század alatt. Buda. 1840. Ugyanaz: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a XVI. század elejéig. Pest. 1842. stb. Ipolyi Arnold: A magyar iparélet történeti fejlődése. (Századok. 1877.) Kautz Gyula: A nemzetgazdasági eszmék története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon. Pest. 1868. Kőszeghy Sándor: Magyarország áruforgalma 1733-34-ben, 35-36-ban stb. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. I. Matlekovits Sándor: A kereskedelem története. Budap. 1873. Mocsáry Antal: Nemes Nógrádmegyének történelmi, geográfiai és statisztikai ismertetése. Pest. 1826. Nagy Iván: Árucikk szabályzata 1627. és 1706. évekből. (Magyar Történelmi Társ. XVIII.) Szilágyi Sándor: Oklevelek a magyar ipar és kereskedelem történetéhez Magyarországon a XVI. és XVII. században. (Magy. Tört.

gazdasági gondoskodásnak példáját mutatja fel. Mindazonáltal a inai társadalomgazdasághoz viszonyítva, a múlt időknek közgazdasága többé-kevésbé a kisgazdaság jellegével bír. Ma a gazdaság szervezete, annak számtalan láncolata az egész földre kiterjed. A világkereskedelem fontos ezikkeinek áralakulása, értékbecslése az egész föld termelési viszonyainak figyelembevételével történik. Egy-egy nemzet közgazdasági helyzetének a megítélése szintén nem történhetik izolált szempontokból, annál szintén tekintettel kell lennünk a többi nemzetekhez képest viszonylag felmutatható gazdasági eredményeire s erőfokára. Bizonyos homogenitás hasonlóság uralkodik ma a gazdasági érdekekben minden számbavehető népnél és daczára annak, hogy az egyes nemzetek gazdasági érdekeit ellentétei sohasem jelentkeztek olyan éles és világos formában, mint jelenleg, az egyes nemzeteken belül valamennyinél megtaláljuk azokat a társadalmi osztályokat, a melyek gazdasági és társadalmi érdekek tekintetében mindenütt hasonlóságot, közös-

Tár. XXII.) Tagányi Károly: A magyar gazdaságtörténet főbb forrásai. Köztelek. 1893. Thallóczy Lajos: A magyar gabonakereskedelem fejlődése. (Magyar Kereskedők Lapja. IV.) Veress Endre: Hunyadvármegyei nagy éhség. 1603. (Történelmi Tár. 1884.) Weisz Béla: Közgazdasági viszonyok az ókori római közgazdaságban. (Nemzetg. Szemle. IV.) Wenzel Gusztáv: A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. Budapest. 1888. Wilczek Ede gr.: Magyar tengerészat az Anjou-korban. (Századok. 1895.) Dümmler: Prologomena zu Platós Staat. 1891. Pöhlmann: Geschichte des antiken Communismus und Socialismus. 1893. Oertmann: Die Volkswirtschaftslehre des Corpus juris civilis. 1891. Endemann: Die nationalökonomischen Grundsätze der kanonistischen Lehre. (Jahrbücher für Nationalökonomie. I. 1863.) Funk: Die ökonomischen Anschauungen der mittelalterlichen Theologen. (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft.) 1869. Ugyanaz: Zins und Wucher im christlichen Altertum. 1875. Schmoller: Zur Geschichte der nationalökonomischen Ansichten in Deutschland während der Reformationsperiode. 1861. Dühring: Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus. Leipzig. 1900. Röscher: Geschichte der Nationalökonomik. 1891. Kautz: Die geschichtliche Entwicklung der Nationalökonomik und ihrer Litteratur. 1860. Eisenhar': Geschichte der Nationalökonomik. 1891. Ingram: History of political economy. W. I. Ashley: On the study of economic history. (Harvard quart. Journ. of. ec. VII. kötet.) 1893. Charles Gide: The economic schools and the teaching of political economy in France. 1890. Ugyanaz: Quatre écoles d'économie sociale 1890. E. Leva7,seur: Histoire des classes ouvrières en France 1859-67. H. Baudrillart: Histoires du luxe. 1880. Th. E. Rogers: History of prices and agriculture 1866-87. Ugyanaz: Six centurys of work and wages, the history of english labour. 1884. A. Toynbee: Lectures on the industrial revolution in England. 1884.

séget mutatnak. A múlt államok gazdasági izoláltságának tehát vége van és a társadalomgazdaságnak mérlegében a föld minden részének gazdasági tényezői bizonyos súlylyal helyezkednek el.

Eme kölcsönös hatások azonban nem jelentik a gazdasági élet terén az érdekellentétek megszűnését, hanem ellenkezőleg, azok megszorodását és bonyolultabbá válását. Mindenekelőtt nemzetek s államok szerint különülnek el a gazdasági érdektáborok s ez az érdekelkülönülés folytonosan fokozódik, mert az államok is folyton inkább válnak gazdasági szervezetekké. De ez csak az egyik tere a közzgazdasági nagy érdekek szembenállásának. Az érdekeknek az államok s nemzetek szerint való csoportosulását keresztül kasul boronálják a társadalmi osztályérdekek. Azok a gazdasági és társadalmi érdekek, a melyek nemzeti szempontból ellentétesek, osztályszempontból közösek lehetnek az egyes nemzeteken belül és megfordítva, az egyes nemzeteken belül ellentétes különböző osztályérdekek közösek lehetnek egy-egy osztályra nézve az egész modern világon.

Ezenkívül az egyén gazdasági érdekeinek megszámlálhatatlan kapcsolata és szembenállása sokkal bonyolultabb képet mutat, sokkal több konjunktúrától függ, s azok megvédelmezése, kiegyenlítése sokkal több éleslátást, szemfülességet igényel, mint annakelőtte.

A gazdasági helyzet boayolódottabbá, szövevényesebbé tételéhez s a társadalomgazdaság szervezetének tetemes megnagyobbitásához azonban mindezekon fölül még egy nagyon fontos, mondhatjuk legfontosabb tényező járult hozzá. És pedig az, hogy az emberiség, különösen a gazdasági igényekkel bíró s folyton jobb életmódra törekvő emberiség hatalmasan megszorodott és szaporodik s ezenkívül annak a gazdasági igényei is erősen megmagnövekedtek s folyton növekednek.

A mai egész közzgazdaság, annak berendezése, termelési viszonyai, a társadalomban s annak egyes osztályaiban uralkodó irányok és elvek a számos éles érdekellentét daczára mind találkoznak úgy az egyéni, mint a társadalmi igények növelésére irányuló hatásukban.

Soha a föld annyi embert nem hordozott a hátán, minnapjainkban, soha az emberiség – hosszabb korszakot tekintve – nem szaporodott olyan rohamosan, mint jelenleg, soha egy-egy embernek átlagos gazdasági igényei nem voltak magasabbak,

mint ma és soha a gazdasági igények s az egyes osztályok standard of lifeje nem volt állandó emelkedésben. Mindezek a társadalomgazdaság szempontjából azokat a követelményeket s azoknak a követelményeknek emelkedését jelentik, a melyeket a társadalom vele szemben támaszt. A társadalomgazdaságnak tehát még egyetlen egy korszakban sem kellett olyan vagy hasonló szolgáltató erővel bírnia, mint jelenleg.

A múlt termelését elvégezte a természet s egypár kézművesnek a kezemunkája. Manapság az emberi agyvelőnek, a gőzgépeknek, a villamos erőnek megfeszített erő kifejtésére van szüksége, hogy a társadalomgazdaság termelésének titáni munkáját el tudja végezni az emberiség. A technika haladása, a jogi és társadalmi reformok fölkelte emelkedő igények s javuló standard of life, valamint a népesség tetemes megszorodása s a termelés javainak folyton szélesebb társadalmi osztályok és folyton több és több nép által való igénybevétele – mint már többször emiítettük – egymásra sokszorozóan hatottak s hatnak arra nézve, hogy az emberiség a társadalomgazdasággal szemben egyre nagyobb követelményeket támasszon, s hogy a társadalomgazdaságnak egyre nagyobb szolgáltatóképességgel és ellátó erővel kelljen bírnia.

Hogy ilyen körülmények között valamely nemzet fiai megállják helyüket a gazdasági élet küzdelmeiben, hogy valamely nemzet társadalma megfelelő mennyiségben tudja előállítani és fiainak rendelkezésére bocsátani azokat a gazdasági javakat, a melyeket egy modern társadalom igényel, hogy azoknak megfelelő életmódot tudjon biztosítani az illető nemzeti gazdaság, s hogy érdekeit meg tudja védelmezni a mai nagy gazdasági küzdelemben, a versenyző s ellentétes érdekű többi nemzetek gazdasági erő kifejtésével szemben, ahoz a gazdasági téren nagyobb érélyre, nagyobb munkára, több éleslátásra és előrelátásra, szívóságra van szükség, mint bármikor annakelőtte. A közgazdaság terén egyre nagyobb a versenyző társadalmak erőinek megfeszítése. A modern emberiség mintegy folytonos training alatt áll a gazdasági munkában. A verseny a termelés minden nevezetes terén kizárólagosan uralkodik ma s azonkívül az egyes nemzeti gazdaságok külön-külön is folytonosan erősödő versenyben állanak saját erőforrásaik kifejlesztése és saját anyagi erejüknek növelése tekintetében. Ily helyzetben a gazdasági téren lanyha, vagy erőinek kifejtésében megakadályozott társadalom csak vegetál. A boldo-

guláshoz úgy az egyén, mint a társadalmi kapcsolatok részéről nagy erőkifejtés, intelligencia, tervszerű előrelátás, reális hajlamok, szóval a gazdasági téren hasznosítható becses egyéni tulajdonságok, vagyis *gazdasági rátermettség* szükséges.

A gazdasági rátermettség pedig egyéni tulajdonság Mert csakis az egyén érez, gondolkodik, takarékoskodik és gazdálkodik. Csakis az egyén lehet szorgalmas, okos. előrelátó, jól gazdálkodik. Szorgalmas társadalom az a társadalom, a melyben az egyes egyének szorgalmasak. Tehát a társadalom gazdasági rátermettsége is annyit jelent, hogy ott az egyének, az egyének zöme rátermettek gazdaságilag.¹ A gazdasági rátermettség tehát egyéni tulajdonság. De nagyon igazságtalanok és fölüléések volnánk, ha a gazdasági rátermettséget, mint egyáltalában bármely kiváló egyéni tulajdonságot, úgy fognánk föl, mint hogy ha az csupán annak az anyagnak volna a kiváló sajátsága, a melyből az az egyén véletlenül gyúrva van. Mintha csak bizonyos fajbéli agyvelő lehetne eléggé tökéletes arra, hogy gazdaságilag boldoguljon.

Korántsem így áll a dolog. Még ha feltesszük is azt, hogy az egyéni kiváló tulajdonságok – s így a gazdasági rátermettség – tekiitében is a fajbéli sajátságok praedominálnak, még akkor is az egyént, főleg az intelligens egyént, nem egyedül a születés, a benne csörgedező vér teszi azzá az egyénné, a mi. A külső, az arcs, a szín, az alak teljesen öröklött tulajdonság, a melyet a születéssel s a fizikai testben rejlő fejlődési képességgel már megszerzett az egyén, de a társadalmi elveket, az ismereteket el kell sajátítania az egyénnek.

A német vagy az angol rendszerető ember nem azért szorgalmas, takarékos, gazdaságilag rátermett csupán, mert németnek vagy angolnak született, mert a »vérében« van a takarékosság, a szorgalom, hanem azért, mert gyermekkorától fogva egy olyan tirsadalomban élt, nevelkedett, a hol a szorgalom, a takarékosság általános, a hol mindig az ezekre intő elveket, tanításokat s a gyakorlati életben a szorgalom, takarékosság s jó gazdálkodás kivitelét, érvényesülését s az annak nyomában járó anyagi boldogulást látta és látja.

¹ A munka egyéni föltételeiről szól Földes: Társad. Gazdaságtan. I. k. 173. lap. Schmoller: Land, Leute, Technik. (Grundriss der allg. Volkswirtschaftslehre.) I. kötet.

Természeti állapotban, minden példa, nevelés, tanítás nélkül ilyen magasabb egyéni tulajdonságok izoláltan nem jöhetnek létre.

Ha például egy igen szorgalmas s gazdaságilag rátermett angol vagy német csecsemőt kitennének valamely civilizált embe-
rektől nem érintett vadonba s az ott nevelődnek fel, – lehet, hogy a faji jó tulajdonságok csirái meg volnának abban az így felnevelt emberben, – e felett vitatkozni nem tartozik tárgyunkhoz, de kifejtett s egy fejlett társadalom nivójához méltó szellemi tulajdonságok abban az emberben semmi esetre sem lehetnének. Semmi esetre sem lehetne ez a vadonban felnevelkedett s egyebet nem látott német vagy angol eredetű ember gazdaságilag olyan rátermett, mint egy otthon felnőtt angol vagy német.

Ahoz tehát, hogy valamely nemzet vagy társadalom fiai gazdaságilag rátermettek legyenek, – habár a gazdasági rátermetség egyéni s az egyénben nyilvánuló tulajdonság, – nem elégséges az, hogy az egyén fizikailag úgy legyen már teremtve, hogy belőle gazdaságilag rátermett ember képződhessen, hanem ahhoz olyan környezet, olyan nevelés, olyan konjunktúrafc szükségesek, a melyek az egyént gazdaságilag rátermetté neveljék.

Mint mondtuk, nem áll hivatásunkban azon vitatkozni, hogy vannak e olyan fajok, a melyekből gazdaságilag rátermett egyének válhatnak s olyanok, a melyekből nem válhatnak,¹ de annyi bizonyos, hogy az alkalmas anyagból gyúrt egyén is csak úgy lehet rátermetté, csak úgy jöhetnek létre nála a kedvező gazdasági tulajdonságok, hogyha a környezet s a körülmények ennek kifejllesztésére alkalmasak s azt meg nem akadályozzák.

Az egyén gazdasági rátermettsége a lehetősége tehát nem minden nemzet társadalmában van meg, illetőleg nem mindenütt fejlődhetik az egyén általában véve a gazdaságiak terén helyes gondolkodásává, takarókossá stb.

A hol például a politikai helyzetnél vagy bármi más oknál fogva a közgazdaság nem fejlődhetik szabadon s a nemzeti érdekeknek megfelelőleg, a hol a nemzeti társadalom a foglalkozásoknak, a gazdasági termelési ágaknak csak egyikét vagy másikat

¹ A faji tulajdonságokra nézve lásd: van der Kmdere . De la race et de sa part d'influence dans les diverses manifestations de l'activité des peuples 1868. H. Spencer: Principles of biology. 1877. I. Plots: Die Tüchtigkeit unserer Race und der Schutz der Schwachen. 1895. Weismann: Das Keimplasma, eine Theorie der Vererbung. Leipzig 1893.

kultiválja, ott általánosságban alig keletkezhetik egy olyan nemzeti társadalom, a mely gazdaságilag rátermett valamennyi foglalkozási ágban. Ilyen helyzetekben a társadalomnak egyes osztályai s lehet, hogy leginkább a vezetésre hivatott intelligens középosztály egyoldalú nézetek uralma alá kerül, a mi különösen a gazdasági téren boszulja meg magát.

A társadalomnak az a nézete, a mely bizonyos foglalkozási ágakat indokolatlanul többre becsül a többinél, rendszerint olyan hibája a közfelfogásnak, a mely gazdaságiakban boszulja meg magát. És ebben a tekintetben a legnagyobb a baj akkor, ha ez a foglalkozások megítélésében való arisztokratizmus vagy bárminek nevezzük is, ellentétben van az illető társadalmi osztályok anyagi érdekeivel és helyzetével.

Egy olyan egyoldalú felfogás, a mely az illető elfogult nézeteket valló társadalmi osztálynak anyagi érdekeivel megegyez, a gazdaságiakban természetesen aligha boszulhatja meg magát. Ha például a gazdag kereskedők, gyárosok, bankárok társadalmi rétege csak a maga foglalkozását tartja szépnek, ha fiait kizárólag erre a foglalkozásokra neveli s ha minden más esetleg kevésbé nyereséges foglalkozást lekicsinyel s ha e mellett a kereskedelem, gyáripar virágzó az illető közgazdaságban, akkor ez az egyoldalú nézet lehet visszaszító, igazságtalan és esetleg nagy baja a közéletnek, de gazdasági szempontból nem járhat az illető társadalmi rétegnek a hátrányára. Egészen más például a helyzet akkor, ha valamely ország kereskedelme pang és mégis túlságos nagy ahhoz az osztályhoz tartozók száma, a kik mindenáron csakis a kereskedői pályán akarnak boldogulni. Itt aztán a megélhetésért való erős küzdelem aláássa azokat az egyéni kvalitásokat, a melyek a reális kereskedelemnél feltétlenül megkövetelendők s az a helyzet áll elő, hogy egy túlszűfolt és megbízhatatlan kereskedőosztály mellett épen nem lesz virágzó kereskedelem.

Vagy vegyünk egy másik példát. Tegyük fel, hogy valamely államban virágzó s erős fellendülésben álló a mezőgazdaság. Hogyha egy ilyen társadalomnak a mezőgazdasággal foglalkozó rétege csakis a birtokost, a gazdát tekinti úrnak, csakis ennek foglalkozását úri foglalkozásnak, ha fiaiból kizárólag gazdákat nevel, akkor lehet, hogy a többi társadalmi osztályok irigységét vagy rosszindulatát nagyon felkelti ez a gazdaosztály maga iránt, de saját gazdasági szempontjából igaza van, mert a saját mester-

ségét, foglalkozását becsüli a legtöbbre, a mely foglalkozás anyagi boldogulással, függetlenséggel jár reá nézve.

De hogyha valamely országban pang, nehéz viszonyok alatt sorvad a mezőgazdaság, ha ezen a pályán, a megélhetés, a boldogulás egy igen nagy részre akár az általános eladósodottság, akár más bármi okoknál fogva igen nehéz és kétséges, akkor bizony végzetes hiba egy olyan felfogás a társadalom eme rétegénél, hogy csakis a birtokosé az úri, a megtisztelő foglalkozás. Ez a felfogásbeli arisztokratizmus¹ esetleg még javára is válhat egy virágzó és gazdag földbirtokos osztálynak, mert csak növeli a hivatás szeretetét, de anyagi tekintetben óriási kárára van egy olyan mezőgazdatársadalomnak, a melynek eladósodott tagjai esetleg jobban boldogulhatnának valamely más termelési ág terén.

Gazdasági szempontból tehát, a gazdaságfilozófia szemüvegén nézve a dolgot, a társadalom uralkodó felfogásbeli irányainak gazdaságilag értékelhető jelentőségük van. Ott, a hol az egyes osztályok tagjainak, az egyes pályák és hivatások követőinek nézetei, elfogultságai nem állanak az azokat vallók gazdasági érdekeivel ellentétbe, ott gazdasági szempontból ezek a nézetek, előítéletek közömbösek lehetnek, sőt sok esetben az illető társadalmi osztályra nézve bizonyos gazdasági emeltyüképen, sorsuk előrevivője gyanánt is szerepelhetnek.

Hogyha ellenben a társadalom valamely rétegének nézetei, gondolkodásbeli iránya eme réteg gazdasági érdekeivel össze nem egyeztethetők, azokkal ellentétben állanak, akkor az általánoságban az egyén gazdasági boldogulásának kerékkötői lesznek ezek az ő anyagi érdekeivel ellentétben álló gondolkodásbeli irányok.

Ha például egy kis hivatalnok minden áron diplomás embert akar a fiából nevelni, pedig mint iparos vagy kereskedő sokkal kedvezőbb vagyoni helyzetre, életmódra tehetne szert, akkor az az illető kis hivatalnoki osztály egy társadalmi nézet, előítélet kedvéért, – t. i. hogy a hivatalnoki pálya megtisztelő, a másik pedig kevésbé az – az anyagi érdekeket áldozza fel s az anyagi helyzet megjavítására kínálkozó utat zárja el fia elöl.

Lehetséges, hogy egy-kettő sokra viszi így is azon a pályán,

¹ Concha: Politika. (Társadalomtanról szóló része.) Dargun: Egoismus und Altruismus in der Nationalökonomie. Lipcse. 1885. Bandrillart: Des rapports de la morale et de l'économie politique. Paris. 1860. Földes Béla: Az állami és társadalmi tevékenység viszonya. M. Gazd. Szemle. II. 1. sz.

a melyet egyedül tart szép pályának s meg lehet elégedve helyzetével, de bizony a nagy többségre az ilyen előítéletek a gazdasági érdekek rovására mennek s megakadályozzák, hogy az egyén rátermetté legyen a gazdasági erő kifejtésre s boldogulásra.

A gazdasági szempontból káros nézetek, a téves és ferde felfogásoknak előtérbe nyomulása nagyon is megakadályozhatják azt valamely ország társadalmánál, hogy ott gazdaságilag rátermett egyéniségek fejlődhessenek ki. Tehát hogy bizonyos társadalom érett legyen a megfelelő gazdasági boldogulásra, arra nézve a gazdasági szempontból egészséges életfelfogás elengedhetetlen feltétel.

Az ambíciók túltengése ha hatalmas eredményeket mutat is fel egyes különösen kiváló egyéneknél, a nagy általánosságban a társadalom gazdasági érdekeinek rovására van. A társadalom gazdasági rátermettségének az a legjellegzetesebb ismertető jele, a mikor a reális, tisztességes munkán és takarékos életmódon alapuló egzisztenciák alkotják a társadalmat képező egyéniségek fő típusát.¹

Hogy tehát gazdaságilag rátermett egyének s ilyen társadalom fejlődhessenek ki, arra nézve nevezetes kellék az, hogy az ilyen fejlődést ne akadályozzák meg holmi egészségtelen és gazdaságilag káros irányú felfogások, életnézetek. A kétes alapokon álló, a gazdaságilag pangásban levő társadalmaknak jellemző sajátása az életnézetbeli s a felfogásbeli hazardság. Czinikus nembánomság és féktelen ambíció egyaránt jellemző tulajdonságok itt nemcsak a gazdasági, hanem más téren is.

A népesség gazdasági rátermettsége tehát faji, nemzeti és társadalmi tulajdonság egyaránt. Felfogásunk szerint sokkal inkább társadalmi, mint faji vagy nemzeti tulajdonság. A társadalomnak, a környezetnek, szokásnak, nevelésnek, a műveltség és civilizáció fokának összehasonlíthatatlanul fontosabb szerepe van annak kifejlesztésében, mint az emberi testet alkotó anyag veleszületett faji és nemzeti sajátosságainak.

Ha az egyének gazdaságilag rátermettek, akkor ilyen a nemzet s a nemzeti társadalom is. De a nemzetek gazdasági ráter-

¹ Schmoller: Das deutsche Volk. Gnindr. der allg. Volkswirtschaftslehre I. 1901. Heiterich: Engländer und Franzosen. 1852. Ghwolson: Die semitischen Völker. 1872. Gr. Széchenyi István: Kelet népe. Lásd Földes, Láng, Kautz, Pisztóry nemzetgazdasági kézikönyveinek vonatkozó fejezeteit.

mettségéhez, vagyis a mi ezzel egyenlő, a nemzet fiainak ilyenekké válhatásához a társadalom egészséges szellemi irányán kívül még egészséges népesedési viszonyok is szükségesek. Különösen az egyes nemzetekre, mint a gazdasági téren egymással versenyző felekre vonatkoztatva áll ez.

A gazdasági téren való előrenyomulásnak a szerzés, a szerző-képesség a legfőbb elősegítője, – ennek pedig ismét az erélyes, a bátor és minden nagyobb akadálytól vissza nem rettenő munkásság a feltétele. Ilyen irányú tetterős munka nagyobb akadályokat is leküzdő szívós iparkodás pedig csak az egészségesen szaporodó nemzeteknél szokott meglenni. A sokgyermekű család, a sok életrevaló, munkára termett, saját megélhetését, anyagi boldogulását kikiizdeni hivatott gyermek, s az ilyen népesedési viszonyokat mutató egészségesen szaporodó s expansiv irányú társadalom mindig íetterősebb, nagyobb, szívósabb és elszántabb munkálkodásra termett szokott lenni, mint az a népesség, a mely stagnál, a mely szaporodását mesterségesen megakasztja, a mely az egy- vagy kétgyerinekrendszereket követi. Ez az utóbbi társadalom nem lelkesedik az elszánt, az erős verejtekét igénylő munkáért. Inkább a kényelemre törekszik gazdasági s más téren is. Nem szereti a sok gyermeket, mert azoknak nevelése, méginkább sorsuk biztosítása nagy erőfeszítésbe kerül. Azért korlátozza a gyermekek számát, hogy azok öletküzdeme csökkenjen, hogy ne kelljen azoknak nagy erőt kifejteniök, hogy ne kelljen megélhetésükért, gazdasági boldogulásukért valami nagy és kényelmetlen munkában tölteniök el életüket.¹

A stagnáló, a szaporodásukat mesterségesen megakasztó nemzetek társadalmának gazdasági téren is a kényelemszeretet, a nagyobb esélyek kikerülésére irányuló vágy a jellemző sajátása, hiszen ezek az okok hozzák létre a gyermekrendszereket s a szaporodás mesterséges korlátozását. Az erősen szaporodó s e mellett nem egészségtelen gazdasági felfogásokkal s előítéletekkel szaturált nemzeteknél ellenben az erélyesebb, a szívósabb küzdelem a létért való harcban, a kevésbé kényelmes, a görcsösebb munkára reáutaltság a sajátosság. Természetes tehát, hogy ez az utóbbi nemzeti társadalom, mely erős szaporodásban van, nagyobb élel-

¹ Lásd a francia társadalom visszáságainak képét Zola Fécondité-jában Földes: Természet és népesség a közgazdaságban. Közg. Szemle XVII.

mességre van reáutalva a megélhetés tekintetében, mint az, a mely a gyermekrendszereket a gazdasági kényelem s az életküzdelem csökkentése végett honosította meg.

A mai világgazdaságban azt látjuk tényleg, hogy a hódító, a térfoglaló nemzetek azok a gazdasági téren is, a melyeknek népessége erőteljes szaporodásban van. Az angol, amerikai, német nemzetek gazdaságilag is és talán leginkább ezen a téren hódítók, velük szemben és hozzájuk viszonyítva például a stagnáló francia nemzet egyre jobban elmarad. A faji versenyben győzedelmes népek fizikai lérfoglalásuknál fogva gazdasági téren is elragadják az előnyöket a tömegre nézve náluk kisebbé, gyöngébbé vált nemzetektől.

A faji, fizikai töinegbeli s a népesedés versenyében val* érvényesülés, megerősödés a gazdasági erőforrásokat is az erősebb kezébe juttatja.

Ha valamelyik nemzet a népesedésbeli sikeres verseny folytán nagyobb tömegűvé válik a másikonál, ez nem csak azt jelenti, hogy fizikai értelemben véve több az izma annak a nagyobbá lett nemzetnek, hogy a háborúba több katonát bír az kiállítani, hogy a földgömb népességének nagyobb százalékát teszi az ki, – hanem azt is jelenti, hogy annak az erőteljes népesedés folytán nagyobb tömegűvé lett nemzetnek több a gazdasági előnyökért, megélht tásért dolgozó karja s hogy annak a nagyobb népességű nemzetnek a részéről több agyvelő gondolkodik azon, miként vigye gazdasági sorsát előre, – *több egyén vesz részt a gazdasági versenyben s mint már jeleztük, nagyobb energiával kell is részt vennie a megélhetésért folytatott gazdasági küzdelemben az erősen szaporodó s így zsúfoltabb társadalom nemzeteknek, mint a gazdasági kényelem szempontjából stagnálóknak.*

Az erős szaporodás, a népesség zsúfolódása, a mint azt könyvünk előző fejezeteiben kifejtteni igyekeztünk, megnehezíti a létért való küzdelmet. Az egyénnek itt nagyobb erélylyel kell küzdeni megélhetéséért. Ennek a jelenségnek társadalmi hátrányairól s a népesedési versenybe való előrehaladás szempontjáról s<intén szözlottunk már. Most még egy gazdasági hatását kell azonban észrevennünk az erős szaporodásnak, illetve ennek folytán az egyén gazdasági küzdelmét megnehezítő következményeinek, azt t. i. hogy rendes körülmények között s egy tetterős társasí alomban a megélhetésnek nehezebbé válása, a kenyérkereseti

alkalmak után való nagyobb tódulás, a gazdasági munkában nagyobb erély, iparkodás és élelmesség kifejtésének, a fizikai és szellemi erők fokozottabb megfeszítésének a szüksége az egyénre nézve egyszersmind kemény, de edző életiskola is, a mely annak gazdasági rátermettségét mindenestre növeli.

S valóban azt látjuk, hogy a modern, erős népesedésű, az erős életküzdelmű s nem a gazdasági kényelemhez szokott s mindenáron azt szem előtt tartó nemzetek a gazdasági versenyre rátermettebb társadalmat s e társadalom rátermettebb egyéneket, keményebb, vállalkozóbb embereket mutat fel a többiekénél.

Ezek a nemzetek, a melyek erős szaporodást mutatnak, a melyek a népesedés, a tömegbeli térfoglalás szempontjából is előljárnak, tüntetik fel a legnagyobb előrehaladást, térfoglalást s erőfeszítést a többiekkel szemben a gazdasági téren is.

Ezek a nemzetek s ezeknek a nemzeteknek a fiai a támadók a közgazdasági versenyben. Ezek törnek arra főleg, hogy az erőforrásokat, a gazdasági előnyöket kiragadják a kevésbé rátermett társadalmak kezéből. Ezeknek a nemzeteknek a fiai árasztják el az egész világot, vetik meg mindenütt a lábukat.

Szóval az egyénnek gazdaságilag rátermetté tételére, a gazdasági energia, vállalkozási szellem kifejlesztésére a társadalom zömének gazdasági kényelemben léte s a kényelem szempontjainak minden téren s így a népesedés terén is, előtérbe tolása a szaporodás megakasztásával, nem elősegítő, de hátráltató körülmény. A küzdelemhez szokottság, a küzdelemre reáakényszerülés ellenben egyik legfontosabb előmozdító tényezője ama tulajdonságok kifejlesztésének, a melyek az egyént rátermetté teszik a gazdasági téren való érvényesülésre.

De a küzdelem is csak ott lehet bátorító és az egyénnek szorgalmát, takarékoságát, munkakedvét elősegítő tényező s csak ott hat föltétlenül kedvezően az egyén gazdasági rátermettségének kifejlesztésére, a hol az a tudat és remény is ösztönzi a gazdasági téren erejét kifejtő egyént, hogy nem hiába dolgozik, s hogy a gazdasági küzdelem reá nézve valószínűleg anyagi helyzetének megjavításával jár. A csüggedés, a saját anyagi sorsának előbbrevitelében való reménytelenség semmi esetre sem fokozhatja az egyén gazdasági energiáját, bármily küzdelmes is a megélhetése. A csüggedő, az anyagi boldogulás lehetőségére kevés reményt nyújtó társadalmak azért épen nem szültek gazdasági rátermett-

séget, az élet minden küzdelmes voltának daczára sem. Az ilyen társadalomban gazdasági téren a tétlenség, az érzéketlenség, a tisztességes vállalkozási szellem hiánya keríti az egyént hatalmába s a gazdasági élet pangásának nyugalalmát legfeljebb a gyakori szélhámosságok zavarják meg.

Míg a gazdasági boldogulásra reménnyel biztató küzdelem a legerősebb és legbiztosabb eszköz az egyén s a társadalom gazdasági rátermettségének kifejlesztésére, addig a gazdasági boldogulásra való kilátás hiánya a munkakedvet, a teívágyat öli el s megakadályozza, hogy rátermett egyéniségek fejlődhessenek ki.

Ott, a hol sikerrel biztat a törekvés, a gazdasági küzdelem, ott lesz arra ráteremve a társadalom, a mely csak némi jóra való mellett is készségesen fogja megragadni a munkát, az iparkodást, mint anyagi helyzetét megjavítással biztató eszközt. És pedig a küzdelemnek sikerrel biztatása alatt nem azt értjük, hogy csak az emberfeletti szorgalom, tehetség tarthasson igényt az anyagi boldogulásra, hanem értünk ez alatt olyan konjunktúrákat, a melyek között *a közönséges szorgalmú és rendes tisztességű gazdálkodó* egyén is megtalálja fáradozásának eredményét.

A közönséges szorgalmú egyénről szólottunk már előbbi fejezetünkben s hangoztattuk ennek a fogalomnak közgazdaságtani fontosságát.

A közönséges, a rendes tisztesség ethikai fogalma is a legnagyobb mértékben gazdasági jelentőségű. A tisztesség, a gazdasági téren való tisztesség ugyanis nemcsak valami önmagáért való jót, vagy erényeset jelent, hanem mórteke ez a fogalom, az egyéni eljárás hasznosságának is a társadalommal szemben. Csak a gazdaságilag tisztességes eljárás felelhet meg a társadalom érdekeinek, a kevésbé tisztességes úgy a gazdasági verseny terén, mint egyebütt a többség érdekeit sérti.¹

A társadalom többségére nézve tehát csakis a tisztességes eljárás lehet elősegítő, előmozdító hatású gazdasági téren is.

¹ Lásd Jellinek: *Das socialethische Bedeutung von Recht, Unrecht und Strafe*. 1878. Dargun: *Egoismus und Altruismus in der Nationalökonomie*. Lipcse, 1885. Weisz Béla: *Gazdasági eszmék újabb fejlődése*. 1874. *Gazdasági szabadság érvényesülése Angliában*. Nemzetg. Szemle III. 1. Ráth Zoltán: *Közgazdaságtan és ethika*. Budapest, 1895. Pisztóry: *A nemzetgazdaságjám haladása és iránya az utolsó 15 év alatt*. Budapest, 1888. Földes: *A gazdasági élet erkölcsi feltételei*. (Társad. Gazdaságtan. I.)

Kétségtelen dolog, hogy egyénileg lehet gazdasági eredményeket elérni a tisztességnek meg nem felelő eljárások alkalmazásbavételével, de ezeknek az előnyöknek a lehetősége mindig kivételes jellegű. A gazdaságilag tisztességtelen eljárás fogalma ugyanis már magában foglalja azt, hogy ennek folytán ezt az eljárást követő egyén másoknak kárt okozzon. Tisztességtelen eszközökkel gazdasági téren csupán a kisebbség boldogulhat, a másik a nagyobb rész érdekeinek sérelmével. Ha az egész társadalom kivétel nélkül a tisztességtelen, a káros eszközöket venné alkalmazásba a gazdasági cselekvőség terén, akkor eltekintve attól, hogy a gazdasági élet terén megszűnnék a reális elemek boldogulásának a lehetősége, megszűnnék a tisztességgel ellenkező eljárások kivételes sikerének lehetősége is, mert ezek mindig a lelkiismeretlen kisebbségnek a jóhiszemű vagy elámított többség erkölcstelen kihasználásából élvezett előnyei.

A gazdasági rátermettség tehát élesen megkülönböztetendő a tisztességtelen élelmességtől, s annak egyik leggyakorabbi alakjától, a parazitizmustól.

A parazita társadalom, társadalmi réteg csak kivételes jelenység lehet, mert már maga a fogalom a más kárára való megélés és boldogulás fogalmát rejti magában. Épen azért a gazdasági rátermettséget annak közgazdasági értelmében még nem jelenti minden élelmesség, hanem csupán a reális tisztességes munkássággal egybekötött és nem a mások gyengéinek kihasználására, hanem a valóságos értéktermelésre, új értékek létrehozására irányuló gazdasági tevékenység, mert hiszen a parazitizmus épen a munka, a nagyobb erőfeszítés kikerülésével járó könnyű megélhetésre való törekvésben rejlik. Ez pedig mindig csak egy kisebbségnek, a munka s a küzdelem oroszlánrészét elvégző többség rovására sikerülhet. Hogy tehát a társadalom igazán értéktermelő munkás elemei és pedig tisztességes, nem pedig a lelkiismeretlen és kapzsi kihasználásra törekvő elemei előkészíthessék az egyént s a társadalmat arra, hogy az gazdaságilag rátermetté legyen, – a parazitizmus üldözése annak minden formájában közgazdasági érdek.

Ha azokat a tulajdonságokat is a társadalom gazdasági rátermettsége ismertető jeleinek vennők, a melyek tiltott tisztességtelen s a többségre káros eszközökkel és parazitizmussal képesítik az egyént arra, hogy gazdasági előnyöket csikarjon ki a

maga számára, akkor a pangó, züllött viszonyok között levő társadalmakban oly gyakori gazdaságilag fosztogató elemeket értékes társadalmi rétegeknek kellene tekintenünk. Mert épen a pangásban levő nemzetgazdaságoknál gyakori jelenség az, hogy ott a lelkiismeretlen és gazdasági eszközeiknek tisztességes voltára súlyt nem helyező elemek nagyszámú társadalmi réteget alkothatnak. Pedig ez a jelenség nem az említett társadalmi rétegeknek gazdaságilag értékes voltára és rátermettségére mutat, mint inkább a rátermettség hiányára, a nagy többség részéről s más kedvezőtlen konjunktúrákra.¹

Hogyha tehát a gazdasági életre való rátermettséget annak igazi értelmében, társadalonagazdasági szempontból becses tulajdonságként fogjuk fel, akkor hozzá kell tennünk, hogy annak mindig a társadalomra hasznos értelmét gondoljuk alatta, tehát a tisztességes gazdasági életre való rátermettséget.

Ennélfogva azok a népek, azok a nemzetek boldogulnak a gazdasági versenyben, a melyeknek társadalmá leginkább rá van teremve a tisztességes gazdasági életre.

Egyes keleti népek (görögök, örmények, arabok) társadalmá egyénileg az élelmességnek, a nyereszkeskedő szellemnek a legmagasabb fokát mutatják, de azért az ő társadalmukat még sem lehet összehasonlítani gazdasági rátermettség tekintetében például a reális angol, vagy német társadalommal.

Vannak a tisztességtelen, a többségre káros gazdasági életre rátermett elemek is. De ha egy nemzeti társadalom többsége a tisztességtelen gazdasági életre van reáteremve, ez azt jelenti, hogy egyáltalában nem rátermett az a társadalom gazdaságilag, – mert meg nem engedhető, tisztességtelen eljárásokkal előreviheti sorsát az egyén, előreviheti azt a társadalomnak egy kisebb töredéke, de mindig csak mint kisebbség. Mindenkire nézve azonban ilyen eljárás gazdaságilag hasznos nem lehet, mert a kihasználó fogalma a kihasznált fogalmát is magában rejti. Már pedig az lehetetlenség, hogy a társadalomnak többsége a kisebbség tisztességtelen kihasználásával, abból annyi anyagi előnyt tudjon a maga számára állandóan biztosítani, hogy ennek folytán a társadalom

¹ Schmoller: *Wirtschaft, Sitte und Recht. – Grandfragen stb.* 1875. Wagner Adolf: *Grundlegung II. Volkswirtschaft und Recht.* 1900. Ihering: *Der Zweck im Recht.* 1877-1884. Smith: *Theory of moral sentiments* 1759. Széchenyi István gr.: *Kelet népe.* H. Spencer: *The facts of ethic.* – London 1870.

többsége reális értéktermelő gazdasági tevékenység nélkül is állandóan kedvező anyagi helyzetet tudjon magának biztosítani.

Csak az a társadalom, rátermett tehát a gazdasági életre, a mely a tisztességes gazdasági életre és versenyre van ráteremve. Ez adja ma a közgazdasági értelemben vett realitást, értékes jelleget az illető népességnek. Tisztességtelen úton boldogulni egy értelmesebb, vagy tágabb lelküseretű kisebbségnek egy indolens, gazdasági gondolkodás terén elmaradott nagy többséggel szemben, ott, a hol erre mód és alkalom kínálkozik, s ott, a hol a társadalmi, gazdasági s büntető törvénybeli ellenőrzés hiányos, vagy a gyakorlatban nem jól érvényesül, – mindenesetre sokkal könnyebb dolog, mint értékes és értéktermelő gazdasági munkával küzdeni ki az anyagi boldogulást. De a társadalomra, a nemzetre nézve csak ennek az utóbbi iránynak van értéke, csak ez erősíti meg, növeli és viszi előre az egész nemzeti gazdaságot kifelé, mert ha egyik társadalmi réteg, a kisebbség boldogul, vagyonosodik csupán – a többinek s a többségnek kárára, akkor ez az egész nemzeti társadalom az egész nemzetgazdaság helyzetét, erejét előre nem viszi.

A nemzetek gazdasági versenyében a milliók erőfeszítése, szorgalma biztosíthat csak eredményt valamely nemzetgazdaság javára. Ez pedig az igazi gazdasági értéktermelő munkában, erőfeszítésben állhat csupán. Csakis az ilyen munka az értéktermelő. A tisztességtelen eljárás, a parazitizmus legfeljebb elragadja mások munkájának eredményét egy kisebbség számára.

Reális értéket csak a tisztességes gazdasági munka termel a társadalom számára, – a tisztességtelen legfeljebb kivételes egyéni hasznot hajt.

A tisztességes gazdasági munkára való rátermettség fogalma tehát az értéktermelő gazdasági munkára rátermettséget jelent, s azért a népességnek ilyenre való alkalmassága a legnevezetesebb gazdasági jelentőségű ethikai tulajdonság.

XX.

Néhány szó a közgazdasági politikának a népesedés bajival szemben alkalmazott eszközeiről.

Eámutattink már a népesedés nemzeti és faji szempontjára, mely abban áll, hogy minden nemzetnek s fajnak ebből a szempontból az az érdeke, hogy minél nagyobb százalékát tegye ki lélekszámra az emberiségnek. Jövője, fennmaradása, a többi nemzetek s fajok közé be nem olvadása, fel nem szívódása annál biztosabb, minél nagyobb tömegű s lélekszám valamely nemzet vagy emberfaj, minél jobban szaporodik az, minél jobban elhagyja a népesedés versenyében a többieket, s minél jobban növekedik egyre a föld összes népességének általa kitett százaléka.

E szerint a fajnak, a nemzetnek az áll érdekében, hogy minél jobban sokasodjék, minél nagyobb és gyorsabb arányban szaporodjék. Az ennek folytán előálló zsúfoltság, gazdasági és társadalmi bajok mind alá vannak rendelve a faji és nemzeti fennmaradás, előrehaladás szempontjának, hogyha csak ezt a nagy érdeket tartjuk szem előtt. Az egyéni szenvedések, a megélhetés küzdelmei csak úgy tűnek fel éhez a nagy szemponthoz viszonyítva, mint az atomoknak atomi kellemetlenségei valamely nagy cél szolgálatában.

Ezzel szemben áll, mint kifejtettük, a társadalmi és közgazdasági szempont. Az egyén ugyanis nemcsak valamely fajnak vagy nemzetnek a tagja, hanem ezenkívül épen úgy gazdálkodó alany, a ki a maga egyéni megélhetéseért, a maga és családja gazdasági fentartásáért és boldogulásáért küzd. A mindennapi kenyér kérdése mindig a legfőbb gondja az egyénnek. Az egyénnek eme gazdasági életviszonyaiban az ő gazdasági énje van előtérben, – ennek fentartásáért, szükségletei kielégítéséért küzd elsősorban. Ebből a szempontból az én szempontja az első. Magángazdaságilag az egyén saját magára gondol, saját igényeit igyekszik kielégíteni. A tágabb politikai s társadalmi keretek, kapcsolatok szükségleteinek érzete az intenzivitás sorrendjében messze elmaradnak a mindennapi élet megélhetési küzdelmében. Legfeljebb a család az, a melynek gazdasági érdekei a legközelebb férkőznek az egyénéhez s azzal

teljesen egybefornak. A társadalom is békét akar. A társadalomnak a mozgalom, az egyéni célok és érdekek békés követhetése a legelső szempontja, az t. i., hogy az egyének s az egyes osztályok között minél kisebb súrlódással, a békének, rendnek, biztonságának minél kisebb megzavarásával, s minél kisebb bizonytalansággal, minél kevesebb nyomorgással menjen végbe az egyéni s főleg gazdasági célokért folyó életküzdelem.

A nemzeti és gazdasági szempont ekként a legtöbbször erős összeütközésbe kerülnek. Ezt az összeütközést az egyén érzi meg, ő issza meg annak a levét, mert hiszen úgy a nemzet, a faj, mint a társadalom egyénekből áll. Megtörténhetik ekként, – s ez a köznapri eset – hogy a nemzet erősen szaporodik, a faj nagy léptekben halad előre a népesedés versenyében, a népesség erősen szaporodik, de mindez az egyénre a gazdasági bajok végtelen sorozatával s az éleiküzdelemnek folytonosan nehezebbé válásával jár. A mai közgazdaságban éhez még a társadalmi osztályok népesedés tekintetében való deformációja is hozzájárul.

Egyre nő a népesség száma, de azért a jólét, a vagyonosság aránylag egyre kevesebbek kezében csoportosul össze. A társadalomnak egyre nagyobb hányada lesz a csupán munkájából élő, s ezek között pedig egyre nagyobb százalék lesz a tulajdonképeni értelemben vett munkás.¹ Erősen szaporodó népességű mezőgazdasági államokban pedig a földművelő népességnek egyre nagyobb része lesz napszámossá, – a birtokok egyre jobban darabolódnak szét, a törpe birtokok egyre gyakoriabbak, íngig végre a teljes bizonytalanságnak adnak helyet. Ha aztán a földművelő napszámosság végképen kiszorul a mezőgazdasági foglalkozás köréből, ha ott alkalmazásra, napszámra többé nem talál, – akkor a városokba

¹ A statisztika adatai kétségtelenül igazolják ezt. Lásd e tárgyról Türkel: Die Arbeiterstatistik. Bécs 1895. Bernis: Die Amerikanische Arbeiterstatistik. (Archiv für socialo Gesetzgebung und Statistik. III. 1898. XI.) Mayr.: Deutsche Arbeiterstatistik. (Statistisches Archiv. 1893.) Dr. Fenyvessy József: A munkásstatisztika. Közg. Szemle 1888. XII. Külföldi Viktor: A munkásmozgalom alapjai. Budapest 189T. Ifj. Návay Lajos: Az alföldi munkáskérdés. Bpesti Szemle 1896. 5. k. Földes Béla: A munkásmozgalom legújabb iránya. Budapest 1873. Matlekovits Sándor: A munkáskérdés Iparügyek. VI. 12 Ráth Zoltán: Gazdasági haladásunk és a munkáskérdés. Közg. Szemle 1895. 3., 4., 5. sz. Láng Lajos: A közgazdaság elmélete. 1882. Földes Béla: A munkásviszony egy modern gyárban. 1895. Gr. Zichy Jenő: A munkáskérdés. 1883.

húzódik, Tagy ha alkalma van rá: kivándorol. De mind a két esetben legnagyobb részt ipari munkássá válik.

Így a népesedési viszonyoknak emez alakulása, az erős szaporodás következtében igen gyorsan megnő a népesség, nem íá oly sok évtized alatt megduplázódik az a modern államokban. A régi idők nagy halandósága a közegészségi viszonyok megjavulása következtében a civilizált államokban egyre csökkenvén, – manapság ugyanoly idő alatt – hosszabb korszakot véve figyelembe – sokkal többet nő a népesség, mint az elmúlt századokban.

De a népesség általános szaporodásánál még gyorsabb arányban szaporodik az alsó társadalmi osztályok népessége, különösen a szó eredeti értelmében vett vagyontalan munkásoké, a fél és egész proletároké. A társadalomnak egyre nagyobb hányada kénytelen vagyon nélkül csupán saját keze munkájából megélni.¹

E mellett, mint már többször kiemeltük, a technika egyre tökéletesedik, a gép egyre több munkaalkalmat vesz el, egyre több kezet pótol. Ez a körülmény tehát megsokszorozza még az életküzdelemnek azokat az új nehézségeit, a melyeket a munkások megspaporodása hoz létre.

Mindehez járul aztán az általánosan terjedő elégedetlenség s a termelés, a civilizáció, a technika fejlődése által felkeltett fokozott igényeknek egyre való növelése. A modern közgazdaság reklámja egyik fősegítője a termelésbeli versenynek a fogyasztók szerzésében, a reklám pedig annak folytán növeli a fogyasztók számát leginkább, hogy a szükségletérzetét kelti fel, vagy fokozza.

Az egyén helyzetét s gazdasági küzdelmét, létfentartásának nehézségét a következő főtényezők súlyosbítják: 1. a természetes szaporodás folytán beálló egyéni, gazdasági verseny nagyobbodáoa, 2. az osztályok az általános szaporodáson felül s még azon kívül az osztály zsúfolódásnak a létért való küzdelmet fokozó hatása, 3. a technika, a gépek fejlődése, 4. az igények állandó emelkedése, mely a standard of life emelésére való törekvést szüli, 5. a társadalmi elégedetlenség egyre nagyobb elterjedése az említett okok s azonkívül még annak mesterséges felkeltése következtében s egyéb erkölcsi tényezők által is.

¹ Lásd e tárgyról: Marx: Das Kapital. Marshall: Principles of economics. IV. könyv. 1893. Philippovich: Grundriss der polit. Oekonomie. I. rész. Freiburg. 1897. Mudrony Soma: A munka szerepe a közgazdaságban. 1896. Földes Béla: A munka. (A Társadalmi Gazdaságtan Elemei. I.)

Láthatjuk tehát, hogy a nemzet és faj népesedésbeli előrehaladásának, megnagyobbodásának érdeke mennyire összeütközhetik az egyének érdekeivel a gazdasági téren és hogy ba ez a társadalmi és gazdasági szempontból való érdekellentét meg van, belátható, hogy mily szenvedést, a létért való küzdelemnek mily megnehezedését okozza az egyének, különösen a leggyakoribb, a népességnek legtöbb millióját alkotó: a társadalom alsó- és legnépesebb osztályaihoz tartozó egyének a nemzeti s a faji érdekeknek a népesedés terén való érvényrejutása.

Viszont a gazdasági és nemzeti szempontok illetén összeütközése mellett az egyén gazdasági szempontjainak előtérbetolása a népesedés alakulataiban a szaporodás rövidlító mesterséges megakasztása által a nemzeti és faji legnagyobb érdekeknek okozhat megmérhetetlen károkat, a nemzet népesedésbeli érvényesülését akaszthatja meg, annak tömegbeli elsorvadását, számbeli dekadenciáját s jelentőségre nézve a többi nemzetek mögött való elmaradását s így jövőjének s fenmaradásának kétségessé tételét okozhatja.

Hogyha tehát egyrésről a nemzeti és faji, másrésről pedig a gazdasági és társadalmi érdekeknek a népesedés terén való eme szembenállását látjuk s látjuk azt is, hogy mily óriási hátrányokat s kipótolhatatlan károkat idéz az elő, ha akár az egyének s a társadalomnak gazdasági érdekei s békéje szenvednek a népesedési viszonyoknak társadalmilag egészségtelen alakulása, az osztályok belsűfóltsága folytán, akár ha a nemzetnek, a nemzeti fajnak jövőjét ássa alá a természetes szaporodásnak rövidlító s csupán az egyén gazdasági egoiamusát figyelembevevő korlátozása, azonnal feltárnád eme mindennél fontosabb ellentétes szempontok kiegyenlítésének szükségérgzete. Azonnal belátjuk, hogy mennyire kívánatos volna az, ha a nemzet s a faj is érvényesülhetne a népesedés versenyében, annak tömege ne csökkenne nagyság s jelentőség dolgában a többi népekével s fajokéval szemben, de e mellett az egyén ne szenvedjen annyit a társadalom túlságos zsűfóltsága miatt, a tulszaporodásnak bajai enyhíttessenek vagy pedig ott, a hol az ellenkező végletbe megy a népesedés alakulása, szűnjék meg a nemzeti dekadenezia, a nemzeti elnéptelenedés.

Láthatóvá válik tehát, milyen nagy érdekek fűződnek ahoz, hogy a nemzeti és faji, a gazdasági és társadalmi ellentétes szempontok össze ne ütközzenek a népesedés terén.

Vannak, mint jeleztük már, kivételesen szerencsés helyzetű nemzetek, a melyeknél ezeknek a szempontoknak az összeütközései nem nagyon élesek, legalább jelenleg még nem azok. A legtöbb modern államnál azonban, különösen a legtöbb európai államnál ezeknek a szempontoknak az összeütközése a lehető legerősebb.

Elvontan, a való élettől eltekintve, könnyű odavetni azt az elvet, hogy a nemzeti s faji, valamint a gazdasági és társadalmi ellentétes szempontok eloszlatandók lennének a népesedés terén. A mint azonban ennek az elvnek megvalósíthatóságára gondolunk a valóságban, az első pillanatban az eszközök, a mód hiánya jut eszünkbe.

A társadalmi tudományok körében való gondolkodásnak nem is lehet a feladata, hogy utópiákat állítson fel. Kétségtelen, hogy a társadalmi téren nyilvánuló ellentétek teljes kiegyenlítése a lehetetlenségek országába tartozik. A valóságban csak ezeknek a minél inkább való csökkentéséről lehet szó; nem teljes kiegyenlítésről tehát, hanem a kiegyenlítésnek csak arról a *relatív* fokáról, arról a relatív összeegyeztetésről, a mely az emberi társadalomban az adott politikai és közgazdasági viszonyok közt elérhető.

Tehát nem a faji, nemzeti, gazdasági és társadalmi szempontok ellentétben állásának tökéletes megszüntetéséről való gondolkodás ekként a nemzetgazdaságtan feladata, hanem csupán azoknak lehető kiegyenlítésére törekvés a népesedési viszonyok terén, tehát annak a fontolgatása, miképen lehetne az osztályok túlsúlyosságát, az erős megélhetési akadályokkal küzdő népesség és néprétegek szertelen megszorodását egyrésztől, másrésztől pedig a nemzeti népesség fogyását, a szaporodás mesterséges megakasztását mérsékelni, korlátozni.

Itt ismét az a nagy kérdés merül most már fel, hogy a népesedés természetes menetére, a népszaporodás emelésére vagy csökkentésére, a népesség sűrűbbé vagy gyérebbé tételére lehet-e egyáltalában befolyást gyakorolni.

Ha röviden is átgondoljuk a dolog természetét, a felelet csak az lehet, hogy igenis gyakorolható befolyás, – a népesedés menete is befolyásolható. A további felmerülő kérdések csupán azok, vajjon a népesedés menetére gyakorolható befolyás a kívánt erejűvé, jelentőségűvé tehető-e; vajjon a népesedés menetére gyakorolt befolyás folytán biztosítható-e a kívánt eredmény, elérhető-e annak folytán a népesedésnek egy megfelelő egészséges fejlődési iránya,

s végre, hogy mily eszközök állanak rendelkezésre ebben a tekintetben.

Azzal, a mikor azt mondtuk, hogy a népesedés menetére, a szaporodás gyorsabbá vagy lassúbbá tételére igenis lehet befolyást gyakorolni, még nem mondtuk azt, hogy a népesedés menete tehát szabályozható. A szabályozás fogalma *többet* fejez ki a befolyás gyakorlásánál, t. i. öntudatos czéltól irányított, ezélnak megfelelő alakítást, a mely magában foglalja azt, hogy ez a gyakorolt befolyás olyan legyen, a minőnek azt akarjuk: ne legyen az a kelleténél sem erősebb, sem gyöngébb, – ne lőjjünk túl a ezélon annak folytán, s ne érijük el azáltal az ellenkező véglelet.

Az, hogy a népesedés menetére is lehet befolyást gyakorolni, kétségtelen dolog. Gyakorolhatja pedig ezt a befolyást az egyén és az egyén felett álló valamely jogi vagy politikai, illetőleg társadalmi tényező: modern viszonyok között az állam.

A szaporodást magát az egyén, az ember végzi el, – azt helyette más nem pótolhatja. Azért az állam a népesedés menetére csak úgy gyakorolhat befolyást, hogy az egyénre gyakorolja azt elsősorban, s így az magára a szaporodásra, a népesedés menetére nézve közvetett lesz.

Az egyén viszonylag a legnagyobb befolyást érvényesítheti saját propagációja tekintetében. Megakaszthatja azt teljesen is, és feltéve, ha valami szervi hiba miatt nem hiányzik nála a fizikai propagatív képesség, szaporodását az emberi s egyéni természetnek megfelelőleg a lehető legintenzívebbé teheti az által, hogy propagáló természetének érvényesülése elé semminemű akadályt nem gördít. Ez aa utóbbi eset a szaporodási eshetőségeknek, illetve a szülések előidézésének számbelileg a legnagyobb mértékét idézi elő. Ez felel meg az u. n. természeti állapotnak, a mikor a szaporodás mérvét csakis a természetes szaporodási képesség határai korlátozzák.

A társadalomban élő egyén azonban ritkán van abban a helyzetben, hogy természetes szaporodási képességét egészen kimeríthesse. A ezivilizáltabb társadalmaknál több akadály gördül ez elé, mint a kevésbé ezivilizáltaknál (de azért óvakodunk felállítani olyan elvet, hogy minél ezivilizáltabb valamely társadalom, annál több akadályja van a szaporodásnak).

A társadalomban élő egyének közül már nem mindegyik jöhet abba a helyzetbe, hogy szaporodó képességét érvényesíthesse, – sőt azoknak is, a kiknek megadatott ennek lehetősége, szám-

talán oly körülmény áll útjukban, a melyek arra intik őket, hogy természetes szaporodási képességük érvényrejtését mérsékeljék. Az egyén tehát befolyást gyakorolhat szaporodásának menetére öntudatos elhatározásával és pedig gátló és előmozdító irányban egyaránt. Előmozdító irányban főleg annak folytán, hogy a természettől megadott szaporodási tehetségének érvényrejtését engedi, s az annak útjába álló akadályok elhárítására törekszik. Az állatvilágban ez a különböző nembeli alkalmas egyedeknek egymást felkeresésében s a zavaró individuumoknak elűzésére való törekvésben áll.

Az emberek világában lényegesen más már a helyzet. Hogy milyen lehetett az az emberiségnek sokak által hangoztatott u. n. természeti állapotában, – azzal keveset törődünk tárgyunk szempontjából, a minthogy az u. n. természeti állapotot annyira elvont fogalomnak tartjuk, hogy annak mindenekelőtt a való életet szem előtt tartó társadalmi tudományokban csakugyan csekély szerepe lehet. A társadalomban élő embereknél legtöbbször bizonyos társadalmi kapcsolat szükséges ahoz, hogy az ember szaporodási képessége érvényesülhessen. Igaz ugyan, hogy az emberi szaporodás soha sem folyt le s nem is folyik kizárólag az erre alkotott társadalmi s jogi keretben, t. i. a családon belül, s mindig előfordult s előfordul az, hogy az emberi szaporodásnak egy bizonyos, bár rendszerint összehasonlíthatatlanul kisebb része az emberi propagáció céljaira alkotott társadalmi kapcsolatokon kívül megy végbe, a mely eseteket a társadalom s a jog törvényteleneknek tekinti, – de ez azért korántsem jelenti azt, hogy a családon, a házassági köteléken kívül álló emberi szaporodás kevesebb akadályllyal járna, vagy a társadalmi életnek a szaporodással szemben gördített akadályait csökkentené. Épen az a körülmény, hogy a törvénytelen születések száma mindenütt sokkal kisebb a törvényesekénél, mutatja azt legjobban, hogy az emberi társadalomban a szaporodás közvetítésére szolgáló keret a család, és hogy a társadalomnak berendezése s viszonyai – melyek között talán a gazdaságiak állanak első helyen – olyanok, hogy a szaporodási képességnek a családon kívül való érvényesülése a lehető legnagyobb akadályokba ütköznék.

Az egyéneknek tehát a modern társadalomban a családalapítás ad alkalmat arra, hogy a népesedés menetében közreműködjék saját propagáló tevékenységével. Ennélfogva azt mondhatjuk a

modern társadalmi viszonyok között az egyén részéről a legintenzívebb közreműködésnek a népesség szaporodásának előmozdítását illetőleg, hogyha minden arra alkalmas egyén mindent elkövet arra, hogy lehetőleg korán családot alapítson s a házasesetben semmit sem tesz a fogamzás csökkentésére. Czivilizált társadalom saját szaporodásának előmozdítására ennél többet nem tehet. Sőt a legtöbb nemzetnek czivilizált társadalma a nemzeti szaporodásnak öntudatos vagy öntudatlan előmozdításában nem is megy el ennyire, mert gazdasági okok igen sok egyént megátolnak abban, hogy idejekorán házasságra lépjen. Hogy tehát minden házasságkötésre fizikailag alkalmas egyén korán kössön házasságot, erre nézve gazdaságilag az egyén szempontjából mzonyos könnyelműsége, optimizmusra van szükség. De ha mégis valamely társadalom egyénei nem sokat törődve a gazdasági megélhetéssel, korán kötnek házasságot s házasesetükben a szaporodás természetes menete elé semmi akadályt nem gördítenek, akkor a szaporodás előmozdítása érdekében – tudva vagy tudatlanul – a maximumot tették meg. Az egyén részéről tehát a szaporodás előmozdítására a legfőbb eszköz a minden áron való idejekorai házasesodás és a szaporodás menetének a természetre bízása.

Gátló eszközökkel is rendelkezik az egyén – még pedig sokkal biztosabb eszközökkel – arra nézve, hogy a szaporodás menetét meglássítsa vagy egészen megakadályozza.

Ilyen eszköz az »erkölcsi önmegtartóztatás«, melyet Malthus hirdetett, értvén alatta a házaseságkötéstől s a családalapítástól való tartózkodást mindaddig, míg a család megélhetését – gyermekekkel együtt – feltétlenül biztosítani nem bírja.

Inkább gazdasági önmegtartóztatásnak lehetne ezt nevezni, mert az erkölcsnek alig van köze hozzá. De Malthus papi s vallás-erkölcsi szempontból vett elnevezése a való életben nem csökkenti ennek a mentő eszköznek a jelentőségét annyira, mint a való élet maga.

Az erkölcsi önmegtartóztatást a Malthus által felállított és kívánt értelemben egy társadalom sem gyakorolta s nem is fogja gyakorolni s talán legkevésbé a modern társadalom. Ha a családalapításnál olyan gazdasági kiszámítással járnának el az emberek, a mint annak szükségét Malthus hangoztatja, akkor a modern társadalom alsó, de legnépesebb rétegei lemondhatnának a családalapításról. A megélhetés biztossága itt olyan gyöngé, s annyi

esélynek van kitéve. Hogyha tehát ezek a legnépesebb, de egyszersmind a megélhetés biztossága tekintetében leggyengébben álló társadalmi osztályok szorosan betartanak a Malthus-féle erkölcsi önmegtartóztatás elvét, akkor ezeknek majdnem teljesen le kellene mondaniok arról, hogy fajukat fentartsák.

De legjobban mutatják a modern társadalmi viszonyok, főleg a modern munkásosztály viszonyai, mennyire nem az u. n. erkölcsi önmegtartóztatás az, a melynek a túlszaporodás fékjeként való elfogadását várni lehetne a társadalomtól s hogy mennyire nem ez az az eszköz, a melylyel a társadalom az ő szaporodását a gyakorlatban tényleg megakasztja. A mai társadalom a szaporodás menetét *seholssem* a Malthus-féle erkölcsi önmegtartóztatással akadályozza vagy lassítja meg. A művelt középosztálynál van meg legfeljebb az, hogy sok ember gazdasági okokból lemond a házasságkötésről, a családalapításról, mert ebben az osztályban a nő eltartása s a gyermekek felnevelése viszonylag a legnagyobb teher az egyénre. De a társadalomnak ebben az osztályában sem ez a szaporodás meglassabbitásának a módja a modern élet gyakorlatában, hanem a gyermeknemzés és szülések korlátozása.

A nemzetek népességének túlnyomó nagy többségét azonban a társadalom alsóbb osztályai teszik ki. Ezeknek a szaporodási menete a döntő a nemzeti népesedés irányára. Ezek azok az osztályok, a melyek nemcsak a legnagyobb részét, hanem rendszerint a leggyorsabban szaporodó részét teszik ki a népességnek s a melyek a modern osztályalakulás közepette még a felsőbb társadalmi osztályok gazdaságilag bukott elemeivel is táplálkoznak.

Az alsó társadalmi osztályokra, vagyis a népesség zömére pedig a Malthus-főle erkölcsi önmegtartóztatás alkalmazását csak kívánni is egészen ferde dolog.¹ Ezekben a társadalmi osztályokban a nő munkájával segítségére van a férfinak. A férfi ezekben az osztályokban nő nélkül gazdaságilag exisztálni nehezen bír. Azért a munkásosztályoknál – épen úgy az ipari, mint a mezőgazdasági munkásoknál – a nősülés gazdaságilag is szükséges dolog.

A mezőgazdasági munkás, a kisgazda család nélkül megélni alig tud. Itt a legfontosabb gazdasági szükségletek egyike a nő,

¹ Lásd e tárgyról Eug. Duhrmg: Die Malthus-Ricardosche Oekonomie. (Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus. IV. fejj.) Engels, Sisinondi, Schmoller. Grundriss der allg. Volkswirtschaftslehre. 169-178. lap.

a ki a dolgozó férfit részben segíti munkájával, részben pedig annak élelmezési ellátásáról gondoskodik. Az ipari munkásnépnél is a férfinak legfőbb gazdasági kiegészítője a nő. Itt a nő épen úgy részt vesz az ipari munkában, mint a férfi s gazdasági szempontból is előny a munkásra, ha valamely nővel él együtt, mert az ipari munkásnak anyagi helyzeténél fogva olcsóbbá kerül az otthoni bármily primitív háztartás, mint a korcsmai élet, a mely a munkásosztályok alkoholizmusának és keresetük könnyelmű elfecsérlésének egyik fő kútforrása. Azt kívánni tehát a munkástól, hogy nőtlen életet éljen, gazdaságilag is helytelen dolog. Azok a munkások, a kik valamely nő társaságában élnek, sokkal jobban jönnek ki rendszerint keresményükből, mint a teljesen nőtlen életet élők, mert az állandó korcsmázás, a korcsmában való étkezés, az otthon hiánya a leggyorsabban emészti fel a munkabért.

S ha valóban megfigyeljük kissé az ipari munkások életét, akkor az első pillanatra észrevesszük azt, hogy mennyire nem a Malthus féle »erkölcsi önmegtartóztatás« elve az, a mely az ő gazdasági érdekeiknek megfelel s mennyire nem ez az eszközük a gyakorlatban a természetes szaporodásnak megcsökkentésére.

A munkás úgy természeti ösztöneinél fogva, mint gazdasági okokból is nőre igyekszik szert tenni. S valóban azt látjuk, hogy a munkásoknak legnagyobb része nős életet él. Nem él mind törvényes formák szerinti házasság életet, hanem egy nagy rész, néhol túlnyomó rész vadházasságokat köt, azaz hosszabb-rövidebb időre összeáll egy férfi egy nővel.

Nagyon csalódnánk, ha azt hinnők, hogy a munkásosztályban ezek az annyira elterjedt vadházasságok egyedül nemi szempontból jönnének létre. Korántsem úgy van az egészen. Ezeknek a vadházasságoknak túlnyomó részben épen olyan nevezetes gazdasági, mint nemi okai vannak. A gazdasági szükség viszi rá a munkások legnagyobb részét, hogy nővel álljon össze állandóbb életközösségre. Csakhogy anyagi viszonyaik a minden különösebb vonzalom hiánya a formászerinti házasságot terhesnek tüntetik fel, azért jönnek létre a vadházasságok. De főleg az teszi gyakorivá az ilyen vadházasságok keletkezését a munkásoknál, hogy ezek időhöz kötve nincsenek s mert a munkás helyzete olyannyira nem viseli magán az állandóság jellegét, rendszerint addig tartanak az efelé vadházasságok, a míg az abban lévő körülményei főleg anyagi okokból kívánatosoknak mutatják azokat.

A Malthus-féle u. n. erkölcsi önmegtartóztatás elve gazdasági szempontból sem találó a munkásosztály viszonyaira, mert a társadalomnak ezekben a rétegeiben a nő a férfinak az életgazdaságossága s a takarékoság szempontjából határozottan szükségére van.

Népesedés szempontjából pedig akár a törvényes házasságokat, akár az u. n. vadházasságokat egy tekintet alá vonhatjuk.

Mikor a statisztikának azokat az adatait olvassuk, hogy a munkásosztálynak mily hányada él házasságban, a szoroson veit népesedési szempontból teljesen ferde képet nyerünk, – mert ez a statisztika csakis a törvényes formákkal szentesített házasságokat mutatja ki, – a vadházasságok s a különböző hosszabb-rövidebb ideig tartó, de azért az állandóság jellegével bíró kapcsolatok kiesnek alóla, pedig ezek a lehető leggyakoribbak ezeknél az osztályoknál, annyira, hogyha a statisztika nem csupán a törvényes házasságokat mutatná ki tüzetesen, hanem az állandó jellegű egyéb együttéléseket is, akkor a munkásosztályok nős és nőtlen csoportjairól egészen más képet nyernénk. S így tágabb értelemben tulajdonképpen sokkal nagyobb hányada nős a munkásoknak, mint a hogy azt a statisztikai adatok feltüntetik.

Népesedési szempontból pedig a nős vagy nőtlen élet, t. i. a férfi és nőnek állandóbb jellegű együttélése az irányadó első sorban. Minthogy pedig a munkásosztálynál épen erős gazdasági és gazdaságossági okok is hozzájárulnak a törvényes és törvénytelen házasságok egyaránt, igazságtalan dolog volna úgy természetit, mint gazdasági szempontból is azt kívánni a társadalomnak ezektől a rétegeitől, hogy a Malthus és követőitől hangoztatott elvekhez tartásuk szoroson magukat.

De eltekintve attól, hogy a társadalomnak alsó osztályai, nevezetesen a munkásosztály úgy társadalmi irányánál, hajlamainál, életfelfogásánál fogva, mint gazdasági, műveltségi viszonyainál fogva sohasem lesz alkalmas ilyenféle dogmák betartására, maga az erkölcsi önmegtartóztatásnak, az eredeti malthusi felfogásában¹ vett értelme épen a törvényes formákat nélkülöző viszonyok általános elterjedtségénél fogva veszít jelentőségéből.

A gyakorlati élet azt mutatja, hogy ha a társadalom alsóbb s így tömegre nézve legnépesebb osztályai és pedig úgy az ipari

¹ Malthus t. i. a házasságkötésről való tartózkodást érti alatta.

munkások osztálya, mint a parasztság valahol csökkenteni akarják a természetes szaporodásnak intenzivitását, sehol sem a házasságtól való tartózkodással teszik azt meg, hanem a fogamzásoknak és szüléseknek mesterséges megakadályozásával.

A tulajdonképeni munkásosztálynál ép úgy, mint a parasztságnál magában véve a nő élet gazdaságilag túlnyomó részben csakis előnyt, gazdaságosabb állapotot jelent, s gazdaságilag kedvezőtlené csak akkor válik a helyzet, a mikor már a terhesség gátolja a nőt munkájában s a mikor már a gyermekek kívánnak eltartást. A nőülés fogalma ennél fogva magában véve nem lehet gazdaságilag valami visszariasztó a társadalomnak ezekben a rétegekben. Egyedül a sok gyermektől félnek a szülők.

A dolog lényege tehát az, hogy úgy az emberi természetben meglévő ösztönökből kifolyólag, mint a gazdasági feszélyezettség csekély fokánál fogva is úgy a törvényes, mint a törvénytelen házasság élet magában véve kedves fogalom a többség előtt s csak a gyermekek kérdése üt szöveget nagy résznek a fejébe. Hogyha tehát az egyén arra törekszik, hogy a szaporodás menetét megakassza, a gyakorlati életben egy pillanatig sem fog az eljárás módjában habozni: nem a házasságkötéstől, a nemi viszonyra lépéstől fog a túlnyomó nagy többség tartózkodni, hanem a fogamzást és a szülést fogja mesterséges műveleteivel megakadályozni, így van ez mindenütt.

Franciaországban nem a házasságoknak az össznépeséghez viszonyított alacsony számában, hanem a szaporodás mesterséges megakadályozásában rejlik a nemzeti szaporátlanság oka.¹

A gyermekrendszereket követő vidékeken pedig a házasságok száma igen nagy a népeség számbeli arányához képest, mert itt az eléggé gyakori, de e természetlen házasság a jellemző. Hiszen ily vidékeken a kisbirtokos parasztszülők már lehetőleg korán összeházasítják gyermekeiket, már előre tervezik, hogy kinek a fia kinek a lányát veszi el, hogy ekként a vagyonok egyesüljenek. A szülők pedig főleg azért óvakodnak attól, hogy több gyermekük legyen, hogy ennek folytán annál vagyonosabb legyen a tervezett új házaspár.

¹ Levasseur: La population française. Paris 1889. Bonar: Malthus and his work. London 1885. Ad. Wagner: Grundlegung. I. II.

Földes Béla: Városaink és a városi lakosság. 1883. Vargha Gyula: Európa népeségének növekedése. Közg. Szemle. 1893.

A népesedés terén tehát annak az elvnek felállítása s hangoztatása, hogy az egyén tartózkodjék a házasságkötéstől mindaddig, a míg abba a helyzetbe nem jut, hogy nem csak magát és házas-társát, hanem gyermekeit is biztosan eltarthatja, helyes lehet ugyan, de gyakorlatilag semmit sem ér és semmit sem mozdítja elő a népesedés irányának a társadalomra s a közgazdaságra nézve kedvezőbb alakulását. Nem pedig azért, mert először is a népességnek túlnyomó nagy többsége sohasem fogja betartani ezt az elvet s másodsor pedig azért, mert az egyén a gyakorlatban nem a házasságkötéstől, s a nemi viszonyoktól való tartózkodással, hanem a szaporodásnak mesterséges mérséklésével hátrítja el a népesedés természetes folyamatának reánézve gazdaságilag kényelmetlen voltát. Ez utóbbi eljárásnak oka pedig részint a házasságkötésnek s általában a nemi állandóbb kapcsolatok szövésének az emberi természetre vonzó voltában áll, részint pedig abban, hogy gazdasági szempontból a lakosság túlnyomó nagy részénél nem maga a házasság, vagy törvénytelen tartós nemi kötelék a kényelmetlen, hanem a sokgyermekű család. Az egyén tehát, a hol ellenszegül a természet folyamányának, a házasságoktól s házasságkötéstől nem, csupán a házasságnak sok gyermekkel megáldottságától fog óvakodni.

A házasságkötéstől magától való tartózkodás gazdasági szempontból csupán a középosztályban nagyobb fontosságú, mert mint említettük, a nő eltartása itt a legnagyobb teher a férfira. De ha figyelembe vesszük, hogy a középosztály egy részénél is a nő saját vagyonával is hozzájárul az élet gazdasági terhének könnyítéséhez, s hogy a nőemanezipáció térfoglalása a nőt is egyre jobban keresetképesé teszi, a társadalom eme rétegében sem mondható gazdasági szempontból előnyösnek a házasságtól való tartózkodás elve.

Az egyéntől magától várni tehát azt, hogy a népszaporodás menetére olyan befolyást gyakoroljon, a mely a társadalom, a közgazdaság s a nemzet nagy ezéeljainak megfelel, s ezeknek ellen-tétes nagy szempontjait kiegyenlíti, – elhibázott és hiába való dolog s legfeljebb az igen naiv politizálok, vagy közgazdasági dolgokkal foglalkozók *pium desideriuma* csupán. Az egyén ugyanis eltekintve attól, – hogy túlnyomó részben nem bír tudattal a saját családján belül végbemenő népesedési folyamatok gazdasági és nemzeti horderejéről, vagy nem helyes fogalmat alkot arról,

– nem alkalmas arra, hogy a saját családalapításával vagy nem alapításával és családi életével valamely nemzeti vagy közgazdasági iránynak, törekvésnek öntudatos kifejezője s megvalósítója legyen.¹

Az egyénnek, a társadalomnak s a nemzetnek érdekei nem esnek össze. Sőt az egész társadalomnak sok tekintetben egészen mások az érdekei általában véve, mint az egyes osztályok érdekei s még inkább, mint az egyes egyének érdekei.

Az egyéntől hiába követeljük azt, hogy hazafias vagy közgazdasági szempontból házasodjék, vagy ne házasodjék. Azok a sokféle pszichikai és fizikai motívumok, amelyek az egyént a házasságkötésre bírják, sokkalta erősebbek egy általános elv közgazdasági vagy nemzeti szempontból való helyességének tudatánál. Ha most már valamely egyén az előtt a választás előtt áll, vajjon házasságot kössön-e valamely előtte sympathikus egyénnel, vagy pedig tartózkodjék a házasságkötéstől csupán azért, mert a társadalom zsúfoltságánál fogva nem kívánatos az erős szaporodás és a sűrű házasságralépés – egy pillanatig sem fog habozni abban, hogy saját egyéni hajlama után induljon. Viszont azt látjuk, hogy ott, ahol az egyént gazdasági szempontok – legyen ez bár túlzott felfogás, kapzsiság, anyagi kényelemszeretet, – a szaporodás korlátozására indítják, ott még a leghazafiasabb társadalomnál is erősebbnek bizonyulnak az egyén gazdasági szempontjai a nemzeti érdekek tudatának erejénél.

Az egyéntől várni tehát azt, hogy a népesedés folyamatát a nemzeti és közgazdasági érdekeknek megfelelő irányba terelje, hiábavaló dolog. A francia szaporodást propagáló egyesületek nem változtatnak a nemzeti népesedés irányán, mert nem ezek az egyesületek szülik a gyermekeket, hanem az anyák, – az anyák pedig nem akarnak Franciaországban gyakran szülni.

Az egyén tehát magától, saját elhatározásából egyrészt nem is tudna a népesedési propagatív szerepében a nemzeti, társadalmi s közgazdasági nagy szempontoknak megfelelően viselkedni, vagy ha tudna is, az egyénnél az egyéni szempontok ezerszer erősebbek a társadalmi s nemzeti szempontoknál a mindennapi élet terén.

¹ Perkins-Stetson: Mann und Frau. Die wirtschaftliche Beziehung der Geschlechter als Hauptfaktor der socialen Entwicklung Deutschlands. (Ford.: Stritt.) 1901.

Tegyük csak fel azt az esetet, hogyha valaki oly módon akarná az államnak az adókból befolyó szükségleteit biztosítani, hogy minden kényszerítés nélkül a társadalom hazafiasságától vagy az adófizetés közgazdaságilag szükséges voltának hirdetésétől, ennek köztudattá tevésétől várná az állami szükségletek biztosítását. Nemde nevetséges dolog volna ez bármely *emberi* társadalomban?

Épen ilyen nevetséges dolog az egyéntől, az egyén meggyőződésére való hatástól várni azt, hogy az saját nemi életviszonyait az állami s a társadalmi érdekek szerint irányítsa s rendezze be.

Semmivel sem nagyobb naivitas az egyéntől azt várni, hogy minden kényszerítő eszköz nélkül, csupán önszántából mindenki pontos adófizető legyen, mint azt várni, hogy csupán közgazdasági vagy nemzeti szempontból házasodjék vagy ne házasodjék, sok vagy kevés gyermekekre törekedjék.

Az egyén talán be fogja látni, hogy nagyon közgazdasági érdekű dolog az, hogy ne legyen mindig sokkal több a munkás-kéz, mint a munkaalkalom, hogy ne legyen túlszűfolt a társadalom, de azért bizony nem fog ő aszkéta életet élni, sem pedig nemzeti szempontból nem fog felhagyni nemzészorlátozó eljárásaival akkor, a mikor azt tudja a legfőbb dolognak, hogy a gyermeke ne kapjon eldarabolt vagyont, s neki pedig ne kelljen a sok gyermek miatt vénségeig keményen dolgoznia. A szocialista munkás ha tudja is, hogy a proletárok nagy száma milyen sok bajt okoz, bizony nem fog önmegtartózkodást gyakorolni a kapitalista érdekében. A középosztályhoz tartozó intelligens elem sem fog nemzeti szempontból, csupán sok gyermek kedvéért házasságot kötni, a meddig standard of lifejét nagyjából biztosítani nem tudja. Ha szabatosan akarjuk kifejezni a dolgot, nem is azt kell mondanunk, hogy az egyén nem alkalmas valamely általános nemzeti vagy társadalomgazdasági iránynak megfelelő eljárás követésére, hanem azt, hogy ilyen irány általános követését a társadalom részéről egyéni akaratból, csupán az egyének elhatározásából kifolyólag várni és kívánni nem lehet. Nem lehet várni, hogy kényszer nélkül a társadalom rendes adófizető legyen, nem lehet várni, hogy az egyén népesedését a nemzeti vagy közgazdasági érdekeknek megfelelően kormányozza, esetleg egyéni érdekeinek vagy vélt érdekeinek, kényelmének s egoizmusának ellenére is.

Hogy tehát az egyén olyan viselkedést tanúsítson bármely életviszonyban, a minőt az állami, nemzeti, társadalmi érdekek megkívánnak, s hogy a társadalom biztosítva legyen arra nézve, hogy az egyén valóban ilyen viselkedést fog tanúsítani, ahhoz kényszer, *szankció* szükséges. A rendes adófizetés szankciója az adóvégrehajtás. A legkötelességtudóbb társadalomban is csak az adóvégrehajtásnak, mint szankciónak tudatában működik pontosan a hazafias kötelességérzet. Nem elég abban a meggyőződésben lanni, hogy az adófizetés kötelesség, szükséges még annak a tudata is, hogy az alól kibújni nem lehet.

Ha tehát azt akarjuk elvárni az egyéntől, hogy népesedési propagatív életviszonyaiban olyan magatartást tanúsítson, a mely a közszempontoknak megfelel, akkor nem elég őt ezekről a közszempontokról felvilágosítani, hanem a közszempontoknak a népesedés terén való betartását biztosító olyan szankcionális intézményeket is kell létesíteni, a melyek kényszeríteni tudják az egyént ezeknek a szempontoknak megfelelő magatartás biztosítására s a melyek az egyénben a kívánt magatartás helyességének tudatán kívül annak tudatát is felkeltik, hogy a helyes magatartás, illetve eljárás alól kibújni nem lehet. *A népesedés folyamatának szabályozható volta attól függ tehát, hogy mennyiben hozhatók létre olyan intézmények, a melyek az egyént az ő propagatív ténykedésénél a közérdekeknek megfelelő magatartásra bírják kényszeríteni.*

Azokat a szankcióval ellátott intézményeket és intézkedéseket, a melyeknek feladatuk az volna, hogy az egyént az ő propagatív ténykedésénél a közérdekeknek megfelelő magatartásra bírják, – az állam szempontjából tekintve – nevezhetjük *népesedési közigazgatásnak*. A népesedés folyamatának szabályozható volta az erre irányuló speciális népesedési közigazgatásnak megvalósíthatóságától függ tehát.

Ha tehát lehet olyan módokat találni, a melyek segítségével egy kellő szervezettel ellátott közigazgatási tevékenység a népszaporodásnak s általában a népesedés folyamatának a közérdekeknek megfelelő fejlődést biztosíthat, akkor ezzel a civilizált emberiség s a modern állam a közigazgatási műveleteknek legnagyobbikát tette meg, de egyszersmind a nemzet és a faj jövője tekintetében is a legnagyobb szerűbb biztosítékot adja. Kizárja ugyanis egyrészt a túlnépesedés, a túlszűfolás veszélyét és biztosítja másrészt a nemzeti népességet a megfogyás, a depopuláció veszélyével szemben.

Nagyon természetes, hogy ilyen tökéletességű népesedési közigazgatás ma még csak az eszmék világába tartozik s ma még nem tudjuk felsorolni azokat az eszközöket a melyeknek segítségével ilyesmit el lehetne érni. Vagy ha rámutatna is valaki azokra a kézzelfogható eszközökre, a melyekkel a népesedés terén ilyen eredményeket lehetne biztosítani, azok annyira drasztikusoknak s az egyént annyira korlátozóknak tünetnék fel a mai társadalom előtt, hogy a mai közfelfogás még a gondolattól is visszaborzad.

De a szükség megtörheti a gondolkodás jegét s a ezivilizáció, a tudomány, a népszaporodás terén olyan eszközöket ad rövid időn belül az ember kezébe, a melyek a kivitel drasztikus voltát eltüntetik. S ha majd a társadalomnak azok a zavarai, a melyek meg vannak már most is, de a melyeknek, fájdalom, nem elsimulásukra, de erősödésükre van kilátás, megrázkodtatják a civilizált világot és közmeggyőződéső teszik annak szükséges voltát, hogy az államnak minden áron és minden eszközzel bele kell nyúlnia a társadalom osztályalakulásának rendezésébe, akkor már épen az fog érthetetlennek látszani, hogy a politikai, gazdasági s az egyéni életnek minden fontosabb viszonyába beleavatkozó állam miért legyen kénytelen épen a közgazdasági és nemzeti tekintetben legfontosabb téren, t. i. a népszaporodás, a népesedés, az osztályok alakulásának terén összetett kezekkel tétlenül vesztegelni. Akkor nyilvánvaló lesz az, hogy mennyire előítélet az a felfogás, hogy az államnak nem lehet vagy nem szabad a népszaporodás szabályozásába beleavatkoznia.

Az emberi és állati szaporodás ugyanazoknak a természeti törvényeknek van alávetve. Az emberi szaporodáshoz ezenkívül még magasabb nemzeti, politikai, társadalmi szempontok is fűződnek természetesen. A háziállatokkal könnyen bánik a gazdálkodó egyén, gazdaságának méreteihez szabja azok számát. A magángazdaságban tehát a háziállatok tulszaporodása vagy elfogyása könnyen elkerülhető s a helyes létszám fentartása könnyű dolog.

Hogyha az emberi népesedés alakulásába is olyan egyszerűen s olyan radikálisan nyúlhatna bele az állam vagy valamely felsőségi tényező, a mint a gazdálkodó egyén az ő saját háziállatai létszámának megállapításánál teszi azt, akkor a népesedés közigazgatása a legegyszerűbb dolog volna a világon.

Csakhogy itt emberekkel van dolgunk s úgy fogjuk azt fel,

hogy nem a közgazdaságért vannak az emberek, hanem az emberekért a közgazdaság. Nagyon természetes ebből a kiinduló pontból kifolyólag, hogy az állam s a közgazdasági politika, a társadalom nem arra törekszik, hogy a társadalom tagjainak számát apassza vagy növesse a közgazdasági erőforrásokhoz képest, hanem megfordítva a közgazdaság termelését, ellátó képességét igyekszik mindenáron felfokozni akkor, a mikor a népesség száma erősen szaporodik. S ez helyes és természetes dolog is, azonban nem minden körülmények között, hanem csak egy bizonyos mértékig.

Ha ugyanis valamely állam népessége a területhez, a gazdasági erőforrásokhoz viszonyítva túlságosan megszorodott, ha ez a népesség igen magas igényekkel bír ahhoz, hogy a nagy többség a kívánt gazdasági standard of life-ot el tudja érni s ha ennek következtében a társadalmi elégedetlenség s a gazdasági hiányérzet erősen nyomja az egyént s a termelés tovább nem fokozható a kívánt mértékben és tempóban, akkor elérhetünk ahhoz a ponthoz, a mikor a népesedési, osztályalakulási bajok orvoslása kerülő úton, t. i. a közgazdaság ellátóképességének fokozásával nem orvosolható többé, hanem ott már a népszűfoltosság, az osztályalukulások visszasságai csakis egyenes úton gyógyíthatók már, t. i. az által, ha magukhoz a bajoknak forrásaihoz, a túlszűfoltossághoz, az osztályok népesedési folyamatához nyúl hozzá az orvosló eljárás. A népesedés bajait tehát közvetlenül a népesedés menetébe való beavatkozással lehet s kell rendezni s nem pedig az által, hogy kerülő úton igyekszünk csillapító tényezőket s intézményeket létrehozni.

A mint akár a depopuláció tünetei, akár a népszűfoltosság, a szociális elégedetlenség, a munkáskezek, a munkásproletárok túlságos felhalmozódása, az egészségtelen osztályalakulások, a népesség vagy egyes osztályok relatív túlnépesedése, a megélhetésért vívott versenynek fojtogatóvá válása megrendítik a társadalmat, a nemzetet, a gazdasági ég társadalmi válságok sorozatainak viszik elébe vagy az elnéptelenedés a népesedés versenyében való bukás veszélyeinek teszik ki, az államnak végre is minden előítélet és skrupulus félretételével, sőt sokszor a közvélemény ellenére is, erős kézzel kell belenyúlnia a népesedés viszonyainak rendezésébe. Egy modern és hivatásának magaslatán álló állam a jövőben bizony nem fogja eltérni azt, hogy legszélesebb és legnagyobb tömegű néprétegei nélkülözzenek, gazdaságilag szenved-

jenek, ínségben legyenek, a túlsúfoltság, a népesedés kedvezőtlen alakulása folytán, a nélkül, hogy legalább meg ne próbálná azt, hogy a népesedés alakulásának visszásságain minden módon ne segítsen.

De hiába lát el az állam ma egy bizonyos számú proletárt munkaalkalommal, ha egy bizonyos idő múlva ismét megnövekedett számú proletártömeg vár ellátásra. Hiába kap ma százezer munkás kenyeret, ha egy vagy két év múlva már egy újabb és ismét megnövekedett százezer követel ellátást. Az állam a közgazdasági gondoskodását végre is a végtelenségig nem fokozhatja, a közgazdaság és társadalom pedig nem bírja el. Hiába elégít ki az állam, a társadalom bizonyos számú elégedetlent ma, ha az igények emelkedése, a technika fejlődése, de főleg a gyors szaporodás, az osztályszúfoltságnak egyre való növekedése következtében minden kielégített nyomában több kielégítést kívánó támad.

Hogyha a népesedés bajain annak folytán akarunk segíteni, hogy a népesedős ferde alakulásából folyó bajokat csupán gazdasági eszközökkel, gazdasági segélynyújtással akarjuk elhárítani, a nélkül, hogy a bajoknak igazi forrására, a népesedős menetére, irányára, fejlődésére akarnánk befolyást gyakorolni, akkor csak folytonosan kiújuló lyukakat tömünk be, folytonosan ellensúlyozgatjuk a népesedés kedvezőtlen menete folytán előálló bajokat, a nélkül, hogy bármit is tennénk a kedvezőtlen fejlődésnek jobbá tételére. Az ilyen eljárás folytán egyre nagyobb és nagyobb anyagi áldozatokat hoz a társadalom a népesedés és osztályalakulás egészségtelen állapotaiból folyó társadalmi bajoknak anyagi ellensúlyozására. S minthogy pedig a népesedésnek változatlan irányú alakulása mellett, az ezen alakulás következményeit képező társadalmi bajok is folytonosan előtörnek és egyre nagyobb gazdasági áldozatokat igényelnek, a szocialis politika céljaira fordított s egyre növekedő anyagi terhek alatt nyögő s osztálygyűlölködésekkel és küzdelmekkel sanyargatott társadalom végre is kénytelen lesz a bajok fojrására tenni rá a kezét, a népesedés menetére gyakorolni befolyást, vagyis rálépni a valódi népesedési közigazgatás terére. A túlsúfoltt ipari államok csakhamar belátják akkor, a mikor a túlsúfoltság következtében a mai társadalmi bajok megsokszorozódva lépnek fel, hogy czólszerűbb és biztosabb dolog a társadalom túlsúfoltságát akasztani meg, mint a nemzetgazdaság ellátóképességét tulesigálni s a közgazdaság szolgáltató képessége

folytonos felfokozásának kétes lehetőségétől tenni függővé a társadalomnak, különösen pedig a legnépesebb társadalmi osztályok millióinak a sorsát.

A népesedés terén tehát a bajok forrására csak akkor tesszük rá a kezünket, hogyha magát a népesedésnek meg nem felelő irányát igyekezünk kedvezőbbé tenni a rendelkezésre álló eszközökkel. Ez pedig a népesedési közigazgatás fogalmát jelenti.

Nagyon egyoldalú felfogás a mai társadalmi bajokat, a közgazdasági visszasságokat egyedül a helytelen vagyon és jövedelemeloszlás következményeinek tekintenünk. Ha az említett tényezők a főokozói is a társadalmi s közgazdasági sanyaruságoknak, még akkor is legfeljebb részben okozói azoknak. A népesedésnek bajai, t. i. a népesség gyors és a múltban példa nélkül álló szaporodása, különösen a munkásosztályok rohamos sokasodása, az osztályzsúfolódás mindenestre legalább is olyan okozói korszakunk égető bajainak.

A szocializmus nagyot hibáz és – talán csakhogy könnyebben czélt érjen – szándékosan is ferdít akkor, a mikor az okok serpenyőjébe csupán a mai helytelen vagyon és jövedelemeloszlást és rossz társadalmi rendet helyezi bele, s minden más tényezőt már az okozatok közé sorol.

A népesedés kedvezőtlen alakulatai, a Marx-féle népességfelesleg – surpluspopulation, – nem csupán a kedvezőtlen jövedelemeloszlásnak az okozata, hanem sokkal inkább okozata a természetes gyors szaporodásnak s nem csak a tőke, illetve a tőke szolgálatában álló gépek munkáskezet pótló szerepe okozza a munkásfelesleget, hanem a munkásoknak a gyors szaporodás következtében egyre növekedő nagy száma is.

A mai közgazdasági politika azért olyan tökéletlen és tehetetlen az uralkodó társadalmi bajokkal szemben, mert ezeknek elhárítására csupán meg nem felelő mértékű sokszor homeopatikua gazdasági eszközöket tud állítani, de nem tud a népesség s az osztályoknak szám szerint és lélekszámokban kifejezésre jutó alakítására befolyást gyakorolni. Pedig a társadalom, s a társadalmi osztályok bizonyos számú egyénekből állanak, s bizonyos osztálybeli egyének lélekszámának abnormitásában rejlő bajok a társadalomnak olyan betegség- és zavarforrásai, a melyek gyökeresen csupán a lélekszámbeli aránytalanságok megszüntetésével volnának kiirthatók. Szóval a népesedés bajai csak magának a

népesedés menetének lehető szabályozásával, – tehát egy népese-
dési közigazgatással, – nem pedig az azokra csupán közvetett
behatással bíró társadalmi, gazdasági vagy éppen pszichikai eszközök-
kel változtathatók meg.

A népese-
dési közigazgatás eredményre vezethetésének esélyeiről
kivihetőségeiről, s eszközeiről alább fogunk szólni.

A közigazgatás szolgáltatóképesége nem feszíthető a vég-
telenségig,¹ ennél fogva ha erről az oldalról nem lehet már meg-
felelő módon segíteni a társadalom égető bajain, zavarain, s válság-
forrásain, akkor a másik oldalról kell azt megtenni, t. i. a népesség
alakulását kell az államnak – ha alkalmas eszközöket talál rá, –
úgy irányítani, hogy az minél kevésbé legyen zsúfolt, túlságosan
sűrű a közigazgatás állandó erőforrásaihoz képest, másrészt azonban
nemzeti s faji tekintetben se vezessen az dekadenciához.

Jól tudjuk azt, milyen egyszerű a társadalmi kérdések terén
valamely elvnek a felállítása és mily óriási, talán sokszor legyöz-
hetetlen nehézségekbe ütközik annak megvalósítása. Jól tudjuk
azt is, hogy a fenti értelemben vett népese-
dési közigazgatás mennyire kivihetetlen ma még a legmodernebb társadalmakban
is, – de mindez semmit sem von le az elv helyességéből és
szükséges voltából. A társadalom intézményeit a gondolatok
készítik elő, gondolatban kell azoknak megszületniük, ezen az
úton kell átmennie szükséges voltuknak a közmeggyőződésbe és
csak ezután lehet szó a megvalósításról.

Így van ez azzal az eszmével is, hogy az államnak, a tár-
sadalomnak, a nemzetnek mihelyt alkalmas módokat talál rá, sok
nagy érdeknek biztosítása végett bele kell nyúlnia a népese-
dés menetének öntudatos irányításába is. A gondolat lényege maga
nem új. Talán olyan régi, mint minő régi a ezivilizáció. Az ókorban
számos államban akadunk rá ennek az elv követésének a nyomára,
csak hogy az akkori eszközök durvasága hiúsította meg azt, hogy
érdemnek tekinthessük az ebben az irányban tett kísérleteket.

Az ókor államaiban, a gyenge gyermekek kitételében, néhol
a gyermekek erőszakos megölésében a népese-
dés menetének irányítására való törekvést látjuk megnyilvánulni. Malthus az ő
nagy munkájában a különböző nemzetek népese-
dési akadályairól

¹ L. e tárgyról: Sinzheimer: Über die Grenze der Weiterbildung des
fabrikmassigen Grobsbetriebes in Deutschland 1893.

hosszasan emlékezik meg. Felsorolja úgy a természetes, mint a mesterséges akadályokat művének első és második könyvében. Természetesen az ókor eljárását alkalmazni ma nem lehet.

Ebből azonban épen nem következik az, hogy ott, a hol a népesedésnek menete a természettől fogva nem kedvező, az egyéntől várjuk annak mesterséges jóvátételét akár a szaporodást megakasztó, akár a szaporodást előmozdító irányban.

Azok a módozatok, a melyekkel a szaporodást akarták előmozdítani annak folytán, hogy az egyént felvilágosítsák annak nemzeti jelentőségéről, vagy jutalmakat ígértek az egyénnek, – elmondhatjuk, hogy semmi eredményre sem vezettek.

De még sokkal kevésbé kedvező eredmény állott be ottan, a hol a társadalom főleg gazdasági szempontokból kiindulva a szaporodás mesterséges megakasztását vette gyakorlatba. Itt az egyén igazán visszaélt a szaporodás korlátozására szolgáló eszközökkel. Nem egészségessé tette a népesedős menetet, hanem sokkal betegébbé. A nemzeti szempontból örvendetes erős szaporodást megakasztotta, a nélkül, hogy közgazdaságilag eredményeket mutathatna fel ennek fejében a társadalom. Ha a szaporodás mesterséges korlátozása az egyének között egyéni szempontokból terjed el, annak eredménye sehol sem a szélsőségektől ment kedvező népesedés, hanem a stagnálás, a depopuláció előidézése.

Az egyénnek tehát nem csupán az üzleti, a jogi, a katonai, a közegészségi téren van közigazgatási ellenőrzésre szüksége, hanem a népesedés terén is, hogy t. i. a társadalom lehetőleg meg legyen kímélve úgy az egészségtelen nópzsúfolódás, mint a depopuláció szélsőségeitől.

Hogyha a modern társadalom, nem tartja jogtalan beavatkozásnak az egészségügy közigazgatását, miért volna jogtalan beavatkozás a népesedés közigazgatása. Mennyivel igazságtalanabb az az intézkedés, a melyet a nemzeti faj fentartására, fenmaradásának megóvására szükséges népességszám biztosítása érdekében tesz meg az állam a méhmagaatok védelmére, vagy a fogamzások megakadályozása ellen, mint az, a melyet az iskolai, a katonai, a közegészségügyi kényszerintézkedésekben tesz?

Ha az államnak joga van ahoz, hogy csatatérre vigye fiait a halálba s azoktól, illetve azok egy hányadától fizikai megsemmisülésüket követelje, miért ne volna joga ahoz, hogy az arravaló anyáktól megkövetelje azt, hogy szüljék meg a szükséges

gyermeket a hazának, hiszen ez kisebb és természetesebb, de egyszersmind még fontosabb feladat, mint az élet kockáztatása a csatatéren. A szükséges lélekszám biztosítása a nemzeti faj részére életkérdés, ha tehát a jövő állama olyan intézkedéseket fog tudni megteremteni annak érdekében, – a melyekkel valóban meg lehet akadályozni a nemzeti dekadenciát – akkor ezeknek az intézkedéseknek a megtételük természetes és szükséges dolog, még ha az egyén magánéletébe nyúlnak is bele. Hiszen ebből a szempontból minden közigazgatás beleavatkozás az egyén magánéletébe.

Épen így természetes dolog, ha az állam alkalmas módokat tud életbeléptetni s léptet is életbe az egészségtelen népszűföldésnek, az osztályok túlnépesedésének megakadályozására. Ha joga van arról gondoskodni az államnak, hogy lehetőleg ne legyenek járványokban, fertőző betegségekben szenvedő polgárai, miért ne volna joga oda törekedni, hogy lehetőleg ne legyenek olyan polgárai sem, a kik a megélhetésért folyó életküzdelemben a társadalom többi részét nyomó népességfeleslegként szerepeljenek csupán, s a kiknek osztályrészüln minden valószínűség szerint a sanyaruságok fokozott mértékben fognak kijutni.

Az előítéletek megtörése az első lépés a társadalmi kérdéseknél. A népesedés közigazgatásának is erre van szüksége, hogy gondolatban is megvalósulhasson. A jövőben a népesedés menetére való befolyás gyakorlását ki kell ragadni az államnak az egyén szabad tetszése alól, épen úgy, mint nem teszi az egyén tetszésétől függővé jelenleg, vajjon betartja e vagy sem a közegészségügy közigazgatásának kívánalmait. De ki kell vennie azt a természet vak szeszélyei alól is, épen úgy, miként a jó gazda nem bízza állatai létszámának megállapítását a természet szeszélyeire. Nem a tökéletességet, a természeti s fizikai faktoroktól való függetlenségét jelenti a népesedési közigazgatás épügy mint a közigazgatás bármely más ága, hanem csupán belevitelét a közérdekek szempontjaitól irányított emberi előrelátásnak, gondoskodásnak és tervszerűségnek az életviszonyok egyik legfontosabbikába: a népesedés, a népszaporodás alakulásába.

A népesedés közigazgatását tehát a modern államnak fel kell a jövőben programjába vennie már önkénytelenül, s az állapotok kényszerítő hatása alatt is akként, hogy a népesedésnek számbeli szabályozására is befolyást tudjon gyakorolni. A népesedésről való közigazgatásszerű gondoskodás nyomai megvannak a

mai állami életben is, de ennek a gondoskodásnak sokszorosan ki kell bővülnie, bogy az óhajtott szolgálatokat megtegye a nemzetnek, a társadalomnak s a nemzetgazdaságnak.

XXI.

A népesedés menetére való befolyás gyakorlásának eshetőségei. A népesedés közigazgatásának végső szankcionális eszközei.

A népesedés menetét abnormisnak, mindenáron orvoslásra szorulónak akkor kell tekintenünk, ba a társadalom, a nemzet s a közgazdaság érdekeihez képest a szaporodás, a sűrűsödés, illetőleg a népességesökkenés mértéke messze meghaladja azokat az arányokat, a melyeket a közgazdasági vagy nemzeti érdekekkel csak távolról is összeegyeztethetőknek lehetne tekinteni.

Hogy mikor erősebb vagy gyöngébb a népesedés iránya ennyire a kelleténél, annak megítélése a közgazdasági ítélőtehetség dolga, a melynek mondvacsinált szabályok elő nem írhatók. Ha tehát arról beszélünk, hogy valamely ország népesedésének menete annyira egészségtelen, hogy nem csupán a népesedés közigazgatásának a kor színvonalán álló intézkedéseire szorul reá, hanem a mikor már annak a szükségét általános érezzük, hogy bárcsak volna a társadalomnak vagy az államnak olyan eszköze, a mellyel a népességet vagy a társadalom valamelyik zsúfolt osztályát számbelileg is megritkítani vagy sűrűsíteni lehetne, akkor nem csupán olyan abnormitásokat, hibákat értünk a népesedés állapotában, a melyek csupán a kelleténél erősebb vagy gyöngébb szaporodásról tanúskodnak, hanem olyanokat, a melyeknek elhárítására a népesedési politikának eddigi eszközeivel, a szaporodás menetébe való közvetlen beavatkozás nélkül nincs remény.

Tárgyunk szempontjából tehát a kelleténél erősebb vagy gyöngébb szaporodás, sűrűbb vagy ritkébb népesség alatt, nem egyszerűen az emberi társadalomnak gyarlóságaira akarunk rámutatni s nem ilyesminek a népesedést illetőleg tökéletesség alakításáról akarunk elmélkedni, hanem olyan közgazdasági és társadalmi bajokról, a melyeknek az eddigi módon való továbbmérgesedése és terjedése társadalmi nagy válságokra, osztályforradalmakra, a társadalmi rend erőszakos felforgatására vagy nemzeti dekadeneziára, jelentőségbeli csökkenésre, bukásra vezethet.

A kelleténél nagyobb népsűrűség közgazdasági zavarokban s az ennek nyomában járó politikai, egyéni és pszehikai legkülönbözőbb bajokban nyilvánul. S minél alsóbb és minél népesebb osztályait tekintjük a társadalomnak, annál intenzívebbek a népesség zsúfoltságából folyó bajok, annál többet szenved azoktól egyénileg is, fizikailag úgy, mint lelkileg az ember, annál jobban megnehezítik azok a megélhetést s anaál inkább növelik a létfenntartás küzdelmét.¹

Most már a társadalomnak ilyen természetű bajai közül megállapítani azokat, hogy melyek tisztán a népesedés, a népszaporodás ferde alakulásának a következményei, melyek azok, a melyek népesedési zavarokat okoznak ugyan, de a melyek magától a tulajdonképeni népmozgalomtól eltérő gazdasági s társadalmi okokon alapulnák, melyek azok, a melyeknek csakis a népesedés menetén való szabályozással lehetne elejüket venni, mindezeknek megállapítása, megítélése ismét a közgazdasági téren szükséges élelátásnak, itélőtehetségnek a dolga, a melyeket a konkrét állapotokból kell leolvasni a gyakorlatban az arra alkalmas és hivatott tényezőknek.

A közgazdaságtan tehát – kiindulva abból, hogy a népesedés terén a szó szoros értelmében vett emberi szaporodás menetében való társadalmi ée nemzeti bajokat okozó visszasságok, a mennyiben azok orvoslására eszközök mutatkoznak, szintén az emberi előrelátás, az állami gondoskodás körébe veendőek fel, – nem állíthat fel a nagy általánosságban más elvet, mint azt, hogy hatalmi, közigazgatási beavatkozásnak magára a népesedés menetére csak akkor lehet helye, hogyha *magának a népszaporodásnak* egészségtelen állapota okoz súlyos társadalmi vagy nemzeti bajokat.

Akkor, a mikor vannak ugyan társadalmi bajok, osztályzavarok, de azok nem a természetes szaporodásnak a társadalom érdekeihez mért nagyon erős vagy gyöngye voltán alapulnak, akkor beleavatkozni a szaporodás irányításába – ha van is rá mód – vagy az egyéneket ilyesmire ösztönözni meg nem engedhető észszerűségi szempontból.

¹ Erről a tárgyról a klasszikus nemzetgazdasági írók közül Malthuson kívül Stuart Mill a legjelentékenyebb író. Nála a népesedési kérdésekben a munkásosztály érdekeinek szem előtt tartása különösen kidomborodik. A szocialistáknál Marx pesszimiztikus műve vázolja igen élesen a túlnépesedés, a népességelesleg (surpluspopulation) nyomorait. A marxizmus irodalmi művelői közül jelenleg Kautskyt kell tekintenünk a legjelentékenyebbek.

Így ha például valamely országban a gazdasági helyzethez a népességbefogadó képességhez viszonyítva sűrű a népesség, a kínálkozó munkaalkalmakhoz képest sok a munkáskéz, – azonban a közgazdasági szervezet kifejlesztésével, például ipar alapításával, ipari vállalatok létesítésével ez a népességbefogadási képesség az adott viszonyok szerint megnagyobbítható, ha egy fejlettebb s elérhető ipar mellett a kellő mennyiségű megélhetési alkalmak nyújtása valószínű, – akkor bizony a nemzeti fajnak legnagyobb érdekei ellen való merénylet volna az, ha az állam közgazdasági politikájában a szaporodás csökkentésére igyekeznék hatni, vagy a társadalom erre törekednék, a helyett, hogy a nemzeti ipar kifejlesztésére fordítaná minden erejét.

A népesedés versenyében való érvényesülés a nemzeti faj szempontjából a legelső s a legpótolhatatlanabb dolog. A nemzeti faj jövőjét, tömegbeli növekedését, faji érvényesülését megakasztani akkor, a mikor a közgazdaság ellátóképességének állandó növelésére meg vannak a valószínűségek, – öngyilkos politika. Mert a gazdasági előnyöknek az azokat élvező nemzet számára való biztosításához erőre, a megvédelmezéshez fizikai hatalomra van szükségük a nemzeteknek. A népesség tömegbeli növekedése, mint azt a nemzeti szempontok tárgyalásánál kifejtteni igyekeztünk, a nemzeti jövő biztosításának, a fenmaradásért és érvényesülésért folyó vegetatív versenynek a legbiztosabb alapja. S ne felejtjük el, hogy akkor, a mikor a gazdasági előnyökért folyik a nemzeteknek a legtöbb és legnehezebb küzdelme, akkor a közgazdasági jólétnek, a közgazdaságilag megfelelő helyzetnek tartós megvédelmezése csak úgy sikerülhet valamely nemzet vagy nemzeti társadalom részére, hogyha annak megvédelmezésére fizikailag, hatalmilag is eléggé erős. A jogrend határai a közgazdaság terén csak az egyéneknek nyújtanak cselekvéseikben – ahogy úgy -biztonságot, a nemzetek a társadalmi osztályok egymás között való politikai, de még sokkal inkább közgazdasági küzdelmeiben az erőszak, a kényszerítés az eszköz. Ezen a téren figyelembe csak az érdekek jönnek a valóságban. A gazdasági jólétnek, a közgazdasági előnyöknek és jószágforrások más nemzet, osztály által való el nem ragadásának csakis a fizikai erő, vagy annak tudata adja meg a biztosítékot, s azért a nemzet fizikai tömegbeli, hatalmi ereje a nemzetgazdasági jólétnek is a biztosítóka.

A nemzet tömegbeli erősödését tehát addig megcsorbítani

nem szabad, a míg a társadalmi bajok orvoslására s a népesedési visszasságok ellensúlyozására más közgazdasági eszközök kínálkoznak.

De, mint már jeleztük, a népesedés bajai magának a népesedésnek közvetlen irányítására befolyással nem bíró eszközökkel, tehát közvetett, kerülő úton csak egy bizonyos határig ellensúlyozhatók.

A társadalom, különösen pedig az előrehaladott ipari államok társadalma olyan helyzetekben lehet, hogy azokban a nemzeti terület népességbefogadó képességének lényeges, jelentékeny mértékben való s állandóan fokozható emelésére nincs többé valószínűség, de a nemzeti fajnak amúgy is nagy tömegénél fogva nemzeti szempontból nincs is szükség. Az iparos államok iparukat a végtelenig nem fejleszthetik¹ A piacok elhódításában egyre nagyobb a verseny, s az egyik versenyző nemzet egyre nagyobb nehézségeket okoz a másik érvényesülésének. A piacok korlátolt mennyisége azoknak mindjobban termelőkké fejlődése s új nagy nemzeti iparok keletkezése folytán az ipari termelő államok kevés idő alatt eljutnak aponthoz, a melyen túl a termelésnek további emelése csak mindig lassabbodó tempóban lesz gazdaságos dolog, s a mikor az egyes nemzeti iparok a legnagyobb erőfeszítéssel sem szerezhettek többé a termelés növelhetőségének alapfeltételeként szükséges új piacokat. Tehát olyan helyzetbe jutnak a közgazdaság terén az ipari konkurens országok, mint a mikor magánfelek – hasonló esetben nem bírva tovább a fojtogató versenyt, – kartelt szoktak kötni.

Mint hogy pedig a népesség s így a munkáskezek állandó szaporodása a megélhetési alkalmaknak is állandó emelkedését kívánja; hogy a folyton szaporodó munkásnépesség megélhetési alkalmakkal ellátható legyen, ehhez a termelésnek még a népesség szaporodásánál is nagyobb arányban való növekedésére van szükség, mert a technikának haladása is egyre több munkáskezet pótol, a mely körülmény csak növeli a természetes sokasodás folytán amúgy is szaporodó munkáskezek feleslegének számát.

Ha tehát a termelésnek a népszaporodással s nevezetesen az alsó osztályok népességének sűrűsödésével arányban álló folytonos és tartósan fokozódó növelése nem gazdaságos többé, vagy a termelés fokozása már csak gyöngébb mértékben történhetik, ha a

¹ Lásd különben e tárgyról Sinzheimer: Über die Grenze der Weiterbildung des Grossbetriebes in Deutschland. 1893.

népességfelesleg befogadására nemzeti tartalékterületek nincsenek többé, akkor bizony a népesség további sűrűsödése csak az egyéni megélhetés rovására történik. Ebben az esetben tehát az ipari termelésnek ilyen megfeszített fokán a népességnek további zsúfolódását, még nagyobb sűrűsödését meggátolni igyekvő közgazdasági politika teljesen jogosult.¹

Ilyen helyzetben ugyanis három lehetőség van: Vagy kivándorlással segít magán (ha t. i. van rá alkalma) a népesség feleslegének egy része, s álláspontunk szerint nem a nemzeti tartalékterületre történő kivándorlás, mint végszükség, csakis ebben az esetben nem kifogásolható, t. i. akkor, a mikor az ország népesség-befogadó képességének további fokozhatására nincs többé valószínűség.

A második lehetőség az, a mikor az ország területének befogadó képessége sem fokozható tovább lényegesen, s a kivándorlásnak is nagy akadályai vannak (pl. a kivándorlásra alkalmas területen megakadályozzák a további beözönlést stb.), a megélhetési alkalmak lényeges szaporítása sem lehetséges, de azért a népesség mégis erősen szaporodik. Ez az eset a társadalom további folytonos zsúfolódásának, a munkásokfelesleg hatványozódó növekedésének, a társadalmi bajok vigasztalhatatlan mörgesedésének, a pangás, a zavarok, a válságok, osztályösszeütközések állapota, szóval a legnagyobb elégedetlenség, a társadalmi nyomorúságok egyre növekedő sorozatának stádiuma. Ily körülmények között a tömegbelileg s fizikailag erősebb osztály erőszakkal kénytelen saját létfenntartása érdekében a másiktól elragadni a kenyeret. Ez az állapot tehát olyan, a mely sem társadalomgazdaságilag, de nemzeti szempontból sem megfelelő, s a melyen minden áron segíteni létfenntartási kötelesség.

A harmadik eset pedig az, a mikor a közgazdaság ellátóképességének és a nemzeti terület befogadóképességének lényeges továbbfokozhatása hiányában (*de csakis ekkor*) úgy igyekszik az

¹ A népesedési politikának a népesség szaporítására és csökkentésére irányuló alakját érinti Földes. (Társad. Gazd. Elemei. II. köt. IV. rész. Társadalmi politika.) A közgazdasági tankönyvek rendszerint szentelnek e kérdésnek több-kevesebb szót. Láng statisztikájában, különösen statisztikai előadásaiban kritikailag méltatja a népesedési politikát, s az arról való tudományos véleményeket. Nagyon tárgyilagos és józan a népesedés kérdéseivel szemben a Schmoller álláspontja (Grundriss 158-187.), a ki logikus kritikával szállítja le értékére az optimista és pesszimista fölfogásokat egyaránt.

állam s a társadalom elkerülni a társadalmi bajoknak össze-
tornyosulását, hogy minden túlzástól menten a népesség tovább-
zsúfolódásának s az ahhoz fűződő káros következményeknek elkerü-
lése végett a népszaporodást, különösen a túlsúfolt társadalmi
rétegek népességének szaporodását lehetőleg megfelelően mérsékli.

Hogyha a népesség szaporodásának mérséklése egy köz-
gazdasági politika alkalmas eszközeivel történik, vagy a társadalom
csupán a kellő arányban teszi meg azt, ellenben annak depopuláló
egy- vagy kétgyermekrendszerre fejlődését megakadályozza, akkor
a népesség relatív túlsúfoltságának ezen a módon való elhárítása
nemzeti szempontból megfelelőbb a kivándorlásnál,¹ mert a kiván-
dorlás egyrészt a legértékesebb munkásnépességet szívja el rendszerint
s így a népszúfoltság lecsapolását egyenlőtlenül eszközli, másrészt
pedig a kivándorló népesség egy idegen nemzetnek a tömegét
növeli s így a nemzeti népesség tömegét a többi népekkel szemben
viszonylag még jobban csökkenti, mert a nemzeti népességből
kivándorló s így azt kicsinyítő tömeg egy másik nemzetnek a
nagyobbítására szolgál. A népesedés versenyében tehát a nemzeti
népesség által kitett százalék jobban csökken annak folytán, ha
egy bizonyos hányada kivándorol, mint hogyha *ugyanoly* hányad
a szaporodás mérséklése folytán marad el, mert az utóbbi esetben
az elvesztett lélekszám nem gyarapítja a többi népek tömegét.

Nemzetileg a legrosszabb fejlődési irány természetesen az,
ha a viszonylag különben sem sűrű népességet kivándorlás és a
szaporodásnak gond nélkül való korlátozása egyaránt akadályozza
a növekedésében, a mint ez hazánkban is lábra kezd már kapni.

A népesedés irányítására tehát közvetlen és közvetett eszkö-
zökkel lehet hatni. A közvetlen eszközök azok, a melyek fizikailag
magukra az emberi szaporodásnak az alanyaira hatnak, minden
más eszköz közvetett eszköz.

Az ókor, a középkor államainál, egyes barbár népeknél
megtalálhatjuk itt-ott nyomát a szaporodás menetére való közvetlen
befolyás gyakorlásának. A spártai államban a csenevész gyermekek
elpusztítása ilyen drasztikus népesedési közigazgatás-féle volt.
Az egyiptomiaknál s a rómaiaknál is divatozott a rabszolgák
gyermekeinek megöletése, a mikor azok túlságos szaporaságát

¹ Itt nem értjük a nemzeti gyarmatokba vagy tartalékerületekre irányuló
kivándorlást.

megakadályozni igyekeztek. Előfordult a rabszolgák megcsonkítása is, hogy a szaporodásra alkalmatlanokká legyenek.

Mindezek a régi közvetlen eszközök azonban a betegségnél is rosszabb orvosság benyomását teszik reánk s ettől eltekintve, alkalmazásuknak kivételes voltánál fogva a népesedés menetében valami lényeges változást nem okoztak.

A modern államok a népesedés irányításának csak a közvetett eszközeit ismerik. A legtöbb esetben azonban ezek jámbor kísérleteknél nem egyebek a felfogásunk szerint az államnak a népesedés szabályozása, irányítása céljából alkalmazott közvetett eszközök csak akkor érhetik el a kívánt eredményt, hogyha ennek az eredménynek a szankezionálása, kikényszeríthetősége közvetlen fizikai eszközökkel is biztosítható szükség esetén. A szaporodás ugyanis fizikai folyamat, a közvetett eszközök pedig nem erre magára, hanem csak az egyén akaratára hatnak. Ha tehát az egyéni akarat ellentétben áll a szaporodás menete tekintetében az állam részéről megkívánt iránynyal, akkor nem az állami intenció, hanem az egyéni akarat, illetve az egyéni magatartás fog diadalmaskodni, mert a szaporodást magát közvetlenül nem az állami irányító közgazdasági politika, hanem az egyéni akarat és magatartás indítja meg. Az államnak csak akkor van e szerint biztosítéka arra, hogy népesedési politikája biztosan és mindenestre a kívánt irányt adja meg a népesedésnek, hogyha az egyént ellentétes irányú magatartásának megváltoztatására tudja kényszeríteni. Ez pedig teljes mértékben csakis közvetlen eszközökkel történhetik.

A mai társadalomban kétféle törekvést látunk a népesedés menetének irányítására. Az egyik az államtól, illetve a közgazdasági politikától indul ki, a másik pedig az egyéntől.

Az állam közvetett eszközökkel dolgozik, az egyéni akaratra igyekszik hatni vagy pedig az egyén körülményeit olyanokká tenni, hogy a népesedés menetében megkívánt magatartás ezáltal mintegy kikényszeríttessék. Ha például a sorozási időt magasra teszi az állam s nem engedi meg a hadköteles kor előtt való nősülést, akkor ezt közvetett eszköznek szoktuk tekinteni a népszaporodás csökkentésére. A népszaporodás gyorsítására való közvetett eszközöket illetőleg a mai állam sem tudott tovább jutni a már a rómaiaknál haszontalannak bizonyult házassági jutalmaknál, agglegényadónál vagy hivatalos rábeszélésnél. (Olyan jutalmat ugyan egy állam se bír adni, a mely felérjen azzal az

örökrésszel, a melyet az egyén által már nem óhajtott gyermek venne el a két- vagy egygyermektől. Így tehát a két- vagy egygyermekrendszer az ahoz ragaszkodók előtt gazdaságilag nagyobb előnynek fog feltűnni mindig, a sok gyermekért adott állami jutalmaknál.)

Az egyén ellenben akkor, a mikor saját szaporodásának menetét akarja befolyásolni, közvetlen eszközökkel teszi meg azt. E közvetlen magatartásnak eredménye pedig majdnem teljesen bizonyos.

Ha tehát az állami intenzió szembe kerül az egyén akaratával a népesedés irányítását illetőleg, itt, mint már jeleztük, csak az egyén győzhet, mert az egyén kezében vannak a szaporodás irányítására, csökkentésére szolgáló eszközök. Erre nézve mondja a francia: *Il est ridicule de vouloir faire des enfants á des gens, qui n' en veulent pas.* S addig, a míg az államnak nem lesz módjában az, hogy szükség esetén fizikailag is meg tudja akadályozni, hogy a nagy többség ne kövessen a nemzeti érdekekkel annyira ellentétes szaporodáscsökkentő politikát, teljesen áll ez a felfogás.

Szóljunk ezután magukról a népszaporodás irányítására, annak növelésére vagy csökkentésére szolgáló közvetlen és közvetett eszközökről. *Előre kell bocsátanunk, hogy teljes tudatában vagyunk e tárgy kényes voltának, – bizonyos részben inkább és főleg a jövő nemzedékeket érdeklő természetének s azoknak a különböző felfogásoknak s előítéleteknek, a melyek e részben elvannak terjedve.* Akkor azonban, a mikor a népesedés kérdését taglaljuk s a mikor a népesedés helytelen menetének megakadályozására szolgáló politika szükségét hangoztatjuk, teljesen meddő dolgot mivelnénk, hogyha rámutatni nem igyekeznénk azokra az eszközökre, a melyekkel szerintünk a népesedés menetének irányításában eredményeket *lehet* elérni, habár ezek az eszközök és eljárások nem alkalmazandók, illetve nem alkalmazhatók mindenütt vagy manapság. S a mikor ilyen – főleg közvetlen – eljárási módokról szólunk, mentesek akarunk lenni minden elfogultságtól s teljes tudatában vagyunk annak, hogy a népesedés öntudatos irányítása csakis a jövő nemzedékek népesedési, illetve közgazdasági politikájának sikerülhet. A társadalomnak azonban a szükségtől kényszerítve bele *kell* majd markolnia a népesedésnek biztosítékokkal ellátott közigazgatásába. Nagyon jól tudjuk azt is, hogy ehez mily

nagyfokú haladás szükséges. Nem annyira a közvetlen eszközök feltalálására s az orvosi tudománynak sokkal nagyobb fejlődésére van szükség, mint a közigazgatásnak haladására, *a társadalomnak a népesedés politikájához és közigazgatásához való hozzánevelésére.*¹ A társadalomnak először be kell látnia általánosságban a népesedés menetére közvetlenül befolyással bíró közigazgatásnak fontosságát közgazdasági és nemzeti tekintetben, másodszer az állami közigazgatásnak annyira fejlődnie kell, hogy a népesedési közigazgatást ne csak a papíronon, hanem az életben is eredménynyel mondhassa egyik ágának s harmadszer magának a népességnek s az egyéneknek kell oly magatartást tanúsítania, a mely a népesedési közigazgatás eredményességét meg nem hiúsítja. Ez az utóbbi a legfontosabb szempont. Erős, fizikai kényszerítő eszközökkel kikényszerülhet az állam az egyéntől bizonyos magatartást a szaporodás irányításában, épen úgy, a mint kikényszerít bizonyos magatartást tőle a közbiztonság érdekében.

Ennek a kikényszerítésnek azonban csakis akkor lehet meg az eredménye, hogyha magára a kikényszerítésre csupán a népességnek egy kisebbségénél van szükség, a többség ellenben e nélkül is követi a kívánt magatartást, úgy hogy a szankciónak, a végrehajtásnak valóságos alkalmazása csak a renitens kisebbségnél következék be.

A dolog ebbéli természete teljesen azonos az egészségügyi közigazgatással. Ott, a hol a köztisztaság, a rend iránt semmiféle érzék nincs, ott az egészségügyi közigazgatás kivihetetlen. Ilyen helyen csakis az égbekiáltó visszaélések ellen lehet nagyon kemény rendszabályokkal védekezni. Ahoz az állapothoz, hogy minden ember a közegészségügyi szempontoknak megfelelőig járjon el házában, utcájában, lakásának tisztántartása körül s hogy ez egy csekély kisebbségnek esetleges megbüntetésével szankcionálható is legyen, ilyesmihez éj hozzánevelt, éhez érett, alkalmas társadalom szükséges.

A népesedés közigazgatásánál is így vagyunk. Ha arra aa álláspontra helyezkedünk is, hogy egy egészségtelen népesedési viszonyokkal bíró társadalomban más eszközök hiányában szükség van olyan eszközökre, a melyekkel direkt befolyást lehet gyakorolni a szaporodás menetére, – csak akkor érhetünk czólt, illetve

¹ Schmoller a népesedési poliüka megvalósíthatásához a szocialis fegyelmet, az erkölcsi tényezőket mondja a legszükségesebbnek.

érhet czélt a jövő társadalma, hogyha a kényszerítő eszközök alkalmazása nem rend szerint, hanem csak a kisebbségnél lesz szükséges – a többség ellenben részint kötelességtudásból, a dolog szükséges voltánál belátásából, részint pedig a rákényszeríthetés tudatában önként azt a magatartást követi szaporodási tevékenységében, a melyet tőle az állam a a társadalom a közgazdasági és nemzeti szempontokból kifolyólag megkíván.

Mielőtt a népesedés menetére befolyással bíró közvetlen eszközök alkalmazhatóságát vitatnék, a közvetett eszközökre kell még előbb kitérnünk.

Közvetlen eszközök közé csakis azokat az eljárásokat sorozzuk, a melyek a *népszaporodásnak* magára az egyén fizikumán végbenő *biológiai* folyamatára vannak befolyással. E szerint minden más eszköz és eljárás, ideértve a telepítéseket s a kivándorlást is, – közvetett. Ezzel a csoportosítással csak erősebben akarjuk kiemelni azt a nagy különbséget, a mely fenforog amaz eljárások között, a melylyel a népesség számának, absolut vagy relatív sűrűségének megváltoztatására igyekezünk hatni a nélkül azonban, hogy az egyénnek szaporodási s fajfentartási működését befolyásolnák és azok között, a melyek magára a szaporodás tenyéré: tehát a fogamzásra és szülésre fizikailag és egyénileg vannak befolyással. Csak ezek az utóbbiak tekinthetők absolut eszközöknek, – az előbbieket – t. i., melyeket mi közvetett eszközöknek mondunk, – merőben a közgazdasági, nemzeti s társadalmi viszonyok konjunktúráitól vannak befolyásolva.

Abból az álláspontból kiindulva, hogy a közvetlen eszközök, tehát magára a szaporodásnak biológiai menetére való befolyás gyakorlása csak akkor szükséges és jogosult, a mikor a közvetett eljárások eredményére a társadalom nem bízhatja magát többé, az indirekt eszközök alkalmazásba vétele megfelelő addig, a míg a közgazdasági és nemzeti élet konjunktúrái nem indokolják a végső eszköznek, a szaporodás biológiai folyamatába való beleavatkozásnak szükségét, s a míg ez a beleavatkozás a társadalomnak s a közigazgatásnak ahoz való fejlettsége folytán meg nem valósítható.

A népesedés menetének irányítása, bajainak ellensúlyozása céljából jogosultak és szükségesek tehát a népesedési politikának eddig ismert eljárásai mindenekfelett a túlzásfolt népesség megritkítására akkor, ha nemzeti cartalékterületek állanak a társadalom rendelkezésére.

Ilyen szerencsés helyzetű nemzeteknél ez a legtökéletesebb s a legnagyobb gazdasági és nemzeti jövőt eredményező népesedési politika. Itt a gazdasági és nemzeti szempont egyaránt a gyarmatosítás, az anyaország zsúfolt népességének a nemzeti tartalékterületekbe történő lecsapolását kívánja. Az anyaország népességének sűrűsége s gyors szaporodása itt igazán forrása a nemzeti s a gazdasági hatalomnak és jövőnek egyaránt.¹ A népesedési politika egyformán szolgálja itt a nemzeti, a társadalmi s a gazdasági szempontokat, s e szempontok itt egymást erősítve fejlesztik nagygyá a nemzeti fajt.

A nemzeti tartalékterületeken új milliói helyezkedhetnek el a nemzetnek, új munkaalkalmak, keresetforrások nyílnak ott számukra. A közgazdaság termelő képessége, ellátó ereje a nemzeti tartalékterületek termelése folytán aggodalom nélkül, gyors tempóban s nagy mértékben fejleszthető, sokkal jobban, mint a zsúfolt anyaorszáé. Viszont az anyaország népességének elégedetlen, de vállalkozó és munkás elemei megfelelő megélhetési alkalmakra tehetnek szert a nemzeti tartalékterületeken. Ennek folytán a nemzeti társadalom munkamegosztása is helyesebben szokott alakulni, a mennyiben a tartalékterületek rendszerint a mezőgazdasági termeléssel kezdik és csak közgazdasági viszonyaiknak s népességük szaporodásának menetével lépésben fejlesztik ki később iparukat. És viszont az a körülmény, hogy a nemzeti gazdaságban ekként nem csupán az egyoldalúan túltengett ipari termelés, hanem a gyarmatoknak a nemzeti termeléshez való hozzájárulása folytán a termelés minden ága a megfelelő arányban képviselve van, – a nemzeti munkaegyesítés szempontja is érvényesül. A gyarmatok létesítése, azok termelésének emelése erős forgalmat fejleszt ki, a forgalom az életfentartási javak nagy tömegét juttatja az anyaországnak, emeli annak népességbefogadó képességét.²

Mindez csak pár odavetett szó annak jellemzésére, hogy a nemzeti tartalékterületekkel bíró társadalmak a népszűfoltóság, a túlságosan gyors szaporodás veszedelmei, illetve az ezzel járó nagyobb bajok ellen mily könnyen és mily hathatósan védekezhetnek, akként, hogy a nemzeti, faji és közgazdasági érdekek egyaránt, sőt egymást hatványozva nyernek kielégítést.

¹ Lásd Leroy-Beaulieu: De la colonisation chez les peuples modernes.

² A munkaegyesítés szempontjának fontosságát Földes hangsúlyozza. (Társadalmi Gazd. Elemei.)

Minden habozás nélkül megállapíthatjuk tehát, hogy a nemzeti tartalékterületekkel bíró társadalmaknál a népszűfolttság bajainak ellensúlyozására közgazdasági, társadalmi, nemzeti és faji szempontból egyaránt a legegyszerűbb, legcélravezetőbb és leggyökeresebb politika a népesség feleslegének az erre alkalmas gyarmatokba, nemzeti tartalékterületekre való levezetése. Egy ilyen nemzet társadalmánál olyan eszközök alkalmazása, a melyek a szaporodásnak mesterséges korlátozását idézik elő, nemzeti és gazdasági szempontból egyaránt káros dolog. Nemzeti szempontból káros, mert a nemzeti fajnak természetes növekedését megakadályozza, – közgazdasági tekintetben meg már csak azért is elhibázott és helytelen, mert a nemzeti tartalékterületek kihasználása csakis úgy lehetséges, ha az anyaország népességének feleslege lepi el azokat, a mi ha nem történik, idegen vállalkozók foglalnak ott tért, s így az anyaország lakossága nem használhatja ki jól azokat a gazdasági erőforrásokat, a melyeket a gyarmatok képviselnek.

Népesedési szempontból figyelembevevő a népesedéshez fűződő közgazdasági érdekeket, azok a nemzetek vannak a legszerencsésebb helyzetben, a melyek nagy tartalékterületekkel bírnak s a melyeknek társadalma el is lepi ezeket a tartalékterületeket.

A belső telepítéseknek – mint szintén indirekt eszközöknek – szintén nagy szerepük van a népszűfolttság csökkentése körül, vagy pedig a túlságosan gyér lakosság sűrűbbé tételére akkor, hogyha valamely országnak a különböző részein nagyon eltérő a népességnek a terület befogadási képességéhez mért sűrűsége. Az igen zsűfolt népességű vidékek lakossága meggyéríthető a gyérebben lakott vagy az aránylag nagyobb befogadó képességgel bíró vidékekre való áttelepítés által.

A belső telepítésekkel¹ üzött népesedési politika sok tekintetben hasonlít a nemzeti tartalékterületek, a gyarmatok benépesítési politikájához s attól főleg szerényebb méreteivel tér el. Annyi bizonyos, hogy a míg a nemzeti faj számára telepítésekkel

¹ L. Hugenberg: Innere Kolonisation im Nordosten Deutschlands. Arnold: Ansiedlungen und Wanderungen deutscher Stamme. 1875. Kautz Gyula: Néhány irodalomtörténeti adat a hazai telepítés kérdéséhez. (Ng. Szemle I. 1.) Baróti: A németek első betelepítése a Bánságba. Budapest, 1890. Keleti Károly: A telepítés ügye Magyarországon. (Ngazd. Szemle I. 1.) Csiky Kálmán: Az államjvak eladása és a telepítvényesek. (Földművelési Érdekeink 1882. 11. sz.) Kerkapoly Károly: A telepítvénykérdés az államjvak eladása alkalmával (Fold. Érd 1881. évf. 9-12. sz.)

megélhetési alkalmat lehet teremteni és új teret szaporodására, addig nemzeti szempontból a szaporodás mesterséges korlátozása meg nem engedhető hiba és általában véve nemzetgazdaságilag sem tekinthető indokoltnak.

A telepítések tehát és pedig éppen úgy a külső, mint a belső telepítések egyaránt, nemzeti és közgazdasági szempontból a legalkalmasabb módok közé tartoznak a nagy népszűfoltosság csökkentésére, de alkalmasak másrészt a gyéren lakott vidékek népességének sűrűbbé tételére is. A középkorban s az ókorban, de még a nem is olyan rég elmúlt időkben is a telepítéseknek, különösen a belső telepítéseknek ez az utóbbi volt a főszempontjuk. A modern államok népesedési viszonyainak megváltozását és kelleténél gyérebb népességüknek kelleténél sűrűbbé válását az mutatja talán legjobban, hogy manapság a modern államok telepítései csaknem kizárólag a népesség kelleténél sűrűbb voltának lecsapolására szolgálnak. A népesség sűrűbbé tételére irányuló telepítések ma már a modern európai államokban nem fordulnak elő.

A *kellő arányú* telepítések a népszűfoltosság bajaival szemben emberileg biztos eljárásoknak mondhatók. Azonban az, hogy a telepítések a népszaporodás intenzivitásához, gyorsaságához, a népszűfoltosság növekedéséhez mértén kellő arányúak legyenek, ahhoz már vagy nagy terjedelmű s megfelelő éghajlatú nemzeti tartalékterületek szükségesek, vagy pedig nagy kiterjedésű gyéren lakott országrészek. E nélkül a telepítések jelentősége csupán a máról-holnapra elodázó eszközök színvonalára apad le.

Az európai erősen szaporodó nemzetek közül csupán Angliának vannak ilyen nagy kiterjedésű és belföldi lakosságának befogadására alkalmas éghajlatú gyarmatai és Oroszországnak ily nagy kiterjedésű gyéren lakott országrészei. Ezeknél az államoknál tehát a nemzeti faj terjeszkedési területe hosszú időre biztosítva van. A többi erős szaporodású európai államok közül már egynek sincsenek a nemzeti népesség viszonyainak megfelelő éghajlatú külső tartalékterületei, de nincsenek belső betelepítésre váró országrészei sem¹

Ha tehát összehasonlítjuk a belső és külső telepítéseket, mint a relatív túlnépesedés ellensúlyozására szolgáló indirekt eszközöket, a népszaporodás irányítására hivatott közvetlen a

¹ Az európai államok gyarmatbirtokairól a legkimerítőbb Zimmermann munkája: Die europäischen Kolonien. (I-V.) 1896-903.

biológiai szaporodás menetében alkalmazott eljárásokkal, a két mód között jelentőségre nézve abban találjuk a főkülönbséget, hogy a míg a telepítésekkel való leesapolása a népesség zsúfoltságának csődöt mond akkor, ha a külső tartalékterületek elfogytak, elvesztek, vagy pedig az országnak kellő nagyságú gyéren lakott, vagy befogadóképességükben ki nem merített részei nincsenek többé, addig a szaporodásnak biológiai folyamatában alkalmazott közvetlen eszközök minden területi viszonyoktól függetlenül, minden időben garanciát nyújthatnak a népesedés menetének irányítására.

Egy nem kivételesen kedvező helyzetű modern államban tehát, a milyen az európai államok legtöbbször, a terület befogadó, képességéhez mért túlnépesedés esetén a népesedési közigazgatás jövőbeli eszközei csakis a közvetlen befolyást gyakorló eljárásokban lesznek kereshetők. De a ma még kivételesen kedvező helyzetben levő államok is ezekhez fordulnak majd akkor, a mikor a volt nemzeti tartalékterületek társadalmának nem fog többé érdekében állani az, hogy tovább is özönöljék oda az anyaország lakossága.

A nemzeti szempont, a nemzeti jövőnek a népesedés versenyében való érvényesülésnek szempontja azonban megköveteli azt, hogy addig, a míg a nemzeti tartalékterületek kimerítve nincsenek vagy a meddig a belső telepítésekre alkalom kínálkozik, addig a társadalom ne forduljon a szaporodás menetét mesterségesen akadályozó eljárásokhoz.

A gazdaságilag életrevaló államokban azonban a relatív túlnépesedés a zsúfolódás bajai ellen való védekezés a közigazdaság fejlesztésében, szolgáltatóképességének növelésében vagyis az ország területe népességbefogadó képességének nagyobbitásában nyilvánul.¹ A népesedés bajaival szemben a közigazdasági élet terén tanúsított eme magatartás, mely az egészséges gazdasági fejlődésnél nem

¹ Carey és List munkáiban, szemben az orthodox iránynyal, élénk kifejezésre jut ez az elv. Azt mondhatjuk, hogy a népesedés kérdéseiben az orthodox irány a túlnépesedés bajaival szemben abszolút biztossága eszközöket keresett, de relatíve is csak nagyon bizonytalanokat tudott ajánlani. A Carey és a List-féle irány ellenben a túlnépesedés bajaival szemben relatíve – egy bizonyos határig s bizonyos körülmények között – igen hathatós eszközöket ajánl, de optimizmusában nincs tudatában annak, hogy ezek az eszközök sem mindig s mindenütt, hanem csak a gazdasági körülményekhez viszonyítva s az egészséges továbbfejlesztéstől feltételezve alkalmazhatók.

egyéb, a legmodernebb és egy bizonyos fokig a legtermészetesebb indirekt eszköznek tekinthető. A mikor a közgazdaság fejlődését és fejlesztését szintén a népszűföldés bajainak csökkentésére alkalmas közvetett eszköznek vesszük, meg kell jegyeznünk, hogy itt a legtöbb esetben nem nyer annyira kifejezést annak a közgazdaság szolgáltató képességének s ez által a népesedés céljainak szolgálatában álló jellege. A telepítéseknél, a gyarmatosításoknál a népesedéspolitikai szempont rögtön feltűnik. Magának a közgazdaságnak fejlődése, esetleg megfeszített igyekezettel való fejlesztése ellenben valami oly többé-kevésbé természetes stádiumnak látszik, a mely csupán számos egyéb érdek mellett a népesedés érdekeit is szolgálja. Maguk azok az egyes törekvések és cselekvések, a melyek összességükben a közgazdaság fejlesztését s így szolgáltatóképességének növelését eredményezik a túlnyomó esetekben a termelési eszközöknek s jelesül a tőkének birtokában levő gazdálkodó egyénektől indulnak ki s ezeknél a hozadék s a jövedelem emelése a főérdek. Azzal, hogy valamely vállalat létesítése, annak kiterjesztése a társadalomnak új munkaalkalmakat nyújt-e vagy sem, nem sokat törődik a vállalatot létesítő egyén. Ha valamely munkáskezet pótló technikai berendezés gazdaságosabbnak látszik a vállalkozóra nézve, akkor bizony habozás nélkül fogja azt alkalmazni s nem azt fogja nézni, hogy a vállalatnak mily berendezésével foglalkoztasson több munkáskezet, hanem azt, hogy mily berendezéssel állítson elő nagyobb tiszta hozadékot.

Csak azoknál a gazdasági törekvéseknél tűnik elő világosan a közgazdaság ellátóképességének és a terület népességbefogadó erejének fokozására irányuló ezél, a melyeket az államnak vagy a társadalomnak *öntudatos* népesedési politikája indított meg vagy esetleg azoknál, a melyeknél az egyén hazafias vagy társadalmi szempontokból a közgazdasági s jelesen a népesedési érdekeket is figyelembe vette. Hogy azonban az egyén ilyen módon cselekedjék, az merőben a kivételes esetek közé tartozik.

De hogy a közgazdaság fejlődését, népességellátó erejének növekedését a népesedés bajainak ellensúlyozására szolgáló eszköznek tekintsük, ahoz nem szükséges az, hogy maga a közgazdasági fejlődés, illetve a fejlesztésére közreható összes törekvések öntudatosan s elsősorban népesedéspolitikai szándékból történjenek. Csupán azért kell eme gazdasági fejlődést a népesedésnek kedvező irányúvá tételére alkalmas eszköznek mondanunk, hogy ez által

rámutassunk arra a szolgálatra, a melyet a közgazdaság fejlődése a népesedési politika érdekeinek is tesz. A gazdasági fejlődés tehát a népesedés bajai ellen való valóságos eszköz, habár a fejlődést tevő egyes cselekvéseknél az egyén a legkülönbözőbb, de első-sorban saját egyéni gazdasági érdekeiből indul ki. Hogy tehát a gazdasági fejlődést, a közgazdaság népességellátóképességének növelését a népesedési politika céljaira szolgáló eszköznek – vagy mondjuk kedvező körülménynek – tekintsük, arra nézve a hatás szempontjából lényegileg közömbös az, vajjon erre a célra szolgáló öntudatos irányítás folytán vagy csupán a dolgok természetéből kifolyólag hat-e közre a gazdasági fejlődés a népesedés bajainak orvoslására.

Akkor azonban, a mikor egyenesen azért indulnak meg bizonyos a gazdasági fejlődés előmozdítására alkalmazott törekvések, hogy ezeknek folytán a közgazdaságnak népességellátó ereje növeltessék s az ország népfogadó képessége fokoztassék, – akkor ezek a törekvések a népesedési politikának már világosan *öntudatos* eszközei. S minthogy pedig a mai nemzetgazdaságok fejlődésének irányításába egyre jobban belenyulik az állami és a társadalmi érdek; minthogy a népszűföldés s a kedvezőtlen osztályalakulások okozta egyre fenyegetőbb helyzetnek nyomása alatt a közgazdasági politika mindjobban arra törekszik, hogy a gazdasági fejlődés a népesedési érdekeket elősegítő és a népesedési bajok csökkentésére szolgáló irányt vegyen, – a modern közgazdasági fejlődést is és még inkább annak a tömegek érdekeinek megfelelő irányítását egyre jobban tekinthetjük a népesedés bajainak orvoslására szolgáló közvetett eszköz gyanánt.

A közgazdaság fejlesztésére szolgáló törekvéseknek a népesedési viszonyok érdekében, az osztályszűföldés csökkentésére alkalmas irányítása nem állhat egyébben, mint abban, hogy a nemzeti gazdaság ellátóképessége, munkaalkalmakat szolgáltató tulajdonsága növeltessék. Minél több és minél nagyobb igényű existenciát bír a nemzeti gazdaság ellátni megfelelő megélhetési alkalmakkal, – annál inkább megfelelő az a népesedési, az osztályalakulási szempontoknak. Ha tehát a nemzeti gazdaságnak ellátóképessége a népesség tömegéhez viszonyítva csekély, csak nagyon természetes kíváncsolom az, hogy a gazdasági politika az ellátóképességnek s így a terület befogadóképességének fokozására törekedjék. A munkaalkalmak s ennek folytán a megélhetési alkalmak

szaporítására pedig a mai kor legfőbb eszköze a termelés növelése, még pedig a termelés kiterjesztése és új termelési ágak üzembevétele egyaránt. Minél több termelési ág van valamely közgazdaság keretében képviselve s minél magasabb fejlettségi fokon állanak ezek, annál több munka- és megélhetési alkalomra nyújtanak azok valószínűséget.

Ha tehát valamely túlnyomólag mezőgazdasági államban a helytelen birtokmegosztás, a kedvezőtlen termelési viszonyok, az igen erős verseny következtében a mezőgazdasággal foglalkozó népesség között terjedni kezd a pauperizmus, a törpebirtok, ha túlságosan nagygyá válik a megfelelően csupán nyáron át foglalkoztatható mezei napszámosok aránya, s ha mindezekhez hozzávéve a mezőgazdasági gépeknek mindinkább növekedő elterjedését,¹ a túlnyomóan a mezei termelésre támaszkodó nemzetgazdaság ellátóképességéhez viszonyítva a relatív túlnépesedés jelei mutatkoznak a mezei foglalkozásokat űző lakosság körében, – akkor a társadalom életterheltségére, vagy a közgazdasági viszonyok különös nyomorúságára mutat az, ha – a modern iparfejlesztés korszakában, a mikor ipar létesítésére annyi praktikus példa mutatkozik mindenfelől, – a népesedés bajain gyermekrendszerekkel, vagy kivándorlással igyekszik segíteni a nemzeti társadalom. A kivándorlás vagy a szaporodás mesterséges korlátozása, tehát a nemzet propagatív erején való érvágás nem jogosult dolog és nemzeti szempontból feltétlenül káros és erőcsökkentő mindaddig, a míg a közgazdaság ellátóképességének a népesség szaporodásával és életmódjának emelkedésével lépést tartó növelésére meg van a valószínűség. Ennek az ellátóképességnek a növelése és növekedése a nem egészségtelen állapotú nemzetgazdaságoknál abban áll, hogy az az illető nemzeti gazdaság a fejlődésnek mindig magasabb és

¹ Lásd Bensing: Der Einfluss der landwirtschaftlichen Maschinen auf Volks- und Privatwirtschaft. 1897. E. von Halle: Grundriss zu Vorlesungen über die volkswirtschaftliche Bedeutung der Maschine. 1898. Kautsky: Die Agrarfrage. 1899. Buchenberger: Agrarwesen und Agrarpolitik. 1892. Sering: Die Agrarfrage und der Socialismus. (Schmoller féle Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reiche. 1899.) Baross Károly: Agrárpolitika. 1897. Tisza István: Magyar agrárpolitika. 1897. Földes Béla: Közgazdasági szemle. (Budapesti Szemle XXXV. 451.) Molnár Aladár: A gépek jelentősége az emberiségre és a mezei gazdaságra nézve. Pápa 1859. Ebner Sándor: Gazdasági gépek. (Erdélyi Gazda 1870. 65.) Bánó László: Az amerikai mezőgazdasági gépiparról. (Közgazdasági Értesítő III. 354.)

magasabb stádiumába lép. Az állattenyésztő állam földmívelővé lesz, a kizárólag földmívelő állam bekapcsolja termelési körébe az ipart, s ezt mindnagyobb és nagyobb intenzivitásra igyekszik emelni.

Az igazán egészséges állapotú közgazdaságoknál ezek a fejlődési fokozatok simán mennek végbe, s minél egészségesebb a közgazdaság fejlődési menete, annál öntudatlanabbnak, ösztönyszerűbbnek, annál inkább természetszerű folyamatnak látszik a termelés fejlődése, növekedése.

Akkor, a mikor a közgazdasági politikában öntudatosan lép fel az a törekvés, hogy a nemzeti gazdaságnak ellátóképessége minél nagyobbá tétessék, a mikor a közgazdaság fejlesztésénél az irányító tényezők törekvése arra vonatkozik, hogy minél több új megélhetési alkalom létesüljön, ebben az esetben már többé-kevésbé öntudatos népesedési politikával van dolgunk, a mi a népesedési bajok létezésének felismerésére mutat.

Azoknak a törekvéseknek, melyeket a mai közgazdaságtan társadalmi politikának nevez, legfontosabb iránya a tulajdonképeni népesedési politika. A mai társadalmi politika ekként a népesedés bajainak ellensúlyozására törekvő indirekt eszköz.

A közgazdaságnak mai korszakában a mindinkább öntudatosá váló társadalmi politika tehát a népesedés bajainak ellensúlyozására szolgáló legfontosabb közvetett eljárás. Ez a modern, u. n. társadalmi politika a népszaporodás, a népszűföldés állandó emelkedése folytán mindjobban népesedési politikává kezd válni abban az értelemben, a mint azt mi fogjuk fel tárgyunk szempontjából.

A modern társadalmi vagy népesedési politikának törekvéseit, illetőleg eljárás módját a népesedés kedvezőtlen alakulatai által okozott bajokkal szemben úgy jellemezhetjük legjobban, ha azokat a közgazdaság ellátóképességének növelésében foglaljuk össze. A közgazdaság ellátóképességének növelése pedig nem egyéb az állami terület befogadóképességének fokozásánál. A befogadóképesség növelése a megélhetési alkalmak szaporodása folytán történik, a megélhetési alkalmak a munkaalkalmakkal azonosak, a munkaalkalmak szaporodására pedig a termelés növelése nyújt egyedüli módot.

A népesedés bajaival küzdő modern államok társadalmi, illetőleg népesedési politikájának ez idő szerint való legfőbb

eszköze tehát a termelés növelése. A termelés növelése az eszköze a munka és megélhetési alkalmak számbeli növekedésének. S mint-hogy pedig az ipar termelési ága az, a mely aránylag a legnagyobb tömegeket bír munkaalkalmakkal ellátni, az iparfejlesztés a mai kor társadalmi és népesedési politikájának az uralkodó planétája.

A modern állam tehát az ipari termelés folytonos növekedésében látja azt az eszközt, a melynek folytán egyre több és több munkáskéz látható el munkával s így megélhetési alkalmakkal. Az ipari fejlődésnek a maga munkaalkalomtermelő tulajdonságával egyensúlyban kell lennie a népesség szaporodásával. Az iparfejlesztési politika ekként addig bír a népesedés bajaival, illetőleg a népszaporodás menetével egyensúlyt tartani, a míg a munkaalkalmak szaporodása lépést tart a munkáskezek szaporodásával. A nagy iparállamok közül az ilyen irányú társadalmi politikának Németország a klasszikus állama.

Németországban erősek a társadalmi bajok. A német nép szaporodása, a munkáskezek számának növekedése rendkívül erős. De Németország közgazdasági politikájában bámulatos szívóssággal adta magát az iparfejlesztésre, a minek eredménye iparának hatalmassá növekedése.

Hogy Németországnak közgazdasági fejlődésében sikerült elérnie azt, hogy munkaalkalmainak szaporodása lépést tartson munkáskezének szaporodásával, azaz hogy termelésének növekedése arányban álljon népének szaporodásával, onnan tűnik ki, hogy az utóbbi években a német kivándorlás tetemesen megcsökkent. A kivándorlásnak eme tetemes megcsökkenése nem történhetik másként, mint úgy, hogy a munkásnépesség otthon is meg tudja magának szereznie a munka- és megélhetési alkalmait.¹

Az iparfejlesztésnek segítő eszközei ismét, mint már emiitettük is, az ipari fogyasztó piacok biztosítása, a kivitel fokozása. Hogy mindez így összekapcsolható legyen, nevezetesen, hogy az állam iparának a nemzetközi verseny daczára is olyan fogyasztó piacokat tudjon biztosítani vagy kierőszakolni, a melyeknek nagy tömegű fogyasztására a termelésnek megfelelő kiterjesztése legyen építhető, hogy a kereskedelmi szerződések kötésében nemzeti termelésének a kellő érdekvédelmét biztosíthassa, mindéhez már politikai hatalom, a nemzeti erőnek tudata is szükséges.

¹ A német kivándorlásról lásd Cannstadt: Die deutsche Auswanderung. 1904.

A termelés növelését azonban, mint a népesedés bajainak orvoslására szolgáló többi indirekt eszközöket, szintén a relativitás, a viszonylagosság jellemzi. A termelés növelése nem minden körülmények között abszolút eszköz a kelleténél erősebb népszaporodás, a népszűföldés bajaival szemben. Csak addig ellensúlyozhatja a termelés fokozása a kelleténél rohamosabb népesedés bajait, a meddig ez az emelkedése a termelésnek elég erős a népszaporodás, illetve népsűrűsödés menetéhez viszonyítva. Vagyis csak addig lesz a termelés növelése a népesedés bajaival szemben kiegészítő eszköz, a meddig a termelés növelése folytán a munkaaltsalmak számának szaporodása lépést tart a munkáskeztek számának szaporodásával. Hogyha azonban a munkáskeztek száma és a munkások átlagos igénye jobban növekedik a munkaaltsalmak számának szaporodásánál, akkor a népszűföldés bajainak ellensúlyozására az ipari termelés növelése nem lesz többé kielégítő eszköz.

Mínthogy pedig – s mint azt már több ízben hangoztattuk – a fogyasztó piacok korlátolt volta és nem tetszés szerint való növelhetése, a fogyasztó piacoknak mindinkább termelővé válása, a termelés terén versenyző nemzetek szaporodása és versenyüknek növekedése, a termelés kiterjesztésének egy bizonyos határon túl való feszítése folytán előálló csökkenő termékenység következtében az egyes államok termelése nem fokozható tovább is mindvégig folyton nagyobbodó, hanem csupán folyton lassúbb arányban, ennek folytán a termelés növelése csak ideig-óráig lehet megfelelő eszköz az erős népszaporodás, illetve munkáskeztsűföldés bajainak az elhárítására.

Mert hogy a termelés növekedése a munkáskeztek szaporodása, a munkásosztályok zsűföldésa következtében előálló nehézségek elhárításának állandó eszköze lehessen, ahöz a termelésnek nem csupán a szaporodás állandó arányával lépést tartó, hanem ennél jóval erősebb emelkedéséhez volna szükség. Ugyanis a termelés ellátóképeségének fokozását nem egyedül a népszaporodás teszi szükségessé, hanem szükségessé teszi azt az igények, a standard of life állandó emelkedése is. Nemcsak folyton több a munkás, hanem folyton nagyobb igényű is az. Ezenkívül a technika fejlődése következtében a *munkaaltsalmak lassúbb arányban szaporodnak a termelés növekedésénél*, mert a termelés növelésének egy nagy részét és pedig folyton nagyobbodó részét, a gép végzi el.

Ily körülmények között tehát, hogy az erős népszaporodás

nyomában járó társadalmi bajok a termelés növelése által elháríthatók legyenek, ahhoz a termelésnek a népszaporodásnál sokkal nagyobb arányban való állandó növekedésére van szükség. Ugyanis egyrészt a termelés emelkedésének, másrészt pedig a népesség szaporodásának, megsokszorozva ezt az átlagos igények növekedésének megfelelő koefficienssel kell egyensúlyban lennie és *ezenkívül a technika fejlődése következtében a munkáskéztől eleső folyton több és több munkaalkalmat* kell a termelésnek oly fokú megnövelésével ellensúlyoznia, hogy a gépek által folyton nagyobb számban elvett munkaalkalmak daczára is növekedjék az összes munkaalkalmak száma.

Ilyen mértani arányban való állandó növelése a termelésnek pedig csak a föllendülésnek kivételesen kedvező korszakaiban lehet általános jelenség. A sűrű népességű s az ipari termelésnek a fejlődés magas fokán álló államoknál az egyensúlynak csakhamar meg kell billennie, vagyis előbb-utóbb el kell következnie annak a stádiumnak, a mikor a termelés nem fejleszthető tovább folyton jobban, mértani arányban.

A Malthus-féle törvény tehát, mely csupán az élelmiszerek színvonalára állítja a népesedés kérdését s egyoldalúsága miatt meg nem felelő, az egész gazdasági élet általánosságához viszonyítva némileg kifejezésre jut abban az elvben, hogy egy oly erősen szaporodó népességű és már a modern ipari fejlettségnek magas fokán álló államban, melynek a népességfelesleg befogadására alkalmas megfelelő nagy tartalékterületei nincsenek vagy ezek már benépesültek, – a közgazdaság ellátóképességének nevelhetősége a különösen kedvező fellendülési korszakok, mint átmeneti stádiumok kivételével – a társadalomnak a vele szemben támasztott és a folytonos népszaporodás, a standard of life emelkedése, valamint a technika fejlődésének a munkástömegekre gyakorolt hatása következtében egyre emelkedő igényeihez viszonyítva, csakis folyton lassúbb arányban történhetik. Ezt az elvet az erős népesedésű és tartalékterületekkel nem rendelkező fejlett nemzetgazdaságok csökkenő termelékenységű törvényének is lehetne nevezni.

Ha tehát egy ilyen közgazdaságban a népesedés bajainak ellensúlyozására szolgáló indirekt eszközök alkalmazása, nevezetesen a közgazdaság ellátóképességének megfelelő növelése egyre kevesebb eredménnyel bíztat, – a közgazdaság fejlesztésére, szolgáltató erejének növelésére irányuló törekvéseken kívül, – magának a

népesedésnek biológiai menetére befolyást biztosító közvetlen eszközöket is alkalmazásba kell vennie az állami gondoskodásnak, mert a nélkül a népesedés kedvezőtlen alakulásai folytán előálló gazdasági és társadalmi bajoknak folyton erősödő, – mondhatjuk mértani arányban való – növekedésére van csak kilátás.

A népesedés bajainak elhárítására szolgáló közvetett eszköz gyanánt meg kell említenünk végre a közgazdasági politikának azt az irányát, a mely a nagy tömegek sorsára az államnak mindjobban növekedő gazdasági gondoskodásával akar jótékony befolyást gyakorolni. A mai gazdasági életben már igen nagyszámú ilyenmű intézkedésekre akadunk, a melyek kimerítése tárgyunk keretén kívül esik. Ilyen intézmény például a munkásbiztosítás, a mely egyre nagyobb tömegeket von gondoskodása alá.¹ A munkabérekre vonatkozó törvények s egyéb szabályozások, a szövetkezetek állami előmozdítása és támogatása, az agrártörvényeknek a mezei munkásokra vonatkozó számos modern rendelkezései, az élelmiszerek nagy árhullámozását megakadályozni törekvő törvényhozási s még inkább közigazgatási intézkedések mind az államnak a nagy tömegek érdekébe való gazdasági gondoskodását jelentik. Ilyen eszköz továbbá az igazán közgazdasági ezélokört behozott és azokra fordított progressiv adóztatás is.²

¹ Az állami beavatkozásról lásd: Wagner: Grundlegung I. 2. Schmoller: Grundriss der polit. Oekonomie. (319-324. 1.) Ugyanaz: Städtische territoriale und staatliche Wirtschaftspolitik. (Jahrbuch 1884). Dowell: History of taxation and taxes. 1887. Chernél: Histoire de l'administration monarchique en France. 1855. F. Müller: Die geschichtliche Entwicklung des landwirtschaftlichen Genossenschaftswesens in Deutschland. 1901. Leroy-Beaulieu: L'état moderne et ses fonctions. 1890. Schäffle: Das Gesellschaftliche System der menschlichen Wirtschaft. Kelly: Government or human evolution. 1900. Földes Béla: Társadalmi Gazdaságtan. II. rész. Navratil Ákos: Állami beavatkozás. (Közp. Lexikon. I. kötet). Kautz Gyula: Az újkori állam, mint szabadság, kötelesség és munkaszervezet. 1873. Szokolczai Árpád: Magyarország szocialis törvényhozása. 1897. Mandello Károly: Rückblicke. – Visszapillantások. 1874-95.

²Lásd: Mariska Vilmos: Egyenes adóink reformja. (Pol. Szemle. 1892. II. füzet). Ugyanaz: Államháztartástan. Földes Béla: Néhány adalék a jövedelmi adó kérdéséhez. (Pol. Szemle. 1892. V. füzet). Fellner Frigyes: A kiegészítő vagyonadó és szerepe stb. (Földes-féle Társadalom és gazdaságpolitikai könyvtár. 2. füzet). Pólya Jakab: Az egyenesadók reformja. Közp. Szemle. 1894. 1. Schäffle: Die Steuern. Lipcse. 1895-7. Wagner: Finanzwissenschaft. II. Th. Theorie der Besteuerung. Alig. Steuerlehre. 1890. Loria: Les bases économiques de la constitution sociale. 1893. Franz K.: Die sociale Steuerreform. 1881.

Ezek az intézmények több tekintetben azt a törekvést is hordozzák magukban, hogy a kedvezőtlen vagyoneeloszlás hátrányát némileg ellensúlyozzák azzal, hogy a vagyonosabb osztályok erősebb adókulcs szerint való megterhelésben részesüljenek.

Az állami segély folytán és a munkaadók hozzájárulásából létrehozott munkásbiztosítás például már oly törekvéseket rejt magában, hogy az aggkor vagy baleset folytán keresetképtelenné lett munkást a társadalom, és pedig főleg a vagyonos osztályok szolgáltatásaiból tartsa el, mert hiszen úgysis többet szolgáltat a munkás a vagyonos osztályoknak, mint megfordítva. A progressiv adó szintén a kedvezőtlen vagyoneosztás hátrányait akarja ha nem is kiegyenlíteni, de legalább méltányosan felhasználni a közterhek viselésénél.

A társadalmi politikának mindeme törekvései közvetett eszközök a népesedésnek társadalmilag és közgazdaságilag kedvezőtlen irányú fejlődése folytán előálló bajokkal szemben is. Mert hiszen a társadalmi bajok népesedésbeli bajok is, egyes osztályoknak megélhetési forrásokhoz viszonyított relatív túlnépesedése okozza a modern társadalom legnehezebb kérdéseit.

Az állam részéről való gazdasági gondoskodás növelése a legnépesebb, de anyagilag egyúttal legkedvezőtlenebb helyzetű társadalmi osztályok érdekében mint a népesedés alakulásának nyomában járó gazdasági visszasságok ellensúlyozására szolgáló közvetett eszköz szintén a modern állam gazdaságpolitikájának az eredménye. Tárgyunk szempontjából, illetőleg ennek az iránynak maradandó sikerre vezethetése szempontjából lényegileg úgy ítélni lehetjük meg azt, mint a közgazdaság ellátóképességének fokozására irányuló politikát.

A gazdasági s nevezetesen az ipari termelés felfokozására irányuló politika a közgazdaság ellátóképességének növelésével akarja ellensúlyozni azokat a bajokat, a melyeket az erős népesedés a megélhetésért folyó verseny növelésével okoz a társadalom legnépesebb osztályaiban.

Az állam részéről való gazdasági gondoskodás növelése a legnépesebb osztályok érdekében, voltaképen a munkásoknak köz-költségen való támogatása, vagyis: a vagyonos osztályok fokozatos megterhelése szociális célokból. Itt a népesedés bajaival szemben az a kevésbé népes, de gazdaságilag annál kedvezőbb helyzetű osztályok kihasználása az eljárás.

Az államnak kétségtelenül feladatában áll a népesedés bajaival szemben ezt a közvetett eszközt is alkalmazni, mielőtt a nemzeti faj népesedésének folyamatát megcsökkentő intézkedésekre szánná el magát. Azonban ha közelebbről vizsgáljuk a dolgot, – a jövedelemeloszlás folyamatába való belemarkolás a közgazdasági politika eszközeivel magának a népesedés bajainak elhárítására állandóan, huzamos korszakokon keresztül sokat nem tehet.

Ha valamely modern állam lakossága változatlan számú volna, s ha ennek a változatlan számú lakosságnak az egyes társadalmi osztályai is ugyanazon változatlan népességbeli arányban maradnának meg, akkor talán még nagyon sokat lehetne remélni a jövedelemeloszlás egyenlőtlenségeinek a népesebb osztályok javára^ való kihasználásától.

De vegyük figyelembe azt, hogy a társadalom tagjainak száma erősen szaporodik, még pedig a vagyontalan, de legnépesebb társadalmi osztályok már a természetes szaporodás útján is sokkal erősebben népesednek a vagyonosoknál. De a természetes szaporodásnak erősebb voltán kívül a modern gazdasági viszonyok alakulása is a vagyontalan osztályok népességét növeli, annak folytán, hogy a vagyonosok s a tőkések bizonyos koncentrációban fejlődésben vannak.

Így hogyha valamely modern állam népessége stagnál is (pl. Franciaországé), azért ott az egyes társadalmi osztályokon belül nem általános jelenség a stagnálás. A gazdasági fejlődés ismeretes menete következtében egy ilyen államban is a legnagyobb tömegű, de legkedvezőtlenebb gazdasági helyzetű társadalmi osztályok népessége zsúfolódik, ellenben a vagyonnal bíró társadalmi osztályok tagjainak száma valósággal is s nemcsak aránylagosan fogy egy stagnáló népességű államban. A munkásosztály azonban itt is zsúfolódik, részint a lefelémozgás folytán, részint pedig a géptechnika haladása és az igények állandó emelkedése következtében való relatív csökkenése folytán a megfelelő munka- és megélhetési alkalmaknak a kereslettel szemben. Ha mondjuk egy stagnáló ország népességének háromtized része él főleg vagyonából és héttized része főleg munkájából, – ez az arány egy bizonyos idő múlva állandóan módosulni fog, még pedig úgy, hogy a vagyonból élők számaránya folyton csökken és a csupán munkából élők emelkedik.

Egy erős szaporodású államban még sokkal inkább történik

a társadalmi osztályok népességbeli arányának elváltozása. Nemcsak annak folytán van nagy különbség a stagnáló és erősen szaporodó országok népesedésében, hogy az egyiknek össznépsége nő, a másiké pedig nem, hanem annyiban is, hogy az erősen szaporodó országoknál az egyes társadalmi osztályokon belül való Izsúfolódása, illetve az alsó osztályok népességének a vagyonosabb (osztálykéival szemben való relatív megnövekedése sokkal gyorsabb arányban történik.

Hogyha most már a közgazdasági politika a tömegsegélyezés, a vagyontalan osztályok támogatásának terére lép, ha a közterhek kirovására eszközeivel egyre nagyobb szolgáltatásokat kíván meg a vagyonos osztályoktól a vagyontalanok érdekében, – akkor az állam, illetve a társadalom vagyonos osztályai állami kényszer folytán egy olyan terhet vesznek magukra, a mely mértani arányban kell hogy növekedjék.

A szociális politika által pártfogásba vett s csupán munkájukból élő legnépesebb társadalmi rétegek tömege ugyanis egyre növekedőben van, s e mellett életigényeik is állandóan emelkednek, úgy hogy az idők folyamán nem csupán egyre nagyobbodó számú, hanem egyre nagyobb igényű egyén is követel támogatást.

Nagyon természetes, hogy a tömegre nézve is viszonylag egyre fogyó népességű vagyonos osztályok, az egyre nagyobbodó tömegű és igényű vagyontalan társadalmi rétegeknek egyre nagyobbodó mérvű támogatását csak egy bizonyos mértékig bírhatják meg. De világos az is, hogy a vagyontalan társadalmi osztályoknak illetően támogatása csakis addig szolgálhat a népesedés kedvezőtlen alakulása folytán előálló különféle bajok ellensúlyozójaként, a meddig az állam, illetve a vagyonos osztályok közteherviselése valóban megfelelő támogatást bír nyújtani. Hogyha tehát elkövetkezik az a határ, a melyen túl a vagyonos osztályokra sem róhatók e szociális cél érdekében nagyobb közterhek, vagy a melyen túl a nagyobb közterhek viselésére való kényszerítés már a vagyonosodás, illetve a vagyonmegtartás rovására megy, akkor ismét csak eljutottunk ahoz a ponthoz, a melynél a népesedés ellen alkalmazott s most tárgyalt közvetett eszközök is csődöt mondanak, s a mikor ismét csak a szaporodásnak menetére közvetlen befolyást gyakorló népesedési közigazgatástól remélheti a társadalom a népesedési viszonyok javulását. Ez a stádium pedig, ha az állam oly arányban nyúl bele a nagy tömegek anyagi segélye-

zésébe, a mint azt például a német közgazdasági politika mutatja, igen hamar elkövetkezhetik. Mert a gyorsan szaporodó s igényeikben növekedő nagy segélyezendő tömegek szükségletei, szociális követelményei máris lavinaszerűen növekednek, sokkal gyorsabban, mint a hogy a vagyonos osztályok vagyoni ereje emelkedik. S jegyezzük meg azt is, hogy a közterheknek bizonyos határon felül való kirovása már előli a vállalkozási kedvet is és erősen csökkenti a vállalatok termelékenységét.

A vagyonos osztályoknak a munkástömegek érdekében való fokozatos nagyobb megterhelésnél, mint a népesedési bajok elhárítására alkalmazott közvetett gazdaságpolitikai eszköznel szintén ott vagyunk tehát, a hol a közgazdaság termelőképességének, illetve ellátóképességének növelésére irányuló politikánál, mint közvetett eszköznel: csak korlátolt mértékben és nem tetszés szerint fokozhatólag alkalmazható mind a kettő s a gyors gazdasági fellendülés átmeneti időszakait kivéve, a vagyonos osztályok fokozatos nagyobb megterhelésre csak folyton lassabbodó arányban növelhető, épen úgy, a mint a közgazdaság szolgáltatóképessége is nem folyton nagyobb, hanem folyton csökkenő arányban fokozható.

Szocialista szempontból a vagyonnal bíró osztályokra rótt terheknek egyre nagyobbarányú növelésével el lehet érni azt, hogy azok megbukjanak, vagy a vagyonnak minél kisebb előnyeit élvezzék, de nem lehet biztosítani ez által azt, hogy a legnépesebb társadalmi osztályok népességük szaporodásának és igényeik növekedésének megfelelően, és ennek szükségéhez képest fokozódó támogatásban részesüljenek. Ha tehát a vagyonos osztályok progresszív megterhelésében a határnak meg nem tartása a szocialisták által óhajtott eredményt hozza is meg a vagyonos osztályok rovására, – *népesedési szempontból* a zsúfolódás bajainak elhárítása ez által biztosítva a legkevesbbé sincsen. *Mert a folyton nagyobbodó tömegű és igényű vagyontalan osztályok megélhetését, az aránylag egyre csökkenő népességű s egyre jobban megterhelt vagyonos osztályok csakis egyre kisebb és kisebb mértékben bírhatják biztosítani* a népességnek állandó szaporodása, az alsó osztályok tömegének viszonylagos állandó növekedése, s e mellett a társadalom eme rétegei követelményeinek folytonos fokozódása mellett.

A társadalom tehát a népesedés kedvezőtlen alakulásaiból kifolyó bajokkal szemben, a közgazdasági és társadalmi politikának azoktól az eszközeitől, a melyeket a népesedés visszásságai ellen

való közvetett eszközöknek neveztünk, csak nagyon is bizonytalan és a konjunktúráktól függő eredményeket várhat. Annyit megállapíthatunk ezekre a közvetett eszközökre nézve, hogy azok alkalmazásának sikerére, vagyis a népesedés bajainak ellensúlyozására annál inkább van remény, minél kedvezőbbek a közgazdaság konjunktúrái, tehát minél inkább a fellendülés, a gyors fejlődés korszakait éli a közgazdaság, s annál kevésbé van kilátás tartós eredményre, minél inkább a megállapodottság jellegét viseli magán az. E közvetett eszközök egyszersmind azzal a hátránnyal bírnak, hogy *nem magán a bajoknak forrásán*, t. i. a népesedés kedvezőtlen menetén segítenek, hanem csupán a népszaporodás és zsúfolódás folytán előálló túlságosan nagyszámú elégedetlenek tömegét akarják közvetve gazdaságilag rekonpenzálni. Így tehát magának a népesedésnek kedvezőbb, megfelelőbb irányú fejlődése tekintetében biztosítékot nem nyújtanak s ennél fogva a népesedés bajainak inkább korszerű elodázó eszközei, mint elhárítói. A nemzeti és faji szempont azonban sokszor indokolttá teszi, hogy a nemzeti faj jövője, hatalma kedvéért tűrjön el a társadalom annyit, a mennyit lehet a kelleténél erősebb népesedés bajaitól. Mindettől eltekintve a népesedés nem megfelelő alakulását és az ebből folyó összes kedvezőtlen következményeket csak olyan közvetlen eszközök segítségével háríthatja el a társadalom, illetve az állami gondoskodás, a melyek magának a népesedésnek biológiai menetére biztosíthatnak befolyást.

XXII.

Folytatás. – A népesedési közigazgatásról, illetve annak jövőjéről.

A mint a népszaporodás kelleténél erősebb voltából, illetve az egyes társadalmi osztályokban tapasztalható zsúfolódásból eredő kedvezőtlen következmények elhárítására a mai közgazdasági politika maradandóan biztos eszközöket sem bír felmutatni, épen olyan, sőt sokkal tehetetlenebb az állam s a társadalom a népesség stagnálásával, fogyásával s az ennek nyomában járó nemzeti bajokkal szemben.

A nemzeti nemszaporodással vagy depopulációval szemben is közvetlen és közvetett eszközöket lehet elgondolni.

Közvetlen eszköz a nemzeti népesség erőteljes szaporodásának megindítására, a nemzeti tömeg megsokasítására az volna, ha a társadalom és az egyén minden alkalmat megragadna a család-alapításra, a természetes szaporodás útjába semmiféle akadályt nem gördítene. De elegendő volna erre az elterjedt két- és egygyermekrendszereknek a kiküszöbölése is. A halandóság csökkenésére irányuló közegészségi politika természetesen szintén erős kiegészítő eszköz az e téren kedvezőtlen helyzetű népeknél.

Csak hogy a mai állam mindent inkább meg tud tenni, mint azt, hogy az egyént a természetes szaporodás menetét megakadályozó káros mesterkedéseiben korlátozni tudja. A mai közfelfogás mindent inkább megemészt, mint azt, hogy az állam az egyének szaporodási életviszonyaiba, az életviszonyoknak ebbe a legeslegfontosabbikába és legközérdekűbbjébe avatkozzék bele. Azt, hogy az állami közigazgatás kényszerrel beolthassa az embert himlő ellen, hogy a köztisztaság érdekében behatoljon lakásába, hogy a megadóztatás ezéjéből ellenőrizze azt, hogy mit eszik és mit iszik, hogy a gyermekeket iskoláztatásra, a férfiakat katonaszkodásra kényszerítse, hogy a polgártól megkövetelje életének feláldozását, nagyon természetesnek tartja a mai kor felfogása. De azt, hogy az államnak joga legyen beleavatkoznia abba is, hogy a nemzeti faj létének biztosítása, a nemzeti dekadencia és az ezzel járó végtelen sok következmény elkerülése végett az egyén ne idézze elő szándékos magatartásával a nemzei népesség fogyását, már visszautasítja a közfelfogás és azt mondja, hogy bizony ilyesmire nem lehet feljogosítva az állam.

Pedig az a kérdés, hogy joga van-e ilyesmihez az államnak, vagy nincsen, számba sem jöhet. Számba egyedül az jöhet itt, van-e rá eszköze az államnak vagy sem? Ha pedig eszköze van az államnak, akkor joga is van ahhoz, hogy a nemzetnek s a társadalomnak legélethevőbb érdekeit biztosítsa.

Nevetséges dolog volna, hogyha alkalmas eszközök birtokában az az állam, a mely polgárainak életét, testi épségét – nem is említve vagyonát – utógondolat nélkül áldozza fel a saját ezéjéért, a mely polgárait a nemzeti érdekekért, sőt sokszor csak nemzetközi incidensekből kifolyólag, a csatatéren a legnagyobb fizikai szenvedéseknek, a legborzasztóbb megcsonkításoknak, egész családokat árvaságnak, egész vidékeket pusztulásnak tesz ki, – hogyha ez az állam skrupulizálna abban, hogy megkösse a kezét

egy kissé azoknak a házastársaknak, a kik egoizmusukkal vagy él vezet vágy likkal, kényelemszeretetükkel egy egész nemzet tömegének megcsökkenését, nemzeti jövőjének meghiúsulását idézik elő. Ha az államnak jogában áll az, hogy bármely és bármilyen kötelességtudó polgárának feláldozza az életét a saját céljaiért, miért ne állana jogában a megakadályozása annak, hogy nemzeti népesedés folyamatában kötelességüket nem teljesítő tagjai mestersegesen hiúsítsák meg a nemzetnek legnagyobb érdekét, a nemzeti élet egészséges folyamatát, az egészséges nemzeti népesedést.

Az államnak keresnie kell az eszközöket arra, hogy a nemzet biológiaiailag egészséges életét s életmenetét biztosítsa.

A közgazdaságnak és a társadalomnak azok a bajok szolgáltatják a legnagyobb nehézségeket, a melyek a népességi alakulások difformitásában nyilvánulnak. Ezek a bajok csak akkor orvosolhatatlanok, ha az állam vagy társadalom továbbra is a mai irányt követve, nem nyúlik bele azok közvetlen irányításába, a szerint, a mint erre képességgel bír.

A stagnáló vagy dekadens népesedési irányzat ellen eddigelé használt eszközök tehetetlensége szinte komikus. Ezen a téren már csak az egyénnel szemben való legerősebb kényszer kilátásba helyezése hozhat sikert ott, a hol a gyermekrendszerek már el vannak terjedve.

Az államnak nem lehet haboznia a felett, hogy beleavatkozhatik-e vagy sem a népesedés közvetlen irányításába. Ha a beleavatkozás szüksége nyilvánvaló és sikeréhez mód és eszközök ajánlkoznak, akkor az államnak bele kell abba avatkoznia és a jövőt illetőleg legyünk meggyőződve arról, hogy bele is fog avatkozni a jövő állama a népesedés közvetlen irányításába.

Azok a kételyek, a melyek az ilyennemű állami tevékenységgel szemben felmerülnek, nem bizonyítanak semmit. Az előítéleteket a szükségnek belátása el fogja oszlatni.

Egy ilyen előítélet az is, hogy a népesedés menetének öntudatos közvetlen irányítása «kivihetetlen», »lehetetlen«. Ez a kivihetetlenség semmivel még bizonyítva, sem valószínűvé téve nincs. Még nem volt olyan nagyszabású népesedési közigazgatás, mely ezt megpróbálta volna, s a melynek folyamán a kivihetetlenség bebizonyosodott volna.

Különben is a mi ma még kivihetetlen, az holnap már kivihető, megvalósítható lehet. Az egészségügynek mai közigaz-

gátása – pedig ez áll talán a népesedésihez a legközelebb – nem is oly rég még lehetetlen dolog volt, s lehetetlen dolog még ma is nagyon sok országban. Abból azonban, hogyha esetleg ma még megvalósíthatatlannak látszik valami fontos és szükséges intézmény, még nem következik az, hogy annak megvalósítására a talajt elő ne készítsük.

Ilyen fontos, nagy és szükséges dolog, közgazdasági, nemzeti és társadalmi szempontból egy olyan közigazgatás, a mely magának a népesedésnek menetére közvetlenül tudna befolyást gyakorolni.

Ilyen közigazgatás ma még nincsen. Ma jobbra csak népesedési politikáról beszélhetünk, de közvetlen népesedési közigazgatásról nem. Az egészségügy s a rendészet közigazgatása csupán belevág e térre, de még nagyon messze van attól, hogy a közigazgatásnak ezeket az ágait népesedési közigazgatásnak lehessen nevezni. A népesedés bajaival szemben alkalmazott azok a közvetett cselekvési módozatok, a melyeket érintettünk, megnyilvánulásai egy a népesedési állapotok javítására irányuló közgazdasági politikának, de azokban az, a mit népesedési közigazgatás alatt értenünk kell, koránt sincsen meg. Sőt, hogyha a népesedés közigazgatása alatt az államnak vagy valamely szervezett többségnek, a népesedés közvetlen irányításába való beleavatkozást értjük akkor a népesedés bajainak ellensúlyozására szolgáló ezek a modern törekvések épen ellentétei a népesedési közigazgatásnak vagy megkerülései annak. Hiszen épen azért igyekszik a közgazdasági politika a nagy munkásfeleslegek folytán előálló társadalmi nehézségek ellensúlyozására a termelést mindenáron felfokozni vagy azoknak állami, anyagi támogatását egyre kiterjeszteni, mert érzi tehetetlenségét abban a tekintetben, hogy a népesedés menetére közvetlenül befolyást gyakorolhasson.

A modern közgazdasági politika eddig úgyszólván *nem is gondolt* arra, hogy állami kezdeményezés folytán közvetlen szankcióval ellátott befolyás legyen gyakorolható a népesedés közvetlen fejlődésére.

Azt be kell ismernünk, hogy a népesedésnek a modern értelemben vett társadalmi problémája új keletű dolog s hogy a népesedésnek mesterséges irányítására még eddig alig volt vagy lehetett szükség. De azért a nehézségek tornyosodásának már oly korszakát éljük, a melyben igenis határozottan el lehet mondani, hogy számos államban szükség lesz arra, hogy a népesedés fejlőd-

désének menete ne bízassék a természeti alakulás szeszélyére, hanem hogy ott a mesterségesen befolyást gyakorló kéz, – a népesedési közigazgatás is – közreműködjék.

A népesedés irányítására való mesterséges befolyás gyakorlása tekintetében eddig az volt az uralkodó felfogás, még pedig azok részéről is, a kik ezt megengedhetőnek vagy szükségesnek tartották, hogy végezze el azt a társadalom, illetőleg az egyén a saját viszonyainak megfelelőleg.

Ez az uralkodó nézet ma is. Számos kiváló közgazdasági író, politikus és intelligens ember van ezen a nézeten. Azt tartjuk, hogy ott, a hol a megélhetési viszonyok nehezek, a hol úgyis kelletténél erősebbnek látszik a népesség szaporodása, csupán jól teszik azok a házastársak, ha gátat vetnek a nagyszámú gyermekek születésének. A német közgazdasági gondolkodásban is mindjobban ez a felfogás kerül uralomra.

A dekadens népesedésű francia társadalom is az egyéni akaratot akarja minden kényszerítés nélkül hazafias suggestió alá venni a gyermekszülések szaporítása érdekében.

Korántsem akarjuk eme felfogásbeli irányok helytelenségét állítani. Azt azonban erős meggyőződésként mondhatjuk, hogy a társadalomnak mai nagy osztályalakulásbeli bajaival, egyes osztályok túlszűfoltóságával vagy másrésről a fogamzás mesterséges korlátozása folytán támadó nemzeti stagnálással és depopulációval szemben semmit sem ér, ha az egyéntől várjuk azt, hogy a népesedés menetében tanúsított magatartása által csak úgy magától, minden kényszer és irányítás nélkül segítsen a legnagyobb társadalmi és népesedésbeli nehézségeken.

Ott, a hol a népesség erősen szaporodik, a hol a munkásosztályok zsúfolódása egyre nagyobb, mit sem használ az, ha egy-egy intelligens család szűkebbre szorítja a gyermekei számát, mint a hogy a természet adná azt, a mikor a legnagyobb és legnépesebb társadalmi osztályok a természet szeszélyére bízva szaporodnak és zsúfolódnak tovább. A középosztálynak mesterséges megtartóztatása itt csak az egyes osztályok tömegei között való aránytalanságot fogja kiélesíteni, a nélkül, hogy az összes népesség szaporodási menetére jelentékenyebb befolyást gyakorolna.

A társadalom népesedési bajainak orvoslása tekintetében tehát a mi álláspontunk szerint csakis abban lehet alapos reményük az egyes nemzeti tartalékterületekkel nem rendelkező államoknak,

hogy szükségtől kényszerítve egy feladatának magaslatán álló népesedési közigazgatás a népesség nagyságát is a nemzeti gazdaság ellátó erejéhez igyekszik arányosítani, az államnak a közgazdasági ellátóképesség fokozására irányuló törekvésein kívül.

Nemzeti szempontból pedig csakis úgy lehet remény arra, hogy a társadalom a nemzeti dekadenciát okozó egygyermek-rendszerrel stb. felhagyjon, ha az állam a népesedési közigazgatás útján az egyén családi életébe beleavatkozva olyan szigorú rendszabályokat alkalmaz, a melyekkel rá tudja kényszeríteni az egyént arra, hogy a szaporodásnak egy bizonyos mértékig a természetnek szabad menetét engedjen.

Szóval a népesedés menetében, a szükséghez képest akár növelőleg, akár csökkentőleg a népesedés közigazgatásának szükségét kell hangoztatnunk és a népesedés terén való haladás ismérveként feltüntetnünk. A társadalomnak mai osztályviszonyai nagyon is indokolják már, hogy a gondolkodás, a közfelfogás a népesedés menetére növesztőleg és apasztólag ható közigazgatás eszméjével megbarátkozzék. Az általunk megjelölt értelemben vett népesedési közigazgatás talajának előkészítésére a társadalmi gondolkodás terén ma már nagy szüksége van a modern államok népességének, annál is inkább, mert főleg a népesedési viszonyok abnormitásai következtében a társadalom egyes osztályai közt való ellentétek s a nehezebbnél-nehezebb kérdések annyira kiélesednek és tornyosulnak egyre jobban és jobban, hogy a társadalom békéje és legnagyobb érdekei tekintetében különösen a magasabb intelligenciájú rétegek, de az igényeknek megfelelő megélhetés tekintetében a nagy tömegek is szinte reménytelenül néznek a jövőbe.

Hiába igyekszünk társadalmi utakon hatni az alsó osztályok veszedelmes szenvedélyességének csökkentésére a modern szociális politika eszközeivel, hogyha ezeket a szenvedélyeket szító és kiélesítő tényezők egyre szaporodnak és hatalmasabbakká válnak. Hiába próbálgatjuk pszichikai eszközökkel is orvosolgatni a társadalom bajait, megszelídíteni a munkásproletariátust, a mikor ez a proletariátus természeti és közgazdasági okok következtében napról-napra szaporodik.

A társadalom mindig kevésbé és kevésbé lesz abban a helyzetben, hogy a munkanélküli, vagy nem biztosított foglalkozású munkástömeget állandóan ellássa megfelelő munkaalkal-

makkal. A nagyarányú szaporodás következtében egyrészt, a gépek okozta munkamegtakarítás folytán másrészt, egyre nehezebb a munka és megélhetési alkalmakkal való ellátás.

Ezenkívül épen a kifejlett ipar, a kulturális haladás felkeltette igények emelkedése az, – mint annyiszor hangoztattuk – a mi az általános elégedetlenséget még erősebbre és veszedelmesebbre szítja. Mindeme körülmények egymásra erősítően hatnak, úgy hogy el lehetünk rá készülve, hogy rendkívül erélyes társadalmi reformintézkedések nélkül sokkal többet romlik, sokkal gyorsabban korhad a társadalom ugyanannyi idő alatt a jövőben, mint ugyanannyi idő alatt azelőtt s a nyugoti államokat sokkal előbb elérhetik azok a szociális válságok, a melyektől annyira tart mindenik, mint a hogy azt hinné a társadalom.

A nagyipar államai gazdaságilag azon az úton haladnak, a melyről társadalmi szempontok nem engedik meg a visszatérést: egyre fokozzák az ipari termelést, mely termelés többé le nem szállítható, mert a nagy munkástömegek ezzel is csak nagy nehezen foglalkoztathatók.

Igen könnyen beállhat annak a szüksége, hogy a nagy iparos államoknak termelésüket csökkenteniök kellene a piacok elvesztése s más termelő államok versenye következtében. De szinte el sem gondolhatjuk azokat a rendkívüli zavarokat, a melyek ilyen nagymértékű és általános munkafelmondással járnának, így tehát mesterségesen is fenn kell tartani teljes nagyságában az ipari termelést, mert leszállítása már szociális zavarokkal járna.

De daczára az ipari termelés fejlesztéséhez fűződő társadalmi szempontoknak, – sőt épen ezek következtében – az iparilag versenyző államok száma egyre növekszik, annyira, hogy épen a verseny, a piacok megfogyása következtében az ipari államok előbb-utóbb mégis csak kénytelenek lesznek termelésük arányait mérsékelni. De a gazdasági élet fejlődésében ez a pont az, a melyen a legtöbb zsúfolt népességű ipari állam társadalma kenyértörés, nagy zavarok nélkül nem eshetik át. A szocializmussal való első nagy összeütközést akkor várhatja a világ, a mikor a nagy iparos államokban az ipari fejlődés terén erős és általánosabb jellegű visszahatás áll be.

A meddig a világgazdaságnak az iránya a mostani marad, t. i. az ipari verseny termelés minden téren, s a meddig a gyors népszaporodás egyre nagyobbitja a munkáskezek számát s egyre

több embert zsúfol össze a termelés góczpontjain, s a meddig az alsó osztályok igényei nagyobb arányban nőnek a munkabérek emelkedésénél: – addig nem gondolhatunk arra, hogy a munkásosztály között egy elégedettebb életfelfogás terjedjen el. Pedig habár a kedélyi elégedetlenséget főleg külső gazdasági okok keltik is fel, – ez a benső elégedetlenség káros hatására nézve körülbelül ugyanolyan baj, mint azok a társadalmi és gazdasági visszasságok, a melyek azt okozzák.

Az osztályellentétek kiélesedése s az elégedetlenek táborának egyre való növekedése mellett a társadalom, illetve az állam ereje is relatíve egyre gyöngébb ahhoz, hogy az elégedetlen osztályokat akár megfékezze túlkapásaikban, akár megszüntesse bajaik kuforrását. Ily körülmények között bizony önámítás azt be nem ismerni, hogy általános szociális szempontból jobban betegszünk, mint gyógyulunk.

Azok a körülmények, szempontok, a melyeket a létező állapotok szépítésére vigasztalásul szoktak felhozni ebben a tekintetben, inkább csak jámbor reménykedések, míg az ellentétek elmérgesedése szemmel látható.

A modern szociális politika mutathat szép eredményeket, – annál szebbeket s nagyobbakat, minél nagyobb apparátussal dolgozik, s minél inkább az államra támaszkodik, – de ezeknek a bajoknak a forrásai sokkal erősebbek, mint azok a társadalmi s politikai tényezők, a melyek azokat legyőzni és kigyógyítani szeretnék.

A munkásosztály nyers erejének tudatában egyre többet fog követelni, s mivel előtte csak az osztályérdek az irányadó, sohasem lesz tekintettel arra, vajjon követelése méltányos-e. A társadalom többi osztályai s az állam egyre kevésbé lesznek elég erősek arra, hogy ezeknek a követeléseknek ellentálljanak, de arra is, hogy azokat kielégíteni bírják. A szociális terhek tehát egyre növekednek. Most még úgyszólván a kezdet kezdetén vagyunk, de azért a társadalompolitikai intézmények itt-ott máris sok milliót emésztenek fel évente. Ezeknek a terheknek pedig folyton gyorsabbodó tempóban kell emelkedniök, mert a munkások igényei is folytonosan nagyobbodnak, azonkívül folytonosan nő számuk is úgy általánosan, mint viszonylagosan. Ilyen hatalmas okokkal s a bajoknak ily bő forrásával szemben gyöngének kell hogy bizonyuljon minden eddigi gazdaságpolitikai irány.

A közgazdasági politika épen nem mindenható s különösen nem az a népesedés bajaival szemben, a melyek csak közvetve gazdaságiak, közvetlenül azonban természetiek. Közvetett eszközökkel tehát *csak egy bizonyos határig* lehet elhárítani a népesedés alakulásából folyó gazdasági és társadalmi hátrányokat, s ha a népesedés alakulása annyira kedvezőtlen irányú közgazdasági vagy nemzeti szempontokból, hogy a vele egybekötött visszasságok legyőzhetésére gazdasági eszközökkel valószínűség nincs, – akkor az ilyen helyzet megjavítása csakis magára a népesedés irányulására befolyást gyakorolni alkalmas különleges közigazgatás útján remélhető.

Tagadhatatlan dolog, hogy a népesedési közigazgatás ilyen értelemben véve ma még messze van a megvalósulástól és még csak az eszmék országába tartozik.

Mindennek daczára nem poézis, sem nem közgazdasági ábrándozás annak hangoztatása, hogy igenis egy *ilyen* népesedési közigazgatás az egyedüli s mivoltában a legegyszerűbb mód azoknak a bajoknak az elhárítására, a melyek a világnak civilizált nemzeteit annyira jellemzik.

A társadalom népesedési bajaival szemben az eddig alkalmazásba vett eszközök meglehetősen homeopatikusak. franciaország gyermekszülésre lelkesítő egyesületei, broszürjei például sohasem akasztják meg a nemzeti stagnálást. Épen úgy nagyon csekély hatásúak lehetnek a túlságosan zsúfolódó társadalmi rétegek közé hintett intelmek, hogy a családalapításnál óvatosan járjunk el, hogy ne legyen több gyermek, mint a mennyit a szülők jól el tudnak látni stb.

Elhibázott dolog sikereket várni a népesedési mozgalomnak normálissá válása tekintetében az egyénekre hatni akaró intelmektől és elméletektől. Az egyénben a családalapításnál az érzelem, az ösztön épen olyan erős tényező, mint a számítás, és a milliók közül egy-egy ember minden különös szerencse nélkül is számíthat arra a kivételre, hogy daczára a társadalom zsúfoltságának s bajainak, ő és családja azért *valahogy mégis* csak boldogulnak, s az emberek szerencsésebb megélhetési feltételek közé jutott kisebbségéhez fognak tartozni.

Nem így van ez azonban egy társadalomnál, egy nemzetnél. Bármennyire sikerül is egyik vagy másik embernek kivételesen kedvező társadalmi s anyagi helyzetbe jutnia, ez a társadalomra

vagy nemzetre nézve közömbös. Közömbös az, hogy A vagy B hogy érzi magát s mennyire lehet anyagi körülményeivel megelégedett. Itt a tömegek, a milliók jönnek figyelembe: az a fontos itt, hogy a milliók között mennyi a jólétben, az igényeinek megfelelőleg kielégítő helyzetben levő s mennyi a szűkölködő, az elégedetlen, a felizgatott. Az jön egy nemzetenél számba, hogy társadalmi osztályai biztosítva vannak-e az életnek igényeikhez mért javai tekintetében.¹ Az egyén ebből a szempontból mellékes és mint a nagy tömegnek egy tagja jön figyelembe.

A társadalomnak népességi, népesedési, osztályalakulási természetű bajait nem lehet doktrinár módon, csupán felvilágosítással, rábeszéléssel gyógyítani. A közigazgatásnak kell azokat kezébe vennie ott, a hol gyökeres segítségre van szükség, épen úgy, mint a himlőoltást.

Olyanféle statisztikai és nemzetgazdasági kijelentések, hogy a társadalomnak, az egyénnek erre vagy amarra kell törekednie, nem hatnak a gyakorlati életben, mert az egyént százféle érdek, hajlam, indulat, belátás és elfogultság indítja arra, hogy másként tegyen a gyakorlatban, mint a hogy helyesnek látná, hogy cselekedjék elvileg társadalmi vagy nemzeti szempontból.

Az egyénnek külön érdekei számtalanféle irányúak, ezeknek eredője a közös, a társadalmi, a nemzeti érdek, mely a legfőbb

¹ E társadalmi kérdések rendszeres taglalása tekintetében lásd: Stein Lörincz: Gesellschaftslehre. 1856. Schaffte: Bau und Leben des sozialen Körpers. Gumpłowicz: Soziologie. 1905. Hitze: Kapital und Arbeit. Loria: Die wirtschaftliche Grundlagen der herrschenden Gesellschaftsordnung. (Fordítás.) 1895. Schmoller: Über einige Grundfragen der Sozialpolitik und der Volkswirtschaftslehre. Wagner Ad.: Grundlegung der politischen Oekonomie. Spencer: Principles of sociology. Marshall: The economics of industry. 1891. Ugyanaz: Principles of economics. Commons: The distribution of wealth. 1893. Leroy Beaulieu: Essai sur la repartition des richesses. 1881. Walras: Theorie mathématique de la richesse sociale. Hobson: The subjectiv and the objectiv view of distribution. 1894. Ribot: Philosophie de la société. 1869. Concha: A társadalomról. (Budap. Szemle. 1895. II.) Ugyanaz: Politika. Földes: Társadalmi gazdaságtan. Ugyanaz: Értekezések az angol és francia ng. köréből. Kvótatanulmányok. Nemzetgazdaságtan stb. Láng Lajos: A közgazdaság elmélete. 1882. Pikler Gyula: A jog keletkezéséről és fejlődéséről. 1897. Pisztorý Mór: A nemzetgazdaságtan haladása és iránya az utolsó 15 év alatt. 1883. Ráth Zoltán: Magyarország statisztikája. Láng: Javaslat a kvóta megállapítására. 1897. Hermann: Yolksvermögen, Volkseinkommen und deren Vertheilung. 1887. Fellner Frigyes: A nemzeti vagyon becslése. 1893.

érdeke ugyan az egésznek az egészre, az összességre nézve, de attól minden egyes egyén érdeke különböző, másféle irányú. Az egyén pedig elsősorban egyéni érdekét követi cselekvéseiben akkor, a mikor szabadon eselekedhetik.

Sem túlszűfölnak, sem dekadenciának orvoslását ne várjuk a rábeszéléstől, hanem csak a minden egyes emberre kiható eljárástól, ez pedig a közigazgatás.

Messze vagyunk még, igen messze az igazi népesedési közigazgatástól, de közeledünk feléje mégis és az állam kénytelen lesz ezt a módot felhasználni egy fejlődött, megfelelő alakban arra, hogy a nyomasztó társadalmi és gazdasági bajainak legégetőbbjeiből, – amelyek a népesedés alakulásában gyökereznek – lehetőleg kivezesse lakosságát.

Az ókori népeknek, – bár drasztikus alakban – voltak már törekvések a népesedés irányítására.¹ Az, hogy Spartában a gyöngye gyermekeket megölték, tökéletlen torzképe a népesedés közigazgatásának, de a törekvés felismerhető benne. A jövő orvosi tudománya, sőt a jelené is sokkal különb módozatokat tud a fogamzás és szülés elhárítására, *de a népesedési közigazgatásnak egyik legnagyobb feladata épen az lesz, hogy meggátolja azokat a visszaéléseket, a melyeket az egyén saját kényelme és élvezete érdekében a társadalom s a nemzeti faj rovására elkövet.* Ezeket a visszaéléseket egy fejlett közigazgatásnak kell meggátolnia, mert a büntetőjogi utólagos s az eljárászerű bebizonyítás után alkalmazott megtorlás alig több a pusztá semminél a népesedés alakulása szempontjából. A visszaélést elkövetők közül csak elenyésző kis százalék szenved így büntetést, akkor, a mikor a nemzeti népesedés elleni merényletet már elkövette. A közérdek pedig sokkal kevésbé az ily visszaélések megtorlásában áll, mint azok megakadályozásában.

Korántsem kedvező az az irány, a melyet némelyek helyesnek tartanak, hogy t. i. terjeszteni és népszerűsíteni kell azokat a főleg orvosi műveket, a melyek a fogamzás korlátozására tanítanak.

Az ilyen eljárás szolgálatában állhat egyesek kényelmének s élvezethajhászatának, de nem a társadalomnak általában, mert az ilyfajta művek a túlságosan erős szaporodás szempontjából az

¹ Malthus terjedelmesen szól ezekről. Az ókor népességi viszonyairól: Zumpt: Über den Stand der Bevölkerung und die Volksvermehrung im Altertum. 1841. Beloch: Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt. 1866.

alsó társadalmi osztályokra hatással nincsenek, pedig ezek a társadalmi osztályok azok, a hol a népesedési mozgalomnak szabályozása a legszükségesebb volna.

Egy egészséges népesedési közigazgatás és politika *korántsem volna pusztá népességszámapasztó eszköz*, mely minden aggodalom nélkül használna fel ezélja érdekében akárminő eljárásokat, hanem a társadalom, a nemzet, az emberiség legfőbb és átlagos érdekeit szem előtt tartó tevékenység volna az, mely nem csupán a túl-népesedés megakasztására szolgálna, hanem egyúttal a nemzeti dekadeneziának, a többi népekkel szemben kitett százalék csökkenésének megakadályozására is biztosítékokat nyújtana, épúgy a fizikai degenerálódás elkerülésére és mindama szempontokra nézve is, a melyek a népesedés egészséges hullámvázánál figyelembe jönnek.

Az e tekintetben való társadalmi és gazdasági kívánalmaknak elérése céljából általános elveket, nézeteket vetni a tömeg közé, – izgatni, kapacitálni társadalmi úton – nagyon érték nélküli és kiszámíthatatlan eredményekre vezethető eljárás, hogyha egy legalább megközelítőleg alkalmas módot, kézzelfogható eszközt, megvalósítható eljárást javasolni nem tudunk.

Bármennyire helyes és egészséges felfogásbeli irányt sikerüljön is a népesedés kérdéseiben a jövő társadalompolitika irányítóinak elterjeszteniük és népszerűsíteniök, – a gyakorlat ezeket az általános elveket az egyén körülményeihez képest számtalan torzalakban fogja megvalósítani vagy még inkább meg nem valósítani, – az aktív népesedési közigazgatás ellenben garanciát nyújt a bizonytalan áramlatok s a kísérletezések ellen.

A népesség számának a normális korlátok között tartására irányuló állami tevékenység ellen felhozható ugyan az az aggodalom, hogy milyen óriási nyűg volna az az egyénre s a társadalomra nézve, ez az aggodalom ellenben csak az első tekintetre jogosult, mert a népesedés közigazgatása semmivel sem lehetne nyomasztóbb egy pontosan megvalósított egészségi közigazgatásnál. Ez pedig a civilizáció haladásával mindinkább kevésbé terhes egyénileg, mert a művelt társadalom kényszer nélkül is megcselekszi azt, a mit egy elmaradottabbnál magának az illető társadalomnak az érdekében is ki kell kényszeríteni. A kényszerrel szankcionált helyes intézkedéseknél idővel mindig kevésbé és kevésbé van szükség a kényszer alkalmazására. Különben arra nézve, hogy a modern társadalom népesedési bajaiból kiláboljon,

a népesség számának normális korlátok közt tartására irányuló közigazgatás *sokkal enyhébb és szelídebb eszköz a szocializmus javasolta megoldási módoknál.*

Egyes ipari termelő államok népességének erős zsúfolódása, vagy ha ettől eltekintünk is, a vagyontalan osztályok népességének aránytalan megnövekedése a vagyonos társadalmi osztályokkal szemben már eddig is rengeteg bajt és aggodalmat okozott mindazoknál, a kik az emberiség jólétét, békéjét és jövőbeli haladását csak egy kissé is megszívlelik. De ezeknek a társadalmi differenciák, t. i. a társadalmi osztályok tömegbeli különbözőségének folytonos növekedése és fokozódása a teljes felfordulás és talán egy új és még kevésbé megfelelő állapot: a túlzó szocializmus barbarizmusa felé sodorja az emberiséget.

Hiszen a kívánatos közigazgatási haladás az volna, ha a vagyonnal bíró polgárok száma folytonosan emelkednék a vagyontalanokéval szemben és ha már mindenkit nem is lehet vagyonnal felruházni, a munka által nyújtott megélhetési módok folyton biztosabbakká váljanak s a csupán munkájukból élők egzisztenciája mindig kevésbé legyen bizonytalan, igényeik pedig mindig megfelelőbben találjanak kielégítésre. De elgondolható-e ilyen javulás ma a népességzsúfolódás korszakában?

A vagyonok megoszlása nem hogy arányosodnék, hanem épen az ellenkező történik: mindig aránytalanabbá és kedvezőtlenebbé válik az. A vagyonos osztályok lélekszámbeli tömege a vagyontalanok tömegéhez viszonyítva rohamosan kisebbedik. A társadalomban mindennapi jelenség, hogy a még tulnyomólag vagyonukból élő, de kevésbé jómódú szülők gyermekei már tulnyomólag munkájukból élökké válnak. A bizonytalan megélhetésük egyre nagyobbodó százalékát teszik a lakosságnak. Az a körülmény pedig, hogy a népességnek mindig nagyobb és nagyobb százaléka tartozik a vagyontalanok közé, nem jelent mást, mint azt, hogy a társadalomnak mint egésznek is egyre bizonytalanabb az egzisztenciája. A társadalom tehát két főtényező következtében, t. i. a mostani gazdasági verseny rendszere s a gyors népszaporodás, illetőleg a vagyontalan osztályoknak a biztosított megélhetésükkel szemben való viszonylagos megnövekedése következtében mindegyre jobban szükségét kell hogy érezze egy olyan irányú erélyes cselekvésnek s minden áldozatokkal megvalósítandó reformnak, mely bármi módon nagyobb társadalmi

biztonságot és általánosabb gazdasági jólétet tudjon maradandóvá tenni, különösen azáltal, hogy a veszedelmes nagyságú proletariátus számát és arányát csökkentse.

A szocializmus egyszerűen a vagyonosabb osztályoktól akarja elvenni azt, a miük van, vagy legalább közössé tenni. De ez az eljárás – annyival inkább, a mennyivel inkább szaporodik és zsúfolódik folyton a népesség s a mily arányban nőnek a vagyontalan osztályok a többinek rovására – nem volna egyéb az egész társadalomnak szegénynyé, durvává és elégedetlenné tételével.

A népesedési közigazgatás ellenben azt az egyszerű és feltétlen bizonyosságú módot volna hivatva alkalmazni, hogy fokozatosan ritkítaná, illetőleg aránytalanabbá tenni nem engedné az emberek tömegét ott, a hol a népesség felette sűrű és zsúfolt már. Ténne pedig ezt a végből, hogy lehetségessé válják az, hogy a lakosságnak minél nagyobb százaléka lehessen biztosított existenciájú, nagyjában kielégített igényű s esetleg vagyonnal bíró.

A míg tehát a szocializmus társadalomromboló és sokszor fantasztikus módokat keres az embereknek elégedettebbé tételére, az alsóbb társadalmi osztályok helyzetének javítására, existenciájuknak biztosabbá tételére, addig a társadalmi, a népesedési közigazgatás egészen egyszerűen arra törekednék, hogy ne engedje a társadalmat a közigazgatási ellátóképességnek az adott körülmények szerint elérhető és valószínű fokához viszonyítva túlnőni úgy, hogy a népesség a közigazgatásnak meglévő és elérhető gazdasági erejéből legalább közepesen jól megélni ne tudjon.

Mert ahoz, hogy a legnépesebb osztályok megélhetése biztosabb legyen, hogy mindig megfelelő mennyiségű munka- és megélhetési alkalom nyílják saját államukban számukra, vagy a nemzeti jövedelmet s a munkabért kellene hihetetlenül megnagyobbítani, vagy az igényeket rendkívüli mértékben leszállítani, vagy egyszerűen arra törekedni, hogy a népesség olyan számbeli korlátok közé tereitessék, a melyek között az egyrésről megfelelő nagyságú lenne a nemzeti és közigazgatási erő kifejtés szempontjaihoz, másfelől pedig a mily nemzeti tömegnek az élet gazdasági javaival való legalább közepes ellátásához a nemzeti gazdaság és termelés a mindenkori valószínűségeket figyelembevételével elég erős lehetne.

Mint sokszor kiemeltük, a nemzeti jövedelemnek a lakosság számához viszonyított aránya sem növelhető a végtelenig, még a

legkedvezőbb gazdasági helyzetű államokban sem. Annál kevésbé azoknál az államoknál, a melyeknek gazdasága a szerényebb jelen és jövő valószínűségeinél kénytelen maradni.

Általában véve nem csekély hibája az a legtöbb közgazdaságtani teoriának, hogy akkor, a mikor a gazdaságilag legfejlettebb és legszerencsésebb helyzetű államok gazdasági állapotait állítja példányképpül s azokból vonja le törvényeit, – nem mutat rá eléggé egyszersmind arra a körülményre, hogy egy ilyen szerencsés helyzet kedvező körülményeinek, konjunktúráinak elérhetésére a valószínűségek a legtöbb nemzeti gazdaságnál nincsenek meg.

A közgazdaságtannak különösen az az iránya szenved ebben a hibában, a mely még mindig az orthodox angol iskola tanait tekinti bibliájának. Innen van az, hogy azok a tanok, a melyek az angol közgazdaságban a legújabb időkig úgy szerepeltek, mint a gazdasági életből ellesett igazságok kodifikációi, egyebütt csak teoriának bizonyultak, de nem igazságoknak. Az amerikai gazdasági alakulás teljesen igazolja Carey támadását a Ricardo-Malthus-féle iránynyal szemben. Németország múlt századbeli gazdaságtörténete pedig a sokáig elfelejtett és meg nem szívelte List Frigyesnek irányát igazolja a többnyire klasszikus alapon álló, de eredetiségben mögötte messze elmaradó ellenfeleivel (Eoscher, Pölit, Lotz) szemben. Malthus tana nevetséges lehet amerikai viszonyok közt, – a Carey-féle elvek pedig nagyon optimisták arra, hogy Európára kritika nélkül általánosíttassanak.

A mai közgazdaságtannak leggyöngébb oldala az egyes nemzeti gazdaság viszonyaihoz alkalmazott eredetiség hiánya és az, hogy sok tekintetben ritkán tud időszerű lenni. Vagyis az elvek és elméletek *idő- és helyszíni kritikája* valóságos Achilles-sarka ennek a tudománynak különösen azoknál a nemzeteknél, a melyek kevésbé eredeti tudományos alapra támaszkodnak. A nemzeti jövedelem növelhetőségének, a közgazdasági ellátóképesség fokozhatóságának, elasticitásának relatív természete általában nincsen kellőleg hangsúlyozva.

A jelenben egyre több és több állam lép a nagyipar terére, s e verseny következtében az ipar utján elért nemzeti nyereség aránya a befektetett áldozatokhoz képest csak csökkenhet. Igen valószínű dolog általában, hogy a nagyipar terére később lépő állam sokkal soványabb viszonylagos eredményeket várhat attól,

mint a minőt azok az államok érték el, a melyek már régen és sok időn át versenyen kivül s már megszerzett piacokkal termeltek e téren. (Gondoljunk csak itt *hasonlatképen* Ricardo járadékelméletére.)

Akkor, a mikor a termelő a verseny következtében minél olcsóbban kénytelen termelni, lehetetlenség a munkabéreknek a munkások kívánalmaihoz mért emelkedését várni. A gépek terjedése és a munkáskezek szaporodása különben is legyőzhetetlen akadály ebben a tekintetben.

Az igények leszállítását várni a munkásosztálytól pedig minden tekintetben képtelenség, a mikor minden körülmény az igények és követelmények növelésére hat.

A mint tehát a népszűfoltosság tűrhetetlenné kezd válni s a gazdasági erőforrásokat nem lehet kielégítő módon *tovább feszíteni* vagy a mikor a szaporodás meggátlása mindig nagyobb és nagyobb általánosodással fenyeget, a társadalmi és nemzeti katasztrófákból, végzetes válságokból való kilábolásra, illetve azok megelőzésére nem marad más eszköz, mint a népesedés közvetlen menetére befolyást gyakorló közigazgatásnak valamely alkalmas módjára térni át. De addig is és ott is, a hol ez az alakulási stádium el nem következett, a népesedés problémájával való foglalkozás a lehető legfontosabb és legszükségesebb gondolatköre a közgazdaságtannak, mert az emberi társadalom, a közgazdaság, a nemzet sorsa a népesedés alakulásával elválaszthatatlanul van összeforrv. A nemzet, a társadalom, népességnél nem egyéb. A közgazdaság a népesség kedvéért és céljaira van. Minthogy pedig a népesedés alakulása nem pillanatok, sem rövid időközök fejleményeinek eredménye és mert a népesedés terén, a népesedés alakulása tekintetében tett gondoskodásnak – legyen az állami vagy társadalmi – rendszerint csak idők múltán, nemzedékek után látszik meg az eredménye, nem lehet időelőttinek mondani a társadalomnak vagy az államnak a népesedés fejlődésének javítására vonatkozó intézkedéseit akkor sem, a mikor a bajok még égetően nem léptek ugyan fel, de a mikor már azok bekövetkezését a fejlődés irányából biztosan meg lehet állapítani.

Az előrelátást a közgazdasági s így annak legfontosabb megnyilvánulási terén, a népesedésnél sem nélkülözheti a társadalom. A gondviselésre bízni ilyen nagy érdekeket lehet a közgazdaságnak egy naivabb korszakában, de nem a huszadik századdal bevezetett

érában. S minthogy pedig, – ahogy imént jeleztük, – a népesedési viszonyok terén való gondoskodás csak meglehetősen hosszú időszak múltán számíthat eredményre s így a ma tett intézkedések is csak hosszabb idő elmúltával mutathatnak sikert, a társadalmi és nemzeti válságokkal fenyegető jövőnek bekövetkezése ellen védekezni jóval előre áll érdekében a társadalomnak. De még sokkal inkább feladatában és kötelességében áll a társadalmi és közgazdasági tudománynak a nézetek tisztázása, az elfogultság eloszlatása és a nagy nemzeti s gazdasági érdekekre való rámutatás az eszmék, a gondolatok terén. Mert a népesedés irányítására tehető és eredmény elérésére csak hosszabb idő múltán alkalmas tervszerű valóságos intézkedéseket is csak az elvek és érdekek tisztázása és kiforrása *után* teheti meg a társadalom vagy az állam.

Eddig teljes általánosságban szólottunk a népesedési köz-igazgatásról és iőképen csak megvalósításának szükségét fejtegettük. Némileg kötelességünkben áll ezek után azt is valószínűvé tenni, hogy a népesedés közizgatása olyan módon és értelemben, a hogy azt elgondoltuk, a valóságos életben gyakorlatilag is megtestesíthető, nehogy azt valami utópiafélének lehessen mondani.

Előrebocsátjuk, hogy a mikor a népesedési közizgatás gyakorlati megvalósíthatásáról szólunk, ezzel legalább az elmélet terén egy szerény lépést igyekszünk tenni a népesedési közizgatás szükségességének és megvalósíthatásának elvi elismerése felé. De korántsem akarunk ebbéli fejtegetéseinkhez makacsul olykép ragaszkodni, mint az emberiség boldogítására s a társadalmi kérdés megoldására feltalált egyedüli módozathoz. Célunk csupán az, hogy a népesedés közizgatásának gyakorlati megvalósítását illetőleg is rámutassunk egy olyan lehetőségre, a melylyel meggyőződésünk szerint a népesedés alakulására számszerűleg irányítóan gyakorolhat az állam befolyást akkor, a mikor szükségét fogja érezni.

Nehogy azonban úgy tűnjünk fel, mint a kik valamely közgazdasági tárgyat a fantáziák terére visznek át, – hangsúlyoznunk kell azt is, hogy teljes tudatában vagyunk azoknak az akadályoknak, a melyek a népesedés közizgatásának ez időszerint való megtestesítésébe ütköznek. Ezek közül az akadályok közül egyik legnagyobb az, hogy a mai felfogás igen nagyrészből visszautasítja a népesedés közizgatásának általunk vett értelmét, s nem tartja megengedhetőnek az állam ilyenén beavatkozását. De a gondolkodás, a közvélemény mindig változik s annak meg kell ezen a téren is változnia az érdekek s a szükségesség beismerése folytán.

Arról, hogy a népesedés irányítására közvetlen biológiai befolyást gyakorló közizgatás mikor mondható szükségesnek, – alább szólunk.

Legyen szabad megjegyezni még, hogy az, a mi a mai társadalom előtt még talán megvalósíthatatlannak látszik, az – egy a civilizációnak előrehaladottabb stádiumában, s a mi ennél is fontosabb: olyan időben és körülmények között, a hol a társadalmi kérdések tekintetében való felfogás a mai általánostól különböző s megváltozott irányú, – gyakorlatilag is megvalósítható és természetes lehet. Az emberiség szükség esetén nagy érdekeire való tekintettel hozzányúl olyan radikális eszközökhöz is, a melyeket különben más viszonyok közt meg nem engedhetőnek tartott. A modern államnak a magánélet terén való fokozott beavatkozása élénk bizonyítékokat szolgáltat erre nézve.

A gondolatnak s a példaképen felhozott – nem határozottan javasolt – eljárási módnak eddig szokatlan volta tehát ne adjon okot a megütközésre.

Ezek után nézzük, hogy mint lehetne egy túlságosan zsúfolódó és sűrű népeiséget kevésbé rohamosan szaporodóvá és kevésbé sűrűvé tenni; másodsor pedig, – a mi ennél is nagyobb és nehezebb feladat talán – mint gondoljuk el a népesség egy bizonyos lélekszámon alul való megfogyásának a megakadályozását, vagyis: a népesség számbeli csökkenésének meggátlását és szükség esetén a fogyó, vagy stagnáló népességnek a közigazgatás közrehatásával való megszorítását. Mert a szaporodás korlátozására szolgáló módok s az ez iránti hajlam egyre jobban való terjedése következtében egyes nemzetek a népesedés emez ellenkező irányú alakulásának is ki lehetnek a jövőben téve.

A népesség szaporodásának lassúbbá tétele, a relatív tulszaporodás megakadályozása, vagy szükség esetén a népsűrűség megcsökkentése tekintetében természetesen előfeltétel volna államonként és ezen belül beosztási kerületenkint az elérni kívánt népesség maximalis és minimalis számának megállapítása. Mikor aztán a népesedési közigazgatás a szaporodást lassítani, illetve a terület elérhető befogadóképességéhez viszonyítva nagy népességszámot csökkenteni hivatott tervszerű működésével akcióba lép, – minél gyakoribb népszámlálások s egyéb nyilvántartások szükségesek, hogy az illető állam népességének számbeli állapotáról folyton értesülve legyen. A statisztikának tehát a népesedés közigazgatásának korszakában sokkal nagyobb apparátussal kellene működnie, hogy a népesség számbeli hullámzását lehetőleg lépésről-lépésre kövesse.

A legjelentősebb irányzó intézkedés a relatív túlnépesedést csökkenteni, ritkítani hivatott közigazgatás terén: a születendő gyermekek maximális számának megállapítása volna államonként és családonként. Ez volna a legegyszerűbb mód arra, hogy a népesség kellenél nagyobb felzsúfolódását, az állam közigazgatási viszonyaihoz mért tulszaporodását meggátolni lehessen.

A statisztikai számítások alapján az állam kiszámíthatja magának, – a népesedés mindenkori alakulásának megfelelően korrigálva a számítást – hogy melyik az az egy családra eső

átlagos születési szám, mely a halandóság, a házasságkötések, iker- és halvaszületések számát és minden statisztikai idevágó adatot figyelembevéve a kívánt lassúbb szaporodási vagy csökkenési tempó elérésére szükséges.

Vagyis az állam hivatalosan állapítaná meg s nem a társadalom tetszésére bízna azt, *hogy mily számú gyermekrendszer követessék*. A társadalomnak, az egyének rákényszerítés terhe alatt állana kötelességében *az állam által meghatározott gyermekrendszer követése*. Más kulcsa annak, hogy a népesedés számbeli alakulása a nemzeti, társadalmi és közgazdasági érdekeknek megfelelően legyen öntudatos előrelátással irányítható – nem is lehet.

Ha most már például egy állam gazdasági és társadalmi érdekeire való tekintettel azt akarná elérni, hogy népessége ne szaporodjék tovább, lassabban szaporodjék, vagy számban változatlan maradjon, – az illető állam könnyen kiszámíthatja azt az egy-egy családra eső átlagos születési számot, a mely mellett ez az állapot a statisztikai számítások alapján bekövetkezik. Ha aztán például a házasságok számának csökkenése, nagyobb halandóság, vagy bármi más okok következtében a szaporodás aránya jobban csökkenne a kívántnál, akkor egy bizonyos időre (vagy egy bizonyos időszakon belül, pl. 1-5 éven belül kötött házasságokra nézve) felemelendő volna ez az átlagos szám. Ha viszont az előre nem látható körülmények azt okoznák, hogy a szaporodás aránya nagyobb az elérni óhajtottnál, – akkor ellenkezőleg leszállítandó volna egy bizonyos időszak alatt kötött házasságokra nézve ez az átlagos születési szám.

Vagyis az állam a nemzeti és közgazdasági érdekekhez; mérten állapítaná meg a társadalom által követendő gyermekrendszert. *Ez az államilag meghatározott normális gyermekrendszer* nem volna népességpusztító egy- vagy kétgyermekrendszer, hanem a nemzeti és közgazdasági nagy érdekek szerint irányuló gyermekrendszer volna az, ellentétben az egyén s a társadalom által jelenleg követett gyermekrendszerekkel, mint visszaélésekkel.

A főkülönbség az állam által meghatározott számú gyermekek rendszere s a jelenlegi u. n. gyermekrendszerek között abban állana, hogy az államilag meghatározott normális gyermekrendszer biztosítékot képezne úgy a kelleténél erősebb, mint a kelleténél gyöngébb menetű népesedési mozgalommal szemben. A míg a mai gyermekrendszerek csupán nemzeti depopulációt okoznak, a nemzet egészséges szaporodását csupán megakasztják, addig ezeknél a nemzeteknél az államilag meghatározott számú gyermekrendszer éppen az erőteljesebb szaporodást és az elnéptelenedés veszélyének elmaradását eredményezné a gyöngén szaporodó vagy fogyó népességű nemzeteknél. A nagyon rohamosan sűrűsödő es igen gyorsan szaporodó s ennek hátrányait érző társadalmaknál pedig az államilag meghatározott számú gyermekek rendszere a társadalom zsúfoltságát, kelleténél nagyobb sűrűsödését volna hivatva elhárítani és

pedig sokkal biztosabban, mint az egyén által ötletszerűen követett egy-, kétgyermekrendszerek, a melyek rövid idő alatt az ellenkező végletet idézik elő a társadalomban és szinte javíthatatlanul egyre jobban népességpusztító jellegűekké válnak.

Ott, a hol tehát a népesség szaporodása nem kielégítő, a hol az egy- vagy kétgyermekrendszer van elterjedve, ott az államnak emelt számú gyermekrendszert kell ráoktrojálni a társadalomra. Mint álláspontunkból folyik, az államilag meghatározott gyermekrendszer csakis azoknál a nemzeteknél volna alkalmazandó, a melyeknek társadalmi s közigazgatása magasabb színvonalon áll s a melyeknél a népesedés kérdése már élére van állítva. Franciaországban például, a hol az egy- és kétgyermekrendszer annyira dühöng, időszerű volna már egy többgyermekrendszeren törni a fejét az államnak. A társadalomtól sokkal könnyebb volna azt kívánni, hogy ne már a harmadik, hanem csupán a negyedik gyermek születése elé gördítsen akadályt, mint azt, a mit a mostani repopulacionisták kívánnak, hogy minden család Isten tudja hány gyermeket produkáljon csupa hazafiságból.

Viszont a legtöbb nyugati nagyiparos állam, nevezetesen Németország, Belgium, Olaszország társadalmi, csupán előnyös voltát érezhetné egy államilag inaugurált olyan gyermekrendszernek, a mely a népesség továbbzsúfolódásának elejét venné, a nélkül, hogy a csupán az egyén szeszélyére bízott gyermekrendszerek olyatén pusztításának tenné ki a nemzeti népességet, a mint azt Franciaországban látjuk.

Vegyük például, hogy egy a népesség zsúfolódását, a relatív túlnépesedést meggátolni igyekvő államban a statisztikai számítások alapján, – figyelembevélve a halandóság arányát s minden idevágó körülményt, – akkor következnek be a népesség változatlan számban maradása, hogyha az egy-egy családra vagy házasságkötésre eső születések száma pl. $3^{454}/_{1000}$ volna (ez a szám teljesen ötletszerű).¹ Hogy ez az egy-egy házasságra eső átlagos születési szám a valóságban is meglegyen, az úgy volna elérhető, ha kiszámítjuk, hogy pl. 10,000 házastárs közül hányra essék 3 és hányra 4 szülés, hogy a 10,000 házasságkötésre eső átlagos születési szám $3^{454}/_{1000}$ legyen. Ennek az alapján aztán minden egyes házastársra nézve kimondatnék – természetesen osztálykülönbség nélkül, – hogy a komoly és igazolt természeti vagy egészségi akadályok fenn nem forgása esetén három- vagy négygyermekrendszert tartozik-e az követni. Hogy melyik házaspárra nézve legyen a négy- s melyikre a háromgyermekrendszer az irányadó, azt sorshúzás által vagy valamely pártatlan és méltányos eljárás

¹ Vagy hogyha a törvénytelen születések zavarokat okoznának a számításban, megállapítható volna ez a születési átlagszám nemcsak a házasságkötésekhez, hanem a bizonyos kort (mondjuk 17 évet) elért nők számához viszonyítva. Ekkor meghatározatnék, hogy egy-egy 17 évet elért nőre átlag hány szülés esik. Vagy alapul vétethetnék bármely jobb számítási mód.

útján lehetne eldönteni. Vagyis az állam maga utalná gyermek-rendszerek követésére a társadalmat, de nem egy- vagy kétgyermek-rendszer követésére, hanem az állam által megállapított számú gyermekrendszer követésére, a melynek betartásán örködni, nevezetesen a felett is, hogy a szülés korlátozása a kevesebb számú gyermekeknél ne következzen már be, állami feladatot képezne.

Azonban nevetséges volna ilyen születési számot átlagban kimondani s a gyakorlati élet egyes eseteiben engedélyezni, az annak betartását s illetőleg az éhez a számhoz való ragaszkodást biztosító szankció nélkül. E szankezióban rejlik a népesség létszámát meghatározó népesedési közigazgatás Kolumbusz tojása. A ezél, a népesedési érdek az volna, hogy az egyén, a társadalom magától tartsa be az állam által meghatározott számú gyermek-rendszert. A szankezió pedig arra való, hogy e gyermekrendszereknek az egyén által való tényleges betartására garanciát nyújtson, annak folytán, hogy a rendet saját hibás magatartásunkból megzavarok ne csak megbüntettessenek, hanem inkább az állam által megkívánt magatartáshoz való ragaszkodásra kényszerítettessenek.¹

E szankezió aztán erejére, fokára nézve különböző lehet. Egy rendszerető társadalomban, a hol az egyén túlnyomó részben ragaszkodnék az állam által követelt magatartáshoz, elegendő volna enyhébb büntetés is. Hogyha azonban – különösen eleintén – erős kényszerre, szigorú példaadásra volna szükség, e végső esetben a szankezió az állami gyermekrendszert be nem tartó szülőkkel szemben nem lehetne más, mint az, hogy a meghatározott számon felüli magzatok megszületése az egészségre ártalmatlan módon, hivatalos orvosi eljárással megakadályoztatnék. (Abban a tekintetben való szankezióról, a mikor nem több, hanem kevesebb gyermeket engednek a szülők világra jönni, mint a mennyit az államilag felállított gyermekrendszer tőlük megkíván, alább szólunk.)

Lehet, hogy sokan nagyon idegenkednek jelenleg az ily közigazgatási eljárás gondolatától is, de a jövő emberisége többre fogja becsülni a születés előtti, a még nem létező egyénnek világra nem jövetelét a legnagyobb valószínűség szerint nyomorúságos létezésnél. A létért való harc esunya és igazságtalan küzdelem, az állam tehát jól fogja tenni, ha szükség esetén megsemmisíti a népességnek csak bajokat szülő feleslegét, a proletárcsirákat, még mielőtt nyomoroghatnának és nyomorúságot okozhatnának azok. Történnék pedig ez az összesség egy emberre jutó átlagos lét-küzdelmének csökkentése és átlagos valószínű gazdasági és társadalmi helyzetének megjobbítása céljából.

A közigazgatás így a népességet a szaporodás terén való előrelátáshoz szoktatná, arra kényszerítené a saját érdekében. De gondoskodják egyszersmind arról is, hogy ez az előrelátás ne vezessen a másik szélsőségbe, a depopulációhoz, – a mint hogy az könnyen odavezet, ha azt a társadalom, az egyén csupán saját ösztönéből, saját egyéni önzése, szeszélye és érdekei szerint irányítja.

Azért volna itt az irányzó normativum az a szám, a melyet az állam a nemzeti szükséges gyermekrendszer számaként felállít. Ha egyes esetekben részint az egyén hibájából, részint azon kívül történnének is eltérések, rendzavarások, – a nagy összességgel szemben ez elenyésző csekély jelentőségű volna csak.

Ez a nemzeti gyermekrendszer számbelileg emelendő vagy csökkenthető volna ahoz képest, hogy a népesedés alakulása időnkint erősebb vagy gyengébb irányt követ-e, vagy sem. Ha például egészségügyi vagy bármi okok következtében egy bizonyos számú pl. 3^{454}_{1000} gyermekrendszer mellett népességstagnálás, fogyás, vagy nem kellő szaporodás mutatkoznék, a szám fellebb volna emelhető, például 3^{85}_{1000} -ra, – vagyis: a házaselek nagyobb hányadától követeltetnék meg, hogy a 4 és gyermekrendszerhez igyekezzenek tartani magukat. (Mindez szintén csak példaképen van felhozva, tekintet nélkül a számadatnak találó voltára.) Azaz a társadalom nagyobb hányadánál volna eltiltva, hogy a negyedik gyermek megszületése előtt a szaporodást korlátozzák.

E végből természetesen a legpontosabb statisztikai észlelés, ha sok a visszaélés, akkor a legszorgosabb megfigyelés volna szükséges, hogy a népesedés közigazgatása állandóan tudatában legyen a népesség számbeli változásainak s így éhez mért feladatának.

Sokkal helyesebb s a civilizációnak sokkal megfelelőbb dolog volna az államilag vezetett társadalom részéről, ha ily akció közigazgatási eljárással veszi elejét – akkor, a mikor arra szükség van – a népesedés bajainak, mint hogyha olyan eszközöket alkalmaz, melyek csak közvetve s egy bizonyos ponton túl csak nagyon bizonytalan sikereket mutatnak fel, de a melyek maguknak a bajoknak forrását: a népesedés kedvezőtlen alakulását soha meg nem szüntethetik, arra irányítólag nem hathatnak.

A családalapítás megnehezítése például sokkal nyomasztóbb az egyénre, mint a fentebbi értelemben vett igazságos, mindenkire kiható és kétségtelen eredménnyel járó népesedési közigazgatás. Nagyon csalódnak azok, a kik a családalapítás megnehezítésével a társadalom helyzetén könnyíteni vélnek. A családalapítás nehézségei szaporítják az ezek daczára könnyelmű családalapításokat és a törvénytelen viszonyok, a törvénytelen gyermekek számát. A törvénytelen viszonyok, a vadházasságok, a törvénytelen gyermekek nagy száma pedig rendkívül kedvezőtlen társadalmi jelenség. Nemcsak azért, mert az erkölcsi állapotokról gyöngé bizonyítványt nyújt, hanem főleg azért, mert a törvénytelen szülöttek sorsa a nagy többségnél a nyomor s helyzetük gazdaságilag is rendszerint a legutolsó a társadalomban.

A családalapítás nehézségei egyéneket gyötörnek, főleg a legnépesebb társadalmi rétegekben, a népesedési közigazgatásnak az érintett megelőzési eljárása pedig nem bánt egyéneket, az legfeljebb a végső szankció esetén – ellenszegüléskor – lehet rövid ideig kellemetlenné.

A népesedési közigazgatás egy új s eddig ismeretlen intézményt is tenne még szükségessé: *a méhmagzatok anyakönyvét*. Ez az intézmény a népesedési mozgalom nyilvántartására óriási fontosságú lenne, különösen abban a tekintetben, hogy a magzat-elhajtásoknak elejét vehesse az állam, de abban a tekintetben is, hogy így meg lehetne állapítani azt is, hogy mely családok lépik át a normális gyermekszámot. A méhmagzatok anyakönyvelése volna az egyik főtájékoztatója a közigazgatásnak arra nézve, hogy a társadalom mennyiben tartja be az államilag meghatározott számú gyermekrendszert.

Különösen a gyengén szaporodó nemzeteknél volna nagyfontosságú a méhmagzatoknak kiterjedt ellenőrzésen alapuló közigazgatási védelme. A magzatelhajtást megtorló büntetőtvények ugyanis legfeljebb boszut állanak – ha kisül a büntetendő cselekmény – az egyénen, de nem óvják meg a méhmagzat életét.

De a túlszűföldés ellen irányuló népesedési közigazgatásnál is szükséges volna a méhmagzatok anyakönyve, hogy tudni lehessen, hol kell szankcionális eljárással fellépnie az államnak szükség esetén.

Az orvosi tudomány fejlődésétől is természetesen sokat kell várnia e részben az államnak, különösen a népesedés közigazgatásának, hogy az államilag megkívánt népesedési magatartás, gyermekrendszer ellenőrzése és végső szankezionálása tekintetében minél tökéletesebb és minél kevésbé ártalmas eszközök álljanak rendelkezésre.

Abban a tekintetben tehát, hogy a családok ragaszkodjanak – természetesen ha egyébként fizikai akadályok nem forognak fenn – az állam részéről megkívánt gyermekszámhoz, a népesedés közigazgatása részéről a *végső* szankcionális eszköz az volna, hogy a házastársakat lehetőleg kényszerítse a megkívánt számú gyermekek világrajöveteléhez szükséges magatartásra, másrészt pedig lehetőleg megakadályozza a közigazgatás szolgálatában álló orvosi tudomány eszközeivel, hogy ezt a gyermekszámot túllépjék, ott, a hol a túlnépesedés ellen kíván az állam gátat emelni.

Igen természetes dolog és a népesedési közigazgatás eszméjének *egyik alapfeltétele* az is, hogy az imént említett beavatkozó szankcionális eljárás *csakis a legvégső szükség esetén* alkalmaztatnék az állam részéről a népesedés terén kitűzött céljának biztosítására s ennek a szankezionális eljárásnak alkalmazása inkább csak kivétel példaadás s az állami rendszabályok komoly és kényszerítő természetének nyilvánvalóvá tételére szolgálna, *mert az egyén, a civilizált társadalom e szankció tudatában mar magától oly magatartást követne, a mely az államilag meghatározott számú minimális vagy maximális gyermekrendszer átlagos betartására szükséges.*

Különben is a népesedési közigazgatásnak emez említett végső szankcionális eljárása – főleg az orvosi tudomány folytonos fejlődése mellett – nem volna valami rettenetes dolog,

hanem csak olyanféle természetű, mint az egészségügyi közigazgatásnak akárhány intézkedése. Az orvosi tudománynak addig várható fejlettségi fokán nem igen lehetne terheesebb és zaklatóbb ez a közigazgatási eljárás a kötelező himlőoltásnál.

A népesedési közigazgatásnak azonban csak egyik oldala – és pedig a könnyebb oldala – a népszaporodás lassúbb arányúvá tételére irányzott tevékenység. A másik nagy feladata a népesség közigazgatásának a létszámbantartás, a minimális számbeli határ, a nemzeti tömeg megvédése, a védekezés a depopuláció ellen, a gyorsabb szaporodás előidézésére irányuló törekvés.

Ezt a feladatát nem érheti el a népesedés közigazgatása másképen, mint úgy, hogy egy minimális számú gyermekrendszer betartását követeli a társadalomtól, s ennek a minimális gyermekrendszernek betartására a rendelkezésére álló eszközökkel kényszeríti is azt. Minimális számú gyermekrendszer alatt azt értjük, hogy egy minimális számú – pl. 3 – gyermeket követel az állam az arra alkalmas háztársaktól.

A gyermekrendszerek ugyanis lehetnek minimális, maximális és normális számúak. A maximális számú gyermekrendszer az erős szaporodás meggátolására, a minimális számú gyermekrendszer az erősebb szaporodás biztosítására való. A normális számú gyermekrendszer pedig a népesedés menetében való mind a két véglet elleni védekezésre szolgálna s ez vagy abban állhat, hogy minden családnál egy bizonyos számú, pl. 3 gyermeknek a világrahozása a czéi, vagy pedig, hogy ha az elérni óhajtott gyermekszám törtszámában, pl. $3^{45}/100$ állapítatik meg, abban is állhat, hogy a népesség egyik hányada egygyel kisebb, a másik hányada pedig egygyel nagyobb számú gyermek világrahozatalára – sem többre, sem kevesebbre – törekedjék. (A statisztikai számítások alapján, figyelembe véve a házasságok számát, a halandóság arányát, négy gyermeket tartanak átlag a nyugoti viszonyok közt szükségesnek arra, hogy egy nemzet erőteljesen szaporodjék.) Vagy állhat a normális gyermekrendszer egy minimális és egy maximális gyermekrendszer egybekapcsolásából is, akként, hogy a szülőktől olyan általános magatartás követtetik vagy követeltetik, hogy sem egy bizonyosnál kevesebb, sem egy bizonyosnál nagyobb számú gyermekük ne legyen, például 3-4, 2-5 közt váltakozni (természettől való akadályok fenn nem forgása esetén) a gyermekek száma.

Ebből látható az is, hogy nem magában véve a gyermekrendszer fogalma a veszedelmet jelentő a társadalomra nézve, hanem a helytelen, a körülményeknek, közérdekeknek meg nem felelő gyermekrendszer a káros.

A gyermekrendszer magában véve nem jelent mást, mint a szülőknek a szaporodás menetében követett öntudatos rendszeres magatartását.

A mai társadalomban némely nemzetnél követett gyermek

rendszerek veszedelme tehát nem már magában a gyermekrendszer fogalmában rejlik, hanem abban, hogy a társadalom a nemzeti érdekeknek meg nem felelő s kizárólag maximális gyermekrendszert folytat.

A jelenlegi két- és egygyermekrendszerek ily maximális gyermekrendszerek, t. i. céljuk az, hogy *legfeljebb* egy vagy két gyermeke legyen a családnak.

Ha Franciaország társadalma pl. minimális gyermekrendszer gyanánt követné a kétgyermekrendszert, t. i. *legalább* két gyermekre törekednék a család, akkor nemzeti szempontból nagyon is értékes rendszer volna ez. S valóban nincs is egy oly meg nem felelően szaporodó népességű országban, – a hol a civilizáció meghozta a gyermekek számáról való öntudatos gondoskodást is, – más expediens, mint az, hogy a maximális gyermekrendszerről egy minimálisra térjen át a társadalom.

De mert az eddigi tapasztalatok a népesedés terén azt mutatják, hogy eddig a társadalom csupán maximális és a közérdekekre figyelemmel nem levő gyermekrendszereket követett, a jövőben e részben javulás csak abban az esetben remélhető, a mennyiben az állam is beleszól a népesedés öntudatos irányításába.

A beavatkozás szempontjából éppen ott volna az állam részéről nevelésdolog a habozás, a hol a társadalomban a szaporodás mesterséges szabályozása régen elterjedt mindennapi dolog. Ha az egyén szándékos magatartásával a legnagyobb nemzeti érdekeken vág eret, miért ne gyakorolhatna az állam befolyást az egyénnek szándékos magatartására a nemzeti érdekek védelmének szempontjából?

A népesedés közigazgatásának a szaporodás túlságos korlátozását megakadályozni hivatott iránya főleg a nemzeti, a faji szempont védelmére szolgál, a nemzet jövőjének, fizikai erejének s annak biztosítására, hogy tömegre nézve is minél nagyobb és erősebb hányadát tegye az ki az emberiségnek.

A mint a népesedési közigazgatásnak már vázolt lecsapoló irányú tevékenységére a gyorsan szaporodó és megfelelő nemzeti tartalékterületekkel már nem rendelkező nemzeteknek lesz először szükségük, addig az utóbbi, a szaporító tendenciájú népesedési közigazgatás azoknak a nemzeteknek volna speciális érdekükben, a melyek lélekszámbelileg s így jelentőségileg is egyre hátrászorulnak a többi nemzetek mögé.

Gyorsabb népszaporodást öntudatos törekvések hatásaként elérni sokkal nehezebb dolog, mint a szaporodás menetét mérsékelni vagy megakasztani. De azért éppen nem lehetetlen dolog ez sem. S mert a dekadens, a depopulálódó nemzeteknél olyan életbevágó érdekek, bizonyos tekintetben a lét s a nemzeti érvényesíthetős szempontja fűződik ahoz a kérdéshez, hogy az egészséges nemzeti szaporodást fel lehet-e újból kelteni vagy sem, éppen ezért e felett a kérdés felett a nemzeti társadalomnak napirendre térnie nem szabad. Az egyes sikertelen kísérletek nem arra valók, hogy

a nemzeti társadalom visszaessék a szaporodás mesterséges megakasztásának tétlen szemlélésébe s az egyénre nézve talán kényelmes szemhunyasba, hanem arra valók, hogy más és jobb módot keresenek a nemzeti repopuláció érdekében. Mert egy a népesedés menetében elmaradó nemzeti társadalomra nézve olyan sokoldalú és olyan nagy nemzeti faji érdek az egészséges népszaporodás visszaállítása, hogy ennek a célnak elérésére minden megfelelő eszköz felhasználandó.

Korántsem elégséges a szaporodás meg nem akasztásának nemzeti jelentőségét prédikálni (e mellett ezek a prédikátorok rendszerint szintén követik az egy- és kétgyermekrendszereket) egy olyan társadalomban, a mely arról letenni nem akar. Az ilyen társadalomnál ebbéli eredményt csak akkor lehet elérni, ha az állam *kényszeríteni* tudja azt arra, hogy a szaporodás mesterséges megakasztásával felhagyjon. Egyszerűen azért, mert e társadalom önszántából nem hagy fel azzal.

Ha például kényszeríteni sikerülne a francia társadalmat az államnak arra, hogy hagyjon fel a szaporodás mesterséges korlátozásával, s ennek folytán egy félszázad alatt ismét megközelítene Németország népességét, míg ellenkező esetben – kényszerítés nélkül – ugyanennyi idő alatt felét sem teszi majd ki a francziák lélekszáma Németország népességének, – ilyen óriási esélyek s ilyen soha többé ki nem pótolható szükségesség tudatában előbb-utóbb erőszakkal is be kell avatkoznia a francia államnak a népesedés menetébe azonnal, a mikor a sikerre valószínűséget nyújtó eljárás kínálkozik. Ilyen nagy nemzeti érdekek fenforgása mellett egyedül az lehet a kérdés, vajjon van-e mód a kívánt népesedési eredmény elérésére. Ezzel szemben olyasmi, hogy joga van-e az államnak e végből a családi életbe beleavatkozni, vagy sem, – kis gyermekeknek való aggodalom. A társadalmi tudományoknak pedig kötelességük az ilyen nagy nemzeti faji érdekek megvalósítására segítséget nyújtani a megoldás módjának keresése és a mindenáron való megoldás szükséges voltának köztudattá tétele által.

Az eddig a népesség gyorsabb szaporodása céljából tett intézkedések azonban – bátran elmondhatjuk – semmit sem érnek, főleg azért, mert az egyént ellenkező magatartásra kényszeríteni nem tudják. *Azzal pedig az eddigi tapasztalótól után mindenütt számolni kell, hogy a természetes szaporodás korlátozásához hozzászokott társadalomban az egyén önszántából nem mond le a korlátozásról. Az ellenkező magatartást az egyéntől remélni csakis akkor lehet, hogyha tudatában lesz az egyén annak, hogy a természetes szaporodásnak egy bizonyos fokon túl való korlátozás esetén, e korlátozással való felhagyására kényszerüéinek. Tehát a bizonyos fokot túlhaladó korlátozás felhagyására való kényszerítés tudata lehet csak az az eszköz, a mely a társadalomból a nemzeti szaporodás káros megakasztását kiküszöbölheti.*

Népies füzetekkel, buzdító szavakkal, hírlapi cikkekkel hatni a népszaporodás gyorsulására épen olyan lehetetlen és haszontalan eljárás, mint ilyesmitől a népszűföldés, az általános érdekekkel ellenkező kellenél rohamosabb szaporodás megakasztását várni.

Ha a házastársak nem akarják a több gyermeket, akkor ezen csak úgy lehet segíteni, hogy az állam *közigazgatásilag praktikus eljárással győzze le a szülők daczát*, – abból a feltevésből kiindulva, hogy a kívánt gyorsabb szaporodás be nem következése nem a szaporodási képesség, hanem az *akarát* hiányán múlik. *Ha tehát a népesedés közigazgatása olyan eljárást tud alkalmazni, mely ezt a daczoló akaratot megtöri és kifárasztja, akkor az emberi természet diadalmaskodni fog s beáll a nagyobb szaporodás.* Az egyén érdekből daczol a természettel akkor, a mikor a szaporodást megakasztja. Hogyha azonban tudatában lesz annak, hogy e daczolás által nem mozdítja elő többé saját érdekét, hanem ellenkezőleg annak folytán tetemes kellemetlenségeket, zaklatásokat szerez magának, sőt a daczolásal való felhagyásra minden módon kényszerítettik is, – a belátás rá fogja vinni őt a kívánt passiv viselkedésre.

Azonban igen komoly és igen radikális eszközöknek kel kilátásba helyeztetniük és szükség esetén alkalmaztatniuk is a makacs ellenállókka szemben, hogy mindenkinek komoly tudatában legyen az, hogy az állam által megkívánt magatartás alól kibújni mily nagy nehézségekbe ütközik. (Be lehetne hozni például egy államilag megállapított minimalis számú gyermekrendszer kötelezővé tétele esetén azt, hogy azoknak örökösei, a kikre rábizonyult, hogy akarattal tették lehetetlenné a gyermek megszületését, – elvezzítsék a vagyonnak azt a hányadrészét, a mely a világrajövetelében megakadályozott gyermekre jutott volna, – tekintet nélkül arra, hogy az a gyermek életképes lett volna e stb.) A radikális eszközökre annyival is inkább szüksége lehet a társadalomnak, mert az sem lehetetlen, hogy helyenkint oda fejlődnek az egyének ellenőrizetlen szaporodáskorlátozása s az egy- és kétgyermekrendszerekkel való visszaélések, hogy az anyaság terheitől a legtöbb nő szabadulni akar majd, a mint az a társadalomnak némely felsőbb rétegében itt-ott már előfordul is. Ha egy ilyen irány nagy általánosodást nyer, akkor ennek depopuláló hatása szinte kiszámíthatatlan. S épen az ilyen végletek megelőzésére van szükség az államnak fizikai beavatkozására ott, a hol a szaporodás korlátozására irányuló hajlamok egyre nagyobbodó visszaéléseket követnek el.

A népesedési közigazgatásnak hivatása tehát a végletek, a szélsőségek megakadályozásában áll. Az egyik szélsőség a szaporodásnak depopulációba átcsapó mesterséges korlátozása, a másik a népességnek tulzsűföldése annak folytán, hogy a magában véve korlátlan szaporodási képességnek az ellentétes gazdasági és társadalmi érdekek daczára semmi gát nem vettetik.

A nemzés, a szaporodás korlátozását az egyénre bízni nem

lehet, mert a hol az egyén a szaporodás korlátozását elkezdette, ott abban határt nem tud az tartani. A kétgyermekrendszerek egygyermekrendszerré alakulnak át rendesen. De ott, a hol a két- és egygyermekrendszer általános, számos nő van, a ki teljesen le akarja rázni az anyaság eshetőségeit. A társadalom, ha egyszer rálépett a szaporodás ellenőrizetlen korlátozásának útjára, egyre nagyobb túlzásokba csap át s az ily dekadens társadalmak egyszer majd végre is oly helyzetbe kerülnek, a mikor az élvezetek, önzés, kényelem szempontjából a szülés nagy terheitől a többség menekülni akarván, – az állam a nők (t. i. az arra nem alkalmatlan nők) polgári kötelességévé kénytelen majd statuálni az anyaságot.

Az anyaságtól való szabadulásra irányuló törekvés pedig, tekintetbe véve az azzal járó kényelmet, a szülés és terhesség szenvedéseit és kellemetlenségeit, – nagyon ragadós társadalmi betegség. Különösen a jólétben levő elemeknél akadunk ennek nyomaira. Az illető nemzetre nézve – a hol ez a baj egyre terjed – az a fokozatos faji kiveszést, eltűnést vonná maga után, ha az állam *mindenáron* nem akadályozza majd meg ennek a veszedelmes irányzatnak fenmaradását.

De hogyan lehet ilyesmit megakadályozni? Másként nem, mint úgy, hogyha az állami közigazgatás belenyulik a család legbensőbb ügyeibe is a nagy cél érdekében. Nem volna más ebben az esetben a népesedési közigazgatásnak illetően eljárása a mesterséges nemzeti fajfentartásnál, a szülések közvetett kikényszerítésénél.

Ha az állam a szükségtől kényszerítve saját közigazgatási apparátusával lesz kénytelen a nemzeti születések számának megszorításáért küzdeni, az a nemzeti és faji létért való küzdelem lesz az egyén élvezetvágyával és egoizmusával szemben. Mert nem lehetetlen, hogy egyes nemzeteknél és egyes társadalmi rétegeknél az egyéni egoizmus a szaporodás önfejű irányításában oly erőssé növekszik, hogy lelkiismeretfurdalás nélkül teszi kockára a nemzeti társadalom legfontosabb érdekeit is. Az élet művészetének mind szélesebb körökben való elterjedése az egyéni élet kellemességeiért, – veszélyezteti a nemzeti életet.

Az államnak egy ilyen társadalommal szemben nem szabad haboznia többé az eszközök nehézségei s kényelmetlenségei tekintetében. Az állam nem nézheti azt, hogy a túlságosan önző és élvezetre vágyó nemzeti társadalom saját hibái folytán is a faji hátramaradás, visszaszorítottatás, a nemzetközi versenyben való bukás felé rohanjon. Feli kell vennie az egyéni ego izmussal és indolenciával a küzdelmet s polgári kötelességévé deklarálnia a nőnek a szülést, az anyaságot. Felállítandó e végett az a szülési *minimalis átlagszám*, a melynek egy-egy családra, vagy egy-egy nőre kell esnie és hogy ez a valóságban is el legyen érve, – eltekintve a természeti alkalmatlanság eseteitől – ennek a

megkívánt átlagos gyermekszámnak a biztosítására szükség esetén az ellenszegülő, de szaporodásra *alkalmas* élettársaknak – kik bizonyos idő alatt nem mutatták fel nem saját igazolt hibájukon kívül a megállapított minimalis szülési számot – *hatósági összezárással s itt a kijátszások megakadályozására szolgáló felügyelet alatt tartásával is szankcionálandó.*

A nőknek szükség esetén a magzatelhajtás ellen való rendőri felügyelet alá helyezése szintén kiegészítője lehet ennek az intézkedésnek, mely természetesen a méhmagzatok anyakönyvezésével volna egybekapcsolandó. Ez az előzetes közigazgatási ellenőrzés sokkal többet érne bármely büntetőjogi szankezióval ott, a hol a magzatelhajtások napirenden vannak.

Hogyha az állam ilyen erős közigazgatási szankezióval követeli nőpolgáraitól az anyaságot, akkor a nemzeti repopuláció okvetlenül bekövetkezik, mert a társadalom szükség esetén a szaporodásra alkalmas házastársaknak orvosi felügyelet alatt való összezárása olyan erős szankezió, annyira kényelmetlen és kényszerítő az egyénre nézve, hogy az az alóla való könnyű szabadulás módjának tudatában bizonyosan felhagy azzal, hogy továbbra is daczoljon az emberi természettel.

Erre a most jelzett természetű, a népesség kellő szaporodásának biztosítására irányuló eljárásra is csak a legvégső esetben volna szükség és *a túlnyomóan nagy többség annak tudatában nem várná be azt, hanem egyszerűen nem szegülne ellen a természetnek és a természetes következményeknek.*

XXIII.

A közigazgatási politika s a közigazgatás helyzete a népesedés jelenlegi állapotaival szemben.

A. népesedésnek a most jelzett értelmű közigazgatásától tagadhatatlanul még igen messze vagyunk. Népesedési közigazgatásról ebben az értelemben tehát ma alig beszélhetünk. Kétségtelen dolog, hogy a közigazgatási politika és a közigazgatás a népesedés terére is számos irányban belenyulik már, de az ily irányú eme tevékenységet mégsem tekinthetjük olyasminek, a mit mi a népesedési közigazgatás alatt értünk. Azoknak az intézkedéseknek ugyanis, a melyeket a mai közigazgatási és társadalmi politika a népesedési viszonyokkal kapcsolatban levő állapotok gyógyítására tesz, hiányzik a szankeziójuk arra, hogy a népesedés alakulásában a megkívánt eredményt valósággal is biztosítsák.¹

¹ Lásd erre nézve Chervin: Histoire statistique de la population franchise, 1889. Földes: Társadalmi Gazdaságtan II. kötet. IV. rész. I. fejezet.

A modern társadalom már számos bajtól szenved a népesedés alakulásának közgazdasági, társadalmi és nemzeti szempontból meg nem felelő volta miatt, a mely bajok egyre inkább kiélesednek nem csupán a társadalom csupán munkából élő alsó rétegeinek gyors szaporodása és zsúfolódása folytán, hanem pszichikai okok következtében is, a melyeknél fogva a mai kor hiányérzete türelmetlenebb és ellenségesebb indulatu elégedetlenségben jut kifejezésre, mint a hogy a múlt időkben történt az.

Ma már a társadalmi kérdések terén olyan a gondolkodás iránya, hogy a társadalomnak, a nemzetnek épen úgy, mint az egyénnek a legfőbb érdeke a létezés, de nem az akármilyen, hanem, a megfelelő lét, tehát a minél nagyobb átlagos boldogság. De ezt a minél nagyobb átlagos boldogság elérését nem a gondviselés gondoskodásától várja többé a modern társadalom, hanem saját magától. A társadalom egyes elégedetlen osztályai sem egyes hatalmas protektoroktól várják többé helyzetük megjavítását, hanem egyedül saját erejüktől s cselekvésüktől. A nemzeti s a közgazdasági politika terén is lejárt már a más tényezők jóindulatában, hálájában való bizakodás korszaka. A társadalomnak, az egyes osztályoknak, a nemzetnek saját maguknak kell magukon segíteniök gazdasági és társadalmi téren egyaránt.

A népesedés tere sem lehet az, a melyen valami csodálatos természeti jótékony törvény vagy felsőbb gondoskodás mindig kirántja a társadalmat a válságaiból. Annyi bizonyos, hogy valahogy mindig meg lesz a társadalom, de ez a fatalista felfogás a tehetetlenség s a bukó és nem a haladó társadalmak felfogása, mert a »valahogy« fogalmában a »nagyon rosszul« fogalma is benne foglaltatik. A ezivilizált emberiségnek tehát bele kell markolnia a népesedés kérdéseibe és pedig sokkal jobban ezután, mint ennek előtte. És hogyha – mint jeleztük alább – a népesedés alakulásában, a társadalom tömegbeli s osztályok szerinti eloszlásában nyilvánuló visszasságokat nem lehet az állami, társadalmi, törvényhozási támogatás, sem pedig a közgazdasági felendítés eszközeivel elsimítani, túrhetően ellensúlyozni, a kedvezőbb fordulat bekövetkezésére vagy a kedvezőtlen továbbfejlődés elmaradására szintén csak úgy lehet remény, ha a társadalom a népesedés terén is az önségélyhez fordul, vagyis nem a felsőbb gondviseléstől, hanem saját öntudatos magatartásától várja annak megfelelőbb irányúvá tételét.

De rámutattunk arra a körülményre is, hogy a népesedés menetének a közérdekeknek megfelelő irányítása nem Tártható akkor, ha az az egyénnek pusztán szeszélyére van bízva, sőt ez így a természetre bízott bizonytalan fejlődésnél is nagyobb szélsőségekre vezethet. A társadalom, a nemzet egyetlen nagyobb érdeke, egyénjének megvalósítása sem bírható az annyi egyéni körülménytől befolyásolt s oly különböző felfogásoktól vezérelt egyéni akaratra. A közegészségügy, honvédelem, közteherviselés, bár az egyén teljesíti, valósítja meg azokat, csakis úgy lehetnek megfelelő alakulatnak, ha egy szervezett, öntudatos és szankcionált irányítás alatt állanak. A modern emberiségnél pedig ilyesminek mindinkább az állam a közege.

Akkor tehát, a mikor a népesedés alakulásának menete nem hagyható többé a természet vak szeszélyére, – korántsem bízható az egyedül az egyéni akarat még kiszámíthatatlanabb szeszélyére sem, – hanem csupán egy olyan öntudatos gondolkodásra bízható annak irányítása, a mely az egyéni magatartást bizonyos a közérdekeknek megfelelő korlátok között tartani s a szélsőségekkel szemben ellenőrizni alkalmas. Az ilyen öntudatos gondoskodás pedig egyedül az állam megfelelő közigazgatása által ellenőrzött egyéni magatartás lehet. A ezivilizált emberiségnél csakis ez lehet mindinkább a megfelelő mód a népesedés menetében követett magatartásnál. A gondoskodást, az előrelátást az egyén végzi el, a közérdekeknek megfelelő irányt ellenben a közigazgatás szankcionálja s minél megelőbb az egyén magatartása nemzeti s gazdasági szempontból, természetesen annál kevesebb szankcióra van szükség. A népesedést számbelileg is szabályozó, illetőleg a népesség saját szaporodását szabályozó magatartásának ellenőrzésére hivatott közigazgatás, a gazdasági és politikai eszközök mellett szintén egyik erős eszköze lesz az emberiségnek a gazdasági, nemzeti megelőbb lét elérésére.

Szükségesnek tartottuk arról is szólni, hogy mily szankezionális eljárásokat gondolunk *végző esetben* a kitűzött ezélok elérésére alkalmasaknak.

Ezektől a szankezionális eljárásoktól nagyon messze vagyunk ugyan még, de mert a társadalom osztályalakulásainak s a népesedés menetének mikéntje már most is erős gondot ad a civilizált világnak, egyre nagyobb érdekek fűződnek ahhoz, hogy a népesedés alakulása ne legyen egyedül a véletlen szeszélyeire bízva.

A népesedési mozgalomra szabályozólag ható s annak kedvezőtlen oldalait ellensúlyozó közigazgatásnak tehát fokozatosan kell megszületnie. Ma még jórészt a homeopatikus és szuggesztív eszközök korszakát éljük, de a fejlődés, a haladás már megindult ebben a tekintetben is, egyik intézmény a másiknak s egyik felfogás a másik megfelelőbb felfogásnak ad helyet. S ennek a fejlődésnek, a közgazdasági s társadalmi tudományokban a népesedésre vonatkozó gondolkodásnak nem lehet más kiforrott iránya s eredménye mint az, hogy a gazdasági, nemzeti s faji előrelátás és még sok nagy és fontos érdek szempontjából előbb utóbb a néptömegek számbeli szabályozásának szükségéhez jut el a civilizált emberiség.

A teljes szankezióval is ellátott népesedési közigazgatásnak *fokozatosan* kell megszületnie. Ma még egy ily természetű közigazgatásnak a megvalósítása igen nehéz volna, de erre nézve közgazdaságilag úgy, mint a nemzeti érdekeket tekintve a főszempont csak az lehet, hogy a közgazdasági politika minden időben megtalálja a maga *időszerű* eszközeit ott, a hol közrehatni kíván s így a közgazdasági életnek azoknál az oldalainál is, a melyek a népesedés alakulásával függnnek szoroson össze. Álláspontunkból kifolyólag a népesedési viszonyokat érintő közgazdasági politikánál az *időszerűség* szempontját elsőrendű fontosságúnak tartjuk.

Előbb, a mint a népesedés kedvezőtlen alakulásából származó bajok elhárítására szolgáló eszközökben közvetlen és közvetett eszközöket különböztettünk meg a szerint, a mint azok közvetlenül alkalmasak szabályozó s irányító befolyást gyakorolni a népesedés menetére vagy csupán az azokkal járó gazdasági hátrányok közvetett ellensúlyozására szolgálnak, már kiemeltük, hogy a népesedés szankcionált közigazgatása a legbiztosabb, a legtökéletesebb végső eszköz a népesedés menetének kedvezővé tételére, de hangsúlyoztuk egyszersmind azt is, hogy addig, a míg – különösen az erős szaporodású társadalmaknál – a népesedés bajai a közgazdasági politika eszközeivel ellensúlyozhatók, a természetes szaporodás menetébe való mesterséges beavatkozás nem szükséges még, sőt nemzeti szempontból káros lehet ez.

Ott, a hol a területnek népességbefogadó képessége a közgazdaság fejlesztésével növelhető vagy a hol a nemzeti tartalékterületek állanak rendelkezésre a népességfeleslegének befogadására, ott nemzeti, faji szempontból kár volna a nemzeti népesedés

intenzivitásán eret vágni, mert a nemzeti jövő, a nemzeti s ezen belül az átlagos egyéni érvényesülés tekintetében elsőrendű érdekek fűződnek ahhoz, hogy valamely nemzet a föld népességének minél nagyobb hányadát tegye ki, s területének minél nagyobb s értékesebb részét tartsa kezében.

Ott ellenben, a hol nemzeti tartalékterületek nincsenek vagy ha vannak is, de azok éghajlatuknál stb. fogva a hazai népesség nagy tömegeinek állandó lakhelyéül, új hazául nem alkalmasak s a hol a közgazdaság ellátókéességének s jelesül az ipari termelésnek folytonosan nagyobb mértékű felfokozására hosszabb korszakokkal számítva előre nines meg a valószínűség, a hol a jövőben a gazdasági fejlődésnek már csupán kevésbé rohamos menete várható, ott természetesen az erős és rohamos népszaporodás a gazdasági és társadalmi érdekekbe erősen beleütközik és a biztos bonyodalmaknak végtelen sorozatát rejti magában. Ilyen körülmények között épen nem időszerű a közgazdasági politikának és gondolkozásnak az az álláspontja, mely az erős szaporodást feltétlenül jónak és nem akadályozandónak tartja. Az ilyen helyzetben levő államnál áll be először a népesedés szankcionált közigazgatásának a szüksége s itt időszerű egy oly közgazdasági politikának követése – s a mennyiben ez még akadályokba ütközik az elmélet, a közgazdasági gondolkodás terén való előkészítése, - a mely egy megfelelő népesedési közigazgatás alapjait igyekszik lerakni a társadalomban s egy ilyen közigazgatás megvalósítása felé halad lépésről lépésre, úgy hogy időszerűség és a társadalomnak arra alkalmas volta szerint *fokozatosan* valósuljon meg az.

De időszerű a népesedés közigazgatásának fokozatos megvalósításán a gondolkodás, a társadalom hangulatának s meggyőződésének arra való előkészítése egy olyan modern (pl. a francia) társadalomban is, a hol az egyén a szaporodás mesterséges megakadályozásával a nemzeti faji érdekeket erősen sérti s nemzeti stagnálást vagy depopuláeziót idéz elő. Ilyen körülmények között egy szankcionált népesedési közigazgatással belemarkolni vagy bele nem markolni a dologba annyi, mint egy felvágott eret elkötni, vagy el nem kötni.

Ott, a hol a szaporodásnak mesterséges korlátozása, a magzat-elhajtás stb. karós hatású elterjedést nyert a társadalomban, szerintünk igen is időszerű dolog, hogy ennek ellenében az állam a rendelkezésére álló minden eszközzel s minden skrupulus félre-

tételével közbelépjen, mert ez nemzeti mentőakció. Ellenben ott, a hol a népesedés menete az igen erős szaporodás, a népesség zsúfolódása folytán mondható kedvezőtlennek, ott az időszerűség szempontjából a közgazdasági politikának be kell várnia azt az időpontot, a mikor a népszaporodás biológiai menetében való közvetlen beavatkozás igazán szükséges és a mikor a társadalom az ilyen közvetlen beavatkozást megvalósító közigazgatásra valóban érett is. Mert nem volna nehéz a néptömegeket a fogamzás korlátozásának s a magzatelhajtásoknak módjaira a közgazdasági politika kezdeményezéséből kitanítani, de az eredmény könnyen az lehetne, hogy a szaporodásnak mesterséges korlátozása, talán az egygyermekrendszer hirtelen elterjedést nyerne s a nemzetet a másik szélsőség, a depopuláció felé sodorná. Azért csak egy olyan társadalomban engedhető meg, illetőleg csupán egy olyan társadalomban van helyen az, hogy a természetes szaporodás korlátozása rendszerré váljék, a hol ennek az eljárásnak az ellenkező végletbe való átcsapása ellen is meg van a mód, az eszköz a megakadályozásra. Az orvos ha eret vág, előre gondoskodik arról, hogy el is köthesse azt. Csak egy olyan társadalom érett a népesedés mesterséges szabályozására s irányítására, a melynél az nem válik csupán a szaporodás megakasztásává s a depopuláció előidézőjévé, hanem a mely gondoskodni tud arról is, hogy a népességnek mindig meg legyen a kellő arányú szaporodása. Ilyen biztosíték felállítására pedig csupán egy ellenőrző közigazgatás alkalmas.

A szaporodás menetébe való közvetlen beavatkozás tehát nagyon kétélű dolog s csak ott lehet helyén a közgazdasági politika mint kezdeményező tényező részéről, a hol meg vannak az eszközök s a kilátások arra is, hogy a szaporodás mesterséges korlátozása a túlzásokba csapástól megőrizhető s az azzal való visszaélések megakadályozhatók legyenek. Az ilyesminek pedig a legelső alapfeltétele az észlelés, az ellenőrzés minél tökéletesebb volta.

Az állam részéről a túlságosan erős szaporodás megakasztása kezdeményezésének az ideje csak akkor érkezett el, a mikor az felállítani képes azokat az intézményeket is, a melyek a mesterséges korlátozással való visszaélések megakadályozására alkalmasak.

A jelenben még aligha mondhatnék az államot, illetve annak közigazgatását mai szervezetében alkalmasnak arra, hogy

a szaporodás mesterséges korlátozásának túlhajtásaival szemben megakadályozólag tudjon fellépni. Ennek többféle okai vannak még a legmodernebb államokban is. De a főokok a társadalom mai felfogása és a megfelelő közigazgatási intézmények hiánya. A társadalom, mely a magánéletnek számos terén érzi s ismeri el jogosnak az állami beavatkozást, a népesedés menetébe való közvetlen beavatkozásáról mit sem tud még az államnak s bizonyára sokan felindulnának annak eszméje ellen, ha a gyakorlati megvalósításról volna szó. De e beavatkozás lehetőségének biztos alapja, az észlelés, a családok termékenységéről vezetett nyilvántartás is hiányzik.

Felfogásunk szerint a közvéleménynek idegenkedése, a családi belső életbe való ily beavatkozással szemben nagyobb akadály a megfelelő közigazgatási és közegészségügyi intézmények hiányánál is a szankcionált népesedési közigazgatás megvalósítása tekintetében, mert a társadalomnak erre való érettsége, ennek intézmény befogadására való alkalmas volta főleg abban a köztudatban, közmeggyőződésben áll, hogy az államnak a népesedés menetébe irányításába való beleszólása jó és hasznos dolog. E meggyőződésnek az ellenkezője volna az, a mely a társadalom általános ellenkezését felkeltené s egy ilynemű közigazgatás gyakorlati megvalósulását lehetetlenné tenné.

A jelenkor közigazdasági politikájának teendőjét a népesedést illető magatartására vonatkozólag az eddig előadottaknak megfelelőleg véleményünk szerint a népesedés fejlődési irányának két ellenkező szélsősége szerint kell megkülönböztetni.

Aa egyik szélsőség a kelleténél erősebb, a közigazdaságilag és társadalmilag egészségtelen zsúfolódást okozó szaporodás, a másik szélsőség pedig a kelleténél, a nemzeti érdekeknel gyengébb szaporodás vagy a népességfogyás. Mind a két esetben máa természetesen az ezt érintő közigazdasági politikának jelenlegi időszerű teendője.

Ott, a hol a népesedés a kelleténél erősebb, ismét a legkülönbözőbb viszonyok lehetnek. A közigazdaság fejlettségi foka és a nemzeti megfelelő tartalékterületek mennyisége a főszempontok. Tehát a hol egy még a fejlődésnek nem valami magas fokán (viszonyítva a mai közigazdasági állapotokhoz) álló közigazdasággal állunk szemben és pedig a hol az intenzív nagyipari termelés a népesség aránylag kis hányadának ad foglalkozást, – se mellett

a társadalom legnagyobb tömegeinek intelligenciája, műveltsége is viszonylag kezdetleges – ott nem érkezett még el a népesedés szankcionált közigazgatásának a kora. A nemzeti érdekek ott még azt kívánják, hogy előbb a terület népbefogadó képessége emeltesse a közigazgatásnak fokozatosan a fejlettebb stádiumokba való juttatása által.¹ Egy ily társadalom sem intellektuális színvonalánál fogva, de azért sem, mert a népesedés bajainak ellensúlyozására szolgáló közvetett eszközök még kimerítve nincsenek, jiem alkalmas arra, hogy akár állami ellenőrzés alatt is a szaporodás mesterséges irányítására szolgáló eszközök között terjesztessenek. Az ilyesmire az ily arra éretlen társadalomnál alig volna egyéb az egy- vagy kétgyermekrendszernek vagy még rosszabb állapotoknak a közigazgatási politika kezdeményezésére való meghonosításánál. Ilyen közigazgatási s társadalmi helyzetű államoknál népesedési szempontból is a közigazgatás fejlesztése a teendő s nem a közvetlen beavatkozás.

Ott, a hol nemzeti megfelelő tartalékterületek állanak rendelkezésre, természetesen a népességfeleslegnek azokra való leesapótlását kívánja a nemzeti faj érdeke.

Végre az olyan túlságosan zsúfolódó nemzeteknél, a hol a közigazgatás és a társadalom nagy tömegeinek műveltsége egyaránt magas színvonalon áll, a hol a népesség legnagyobb része a nagyipari termelésben való közreműködéssel tudja csak megélhetését biztosítani, de a hol e mellett megfelelő oly tartalékterületek, melyek az anyaország népességfeleslegének hosszabb korszakokon át állandó új hazát nyújthatnának, nincsenek, a jelenkor népesedési politikájának feladata már igenis a népesedés szankcionált közigazgatásának alapjait lerakni s a társadalmat arra előkészíteni. A másik szélsőségét a stagnáló vagy fogyó népességű nemzetek képezik.

Míg a túlságos gyorsan szaporodó nemzeteknél véleményünk szerint a népesedési politika nem érett még meg a jelenben arra, hogy a népesedési közigazgatásnak gyakorlati megvalósítására tegyen már kísérletet s egy ily szankcionált népesedési közigazgatás *előkészítésére*, az annak alapjául szolgáló intézmények lerakására s a társadalomban ennek az eszmének s meggyőződésnek elterjesztésére is csupán az előrehaladott társadalmi s közigazgatási

¹ E tárgyról List Frigyes idézett munkája, Carey stb.

modern zsúfolt államokat tartjuk alkalmasaknak, illetve ott tartjuk a szankezióval ellátott népesedési közigazgatás *előkészítését* szükségesnek, addig a depopulálódó, a stagnáló vagy az ily veszélynek kitétt nemzetekkel szemben lényegesen eltérő nézetet vagyunk.

Ott, a hol a népesség nagy tömegei között a szaporodás mesterséges megakasztására szolgáló eljárások a nemzeti érdekek rovására már úgylis el vannak terjedve, ott az államnak nem szabad haboznia és nem szabad késnie azzal, hogy a nemzeti faj létérdekében minden rendelkezésére álló eszközzel megakadályozza azt, hogy a nemzeti népesség kellő szaporodása megghiusittassék. Ily körülmények közt ma is és mindenkor időszerű, sőt kötelesség az állami beavatkozás a népesedés közvetlen irányítására s a kérdés tárgyát csupán az képezheti, hogy mennyiben áll ez módjában az államnak, a társadalomnak, a közigazgatásnak.

Az ilyen stagnáló vagy fogyó nemzeteknél a legfontosabb érdekek folytán a jelenben is kötelessége már mindent megtenni az államnak arra, hogy közigazgatása olyan szervezetet nyerjen s olyan intézményekkel szereltesse fel, a melyeknek segítségével alkalmas legyen az bár a magánéletbe való beavatkozás árán is megakadályozni, kipsztitani a nemzeti szaporodást mesterségesen meggátoló eljárásokat. A népesedés szankezionált közigazgatására itten sürgős szükség van. S áll ez nem csupán azokra a nemzetekre, a hol a szaporodás talságba vitt korlátozása már általános elterjedést nyert, hanem azokra is, a hol pl. az a gyermekrendszer sporadikusan üti fel a fejét. Annak tudatában, hogy mily gyorsan terjed az ily egygyermekrendszer, s hogyha az egyszer elterjedt, arról az azt követő lakosság a tapasztalatok szerint önként még soha sem tett le, nagyon időszerű volna az ilyen egygyermekrendszert követő vidékek lakosságának szigorú közigazgatási ellenőrzése, a méhmagzatok anyakönyvének behozatala s tőlük orvosi felügyelet alá vétel terhével szankcionált minimális (pl. 3) gyermekszám megkövetelése (kivéve a természeti akadályokat). S addig is, a hol az állapotok kezdetlegessége miatt a közigazgatás ilyesmire rövidebb időn belül nem szervezhető, a javasasszonyok, magzatelhajtások, ilyenre való rábeszélések szigorú büntetése szemmeltartása s az erről intézkedő törvények lelkiismeretes, szorgalmas végrehajtása s a megfelelő törvényhozási intézkedések megtétele.

Mindez természetesen nem valami kényelmes eljárás a köz-

igazgatás részéről, de a nemzeti fenmaradás, ki nem szoríttatás érdekei minden más szempontot felülmúlva követelik, hogy a modern állam a nemzeti szaporodást megakasztó és depopulációt előidéző társadalommal felvegye a harcot és e harcz megvívására alkalmas közigazgatási szervezetet teremtsen. Egy-két évtizednek esetleg sikertelen munkája, egyes írók és tudósok ellenvetései, szellemes mondásai¹ nem jogosítanak fel még a nemzeti létért, a nemzeti népesedésért folyó küzdelem abbanhagyására. A nemzeti repopulációért folyó küzdelem hosszú idők szívós és következetes munkáját tételezi fel, a melyben a sikernek gyorsan való be nem következése legfeljebb tanulságul szolgálhat a további teendőkre vonatkozólag, de nem szolgálhat okul a törekvés és cselekvés abbanhagyására.

Bizonyos dolog, hogy a modern társadalomban, a hol az egyén is mesterségesen beleavatkozik már saját propagációjának irányításába, s a hol ennek menetéhez annyi nagyfontosságú nemzeti faji és közgazdasági érdek fűződik, a népesedés menete sem bizható többé a gondviselő véletlen szeszélyére. A fatalizmus ezen a téren sem időszerű többé. Az előrelátásnak és pedig nem csupán az egyéni, hanem saját nagy érdekeiknél fogva az állami s a közgazdasági előrelátásnak ezen a téren is mindjobban és jobban uralkodóvá kell válnia. Az eszme czélszerű megvalósításához azonban ellenőrző intézmények szükségesek s nem csupán egyéni tevékenység. Hogy az egyedül az egyéntől kiinduló gondoskodás még egy viszonylag fejlettebb nemzet társadalmában is mily visszaélésekké fajul el, erre az egygyermekrendszerek pusztításai adnak példát, mely egygyermekrendszerek még nagyobb és még nemzetgyilkolóbb túlzásokba is csaphatnak át. Hiszen a kétgyermekrendszer idővel rendszerint egygyermekrendszerré vedlik át, – ez pedig felkelti a vágyat s a léha irányzatot igen sok nőnél arra, hogy az anyaság terheitől teljesen megmenekedjék.

A megfelelő népesedési politika s később szükség esetén a közigazgatás erős és egyik legnevezetesebb alapjául szolgál, mint mondtuk, a társadalom felfogásbeli érettsége a népesedés kérdéseit illetőleg. Hiszen ma még a nemzetgazdaságtanban sincsen a népesedési érdekek, a gyors vagy kevésbé gyors szaporodás hasznos voltának relativitása általánosan elismerve.

¹ Lásd Chevrin idézett mondását.

Ma még a közgazdaságtannak számos művelője feltétlenül jónak, vagy feltétlenül rossznak tartja az erős szaporodást. Malthusianista – vagy antimalthusianista kritika nélkül: a nélkül, hogy azokat a többféle és sokszor ellentétes szempontokat nagyobb figyelemre méltatná, a melyek ezt a kérdést az adott körülményekkel szemben viszonylagossá teszik. A társadalom s első sorban az intelligens társadalom helyes ítélete, a különböző érdekek helyes felismerése a népesedés terén az első lépés a probléma megoldásához, – ily helyes ítélet pedig csak egy olyan társadalomtól várható, a melynél a közgazdaság kérdései iránt nagyobb érdeklődés mutatkozik.

A közgazdaság problémái iránt való fogékonyság növelése tehát a népesedés szűkebb körét illetőleg is csak jótékony s a haladást előmozdító hatású lehet. A közgazdaságtannak a feladata tisztázott, megállapodott, helyes nézeteket kiforrasztani a népesedéshez fűződő problémákban is és ennek a társadalmi bajokkal túlhalmozott modern nemzeteknél, különösen a túlzásfúltság vagy a gyermekrendszerek, a kivándorlás nyomoraival szaturált népeknél nagyon itt van az ideje, mert az eddigi közgazdasági politika e részben valamirevaló sikerekről nem beszélhet.

Bátran elmondhatjuk, hogy a népesedési politika, a népesedéshez fűződő érdekek előmozdítása, megvalósítása dolgában a modern társadalom a múlt idők társadalmához képest alig beszélhet haladásról. A technika bámulatos haladása szinte elkábítja a mai emberiség érzékeit, pedig ez a tér az emberiség haladásának csak egyik legfontosabb tere, mely azonban nem zárja még ki azt, hogy a tulnyomólag ezen a téren való haladás ne jelentse annak bizonyos egyoldalúságát.

A technikai haladás nem egyértelmű a társadalmi általános haladással, mert többek közt nem jelenti azt sem, hogy minden ember elérhető s átlagos anyagi boldogulásának esélyei s megfelelő megélhetése biztosabb volna ma, mint a múltban, – nem is beszélve a pszehikai elégedettségről, mely az egyéni boldogságnak főleg az anyagi körülményeken alapuló egyik legjellemzőbb mutatója.

Pedig ha igazi társadalmi és közgazdasági haladásról akarunk beszélni, a főszempont csak az egyén, az ember megfelelőbb, biztosabb, kevesebb kockázatnak kitett megélhetése lehet. A többi szempont csak ennek a főszempontnak alárendelve s azzal nem ellentétben bírhat értékkel, s a népesedés alakulása tekintetében az ily természetű érdekek képezik a legnevezetesebb szempontot.

A népesedésben nyilvánuló s általunk bővebben jellemzett nemzeti érdek végeredményben szintén ennek a biztosítására szolgál, mert a nemzet, a nemzeti faj fizikai, tömegbeli hatalma a legerősebb biztosíték a nemzet tagjai gazdasági, társadalmi vagy bármily más érdekeinek megvédése tekintetében is.

Az igazi társadalmi s közgazdasági haladás abban is áll, hogy az egyes emberek általánosságban *jobban is érzik magukat*, tehát igényeikhez képest relative elégedettebbek. Schmoller ezt mondja erre nézve¹ »A szorgosabb megfigyelés nem helyeselheti azokat a szinte dythirambokba átcsapó dicsekvéseket, a melyek szerint a gépek és a technika száz év alatt máris annyira elhalmoztak volna minket gazdasági javakkal, hogy mindnyájan pompásan, vígan és nagyobb megerőltetés nélkül meg tudnánk élni, ha naponta körülbelül 2-4 órát dolgoznánk. *Mert elsősorban még sehohsem vagyunk azzal sem tisztában vajjon a népesség nem növekszik-e nagyobb arányban, mint a felfokozott termelés egész mennyiségének egy emberre eső átlaga.* Másodszor az is kérdés, vajjon a közgazdaságnak mely részeit tartjuk nagyobb jelentőségűnek, azokat-e, a melyek nagyobb vagy pedig azokat-e, a melyek mérsékeltebb technikai haladást mutat fel. Vegyük csak figyelembe azt, hogy átlagjövedelmünk 50-60 százalékát táplálkozásra, 10-20 százalékát pedig lakásra adjuk ki. Csoda-e tehát ily körülmények között, ha az emberek túlnyomó része ma minden technikai haladás daczára többet és nehezebben kénytelen dolgozni, mint annakelőtte. Csoda-e, hogyha némelyek viszont azt kérdezik gúnyosan, vajjon boldogabbak vagyunk-e annyival, mint a menyével szebb és jobb a ruhánk, gyorsabb a közlekedésünk a technika vívmányai folytán. Még egy oly lelkes technológus, mint Hermann is kételkedik abban, hogy lakásunk és táplálkozásunk jobb volna ma, mint a rómaiaké s a görögöké volt, mert szerinte csupán szerszámaink és vegyi ismereteink állanak magasabb színvonalon. Teljesen bizonyos dolog az, hogy a fonó- és gőzgépeknek a kézimunkánál százszorta nagyobb szolgáltatóképessége nem jelent általánosságban százszor oly nagy gazdagságot s annál kevésbbé teremti meg ezt a százszorta nagyobb jólétet az akármilyen mértékben megszorodott embertömegek számára. És akárhogy dicsekszünk is azzal, hogy a jelenleg élő 1300 milliónyi valamennyi embernek kezemunkája sem volna elegendő arra, hogy

¹ Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre. Lipcse. 1901. 220, 221. lap.

annyt szőjön, nyomtasson, szállítson, a mit ma a gép sző, nyomtat és szállít; az ember nem él egyedül a szövésfonásból, a könyvnyomtatásból és a fokozott közlekedésből. Éppen ezért mindazok a speciális számítások, amelyek az ember produktív erejének egyik vagy másik termelési ágban való emelkedését tüntetik fel, bármennyire helyesek is külön-külön, nagyon tév-titra vezetnek akkor, ha azokat az egészre, az általánosra vonatkozólag is bizonyítékoknak tekintjük, így például bár Chevalier a liszttermelés emelkedését Homérosz óta 444-szeresre, a vas termelését 4-5 század óta harmincszorosra, a pamutfeldolgozás növekedését 1769 óta 1855-ig hétszázszorosra teszi is, az emberek az ő összességükben azért még nem tarthatók száznegyvennégyezer, harmincszor vagy hétszázszor gazdagabbnak. A modern technika minden óriási szolgálatai elismerésének dacára is elmondhatjuk, hogy haladásában az egyenlőtlenség a legjellemzőbb. Ha atmoszferikus levegővel tudnánk fűteni, ha lisztet és húst a növényi és állati életfolyamatok nélkül kémiai eljárással tudnánk előállítani, egyedül csak akkor volna az az ideális állapot megteremtve, a melyről a technika optimistái azt hiszik, hogy máris elérkezett. Pedig a technikának ez utóbbi jelzett fejlettségi fokától még elméletben is nagyon, de nagyon messze van az emberiség és az az ideális állapot, a melyet Schmoller egy ily fejlettségű technika mellett annak nevez, még akkor is legfeljebb technikai szempontból volna a maihoz képest ideális, de nem következés, hogy az volna a közgazdaságtan minden más szempontjából is. A népesedésre nézve pedig a technika fejlődése éppen nem csak fény-, hanem nagyon erős árnyoldalakkal is jár, mint már kifejteni igyekeztünk annak folytán különösen, hogy az a munkáskéznek konkurrencziát csinál és az igényeket a társadalom minden osztályában óriási módon emeli. A kémiai úton előállított hús olyan irreleváns például a népesedési problémák megoldására, mint a villamos személyszállítás vagy a villamos szövőfonógép vagy az általános munkásbiztosítás.

A technika rohamos fejlődése elkábitja nem csupán a laikust, hanem a közgazdaságtant is. Ha csupán a termelést és főleg ezt is statisztikai szempontból vesszük vizsgálat alá, akkor a számokban kifejeződő adatok szinte csodákat mesélhetnek erről a fejlődésről. De a termelés fejlődésének vizsgálata még nem teljes közgazdaságtan, éppen úgy, a mint nem az az értéknek, árnak stb. theóriája.

A közgazdaságtanban alapvető szempont mindig a népesség szempontja, – épen úgy annak mindenkori helyzetében, mint propagatíván változó, fejlődő menetében, mely utóbbit jelöljük a népesedés kifejezéssel. S minthogy a népesség, az emberek, a társadalom kedvéért, azok főleg fizikai jólétének, ellátásának, kielégítésének céljaiért van a közgazdaság és nem megfordítva, – azért a népességnek szempontja kell hogy legyen az a szemüveg, a melyen keresztül a közgazdaságtannak bármely terére, vizsgálódási ágára tekintünk. A technika haladásának láttára a technológus lelkesedése fog el számos közgazdasági gondolkodót, pedig a közgazdaságra nézve az ember, a társadalom, a népesség anyagi jóléte, igényeinek megfelelő kielégültsége az irányadó elsősorban, a melylyel szemben a modern technika haladása egy oly körülmény, a mely arra nagy befolyást gyakorol, – de hogy az a társadalmi viszonyok között, a népesedés és az osztályalakulás terén magában véve épen nem teremtett s nem is teremthet ideális állapotokat, arra a modern társadalomnak egyre kiélesedő nagy kérdései adják meg a bizonyítékot. Épen ezért mi a saját álláspontunkból kifolyólag a technika és a termelés emelkedését és emelését mint a mai gazdasági élet legfőbb emeltyűjét legkevésbé sem tekintettük a népesedési probléma megoldásához vezető biztos módnak, hanem csupán egy oly közvetett eszköznek, a melyet a közgazdasági politikának főleg a modern viszonyok között meg kell ragadnia a népesedés és osztályalakulás kedvezőtlen menetével kapcsolatban előálló bajok ellensúlyozására.

De mert a termelésnek, a technikának bármily fokra emelésével nem magának a népesedésnek meg nem felelő irányát gyógyítjuk meg, – nem a depopulációt, az egygyermekrendszert, vagy az ellenkező irányban nem az alsó osztályok zsúfolódását szüntetjük meg, ennél fogva a közgazdasági politikának, ha az egyúttal társadalmi, népességi és népesedési politika is akar lenni, nem csupán a termelés proceszusára kell gondoskodásával kiterjednie, hanem nagyobb figyelmet kell fordítania a népesedés menetére, a népesség számára, arányára, sűrűségére, minőségére is.

Mert a közgazdaságtan gyakran beleesik abba a hibába, hogy egyes és az egész tudományághoz képest inkább részletjellegű kérdésekkel szemben (pl. érték-, ár-, járadékelmélettel szemben) eltűnik a közgazdaságtannak tulajdonképeni alapszempontja, t. i. hogy valamely termelési, vagy oneloszlási stádium,

közgazdasági berendezés az egyén anyagi boldogulásának körülményeiben, átlagos igényeihez mért megélhetésének biztosságában meghozta e s meghozhatja-e valóban a javulást. Részünkről ennek figyelembevétele mellett igyekeztünk a közgazdaságtan egyik legfontosabb s e tudomány minden nevezetesebb részével vonatkozásban álló gondolatkörének: a népesedés kérdéseinek főszempontjaira rámutatni.

XXIV.

Magyar nemzeti és gazdasági érdekeink a népesedést illetőleg.

Ugyanabból a felfogásból kiindulva, a melyet könyvünkön keresztül követtünk, végül a magyar népesedési szempontokról szólunk néhány szót, mint arról a népesedésről, mely minket közvetlenül érdekel s a melynek menetével nemzeti létünk, vagy nem létünk kérdése van a jövőben egybekötve, még pedig sokkal inkább, mint akármelyik más európai nemzeté.

Magyar népesedés alatt tágak és szűkebb fogalmat érthetünk. A tágabb alatt Szent István koronája országainak, illetve az anyaországnak összes népesedését vesszük figyelembe, – a szűkebb alatt pedig csupán a magyar nemzeti fajt.

Hogy mit értünk tárgyunk szempontjából faj, nemzeti faj alatt, arra nézve kifejtettük szintén álláspontunkat. Ennek megfelelőleg magyar faj, magyar nemzeti faj alatt nem érthetjük a fizikai külsőben is azonnal fölreismerhetetlenül feltűnő magyar faji jelleggel jellegzett egyének összességét, mert ilyen éles faji jellegünk a többi európai nemzeti fajokkal szemben, a melyek közül vérbelileg oly sokkal keveredtünk, – nincsen. Magyar faj, magyar nemzeti faj alatt tehát nem érthetünk mást, mint a magyar anyanyelvűek összességét, azok kivételével, a kik magyar anyanyelvük daczára is külön jellegzetes s a kívülünk állókkal vérbelileg nem keveredő fajt alkotnak. Vagyis a magyar fajra nézve is oly értelemben lehet fajról beszélni, mint a legtöbb európai fajra vonatkozólag, t. i. a fizikai külsőben is kidomborodó külön faji jelleg bizonytalansága folytán a nyelvbéli szempontok lépnek előtérbe. E nyelvbéli különbség adja meg tehát a vérbelileg össze-vissza keveredett embertömegek közt azt a megkülönböztető tulajdonságot, a melyhez a legtöbb tekintet fűződik.

Vagyis hazánkban túlnyomólag csak nyelvbeli, de nem fajbéli különbségekről beszélhetünk, az utóbbiak bizonytalansága s elmosódottsága folytán. Külön fajról tehát csak ott beszélhetünk, a hol a fizikai külsőben is kidomborodó jelleggel állunk szemben, a mely külön jelleg az ezen kívül állókkal össze nem keveredés folytán tartatik fenn, – tehát bizonyos társadalmi különállás folytán. Ebből a szempontból tehát külön faji csoportoknak kell hazánkban tartanunk a zsidóknak és az örményeknek a környezettel még nem keveredő részét, – mert erősebb külön faji jellegzetességet csak ezeknél találunk.

De mint hangsúlyoztak, az európai nemzeteknél olyan értelemben vett faji szempontok, mint a minők a néger és a sárga fajokkal szemben lépnek előtérbe, nem lehetnek. Azokat a faji jellegbéli különbözőséghez fűződő tekinteteket, a melyet például a zsidóság fizikai külsején is feltüntet a nyelvbeli és társadalmi egygyéolvadás még vérbeli összekeveredés nélkül is elenyészteti. Tehát praktikus jelentőségre nézve és nem szomatológiai szempontból, a zsidóság is csak annyiban jön külön fajként tekintetbe, a mennyiben a nemzeti nyelven beszélők csoportjával szemben, egy ezzel nem keveredő külön népesedési proceszus folytatása mellett, külön zárt társadalmi csoporttá különzi el magát, mert így történhetik csak az, hogy vele szemben a faji jellegnek elmosódása s a környezetben való felolvadása nem megy végbe.

A zsidóságnak az a része azonban, mely nyelvbeli és társadalmi egybeolvadás mellett a vérbeli összekeveredésnek is utján van, minden tekintetben és mindig jobban része a nemzeti fajnak is.

A zsidóság faji és társadalmi egygyéolvadásának kulcsa tehát a bár az általános nemzeti szempontoknak alá is rendelt külön közelebbi társadalmi, társadalomgazdasági szempontokról, érdekekről való lemondás, mert ezzel megszűnik az az érdek, a mely a saját fajbelijét a nemzetnek más tagjával szemben közelebb állónak tartja. Külön érdekek, főleg gazdasági érdekek hiányában a modern társadalomban nincs társadalmi különállás, társadalmi különállás hiányában pedig nincs népesedésbéli különállás. Vagyis gazdasági és társadalmi külön szempontok hiányában a fajbéli külön szempontoknak is el kell mosódnia a modern társadalomban.

De mert a fehér emberek között a fehér faj egyes alfajainak külön jellege sem alkothat nemzeti szempontból olyan erős és

olyan fontos különbséget, mint az anyanyelvben való különbség, a nemzeti népesedés szempontjából legnagyobb jelentőséggel a nemzeti nyelven beszélők népesedésének folyamata bír.

Ha tehát a magyar népesedésről annak szűkebb értelmében szólunk, az alatt a magyar anyanyelvűek népesedését kell értenünk.

A magyar népesedési érdekeknél is e népesedés társadalmi, gazdasági, nemzeti és faji szempontjai jönnek figyelembe. A nemzeti s faji szempontok a nyelv szempontjaival esnek össze s ezért lehet ebben a tekintetben szűkebb és tágabb értelemben vett magyar népesedésről beszélni. A népesedés közgazdasági szempontjainak megállapításánál ezek a nyelvbeli különbségekhez fűződő tekintetek esnek és csupán a népesedés menetének a közgazdaság állapotához mért megfelelő vagy meg nem felelő volta érdekelt.

A magyar népesedési érdekekkel tisztában lenni nem nehéz dolog. Ha közgazdasági szempontból akarjuk azokat megállapítani, elegendő közgazdaságunk fejlettségi fokára egy pillantást vetnünk.

Magyarország ma is túlnyomóan agrikultur állam, holott gazdasági érdekeink azt kívánják, hogy ne legyen az többé ily túlnyomóan. Ebből ne következtessük azonban azt, minthogyha földmivelésünk valami magas fejlettségi fokon állana. Ellenkezőleg. A modern európai államokhoz képest igen el van még az maradva. Legfeljebb a Dunántúl egy részének s az ország néhány nyugati vármegyéje területén közeledünk a nyugati földműveléshez.

Közgazdasági helyzetünk általánosságban tehát a következő: A népesség legnagyobb részének a földművelés adja a kenyerét, de ez a földművelés intenzivitás, minőség tekintetében nem áll nyugati színvonalon, virágzóan nem mondható. Iparunk a kezdet nehézségeivel küzd, közgazdasági tekintetben távolról sem kielégítő méretű s bár fejlődés észlelhető, nagyon bizonytalan fejlődésben van. Kereskedelmünk szintén gyöngye s e mellett nagy részben nem bír még a modern kereskedelem realitásával. Az őstermelés egyéb ágai közül az állattenyésztésnél látunk csupán időszakonként eredményeket. Bányászat dolgában el vagyunk maradva.

Népesedési érdekeink tekintetében tehát tisztán áll a helyzet előttünk: a terület népességbefogadó képessége még nagyon emelhető és nemcsak nemzeti, hanem közgazdasági szempontból is emelendő az.

Nemzeti és közgazdasági érdekeink egyaránt az erőteljes népesedést kívánják. Ez iránt nem lehet kétségünk.

Közgazdasági helyzetünknek népesedési szempontból meg nem felelő voltát legjobban bizonyítja a nagymérvű és folyton erősödő *kivándorlás*. A nemzeti szaporulatnak egyre nagyobbodó százalékát nyeli ez el s a nemzeti fajnak megizmosodásán, meg erősödésén egyre nagyobb eret vág. E nagy kivándorlás erős bizonyítéka annak, hogy a népességbefogadó képesség mennyire meg nem felelő fokon áll, a közgazdaság egyes termelési ágainak különösen az iparnak, a legnagyobb tömegeket fentartani s ellátni tudó iparnak fejletlensége folytán.

Azt mondhatná erre valaki, hogy hiszen a nagyipara államokban is van kivándorlás; Angliának, Németországnak nagy ipara daczára is igen jelentékeny volt a kivándorlása a XIX. században. Ezek az állapotok azonban össze nem hasonlíthatók a miénkkel. Ott a kivándorlás egy sokkal sűrűbb népesség folytán történt, oly nagy népsűrűség folytán, a mely a kifejlett ipar daczára sem volt csekély a terület népességbefogadó erejéhez képest. Nálunk ellenben a közgazdasági egyoldalúság, a nagyobb tömegek eltartására alkalmas termelési ágak ki nem fejlesztése miatt csekély az ország számos vidékén a közgazdaság ellátóképessége. E miatt nem bír a népesség ott a fejlődő igényeknek és szükségleteknek megfelelő munkaalkalmakat találni.

Népesedési szempontból közgazdasági fejlődésünk különösen az utóbbi években kezd folyton kedvezőtlenebbé válni. A magyar népességnek égető szüksége van a nagy tömegeknek munkaalkalmakat nyújtó nagy iparra. Nálunk ugyanis a népességnek igen nagy százaléka a mezei napszámos-népesség. Ez az az elem, a melynek a földművelési munkásviszonyok megváltozása folytán, csakis a kiterjedt ipar adhat megélhetést s csakis ez mentheti meg a kivándorlástól, a mely nem egyedül valami utazási passziónak a kifolyása.

E napszámos-népességnek csak egy igen csekély százaléka juthat földbirtokhoz. A túlnyomó rész csak a meleg évszakokban találhat foglalkozást, a telet majdnem teljes tétlenségben kénytelen tölteni, mert télen nincs kenyérkereseti alkalma. A népesség szaporodása és a mezőgazdasági gépek terjedése folytán a mezei munkásnépességnek ez a nyári foglalkozása is egyre kevésbbé biztos alap a megélhetésre. Egy rossz esztendő elég arra, hogy szükölködésben legyen a naiv anakronizmussal gyakran még ma is tejjel-mézzel folyónak mondott Alföld mezei munkásnépe, mely

úgyszólván csakis a pár heti aratási munkában kénytelen egész évre való kenyerét megkeresni. Bizony keleti állapot ez egy kissé. De mint-hogy a mi népünk nem fataliata, mit tehet egyebet a kivándorlásnál?

Így vesz el aztán a magyar fajnak egyre nagyobb és nagyobb százaléka a hazára nézve. A helyett, hogy ez a kivándorlók által kitett hányad a nemzeti népesség erejét növelné s egyre biztosabbá tenné a magyar fajnak a jövőbeli fenmaradását, – az ellenkező történik.

Magyarországon itt az idő, a mikor az ország népesség-befogadó képességét a közgazdaság fejlesztése által *minden áron* emelni kell, mert különben a kivándorlásnak egyre nagyobb arányban kell emelkednie s a szaporulat egyre nagyobb részének kell e miatt elesnie.

A felvidék viszonyai még rosszabbak. Ott a területnek a közgazdasági fejletlenség s a mostoha talajviszonyok következtében való csekély befogadó képessége, s így a relatív túlnépesedés már előbb jelentkezett s a népesség javát már előbből vonja el a kivándorlás. Innen van aztán, hogy némely sorozásnál a hadkötelesek egyharmada sem áll elő, – a többi Amerikában van. A népesség legértékesebb, legmunkásabb része kivándorol, – itthon a nők, öregek és gyermekek maradnak – de az utóbbiak mihelyt megnőnek a munkára, – szintén kezükbe veszik a vándorbotot.

S ez mind azért történik így, mert az ország népességének túlnyomó része még ma is egyetlen termelési ág adta munkából kénytelen megélni, és az a termelési ág, mely a modern világban a legtöbb existenciának tud biztosítani munkaalkalmakat: az ipar, nem fejlődhetik s nem fejleszthető úgy, a mint azt az ország közgazdasági és népesedési érdekei megkívánják.

Minden saját érdekeit előmozdító – illetőleg ilyen helyzetben levő – államnál a közgazdasági politika az alapja a külső és belső politikának. Nálunk ellenben külső és belső politikánk különleges helyzete az alapja a közgazdasági politikának. A mi közgazdasági politikánk még nem onjogu, még nem teheti azt, a mit saját érdekében tenni jónak látna. Még nem vagyunk a közgazdasági önállóságnak azzal az eszközeivel felruházva, a melyekkel területünk befogadó képességét úgy növelhetnők, a mint azt előttünk valamennyi nyugati állam tette, a mikor a túlnyomó mezőgazdasági termelés teréről az egyre intenzivebb ipari termelés terére lépett.

A magyar kivándorlást a mostani előrehaladott, elmérgesedett állapotában csak egy olyan nagyszabású gazdasági, jelesen ipari fellendülés bírná megakasztani, a mely rövid idő alatt egyre nagyobb és nagyobb mennyiségű munkaalkalmakat dobna a kereslet mérlegébe. Ilyen lökést a közgazdaságnak azonban csakis egy nemzeti érdekektől vezetett védővamos iparpolitika adhat. S minthogy pedig ilyenre nincsen kilátásunk, – népesedési szempontból közgazdasági állapotaink jelentékenyebb javulására sincs reményünk. Az a szerény keretű közgazdaságfejlesztő politika, a melylyel országunk megelégedni kénytelen, érhet el ugyan kisebb eredményeket, – egy egy városnak megnövelheti a forgalmát – eredményezheti azt, hogy itt-ott egy-két (ha nem is állandóan füstölő) gyári kémény hirdesse a magyar ipar fejlődését, s a gazdasági fejlődés benyomását keltse a szemlélőben már csak azért is, mert azelőtt ilyet sem lehetett nálunk látni, – azonban ebből ne gondoljuk azt, hogy ez az optikai érzékeinknek kellemes ipari fejlődés népeségi szempontból valami jelentékeny dolog volna.

Magyar népesedési és népességi szempontból nem elég az, hogy az országnak valamely (leginkább a nyugati) részén hosszú nógatásra, biztatásra, állami szubvencióval (védővám nélkül másként alig is lehetséges) megalakuljon itt-ott egy-egy gyár s ennek folytán évente új munkaalkalom nyílják a nagyipar terén egy pár száz ember számára. Mi tölünk évente százezer munkáskéz vándorol ki, sok százezer mezei munkás nem bír téli rendes foglalkozással, így tehát az, hogy iparfejlesztési politikánk folytán nyílik-e egy pár száz, vagy akár egy pár ezer ember számára évente új munkaalkalom az ipar terén, – népesedési szempontból, a kivándorlás csökkentésére, a terület népességbefogadó képességének növelésére számba sem jöhet.

Németország, az oly sűrűen lakott és oly magas fejlettségű iparral rendelkező Németország az utolsó években ennek daczára annyira meg tudta növelni népességbefogadó képességét, hogy kivándorlása az egyötöd részre szállott alá. Ez a sűrűen lakott birodalom tehát nemzeti közgazdasági politikájával a mai ipari verseny korszakában is el tudta egy időre érni azt, hogy közgazdasági erejéhez mért relatív túlnépesedése a lakosság szerfölött erős szaporodásának daczára sem legyen érezhetőbb a nemzetgazdaság ellátó képességének növelése folytán. Mily eredményeket kellene tehát elérnie egy önálló erős közgazdasági politikának a nem-

zeti népesség szempontjából Magyarországon, melynek népessége sokkal gyérebb, közgazdasága sokkal több irányban vár haladásra és e mellett kivándorlása a német nagy kivándorlásoknál is erősebb?

Sokan igen nagyra vannak az utolsó félszázadban tanúsított közgazdasági haladásunkkal. Ha úgy okoskodunk, hogy 50 év előtt nem volt számbavehető vasutunk, ma meg van, – nem volt ilyen meg ilyen gyárunk, ilyen meg ilyen intézményünk, a mi ma mind meg van, – akkor talán óriásinak lehetne haladásunkat nevezni. De ne tévesszük össze a technikai haladást a közgazdasági haladással, s vegyük figyelembe, hogy minden európai állam haladt és pedig nem lassúbb tempóban, mint mi. Hiszen ha a technika haladásával tévesztjük össze az igazi közgazdasági haladást, – akkor Törökország is nagyon sokat haladt az utolsó évtizedekben.

A közgazdasági haladás azonban abban nyilvánul, hogy a népességnek nagy tömegei igényeikhez képest megélhetésük tekintetében jobb viszonyok közt legyenek, továbbá: hogy a népesség szaporulata számára folyton megfelelő számú új megélhetési alkalmakkal szolgáljon a közgazdaság.

Tehát hogyha a haladás mértékét a népességi, a népesedési szempontból vizsgáljuk, a néptömegek megfelelő ellátásának szempontjából, – csak akkor ítélné meg a haladásnak értékét közgazdasági szempontból.

Ha úgy tesszük fel tehát a kérdést, hogy jobban el van e látva Magyarország mai népessége a népesség mai átlagos igényeinek, standard of life-jának megfelelő mennyiségű és minőségű megélhetési alkalmakkal, mint a hogy el volt az látva egy félszázaddal előbb az akkori átlagos igényeknek, standard of life-nek megfelelő megélhetési alkalmakkal és eszközökkel, – bizony nem válaszolhatunk igenlőleg. Vagy hogyha azt kérdezzük, vajjon az utolsó ötven év alatt a magyar nemzetgazdaság által nyújtott munka- és megélhetési alkalmak szaporodtak e a népesség számának és igényeinek növekedésével lépésttartó arányban, hogy *emelkedett-e a magyar nemzetgazdaság által nyújtott munka- és megélhetési alkalmak szama olyan arányban, a mily arányban az az európai iparos államoknál emelkedett*, – kivándorlóinknak évről-évre nagyobbodó tömege minden kétséget kizárólag megadja a tagadó feleletet.

A népesség s a népesedés érdekeit előtérbe helyező közgaz-

dasági szempontból tehát rosszabbodást állapíthatunk meg csupán a nagy általánosságban s azt kell mondanunk, hogy bármennyire más is a képe a mai Magyarországnak, mint az 50 esztendő előttinek, az emelkedő életmódhoz viszonyított megélhetési és munkaalkalmak számának a szaporodó népesség részére való megnövelése tekintetében sokkal kevesebbet tettünk a saját viszonyainkhoz mérten is, mint a mennyit a nyugati államok a saját viszonyaikhoz mérten tettek.

Kedvezőtlenül jellemző közgazdaságunkra nézve, hogy épen a leggyéribben lakott vidékek népessége küzd leginkább a megélhetéssel és hogy már régóta ezeken a vidékeken a legerősebb a kivándorlás. Épen a leggyéribben lakott vidékeken van tehát relatív túlnépesedés a munkát s megélhetési alkalmakat nyújtó termelési ágak szegénységénél fogva. Egy fejlődő gazdasági államban a hegyvidékeken erős ipar és bányászat ad a nagy tömegeknek megélhetést. Nálunk a közgazdaság egyoldalúsága miatt itt még túlnyomóan mindig a földművelés és szerény állattenyésztés az életfentartás alapja. Minthogy pedig a talaj igen szegény, – honnan nyerné virágzó ipar nélkül a mi hegyes vidékünk népességbefogadó képességének a lakosság egészséges szaporodásával lépést tartó növekedését?

Utóvégre is megszűnt már az az állapot, a mikor a felvidék munkásnépe meg tudott élni abból, hogy az Alföldre járt aratni. Az idő haladásával s a haladás látásával ennek a népnek is megnövekedtek az igényei annyira, hogy ne elégedjék meg azzal, hogy jó módban is csak rossz táplálékra jusson, szűk viszonyok között pedig éhezzenek. Ma már tudja ez a lakosság, hogy a nagyipari foglalkozásokban, erős munka ellenében, oly keresetre tehet szert, a mely az ő, a nyugateurópai munkáséhoz képest szerény igényeihez viszonyítva, óriási különbséget jelent az itthoni kereseti viszonyokkal szemben. De hát hova forduljon, hol találjon ilyen foglalkozást? Itthon a gyáripár csak kevésszámú munkást bír még munkaalkalmakkal ellátni, pedig évente százezer ember veszi kezébe ebből a ezőiből a vándorbotot. A mi fejletlen gyáripárunk munkaadó képessége számba sem jöhet ily nagy tömegekkel szemben. E nagy tömegek tehát kivándorolnak, – de azért közgazdaságunk fejlődési iránya marad a régiben és a helyzetünkben rejlő tehetetlenség következtében nem országunk népességbefogadó s munkaalkalmakkal ellátó képessége emelkedik a természetes szaporodással

lépést tartóan, hanem ellenkezőleg a gazdasági viszonyoknak a népesség munkaigényeihez mért fejletlen volta következtében előálló relatív túlnépesedés állapotáról tesz folyton inkább számot az egyre növekedő kivándorlás.

A kivándorlás, igaz, kivándorlási lázat is kelt, de azért annak alapja a munkásnépeségnél a jobb, a biztosabb megélhetés valószínűségének tudata.

A mi népünket szülőföldjéhez való erős ragaszkodás jellemzi; az amerikai magyarság érzülete is élénken biztosítja ezt. A kivándorlók legtöbbször ezélja a biztosított megélhetési esz-
közökkel való visszatérés. Természetesen más lesz a gondolkodása akkor, ha az Újvilágban alapít családot, ha gyermekei, valamint ha ottani keresetforrása, – melyhez hasonlóra idehaza szer tennie úgy sem lehetne, – lánezojják Amerikához. De az a momentum, a mikor a kivándorló kezébe veszi a vándorbotot s egyedül a keze munkájára utalva vág neki egy ismeretlen világnak, ő reá nézve mindig szomorú, és általában véve egy igen erős gazdasági szükség érzetének és állapotának kifolyása az.

Az az állapot, a melyet az az egyszerű ember akként fejez ki, hogy itthon nem lehet biztosan munkát kapni, nem lehet megélni, ugyanaz azzal, a melyet a területi népességbefogadó képesség csekély voltának, illetve a gazdasági ellátóképességnek az ellátást igénylő munkástömegekhez mért csekély voltánál fogva jelentkező relatív túlnépesedésnek nevezünk. Ennek pedig a mi viszonyaink között a biztos és egyedüli megszüntetője egy oly termelési ág erős és nagyarányú kifejlesztése volna, a mely a kivándorlók munkát kereső százezreinek állandó munkaalkalmakat tudna nyújtani. Ilyen pedig egyedül a nagyipar.

Közgazdaságunknak a mai körülményeink közt nem az a hibája, hogy annyi ember él nálunk a földművelésből, – hanem az, hogy még mindig a földművelés az az egyedüli termelési ág, a melyből népességünknek túlnyomó többsége megélni kénytelen. Holott népesedési állapotaink nagyon is megkívánják már a nagy tömegeknek munkaalkalmakkal való megfelelő ellátása céljából egy másik nagy tömegeket táplálni tudó nagy termelési ágnak az általa nyújtott munkaalkalmaknak nagy számában nyilvánuló erősen kifejtett voltát.

A mikor tehát népesedési szempontból a minden áron való erős iparfejlesztést, főleg az olyan irányú iparfejlesztést, hogy

annak folytán minél több új munkaalkalom keletkezzék, – tartjuk szükségesnek, – ezzel távolról sem akarunk a mezőgazdaság termelési ágának érdekei, jelentősége ellen szólni. Ellenkezőleg. A mezőgazdaság, mint termelési ág nem csupán egyenlő fontosságú az iparral, hanem szerintünk még fontosabb annál, mert a mezőgazdaság az a termelési ág, a melynek erőforrásai a legbiztosabbak s a mely az ember életfentartására, táplálására szolgáló nyersanyagokat van hivatva nyújtani. Még abban a korszakában a technika fejlettségének, a mely sokak előtt a emberiség táplálékkal való ellátásának ideális állapota volna, de melyet valószínűleg sohasem érünk el, a mikor t. i. minden táplálék vegyi, ipari úton állítatnék elő, – még akkor sem tudjuk elgondolni másképen a termelést, mint úgy, hogy azokat a vegyi, ipari eljárásnak alapjául szolgáló szerves anyagokat mégis csak az őstermelés, a mezőgazdaság állítsa elő. Mert gondolkodásbeli hiba is volna azt hinni, hogy termelés létezhesék őstermelés nélkül. Ha a kémia új anyagot állít is elő, azt végre is *valamiből* kell előállítania. Az ipar tehát, ha új vegyi összetételű anyagokat hoz is létre, mindig kell hogy őstermelésre támaszkodjék.

A termelési ágak elhatárolása nem oly világos az életben, mint a papiroson.¹ A mezőgazdaság termelési ágában, főleg a fejlettebb mezőgazdaságban nagyon sok van az iparból, különösen pedig a táplálék alapezikkéit előállító s a kémiai eljárásokhoz is gyakran forduló iparból. Nem is gondolható el másként a jövőnek fejlett technikájú táplálkozási ipara, mint úgy, hogy az. a mezőgazdasággal legyen szerves és egybeolvadó összefüggésben, úgy hogy a mezőgazdaság a táplálkozási ipar céljaira, emez pedig a mezőgazdaság ezéjaira szolgáljon kölcsönösen egy termelési ággá forrva össze.

Erre nézve mondja List Frigyes, hogy a tökéletesebb mezőgazdaság korszaka csak az ipari termelésnek kifejlett állapota nyomán következhetik be, de azt meg nem előzheti. Carey pedig, a ki a népesedési s a népszaporodási szempontokra oly nagy

¹ Lásd e tárgyról: Földes: Társadalmi gazdaságtan. I. kötet II. rész. I. fejezet. Ráth Zoltán: Magyarország Statistikája 1896. 65. §. – Navratil Ákos: A gazdasági élet elemi jelenségei. – A termelés 141.-161. 1. – Schmoller: Grundriss dér polit. Oekonomie. 1901. I. Rész 346. 1. – Cannan: A history of the theories of production and distribution in English political economy from 1776 to 1848. London 1893.

súlyt helyezett, de teljesen ellentétes irányban haladt a Malthus-Ricardo-féle elmélettel, úgy fejezi ki a közgazdaság fejlődésének eme szükségszerű menetét, hogy a mezőgazdaság a ezél, az ipar az eszköz.

Hogyha most már a közgazdasági életet a magyar népesedés érdekeinek nézőpontjáról tekintjük, akkor úgy közgazdasági, mint nemzeti szempontból mértékadóul fogadhatjuk el és nem csupán kívánatosnak, de feltétlenül szükségesnek is kell tekintenünk, hogy közgazdaságunk fejlődése ezt a Carey-List által egészségesnek tartott fejlődést kövesse. A Malthus-Ricardo-féle tanokban a magyar népesedés érdekei nem találhatnak viszonyainkra alkalmazható s érdekeinket kifejező elvet.

Nekünk, a kiknek nincsenek nemzeti tartalékkerületeink az itthon munkaalkalmakat nem találó fiaink számára, a kiknek nincsen gyarmataink, – csak arra kell törekednünk, hogy országunk gazdaságát, a termelésnek valamennyi magas fokra kifejlesztett ágával felszerelve minél tökéletesebbé, minél nagyobb számú népességet ellátni tudóvá s így országunkat minél nagyobb és minél sűrűbb népesség befogadására alkalmassá tegyük. Nemzeti fajunk, nemzeti jövőnk, fennmaradásunk, s a népesedés versenyében való érdekeink egyaránt ezt követelik.

Népesedésünknek legfőbb, és szem előtt soha sem téveszthető érdeke, hogy tömegre nézve kicsiny nemzeti fajunknak minden szaporodása, minden megújuló sarja itthon maradjon, ne szakadjon el idegenbe, ne vesszen el nemzeti fajunkra nézve. Csak így remélhető az, a mi az emberiség népesedésének versenyében, fajfentartási szempontból életszükségletünk, hogy a magyarok által kitett százalék a többi s különösen a környező népekkel szemben ne csökkenjen, hanem emelkedjék.

Közgazdasági életünk pedig épen az ellenkező, a káros, a meg nem felelő fejlődést mutatja: a kivándorlás egyre nagyobb mérveket ölt, nemzeti fajunkból egyre nagyobb tömegeket von el idegen nemzetek tömegének a megnövelésére. Itthon maradt népességünk között pedig egyre több helyen harapódnak el a természetes szaporodásnak túlzott és káros korlátozására irányuló törekvések s az országnak egyre több vidékén üti fel fejét mint befejezett tény az egygyermekrendszer.

Hazánkban ez az egygyermekrendszer is összefüggésben áll közgazdaságunknak a népesedés érdekeivel már annyira ellentétben álló egyoldalúságával.

A szülő gazdasági előrelátásból, – bár ferde és együgyű előrelátásból – követi az egy- vagy két-gyermekrendszert. Az utóbbi nálunk fájdalom a gyakoribb. Főleg a kisbirtokos parasztságnál látjuk ezt. Kisbirtokos parasztunk főleg attól fél, hogy akkor, ha sok gyermeke születik, azok a birtoknak túlságos eldarabolása folytán abból meg nem élhetvén, – mezei napszámosokká kénytelenek válni, vagy ha ezt el akarják kerülni, kénytelenek kivándorolni.

A mezei napszámosnak bizonytalan és a birtokos parasztság által lenézett élete az a naponta látott s egyik legerősebb elrettentő példa, a mely a birtokeldarabolás megakasztása céljából talán a legtöbbet tesz parasztunknál arra, hogy az egygyermekrendszer eszméjét megkedveltesse.

A kivándorlás nyomában szintén fel szokott lépni az egygyermekrendszer azoknál, a kiknek van földjük, mely eltartja őket. Annak látása, hogy a földnélküli, a földjéből megélni nem tudó ember kivándorolni kénytelen, szintén élő argumentum a kisgazda szemében az egygyermekrendszer mellett, melyben elsősorban a birtokát megoltalmazó eljárást látja.

Ha erős iparunk volna, a mely a népesség széles rétegeit tudná állandóan munkával ellátni, ha a földnélküli paraszt előtt nem állana tulnyomólag csupán a mezei napszámos bizonytalan és többnyire csak a nyári hónapokhoz kötött keresetéből való megélhetés útja, akkor a kivándorlásnak természetesen vagy el kellene maradnia, vagy lényegesen kisebbnek kellene lennie. Mert a mezei életmóddal foglalkozó lakosságunknak ebből a foglalkozásból kiszoruló munkakereső részét első sorban a hazai ipar által nyújtott megélhetési alkalmak szívnák fel és csupán az a hányad vándorolna ki, a mely itt sem találna megélhetési alkalmat. Ez törvényszerűen igaz s az ez alól való kivételek kisebb jelentőségűek s inkább egyéniek.

A helyváltoztatásban nyilvánuló népmozgalomnál szabályként állapíthatjuk meg, hogy a földművelő népnek foglalkozásából kiszoruló s megfelelően megélni nem tudó hányada elsősorban a belföldi ipar által nyújtott munkaalkalmakat ragadja meg s általában csupán az a rész vándorol ki, a mely itt sem talál megfelelő számú munkaalkalmakra. A kivándorlás rugója a nagy tömegekre nézve általában a munkásnép átlagos igényeinek megfelelő megélhetési szükséglet s csak ritka esetben egyéb ok,

tehát főleg az egyén gazdasági sorsának megjavítására törekvés. A mennyiben a gazdasági helyzet megjavítására itthon is valószínűség fog kínálkozni az egyén részére, az száz eset közül kilenezvenkilenezben az itthoni alkalmat ragadja meg. Az, a ki két kezének fizikai munkájából kénytelen életét fentartani, megélhetési szükségből s nem pedig valami egyéni szeszélyből vagy kéjgazdasági vágyból vándorol egy idegen világrészbe. Minél nagyobb számú embernél vizsgáljuk meg a kivándorlás rugóit, annál erősebben áll a mondottak igazsága és az egyes kivételekkel szemben annál jobban érvényesül a nagy számok törvénye.

A kivándorlás nagysága az ország közgazdaságának a lakosság tömegéhez viszonyított ellátóképességével fordított arányban áll. Ebből folyólag a kivándorlás nagysága egyszersmind mértéke annak, hogy a nemzeti termelés milyen arányu növelésére van szüksége a népességnek abból a célból, hogy a népesség száma és az ország közgazdaságának népességellátó képessége között az egyensúly meglegyen.

A kivándorló munkát kereső egyének száma tehát nagyjában véve egyenlő a népességnek megélhetési alkalmakkal való ellátása céljából a nemzet közgazdaságában szükséges, de hiányzó munkaalkalmak számával.

Hazánk közgazdaságában tehát a termelésnek legalább is oly fokú fejlesztésére van szükség népesedési szempontból, a mely a kivándorlók tömegeit munkaalkalmakkal ellátni volna képes. Ilyen nagyszámú új munkaalkalom teremtése pedig hazai viszonyaink között csakis egy gyorsan fellendülő nagyobb szabású gyár-
ipar keretében volna lehetséges. A kivándorlásnál mindig szemügyre veendő az, vajjon a kivándorló munkásnép főleg ipari munkásnép-e vagy mezői népesség. E kettő olyan nagy különbséget állapít meg a kivándorlás okaira nézve, hogy mindjárt rámondhatjuk, hogy a kivándorlóinak foglalkozásában ekként különböző országok közgazdasági fejlettsége között összehasonlíthatatlan különbségek vannak.

Ha a kivándorlók zöme mezői munkásnép, akkor ez a közgazdaság fejletlen voltára, megfelelő nemzeti ipar hiányára mutat. Ha ellenben ipari munkásnép a kivándorlók túlnyomó többsége, ez a körülmény már arra mutat, hogy a közgazdaság fejlettségében már egy olyan ponthoz jutott, a melyen túl már nagy nehézségekbe ütközik a termelésnek megfelelő számú újabb munka-

alkalmakat nyújtó felfokozása. Vagyis a mezei népesség kivándorlása a közgazdaság valamennyi termelési ágának ki nem használt állapotára mutat, míg az ipari munkásnép kivándorlása valamennyi termelési ág erősen kihasznált voltára, telített állapotára vall. Az előbbi a munkásnépnek a közgazdaság fejletlensége következtében előálló relatív túlnépesedésre, – de a fejlett gazdasági állapotú országokhoz viszonyítva aránylag gyér lakosságra, – az utóbbi a közgazdaság valószínű *fejleszthetőségéhez* viszonyítva is zsúfolt, sűrű népességre mutat.

Magyarország az előbbi s a nemzeti szaporodás érdekeit tekintve, kedvezőtlenebb kategóriába tartozik.

A közgazdaságnak a népesség munkaszükségleteihez mért fejletlen állapotát jellemzi aztán, hogy nem csupán egy nagy tömegeknek megélhetést adni tudó nagy ipar hiányzik, hanem a földművelés sem nyújt aránylag olyan nagyszámú embernek megfelelő megélhetési alkalmat, mint a termelés valamennyi ágában kifejlett közgazdaságu államokban. Ez természetes és egyszerű következménye annak az igazságnak, – a melynek fontosságát különösen a Carey-List-féle amerikai-német irány hangoztatta, – hogy a magas fokon álló és különösen nagyszámú népességnek megélhetést nyújtó, belterjes mezőgazdasági kultúra nem megelőzője, hanem következménye a nagy, a kifejlett iparnak.

Fejlett ipar nélkül intenzíve fejlett mezőgazdaság nincsen. Hogy tehát népesedési szempontból maga a mezőgazdaság is nagyobb ellátóképességű legyen, hogy maga a mezőgazdaság is úgy egészen, mint aránylag több és nagyobb népességnek tudjon munka- és megélhetési alkalmakat nyújtani, ahoz szintén egy a mezőgazdaságra fejlesztőleg s belterjessé tevőleg ható fejlett nagy ipar szükséges.

Magyarországnak is a népesség s a népesedés szempontjából nem csupán azért van égető szüksége az ipari termelés ágának nagyarányú kifejlesztésére, hogy a mezei foglalkozásokban már az igényeknek megfelelő megélhetést nem találó szaporodó lakosság ott leljen új munkaalkalmakra, hanem azért is, hogy maga a mezőgazdaság is több, nagyobb népességnek nyújtson állandóbb és megfelelőbb megélhetést. A túlnyomóan extenzív mezőgazdaság ma már nem alkalmas még a tulajdonképeni mezei munkásnépesség állandó foglalkoztatására sem. Innen van az, hogy a mezei munkások, mint nálunk is, nagyon könnyen hagyják ott

foglalkozásuk körét s a városokba húzódnak, a minek következtében a mezőgazdaságban is nagy a munkáshiány és pedig a gazdasági állapotoknak a népesség munkaigéneihez mért relatív fejletlensége következtében. Ennek fő rugója a foglalkoztatás időszakos természete. Az ipar fejlettsége folytán intenzívvé lett földmívelésnek a tulajdonképeni földmívelő munkásnépesség munkával állandóbb és nagyobb mértékben való ellátása is a következménye.

Így tehát egy erősen agrikultur államban is, a minő Magyarország, már csak azért is életszükséglet egy erős ipar létesítése, mert modern intenzív mezőgazdaság csak annak segítségével keletkezhetik. Hogyha pedig a népesség foglalkoztatásának, a foglalkozás minőségének szempontjából is a kívánatosnak, a céltnak a fejlett mezőgazdaságot tekintjük, már mint fizikailag egészségesebbet s elégedettebb, nyugodtabb egyéni életnézeteket keltőt is, – e céltn, hogy t. i. a népességnek minél nagyobb tömege nyerjen ennek a termelési ágtnak körében megélhetést, – szintén csak egy fejlett ipar útján érhetni el. Egy nagyszabású magyar ipar kiépülése a magyar földmívelő lakosság megélhetésének biztosabb voltát s a magyar mezőgazdaság által eltartható népesség s a magyar mezőgazdaság által nyújtott megélhetési és munkalkalmak számának megsokszorozódását jelentené. Nagyszabású kiterjedt ipar nélkül pedig közzgazdaságunk sohasem lesz többé abban a helyzetben, hogy egy egészségesen szaporodó nemzeti népességet megfelelő számú munka és megélhetési alkalmakkal el tudjon látni. E nélkül nem lehet kilátásunk arra, hogy az erős kivándorlás megszűnjék, de hiába várjuk azt is, hogy mezőgazdaságunk magának a mezei munkásnépességnek is megfelelő munka- s megélhetési alkalmakat bírjon nyújtani. A mezei munkásnépesség közzgazdasági és népesedési viszonyainak megjavulására is csak egy erős magyar iparnak keletkezése adhatja meg a lehetőséget.

A mi magyar népesedésünk közzgazdasági szempontjai tehát mostani helyzetünkben területünk népességbefogadó képességének s nemzetgazdaságunk ellátó és megélhetési alkalmakat teremtő erejének minél nagyobb arányban való növelését követelik. Ez ugyanaz, a mit a népesedés kedvezőtlen alakulásából eredő bajok elhárítására szolgáló közvetett eszköznek neveztünk. A közvetett kifejezést t. i. a népesedés alakulásával szemben értettük. Nem arra kell gondolnunk tehát, hogy szaporodásunkat korlátoljuk,

hanem arra, hogy népességellátó gazdasági erőinket növeljük s ennek folytán nemzeti szaporodásunkat egészben a magunk számára fogj aljuk le.

Arra, hogy a népesedés menetének irányításába való közvetlen beavatkozással igyekezzünk szaporodásunk mérvét csökkenteni a magyar népesedést illetőleg nemcsak nemzetileg, hanem közgazdaságilag is dőre és veszedelmes gondolat volna. Különben is a mint azt mindig hangoztattuk, ilyesminek szüksége csakis egy olyan államban áll elő, a hol a termelés mindenik ágának, nevezetesen az intenzív nagyiparnak kifejllettsége daczára és egy a fejlődésnek ilyen magas fokán álló közgazdasággal szemben mutat túlságos sűrűséget a népesség. Hol vagyunk mi ettől? Közgazdasági szempontból a mi szerény, egyoldalúan fejlődő termelésünk csak irigyelheti ezt a fokát a gazdasági fejlettségnek, – nemzeti szempontból, magyar faji tekintetből pedig szintén csak irigyelhetjük egy ilyen sűrűségét, tömegét a nemzeti népességnek.

Népesedési érdekeink tekintetében tehát csak a közgazdaság fejlesztése, ellátó erejének minden áron való fokozása a kötelességünk. A népesedés menetére való s a szaporodást csökkentő közvetlen beavatkozás minálunk végzetes hiba nem csupán azért, mert előrehaladottabb nemzetgazdaság mellett egy sokkalta nagyobb és sűrűbb és sokkal magasabb standard of life-t követő népességet fogadhat be és tarthat el Magyarország a nélkül, hogy túlnépesedettségtől kellene tartanunk, – hanem azért is, mert nemzeti szempontból szaporodásunk, különösen ha hosszabb korszakokat nézünk, s ha a nyugati nagy nemzetekével vetjük össze azt, – épen nem kielégítő. Magyarországon tehát épen a nemzeti szaporodás érdekében, az annak megcsökkentését célzó eljárások fékentartására, a mindig több helyen elharapódzó egy gyermekrendszer kiirtása céljából volna szükség a népesedésnek menetébe való beavatkozásra, ha volnának erre alkalmas közgazgatási intézményeink.

Hogyha már közgazdasági szempontból is azt állapíthatjuk meg, hogy népesedésünk épen nincs abban a stádiumban, a melynél a szaporodás csökkentésére irányuló törekvések jogosultak volnának, hogy az ilyen irányú törekvések, illetve a természetes szaporodásnak mesterséges mérséklése hazánkban semmi esetre sem jelentene s jelenthetne gazdaságilag sem kedvező irányt, – hogyha közgazdasági szempontból népességünk érdekei a termelés erős fejlesztését,

többoldalúvá tételét, az iparnak nagyra növelését kívánják az ország népességellátó erejének emelése végett, – hogyha ebből a szempontból is megállapítható, hogy munka- és munkaviszonyaink meg nem felelő állapota, a pauperizmus alsó néposztályainknál, az erős kivándorlás épen nem szaporodási arányunk nagyságában, hanem közgazdaságunk egyoldalúságában és munkaalkalomszolgáltató erejének csekély voltában keresendő, – akkor nemzeti, nemzeti faji szempontból még könnyebb népesedésbeli érdekeinkre, népesedésünk kívánatos irányára rámutatni.

Ott, a hol a népesedés nemzeti, faji szempontjait igyekeztünk kifejteni, rámutattunk, hogy nemzeti szempontból, a nemzetnek s a fajnak mint egésznek fenmaradása, a többi fajokkal és nemzetekkel szemben végigküzdendő politikai, katonai és közgazdasági harcok sorozatában győztesként való kikerülése érdekében, a nemzetnek s a fajnak a tömegben rejlő fizikai ereje, hatalma szempontjából, – mindig a minél erőteljesebb szaporodás kívánatos. Kifejteni igyekeztünk, hogy az emberek között is van faji, nemzeti verseny; a nemzetek közt is van küzdelem a létért gazdasági, politikai és katonai téren egyaránt. Minél nagyobb százalékát teszi ki valamely nemzet tagjainak száma az emberiségnek, annál biztosabb annak a nemzetnek fenmaradása, szét nem szóródása, fel nem olvadása más népek között. Annál inkább átmeneti jellegűek s nem végzetesek azok a kedvezőtlen jelenségek, a melyek az illető nemzetnél meg vannak esetleg.

Az erőteljes szaporodás tehát nemzeti s faji érdekek, s attól csak azok a nagy nemzetek tekinthetnek el közgazdasági, társadalmi szempontból, a melyeknek népessége amúgy is jelentékeny hányadát teszi ki az emberiségnek, a mely a földnek jelentékeny részét tartja úgyis megszállva, a melynek tehát faji, nemzeti érvényesülése, léte, fenmaradása tömegbeli nagyságánál s erejénél fogva kétségtelenül biztosítva van.

Egy kis népnél ellenben, s még nyelvbőlileg sem egységes nemzetnél, a milyen a magyar nemzet, – az erős, az intenzív szaporodás eonditio sine qua nonja a fenmaradásnak. Nemcsak akkor nem maradunk fenn s olvadunk el az idegen környezetben, ha nem szaporodunk, hanem akkor is, ha lassabban szaporodunk a környező idegen nyelvű népeknél. Ebből a szempontból pedig nem a politikai keretek, nem a változó s bizonytalan érület, hanem egyedül a nyelv, a magyar nyelv szempontja az irányadó.

A magyar nyelvűeknek nem csupán szaporodniok kell, hanem *jobban* kell szaporodniok környezetüknél, ha azt akarjuk, hogy fenmaradjon nemzetünk, nyelvünk, fajunk.

Mi a saját szempontunkból úgy fogjuk fel a magyar államot, mint a magyar nyelv védőterületét, melegágyát. A nyelv, a faj fenmaradása, terjedése a cél, – az állam, a szabadság, az alkotmány pedig azok az eszközök, a melyek nélkül a nagy célnak elérése teljesen lehetetlen.

Politikánkban tehát még annak közgazdasági terein is a legfőbb, a mindenütt irányadó s a szem elől soha sem téveszthető cél csakis a magyar nyelv szempontja lehet. Ebben van fajunk, nemzetünk, létezésünk. A magyar állam nem olyan e részben, mint más, mint a legtöbb állam. Az angol, a francia, a német állam mindig csak angol, francia, német lehet, csak ily érdekeket szolgálhat. A mi nemzetiségi, politikai viszonyaink között azonban az állam szembe is helyezkedhetik nemzeti nyelvünk érdekeivel. Pedig nálunk az állam nem valami öncél, hanem csupán nélkülözhetetlen és egyedül legbiztosabb eszköze magyar nemzeti nyelvünk létfenntartásának. Államunknak tehát csak addig van értelme, a míg erre a célra: a magyar nyelv és faj fentartására szolgál, különben értelme alig volna.

A mi nemzeti tömegünk oly kicsiny, annyira körül van véve, beágazva idegen, erősebb, nagyobb, sőt részben gazdagabb társadalmu, erősebb kultúrájú s közgazdaságu népek csoportjaival, hogy a mi népesedésünk szakadatlan biológiai és vegetatív küzdelem a fenm ár adásért.

Ebben a népesedési küzdelemben a magyar anyanyelvűek szaporodásának adatai olyanok mint az orvosi bulletinek. Csak az erőteljes szaporodás jelent biztos jövőt számunkra, – semmi más a világon. Ha csupán szaporodunk valahogy, de nem szaporodunk erősebben a környező idegen anyanyelvűeknél, - akkor saját országunkban, – nyelvűeknek eme védőterületén sem haladunk előre. Ha pedig saját országunkban sem terjeszkedik a magyar nyelv, ez nem változatlan állapotot, hanem a nemzeti halál felé haladást jelent.

Mert jöhetnek olyan idők, hogy országunkat sem nevezhetjük többé fajunk és nyelvünk védőterületének, el kell készülnie lennünk itt is a nyelvért való nehezebb küzdelemre, pedig fájdalom ma sem védőterülete az nyelvűeknek annyira, a mennyire lennie kellene.

Különösen a közgazdasági téren várhatjuk nemzeti érdekeink kikezdését. Hogyha az idegen nyelvű elemek a gazdasági esz-
közökkel kezdik meg az akár tudatos, akár öntudatlan harcot a
magyarság ellen, akkor éppen közgazdaságunk fejletlen, egyoldalú
állapotánál fogva nagyon könnyen vereségnek vagyunk kitéve.
Hát hogy ha még egy hatalmas idegen társadalom, közgazdaság,
például a német akarja terjeszkedése terévé tenni országunkat,
s ennek eszközéül országunk német lakosságát is felhasználni
igyekszik? Ne áltassuk magunkat azzal, hogy a mai állapotaink-
ból ítélve vissza tudnók verni az ilyen támadást. Nemzetiségeink
annak a nemzetnek érdekkörébe esnek bele, a melylyel nyelvük
összeköti őket. Ma még például a gazdaságilag legéletrévalóbb
idegen nyelvű nemzetiségünk, a német, túlnyomó részben nem
helyezkedik ellentétbe a magyar érdekekkel. De mihelyt a nagy
német társadalom akarja, egy emberöltő alatt őrszemeivé és
megszálló csapataivá teheti azokat ismét nemcsak a német nyelv-
nek, hanem a német közgazdaságnak is.

Hogy tehát országunk igazán védőterülete maradjon
nyelvünknek, szükséges az is, hogy annak területét gazdaságilag
ki ne rántsák lábaink alól. A föld is a gazdaságilag erősebb,
ügyesebb tulajdonába kerül. Mindenütt az egész világon az
a gazdasági proecessus, hogy a gazdaságilag lefelé menő elem
elveszti a földet, a gazdagadó, az erősebb, a vagyonosabb pedig
megszerzi azt. E gazdasági szerzést pedig nem akadályozzák az
országok határvései. Az arany átgurul a határokon és gazdasági
hatalmat képvisel a föld minden pontján.

Ha nagy tőkével rendelkező idegen földvásárlók jelennek
meg nálunk, előnyös ajánlataiknak szegény, eladósodott birtoko-
saink nem tudnak ellenállni. Földbirtokunknak már most is
egyre nagyobbodó része kerül idegen kézre. Sok helyütt egész
idegen kolóniákat létesít már most is egy-egy idegen földesúr,
Azon vehetjük észre magunkat, ha nem cselekszünk idejekorán,
hogy a magyar földön annyira megvetette a lábát az idegen
birtokos, hogy ezek az idegen birtokosok egyszerre csak oly
politikai tényezőkké váltak, a kikkel számolni és alkudozni kell.

Az idegen birtokos idegen közgazdaság, idegen politika,
idegen nyelv érdekeit szolgálhatja. Befolyása belenyúlik nem csak
a község és a törvényhatóság, hanem a parlament ügyeibe is az
által, hogy a képviselőválasztásokon a neki tetsző jelölteket

támogatja. Könnyen magyar főrenddé lesz az idegen vagyonos birtokos vagy tőkepénzes, és hogyha nem tetszik neki elmagyarosodnia, – akkor várunkban ül az ellenségünk.

Nálunk a nemzeti nyelvnek legnagyobb és legfontosabb érdekeivel ellenkező irány, gondolkodás, ilyen követő egyén sokszorosabb veszedelmet rejt magában, mint a nemzeti népesedés terén konszolidált országokban, – annál az egyszerű oknál fogva, hogy a nyelvünkkel s népesedésünkkel ellentétes érdekű népek és fajok az ország területén belül is oly nagy arányban vannak, – hogy a helyzet könnyen az ő javukra változhatik meg, különösen akkor, ha egy idegen, nagy, erős kultúrájú és közgazdaságilag úgy, mint politikailag hatalmas nemzetnek a fiai nálunk nagy arányban szereznek földbirtokot, és ezzel egybekötött befolyást. Tehát nemzeti népesedésünk, jogaiért, érvényesüléseért még itthon is nehéz küzdelmet vívó magyar nyelvünk és ezzel jövőnk biztosítása s létünk fenntartása érdekében meg kell akadályoznunk azt, hogy idegenek nálunk nagyobb arányban birtokot szerezhessenek.

A földet bíró nép az állandó elem, a földjétől kiesett csak földönfutó s még ha itthon van is, a féle kivándorlójel öltnek tekinthető. A kié a föld, azé az ország, – a milyen nyelvű elemé a föld, az az elem adja meg az országnak, az egyes vidéknek a nemzeti, a nemzetiségi jellegét. Soha sem jelentett a gazdasági hatalom annyira politikai hatalmat, mint manapság. Egy olyan országban, melynél nagyarányú a szegény népesség, kétszeresen igaz ez.

Ott, a hol több különböző nyelv küzd érvényesülésért, a hol a tulajdonk épeni nemzeti nyelv érvényesülése még nem csak ethnografiai, hanem politikai akadályokba is ütközik, sőt a hol a nemzeti nyelv még jogilag sincs minden téren uralkodóvá téve, ott a nemzeti nyelv érvényesülésének erős állami és politikai segítségre is van szüksége. E nélkül alig van kilátás arra, hogy a terjedésében és érvényesülésében elébe torlódó akadályokat csak úgy magától legyőzze, különösen akkor, ha a társadalmilag nem nagyon erélyes nemzeti fajnak esetleg sovén idegen nyelvű rétegekkel kell megküzdenie. Ilyen Magyarország helyzete is.

Nemzeti nyelvünk érvényesülése egyszersmind a nemzeti népesedésnek előrehaladása, diadala is. De hogy nemzeti nyelvünk és népesedésünk, különösen a mi politikailag nehéz helyzetünkben is, mindig érvényesülhessen, hogy ebbéli érdekeink háttérbe

szorítását mindig meg tudjuk akadályozni, a magyar társadalomnak ebbéli nehéz küzdelmében mindig szüksége van az állam támogatására, a politikai segítségre is.

Ez a politikai, állami támogatás azonban csak akkor van nyelvünk és fajunk számára biztosítva, ha biztosítva van az is, hogy az állam mindig nemzeti politikát üzzön, ha biztosítva van az, hogy államunk s kormányaink politikája mindenkor nem csupán afelé az »ország javára szolgáló« határozottabb nemzeti jelleg nélküli politika, hanem e mellett a magyar faj s a magyar nyelv érdekeit különösen előmozdító nemzeti faji politika is.

Ilyen politika követése pedig ki van zárva akkor, ha az idegen, ezzel a politikával ellentétes érdekű és indulatu elemek nálunk erős pozíciót foglalnak el gazdaságilag.

A gazdasági eszközök ma politikai eszközök is. Épen azokon a vidékeken, a hol a magyar nyelv legerősebb küzdelmét vívja, van ez így leginkább. A választások ezeken a vidékeken képeznek leginkább pénzkérdést.

A magyar népesedés, a magyar nyelv érdekeit megszívlelő közgazdasági politikának, közgazdasági törvényhozásnak tehát éberem kell örködnie a felett, hogy minden rendelkezésünkre álló eszköz felhasználásuk úgy a törvényalkotásnál, mint a gyakorlati politikai életben is, hogy azok, a kik nálunk gazdasági előnyös pozícióra akarnak szert tenni, lehetőleg kénytelenek legyenek legalább a magyar állampolgárságot is megszerezni. Szükséges pedig ez épen úgy az idegen földbirtokosokra, mint az idegen nagyipari vállalat alapítókra, gyárosokra stb. mert ezek gazdasági hatalma politikai hatalmat is jelent, a politikai hatalomnak pedig nálunk nyelvünk s fajunk érdekében minél magyarabbnak kell lennie.

A nemzeti tömegnek nagysága egyszersmind a legjobb mértéke a nemzet igazi életerejének, annak az erőnek, a mely a nemzet fennmaradását a legjobban biztosítja. Egy nagytömegű nemzetnél az egyes politikailag s közgazdaságilag kedvezőtlen korszakok nem jelenthetnek halálos, végzetes betegséget, mint a kis népeknél. Egy kis nép, kis nemzet, ha kedvezőtlen körülményeknél fogva elveszti politikai függetlenségét, ha a közgazdasági és társadalmi téren idegenek lesznek ott uralkodókká – könnyen megszünhetik létezni: beleolvadhat a nagyobb idegen nemzeti társadalmakba. Nyelvének érvényesülési tere egyre csekélyebbé válhatik otthon is, – a mi a nemzeti haldoklás kezdetét jelenti

már. A nagy tömegű nemzeteket ellenben nem kezdheti ki élet-erejükben a kedvezőtlen politikai vagy közgazdasági helyzet ilyen könnyen. Egy-két kedvezőtlen évszázad bajait ugyancsak kibírja egy nagy, erősen szaporodó nép. Egy ilyen nemzet mindig joggal remélheti a jobb jövőt, hiszen a nemzeti fajnak nagy tömege már magában rejti azt. Egy ilyen nagy tömegű nemzetnek nincs oka türelmetlenkednie: nyugodtan várhatja azt, míg a politikai és gazdasági hatalmában reá kerül a sor. Egy ily nagy tömegű nemzeti faj mindig biztathatja magát azzal, hogy a kedvezőtlen századokra majd kedvezőbbeket hoz a jövő. A kis nemzetek ellenben, ha nem népesednek erősen, vagyis, ha nem lépnek a nemzeti nagygyáválásnak erre az egyedüli útjára, nincs joguk jobb századokat remélni, mert ha a népesedés versenyében elmaradnak, még az is kérdés, vajjon lesznek e még az ilyen nemzetnek egyáltalában következő századai. A nemzeti tömeg nagysága sohasem jelentette a hatalmat annyira, mint manapság, a mikor úgy a közgazdaság terén, mint a csatatéren minden munkára és fegyverviselésre alkalmas polgárára szüksége van az államnak. Az egyének karjaiban és koponyáiban rejlő fizikai és szellemi erők összességéből áll a nemzetek igazi hatalma. Keserűen kénytelenek elismerni ezt ma már a népesedés terén dekadens nemzetek is, mert mindenütt tapasztalhatják, hogy abban az arányban engedik át rangsorukat jelentőség dolgában is más nemzeteknek, a mily arányban megelőzik ezek tömeg tekintetében őket. *Le nombre aujourd'hui est plus que jamais la puissance*, mondja Zola *Fécondité*-jében (15. 1.) s Franciaországnak a XIX. századbéli története igazolja állításának helyességét.

A magyar nemzet kis nemzet lévén, nemzeti szempontból a népesedés terén csak egy érdeke lehet: az, hogy minél jobban erősödjék és sokasodjék nemzeti tömege. Kis nemzeteknél csakis az erős számbeli megnagyobbodásban lehet a nagysághoz, a jövőhöz, az élethez vezető út. A stagnálás, a meg nem felelő arányú szaporodás, – nem is beszélve fogyásról, – a nem lét, a megsemmisülés útja.

Sokszor hangoztattuk, hogy a nemzeti fajok jövője és a létért való küzdelemben érvényesülés szempontjából az a fő, hogy minél nagyobb és minél jobban nagyobbodó hányadát tegye ki valamely nemzet az emberiségnek. Ez az igazság pedig annál igazabb, minél kisebb tömegű valamely nemzet. Annál inkább

van tehát szüksége a megnagyobbodásra jövőjének, fennmaradásának s az éhez fűződő minden egyéb tekintőeknek biztosítása végett.

Nekünk magyaroknak ekként sokkal jobban érdekünkben áll a nemzeti nyelvünkön beszélő népesség számának minél rohamosabb mértékben való megnagyobbodása, mint valamely nagy népnek.

Nemzeti megnagyobbodásunk kétféle értelemben vehető, értve itt elsősorban a magyar anyanyelvűek tömegét. Érthetjük nemzeti megnagyobbodásunkat úgy, hogy az anyanyelvünkön beszélők száma egyszerűen növekszik. De érthetjük a nemzeti megnagyobbodást relative is, hogy viszonylag is növekedünk, vagyis a magyar nyelven beszélők százaléka növekedik a többi nyelvűekéhez képest. Ez ismét kétféleképen érthető, úgy t. i., hogy az állam területén növekszik az anyanyelvünkön beszélők számaránya, de érthető úgy is, hogy Európának vagy a földnek összes népességéhez viszonyítva is egyre nagyobbodó százalékot tesz ki a magyar anyanyelvűek száma.

Ez az utóbbi értelme a nemzeti nagyobbnodásnak a legfontosabb. Ez az, a mely valóságos nemzeti előrehaladást jelent a népesedés terén. Az, hogy egyszerűen szaporodunk, még korántsem jelenti azt, hogy a népesedés terén nem maradtunk el. Még korántsem jelenti azt, hogy a minket környező idegen anyanyelvű népek nem szaporodnak-e nagyobb arányban minálunk, vagyis hogy az összes népességnek általunk kitett aránya nem csökken-e.

De nem jelent a népesedés terén való eredményt magában véve még az sem, ha csupán államunk területén belül, – tehát nyelvünk védőterületén, – tud a statisztika a magyarság javára erősebb szaporodási százalékot feltüntetni, mint a magyarországi idegen nemzetiségeknél. Ez csupán *conditio sine qua non*ja az életnek, a nemzeti el nem pusztulásnak, de még nem jelenti az országunk területén való végleges győzelmet sem a népesedésben.

Ha valamely önálló, de polyglott államban a nemzeti faj nem szaporodik erősebben az idegen nemzetiségeknél, – hanem csak azokkal egyenlő arányban, – ez a népesedésben már egyértelmű a nemzeti faj vereségével, mert a kezében levő politikai előnyöknek s kedvező helyzetének daczára sem bír előbbre haladni az idegen nemzetiségekkel szemben.

A nemzeti fajnak saját államában, tehát nyelvének védőterületén való térfoglalása magában véve még nem döntő jelentőségű eredmény. Hiszen a fajok, a nyelvek harcza, létért érvénye-

sülésért, gazdasági boldogulásért való küzdelme nem határolható el az államok politikai határaival. Az tovább folyik azokra tekintet nélkül. Az állami határok változhatnak, s az állami határok sohasem védhetik meg az egyes nemzetek nyelvét, ha azok nem egyszersmind nyelvhatárok is. A népesedés terén a nyelvhatárok az irányadók s nem a politikai nemzeti színű határkövek.

Azért veszedelmes optimizmus volna akkor, a mikor a nemzeti népesedés állapotát akarjuk megvizsgálni, egyedül országunk politikai határán belül venni szemügyre a népesedési eredményeket, s nem tekinteni azokon túl is. A nemzeti nagyság, kicsinység, erős, gyöngye szaporodás relatív fogalom magában véve. Nagyon csalódnánk tehát akkor, ha például valamelyik hazai idegen nemzetiséghez viszonyított erősebb szaporodásunkat már abszolút értelemben is erős szaporodásnak tekintenők.

Csodálatos módon el van terjedve hazánkban az a felfogás, hogy a nemzeti népesedés terén mi valami óriási eredményeket értünk el. Ez a hiba a relativitásnak kellőleg szem előtt nem tartásából ered.

Hasonlítsuk csak össze népesedésbeli eredményeinket azokkal az eredményekkel, a melyeket az angol, a német, az orosz nemzetek tettek a XIX. században és csakhamar meggyőződhetünk arról, hogy relatíve is nem erősebben, hanem gyöngébben népesedünk ezeknél.

Már pedig a népesedés terén való előrehaladást csak akkor állapíthatunk meg, – főleg egy kis nemzetnél, – ha nem csupán szaporodunk, de gyorsabban is szaporodunk a többi népeknél, ha ezekhez viszonyított számbeli arányunk növekedik. Ez pedig korántsem történt így.

A XIX. század folyamán népességünk nem is kétszereződött meg, holott ezalatt Németország lakossága két és félszer, Angolországé négyszer s erópai Oroszországé csupán e század második felében kétszer akkorára nőtt.

Elterjedt optimizmusunk tehát merőben érthetetlen és nemzeti szempontból veszedelmes hályog szemünkben. Mert Magyarország a XIX. század folyamán népesedés terén nem előzte meg Európa államait, hanem elmaradt azok átlaga mögött. Hiszen csupán az 1890-iki népszámlálás tud évi 1.15. szaporodási százalékot felmutatni s ez a XIX. század folyamán a legnagyobb

megállapítható 10 évre eső évi átlagos szaporodási százalékunk. Száz évre visszamenőleg azonban az évi átlagos szaporodási százalék – tekintetbe véve, hogy a népszaporodás a kamatos kamatok arányában történik, – jóval alul van az 1 százalékon.

Német-, Orosz- és Angolországoknál, tehát a legnagyobb néptömegű európai államoknál jóval magasabb ez.

Népesedésbeli előrehaladásunktól tehát épen nem lehetünk elragadtatva, hiszen a népességre nézve amúgy is legnagyobb európai nemzetek mögött messze elmaradtunk viszonylagosan is e téren. A XIX. században Magyarország népessége messze elmaradt az európai germán országok szaporodása mögött, de alatta maradt az általános európai átlagnak is.

Tekintetbe véve most már azt, hogy annál erősebb szaporodásra van szüksége nemzeti szempontból valamely ország népességének, minél kisebb tömegű az, – nem mondhatunk mást, mint azt, hogy hazánk népessége a legnevezetesebb európai államokéhoz viszonyítva nem szaporodott nemzeti érdekeinknek megfelelő arányban.

De legutóbbi népszámlálásunk 1%-os évi átlagos szaporodási aránya is jóval alatta marad a legnépesebb európai államokénak, hiszen a legutolsó népszámlálásoknál az évi átlagos szaporodási százalék Németországban 1.56 (Poroszországnál 1.64, Szászországnál 2.22), Agliánál és Walesnél 1.11, Skótországnál 1.40, Oroszországnál 1.20. – E sokkal nagyobb népek tehát sokkal erősebben szaporodnak Magyarország népességénél.

Hogy népességünk szaporodása így alatta marad a nyugati germán népességű államok szaporodásának, – annak okát házasságaink kevésbé termékeny voltának s a nagy gyermekhalandóságnak tulajdoníthatjuk. Mert daczára a magas születési számnak, s a házasságkötések nagy számának szaporodásunk mégis csekélyebb az említett országokéinál.

Ha tehát viszonyainknak, életmódunknak átalakulása következtében a házasságkötések száma csökkenő arányt követ és e mellett az egy- és kétgyermekrendszerek is felütik fejüket, bizony joggal tartunk attól, hogy szaporodásunk aránya érezhetően csökkenni fog.

Pedig nemzeti szempontból legelső, legfontosabb érdekünk a minél erősebb szaporodás. Az államnak, a társadalomnak, a közigazgatásnak, törvényhozásnak, közgazdasági politikának legfőbb kötelessége tehát magyar nemzeti szempontból minden rendelkezésre álló eszközzel mindent elkövetni arra nézve, hogy nemzeti

fajunk minél nagyobb megsokasodást érhessen el, hogy minél jobban szaporodjék azok száma, a kik magyar anyanyelven beszélnek. A kivándorlás megakadályozása, az azt okozó bajoknak megszüntetése, vagy legalább enyhítése folytán, a magyar nyelvnek terjesztése az államnak minden intézményében, a természetes szaporodás korlátozására irányuló törekvéseknek minél szigorúbb szemmel tartása és lehetőleg megakadályozása a fajunk, nemzetünk jövője iránti állami és társadalmi kötelességek. Mert a magyar államnak legelső hivatásává kell tennie azt, hogy a magyar fajt és nyelvet létéért s érvényesüléséért való küzdelmében támogassa. A gazdasági önállóság időrendbeli következménye a nyelvbéli és politikai önállóságnak és nem megfordítva. A nyelvileg és nemzetileg mindig egészségesebbé váló magyar társadalom, a nemzeti szempontoknak minden téren való érvényrejuttatása, az önálló gazdaságpolitikai berendezkedés, nevezetesen önálló vámterület hozza meg az önálló magyar közgazdaságot és nem megfordítva. Azért hiába várunk, mert örökké várhatnánk ezek nélkül nemzetgazdaságunk óhajtott megerősödésére és minden ágának megfelelő kifejlődésére. De a nemzeti népesedés terén a legbiztosabb eszköz az előrehaladásra az egészséges és nem akadályozott természetes szaporodás. Ennek megbénítása nálunk, egy kisebb tömegű, exponált-helyzetű, s nehéz életküzdelmet vívó népnél, nemzeti katasztrófa volna. Az egygyermekrendszernek a magyarajka lakosság körében való erős elterjedése olyan nemzeti veszedelem volna, a milyen még nem látogatta meg eddig népünket. Ez ellen tehát minden áron, minden eszközzel s minden tekintetet félretéve kell küzdenie az államnak s társadalomnak egyaránt.

Mínthogy pedig az egy- és kétgyermekrendszer mindig több és több helyen üti fel a fejét az országban, – nehogy már csak a nem lokalizálható veszedelem tényével szemben kezdjen megmozdulni – mint nálunk rendszeren – a közvélemény s az állam, – legfőbb ideje volna már most ezt a kérdést hivatalos tanulmány tárgyává tenni, az ilyen vidékeken szigorúan szemmel tartani a magzatelhajtásokat és a törvényhozásnak is sürgős intézkedéseket tenni arra nézve, hogy e célból a közigazgatásnak megfelelő intézményei álljanak rendelkezésre és esetleg külön kirendeltségek működjenek az egygyermekrendszert követő vidékeken. Nálunk, a hol a szaporodás korlátozása tulnyomólag a magzat-elhajtás drasztikus eszközeivel történik a köznépnél, most még

aránylag könnyű volna ennek a bajnak csirájában való elfojtása. Szigorú orvosi nyilvántartásával a teherben levő nőknek az ily vidékeken, erős büntető s közigazgatási szankciókkal, esetleg felügyelet alá helyezéssel és a helytelen irány káros voltáról való felvilágosítás terjesztésével most még meg lehetne akasztani e csupán szórványosan jelentkező társadalmi bajt. De akkor, ha az egyéb országos bajok miatt nem lesz ideje a törvényhozásnak, államnak s a társadalomnak a nemzeti népesedés ügyét felkarolni, a mikor már országszerte elterjedést nyer az egygyermekrendszer, akkor hiába lesz már az elkésett jóakarát és nemzeti jövőnk iránti reményeink közül ismét el fog tűnni egyik. Az t. i., hogy a magyar faj a maga természetes szaporodásának erejével csak az országon belül is biztosítsa abszolút többségét.

A mit ma elmulasztunk ezen a téren, azt holnap már helyrehozni nem lehet.

Annál biztosabb valamely nemzet jövője, fenmaradása, annál biztosabban tudja megvédeni saját nyelvét, fajtát, politikai és gazdasági érdekeit, minél nagyobb a tömege, minél nagyobb fizikai erőre nézve. Ezt pedig annál biztosabban éri el, minél nagyobb eredményt mutat fel a népesedés versenyében, minél jobban felülhaladja szaporodásban, beolvasztó erőben, nyelvének terjesztésében a többi népeket, különösen azokat a népeket, a melyek ellenében nyelvéért küzd. A nemzeti társadalom beolvasztó ereje hatalmas segítségére van a természetes szaporodásnak, végeredményben azzal egyenlő hatása s azzal ugyanegy nemzeti célzt biztosít, – de azért a természetes szaporodás erejét, egészséges voltát semmi más nem pótolhatja.

A magyar államnak, társadalomnak, a magyar nemzeti fajnak az a legelső s nemcsak a politikai térre, hanem a közgazdaság s a társadalmi élet minden terére kiható érdeke, hogy az az aránylag kicsiny tömeg, a melyet a magyar anyanyelven beszélők kitesznek, minél nagyobb legyen, minél állandóbban s minél nagyobb arányban növekedjék. Hogy az a kis százalék, melyet a magyarság képvisel, ne fogyjon el, hanem egyre nagyobbá és nagyobbá 'egyen a népek tengerében. Fenmaradásunknak, nemzeti jövőnknek, az egységes nemzeti állam kiépítésének épen úgy, mint közgazdaságunk önállóvá tételének és a termelés minden ágában való kifejlesztésének csak az ezt szem előtt tartó nemzeti és társadalomgazdasági politika lehet a biztosítója.

TARTALOM

	Lap
ELŐSZÓ	3
I. Bevezetés	5
II. Néhány szó a népesség számáról	15
III. A gazdasági szempont	20
IV. Társadalmi és általános emberi szempont	50
V. Faji szempont	63
VI. Faji szempontok európai népek között.	91
VII. Nemzeti szempontok	95
VIII. Gazdasági, társadalmi, faji és nemzeti érdekek találkozása és küzdelme a népesedés terén. A nevezetesebb nemzetek népesedési viszonyai- nak áttekintése	127
IX. Egy- és kétgyermekrendszer. Elmaradás a szaporodásban	156
X. Az igen gyors népszaporodással járó vagy járható közgazdasági hát- rányok	190
XI. A szocializmus és a népesedés	223
XII. Népesedés és erkölcsi állapotok. A közegészségügy javulásának hatása. Nőemancipáció és népesedés	250
XIII. A terület népességbefogadó képességének gazdasági s egyéb tényezői	267
XIV. Túlnépesedés	291
XV. Normális népsűrűség	308
XVI. A technika fejlődése és a népesedés	328
XVII. Telepítés. Gyarmatosítás. Be- és kivándorlás	349
XVIII. Beolvadás és beolvasztás	370
XIX. A népesség gazdasági rátermettségéhez fűződő szempontok	405
XX. Néhány szó a közgazdasági politikának a népesedés bajaival szemben alkalmazott eszközeiről	424
XXI. A népesedés menetére való befolyás gyakorlásának eshetőségei. A népesedés közigazgatásának végső szankcionális eszközei	447
XXII. Folytatás. A népesedési közigazgatásról, illetve annak jövőjéről	473
XXIII. A közgazdasági politika s a közgazdaságtan helyzete a népesedés jelenlegi állapotaival szemben	501
XXIV. Magyar nemzeti és gazdasági érdekeink a népesedést illetően	515